* श्रीगणेशाय नमः *

॥ ॐ नमो बृहस्पतये । नमस्तस्मै ब्रह्मणे । विष्णवे नमः ॥

अथ स्कन्दपुराणस्थमाहेश्वरखण्डे

द्वितीयं कौमारिकाखण्डम्

—*::*—

प्रथमोऽध्यायः

मुनीनामुग्रश्रवसा सम्वादे पञ्चतीर्थविषये प्रश्नस्तत्र पार्थद्वारा पञ्चाप्सरःसमुद्धारवर्णनम्

श्रीमुनय ऊचुः

दक्षिणार्णवतीरेषु यानितीर्थानिपञ्च च । तानिब्रूहिविशालाक्षवर्णयंत्यतितानिच

सर्वतीर्थफलं येषु नारदाद्या वदन्ति च ।
तेषां चरितमाहात्म्यं श्रोतुमिच्छामहे वयम् ॥ २ ॥

उग्रश्रवा उवाच

शृणुध्वमत्यद्भुतपुण्यसत्कथं कुमारनाथस्य महाप्रभावम् ।
द्वैपायनो यन्मम चाह पूर्वं हर्षाम्बुरोमोद्गमचर्चिताङ्गः ॥ ३ ॥

कुमारगीता गाथाऽत्र श्रूयतां मुनिसत्तमाः ।
या सर्वदेवैर्मुनिभिः पितृभिश्च प्रपूजिता ॥ ४ ॥

मध्वाचारस्तम्भतीर्थंयोनिषेवेतमानवः । नियतंतस्यवासःस्याद्ब्रह्मलोकेयथामम

ब्रह्मलोकाद् विष्णुलोकस्तस्मादपि शिवस्य च ।
पुत्रप्रियत्वात्तस्यापि गुहलोको महत्तमः ॥ ६ ॥
अत्राऽऽश्चर्यकथा या च फाल्गुनस्य पुरेरिता ।
नारदेन मुनिश्रेष्ठास्तां वो वक्ष्यामि विस्तरात् ॥ ७ ॥
पुरा निमित्ते कस्मिंश्चित्किरीटी मणिकूटतः ।
समुद्रे दक्षिणेऽभ्यागात्स्नातुं तीर्थानि पञ्च च ॥ ८ ॥
वर्जयन्तिसदायानिभयात्तीर्थानितापसाः ।कुमारेशस्यपूर्वंचतीर्थमस्तिमुनेःप्रियम्
स्तम्भेशस्य द्वितीयं च सौभद्रस्य मुनेः प्रियम् ।
बर्करेश्वरमन्यच्च पौलोमीप्रियमुत्तमम् ॥ १० ॥
चतुर्थं च महाकालं करंधमनृपप्रियम् । भरद्वाजस्य तीर्थं च सिद्धेशाख्यंहिपंचमम्
एतानि पञ्चतीर्थानि ददर्श कुरुपुङ्गवः । तपस्विभिर्वर्जितानिमहापुण्यानितानिच
दृष्ट्वा पार्श्वे नारदीयानपृच्छत महामुनीन् ।
तीर्थानि यानि रम्याणि प्रभावाद्भुतवन्ति च ॥
किमर्थं ब्रूत वर्ज्यंते सदैव ब्रह्मवादिभिः ॥

तापसा ऊचुः

ग्राहाः पञ्च वसन्त्येषु हरन्ति च तपोधनान् ॥ १४ ॥
अत एतानि वर्ज्यन्ते तीर्थानि कुरुनन्दन !। इति श्रुत्वा महाबाहुर्गमनायमनो दधे
ततस्तं तापसाः प्रोचुर्गंतुं नार्हसि फाल्गुन !।
बहवो भक्षिता ग्राहै राजानो मुनयस्तथा ॥ १६ ॥
तत्त्वं द्वादश वर्षाणि तीर्थानामबुदेष्वपि ।
स्नातः किमेतैस्तीर्थैस्ते मा पतङ्गव्रतोभव ॥ १७ ॥

अर्जुन उवाच

यदुक्तं करुणासारैः सारं किं तदिहोच्यताम् ।
धर्मार्थी मनुजो यश्च न स वार्यो महात्मभिः ॥ १८ ॥

धर्मकामं हि मनुजं यो वारयति मन्दधीः ।
तदाश्रितस्य जगतो निःश्वासैर्भस्मसाद् भवेत् ॥ १९ ॥
यज्जीवितं चाचिरांशुसमानक्षणभंगुरम् । तच्चेद्धर्मकृतेयातियातुदोषोऽस्तिकोननु
जीवितं च धनं दाराःपुत्राःक्षेत्रगृहाणि च । यान्तियेषां धर्मकृतेतएवभुविमानवाः

तापसा ऊचुः

एवं ते ब्रुवतः पार्थ दीर्घमायुः प्रवर्धताम् ।
सदा धर्मे रतिर्भूयाद्याहि स्वं कुरु वाञ्छितम् ॥ २२ ॥
एवमुक्तः प्रणम्यैतानाशीर्भिरभिसंस्तुतः । जगामतानि तीर्थानि द्रष्टुंभरतसत्तमः
ततः सौभद्रमासाद्य महर्षेस्तीर्थमुत्तमम् । विगाह्य तरसावीरः स्नानं चक्रे परन्तपः
अथ तं पुरुषव्याघ्रमन्तर्जलचरो महान् । निजग्राह जले ग्राहः कुन्तीपुत्रं धनञ्जयम्
तमादायैव कौन्तेयो विस्फुरन्तं जलेचरम् । उदतिष्ठन्महाबाहुर्बलेन बलिनाम्वरः
उद्धृतश्चैव तु ग्राहः सोऽर्जुनेनयशस्विना । बभूवनारीकल्याणीसर्वाभरणभूषिता
दीप्यमानशिखा विप्रा दिव्यरूपा मनोरमा । तदद्भुतं महद्दृष्ट्वा कुन्तीपुत्रोधनञ्जयः
तां स्त्रियं परमप्रीत इदं वचनमब्रवीत् ।
का वै त्वमसि कल्याणि! कुतो वा जलचारिणी ॥
किमर्थं च महत्पापमिदं कृतवती ह्यसि ॥

नार्युवाच

अप्सरा ह्यस्मि कौन्तेय! देवारण्यनिवासिनी ॥ ३० ॥
इष्टा धनपतेर्नित्यं वर्चानाम महाबल !।
मम सख्यश्चतस्रोऽन्याः सर्वाः कामगामाः शुभाः ॥ ३१ ॥
ताभिः सार्धं प्रयाताऽस्मि देवराजनिवेशनात् ।
ततः पश्यामहे सर्वा ब्राह्मणं चाऽनिकेतनम् ॥ ३२ ॥
रूपवन्तमधीयानमेकमेकांतचारिणम् । तस्य वै तपसा वीर तद्वनं तेजसमावृतम्
आदित्य इव तं देशं कृत्स्नमेवान्वभासयत् । तस्यदृष्ट्वातपस्ताद्दृग्रूपंचाद्भुतदर्शनम् ॥

अवतीर्णाऽस्मि तं देशं तपोविघ्नचिकीर्षया ।
अहं च सौरभेयी च सामेयी बुद्बुदालता ॥ ३५ ॥
यौगपद्येन तं विप्रमभ्यगच्छाम भारत !।
गायन्त्यो ललमानाश्च लोभयन्त्यश्च तं द्विजम् ॥ ३६ ॥
स च नास्मासु कृतवान्मनो वीरः कथञ्चन ।
नाकम्पत महातेजाः स्थितस्तपसि निर्मले ॥ ३७ ॥

सोऽशपत्कुपितोऽस्मासु ब्राह्मणःक्षत्रियर्षभ ।ग्राहभूताजले यूयंभविष्यथशतंसमाः
ततो वयं प्रव्यथिताः सर्वा भरतसत्तम । आयातः शरणं विप्रं तपोधनमकल्मषम्
रूपेण वयसा चैव कन्दर्पेण च दर्पिताः । अयुक्तं कृतवत्यःस्म क्षन्तुमर्हसि नो द्विज

एष एव वधोऽस्माकं स पर्याप्तस्तपोधन !।
यद्वयं शंसितात्मानं प्रलोब्धुं त्वामुपागताः ॥ ४१ ॥
अवध्याश्च स्त्रियः सृष्टा मन्यन्ते धर्मचिन्तकाः ।
तस्माद् धर्मेण धर्मज्ञ एष वादो मनीषिणाम् ॥ ४२ ॥
शरणं च प्रपन्नानां शिष्टाः कुर्वन्ति पालनम् ।
शरण्यं त्वां प्रपन्नाः स्मस्तस्मात्त्वंक्षन्तुमर्हसि ॥ ४३ ॥

एवमुक्तस्तु धर्मात्मा ब्राह्मणः शुभकर्मकृत् । प्रसादं कृतवाञ्छूर रविसोमसमप्रभः

ब्राह्मण उवाच

भवतीनां चरित्रेण परिमुह्यामिचेतसि । अहो धाष्ट्र्यमहोमोहो यत्पापायप्रवर्तनम्

मस्तकस्थायिनं मृत्युं यदि पश्येदयं जनः ।
आहारोऽपि न रोचेत किमुताकार्यकारिता ॥ ४६ ॥
अहो मानुष्यकं जन्म सर्वजन्म (रत्न) सुदुर्लभम् ।
तृणवत् क्रियते कैश्चिद्योषिन् मूढैर्दुराधरैः ॥ ४७ ॥
तान्वयं समपृच्छामो जनिर्वः किं निमित्ततः ।
को वा लाभो विचार्यैतन् मनसा सह प्रोच्यताम् ॥ ४८ ॥

न चैताः परिनिन्दामो जनिर्याभ्यः प्रवर्तते ।
केवलं तन्वि! निन्दामो ये च तासु निरर्गलाः ॥ ४६ ॥

यतःपद्मभुवा सृष्टंमिथुनं विश्ववृद्धये । तत्तथा परिपाल्यं वै नात्रदोषोऽस्ति कश्चन

या बान्धवैः प्रदत्ता स्याद्वह्निद्विजसमागमे ।
गार्हस्थ्यपालनं धन्यं तया साकं हि सर्वदम् ॥ ५१ ॥
यथा प्रकृतिपु योगो यत्नेनाऽपि परस्परम् ।
साध्यमानो गुणाय स्यादगुणायाप्यसाधितः ॥ ५३ ॥

एवंयत्नात्साध्यमानंस्वकंगार्हस्थ्यमुत्तमम् ।गुणायमहतेभूयादगुणायाप्यसाधितम्
पुरे पंचमुखे द्वाःस्थ एकादशभटैर्युतः । साकंनार्या बह्वपत्यः स कथं स्यादचेतनः
यश्चस्त्रियासमायोगःपंचयज्ञादिकर्मभिः । विश्वोपकृतयेसृष्टामूढैर्हासाध्यतेऽन्यथा

अहो शृणुध्वं नो चेद्वः शुश्रूषा जायते शुभा ।
तथापि बाहुमुद्धृत्य रोरूयामः शृणोति कः ॥ ५६ ॥

षड्धातुसारंतद्वीर्यं समानं परिहाय च । विनिक्षेपे कुयोनौतु तस्येदंप्रोक्तवान्यमः

प्रथमं चौषधीद्रोग्धा आत्मद्रोग्धा ततः पुनः ।
पितृद्रोग्धा विश्वद्रोग्धा यात्यन्धं शाश्वतीः समाः ॥ ५८ ॥
मनुष्यं पितरो देवा मुनयो मानवास्तथा ।
भूतानि चोपजीवन्ति तदर्थं नियतो भवेत् ॥ ५६ ॥

वचसा मनसा चैव जिह्वयाकरश्रोत्रकैः । दान्तमाहुर्हिसत्तीर्थं काकतीर्थमतःपरम्

काकप्राये नरे यस्मिन् रमन्ते तामसा जनाः ।
हंसोऽयमितिदेवानां कोऽर्थस्तेन विचिन्त्यताम् ॥ ६१ ॥

एवं विधं हि विश्वस्यनिर्माणंस्मरतोहृदि । अपिकृतेत्रिलोक्याश्चकथंपापेरमेन्मनः
तदिदं चान्यमर्त्यानां शास्त्रदृष्टमहो स्त्रियः । यमलोकेमयादृष्टंमुह्य प्रत्यक्षतःकथम्
भवतीषु च कः कोपो येयदर्थं हिनिर्मिताः । ते तमर्थंप्रकुर्वंति सत्यमस्तुचमेबलम्
कृत्स्नंसमस्तंविश्वं च सर्वमक्षयवाचकाः । परिमाणं शतं त्वेवनैतदक्षय्यवाचकम्

यदा च वो ग्राहभूता गृह्णतीः पुरुषाञ्जले । उत्कर्षतिजलात्कश्चित्स्थले पुरुषसत्तमः
तदा यूयं पुनः सर्वाः स्वं रूपं प्रतिपत्स्यथ । अनृतं नोक्तपूर्वं मे हसताऽपिकदाचन
कल्याणस्य सुपृक्तस्य शुद्धिस्तद्द्वरा हि वः ॥ ६७ ॥

नार्युवाच

ततोऽभिवाद्य तं विप्रं कृत्वा चैव प्रदक्षिणम् ॥ ६८ ॥
अचिन्तयामोपसृत्य तस्माद्देशात् सुदुःखिताः ।
क नु नाम वयं सर्वाः कालेनाल्पेन तं नरम् ॥ ६९ ॥

समागच्छेम यो नः स्वं रूपमापादयेत्पुनः । तावयं चिन्तयित्वेह मुहूर्तादिवभारत
दृष्टवत्यो महाभागं देवर्षिमथ नारदम् । सर्वा हृष्टाः स्म तं दृष्ट्वादेवर्षिममितद्युतिम्
अभिवाद्य च तं पार्थ स्थिताःस्मो व्यथिताननाः ।
स नोऽपृच्छद्द दुःखमूलमुक्तवत्यो वयं च तम् ॥ ७२ ॥

श्रुत्वा तच्च यथातत्त्वमिदं वचनमब्रवीत् । दक्षिणे सागरेऽनूपे पञ्चतीर्थानिसंतिवै
पुण्यानि रमणीयानि तानि गच्छत मा चिरम् ।
तत्रस्थाः पुरुषव्याघ्रः पाण्डवो वो धनञ्जयः ॥ ७४ ॥
मोक्षयिष्यति शुद्धात्मा दुःखादस्मान्न संशयः ।
तस्य सर्वा वयं वीर! श्रुत्वा वाक्यमिहागताः ॥ ७५ ॥
त्वमिदं सत्य वचनं कर्तुमर्हसि पाण्डव !।
त्वद्विधानां हि साधूनां जन्म दीनोद्धारकम् ॥ ७६ ॥
श्रुत्वेति वचनं तस्याः सस्नौ तीर्थेष्वनुक्रमात् ।
ग्राहभूताश्चोज्जहार यथा पूर्वाः स पाण्डवः ॥ ७७ ॥

ततः प्रणम्यतावीरंप्रोच्यमानाजयाशिषः । गन्तुंकृताभिलाषाश्चप्राहपार्थोधनञ्जयः
एष मे हृदि संदेहः सुदृढः परिवर्तते । कस्माद्वो नारदमुनिरनुजज्ञे प्रवासितुम् ॥
सर्वः कोऽप्यतिहीनोऽपि स्वपूज्यस्याऽर्थसाधकः ।
स्वपूज्यतीर्थेष्वावासं प्रोक्तवान्नारदः कथम् ॥ ८० ॥

तथैवनवदुर्गासुसतीष्वतिबलासुच । सिद्धेशेसिद्धगणपेचापिवोऽत्रस्थितिःकथम्
एकैक एषां शक्तो हि अपि देवान्न वारितुम् ।
तीर्थसंरोधकारिण्यः सर्वानावारयत्कथम् ॥ ८२ ॥

इति चिन्तयते मह्यं भृशं दोलायते मनः । महन्मे कौतुकं जातं सत्यं वा वक्तुमर्हथ

अप्सरा ऊचुः

योग्यं पृच्छसि कौन्तेय पुनः पश्योत्तरां दिशम् ॥ ८४ ॥
एषस्वविप्रैरभिसंवृतोऽचर्यो मुनिः समायाति तथेति नारदः ।
सर्वं हि पृष्टं तव वै स वक्ता प्रोच्यैवमाकाशतलं गतास्ताः ॥ ८५ ॥

इति श्रीस्कान्देमहापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमेमाहेश्वरखण्डे
कौमारिकाखण्डे पार्थेन पञ्चाप्सरः समुद्धरणंनाम प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

द्वितीयोऽध्यायः

नारदद्वाराऽर्जुनायतीर्थप्रशंसनं तत्र च सत्यतपःशौचसांख्ययोगादिषु धर्मेण सह दानस्य प्रशंसा

सूत उवाच

ततो द्विजैः परिवृतं नारदं देवपूजितम् । अभिगम्योपजग्राह सर्वानथ स पाण्डवः
ततस्तं नारदः प्राह जयारातीन्धनञ्जय ! । धर्मे भवतु ते बुद्धिर्देवेषु ब्राह्मणेषु च
कच्चिदेतां महायात्रां वीर! द्वादशवार्षिकीम् ।
आचरन्खिद्यसे नैवमथ वा कुप्यसे न च ॥ ३ ॥
मुनीनामपि चेतांसि तीर्थयात्रासु पाण्डव !।
खिद्यन्ति परिकुप्यन्ति श्रेयसां विघ्नमूलतः ॥ ४ ॥
कच्चिन्नैतेन दोषेण समाश्लिष्टोऽसि पाण्डव !।

अत्र चांगिरसा गीतां गाथामेतां हि शुश्रुम ॥ ५ ॥
यस्य हस्तौ च पादौ च मनश्चैव सुसंयतम् ।
निर्विकाराः क्रियाः सर्वाः स तीर्थफलमश्नुते ॥ ६ ॥
तदिदं हृदिधार्यन्तेकिंवात्वंतातमन्यसे । भ्रातायुधिष्ठिरोयस्यसखायस्यसकेशवः
पुनरेतत् समुचितं यद्विप्रैः शिक्षणं नृणाम् ।
वयं हि धर्मगुरवः स्थापितास्तेन विष्णुना ॥ ८ ॥
विष्णुना चाऽत्र शृणुमो गीतां गाथां द्विजान्प्रति ॥ ९ ॥
यस्यामलामृतयशःश्रवणावगाहः सद्यः पुनाति जगदाश्वपचाद्विकुण्ठः
सोऽहं भवद्भिरुपलब्धसुतीर्थकीर्तिश्छिन्द्यांसुबाहुमपिवःप्रतिकूलवृत्तिम्
प्रियं च पार्थतेब्रूमोयेषांकुशलकामुकः । सर्वेकुशलिनस्ते च यादवाःपांडवास्तथा
अधुना भीमसेनेन कुरूणामुपतापकः । शासनाद्धृतराष्ट्रस्य वीरवर्मा नृपोहतः
स हि राज्ञामजेयोऽभूद्यथापूर्वं बलिर्बली । कण्टकं कण्टकेनैव धृतराष्ट्रोजिगायतम्
इत्यादिनारदप्रोक्तां वाचमाकर्ण्य फाल्गुनः । अतीवमुदितः प्राहतेषामकुशलंकुतः
येब्राह्मणमतेनित्यंये च ब्राह्मणपूजकाः । अहं च शक्त्यानियतस्तीर्थानिविचरन्ननु
आगतस्तीर्थमेतद्धि प्रमोदोऽतीव मे हृदि ।
तीर्थानां दर्शनं धन्यमवगाहस्ततोऽधिकः ॥ १७ ॥
माहात्म्यश्रवणं तस्मादौर्वोऽपि मुनिरब्रवीत् ।
तदहं श्रोतु मिच्छामि तीर्थस्यास्य गुणान्मुने !॥ १८ ॥
एतेनैव श्राव्यमेतद्यस्त्वयांगीकृतं मुने !।
त्वं हि त्रिलोकीं विचरन्वेत्सि सर्वां हि सारताम् ॥
तदेतत्सर्वतीर्थेभ्योऽधिकं मन्ये त्वदाहृतम् ॥ १९ ॥

नारद उवाच

उचितं तव पार्थैतद्यत्पृच्छसिगुणिन्गुणान् ।
गुणिनामेवयुज्यन्ते श्रोतुं धर्मोद्भवा गुणाः ॥

साधूनां धर्मश्रवणैः कीर्तनैर्याति चान्वहम् ॥ २० ॥
पापानामसदालापैरायुर्याति यथान्वहम् ।
तदहं कीर्तयिष्यामि तीर्थस्याऽस्यगुणान्बहून् ॥ २१ ॥
यथा श्रुत्वा विजानासि युक्तमङ्गीकृतं मया ।
पुराऽहं विचरन्पार्थ त्रिलोकीं कपिलानुगः ॥ २२ ॥
गतवान्ब्रह्मणो लोकं तत्राऽपश्यं पितामहम् ।
स हि राजर्षिदेवर्षिमूर्तामूर्तैः सुसम्वृतः ॥ २३ ॥
विभाति विमलो ब्रह्मा नक्षत्रैरुडुराडिव । तमहंप्रणिपत्याऽथ चक्षुषाकृतस्वागतः
उपविष्टः प्रमुदितः कपिलेन सहैव च । एतस्मिन्नन्तरे तत्र वार्तिकाः समुपागताः
प्रहीयन्ते हि ते नित्यं जगद्द्रष्टुं हि ब्रह्मणा ।
कृतप्रणामानथ तान्समासीनान्पितामहः ॥ २६ ॥
चक्षुषामृतकल्पेन प्लावयन्निव चाब्रवीत् । कुत्रकुत्रविचीर्णं वोदृष्टंश्रुतमथापिवा
किञ्चिद्देवाद्भुतं ब्रूत श्रवणाद्येन पुण्यता । एवमुक्ते भगवता तेषां यः प्रवरो मतः
सुश्रवानाम ब्रह्माणंप्रणिपत्येदमूचिवान् । प्रभोरग्रे च विज्ञप्तिर्यथादीपोरवेस्तथा
तथापि खलु वाच्यं मे परार्थं प्रेरितेन ते ।
मुनिः कात्यायनो नाम श्रुत्वाधर्मान्पुनर्बहून् ॥ ३० ॥
सारजिज्ञासया तस्थावेकाङ्गुष्ठः शतंसमाः ।
ततःप्रोवाच तं दिव्यावाणी कात्यायन! शृणु ॥ ३१ ॥
पुण्येसरस्वतीतीरेपृच्छसारस्वतंमुनिम् । सतेसारंधर्मसाध्यंधर्मज्ञोऽभिवदिष्यति
इतिश्रुत्वामुनिवरोमुनिश्रेष्ठमुपेत्य तम् । प्रणम्यशिरसाभूमौपप्रच्छेदं हृदिस्थितम्
सत्यं केचित्प्रशंसन्तिततपःशौचं तथापरे । सांख्यंकेचित्प्रशंसन्ति योगमन्ये प्रचक्षते
क्षमां केचित्प्रशंसन्ति तथैव भृशमार्ज्जवम् ।
केचिन्मौनं प्रशंसन्ति केचिदाहुः परं श्रुतम् ॥ ३५ ॥
सम्यग्ज्ञानं प्रशंसन्ति केचिद्वैराग्यमुत्तमम् ।

अग्निष्टोमादिकर्माणि तथा केचित्परं विदुः ॥ ३६ ॥
आत्मज्ञानं परं केचित्समलोष्टाश्मकाञ्चनम् ।
इत्थं व्यवस्थिते लोके कृत्याकृत्यविधौ जनाः ॥ ३७ ॥
व्यामोहमेव गच्छन्ति किं श्रेयइतिवादिनः ।
यदेतेषु परं कृत्यमनुष्ठेयं महात्मभिः ॥ ३८ ॥
वक्तुमर्हसि धर्मज्ञ! मम सर्वार्थसाधकम् ॥ ३९ ॥

सारस्वत उवाच

यन्मां सरस्वती प्राह सारं वक्ष्यामि तच्छृणु ।
छायाकारं जगत्सर्वमुत्पत्तिक्षयधर्मि च । वारांगनानेत्रभंगस्तद्भङ्गुरमेव तत् ॥ ४०
(बुद्ध्वावाराङ्गनानेत्र भङ्गभङ्गुरमन्तवत्)।
धनायुर्यौवनं भोगाञ्जलचन्द्रवदस्थिरान् ।
बुद्ध्या सम्यक्परामृश्य स्थाणुं देवं समाश्रयेत् ॥ ४१ ॥
दानवान्पुरुषः पापं नालं कर्तुमितिश्रुतिः ।
स्थाणुभक्तोजन्ममृत्यू नाप्नोतीति श्रुतिस्तथा ॥ ४२ ॥
सावर्णिना च गाथेद्वेकीर्तिते श्रुणुयेपुरा । वृषोहिभगवान्धार्मोवृषभोयस्यवाहनम्
पूज्यते स महादेवः सः धर्मःपरउच्यते । दुखावर्ते तमोघोरे धर्माधर्मजले तथा ॥
क्रोधपंके मदग्राहेलोभबुद्बुदसंयुते । मानगम्भीरपातालेसत्त्वयानविभूषिते ॥ ४५॥
मज्जन्तं तारयत्येको हरः संसारसागरात् ।
दानं वृत्तं व्रतं वाचः कीर्तिधर्मोतथायुषः ॥ ४६ ॥
परोपकरणं कायादसारात्सारमुद्धरेत् । धर्मे रागः श्रुतौ चिंतादानेव्यसनमुत्तमम्
इन्द्रियार्थेषु वैराग्यं सम्प्राप्तं जन्मनःफलम् ।
देशेऽस्मिन्भारते जन्म प्राप्य मानुष्यमध्रुवम् ॥ ४८ ॥
न कुर्यादात्मनः श्रेयस्तेनाऽऽत्मा वञ्चितश्चिरम् ।
देवासुराणां सर्वेषां मानुष्यमतिदुर्लभम् ॥ ४९ ॥

तत्सम्प्राप्य तथा कुर्यान्न गच्छेन्नरकं यथा ।
सर्वस्यमूलं मानुष्यं तथा सर्वार्थसाधकम् ॥ ५० ॥
यदि लाभे न यत्नस्ते मूलंरक्ष प्रयत्नतः । महतापुण्यमूल्येन क्रीयतेकायनौस्त्वया
गन्तुं दुःखोदधेः पारं तर यावन्नभिद्यते । अविकारिशरीरत्वं दुष्प्राप्यंप्राप्यवैततः
नापक्रामति संसारादात्महा सनराधमः । तपस्तप्यन्तियततोजुह्वतेचात्रयज्विनः
दानानि चात्र दीयन्ते परलोकार्थमादरात् ॥ ५३ ॥

कात्यायन उवाच

दानस्य तपसो वाऽपि भगवन्किन दुष्करम् ।
किंवा महत्फलं प्रेत्य सारस्वत! ब्रवीहि तत् ॥ ५४ ॥

सारस्वत उवाच

नदानाद्दुष्करतरंपृथिव्यामस्तिकिञ्चन । मुनेप्रत्यक्षमेवैतद्दृश्यतेलोकसाक्षिकम्
परित्यज्य प्रियान्प्राणान्धनार्थे हि महाभयम् ।
प्रविशन्ति महालोभात्समुद्रमटवीं गिरिम् ॥ ५६ ॥
सेवामन्ये प्रपद्यन्ते श्ववृत्तिरिति या स्मृता ।
हिंसाप्रायां बहुक्लेशां कृषिं चैव तथापरे ॥ ५७ ॥
तस्य दुःखार्जितस्येह प्राणेभ्योऽपि गरीयसः ।
आयासशतलब्धस्य परित्यागः सुदुष्करः ॥ ५८ ॥
यद्ददाति यदश्नाति तदेव धनिनो धनम् । अन्ये मृतस्य क्रीडन्ति दारैरपिधनैरपि
अहन्यहनियाचन्तमहं मन्ये गुरुं यथा । मार्जनं दर्पणस्येव यः करोति दिनेदिने ॥
दीयमानं हि नापैति भूय एवाऽभिवर्धते ।
कूप उत्सिच्यमानो हि भवेच्छुद्धो बहूदकः ॥ ६१ ॥
एकजन्मसुखस्यार्थेसहस्राणिविलापयेत् । प्राज्ञोजन्मसहस्रेषुसञ्चिनोत्येकजन्मनि
मूर्खो हि न ददात्यत्यर्थानिह दारिद्र्यशङ्कया ।
प्राज्ञस्तु विसृजत्यर्थानमुत्र तस्यशङ्कया ॥ ६३ ॥

किं धनेनकरिष्यन्तिदेहिनोभङ्गुराश्रयाः । यदर्थं धनमिच्छन्तितच्छरीरमशाश्वतम्

अक्षरद्वयमभ्यस्तं नास्ति नास्तीति यत्पुरा ।
तदिदं देहिदेहीति विपरीतमुपस्थितम् ॥ ६५ ॥
बोधयन्ति च यावन्तो देहीति कृपणञ्जनाः ।
अवस्थेयमदानस्य मा भूदेवं भवानपि ॥ ६६ ॥

दातुरेवोपकारायवदत्यर्थीतिदेहि मे । यस्माद्दाता प्रयात्यूर्ध्वमधस्तिष्टेत्प्रतिग्रही

दरिद्रा व्याधिता मूर्खाः परप्रेष्यकराःसदा ।
अदत्तदानाज्जायन्ते दुःखस्यैव हि भाजनाः ॥ ६८ ॥
धनवन्तमदातारं दरिद्रञ्चाऽतपस्विनम् ।
उभावम्भसि मोक्तव्यौ कण्ठे बद्ध्वा महाशिलाम् ॥ ६९ ॥

शतेषु जायते शूरः सहस्रेषु च पण्डितः । वक्ता शतसहस्रेषु दाता जायेत वा नवा

गोभिर्विप्रैश्च वेदैश्च सतीभिः सत्यवादिभिः ।
अलुब्धैर्दानशीलैश्च सप्तभिर्धार्यते मही ॥ ७१ ॥
शिबिरौशीनरोऽङ्गानि सुतं च प्रियमौरसम् ।
ब्राह्मणार्थमुपाकृत्य नाकपृष्ठमितो गतः ७२ ॥

प्रतर्द्दनः काशिपतिः प्रदाय नयने स्वके । ब्राह्मणायातुलांकीर्तिमिहचामुत्रचाश्नुते

निमी राष्ट्रं च वैदेहो जामदग्न्यो वसुन्धराम् ।
ब्राह्मणेभ्यो ददौ चापि गयश्चोर्वीं सपत्तनाम् ॥ ७४ ॥

अवर्षति च पर्जन्ये सर्वभूतनिवासकृत् । वसिष्ठो जीवयामास प्रजापतिरिवप्रजाः

ब्रह्मदत्तश्च पाञ्चाल्यो राजा बुद्धिमतांवरः ।
निधिं शंखं द्विजाग्र्येभ्यो दत्वा स्वर्गमवाप्तवान् ॥ ७६ ॥
सहस्रजिच्चराजर्षिः प्राणानिष्टान्महायशाः ।
ब्रह्मणार्थे परित्यज्य गतो लोकाननुत्तमान् ॥ ७७ ॥
एतेचान्ये च बहवः स्थाणोर्दानेनभक्तितः ।

रुद्रलोकं गता नित्यं शान्तात्मानो जितेन्द्रियाः ॥ ७८ ॥
एषां प्रतिष्ठिता कीर्तिर्यावत्स्थास्यति मेदिनी ।
इति सञ्चिन्त्य सारार्थी स्थाणुदानपरोभव ॥ ७९ ॥
सोऽपि मोहं परित्यज्य तथा कात्यायनोऽभवत् ॥ ८० ॥

नारद उवाच

एवं सुश्रवसा प्रोक्तां कथामाकर्ण्य पद्मभूः ।
हर्षाश्रुसंयुतोऽतीव प्रशशंस मुहुर्मुहुः ॥ ८१ ॥
साधु ते व्याहृतं वत्स ! एवमेतन्न चान्यथा ।
सत्यं सारस्वतः प्राह सत्याचैवं तथा श्रुतिः ॥ ८२ ॥

दानं यज्ञानां वरूथं दक्षिणा लोके दातारं सर्वभूतान्युपजीवन्ति ।
दानेनारातीनपानुदन्त दानेन द्विषन्तो मित्रा भवन्ति दाने सर्वं ।

प्रतिष्ठितं तस्माद्दानं परमं वदन्तीति ॥ ८३ ॥

संसारसागरे घोरे धर्माधर्मोर्मिसङ्कुले । दानं तत्र निषेवेत तच्च नौरिव निर्मितम्

इति सञ्चिन्त्य च मया पुष्करे स्थापिता द्विजाः ।
गङ्गायमुनयोर्मध्ये मध्यदेशे द्विजाः कृते ॥ ८५ ॥
स्थापिताः श्रीहरिभ्यां तु श्रीगौर्या वेदवित्तमाः ।
रुद्रेण नागराश्चैव पार्वत्या शक्तिपूर्भवाः ॥ ८६ ॥
श्रीमाले च तथा लक्ष्म्या ह्येवमादि सुरोत्तमैः ।
नानाप्रहाराः सन्दत्तालोकोद्धरणकाङ्क्षया ॥ ८७ ॥
नहिदानफलेकांक्षा काचिन्नोऽस्तिसुरोत्तमाः ।
साधुसंरक्षणार्थं हि दानं नः परिकीर्तितम् ॥ ८८ ॥

ब्राह्मणाश्चकृतस्थानानानाधर्मोपदेशनैः ।समुद्धरंतिवर्णांस्त्रींस्ततःपूज्यतमाद्विजाः

दानं चतुर्विधं दानमुत्सर्गः कल्पितं तथा ।
संश्रुतंचेति विविधन्तत्क्रमात्परिकीर्तितम् ॥ ९० ॥

वापीकूपतडागानां वृक्षविद्यासुरौकसाम्। मठप्रपागृहक्षेत्रदानमुत्सर्गइत्यसौ ॥
उपजीवन्निमान्यश्च पुण्यं कोऽपिचरेन्नरः। षष्ठमंशं स लभते यावद्योचिसृजेद्द्विजः
तदेषामेव सर्वेषां विप्रसंस्थापनं परम्। देवसंस्थापनं चैव धर्मस्तन्मूल एव यत्
देवतायतनं यावद्यावच्च ब्राह्मणगृहम्। तावद्दातुः पूर्वजानांपुण्यांशश्चोपतिष्ठति ॥

एतत्स्वल्पं हि वाणिज्यं पुनर्बहुफलप्रदम्।
जीर्णोद्धारे च द्विगुणमेतदेव प्रकीर्तितम् ॥ ९५ ॥
तस्मादिदं त्वहमपि ब्रवीमि सुरसत्तमाः !।
नास्ति दानसमं किंचित्सत्यं सारस्वतो जगौ ॥ ९६ ॥

नारद उवाच

इति सारस्वतप्रोक्तां तथा पद्मभुवेरिताम्।
साधु साध्वित्यमोदन्तसुराश्चाहं सुविस्मिताः ॥ ९७ ॥

ततः सभाविसर्गान्ते सुरम्ये मेरुमूर्धनि। उपविश्य शिलापृष्ठेअहमेतदचिन्तयम्

सत्यमाह विरिञ्चिस्तु स किमर्थं तु जीवति।
येनैकमपि तद्वृत्तं नैव येन कृतार्थता ॥ ९९ ॥
तदहं दानपुण्यं हि करिष्यामि कथं स्फुटम्।
कौपीनदण्डात्मधनो धनं स्वल्पं हि नास्ति मे ॥ १०० ॥

अनर्हते यद्ददाति न ददाति तथार्हते। अर्हानर्हपरिज्ञानाद्दानधर्मो हि दुष्करः ॥

देशे काले च पात्रे च शुद्धेन मनसा तथा।
न्यायार्चितं च यो दद्याद्यौवने स तदश्नुते ॥ १०२ ॥
तमोवृतस्तु यो दद्याद्भयात्क्रोधात्तथैव च।
भुङ्क्ते न दानफलं तद्धि गर्भस्थो नात्र संशयः ॥ १०३ ॥
बालत्वेऽपि च सोऽश्नाति यद्दत्तं दम्भकारणात्।
दत्तमन्यायतो वित्तं तथा वै चाऽर्थकारणम् ॥ १०४ ॥

वृद्धत्वेहि समश्नातिनरोवै नात्रसंशयः। तस्माद्देशे च कालेचसुपात्रेविधिनानरः

शुभार्जितं प्रयुञ्जीत श्रद्धया शाठ्यवर्जितः ॥ १०५ ॥

तदेतन्निर्धनत्वाच्च कथं नामभविष्यति। सत्यमाहुःपुरावाक्यंपुराणमुनयोऽमलाः

नाधनस्याऽस्त्ययं लोको न परश्च कथञ्चन।
अभिशस्तं प्रपश्यन्ति दरिद्रं पार्श्वतः स्थितम् ॥ १०७ ॥
दारिद्र्यं पातकं लोके कस्तच्छंसितुमर्हति।
पतितः शोच्यते सर्वैर्निर्धनश्चापि शोच्यते ॥ १०८ ॥

यः कृशाश्वः कृशधनः कृशभृत्यः कृशातिथिः। सर्वैप्रोक्तःकृशोनामनशरीरकृशःकृशः

अर्थवान् दुष्कुलीनोऽपि लोके पूज्यतमो नरः।
शशिनस्तुल्यवंशोऽपि निर्धनः परिभूयते ॥ ११० ॥
ज्ञानवृद्धास्तपोवृद्धा ये च वृद्धा बहुश्रुताः।
ते सर्वे धनवृद्धस्य द्वारि तिष्ठन्ति किङ्कराः ॥ १११ ॥

यद्यप्ययंत्रिभुवनेअर्थोऽस्माकंपराङ्नहि। तथाप्यन्यप्रार्थितोहितस्यैवफलदोभवेत्

अथ वै तत्पुरा सर्वं चिन्तयिष्यामि सुस्फुटम्।
विलोकयामि पूर्वं तु किंचिद्योग्यं हि स्थानकम् ॥ ११३ ॥
स चिन्तयित्वेति बहुप्रकारं देशांश्च ग्रामान्नगराणि चाऽऽश्रमान्।
बहूनहं पर्यटन्नाप्तवान्हि स्थानं हितं स्थापये यत्र विप्रान् ॥ ११४ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायांप्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे नारदार्जुनसंवादे दानप्रशंसावर्णनंनाम द्वितीयोऽध्यायः ॥२॥

—:*:—

तृतीयोऽध्यायः

नारदार्जुनसम्वादे महीसागरसङ्गमतीर्थमाहात्म्यम्

सूत उवाच

एवं स्थानानि पुण्यानि यानियानीह वै भुवि ।
निरीक्षंस्तत्र तत्राऽहं नारदो वीरसत्तमः !॥ १ ॥
विचरन् मेदिनीं सर्वां प्राप्तोऽहमाश्रमं भृगोः ।
यत्र रेवा नदी पुण्या सप्तकल्पस्मरा वरा ॥ २ ॥
महापुण्या पवित्रा च सर्वतीर्थमयी शुभा । पुनातिकीर्तनेनैव दर्शनेन विशेषतः ॥
तत्रावगाहनात्पार्थमुच्यतेजंतुरंहसा । यथासा पिङ्गलानाडी देहमध्येव्यवस्थिता
इयं ब्रह्माण्डपिण्डस्य स्थाने तस्मिन्प्रकीर्तिता ।
तत्राऽऽस्ते शुक्लतीर्थाख्यं रेवायां पापनाशनम् ॥ ५ ॥
यत्र वै स्नानमात्रेण ब्रह्महत्या प्रणश्यति । तस्यापिसन्निधौ पार्थ रेवायाउत्तरेतटे
नानावृक्षसमाकीर्णं लतागुल्मोपशोभितम् ।
नानापुष्पफलोपेतं कदलीखण्डमण्डितम् ॥ ७ ॥
अनेकश्वापदाकीर्णं विहगैरनुनादियम् ।
सुगन्ध पुष्प शोभाढ्यं मयूररवनादितम् ॥ ८ ॥
भ्रमरैः सर्वमुत्सृज्य निलीनं रावसंयुतम् ।
यथा संसारमुत्सृज्य भक्तेन हरपादयोः ॥ ९ ॥
कोकिलामधुरैः स्वानैर्नादयन्ति तथा मुनीन् ।
यथा कथामृताख्यानैर्ब्राह्मणा भवभीरुकान् ॥ १० ॥
यत्र वृक्षा ह्लादयन्ति फलैःपुष्पैश्च पत्रकैः । छायाभिरपिकाष्ठैश्च लोकानिवहरव्रता
पुत्र पुत्रेति वात्स्यन्ते यत्र पुत्र प्रियाः खगाः ।

यथा शिवप्रियाः शैवा नित्यं शिव शिवेति च ॥ १२ ॥
एवंविधं मुनेस्तस्य भृगोराश्रममण्डलम् । विप्रैस्त्रैविद्यसंयुक्तैःसर्वतःसमलङ्कृतम्
ऋग्यजुः सामनिर्घोषैरापूरितदिगन्तरम् । रुद्रभक्तेन धीरेण यथैव भुवनत्रयम् ॥
तत्राहं पार्थ सम्प्राप्तो यत्रास्ते मुनिसत्तमः ।
भृगुः परमधर्मात्मा तपसा द्योतितप्रभः ॥ १५ ॥
आगच्छन्तं तु मां दृष्ट्वा दीनं च मुदितं तथा ।
अभ्युत्थानं कृतं सर्वैर्विप्रैर्भृगुपुरोगमैः ॥ १६ ॥
कृत्वा सुस्वागतं दत्त्वा अर्घाद्यं भृगुणा सह ।
आसनेषूपविष्टास्ते मुनीन्द्रा ग्राहिता मया ॥ १७ ॥
विश्रान्तं तु ततो ज्ञात्वा भृगुर्मामप्युवाच ह ।
क्व गन्तव्यं मुनिश्रेष्ठ! कस्मादिह समागतः ॥ १८ ॥
आगमेकारणं सर्वं समाचक्ष्व परिस्फुटम् ।
ततस्तं चिन्तयाविष्टो भृगुं पार्थाहमब्रुवम् ॥ १९ ॥
श्रूयतामभिधास्यामि यदर्थमहमागतः । मया पर्यटिता सर्वासमुद्रान्ता चमेदिनी
द्विजानां भूमिदानार्थं मार्गमाणः पदे पदे ।
निर्दोषां च पवित्रां च तीर्थेष्वपि समन्विताम् ॥ २१ ॥
रम्यां मनोरमां भूमिं न पश्यामि कथञ्चन ।

भृगुरुवाच

विप्राणां स्थापनार्थाय मयाऽपि भ्रमता पुरा ॥ २२ ॥
पृथ्वीसागरपर्यन्ता दृष्टा सर्वा तदानघ । महीनाम नदी पुण्या सर्वतीर्थमयीशुभा
दिव्या मनोरमा सौम्या महापापप्रणाशिनी ।
नदीरूपेण तत्रैव पृथ्वी सा नात्र संशयः ॥ २४ ॥
पृथिव्यां यानि तीर्थानि दृष्टादृष्टानि नारद !।
तानि सर्वाणि तत्रैव निवसन्ति महीजले ॥ २५ ॥

सा समुद्रेण सम्प्राप्ता पुण्यतोया महानदी । सञ्जातस्तत्र देवर्षे महीसागरसंगमः

स्तम्भाख्यं तत्र तीर्थन्तु त्रिषु लोकेषु विश्रुतम् ।

तत्र ये मनुजाः स्नानं प्रकुर्वन्ति विपश्चितः ॥ २७ ॥

सर्वपापविनिर्मुक्ता नोपसर्पन्ति वै यमम् । तत्राद्भुतं हि दृष्टं मे पुरा स्नातुंगतेन वै

तदहं कीर्तयिष्यामि मुने! शृणु महाद्भुतम् ।

यावत्स्नातुं व्रजाम्यस्मिन् महीसागरसङ्गमे ॥ २९ ॥

तीरे स्थितं प्रपश्यामि मुनीन्द्रं पावकोपमम् ।

प्रांशुं वृद्धं चाऽस्थिशेषं तपोलक्ष्म्या विभूषितम् ॥ ३० ॥

भूजावूर्ध्वौ ततः कृत्वा प्ररुदन्तं मुहुर्मुहुः ।

तं तथा दुःखितं दृष्ट्वा दुःखितोऽहमथाभवम् ॥ ३१ ॥

सतां लक्षणमेतद्धि यद्दृष्ट्वा दुःखितं जनम् । शतसंख्यंतस्य भवेत्तथाऽहंविललापह

अहिंसा सत्यमस्तेयं मानुष्ये सति दुर्लभम् ।

ततस्तमुपसङ्क्रम्य पर्यपृच्छमहं तदा ॥ ३३ ॥

किमर्थंरोदिषि मुने!शोके किं कारणंतव । सुगुह्यमपि चेद्ब्रूहिजिज्ञासामहतीहिमे

मुनिस्ततो मामवदद्भृगोनिर्भाग्यवाहनम् ।

तेन रोदिमि मा पृच्छ दुर्भाग्यं चालपेद्धि कः ॥ ३५ ॥

तमहं विस्मयाविष्टः पुनरेवेदमब्रुवम् । दुर्लभं भारते जन्म तत्रापि च मनुष्यता ॥

मनुष्यत्वे ब्राह्मणत्वं मुनित्वं तत्र दुर्लभम् ।

तत्रापि च तपःसिद्धिः प्राप्यैतत्पञ्चकं परम् ॥ ३७ ॥

किमर्थं रोदिषि मुने विस्मयोऽत्र महान्मम । एवं संपृच्छते मह्यमेतस्मिन्नेवचान्तरे

सुभद्रोनाम नाम्ना च मुनिस्तत्राभ्युपाययौ ।

स हि मेरुं परित्यज्य ज्ञात्वा तीर्थस्य सारताम् ॥ ३९ ॥

कृताश्रमः पूजयति सदास्तम्भेश्वरं मुनिः ।

सोऽप्येवं मामिवापृच्छन् मुनिं रोदनकारणम् ॥ ४० ॥

अथाऽऽहाचम्य स मुनिः श्रूयतां कारणं मुने !।

अहं हि देवशर्माख्यो मुनिः संयतवाङ्मनाः ॥ ४१ ॥

निवसामि कृतस्थानो गंगासागरसंगमे । तत्र दर्शे तर्पयामि सदैव च पितृनहम्

श्राद्धान्ते ते च प्रत्यक्षा ह्याशिषो मे वदन्ति च ।

ततः कदाचित् पितरः प्रहृष्टा मामथाऽब्रुवन् ॥ ४३ ॥

वयं सदाऽत्र चायामो देवशर्मंस्तवान्तिके ।

स्थानेऽस्माकं कदाचित्त्वं न चायासि कुतः सुत !॥ ४४ ॥

स्थानं दिदृक्षुस्तच्चाहं न शक्तोऽस्मि निवेदितुम् ।

ततः परममित्युक्त्वा गतवान् पितृभिः सह ॥ ४५ ॥

पितृणां मन्दिरं पुण्यं भौमलोकसमास्थितम् ।

तत्र तत्र स्थितश्चाहं तेजोमण्डलदुर्दृशान् ॥ ४६ ॥

दृष्ट्वाऽग्रतः पूजयाद्यानपृच्छं स्वान् पितृनिति ।

के ह्यमी समुपायान्ति भृशं तृप्ता भृशार्चिताः ॥

भृशं प्रमुदिता नैव तथा यूयं यथा ह्यमी ॥ ४७ ॥

पितर ऊचुः

भद्रं ते पितरः पुण्याः सुभद्रस्य महामुनेः । तर्पितास्तेन मुनिना महीसागरसङ्गमे

सर्वतीर्थमयी यत्र निलीना ह्युदधौ मही । तत्र दर्शे तर्पयति सुभद्रस्तानमूनसुत

इत्याकर्ण्य वचस्तेषां लज्जितोऽहं भृशं तदा ।

विस्मितश्च प्रणम्यैतान्पितृन्स्वं स्वस्थानमागतः ॥ ५० ॥

यथा तथा चिन्तितं च तत्र यास्याम्यहं स्फुटम् ।

पुण्यो यत्रापि विख्यातो मही सागरसंगमः ॥ ५१ ॥

कृताश्रमश्च तत्रैव तर्पयिष्ये निजान् पितृन् ।

दर्शे दर्शे यथा चासौ स्तुल्यनामा सुभद्रकः ॥ ५२ ॥

किं तेन ननु जातेन कुलाङ्गारेण पापिना ।

यस्मिञ्जीवत्यपि निजाः पितरोऽन्यस्पृहाकराः ॥ ५३ ॥
इतिसञ्चिन्त्यमुदितोरुचिंभार्यामथाब्रुवम् । रुचे!त्वयासमायुक्तोमहीसागरसङ्गमम्
गत्वा स्थास्यामि तत्रैव शीघ्रं त्वं सम्मुखीभव ।
पतिव्रताऽसि शुद्धाऽसि कुलीनाऽसि यशस्विनि !।
तस्मादेतन्मम शुभे ! कर्तुमर्हसि चिन्तितम् ॥ ५५ ॥

रुचिरुवाच

हता तस्य जनिर्नाभूत्कथं पाप ! दुरात्मना ।
श्मशानस्तम्भ येनाऽहं दत्ता तुभ्यं कृतं त्वया । इहकन्दफलाहारैर्यत्किंतेनन पूर्यते
नेतुमिच्छसि मां तत्र यत्र क्षारोदकं सदा । त्वमेवतत्र संयाहि नन्दन्तुतवपूर्वजाः
गच्छ वा तिष्ठ वा वृद्ध वस वा काकवच्चिरम् ।
तथा ब्रुवन्त्यां तस्यां तु कर्णावस्मि पिधाय च ॥ ५६ ॥
(तथा ब्रुवत्यास्तस्याश्च कर्णौ तत्र पिधाय च) ।
विपुलं शिष्यमादिश्य गृह एकोऽत्र आगतः ।
सोऽहं स्नात्वाऽत्र सन्तर्प्य पितृञ्छ्रद्धापरायणः ॥ ६० ॥
चिन्तां सुविपुलां प्राप्तो नरके दुष्कृती यथा ।
यदि तिष्ठामि चाऽत्रैव अर्धदेहधरो ह्यहम् ॥ ६१ ॥
नरो हि गृहिणीहीनो अर्धदेह इति स्मृतः ।
यथाऽऽत्मना विना देहे कार्यं किञ्चिन्न सिध्यति ॥ ६२ ॥
एवं गृहिण्या हीनो हि न स कर्मसु शस्यते ।
यो नरः स्त्रीषु देहेषु अनुरक्तस्त्वसौ पशुः ॥ ६३ ॥
अनयोर्हि फलं ग्राह्यं सारता नाऽत्र काचन ।
अर्धदेही च मनुजस्त्वसंस्पृश्यः सतांमतः ॥ ६४ ॥
औत्तानपादिरस्पृश्य उत्तमो हि सुरैःकृतः । अथचेत्तत्रसंयामि न महीसागरस्ततः
यामि वा तत्कथं पादौ चलतो मे कथञ्चन ।

एतस्मिन् मे मनो विद्धं खिद्यतेऽज्ञान संकटे ॥ ६६ ॥
अतोऽहमतिमुह्यामि भृशं शोचामि रोदिमि ।
इति श्रुत्वा वचस्तस्य भृशं रोमाञ्चपूरितम् ॥ ६७ ॥
साधुसाध्वित्यथोवाचतं सुभद्रोऽप्यहंतथा । दण्डवच्चप्रणमितोमहीसागरसङ्गमम्
चिन्तयावश्च मनसि प्रतीकारं मुनेरुभौ । यो हि मानुष्यमासाद्यजलबुद्बुदभंगुरम्
परार्थाय भवत्येषपुरुषोऽन्ये पुरीषकाः । ततः सञ्चिन्त्यप्रादेहं सुभद्रो मुनिसत्तमम्
मा मुने परिखिद्यस्व देवशर्मन् ! स्थिरो भव ।
अहं ते नाशयिष्यामि शोकं सूर्यस्तमो यथा ॥ ७१ ॥
गमिष्याम्याश्रमंत्वंचनात्रापिपरिहास्यते । श्रृणुतत्कारणंतुभ्यंतर्पयिष्येपितृनहम्

देवशर्मोवाच

एवं ते वदमानस्य आयुरस्तु शतं समाः । यदशक्यं महत्कर्म कर्तुमिच्छसि मत्कृते
हर्षस्थाने विषादश्च पुनर्मां बाधते श्रृणु ।
अपि वाक्यं शुभं सन्तो न गृह्णन्ति मुधा मुने !॥ ७४ ॥
कथमेतन् महत्कर्म कारयामि मुधा वद ।
पुनः किंचित्प्रवक्ष्यामि यथा मे निष्कृतिर्भवेत् ॥ ७५ ॥
शापितोऽसि मया प्राणैर्यथा वच्मि तथा कुरु ।
अहं सदा करिष्यामि दर्शे चोद्दिश्यते पितृन् ॥ ७६ ॥
श्राद्धं गङ्गार्णवे चाऽत्र मत्पितृणां त्वमाचर ।
अहं चैवापि तपसः संचितस्याऽपि जन्मना ॥
चतुर्भागं प्रदास्यामि एवमेवैतदाचर ॥ ७७ ॥

सुभद्र उवाच

यद्येवं तव संतोषस्त्वेवमस्तु मुनीश्वर ! ।
साधूनां च यथा हर्षस्तथा कार्यं चिजानता ॥ ७८ ॥

भृगुरुवाच

देवशर्मा ततो हृष्टो दत्त्वा पुण्यं त्रिवाचिकम् ।
चतुर्थांशं ययौ धाम स्वं सुभद्रोऽपि च स्थितः ॥ ७६ ॥
एवंविधो नारदाऽसौ महीसागरसंगमः । यमनुस्मरतोमह्यं रोमाञ्चोऽद्याऽपिवर्तते

नारद उवाच

इतिश्रुत्वा फाल्गुनाहं हर्षगद्गदयागिरा । मृतोमृतइवावोचंसाधुसाध्विवतितंभृगुम्
यूयं वयं गमिष्यामो महीतीरं सुशोभनम् ।
आवामीक्षावहे सर्वं स्थानकं तदनुत्तमम् ॥ ८२ ॥
मम चैवं वचः श्रुत्वा भृगुः सह मयाययौ ।
समस्तं तु महापुण्यं महीकूलं निरीक्षितम् ॥ ८३ ॥
तद्दृष्ट्वा चातिहृष्टोऽहमासं रोमांचकञ्चुकः । अब्रुवं मुनिशार्दूलं हर्षगद्गदयागिरा
त्वत्प्रसादात् करिष्यामि भृगोःस्थानमनुत्तमम् ।
स्वस्थानं गम्यतां ब्रह्मन्नतः कृत्यं विचिन्तये ॥ ८५ ॥
एवं भृगुं चाऽस्मि विसर्जयित्वा कल्लोलकोलाहलकौतुकीतटे ।
अथोपविश्येदमचिन्तयं तदा किं कृत्यमात्मानमिवैकयोगी ॥ ८६ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
कौमारिकाखण्डे नारदार्जुनसम्वादे महीसागरसङ्गमतीर्थमाहात्म्ये
तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

चतुर्थोऽध्यायः

नारदार्जुनसम्वादे दानभेदप्रशंसावर्णनम्

नारद उवाच

ततस्त्वहं चिन्तयामि कथं स्थानमिदं भवेत् ।
ममायत्तं यतो राज्ञां भूमिरेषा सदा वशे ॥ १ ॥
यत्त्वहं धर्मवर्माणं गत्वा याचेह मेदिनीम् ।
अर्पयत्येव स च मे याचितो न पुनः परः ॥ २ ॥
तथा हि मुनिभिः प्रोक्तं द्रव्यं त्रिविधमुत्तमम् ।
शुक्लं मध्यं च शबलमधमं कृष्णमुच्यते ॥ ३ ॥
श्रुतेः संपादनाच्छिष्यात् प्राप्तं शुक्लं च कन्यया ।
तथा कुशीदवाणिज्यकृषियाचितमेव च ॥ ४ ॥
शबलंप्रोच्यतेसद्भिर्द्यूतचौर्येण साहसैः । व्याजेनोपार्जितं यच्च तत्कृष्णंसमुदाहृतम्
शुक्लवित्तेन यो धर्मं प्रकुर्याच्छ्रद्धयान्वितः । तीर्थपात्रं समासाद्यदेवत्वे तत्समश्नुते
राजसेन च भावेन वित्तेन शबलेन च । प्रदद्याद्दानमर्थिभ्यो मानुष्यत्वे तदश्नुते
तमोवृतस्तु यो दद्यात्कृष्णवित्तेन मानवः ।
तिर्यक्त्वे तत्फलं प्रेत्य समश्नाति नराधमः ॥ ८ ॥
तत्तु याचितद्रव्यं मे राजसं हि स्फुटं भवेत् ।
अथ ब्राह्मणभावेन नृपं याचे प्रतिग्रहम् ॥ ६ ॥
तदाप्यहो चातिकष्टंहेतुनातेन मेमतम् । अयं प्रतिग्रहोघोरोमध्वास्वादोविषोपमः
प्रतिग्रहेणसंयुक्तंह्यमीवमाविशेद्द्विजम् । तस्मादहंनिवृत्तश्चपापादस्मात्प्रतिग्रहात्
ततः केनाप्युपायेन द्वयोरन्यतरेण तु । स्वायत्तं स्थानकं कुर्म एतत्सञ्चिन्तयेमुहुः
यथा कुभार्यः पुरुषश्चिन्तान्तं न प्रपद्यते । तथैवविमृशंश्चाहंचिन्तान्तंनलभाम्यणु

एतस्मिन्नन्तरे पार्थ! स्नातुं तत्र समागताः । बहवोमुनयःपुण्येमहीसागरसङ्गमे॥
अहं तानब्रवं सर्वान्कुतो यूयंसमागताः । ते मामूचुः प्रणम्याथ सौराष्ट्रविषयेमुने
धर्मवर्मेतिनृपतिर्योऽस्यदेशस्य भूपतिः । स तु दानस्य तत्वार्थीतेपेवर्षगणान्बहून्

ततस्तं प्राह खे वाणी श्लोकमेकं नृप! शृणु ।
द्विहेतु षडधिष्ठानं षडङ्गं च द्विपाकयुक् ॥ १७ ॥

चतुः प्रकारंत्रिविधंत्रिनाशंदानमुच्यते । इत्येकं श्लोकमाभाष्यखेवाणीविररामह

श्लोकस्यार्थं नावभाषे पृच्छमानाऽपि नारद ।
ततो राजा धर्मवर्मा पटहेनान्वघोषयत् ॥ १९ ॥
यस्तुश्लोकस्य चैवास्य लब्धस्य तपसा मया ।
करोति सम्यग्व्याख्यानं तस्य चैतद्ददाम्यहम् ॥ २० ॥

गवांचसतनियुतंसुवर्णंतावदेवतु । सप्तग्रामान्प्रयच्छामिश्लोकाव्याख्यांकरोतियः

पटहेनेति नृपतेः श्रुत्वा राज्ञो वचो महत् ।
आजग्मुर्बहुदेशीया ब्राह्मणाः कोटिशो मुने !॥ २२ ॥

पुनर्दुर्बोधविन्यासःश्लोकस्तैर्विप्रपुङ्गवैः । आख्यातुंशक्यते नैवगुडोमूकैर्यथामुने
वयं च तत्रयाताःस्मोधनलोभेननारद । दुर्बोधत्वान्नमस्कृत्यश्लोकंचात्रसमागताः

दुर्व्याख्येयस्त्वयं श्लोको धनं लभ्यं न चैव नः ।
तीर्थयात्रां कथं यामीत्येवाचिंत्यात्रचागताः ॥ २५ ॥
एवं फाल्गुन तेषां तु वचः श्रुत्वा महात्मनाम् ।
अतीव सम्प्रहृष्टोऽहं तान्विसृज्येत्यचिन्तयम् ॥ २६ ॥
अहो प्राप्तउपायो मे स्थानप्राप्तौ न संशयः ।
श्लोकं व्याख्याय नृपतेर्लप्स्ये स्थानं धनं तथा ॥
विद्यामूल्येन नैवं च याचितःस्यात्प्रतिग्रहः ।
सत्यमाह पुराणर्षिर्वासुदेवो जगद्गुरुः ॥ २८ ॥
धर्मस्य यस्य श्रद्धास्यान्न च सा नैव पूर्यते ।

पापस्य यस्य श्रद्धास्यान्न च सापि न पूर्यते ॥ २९ ॥
एवं विचिन्त्य विद्वांसः प्रकुर्वन्ति यथारुचि ।
सत्यमेतद्विभोर्वाक्यं दुर्लभोऽपि यथाहि मे ॥ ३० ॥
मनोरथोऽयं सफलः सम्भूतोऽङ्कुरितःस्फुटम् ।
एनं च दुर्विदं श्लोकमहञ्जानामि सुस्फुटम् ॥ ३१ ॥

अमूर्तैः पितृभिःपूर्वमेचख्यातोहिमेपुरा । एवंहर्षान्वितःपार्थसञ्चिन्त्याऽहन्ततोमुहुः
प्रणम्य तीर्थं चलितो महीसागरसङ्गमम् । वृद्धब्राह्मणरूपेण ततोऽहंयातवान्नृपम्

इदं भणितवानस्मि श्लोकव्याख्यां नृप! शृणु ।
यत्ते पटहविख्यातं दानञ्च प्रगुणीकुरु ॥ ३४ ॥
एवमुक्ते नृपः प्राह प्रोचुरेवं हि कोटिशः ।
द्विजोत्तमाः पुनर्नास्य प्रोक्तुमर्थो हि शक्यते ॥ ३५ ॥
के द्विहेतूषडाख्यातान्यधिष्ठानानि कानिच ।
कानि चैव षडङ्गानि कौद्वौ पाकौ तथा स्मृतौ ॥ ३६ ॥
के च प्रकाराश्चत्वारः किंस्वित्तत्त्रिविधं द्विज !।
त्रयोनाशाश्चकेप्रोक्ता दानस्यैतत्स्फुटं वद ॥ ३७ ॥
स्फुटान्प्रश्नानिमान्सप्त यदि वक्ष्यसि ब्राह्मण !।
ततो गवां सप्तनियुतं सुवर्णं तावदेव तु ॥ ३८ ॥
सप्तग्रामांश्च दास्यामि नो चेद्यास्यसि स्वं गृहम् ।
इत्युक्तवचनं पार्थ! सौराष्ट्रस्वामिनं नृपम् ॥ ३९ ॥

धर्मवर्माणमस्त्वेवंप्रावोचमवधारय । श्लोकव्याख्यांस्फुटांवक्ष्येदानहेतूचतौशृणु

अल्पत्वं वा बहुत्वम्वादानस्याभ्युदयावहम् ।
श्रद्धाशक्तिश्च दानानां वृद्ध्याक्षयकरे हिते ॥ ४१ ॥

तत्र श्रद्धाविषये श्लोका भवन्ति । कायक्लेशैश्च बहुभिर्न चैवाऽर्थस्य राशिभिः

धर्मः सम्प्राप्यते सूक्ष्मः श्रद्धा धर्मोऽद्भुतं तपः ।

श्रद्धा स्वर्गश्च मोक्षश्च श्रद्धा सर्वमिदं जगत् ॥ ४३ ॥
सर्वस्वं जीवितं चापि दद्यादश्रद्धयायदि ।
नाप्नुयात्सफलं किंचिच्छ्रद्दधानस्ततो भवेत् ॥ ४४ ॥
श्रद्धया साध्यते धर्मो महद्भिर्नार्थराशिभिः ।
अकिंचना हि मुनयः श्रद्धावन्तो दिवङ्गताः ॥ ४५ ॥
त्रिविधा भवति श्रद्धा देहिनां सा स्वभावजा ।
सात्त्विकी राजसी चैव तामसी चेति तां शृणु ॥ ४६ ॥
यजन्ते सात्त्विकादेवान्यक्षरक्षांसिराजसाः ।
प्रेतान्भूतपिशाचांश्च यजन्ते तामसा जनाः ॥ ४७ ॥
तस्माच्छ्रद्धावता पात्रे दत्तं न्यायार्जितं हि यत् ।
तेनैव भगवान्रुद्रः स्वल्पकेनाऽपि तुष्यति ॥ ४८ ॥

शक्तिविषये च श्लोका भवन्ति ।

कुटुम्बभुक्तवसनाद् (भरणाद्) देयं यदतिरिच्यते ।
मध्वास्वादो विषं पश्चाद्दातुर्धर्मोऽन्यथा भवेत् ॥ ४९ ॥
शक्ते परजने दाता स्वजने दुःखजीविनि । मध्वापानविषादःसधर्माणांप्रतिरूपकः
भृत्यानामुपरोधेनयत्करोत्यौर्ध्वदैहिकम् । तद्भवत्यसुखोदर्कं जीवतोऽस्यमृतस्यच
सामान्यं याचितं न्यासमाधि (धे) र्दाराश्चदर्शनम् (दानश्चतद्धनम्) ।
अन्वाहितं च निक्षेपः (निक्षिप्तं) सर्वस्वं चान्वये सति ॥ ५२ ॥
आपत्स्वपि न देयानि नववस्तूनि पण्डितैः ।
यो ददाति स मूढात्मा प्रायश्चित्तीयते नरः ॥ ५३ ॥
इति तेगदितौराजन्द्वौहेतूश्रूयतामतः । अधिष्ठानानि वक्ष्यामिषडेव शृणुतान्यपि
धर्मंमर्थं च कामं च व्रीडाहर्षभयानि च । अधिष्ठानानि दानानां षडेतानिप्रचक्षते
पात्रेभ्यो दीयते नित्यमनपेक्ष्य प्रयोजनम् । केवलं धर्मबुद्धया यद्धर्मदानं तदुच्यते
धनिनं धनलोभेन लोभयित्वाऽर्थमाहरेत् । तदर्थदानमित्याहुः कामदानमतः शृणु

प्रयोजनमपेक्ष्यैव प्रसङ्गाद्यत्प्रदीयते ।
अनर्हेषु सरागेण कामदानं तदुच्यते ॥ ५८ ॥
संसदि व्रीडयाऽऽश्रुत्य अर्थिभ्यःप्रददाति च ।
प्रतिदीयते च (तुतद्) यद्दानं व्रीडादानमिति श्रुतम् ॥ ५९ ॥
दृष्ट्वा प्रियाणि श्रुत्वा वाहर्षवद्यत्प्रदीयते । हर्षदानमिति प्रोक्तं दानं तद्धर्मचिन्तकैः
आक्रोशानर्थहिंसानां प्रतीकाराय यद्भवेत् । दीयतेऽनुपकर्तृभ्योऽभयदानं तदुच्यते
प्रोक्तानि षडधिष्ठानान्यङ्गान्यपि च षट्च्छृणु ।
दाता प्रतिग्रहीता च शुद्धिर्देयं चधर्मयुक् ॥ ६२ ॥
देशकालौच दानानामङ्गान्येतानि षड् विदुः ।
अपरोगी च धर्मात्मा दित्सुरव्यसनः शुचिः ॥ ६३ ॥
अनिंद्याजीवकर्मा च षड्भिर्दाता प्रशस्यते ।
अनृजुश्चाश्रद्दधानोऽशान्तात्माधृष्टभीरुकः ॥ ६४ ॥
असत्यसन्धो निद्रालुर्दाताऽयं तामसोऽधमः ।
त्रिशुक्लः कृशवृत्तिश्च घृणालुः सकलेन्द्रियः ॥ ६५ ॥
विमुक्तो योनिदोषेभ्यो ब्राह्मणः पात्रमुच्यते ।
सौमुख्यादभिसम्प्रीतिरर्थिनां दर्शने सदा ।
सत्कृतिश्चानसूया च तदा शुद्धिरितिस्मृता ॥ ६६ ॥
अपराबाधमक्लेशं स्वयत्नेनार्जितं धनम् ।
स्वल्पं वा विपुलम्वाऽपि देयमित्यभिधीयते ॥ ६७ ॥
तेनापि किल धर्मेण उद्दिश्य किल किञ्चन ।
देयं तद्धर्मयुगितिशून्ये शून्यं फलं स्मृतम् ॥ ६८ ॥
न्यायेन दुर्लभं द्रव्यं देशेकालेऽपि वा पुनः ।
दानार्हौ देशकालौ तौ स्यातांश्रेष्ठौ न चान्यथा ॥ ६९ ॥
षडङ्गानीतिचोक्तानि द्वौ च पाकावतःशृणु ।

द्वौ पाकौ दानजौ प्राहुः परत्राऽथ त्विहोच्यते ॥ ७० ॥

सद्भ्यो यद्दीयते किंचित्तत्परत्रोपतिष्ठति । असत्सु दीयतेकिंचित्तद्दानमिहभुज्यते

द्वौपाकाविति निर्दिष्टौ प्रकारांश्चतुरःशृणु ।

ध्रुवमाहुस्त्रिकं काम्यं नैमित्तिकमितिक्रमात् ॥ ७२ ॥

वैदिकोदानमार्गोऽयंचतुर्धावर्ण्यते द्विजैः । प्रपारामतडागादिसर्वकामफलंध्रुवम्

तदाहुस्त्रिकमित्याहुर्दीयते यद्दिनेदिने । अपत्यविजयैश्वर्यस्त्रीबालार्थं प्रदीयते ॥

इच्छासंस्थं च यद्दानं काम्यमित्यभिधीयते ।

कालापेक्षं क्रियापेक्षं गुणापेक्षमितिस्मृतौ ॥ ७५ ॥

त्रिधानैमित्तिकं प्रोक्तं सदाहोमविवर्जितम् ।

इति प्रोक्ताः प्रकारास्ते त्रैविध्यमभिधीयते ॥ ७६ ॥

अष्टोत्तमानि चत्वारि मध्यमाधिविधानतः ।

कानीयसानि शेषाणि त्रिविधत्वमिदं विदुः ॥ ७७ ॥

गृहप्रासादविद्याभूगोकूपप्राणहाटकम् । एतान्युत्तमदानानि उत्तमद्रव्यदानतः ॥

अन्नारामं च वासांसि हयप्रभृतिवाहनम् ।

दानानि मध्यमानीति मध्यमद्रव्यदानतः ॥ ७९ ॥

उपानच्छत्रपात्रादिदधिमध्वासनानि च ॥ ८० ॥

दीपकाष्ठोपलादीनि चरमं बहुवार्षिकम् । इति कानीयसान्यहुर्दाननाशत्रयं शृणु

यद्दत्त्वातप्यतेपश्चादासुरंतद्वृथा मतम् । अश्रद्धयायद्ददाति राक्षसंस्याद्वृथैवतत्

यच्चाऽऽक्रुश्य ददात्यंग दत्त्वा च क्रोशति द्विजम् ।

पैशाचन्तद्वृथा दानं दाननाशास्त्रयस्त्वमी ॥ ८३ ॥

इति सप्तपदैर्बद्धं दानमाहात्म्यमुत्तमम् ।

शक्त्या ते कीर्तितं राजन्साधुवाऽसाधु वा वद ॥ ८४ ॥

धर्मवर्मोवाच

अद्य मे सफलं जन्म अद्य मे सफलंतपः । अद्य ते कृतकृत्योऽस्मि कृतः कृतिमतांवर

पठित्वा सकलं जन्म ब्रह्मचारीयथा वृथा ।

बहुक्लेशात्प्राप्तभार्यः सा वृथाऽप्रियवादिनी ॥ ८६ ॥

क्लेशेनकृत्वा कूपं वा सचक्षारोदकोवृथा । बहुक्लेशैर्जन्मनीतं विनाधर्मंतथावृथा

एवं मे यद्वृथा नाम जातं तत्सफलं त्वया ।

कृतं तस्मान्नमस्तुभ्यं द्विजेभ्यश्च नमोनमः ॥ ८८ ॥

सत्यमाह पुरा विष्णुः कुमारान्विष्णुसद्मनि ॥ ८९ ॥

नाहं तथाऽद्मि यजमानहविर्वितानच्योतद्घृतप्लुतमदन्हुतभुङ्मुखेन ।

यद्ब्राह्मणस्य मुखतश्चरतोऽनुघासं तुष्टस्य मय्यपहितैर्निजकर्मपाकैः ॥ ९०

तन्मयाऽशर्मणा वापि यद्विप्रेष्वप्रियं कृतम् ।

सर्वस्य प्रभवो विप्रास्तत्क्षमन्तां प्रसादये ॥ ९१ ॥

त्वं च कोऽसि नसामान्यः प्रणम्याहं प्रसादये ।

आत्मानं ख्यापय मुने प्रोक्तश्चेत्यब्रवं तदा ॥ ९२ ॥

नारद उवाच

नारदोऽस्मिनृपश्रेष्ठ स्थानकार्थीसमागतः : प्रोक्तं च देहिमेद्रव्यंभूमिंचस्थानहेतवे

यद्यपीयं देवतानां भूमिर्द्रव्यं च पार्थिव! ।

तथापि यस्मिन्यः काले राजा प्रार्थ्यः स निश्चितम् ॥ ९४ ॥

स हीश्वरस्यावतारोभर्त्तादाताऽभयस्यसः । तथैवत्वामहंयाचेद्रव्यशुद्धिपरीप्सया

पूर्वं ममाऽऽलयं देहि देयार्थे (तथैवगालवः पूर्वं हयार्थे)प्रार्थनापरः ॥ ९६ ॥

राजोवाच

यदि त्वंनारदोविप्र राज्यमस्त्वखिलंतव । अहंहिब्राह्मणानांतेदास्यंकर्ता नसंशयः

नारद उवाच

यद्यस्माकं भवान्भक्तस्तत्ते कार्यं च नो वचः ॥ ९७ ॥

सर्वं यत्तद्देहि मे द्रव्यंमुक्तं भुवं च मे सप्तगव्यूतिमात्राम् ।

भूयात्त्वत्तोऽप्यस्य रक्षेति सोऽपि मेने त्वहंचिन्तये चाऽर्थशेषम् ॥ ६८ ॥

इति श्रीस्कान्देमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे नारदार्जुनसम्वादे दानभेदप्रशंसावर्णनंनाम चतुर्थोऽध्यायः ॥

पञ्चमोऽध्यायः

नारदार्जुनसम्वादे कलापग्रामवासिसुतनुब्राह्मणेननारदप्रश्नोत्तरकथनम्

नारद उवाच

ततोऽहं धर्मवर्माणंप्रोच्यतिष्ठेद्धनंत्वयि । कृत्यकालेग्रहीष्यामीत्यागमंरैवतंगिरिम्
आसं प्रमुदितश्चाऽहं पश्यंस्तं गिरिसत्तमम् ।
आह्वयानं नरान्साधून्भूमेर्भुजमिवोच्छ्रितम् ॥ २ ॥
यस्मिन्नानाविधा वृक्षाः प्रकाशन्ते समन्ततः ।
साधुं गृहपतिं प्राप्य पुत्रभार्यादयो यथा ॥ ३ ॥
मुदितायत्रसन्तृप्तावाशन्तेकोकिलादयः । सद्गुरोर्ज्ञानसम्पन्नायथाशिष्यगणाभुवि
यत्र तप्त्वातपोमर्त्यायथेप्सितमवाप्नुयुः । श्रीमहादेवमासाद्यभक्तोयद्वन्मनोरथम्
तस्याहं च गिरेः पार्थ! समासाद्य महाशिलाम् ।
शीतसौरभ्यमन्देन प्रीणितोऽचिन्तयं हृदि ॥ ६ ॥
तावन्मया स्थानमाप्तं यदतीव सुदुर्लभम् । इदानीं ब्राह्मणार्थेऽहंकुर्वेतावदुपक्रमम्
ब्राह्मणाश्च विलोक्या मे ये हि पात्रतमा मताः ।
तथा हि चात्र श्रूयन्ते वचांसि श्रुतिवादिनाम् ॥ ८ ॥
न जलोत्तरणे शक्तायद्वन्नौःकर्णवर्जिता । तद्वच्छ्रेष्ठोऽप्यनाचारोविप्रोनोद्धरणक्षमः
ब्राह्मणोह्यनधीयानस्तृणाग्निरिवशाम्यति । तस्मैहव्यंनदातव्यंन हिभस्मनिहूयते
दानपात्रमतिक्रम्य यदपात्रे प्रदीयते । तद्वत्तंगामतिक्रम्य गर्दभस्य गवाह्निकम् ॥

ऊषरे वापितं बीजं भिन्नभाण्डे च गोदुहम् । भस्मनीवहुतंहव्यंमूर्खेदानमशाश्वतम्
विधिहीने तथाऽपात्रे योददातिप्रतिग्रहम् । न केवलंहितद्याति शेषंपुण्यं प्रणश्यति
भूरापा गौस्तथा भोगाः सुवर्णं देहमेव च (वा) ।
अश्वश्चक्षुस्तथावासो घृतंतेजस्तिलाः प्रजाः ॥ १४ ॥
घ्नन्ति तस्मादविद्वांस्तु बिभियाच्च प्रतिग्रहात् ।
स्वल्पकेनाप्यविद्वांस्तु पङ्के गौरिवसीदति ॥ १५ ॥
तस्माद्ये गूढतपसो गूढस्वाध्यायसाधकाः ।
स्वदारनिरताः शान्तास्तेषु दत्तं सदाऽक्षयम् ॥ १६ ॥
देशेकालउपायेन द्रव्यंश्रद्धासमन्वितम् । पात्रे प्रदीयते यत्तत्सकलं धर्मलक्षणम् ॥
न विद्ययाकेवलया तपसावाऽपि पात्रता । यत्र वृत्तमिमेचोभे तद्धि पात्रम्प्रचक्षते
तेषां त्रयाणां मध्ये च विद्यामुख्यो महागुणः ।
विद्यां विनान्धवद्विप्राश्चक्षुष्मन्तो हि ते मताः ॥ १९ ॥
तस्माच्चक्षुष्मतो विद्वान्देशे देशे परीक्षयेत् ।
प्रश्नान्ये मम वक्ष्यन्ति तेभ्यो दास्यम्यहं ततः ॥ २० ॥
इति सञ्चिन्त्य मनसा तस्माद्देशात्समुत्थितः ।
आश्रमेषु महर्षीणां विचराम्यस्मि फाल्गुन !॥ २१ ॥
इमाञ्छ्लोकान्गायमानः प्रश्नरूपाञ्छृणुष्व तान् ।
मातृकां को विजानाति कतिधा कीदृशाक्षरम् ॥ २२ ॥
पञ्चपञ्चाद्भुतंगेहं को विजानातिवाद्विजः । बहुरूपांस्त्रियंकर्तुमेकरूपाञ्च वेत्ति कः
को वा चित्रकथाबन्धं वेत्ति संसारगोचरः ।
को वार्णवमहाग्राहं वेत्ति विद्यापरायणः ॥ २४ ॥
को वाऽष्टविधं ब्राह्मण्यं वेत्ति ब्राह्मणसत्तमः ।
युगानां च चतुर्णाम्वा कोमूलदिवसान्वदेत् ॥ २५ ॥
चतुर्दशमनूनां वा मूलवासरंवेत्तिकः । कस्मिश्चैवदिने प्राप पूर्वं वाभास्करोरथम्

उद्वेजयतिभूतानिकृष्णाहिरिववेत्तिकः । कोवाऽस्मिन्घोरसंसारेदक्षदक्षतमोभवेत्
पन्थानावपि द्वौ कश्चिद्वेत्ति वक्ति च ब्राह्मणः ।
इति मे द्वादशप्रश्नान्ये विदुर्ब्राह्मणोत्तमाः ॥ २८ ॥
ते मे पूज्यतमास्तेषामहमाराधकश्चिरम् । इत्यहंगायमानोवैभ्रमितःसकलांमहीम्
ते चाहुर्दुःखदाः ख्याताः प्रश्नास्ते कुर्महे नमः ।
इत्यहं सकलां पृथ्वीं विचिंत्याऽलब्धब्राह्मणः ॥ ३० ॥
हिमाद्रिशिखिरासीनो भूयश्चिन्तामवाप्तवान् ।
सर्वे विलोकिता विप्राः किमतः कर्तुमुत्सहे ॥ ३१ ॥
ततो मे चिन्तयानस्य पुनर्जाता मतिस्त्वयम् ।
अद्यापि न गतश्चाहं कलापग्राममुत्तमम् ॥ ३२ ॥
यस्मिन् विप्राः सम्वसन्ति मूर्तानीव तपांसि च ।
चतुरशीतिसाहस्राः श्रुताध्ययनशालिनः ॥ ३३ ॥
स्थाने तस्मिन् गमिष्यामीत्युक्त्वाऽहं चलितस्तदा ।
खेचरो हि ममा क्रम्य परं पारं गतस्ततः ॥ ३४ ॥
अद्राक्षं पुण्यभूमिस्थं ग्रामरत्नमहं महत् । शतयोजनविस्तीर्णंनानावृक्षसमाकुलम्
यत्र पुण्यवतांसन्तिशतशःप्रवराश्रमाः । सर्वेषामपिजीवानां यत्रान्योऽन्यंनदुष्टता
यज्ञभाजां मुनीनां यदुपकारकरं सदा ।
सतां धर्मवतां यद्वदुपकारो न शाम्यति ॥ ३७ ॥
मुनीनां यत्र परमं स्थानंचाप्यविनाशकृत् ।
स्वाहा स्वधा वषट्कारः हन्तकारो न नश्यति ॥ ३८ ॥
यत्र कृतयुगस्याऽर्थबीजं पार्थाऽवशिष्यते । सूर्यस्यसोमवंशस्यब्राह्मणानांतथैवच
स्थानकं तत्समासाद्य प्रविष्टोऽहं द्विजाश्रमान् ।
तत्र ते विविधान् वादान्विवदन्ते द्विजोत्तमाः ॥ ४० ॥
परस्परं चिन्तयाना वेदा मूर्तिधरा यथा । तत्र मेधाविनः केचिदर्थमन्यैःप्रपूरितम्

विचिक्षिपुर्महात्मानो नभोगतमिवामिषम् ।
तत्राऽहं करमुद्यम्य प्रावोचं पूर्यतां द्विजाः ॥ ४२ ॥
काकारावैः किमेतैर्वोयद्यस्ति ज्ञानशालिता ।
व्याकुरुध्वं ततः प्रश्नान् मम दुर्विषहान् बहून् ॥ ४३ ॥

ब्राह्मणा ऊचुः

वद ब्राह्मण प्रश्नान्स्वाञ्छ्रुत्वाऽऽधास्यामहे वयम् ।
परमो ह्येष नो लाभः प्रश्नान्पृच्छति यद्भवान् ॥ ४४ ॥
अहं पूर्विकया ते वै न्यषेधन्त परस्परम् । अहं पूर्वमहं पूर्वमिति वीरा यथा रणे ॥
ततस्तानब्रवं प्रश्नानहं द्वादशपूर्वकान् ।
श्रुत्वा ते मामवोचन्त लीलायन्तो मुनीश्वराः ॥ ४६ ॥
किं ते द्विज! बालप्रश्नैरमीभिः स्वल्पकैरपि ।
अस्माकं यन्निहीनं त्वं मन्यसे स ब्रवीत्वमून् ४७ ॥
ततोऽतिविस्मितश्चाऽहं मन्यमानः कृतार्थताम् ।
तेषां निहीनं सञ्चिन्त्य प्रावोचं प्रब्रवीत्वयम् ॥ ४८ ॥
ततः सुतनुनामा स बालोऽबालोऽभ्युवाच माम् ।
मम मन्दायते वाणी प्रश्नैः स्वल्पैस्तव द्विज ! ॥
तथापि वच्मि मां यस्मान्निहीनं मन्यते भवान् ॥ ४९ ॥

सुतनुरुवाच

अक्षरास्तु द्विपञ्चाशन्मातृकायाः प्रकीर्तिताः ॥ ५० ॥
ॐकारः प्रथमस्तत्र चतुर्दश स्वरास्तथा । स्पर्शाश्चैव त्रयस्त्रिंशदनुस्वारस्तथैवच
विसर्जनीयश्चपरो जिह्वामूलीय एव च । उपध्मानीयएवापिद्विपञ्चाशदमीस्मृताः
इति ते कथिता सङ्ख्या अर्थं चैषां शृणु द्विज !।
अस्मिन्नर्थे चेतिहासं तव वक्ष्यामि यः पुरा ॥ ५३ ॥
मिथिलायां प्रवृत्तोऽभूद्व ब्राह्मणस्य निवेशने ।

मिथिलायां पुरा पुर्या ब्राह्मणः कौथुमाभिधः ॥ ५४ ॥
येन विद्याः प्रपठिता वर्तन्ते भुवि या द्विज ! ।
एकत्रिंशत्सहस्राणि वर्षाणां स कृतादरः ॥ ५५ ॥
क्षणमप्यनवच्छिन्नं पठित्वा गेहवानभूत् ।
ततः केनाऽपि कालेन कौथुमस्याऽभवत्सुतः ॥ ५६ ॥
जडवद्वर्त्तमानः स मातृकां प्रत्यपद्यत । पठित्वा मातृकामन्यन्नाध्येति स कथञ्चन
ततः पिता खिन्नरूपी जडं तं समभाषत ।
अधीष्व पुत्रकाधीष्व तव दास्यामि मोदकान् ॥ ५८ ॥
अथाऽन्यस्मै प्रदास्यामि कर्णावुत्पाटयामि ते ॥ ५९ ॥

पुत्र उवाच

तात! किं मोदकार्थायपठ्यते लोभहेतवे । पठनं नाम यत्पुंसांपरमार्थंहितत्स्मृतम्

कौथुम उवाच

एवं ते वदमानस्यआयुर्भवतुब्रह्मणः । साध्वीबुद्धिरियंतेऽस्तुकुतोनाध्येष्यतःपरम्

पुत्र उवाच

तात! सर्वं परिज्ञेयं ज्ञातमत्रैव वै यतः । ततः परं कण्ठशोषः किमर्थं क्रियते वद ॥

पितोवाच

विचित्रं भाषसे बाल! ज्ञातोऽत्रार्थश्च कस्त्वया ।
ब्रूहि ब्रूहि पुनर्वत्स श्रोतुमिच्छामि ते गिरम् ॥ ६३ ॥

पुत्र उवाच

एकत्रिंशत्सहस्राणि पठित्वाऽपि त्वया पितः ! ।
नानातर्कान् भ्रान्तिरेव सन्धिता मनसि स्वके ॥ ६४ ॥
अयमयं चायमिति धर्मो यो दर्शनोदितः । तेषु वातायते चेतस्तव तन्नाशयामिते॥
उपदेशं पठस्येव नैवार्थज्ञोसितत्त्वतः । पाठमात्रा हि ये विप्रा द्विपदाःपशवोहिते
तत्ते ब्रवीमि तद्वाक्यं मोहमार्तण्डमद्भुतम् ॥ ६७ ॥

अकारः कथितो ब्रह्मा उकारो विष्णु रुच्यते ।
मकारश्च स्मृतो रुद्रस्त्रयश्चैते गुणाः स्मृताः ॥ ६८ ॥
अर्धमात्रा च या मूर्ध्नि परमः स सदाशिवः ।
एवमोङ्कारमाहात्म्यं श्रुतिरेषा सनातनी ॥ ६९ ॥
ॐकारस्य च माहात्म्यं याथात्म्येन न शक्यते ।
वर्षाणामयुतेनाऽपि ग्रन्थकोटिभिरेव वा ॥ ७० ॥
पुनर्यत्सारसर्वस्वं प्रोक्तं तच्छ्रूयतां परम् । अःकारांता अकाराद्यामनवस्तेचतुर्दश
स्वायम्भुवश्च स्वारोचिरौत्तमोरैवतस्तथा ।
तामसश्चाक्षुषः षष्ठस्तथा वैवस्वतोऽधुना ॥ ७२ ॥
सावर्णिर्ब्रह्मसावर्णो रुद्रसावर्णिरेव च । दक्षसावर्णिरेवाऽपि धर्मसावर्णिरेव च ॥
रौच्यो भौत्यस्तथा चापि मनवोऽमी चतुर्दश ।
श्वेतः पाण्डुस्तथा रक्तस्ताम्रः पीतश्च कापिलः ॥ ७४ ॥
कृष्णः श्यामस्तथा धूम्रः सुपिशङ्गः पिशङ्गकः ।
त्रिवर्णः शबलो वर्णैः कर्कन्धुर इति क्रमात् ॥ ७५ ॥
वैवस्वतः क्षकारश्च तात! कृष्णः प्रदृश्यते ।
ककाराद्याहकारान्तास्त्रयस्त्रिंशच्च देवताः ॥ ७६॥
ककाराद्याष्ठकारान्ता आदित्या द्वादशस्मृताः ।
धाता मित्रोऽर्यमा शक्रो वरुणश्चांशुरेव च ॥ ७७ ॥
भगो विवस्वान्पूषा च सवितादशमस्तथा ।
एकादशस्तथा त्वष्टा विष्णुर्द्वादश उच्यते ॥ ७८ ॥
जघन्यजः स सर्वेषामादित्यानां गणाधिकः ।
डकाराद्या बकारान्ता रुद्राश्चैकादशैवतु ॥ ७९ ॥
कपाली पिङ्गलो भीमो विरूपाक्षो विलोहितः ।
अजकः शासनः शास्ता शम्भुश्चण्डो भवस्तथा ॥ ८० ॥

भकाराद्याः षकारान्ता अष्टौ हि वसवो मताः ।
ध्रुवो घोरश्च सोमश्च आपश्चैवानलोऽनिलः ॥ ८१ ॥
प्रत्यूषश्च प्रभासश्च अष्टौ ते वसवः स्मृताः ।
सहौचेत्यश्विनौ ख्यातौ त्रयस्त्रिंशदिमे स्मृताः ॥ ८२ ॥
अनुस्वारोविसर्गश्चजिह्वामूलीयएवच । उपध्मानीयइत्येतेजरायुजास्तथाऽण्डजाः
स्वेदजाश्चोद्भिजाश्चेति तत (पितर) जीवाः प्रकीर्तिताः ।
भावार्थः कथितश्चाऽयं तत्त्वार्थं शृणु साम्प्रतम् ॥ ८४ ॥
ये पुमांसस्त्वमून्देवान् समाश्रित्य क्रियापराः ।
अर्धमात्रात्मके नित्ये पदे लीनास्त एव हि ॥ ८५ ॥
चतुर्णां जीवयोनीनां तदैव परिमुच्यते ।
यदाभून्मनसा वाचा कर्मणा च यजेत्सुरान् ॥ ८६ ॥
यस्मिञ्छास्त्रे त्वमी देवा मानिता नैव पापिभिः ।
तच्छास्त्रं हि न मन्तव्यं यदि ब्रह्मा स्वयं वदेत् ॥ ८७ ॥
अमी च देवाः सर्वत्र श्रौते मार्गे प्रतिष्ठिताः ।
पाषण्डशास्त्रे सर्वत्र निषिद्धाः पापकर्मभिः ॥ ८८ ॥
तदमून्ये व्यतिक्रम्य तपो दानमथो जपम् । प्रकुर्वन्ति दुरात्मानो वेपन्तेमरुतःपथि
अहो मोहस्य माहात्म्यं पश्यताऽविजितात्मनाम् ।
पठन्ति मातृकां पापा मन्यन्ते न सुरानिह ॥ ९० ॥

सुतनुरुवाच

इति तस्य वचः श्रुत्वा पिताऽभूदतिविस्मितः ।
पप्रच्छ च बहून् प्रश्नान् सोप्यवादीत्तथा तथा ॥ ९१ ॥
मयाऽपि तवप्रोक्तोऽयं मातृकाप्रश्न उत्तमः । द्वितीयं शृणुतंप्रश्नंपञ्चपञ्चाद्भुतंगृहम्
पञ्चभूतानि पञ्चैव कर्म ज्ञानेन्द्रियाणि च ।
पञ्च पञ्चाऽपि विषया मनोबुद्ध्यहमेव च ॥ ९३ ॥

प्रकृतिः पुरुषश्चैव पञ्चविंशः सदाशिवः । पञ्चपञ्चभिरेतैस्तु निष्पन्नं गृहमुच्यते ॥
देहमेतदिदंवेद तत्त्वतोयात्यसौ शिवम् । बहुरूपां स्त्रियं प्राहुर्बुद्धिंवेदान्तवादिनः
सा हि नानार्थभजनान् नानारूपं प्रपद्यते ।
धर्मस्यैकस्य संयोगाद् बहुधाऽप्येकिकैव सा ॥ ९६ ॥
इति यो वेद तत्त्वार्थंनाऽसौनरकमाप्नुयात् । मुनिभिर्यच्चनप्रोक्तंयन्नमन्येतदैवतान्
वचनं तद्बुधाः प्राहुर्बन्धं चित्रकथं त्विति ।
यच्चकामान्वितं वाक्यं पञ्चमं वाप्यतः शृणु ॥ ९८ ॥
एको लोभो महान्ग्राहो लोभात्पापं प्रवर्त्तते ।
लोभात्क्रोधः प्रभवति लोभात्कामः प्रवर्त्तते ॥ ९९ ॥
लोभान्मोहश्च माया च मानः स्तम्भः परेप्सुता ।
अविद्याऽप्रज्ञता चैव सर्वं लोभात्प्रवर्त्तते ॥ १०० ॥
हरणंपरवित्तानांपरदाराभिमर्शनम् । साहसानां च सर्वेषामकार्याणांक्रियास्तथा
स लोभः सह मोहेन विजेतव्यो जितात्मना ।
दम्भो द्रोहश्च निन्दा च पैशुन्यं मत्सरस्तथा ॥ १०२ ॥
भवन्त्येतानि सर्वाणि लुब्धानामकृतात्मनाम् ।
सुमहान्त्यपि शास्त्राणि धारयन्ति बहुश्रुताः ॥ १०३ ॥
छेत्तारःसंशयानांचलोभग्रस्ताव्रजन्त्यधः ।लोभक्रोधप्रसक्ताश्चशिष्टाचारबहिष्कृताः
अन्तः क्षुरा वाङ्मधुराः कूपाश्छन्नास्तृणैरिव ।
कुर्वते ये बहून् मार्गां स्तास्तान् हेतुबलान्विताः ॥ १०५ ॥
सर्वमार्गं विलुम्पन्ति लोभाज्ज्ञातिषु निष्ठुराः ।
धर्मावतंसकाः क्षुद्रा मुष्णन्ति ध्वजिनो जगत् ॥ १०६ ॥
एतेऽति पापिनो ज्ञेया नित्यं लोभसमन्विताः ।
जनको युवनाश्वश्च बृषादर्भिः प्रसेनजित् ॥ १०७ ॥
लोभक्षयाद्दिवं प्राप्तास्तथैवान्ये जनाधिपाः ।
तस्मात्त्यजन्ति ये लोभंतेऽतिक्रामन्ति सागरम् ॥ १०८ ॥

संसाराख्यमतोऽन्यैर्ग्राहग्रस्ता न संशयः ।अथब्राह्मणभेदांस्त्वमष्टौविप्रावधारय
मात्रश्च ब्राह्मणश्चैवश्रोत्रियश्चततःपरम् । अनूचानस्तथा भ्रूण ऋषिकल्पऋषिर्मुनिः
एते ह्यष्टौ समुद्दिष्टा ब्राह्मणाः प्रथमं श्रुतौ । तेषां परःपरः श्रेष्ठो विद्यावृत्तविशेषतः

ब्राह्मणानां कुले जातो जातिमात्रो यदा भवेत् ।
अनुपेतः क्रियाहीनो मात्र इत्यभिधीयते ॥ ११२ ॥
एकोद्देश्यमतिक्रम्य वेदस्याऽऽचारवानृजुः।
स ब्राह्मण इति प्रोक्तो निभृतः सत्यवाग्घृणी ॥ ११३ ॥
एकां शाखां सकल्पां च षड्भिरङ्गैरधीत्य च ।
षट्कर्मणि रतो विप्र श्रोत्रियोनाम धर्मवित् ॥ ११४ ॥
वेदवेदाङ्गतत्त्वज्ञः शुद्धात्मा पापवर्जितः ।
श्रेष्ठः श्रोत्रियवान् प्राज्ञः सोऽनूचानइतिस्मृतः ॥ ११५ ॥
अनूचानगुणोपेतो यज्ञस्वाध्याययन्त्रितः ।
भ्रूण इत्युच्यते शिष्टैः शेषभोजी जितेन्द्रियः ॥ ११६ ॥
वैदिकं लौकिकं चैव सर्वज्ञानमवाप्य यः ।
आश्रमस्थोवशीनित्यमृषिकल्पइति स्मृतः ॥ ११७ ॥

ऊर्ध्वरेता भवत्यग्र्योनियताशीन संशयी । शापानुग्रहयोः शक्तःसत्यसंधोभवेदृषिः

निवृत्तः सर्वतत्त्वज्ञः कामक्रोधविवर्जितः ।
ध्यानस्थो निष्क्रियो दान्तस्तुल्यमृत्काञ्चनो मुनिः ॥ ११९ ॥
एवमन्वयविद्याभ्यां वृत्तेन च समुच्छ्रिताः ।
त्रिशुक्लानाम विप्रेन्द्राः पूज्यन्ते सवनादिषु ॥ १२० ॥

इत्येवंविधविप्रत्वमुक्तं शृणु युगादयः । नवमी कार्तिकेशुक्ला कृतादिः परिकीर्तिता

वैशाखस्य तृतीया या शुक्ला त्रेतादिरुच्यते ।
माघे पञ्चदशीनाम द्वापरादिः स्मृता बुधैः॥ १२२ ॥
त्रयोदशी नभस्ये च कृष्णा सा हि कलेः स्मृता ।

युगादयः स्मृता ह्येता दत्तस्या क्षयकारकाः ॥ १२३ ॥
एताश्चतस्रस्तिथयो युगाद्या दत्तं हुतं चाऽक्षयमाशु विद्यात् ।
युगे युगे वर्षशतेन दानं युगादिकाले दिवसेन तत्फलम् ॥
युगाद्याः कथिता ह्येता मन्वाद्याः शृणु साम्प्रतम् ।
अश्वयुक्छुक्लनवमी द्वादशी कार्तिके तथा ॥ १२५ ॥
तृतीया चैत्रमासस्य तथा भाद्रपदस्य च ।
फाल्गुनस्य त्वमावस्या पौषस्यैकादशी तथा ॥ १२६ ॥
आषाढस्याऽपि दशमी माघमासस्य सप्तमी ।
श्रावणस्याऽष्टमी कृष्णा तथाषाढी च पूर्णिमा ॥ १२७॥

कार्तिकीफाल्गुनीचैत्रीज्यैष्ठेपञ्चदशीसिता ।मन्वन्तरादयश्चैतादत्तस्याक्षयकारकाः

यस्यां तिथौ रथं पूर्वं प्राप देवो दिवाकरः ।
सा तिथिःकथिता विप्रैर्माघे या रथसप्तमी ॥ १२९ ॥
तस्यां दत्तं हुतं चेष्टं सर्वमेवाऽक्षयं मतम् ।
सर्वदारिद्र्यशमनं भास्करप्रीतये मतम् ॥ १३० ॥
नित्योद्वेजक माहुर्यं बुधास्तं शृणु तत्त्वतः ।
यश्च याचनिको नित्यं न स स्वर्गस्य भाजनम् ॥ १३१ ॥
उद्वेजयति भूतानि यथा चौरास्तथैव सः ।
नरकं याति पापात्मा नित्योद्वेगकरस्त्वसौ ॥ १३२ ॥
इहोपपत्तिर्मम केन कर्मणा क्व च प्रयातव्यमितो मयेति ।
विचार्य चैवं प्रतिकारकारी बुधैः स चोक्तो द्विज ! दक्षदक्षः ॥ १३३ ॥

मासैरष्टभिरह्ना च पूर्वेण वयसाऽऽयुषा । तत्कर्म पुरुषः कुर्याद्येनान्तेसुखमेधते ॥

अर्चिर्धूमश्च मार्गौ द्वावाहुर्वेदान्तवादिनः ।
अर्चिषा याति मोक्षश्च धूमेनाऽऽवर्तते पुनः ॥ १३५ ॥
यज्ञैरासाद्यते धूमो नैष्कर्म्येणार्चिराप्यते ।

एतयोरपरो मार्गः पाखण्ड इति कीर्त्यते ॥ १३६ ॥
यो देवान्मन्यते नैव धर्मांश्च मनुसूचितान् ।
नैतौ सयाति पन्थानौ तत्त्वार्थोऽयं निरूपितः ॥ १३७ ॥
इति ते कीर्तिताः प्रश्नाः शक्त्या ब्राह्मणसत्तम !।
साधुवाऽसाधुवा ब्रूहि ख्यापयाऽऽत्मनमेव च ॥ १३८ ॥
इति श्रीस्कान्देमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांप्रथमेमाहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे कलापग्रामवासिसुतनुब्राह्मणेन नारदप्रश्नोत्तरकथनंनाम पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

षष्ठोऽध्यायः

नारदद्वारा पृथ्वीसङ्गमतीर्थे ब्राह्मणानां प्रस्थापनं तत्र स्थानप्रतिष्ठावर्णनञ्च

श्री नारद उवाच

इतिश्रुत्वा फाल्गुनाऽहं रोमाञ्चपुलकीकृतः । स्वरूपंप्रकटीकृत्यब्राह्मणानिदमब्रवम्
अहो धन्यः पिताऽस्माकं यस्य सृष्टस्य पालकाः ।
युष्मद्विधा ब्राह्मणेन्द्राः सत्यमाह पुरा हरिः ॥ २ ॥
मत्तोऽप्यनन्तात्परतः परस्मात्समस्तभूताधिपतेर्न किञ्चित् ।
तेषां किमु स्यादितरेण येषां द्विजेश्वराणां मम मार्गवादिनाम् ॥ ३ ॥
तत्सर्वथाऽद्य धन्योऽस्मि सम्प्राप्तं जन्मनः फलम् ।
यद्भवन्तो मया दृष्टाः पापोपद्रववर्जिताः ॥ ४ ॥
ततस्ते सहसोत्थाय शातातपपुरोगमाः ।
अर्घ्यपाद्यादिसत्कारैः पूजयामासुर्मां द्विजाः ॥ ५ ॥
प्रोक्तवन्तश्चमांपार्थवचःसाधुजनोचितम् । धन्यावयं हिदेवर्षेत्वमस्मान्यदिहागतः

कुतो वाऽऽगमनं तुभ्यं गन्तव्यंवा क्वसाम्प्रतम् ।
अत्राप्यागमने कार्यमुच्यतां मुनिसत्तम !॥ ७ ॥
श्रुत्वाप्रीतिकरं वाक्यं द्विजानामितिपाण्डव !।
प्रत्यवोचं मुनीन्द्रांस्ताञ्छ्रूयतांद्विजसत्तमाः ॥ ८ ॥
अहं हि ब्रह्मणो वाक्याद्विप्राणां स्थानकं शुभम् ।
दातुकामो महातीर्थे महीसागरसङ्गमे ॥ ९ ॥
परीक्षन्ब्राह्मणानत्र प्राप्तो यूयं परीक्षिताः ।
अहंवःस्थापयिष्यामि चानुजानीत तद्द्विजाः ॥ १० ॥
एवमुक्तो विलोक्यैव द्विजाञ्छातातपोऽब्रवीत् ।
देवानामपि दुष्प्राप्यं सत्यं नारद! भारत !॥ ११ ॥
किं पुनश्चापि तत्रैव महीसागरसङ्गमः । यत्र स्नातो महातीर्थफलं सर्वमुपाश्नुते ॥
पुनरेको महान्दोषोबिभीमोनितरांयतः । तत्रचौराःसुबहवोनिर्घृणाःप्रियसाहसाः
स्पर्शेषु षोडशं चैकविंशंगृह्णन्तिनोधनम् । धनेन तेन हीनानां कीदृशं जन्मनोभवेत
वरं बुभुक्षया वासो मा चौरकरगा(वशगाः)वयम् ।

अर्जुन उवाच

अद्भुतं वर्ण्यते विप्र! के हि चौराः प्रकीर्तिताः ॥ १५ ॥
किं धनं च हरन्त्येते येभ्यो बिभ्यति ब्राह्मणाः ।

नारद उवाच

कामक्रोधादयश्चौरास्तप एव धनं तथा ॥ १६ ॥
तस्यापहारभीतास्ते मामूचुरिति ब्राह्मणाः ।
तानहं प्राब्रवं पश्चाद्विजानीत द्विजोत्तमाः ॥ १७ ॥
जाग्रतां तु मनुष्याणां चौराःकुर्वन्ति किं खलाः ।
भयभीतश्चालसश्च तथाचाऽशुचिरेव यः ॥ १८ ॥
तेन किं नाम संसाध्यं भूमिस्तं ग्रसते नरम् ॥ १९ ॥

शातातप उवाच

वयं चौरभयाद्भीतास्ते हरन्ति धनं महत् । कर्तुं तदा कथं शक्यमङ्ग! जागरणंतथा
खलाश्चौरागताःक्वापि ततो नत्वाऽऽगता वयम् ।
तस्मात्सर्वं सन्त्यजामोभयभीतावयं मुने !॥ २१ ॥
प्रतिग्रहश्च वै घोरःषष्ठांशफलदस्तथा । एवं ब्रुवति तस्मिंश्चहारीतोनाम चाब्रवीत्
मूढबुद्ध्या हि को नाम महीसागरसङ्गमम् ।
त्यजेच्च यत्र मोक्षश्च स्वर्गश्च करगोऽथवा ॥ २३ ॥
कलापादिषु ग्रामेषु को वसेत विचक्षणः ।
यदि वासः स्तम्भतीर्थे क्षणार्धमपि लभ्यते ॥ २४ ॥
भयं च चौरजं सर्वं किंकरिष्यति तत्र नः । कुमारनाथं मनसि पालकंकुर्वतांदृढम्
साहसं च विनाभूतिर्नकथञ्चनप्राप्यते । तस्मान्नारदतत्राहमायास्ये तव वाक्यतः
षड्विंशतिसहस्राणिब्राह्मणामेपरिग्रहे । षट्कर्मनिरताः शुद्धालोभदम्भविवर्जिताः
तैः सार्धमागमिष्यामि ममेदं मतमुत्तमम् ।
इत्युक्ते वचने तांश्च कृत्वाऽहं दण्डमूर्धनि ॥ २८ ॥
निवृत्तःसहसा पार्थ खेचरोऽतिमुदान्वितः । शतयोजनमात्रं तु हिममार्गमतीत्यच
केदारं समुपायातो युक्तस्तैर्द्विजसत्तमैः । आकाशेन सुशक्यश्च बिलेनाऽथसदेशकः
अतिक्रान्तुं नान्यथा च तथा स्कन्दप्रसादतः ॥ ३१ ॥

अर्जुन उवाच

क्व कलापं च तद्ग्रामंकथं शक्यं बिलेनच । कथंस्कन्दप्रसादः स्यादेतन्मेब्रूहिनारद

नारद उवाच

केदाराद्धिमसंयुक्तं योजनानां शतं स्मृतम् ।
तदन्ते योजनशतं विस्तृतं तत्कलापकम् ॥ ३३ ॥
तदन्ते योजनशतं वालुकार्णवमुच्यते । शतयोजनमात्रः स भूमिस्वर्गस्ततःस्मृतः
बिलेन च यथा शक्यं गन्तुं तत्र शृणुष्व तत् ।

निरन्नं वै निरुदकं देवमाराधयेद् गुहम् ॥ ३५ ॥
दक्षिणायां दिशि ततो निष्पापं मन्यते यदा ।
तदागुहोऽस्यदिशति स्वप्नेगच्छेति भारत ॥ ३६ ॥
ततो गुहात्पश्चिमतोबिलमस्तिबृहत्तरम् । तत्र प्रविश्यगन्तव्यंक्रमाणांशतसप्तकम्
तत्र मारकतंलिंगमस्तिसूर्यसमप्रभम् । तदग्रेमृत्तिकाचाऽस्तिस्वर्णवर्णासुनिर्मला
नमस्कृत्य च तल्लिङ्गं गृहीत्वा मृत्तिकाश्च ताम् ।
आगन्तव्यं स्तम्भतीर्थे समाराध्य कुमारकम् ॥ ३९ ॥
कोलं वा कूपतो ग्राह्यं भूतायां निशि तज्जलम् ।
तेनोदकेन मृत्तिकया कृत्वा नेत्रद्वयाञ्जनम् ॥ ४० ॥
उद्वर्तनं च देहस्य कदाचित्षष्ठिके पदे । नेत्राञ्जनप्रभावाच्च बिलं पश्यति शोभनम्
तन्मध्येन ततो यातिगात्रोद्वर्त्तप्रभावतः । कारीषैर्नाम चात्युग्रैर्भक्ष्यतेनैवकीटकैः
बिलमध्ये च सम्पश्यन्सिद्धान्भास्करसन्निभान् ।
यात्येवं यात्यसौ पार्थ ! कलापं ग्राममुत्तमम् ॥ ४३ ॥
तत्र वर्षसहस्राणि च वार्यायुः प्रकीर्तितम् ।
फलानांभोजनं चस्यात्पुनःपुण्यं च नार्ज्जयेत् ॥ ४४ ॥
इत्येतत्कथितं तुभ्यमतश्चाभूच्छृणुष्व तत् ।
तपः सामर्थ्यतः सूक्ष्मान्दण्डस्याग्रे निधाय तान् ॥ ४५ ॥
द्विजानहं समायातो महीसागरसङ्गमम् ॥ ४६ ॥
तदोत्तार्य मया मुक्तास्तीरे पुण्यजलाशये । ततोमया कृतं स्नानं सहतैर्द्विजसत्तमैः
निःशेषदोषदावाग्नौ महीसागरसङ्गमे । पितृणां देवतानां चकृत्वातर्पणसत्क्रियाः
जपमानाः परं जप्यंनिविष्टाःसङ्गमेवयम् । भास्करंसमवेक्षन्तश्चिन्तयन्तोहरिंहृदि
तस्मिंश्चैवाऽन्तरे पार्थ! देवाःशक्रपुरोगमाः ।
आदित्याद्या ग्रहाः सर्वे लोकपालाश्च सङ्गताः ॥ ५० ॥
देवानां योजनो (नान्य) ह्यष्टौ गन्धर्वाप्सरसां गणाः ।

महोत्सवे ततस्तस्मिन्गीतवादित्र उत्तमे ॥ ५१ ॥
पादप्रक्षालनं कर्तुं विप्राणामुद्यतस्त्वहम् ।
तस्मिन्कालेघाश्रृणवमहमातिथ्यवाक्यताम् ॥ ५२ ॥
सामध्वनिसमायुक्तां तृतीयस्वरनादिताम् ।
अतीवमनसोरम्यां शिवभक्तिमिवोत्तमाम् ॥ ५३ ॥
विप्रैरुत्थायसम्पृष्टः कस्त्वंविप्र क चाऽऽगतः ।
किंवा प्रार्थयसे ब्रूहि यत्ते मनसि रोचते ॥ ५४ ॥

विप्र उवाच

मुनिः कपिलनामाऽहं नारदाय निवेद्यताम् ।
आगतःप्रार्थनायैव तच्छ्रुत्वाऽहमथाऽब्रवम् ॥ ५५ ॥
धन्योऽहं यदिहाऽऽयातः कपिलत्वंमहामुने! ।
नास्त्यदेयंतवाऽस्माभिः पात्रं नास्ति तवाऽधिकम् ॥ ५६ ॥

कपिल उवाच

ब्रह्मपुत्र त्वया देयं यदि मे त्वं शृणुष्वतत् । अष्टौ विप्रसहस्राणि ममदेहीतिनारद
भूमिदानं करिष्यामि कलापग्रामवासिनाम् ।
ब्राह्मणानामहं चैषां तदिदं क्रियतां विभो ! ॥ ५८ ॥
ततो मया प्रतिज्ञातमेवमस्तु महामुने !।
त्वयाऽपि क्रियतां स्थानं कापिलं कपिलोत्तमम् ॥ ५६ ॥
श्राद्धेवा प्राप्तकालेवा ह्यतिथिर्विमुखी भवेत् ।
यस्याश्रममुपायातस्तस्यसर्वं हि निष्फलम् ॥ ६० ॥
स गच्छेद्रौरवाँल्लोकान्योऽतिथिं नाऽभिपूजयेत् ।
अतिथिः पूजितो येन सदेवैरपि पूज्यते ॥ ६१ ॥
दानैर्यज्ञैस्ततस्तस्मिन्भोजितः कपिलोमुनिः ।
ततो महामुनिः श्रीमान्हारीतोह्वयितस्तदा ॥ ६२ ॥

पादप्रक्षालनार्थाय सिद्धदेवसमागमे । हारीतश्च पुरस्कृत्य वामपादं तदा स्थितः
ततोहासोमहाञ्जज्ञे सिद्धाप्सरः सुपर्वणाम् ।
विचिन्त्य बहुधा पृथ्वीं साधुसाधुकृताद्विजाः ॥ ६४ ॥
ततो ममाऽपि मनसि शोकवेगो महानभूत् ।
सत्यां चैव तथा मेने गाथां पूर्वबुधेरिताम् ॥ ६५ ॥
सर्वेष्वपि च कार्येषु हेतिशब्दो विगर्हितः ।
कुर्वतामतिकार्याणि शिलापातो ध्रुवं भवेत् ॥ ६६ ॥
ततोऽहमब्रवंविप्रान्यूयंमूर्खाभविष्यथ । धनधान्याल्पसंयुक्तादारिद्र्यकलिलावृताः
वमुक्ते प्रहस्यैव हारीतः प्राब्रवीदिदम् । तवैवेयं मुने हानिर्यदस्माञ्छपते भवान्
कः शापो दीयते तुभ्यं शापोऽयमयमेव ते ।
ततो विमृश्य भूयोऽहमब्रवं किमहं द्विज! ॥ ६६ ॥
तथाविधस्य भवतो वामपादप्रदानतः ॥ ७० ॥

हारीत उवाच

शृणु तत्कारणं धीमञ्छून्यता मे यतोऽभवत् ॥ ७१ ॥
इति चिन्तयतश्चित्तेहादुःखोऽयंप्रतिग्रहः । प्रतिग्रहेणविप्राणांब्राह्मंतेजोहिशाम्यति
महादानं हि गृह्णानो ब्राह्मणःस्वं शुभं हि यत् ।
ददाति दातुर्दाता च अशुभं यच्छति स्वकम् ॥ ७३ ॥
दाताप्रतिग्रहीता चवचनंहिपरस्परम् । मन्यतेऽधःकरो यस्य सोऽल्पबुद्धिःप्रहीयते
इतिचिन्तयतो मह्यं शून्यताऽभूद्विनारद । निद्रार्तश्चभयार्तश्चकामार्तःशोकपीडितः
हृतस्वश्चाऽन्यचित्तश्च शून्या ह्येते भवन्ति च ।
तदेषु मतिमान्कोपं न कुर्वीत यदि त्वया ॥ ७६ ॥
कृतः कोपस्ततस्तुभ्यमेवं हानिरियं मुने ॥
ततस्तापान्वितश्चाऽहं तान्विप्रानब्रवं पुनः ॥ ७७ ॥
धिङ्मामस्तुचदुर्बुद्धिमविमृश्यार्थकारिणम् ।

कुर्वतामविमृश्यैव तत्किमस्ति न यद्भवेत् ॥ ७८ ॥
सहसा न क्रियां कुर्यात्पदमेतन्महापदाम् । विमृश्यकारिणं धीरंवृणतेसर्वसम्पदः
सत्यमाह महाबुद्धिश्चिरकारी पुरा हि सः ।
पुरा हि ब्राह्मणःकश्चित्प्रख्यातोऽङ्गिरसांकुले ॥ ८० ॥
चिरकारी महाप्राज्ञो गौतमस्याऽभवत्सुतः ।
चिरेण सर्वकार्याणि यो विमृश्य प्रपद्यते ॥ ८१ ॥
चिरकार्याभिसम्पत्तेश्चिरकारी तथोच्यते ।
अलसग्रहणं प्राप्तो दुर्मेधावी तथोच्यते ॥ ८२ ॥
बुद्धिलाघवयुक्तेन जनेनाऽदीर्घदर्शिना ।
व्यभिचारेणकस्मिन्सव्यतिक्रम्यापरान्सुतान् ॥ ८३ ॥
पित्रोक्तः कुपितेनाऽथ जहीमां जननीमिति ।
स तथेति चिरेणोक्तः स्वभावाच्चिरकारकः ॥ ८४ ॥
विमृश्य चिरकारित्वाच्चिन्तयामास वै चिरम् ।
पितुराज्ञां कथं कुर्यां न हन्यां मातरं कथम् ॥ ८५ ॥
कथं धर्मच्छलेनाऽस्मिन्नमज्जेयमसाधुवत् । पितुराज्ञापरोधर्मोह्यधर्मोमातृरक्षणम्
अस्वतन्त्रं च पुत्रत्वं किं तु मां नाऽत्र पीडयेत् ।
स्त्रियं हत्वा मातरं च कोहि जातु सुखी भवेत् ॥ ८७ ॥
पितरं चाऽप्यवज्ञाय कः प्रतिष्ठामवाप्नुयात् ।
अनवज्ञा पितुर्युक्ता युक्तं मातुश्च रक्षणम् ॥ ८८ ॥
क्षमायोग्यावुभावेतौ नाऽतिवर्तेत वै कथम् ।
पिता ह्यात्मानमाधत्ते जायायां जज्ञिवानिति ॥ ८९ ॥
शीलचारित्रगोत्रस्य धारणार्थं कुलस्य च ।
सोऽहमात्मा स्वयं पित्रा पुत्रत्वे परिकल्पितः ॥ ९० ॥
जातकर्मणि यत्प्राह पिता यच्चोपकर्मणि ।

पर्याप्तः स दृढीकारः पितुर्गौरवलिप्सया ॥ ९१ ॥
शरीरादीनि देयानि पिता त्वेकः प्रयच्छति ।
तस्मात्पितुर्वचः कार्यं न विचार्यं कथञ्चन ॥ ९२ ॥
पातकान्यपि पूर्यन्ते पितुर्वचनकारिणः ।
पिता स्वर्गः पिता धर्मः पिता परमकं तपः ॥ ९३ ॥
पितरि प्रीतिमापन्ने सर्वाः प्रीणन्ति देवताः ।
आशिषस्ता भजन्त्येनं पुरुषं प्राह याःपिता ॥ ९४ ॥
निष्कृतिः सर्वपापानां पिता यदभिनन्दति ।
मुच्यते बन्धनात् पुष्पं फलं वृन्तात् प्रमुच्यते ॥ ९५ ॥
क्लिश्यन्नपिसुतःस्नेहं पितास्नेहं नमुञ्चति । एतद्विचिन्त्यतंतावत्पुत्रस्यपितृगौरवम्
पितानाल्पतरं स्थानं चिन्तयिष्य मातरम् ।
यो ह्ययंमयि संघातो मर्त्यत्वे पाञ्चभौतिकः ॥ ९७ ॥
अस्य मे जननी हेतुः पावकस्य यथाऽरणिः ।
माता देहारणिः पुंसः सर्वस्याऽर्थस्य निर्वृतिः ॥ ९८ ॥
मातृलाभे सनाथत्वमनाथत्वं विपर्यये । न स शोचति नाप्येनंस्थावर्यमपिकर्षति
श्रिया हीनोऽपि यो गेहेअम्बेति प्रतिपद्यते । पुत्रपौत्रसमापन्नोजननींयःसमाश्रितः
अपि वर्षशतस्याऽन्ते स द्विहायनवच्चरेत् ।
समर्थं वाऽसमर्थं वा कृशं वाऽप्यकृशं तथा ॥ १०१ ॥
रक्षयेच्च सुतं मातानान्यः पोष्यविधानतः । तदासवृद्धोभवतितदाभवतिदुःखितः
तदा शून्यं जगत्तस्य यदा मात्रा वियुज्यते ।
नास्ति मातृसमाच्छाया नास्ति मातृसमागतिः ॥ १०३ ॥
नास्ति मातृसमं त्राणं नास्ति मातृसमा प्रपा ।
कुक्षिसंधारणाद्धात्री जननाज्जननी तथा ॥ १०४ ॥
अङ्गानां वर्धनादम्बा वीरसूत्वे च वीरसूः ।

शिशोः शुश्रूषणाच्छ्वश्रूर्मातास्यान्माननात्तथा ॥ १०५ ॥
देवतानां समावापमेकत्वं पितरं विदुः । मर्त्यानांदेवतानाञ्चपूगोनात्येतिमातरम्
पतितागुरवस्त्याज्यामाता च न कथञ्चन ।गर्भधारणपोषाभ्यांतेनमातागरीयसी
एवं स कौशकीतीरे बलिं राजानमीक्षतीम् ।
स्त्रीवृत्तिं चिरकालत्वाद्धन्तुं दिष्टः स्वमातरम् ॥ १०८ ॥
विमृश्य चिरकालं हि चिन्तान्त नाभ्यपद्यत ।
एतस्मिन्नन्तरे शक्रो ब्राह्मणं रूपमास्थितः ॥ १०६ ॥
गायन्गाथामुपायातः पितुस्तस्याऽऽश्रमान्तिके ।
अनृता हि स्त्रियः सर्वासूत्रकारो यदब्रवीत् ॥ ११० ॥
अतस्ताभ्यः फलं ग्राह्यं नास्याद्दोषेक्षणः सुधीः ।
इति श्रुत्वा तमानर्च मेधातिथिरुदारधीः ॥ १११ ॥
दुःखितश्चिंतयन्प्राप्तोभृशमश्रूणिवर्तयन् । अहोऽहमीर्ष्ययाक्षिप्तोमग्नोऽहंदुःखसागरे
हत्वा नारीं च साध्वीं च को नु मां तारयिष्यति ।
सत्वरेण मयाज्ञप्तश्चिरकारी ह्युदारधीः ॥ ११३ ॥
यद्ययं चिरकारी स्यात्स मां त्रायेत पातकात् ।
चिरकारिक! भद्रं ते भद्रं ते चिरकारिक !॥ ११४ ॥
यद्यचिकारीत्वंततोऽसिचिरकारिक । त्राहि मां मातरंचैवतपोयच्चाऽर्जितंमया
आत्मानं पातके विष्टं शुभाह्व चिरकारिक ।
एवं सदुःखितः प्राप्तो गौतमोऽचिन्तयत्तदा ॥ ११६ ॥
चिरकारिकं ददर्शाऽथ पुत्रंमातुरुपान्तिके । चिरकारी तु पितरं दृष्ट्वापरमदुःखितः
शस्त्रं त्यक्त्वा स्थितो मूर्ध्ना प्रसादायोपचक्रमे ।
मेधातिथिः सुतं दृष्ट्वा शिरसा पतितं भुवि ॥ ११८ ॥
पत्नीं चैव तु जीवन्तीं परामभ्यगमन्मुदम् ।
हन्यादिति न सा वेद शस्त्रपाणौ स्थिते सुते ॥ ११६ ॥

बुद्धिरासीत्सुतं दृष्ट्वापितुश्चरणयोर्नतम् । शस्त्रग्रहणचापल्यं सम्वृणोतिभयादिति
ततः पित्राचिरं स्मृत्वा चिरंचाऽऽघ्राय मूर्धनि ।
चिरं दोर्भ्यां परिष्वज्य चिरञ्जीवेत्युदाहृतः ॥ १२१ ॥
चिरं मुदान्वितः पुत्रं मेधातिथिरथाऽब्रवीत् ।
चिरकारिक भद्रं ते चिरकारी भवेच्चिरम् ॥ १२२ ॥
चिराय यत्कृतं सौम्य चिरमस्मिन्न दुःखितः ।
गाथाश्चाप्यब्रवीद्विद्वान् गौतमो मुनिसत्तमः ॥ १२३ ॥
चिरेणमन्त्रं सन्धीयाच्चिरेण च कृतं त्यजेत् ।चिरेण विहितंमित्रं चिरंधारणमर्हत्
रोगे दर्पे च माने च द्रोहे पापे च कर्मणि ।
अप्रिये चैव कर्तव्ये चिरकारी प्रशस्यते ॥ १२५ ॥
बन्धूनां सुहृदां चैव भृत्यानांस्त्रीजनस्य च । अव्यक्तेष्वपराधेषुचिरकारीप्रशस्यते
चिरं धर्मान्निषेवेत कुर्याच्चाऽन्वेषणं चिरम् ।
चिरमन्वास्य विदुषश्चिरमिष्टानुपास्य च ॥ १२७ ॥
चिरं विनीय चात्मानं चिरं यात्यनवज्ञताम् ।
ब्रुवतश्च परस्यापि वाक्यं धर्मोपसंहितम् ॥ १२८ ॥
चिरं पृच्छेच्च शृणुयाच्चिरं न परिभूयते । धर्मेशत्रौ शस्त्रहस्ते पात्रे च निकटस्थिते
भयेचसाधुपूजायांचिरकारीनशस्यते । एवमुक्त्वापुत्रभार्यासहितःप्राप्यचाश्रमम्
ततश्चिरमुपास्याऽथ दिवं यातश्चिरं मुनिः ।
वयं त्वेवं ब्रुवन्तोऽपिमोहेनैवं प्रतारिताः ॥ १३१ ॥
कलौ च भवतां विप्रा मच्छापो निपतिष्यति ।
केचित्सदा भविष्यन्ति विप्राः सर्वगुणैर्युताः ॥ १३२ ॥
पादप्रक्षालनं कृत्वाततोऽहंधर्मवर्मणः । समीपेसाक्षिणोदेवान्कृत्वासङ्कल्पमाचरम्
काञ्चनैर्गोप्रदानैश्च गृहदानैर्धनादिभिः । भार्याभूषणवस्त्रैश्चकृतार्थाब्राह्मणाः कृताः
ततःकरं समुद्यम्य प्राहेन्द्रो देवसङ्गमे । हराङ्करुद्धवामार्द्धा यावद्देवी गिरेः सुता ॥

गणाधीशो वयं यावद्यावत्त्रिभुवनं त्विदम् ।
तावन्नन्यादिदं स्थानं नारदस्थापितं सुराः ॥ १३६ ॥
ब्रह्मशापो रुद्रशापो विष्णुशापस्तथैव च ।
द्विजशापस्तथा भूयादिदं स्थानं विलुम्पतः ॥ १३७ ॥
ततस्तथेति तैः सर्वैर्हृष्टैस्तत्र तथोदितम् ।
एवं मया स्थापिते स्थानकेऽस्मिन्संस्थापयामास च कापिलं मुनिः
स्थाने उभे देवकृते प्रसन्नास्ततो ययुर्देवता देवसद्म ॥ १३८ ॥
इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे नारदीयस्थानप्रतिष्ठावर्णनं नाम षष्ठोऽध्यायः ॥ ६

सप्तमोऽध्यायः

नारदार्जुनसम्वादे इन्द्रद्युम्नकथाप्रसङ्गेन महीप्रादुर्भावकथाप्रसङ्गवर्णनम्

अर्जुन उवाच

महीसागरमाहात्म्यमद्भुतं कीर्तितं त्वया । विस्मयः परमो मह्यं प्रहर्षश्चोपजायते
तदहं विस्तराच्छ्रोतुमिदमिच्छामि नारद! ।
कस्य यज्ञे महीग्लानावहितापाभितापिता ॥ २ ॥

नारद उवाच

महदाख्यानमाख्यास्ये यथा जाता महीनदी ।
शृण्वन्नेतां कथां पुण्यां पुण्यमाप्स्यसि पाण्डव !॥ ३ ॥
पुराऽभूद्भूपतिर्भूमाविन्द्रद्युम्न इति श्रुतः ।
वदान्यः सर्वधर्मज्ञो मान्यो मानयिता प्रभुः ॥ ४ ॥
उचितज्ञो विवेकस्य निवासोगुणसागरः । न तदस्ति धरापृष्ठेनगरं ग्रामपत्तनम्

तदीयपूर्तधर्मस्यचिह्नेनन यदङ्कितम् । कन्यादानानिबहुधाब्राह्मेणविधिनाव्यधात्
भूपालोऽसौ ददौ दानमासहस्राद्धनार्थिनाम् ।
दशमीदिवसे रात्रौ गजपृष्ठेन दुन्दुभिः ॥ ७ ॥
ताड्यतेतत्पुरे प्रातःकार्यमेकादशीव्रतम् । यज्वनातेनभूपेनविच्छिन्नंसोमपायिनाम्
स्वरणैरास्तृता दर्भैर्द्व्यंगुलोत्सेधिता मही ।
गङ्गायां सिकताधारा वर्षतो दिवि तारकाः ॥ ६ ॥
शक्या गणयितुं प्राज्ञैस्तदीयं सुकृतं न तु । ईदृशैः सुकृतैरेष तेनैव वपुषा नृपः ॥
धामप्रजापतेः प्राप्तो विमानेन कुरूद्वह !। बुभुजे स तदा भोगान्दुर्लभानमरैरपि ॥
अथ कल्पशतस्याऽन्ते व्यतीते तं महीपतिम् ।
प्राह प्रजापतिः सेवावसरायातमात्मनः ॥ १२ ॥

ब्रह्मोवाच

इन्द्रद्युम्न! द्रुतं गच्छधरापृष्ठंनृपोत्तम! । न स्थातव्यं मदीयेऽद्यलोकेक्षणमपित्वया

इन्द्रद्युम्न उवाच

कस्माद्ब्रह्मन्नितोभूमौ मां प्रेषयसिसम्प्रति । सतिपुण्ये मदीयेतु बहुलेवदकारणम्

ब्रह्मोवाच

न पुण्यं केवलं राजन् ! गुप्तं स्वर्गस्य साधकम् ।
विना निष्कल्मषां कीर्तिं त्रिलोकीतलविस्तृताम् ॥ १५ ॥
तवकीर्तिसमुच्छेदः साम्प्रतं वसुधातले । सञ्जातश्चिरकालेन गत्वातांकुरुनूतनाम्
यदि वाञ्छा महीपाल ! ममधामनि संस्थितौ ॥ १७ ॥

इन्द्रद्युम्न उवाच

मदीयं सुकृतं ब्रह्मन् कथंभूमौ भवेदिति । किं कर्तव्यंमयानैतन्मम चेतसि तिष्ठति

ब्रह्मोवाच

बलवानेष भूपाल! कालः कलयति स्वयम् ॥ १६ ॥
ब्रह्माण्डान्यपि मां चैवगणनाकाभवद्दृशाम् । तदेतदेवमन्येऽहं तवभूपालसाम्प्रतम्

यत्कीर्तिमात्मनोव्यक्तिं नीत्वाऽभ्येहि पुनर्दिवम् ।
शुश्रुवानितिवाचं स ब्रह्मणः पृथिवीपतिः ॥ २१ ॥
पश्यतिस्म तथाऽऽत्मानं महीतलमुपागतम् ।
काम्पिल्यनगरेभूयः पप्रच्छाऽऽत्मानमात्मना ॥ २२ ॥
नगरं स तदा देशमप्राक्षीदिति विस्मितः ।

जना ऊचुः

न जानीमो वयं भूपमिन्द्रद्युम्नं न तत्पुरम् ॥ २३ ॥
यत्त्वं पृच्छसि भो भद्र! कश्चित्पृच्छ चिरायुषम् ।

इन्द्रद्युम्न उवाच

कः सम्प्रति धरापृष्ठे चिरायुः प्रथितो जनाः ! ॥ २४ ॥
पृथिवीजयराज्येऽस्मिन्यत्र प्रब्रूत मा चिरम् ।

जना ऊचुः

श्रूयते नैमिषारण्ये सप्तकल्पस्मरो मुनिः ॥ २५ ॥
मार्कण्डेयइतिख्यातस्तं गत्वापृच्छसंशयम् । तथोपदिष्टस्तैर्गत्वातत्रतंमुनिपुङ्गवम्
निशम्य प्रणिपत्याऽऽह नृपः स्वहृदयस्थितम् ।

इन्द्रद्युम्न उवाच

चिरायुर्भगवान् भूमौ विश्रुतः साम्प्रतं ततः ॥ २७ ॥
पृच्छाम्यहं भवान्वेत्ति इन्द्रद्युम्नं नृपं न वा ॥ २८ ॥

श्रीमार्कण्डेय उवाच

सप्तकल्पान्तरे नाऽभूत्कोपीन्द्रद्युम्नसञ्ज्ञितः ।
भूपाल! किमहं वच्मि तवाऽन्यत्पृच्छ संशयम् ॥ २६ ॥
स निराशस्तदाकर्ण्यवचोभूपोऽग्निसाधने । समुद्योगंतदाचक्रेतंदृष्ट्वाऽऽहतदामुनिः

मार्कण्डेय उवाच

मासाहसमिदं कार्षीर्भद्रवाचं शृणुष्व मे । एति जीवन्तमानन्दो नरं वर्षशतादपि

तत्करोमिप्रतीकारं तवदुःखोपशान्तये । शृणुभद्र ममाऽस्तीहबकोमित्रंचिरन्तनः
नाडीजङ्घइतिख्यातःसत्वाज्ञास्यत्यसंशयम् । तस्मादेहिद्रुतंयावदावांतत्रव्रजावहे
परोपकारैकफलं जीवितं हि महात्मनाम् ।
यदि ज्ञास्यत्यसन्दिग्धमिन्द्रद्युम्नं स वक्ष्यति ॥ ३४ ॥
तौ प्रस्थितावितितदाविप्रेन्द्रनृपपुङ्गवौ । हिमाचलंप्रतिप्रीतौ नाडीजङ्घालयंप्रति
बकोऽथ मित्रं स्वं वीक्ष्य चिरकालादुपागतम् ।
मार्कण्डेयं ययौ प्रीत्युत्कण्ठितः सम्मुखं द्विजैः ॥ ३६ ॥
कृतसम्विदभूत्पूर्वं कुशलस्वागतादिना । प्रपच्छाऽनन्तरं कार्यं वदागमनकारणम्
मार्कण्डेयोऽथतंप्राहबकंप्रस्तुतमीप्सितम् । इन्द्रद्युम्नंभवान्वेत्तिभूपालंपृथिवीतले
एतस्य मम मित्रस्य तेन ज्ञातेन कारणम् ।
नो वाऽयं त्यजति प्राणान्पुरा वह्निप्रवेशनात् ॥ ३६ ॥
एतस्य प्राणरक्षार्थं ब्रूहि जानासि चेन्नृपम् ॥ ४० ॥

नाडीजङ्घ उवाच

चतुर्दश स्मराम्यस्मि कल्पान्विप्रेन्द्र!साम्प्रतम् ।
आस्तां तद्दर्शनं वार्तामपि वा न स्मराम्यहम् ॥ ४१ ॥
इन्द्रद्युम्नोमहीपालःकोऽपिनासीन्महीतले ।एतावन्मात्रमेवाऽहंजानामिद्विजपुङ्गव

नारद उवाच

ततः स विस्मयाविष्टस्तस्याऽऽयुरिति शुश्रुवान् ।
पप्रच्छ राजाकोहेतुर्दानस्यतपसोऽथवा । यदायुरीदृशंदीर्घंसञ्जातमितिविस्मितः

नाडीजङ्घ उवाच

घृतकम्बलमाहात्म्यान्मम देवस्य शूलिनः । दीर्घमायुरिदंविप्र शापाद्बकवपुःशृणु
पुरा जन्मन्यहं बालो ब्राह्मणस्याऽऽभवं भुवि ।
पाराशर्यसगोत्रस्य विश्वरूपस्य सन्मुनेः ॥ ४५ ॥
बालको बक इत्येवं प्रतीतोऽतिप्रियः पितुः । चपलोऽतीपबालत्वेनिसर्गादेवभद्रक

अथमारकतंलिङ्गंदेवतावसरात्पितुः । चापल्याद्बालभावाच्चाऽपहृत्यनिहितंमया
घृतस्य कुम्भे सङ्क्रान्तौ मकरस्योत्तरायणे ।
अथ प्रातर्व्यतीतायां निशि यावत्पिता मम ॥ ४८ ॥
निर्माल्यापनयं चक्रे तावच्छून्यं शिवालयम् ।
निशम्य कांदिशीको मां प्रपच्छ मधुरस्वरम् ॥ ४९ ॥
वत्स! क नु त्वया लिङ्गं नूनं विनिहितं वद ।
दास्यामि वाञ्छितं यत्ते भक्ष्यमन्यत्तवेप्सितम् ॥ ५० ॥

ततो मया बालभावाद्भक्ष्यलुब्धेनतत्पितुः । घृतकुम्भान्तराकृष्यभद्रलिङ्गंसमर्पितम्
अथ काले तु सम्प्राप्ते प्रमीतोऽहं नृपालये ।
जातो जातिस्मरस्तावदानर्ताधिपतेः सुतः ॥ ५२ ॥
घृतकम्बलमाहात्म्यान्मकरस्थे दिवाकरे ।
अपि बाल्यादवज्ञानात्संयोगाद् घृतलिङ्गयोः ॥ ५३ ॥
ततः संस्थापितं लिङ्गं प्राग्जन्म स्मरतामया ।
ततः प्रभृतिलिङ्गानिघृतेनाच्छादयाम्यहम् ॥ ५४ ॥

पितृपैतामहं प्राप्य राज्यंशक्त्यनुरूपतः । ततः प्रसन्नोभगवान्पार्वतीपतिराहमाम्
पूर्वजन्मनि तुष्टोऽहं घृतकम्बलपूजया । प्रयच्छाम्यस्मि तेराज्यमधुनाऽभिमतंवृणु
ततो मया वृतः प्रादाद्गाणपत्यं मदीप्सितम् ।
कैलासे मां शिवो नित्यं सन्तुष्टः प्राह चेतिच ॥ ५७ ॥
तेनैव हि शरीरेण प्रणतं पुरतः स्थितम् ।
अद्यप्रभृति सङ्क्रान्तौ मकरस्याऽपरोऽपि यः ॥ ५८ ॥
घृतेन पूजां कर्त्ताऽसौ भावीमम गणःस्फुटम् ।
इत्युक्त्वामांशिवोभद्रगणकोटीश्वरंव्यधात् ॥ ५९ ॥
प्रतीपपालकंनामसंस्थितं शिवशासनम् ।
ततः कामादिभिः षड्भिःपदैश्चङ्क्रमणात्मिकाम् ॥ ६० ॥

निसर्गचपलां प्राप्य भ्रमरीमिव तां श्रियम् ।
नैवालमभवं तस्या धारणे दैवयोगतः ॥ ६१ ॥
विचचार तदा मत्तः किलाऽहंवारणोयथा ।
कृत्याकृत्यविचारेण विमुक्तोऽतीव गर्वितः ॥ ६२ ॥
विद्यामभिजनं लक्ष्मीं प्राप्य नीचनरो यथा ।
आपदां पात्रतामेतिसिन्धूनामिव सागरः ॥ ६३ ॥
अथ काले व्यतिक्रान्ते कियन्मात्रेयदृच्छया ।
विचरन्नैगमं शैलं हिमानीरुद्धकन्दरम् ॥ ६४ ॥

तपस्यति मुनिस्तत्र गालवो भार्यया सह । सदैव तीव्रतपसा कृशोधमनिसन्ततः
ब्राह्मणस्य हि देहोऽयं नैवैहिकफलप्रियः । कृच्छ्राय तपसेचेह प्रेत्याऽनन्तसुखायच
तस्य भार्याऽतिरूपेण विजिग्ये विश्ववर्णिनी ।
तन्वी श्यामा मृगाक्षी सा पीनोन्नतपयोधरा ॥ ६७ ॥

हंसगद्गदसम्भाषा मत्तमातङ्गगामिनी । विस्तीर्णजघनामध्ये क्षामादीर्घशिरोरुहा
निम्ननाभिर्विधात्रैषानिर्मितासन्दिदृक्षुणा ।
विकीर्णमिवसौन्दर्यमेकपात्रमिवस्थितम् ॥ ६९ ॥
ततोऽविनीतस्ताम्वीक्ष्य भद्र! गालववल्लभाम् ।

अहमासं शरव्रातैस्ताडितःपुष्पधन्विना । विवेकितोऽपिमुनयस्तावदेवविवेकिनः
यावन्न हरिणाक्षीणामपाङ्गविवरेक्षिताः ।
मया व्यवसितं चित्ते तदानीं तां जिहीर्षुणा ॥ ७१ ॥

इति चेतिहरिष्यामितपसारक्षितां मुनेः । अस्याःकृते यदिशपेन्मुनिस्तत्रपराभवः
ममभावीभवेदेषा भार्यामृत्युरुताऽपिमे ।
तस्माच्छिष्योभवाम्यस्यशुश्रूषानिरतोमुनेः ॥ ७३ ॥
प्राप्यान्तरं हरिष्यामि नास्य योग्येयमङ्गना ।
इतिव्यवस्यविद्यार्थिमूर्तिमास्थाय गालवम् ॥ ७४ ॥

नमस्कृत्य वचोऽवोचमितिभाव्यर्थनोदितः ।
तथा मतिस्तथा मित्रं व्यवसायस्तथा नृणाम् ॥ ७५ ॥
भवेदवश्यं तद्वावियथापुम्भिःपुराकृतम् । विवेकवैराग्ययुतोभगवंस्त्वामुपस्थितः
शिष्योऽहं भवता पाठ्यं कर्णधारं महामुनिम् ।
अपारपारदं विष्णुं विप्रमूर्तिमुपाश्रितम् ॥ ७७ ॥
नमस्ये चेतनं ब्रह्म प्रत्यक्षंगालवाख्यया । अविद्याकृष्णसर्पेण दष्टं तद्विषपीडितम्
उपदेशमहामन्त्रैर्माजाङ्गलिक! जीवय । महामोहमहावृक्षो ह्यावापसमुत्थितः ॥
त्वद्वाक्यतीक्ष्णधारेण कुठारेण क्षयं व्रजेत् ।
अपवर्गपथव्यापी मूढसंसर्गसेचनः ॥ ८० ॥
छिद्यतां सूत्रधारेण विद्यापरशुनाऽधुना ।
भजामि तव शिष्योऽहं वरिवस्यापरश्चिरम् ॥ ८१ ॥
समिद्दर्भान्मूलफलं दारूणिजलमेवच । आहरिष्येऽनुगृह्णीष्वविनीतंमामुपस्थितम्
इत्थं पुरा बकाभिख्यं बकवृत्तिमुपाश्रितम् । तदाऽऽर्जवेक्तमतिरनुजग्राहमांमुनिः
ततोऽतीव विनीतोऽहं भूत्वा तं ब्राह्मणीयुतम् ।
विश्वासनाय सुदृढं तोषयामि दिने दिने ॥ ८४ ॥
स च जानन्मुनिः पत्नीं पात्रभूतामविश्वसन् ।
स्त्रीचरित्रविदङ्के तां विधाय स्वपिति द्विजः ॥ ८५ ॥
अथाऽन्यस्मिन्दिने साऽभूद्ब्राह्मण्यथरजस्वला ।
तद्दूरशायिनी रात्रौ विश्वासान्मे तपस्विनी ॥ ८६ ॥
इदमन्तरमित्यंतर्विचिन्त्याऽहं प्रहर्षितः ।
मलिम्लुचाकृतिर्भूत्वा निशीथे तामथाऽहरम् ॥ ८७ ॥
विललाप तदा बाला ह्रियमाणा मयोच्चकैः ।
मैवंमैवमिति ज्ञात्वा मां स्वरेणाऽब्रवीन्मुनिम् ॥ ८८ ॥
बकवृत्तिरयं दुष्टो धर्मकञ्चुकमाश्रितः । हरते मांदुराचारस्तस्मात्त्वंत्राहिगालव!

तव शिष्यः पुराभूत्वा कोऽप्येषोऽद्य मलिम्लुचः ।
मां जिहीर्षति तद्रक्ष शरण्यशरणं भव ॥ ९० ॥
तद्वाक्यसमकालं स प्रबुद्धो गालवो मुनिः ।
तिष्ठ तिष्ठेति मामुक्त्वा गतिस्तम्भं व्यधान्मम ॥ ९१ ॥
ततश्चित्राकृतिरहं स्तम्भितो मुनिनाऽभवम् ।
व्रीडितं प्रविशामीव स्वाङ्गानि किल लज्जया ॥ ९२ ॥
ततः प्रकुपितः प्राह मामभ्येत्याऽथ गालवः । तद्वज्रदुःसहंवाक्यंयेनाऽहमभवंबकः

गालव उवाच

बकवृत्तिमुपाश्रित्य वञ्चितोऽहं यतस्त्वया ।
तस्माद्बकस्त्वं भविता चिरकालं नराधम !॥ ९४ ॥
इति शप्तोऽहमभवं मुनिनाऽधर्ममाश्रितः । परदारोपसेवार्थमनर्थमिममागतः ॥
न हीदृशमनायुष्यं लोके किञ्चन विद्यते । यादृशं पुरुषस्येह परदारोपसेवनम् ॥
ततःसतीसामत्स्पर्शदूषिताङ्गीतपस्विनी ।मयाविमुक्तास्नात्वामांतथैवानुशशापह
एवं ताभ्यामहं शप्तो ह्यश्वत्थपर्णवद्भयात् । कम्पमानः प्रणम्योभाववोचंतत्रदम्पती
गणोऽहमीश्वरस्यैवदुर्विनीततरो युवाम् । निरोधमेवं कुरुतं भगवन्तावनुग्रहम् ॥
वाचि क्षुरो नावनीतं हृदयं हि द्विजन्मनाम् ।
प्रकुप्यन्ति प्रसीदन्ति क्षणेनाऽपि प्रसादिताः ॥ १०० ॥
त्वयि विप्रतिपन्नस्य त्वमेव शरणं मम ।
भूमौ स्खलितपादानां भूमिरेवाऽवलम्बनम् ॥ १०१ ॥
गणाधिपत्यमपि मेजातंपरिभवास्पदम् । विपदन्ताहिजायन्तेदुर्विनीतस्यसम्पदः
विदुरेष्यद्धियाऽपायं परतोऽन्ये विवेकिनः ।
नैवोभयं विदुर्नीचाविनाऽनुभवमात्मनः ॥ १०३ ॥
दुर्विनीतः श्रियंप्राप्यविद्यामैश्वर्यमेव वा । नतिष्ठति चिरंस्थानेयथाऽहंमदगर्वितः
विद्यामदो धनमदस्तृतीयोऽभिजनोमदः । एते मदामदान्धानामेत एव सतांदमाः

नोदर्कशालिनी बुद्धिर्येषामविजितात्मनाम् ।
तैः श्रियश्चपलावाच्यं नीयन्ते मादृशैर्जनैः ॥ १०६ ॥

तत्प्रसीद मुनिश्रेष्ठशापान्तंमेऽधुना कुरु । दुर्विनीतेष्वपिसदाक्षमाचाराहिसाधवः
इत्थंवचसिविज्ञप्तेविनीतेनाऽपिवैमया । प्रसादप्रवणोभूत्वाशापान्तं मेतदाव्यधात्

गालव उवाच

छन्नकीर्तिसमुद्धारसहायस्त्वंभविष्यसि । यदेन्द्रद्युम्नभूपस्यतदामोक्षमवाप्स्यसि
इत्यहं मुनिशापेन तदाप्रभृति पर्वते । हिमाचले बको भूत्वा काश्यपेयोवसामिच
राज्यं चिरायुरिति मे घृतकम्बलस्य जातिस्मरत्वमधुनाऽपितथानुभावान् ।
शापाद्बकत्वमभवन्मुनिगालवस्यतद्भद्र! सर्वमुदितं भवताऽद्य पृष्टम् ॥ १११ ॥
इति श्रीस्कान्देमहापुराणे एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे महीप्रादुर्भावे बकपूर्वजन्मवर्णनं नाम सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

अष्टमोऽध्यायः

नाडीजङ्घेनसहराजेन्द्रद्युम्नस्य प्राकारकर्णसमीपेगमनं तत्संशयनिवृत्तये-तस्यौलूकत्वप्राप्तिकारणत्वप्रतिपादनंबिल्वदलमाहात्म्यम्

नारद उवाच

नाडीजंघबकेनोक्तांवाचमाकर्ण्यभूपतिः । मार्कण्डेयेन संयुक्तोबभूवाऽतीवदुःखितः
तं निशम्य मुनिर्भूपं दुःखितंसाश्रुलोचनम् । समानव्यसनःप्राहतदर्थं स पुनर्बकम्
विधायाशां महाभाग! त्वदन्तिकमुपागतौ ।
आवां चिरायुर्ज्ञातांशाविन्द्रद्युम्नमितिद्विज !॥ ३ ॥
निष्पन्नं नाऽस्य तत्कार्यं प्राणानेष मुमुक्षति । वह्निप्रवेशेन परं वैराग्यं समुपागतः
तन्मामुपागतोऽहंचत्वांसिद्धंनास्यवाञ्छितम् ।तदेनमनुयास्यामिमरणेनत्वयाशपे

आशां कृत्वाभ्युपायातं निराशं नेक्षितुं क्षमाः ।
भवन्ति साधवस्तस्माज्जीवितान्मरणं वरम् ॥ ६ ॥
प्रार्थितं चामुना हृतस्थं मया चास्मै प्रतिश्रुतम् ।
त्वां मित्रं तत्परिज्ञाने धृत्वा हृदिचिरायुषम् ॥ ७ ॥
असम्पादयतो नाथं प्रतिज्ञातं ममाऽऽयुषा ।
कलुषेणाऽर्थिनामाशापूरकेण सखेऽधुना ॥ ८ ॥
प्रतिश्रुतं कृतं श्लाघ्यादासतान्त्यज पक्कणे ।
हरिश्चन्द्रस्येव नृणां न श्लाघ्या सत्यसन्धता ॥ ९ ॥

मित्रस्नेहस्य पर्यायस्तच्चसाप्तपदंस्मृतम् । स्नेहः सकीदृशोमित्रेदुःखितेयोनदृश्यते
तदवश्यमहं साकमधुनावह्निसाधनम् । करिष्ये कीर्तिवपुषः कृते सत्यमिदं सखे ॥
अनुजानीहि मामेतद्दर्शनन्तव पश्चिमम् । त्वया सहमहाभागनाडीजङ्घ द्विजोत्तम!

नारद उवाच

वज्रवद्दुःसहांवाचं मार्कण्डेयसमीरिताम् ।
शुश्रुवान्सक्षणं ध्यात्वा प्रतीतः प्राह तावुभौ ॥ १३ ॥

नाडीजङ्घ उवाच

यद्येवं तदिदं मित्रंविशन्तंज्वलनेऽधुना । निवारयमुनिश्रेष्ठमत्तोऽस्तिचिरजीवितः
प्राकारकर्णनामासावुलूकः शिवपर्वते । स ज्ञास्यतिमहीपालमिन्द्रद्युम्नं न संशयः
तस्मादहं त्वया सार्धममुना च शिवालयम् ।
व्रजामि तं शिखरिणं मित्रकार्यप्रसिद्धये ॥ १६ ॥
इत्येवमुक्त्वा ते जग्मुस्त्रयोऽपि द्विजपुङ्गवाः ।
कैलासं ददृशुस्तत्र तमुलूकं स्वनीडगम् ॥ १७ ॥

कृतसम्विदसौ तेन बकः स्वागतपूजया । पृष्टश्चतावुभौप्राहतत्सर्वमभिवाञ्छितम्
चिरायुरसि जानीषे यदीन्द्रद्युम्नभूपतिम् । तद्ब्रूहितेन ज्ञानेनकार्यंजीवामहेवयम्
इति पृष्टः स विमना मित्रकार्यप्रसाधनात् ।

कौशिकः प्राह जानामि नेन्द्रद्युम्नमहं नृपम् ॥ २० ॥
अष्टाविंशत् प्रमाणा मे कल्पा जातस्य भूतले ।
न दृष्टो न श्रुतोवासाविन्द्रद्युम्ननृपः क्षितौ ॥ २१ ॥
तच्छ्रुत्वा विस्मृतो भूपस्तस्यायुरतिमात्रतः ।
दुःखितोऽपि तदा हेतुं पप्रच्छाऽसौ तदायुषः ॥ २२ ॥
एवमायुर्यदि तव कथं प्राप्तं ब्रवीहि तत् । उलूकत्वं कथमिदं जुगुप्सितमतीव च

प्राकारकर्ण उवाच

श्रृणु भद्र ! यथा दीर्घमायुर्मेशिवपूजनात् । जुगुप्सितमुलूकत्वं शापेनच महामुनेः
वसिष्ठकुल संभूतः पुराऽहमभवं द्विजः ।
घण्ट इत्यभिविख्यातो वाराणस्यां शिवे रतः ॥ २५ ॥
धर्मश्रवणनिष्ठस्य साधूनां संसदि स्वयम् ।
श्रुत्वाऽस्मि पूजयामीशं बिल्वपत्रैरखण्डितैः ॥ २६ ॥
न मालती न मन्दारः शतपत्रं न मल्लिका ।
तथा प्रियाणि श्रीवृक्षो यथा मदनविद्विषः ॥ २७ ॥
अखण्डबिल्वपत्रेण एकेन शिवमूर्धनि । निहितेन नरैः पुण्यं प्राप्यते लक्षपुष्पजम्
अखण्डितैर्बिल्वपत्रैः श्रद्धया स्वयमाहृतैः । लिङ्गप्रपूजनं कृत्वा वर्षलक्षं वसेद्दिवि
सच्छास्त्रेभ्य इति श्रुत्वा पूजयाम्यहमीश्वरम् ।
त्रिकालं श्रद्धया पत्रैः श्रीवृक्षस्य त्रिभिस्त्रिभिः ॥ ३० ॥
ततो वर्षशतस्याऽन्ते तुतोष शशिशेखरः । प्रत्यक्षीभूय मामाहमेवगम्भीरयागिरा

ईश्वर उवाच

तुष्टोऽस्मि तव विप्रेन्द्राऽखण्डबिल्वदलार्चनात् ।
वृणीष्वाभिमतं यत्ते दास्याम्यपि च दुर्लभम् ॥ ३२ ॥
अखण्डबिल्वपत्रेण महातुष्टिः प्रजायते ।
एकेनाऽपि यथाऽन्येषां तथा न मम कोटिभिः ॥ ३३ ॥

इत्युक्तोऽहं भगवता शम्भुनास्वमनःस्थितम् । वृणोमिस्मवरंदेवकुरुमामजरामरम्
अथ लीलाविलासो मां तथेत्युक्त्वाऽविचारितम् ।
ययावदर्शनं प्रीतिमहं च महतीं गतः ॥ ३५ ॥
कृतकृत्यं तदात्मानमज्ञासिषमहं क्षितौ ।
एतस्मिन्नेव काले तु भृगुवंश्योऽभवद् द्विजः ॥ ३६ ॥
अवदातत्रिजन्मासावक्षविद्याऽक्षरार्थवित् ।सुदर्शनेतिप्रथिताप्रियातस्याभवत्सती
अतीव मुदिता पत्युर्मुखं प्रेक्ष्याऽस्य दर्शनात् ।
तनया देवलस्यैषा रूपेणाऽप्रतिमा भुवि ॥ ३८ ॥
तस्यां तस्मादभूत्कन्या निर्विशेषानिजारणेः ।
निवृत्तबालभावाऽभूत् कुमारी यौवनोन्मुखी ॥ ३९ ॥
नाऽलम्बभूव तां दातुं तनयां गुणशालिनीम् ।
कस्यापि जनकः सा च वयःसन्धौ मयेक्षिता ॥ ४० ॥
प्रविशद्यौवनाभोगभावैरतिमनोहरा । निर्वास्यमानैरपरैस्तिलतन्दुलिताकृतिः ॥
क्रीडमाना वयस्याभिर्लावण्यप्रतिमेव सा ।
व्यचिन्तयमहं विप्र तां निरीक्ष्य सुमध्यमाम् ॥ ४२ ॥
अनन्याकृतिमन्योऽसौ विधिर्येनेति निर्मिता ।
ततः सात्विकभावानां तत्क्षणादस्मि गोचरम् ॥ ४३ ॥
प्रापितो लीलयाऽऽहत्य बाणैः कुसुमधन्विना ।
ततो मयास्खलद् वाचं पृष्टा कस्येति तत्सखी ॥ ४४ ॥
प्राहेति भृगुवंशस्य कन्येयं द्विजजन्मनः ।
अनूढाऽद्यापि केनापि समायाताऽत्र खेलितुम् ॥ ४५ ॥
ततः कुसुमबाणेन शरव्रातैर्भृशं हतः । पितरं प्रणतो गत्वा ययाचे तां भृगूद्वहम् ॥
स च मां सदृशं ज्ञात्वा शीलेन च कुलेन च ।
अतीव चार्थिनं मह्यं ददौ वाचा पुरः क्रमात् ॥ ४७ ॥

ततः सा तनया तस्य भार्गवस्याऽश्रृणोदिति ।
दत्ताऽस्मि तस्मै विप्राय विरूपायेति जल्पताम् ॥ ४८ ॥
रोरूयमाणा जननीमाह पश्य यथाकृतम् । अतीवाऽनुचितं दत्त्वा जनकेन तथावरे
विषमालोड्य पास्यामि प्रवेक्ष्यामि हुताशनम् ।
वरं न तु विरूपस्योद्वोढुर्भार्या कथञ्चन ॥ ५० ॥
ततः सम्बोध्य जननी तां सुतामाह भार्गवम् ।
न देयाऽस्मै त्वया कन्या विरूपायेति चाऽऽग्रहात् ॥ ५१ ॥
सवल्लभावचः श्रुत्वाधर्मशास्त्राण्यवेक्ष्य च । दत्तामपिहरेत्पूर्वां श्रेयांश्चेद्वरआव्रजेत्
अर्वाक्छिलाक्रमणतो निष्ठा स्यात् सप्तमे पदे ।
इति व्यवस्यप्रददावन्यस्मैतांद्विजःसुताम् ॥ ५३ ॥
श्वोभाविनि विवाहे तु तच्च सर्वं मया श्रुतम् ।
ततोऽतीव विलक्ष्योऽहं वयस्यानां पुरस्तदा ॥ ५४ ॥
नाऽशकं वदनं भद्र! तथा दर्शयितुं निजम् ।
कामार्तोऽतीव तां सुप्तामर्वाङ्निशि तदाहरम् ॥ ५५ ॥
नीत्वा दुर्गतमैकान्तेऽकार्षमौद्वाहिकं विधिम् ।
गान्धर्वेण विवाहेन ततोऽकार्षं हृदीप्सितम् ॥ ५६ ॥
अनिच्छन्तीतदाबालाबलात्सुरतसेवनम् । अथाऽनुपदमागत्यतत्पिताप्रातरेवमाम्
निःश्वस्य सम्वृतो विप्रैस्तां वीक्ष्योद्वाहितां सुताम् ।
शशाप कुपितो भद्र मां तदानीं स भार्गवः ॥ ५८ ॥

भार्गव उवाच

निशाचरस्य धर्मेण यत्त्वयोद्वाहिता सुता ।
तस्मान् निशाचरः पाप! भवत्वमविलम्बितम् ॥ ५९ ॥
इति शप्तः प्रणम्यैनं पादोपग्रहपूर्वकम् । हाहेति च ब्रुवन्गाढं साश्रुनेत्रं सगद्गदम्
ततोऽहमब्रवं कस्माददोषं मां भवानिति । शपते भवता दत्तामम वाचापुरासुता

सोद्वाहिता मया कन्यादानं सकृदिति स्मृतिः ।
सकृज्जल्पन्ति राजानः सकृज्जल्पन्ति पण्डिताः ॥ ६२ ॥
सकृत्कन्याः प्रदीयन्ते त्रीण्येतानि सकृत्सकृत् ।
किं च प्रतिश्रुतार्थस्य निर्वाहस्तत् सतां व्रतम् ॥ ६३ ॥
भवादृशानां साधूनां तस्य त्यागो विगर्हितः ।
प्रतिश्रुता त्वया लब्धा तदा कालमियं मया ॥ ६४ ॥
उद्वोढा चाऽधुना नाहमुचितः शापभाजनम् ।
वृथा शपन्ति मह्यं च भवन्तस्तद् विचार्य ताम् ॥ ६५ ॥
योदत्त्वाकन्यकांवाचापश्चाद्धरतिदुर्मतिः । सयातिनरकंचेतिधर्मशास्त्रेषुनिश्चितम्
तदाकर्ण्य व्यवस्याऽसौ तथ्यं मद्वचनं हृदा ।
पश्चात्तापसमोपेतो मुनिर्मामित्यथाऽब्रवीत् ॥ ६७ ॥
न मे स्यादन्यथा वाणी उलूकस्त्वं भविष्यसि ।
निशाचरो ह्युलूकोऽपि प्रोच्यते द्विजसत्तम !॥ ६८ ॥
यदेन्द्रद्युम्नविज्ञाने सहायस्त्वं भविष्यसि ।
तदा त्वं प्रकृतिं विप्र प्राप्स्यसीत्यब्रवीत्स माम् ॥ ६९ ॥
तद्वाक्यसमकालं च कौशिकत्वमिदं मम ।
एतावन्ति दिनान्यासीदष्टाविंशद्दिनं विधेः ॥ ७० ॥
बिल्वीदलैरितिपुरा शशिशेखरस्यसम्पूजनेन मम दीर्घतरंकिलाऽऽयुः ।
सञ्जातमत्र च जुगुप्सितमस्यशापात्कैलासरोधसिनिशाचररूपमासीत्

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायां प्रथमेमाहेश्वरखण्डे
कौमारिकाखण्डे महीनदीप्रादुर्भावे उलूकोपख्याने बिल्वदलमाहात्म्य-
वर्णनंनामाष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

———

नवमोऽध्यायः

गृध्रपूर्वजन्मवृत्तान्ते दमनकमहोत्सववर्णनपुरःसरं शम्भुगणत्वप्राप्तिर्मुनि-कन्ययासहविमानेनबलात्कारकरणादृक्षिशापः पश्चादनुग्रहश्च

उलूक उवाच

इतीदमुक्तमखिलं पूर्वजन्मसमुद्भवम् । स्वरूपमायुषो हेतुः कौशिकत्वस्य चेति मे

इत्युक्त्वा विरते तस्मिन् पुरुहूतसनामनि ।
नाडीजङ्घो बको मित्रमाह तं दुःखितो वचः ॥ २ ॥

नाडीजङ्घ उवाच

यदर्थं वयमायातास्तन्न सिद्धंमहामते! । कार्यं तन्मरणं नूनं त्रयाणामप्युपागतम्

इन्द्रद्युम्नापरिज्ञाने भद्र! कोऽयं मुमूर्षति ।
तस्याऽनुमित्रं मार्कण्डस्तं चान्वहमपि स्फुटम् ॥ ४ ॥
मित्रकार्ये विनिर्वृत्ते म्रियमाणं निरीक्षते ।
यो मित्रं जीवितं तस्य धिगस्निग्धं दुरात्मनः ॥ ५ ॥
तदेतावनुयास्यामि म्रियमाणावहं द्विज !।
आपृच्छे त्वां नमस्कार आश्लेषश्चाथ पश्चिमः ॥ ६ ॥

प्रतिज्ञातमनिष्पाद्यमित्रस्याऽभ्यागतस्यच।कथङ्कारंनलज्जन्तेहताशाजीवितेप्सवः

तस्माद्वह्निं प्रवेक्ष्यामि सार्धमाभ्यामसंशयम् ।
आपृष्टोऽस्यधुना स्नेहान्मम देहि जलाञ्जलिम् ॥ ८ ॥
इत्युक्तवत्युलूकोऽसौ नाडीजङ्घे सद्गगदम् ।
साश्रुनेत्रं स्थिरीभूय प्राह वाचं सुधामुचम् ॥ ९ ॥

उलूक उवाच

मयिजीवति मित्रेमे भवान्मरणमेति च । अद्यप्रभृति कस्तर्हिहृदा मम लभिष्यति

अस्त्युपायो महानत्र गन्धमादनपर्वते ।
मत्तश्चिरायुर्मित्रोऽस्ति गृध्रः प्राणसमः सुहृत् ॥ ११ ॥
स विज्ञास्यति वोऽभीष्टमिन्द्रद्युम्नं महीपतिम् ।
इत्युक्त्वा पुरतस्तस्थावुलूकः स च भूपतिः ॥ १२ ॥
मार्कण्डेयो बकश्चैव प्रययुर्गन्धमादनम् ।
तमायान्तमथालोक्य वयस्यं पुरतः स्थितम् ॥ १३ ॥
स्वकुलायात् प्रहृष्टोऽसौ गृध्रः सम्मुखमाययौ ।
कृतसम्विदसौ पूर्वं स्वागतासनभोजनैः ॥ १४ ॥
उलूकं गृध्रराजश्च कार्यं पप्रच्छ तं तथा ।
सचाऽऽचख्यावयं मित्रं बको मेऽस्य मुनिः किल ॥ १५ ॥

मुनेरपि तृतीयोऽयं मित्रंचार्थोऽयमुद्यतः । इन्द्रद्युम्नपरिज्ञानेस्वयंजीवति नान्यथा

वह्निं प्रवेक्ष्यते व्यक्तमयंतदनुवैवयम् । मयानिषिद्धोऽयंज्ञात्वात्वांचिरन्तनमात्मना

तच्चेज्जानासि तं ब्रूहि चतुर्णां देहिजीवितम् ।
संरक्ष्याऽऽप्नुहि सत्कीर्तिं क्षयंचाखिलपाप्मनः ॥ १८ ॥

गृध्र उवाच

षट्पञ्चाशद्व्यतीता मे कल्पजातस्य कौशिक ! ।
न दृष्टो न श्रुतोऽस्माभिरिन्द्रद्युम्नो महीपतिः ॥ १९ ॥
तच्छ्रुत्वा विस्मयाविष्ट इन्द्रद्युम्नोऽपि दुःखितः ।
पप्रच्छ जीविते हेतुमतिमात्रे विहङ्गमम् ॥ २० ॥

गृध्र उवाच

शृणुभद्र!पुराजातोमर्कटोऽहंचचापलः । आसंकदाचिदभवद्वसन्तोऽथऋतुःक्रमात्
तत्राग्रे देवदेवस्य वनमध्ये शिवालये । भवोद्भवस्य पुरतो जगद्योगेश्वराभिधे ॥
चतुर्दशीदिने हस्तनक्षत्रे हर्षणाभिधे । योगे चैत्रे सिते पक्ष आसीद्दमनकोत्सवः

अत्र सौवर्ण्यदोलायां लिङ्गआरोपितेजनैः ।

निशायामधिरुह्याऽहं दोलां तां च व्यचालयम् ॥ २४ ॥
निसर्गाज्जातिचापल्याच्चिरकालं पुनःपुनः ।
अथप्रभात आयाता जनाःपूजाकृते कपिम् ॥ २५ ॥
दोलाधिरूढमालोक्य लकुटैर्मां व्यताडयन् ।
दोलासंस्थितएवाहं प्रमीतः शिवमन्दिरे ॥ २६ ॥
तेषां प्रहारैः सुदृढैर्बहुभिर्वज्रदुःसहैः । शिवान्दोलनमाहात्म्याज्जातोऽहंनृपमन्दिरे
काशीश्वरस्य तनयः प्रतीतोऽस्मि कुशध्वजः ।
जातिस्मरस्ततो राज्ये क्रमात्प्राप्याऽहमैश्वरम् ॥ २८ ॥
कारयामि धरापृष्ठे चैत्रे दमनकोत्सवम् । यथायथादोलयतिशिवंदोलास्थितंनरः
तथातथाऽशुभं याति पुण्यमायाति भद्रक !।
शिवदीक्षामुपागम्याऽखिलसंस्कारसंस्कृतः ॥ ३० ॥
शिवाचार्यैर्विमुक्तोऽहं पशुपाशैस्तदागमात् ।
निर्वाहदीक्षापर्यन्तान्संस्कारान्प्राप्य सर्वतः ॥ ३१ ॥
आराधयामि देवेशं प्रत्यक्चित्तमुमापतिम् ।
समस्तक्लेशविच्छेदकारणं जगतां गुरुम् ॥ ३२ ॥
चित्तवृत्तिनिरोधेन वैराग्याभ्यासयोगतः । जपन्नुद्गीतमस्यार्थं भावयन्नष्टमंरसम्
ततो मां प्रणिधानेनाभ्यासेनदृढभूमिना । अन्तरायानुपहतंज्ञात्वा तुष्टोऽब्रवीद्धरः

ईश्वर उवाच

कुशध्वजाहं तुष्टोऽद्यवरंवरयवाञ्छितम् । नहीदृशमनुष्ठानं कस्याऽप्यस्तिमहीतले
श्रुत्वेत्युक्तो मयाशम्भुर्भूयासंते गणोह्यहम् । अनेनैवशरीरेण तथेत्येवाऽऽहगांप्रभुः
ततःकैलासमानीय विमानं मम चाऽऽदिशत् ।
सर्वरत्नमयं दिव्यं दिव्याश्चर्यसमावृतम् ॥ ३७ ॥
विचरामि प्रतीतोऽहं तदारूढोयदृच्छया । अथकालेकियन्मात्रेव्यतीतेऽत्रैव पर्वते
गवाक्षाधिष्ठितोऽपश्यं वसन्ते मुनिकन्यकाम् ।

प्रवाति दक्षिणे वायौ मदनाग्निप्रदीपितः ॥ ३९ ॥
अग्निवेश्यसुतां भद्र ! विवस्त्रां जलमध्यगाम् ।
उद्भिन्नयौवनां श्यामां मध्यक्षामां मृगेक्षणाम् ॥ ४० ॥
विस्तीर्णजघनाभोगां रम्भोरुं संहतस्तनीम् ।
तामङ्कुरितलावण्यां जलसेकादिवाऽग्रतः ॥ ४१ ॥
प्रोन्निद्रपङ्कजमुखीं वर्णनीयतमाकृतिम् ।
यथा प्रज्ञानयाथात्म्याद्विद्वद्भिरपि वर्णिनीम् ॥ ४२ ॥
प्रोद्यत्कटाक्षविक्षेपैः शरव्रातैरिवस्मरः । स्वयंतदङ्गमास्थायताडयामासमांदृढम्
वयस्यासम्वृतामेवं खेलमानां यदृच्छया । अवतीर्याहमहरं विमानान्मदनातुरः ॥
सागृहीतामयादीर्घंप्रकुर्वाणामहास्वनम् । तातेतिच विमानस्थारुरोदातीवभद्रक
ततो वयस्यास्ता दीना मुनिमाहुः प्रधाविताः ।
वैमानिकेन केनापि ह्रियते तव पुत्रिका ॥ ४६ ॥
रुदन्तीं भगवन्नेतांत्राहि त्तिष्ठेतिसर्वतः । तासांतदाकर्ण्यवचोमुनिर्भद्रतपोनिधिः
अग्निवेश्योऽभ्यगात्तस्या व्योमन्युपपदं त्वरन् ।
तिष्ठतिष्ठेति मामुक्त्वा संस्तभ्य तपसा गतिम् ॥ ४८ ॥
ततः प्रकुपितः प्राह मुनिर्मामतिदुःसहम् ।

अग्निवेश्य उवाच

यस्मान्मदीया तनया मांसपेशीव ते हृता ॥ ४९ ॥
गृध्रेणेवाऽधुना व्योम्नि तस्माद् गृध्रो भव द्रुतम् ।
अनीच्छन्ती मदीयेयं सुता बाला तपस्विनी ॥ ५० ॥
त्वया हृताऽधुनास्यैतत्फलमाप्नुहि दुर्मते !।
इत्याकर्ण्य भयाविष्टो लज्जयाऽधोमुखो मुनेः ॥ ५१ ॥
पादौ प्रगृह्य न्यपतं रुदन्नतितरां तदा । न मयेयं परिज्ञाय हृता नाऽद्याऽपिधर्षिता
प्रसादं कुरु मे शापं व्यावर्तय तपोनिधे । प्रणतेषु क्षमावन्तो निसर्गेण तपोधनाः

भवान्तसन्तस्तद्गृध्रो मा भवेयं प्रसीद मे। इतिप्रपन्नेनमयाप्रणतोऽसौमहामुनिः
प्रसन्नः प्राह नो मिथ्या मम वाक्यं भवेत् क्वचित्।
किन्त्विन्द्रद्युम्नभूपाल! परिज्ञाने सहायताम् ॥ ५५ ॥
यदा यास्यसि शापस्य तदा मुक्तिमवाप्स्यसि ॥ ५६ ॥
इत्युक्त्वा स मुनिः प्रायाद् गृहीत्वा निजकन्यकाम्।
अखण्डशीलां स्वावासमहं गृध्रोऽभवं तदा ॥ ५७ ॥
एवं तदा दमनकोत्सव ईश्वरस्य आन्दोलनेन नृपवेश्मनि मेऽवतारः।
शम्भोर्गणत्वमभवच्च तथाग्निवेश्यशापेन गृध्र इह भद्र! तवेदमुक्तम् ॥५८

इति श्रीस्कान्दे महापुराणे एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डेमहीप्रादुर्भावेगृध्रोपाख्याने दमनकमाहात्म्यंनाम नवमोऽध्यायः

दशमोऽध्यायः

कूर्मदिदृक्षूणां मार्कण्डबककौशिकानांसरस्तीरेगमनं तत्रैवेन्द्रद्युम्नकृते विमानारोहणायदेवानामाग्रहःतत्कीर्तिनवीकरणायकूर्मात्सर्ववार्तालाभः

नारद उवाच

गृध्रस्यैतद्वचः श्रुत्वा दुःखविस्मयसंयुतः। इन्द्रद्युम्नस्तमापृच्छ्य मरणायोपचक्रमे
ततस्तमालोक्य तथा मुमूर्षुं कौशिकादिभिः।
स संहितं विचिन्त्याह दीर्घायुषमथात्मनः ॥ २ ॥
मैवं कार्षीः शृणु गिरं भद्र यस्त्वं चिरन्तनः।
मत्तोऽप्यस्ति स्फुटं चैव ज्ञास्यति त्वदभीप्सितम् ॥ ३ ॥
मानसे सरसिख्यातःकूर्मोमन्थरकाख्यया। तस्यनाविदितंकिञ्चिदेहितत्रव्रजामहे
ततः प्रतीतास्ते भूप मुनिगृध्रबकास्तथा। उलूकसहिता जग्मुः सर्वेकूर्मदिदृक्षवः

सरस्तीरेस्थितः कूर्मस्तान्निरीक्ष्य विदूरगान्।
कान्दिशीको विवेशासौ जलं शीघ्रतरं तदा ॥ ६ ॥
कौशिकोऽथ तमाहेदं प्रहस्य वचनं स्वयम्।
कस्मात्कूर्मप्रनष्टोऽद्य विमुखोऽभ्यागतेष्वपि ॥ ७ ॥
अग्निर्द्विजानां विप्रश्च वर्णानां रमणःस्त्रियाम्।
गुरुःपिता च पुत्राणां सर्वस्याऽभ्यागतोगुरुः ॥ ८ ॥
विहायतमिमंधर्ममातिथ्यविमुखः कथम्। गृह्णासिपापंसर्वेषांब्रूहिकूर्माधुनोत्तरम्

कूर्म उवाच

चिरन्तनो हि जानामि कर्तुमातिथ्यसत्क्रियाम्।
अभ्यागतेष्वपचिर्ति धर्मशास्त्रेषु निश्चितम् ॥ १० ॥
सुमहत्कारणं चाऽत्र श्रूयतां तद्वदामि वः।
नाऽहं पराङ्मुखोजात एतावन्ति दिनान्यपि ॥ ११ ॥
अभ्यागतस्यकस्याऽपिसर्वसत्कारसद्व्रती।किंत्वेषपञ्चमोयोवोदृश्यतेसरलाकृतिः
इन्द्रद्युम्नो महीपालो बिभेम्यस्मादलन्तराम्। अमुनायजमानेनरौचकाख्येपुरापुरे
यज्ञपावकदग्धामे पृष्ठिर्नाद्याऽपिनिर्व्रणा। तन्मेभयं पुनर्जातं किमयं पुनरेव माम्
अतीवयत्नमाधाय भुविधक्ष्यति सम्प्रति। इति वाक्यावसानेतुकूर्मस्यकुरुसत्तम
पपातपुष्पवृष्टिः खाद्विमुक्ताप्सरसांगणैः। सस्वनुर्देववाद्यानिकीर्त्युद्धारेमहीपतेः
विस्मितास्ते च ददृशुर्विमानं पुरतःस्थितम्। इन्द्रद्युम्नकृतेदेवदूतेनाऽधिष्ठितंतदा
अयातयामाः प्रददुराशिषोऽस्मैसुरद्विजाः।
साधुवादो दिवि महानासीत्तस्य महीपतेः ॥ १८ ॥
ततोविमानमालम्ब्य देवदूतस्तमुच्चकैः। इन्द्रद्युम्नमुवाचेदंशृण्वतां नाकवासिनाम्

देवदूत उवाच

नवीकृताऽधुना कीर्तिस्तव भूपाल! निर्मला।
त्रिलोक्यामपि तच्छीघ्रं विमानमिदमारुह ॥ २० ॥

गम्यतां ब्रह्मणोलोकमाकल्पं तपसोर्जितम् । प्रेषितोऽहमनेनैव तवानयनकारणात्
यावत्कीर्तिर्मनुष्यस्य पृथिव्यां प्रथिता भवेत् ।
तावानेव भवेत्स्वर्गी सति पुण्ये:ह्यनन्तके ॥ २२ ॥
सुरालयसरोवापीकूपारामादिकल्पना । एतदर्थं हिपूर्ताख्या धर्मशास्त्रेषुनिश्चिता

इन्द्रद्युम्न उवाच

अमी ममैव सुहृदो मार्कण्डबककौशिकाः । गृध्रकूर्मौ प्रभावोऽयममीषांमम वृद्धये
तच्चेदमी मया साकं ब्रह्मलोकं प्रयान्त्युत ।
पुरःस्थितास्तदायास्ये ब्रह्मलोकं च नान्यथा ॥ २५ ॥
परेषामनपेक्ष्यैव कृतप्रतिकृतं हि यः । प्रवर्तते हितायैव स सुहृत्प्रोच्यते बुधैः ॥
स्वार्थोद्युक्तधियो ये स्युरन्वर्थास्तेऽप्यसुन्धराः ।
मरणं प्रकृतिश्चैव जीवितं विकृतिर्यदा ॥ २७ ॥
प्राणिनांपरमोलाभःकेवलंप्राणिसौहृदम् । दरिद्रारागिणोऽसत्यप्रतिज्ञातागुरुद्रुह
मित्रावसानिनः पापाःप्रायोनरकमण्डनाः । परार्थनष्टास्तदमीपञ्चसम्प्रतिसाधवः
ममकीर्तिसमुद्धारःसप्रभावोमहात्मनाम् । अमीषां यदितेस्वर्गंप्रयास्यन्तिमयासह
तदाऽहमपि यास्यामि देवदूताऽन्यथा न हि ॥ ३० ॥

देवदूत उवाच

एते हरगणाः सर्वे शापभ्रष्टाः क्षितिं गताः ॥ ३१ ॥
शापान्ते हरपार्श्वेतुयास्यन्ति पृथिवीपते! । विहायेमानतोभूपत्वमागच्छमयासह
न चैषां रोचते स्वर्गो हित्वा देवं महेश्वरम् ।

इन्द्रद्युम्न उवाच

यद्येवं गच्छ तद्दूत! नायास्येहं त्रिविष्टपम् ।
तथा तथा यतिष्यामि भविष्यामि यथा गणः ॥ ३३ ॥
अविशुद्धिक्षयाधिक्यदूषणैरेष निन्दितः ॥ ३४ ॥
स्वर्गः सदानुश्रविकस्तस्मादेनंनकामये । तत्रस्थस्यपुनःपातोभयंनव्येतिमानसात्

पुनःपातोयतःपुंसस्तस्मात्स्वर्गंनकामये । सतिपुण्येस्वयंतेनपातितोनिजलोकतः
चतुर्मुखेन वै लक्ष्यं गतोऽस्मि कथमेमि तम् ।
इतीदमुक्त्वा दूतं तं शृण्वतोऽस्यैवविस्मयात् ॥ ३७ ॥
अप्राक्षीद् भूपतिःकूर्मं तदायुः कारणं तदा । इदमायुः कथं जातं कूर्म! दीर्घतमंतव
सुहृन्मित्रं गुरुस्त्वं मे येन कीर्तिर्ममोद्धृता ॥ ३९ ॥

कूर्म उवाच

शृणु भूप! कथां दिव्यां श्रवणात्पापनाशिनीम् ।
कथां सुमधुरामेतां शिवमाहात्म्यसंयुताम् ॥ ४० ॥
शृण्वन्निमामपि कथां नृपते! मनुष्यः सुश्रद्धया भवति पापविमुक्तदेहः ।
शम्भोः प्रसादमभिगम्य यथायुरेवमासीत्प्रसादत इयं मम कूर्मता च ॥ ४१ ॥
इति श्रीस्कान्दे महापुराणएकाशीतिसाहस्त्र्यां संहितायांप्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे महीप्रादुर्भावे कूर्मदीर्घायुष्यप्राप्तिवर्णनंनाम दशमोऽध्यायः ॥

एकादशोऽध्यायः

कूर्मपूर्वजन्मवृत्तान्तवर्णनम्

कूर्म उवाच

शाण्डिल्यइतिविख्यातःपुराहमभवंद्विजः । बालभावेमयाभूपक्रीडमानेननिर्मितम्
पुरा प्रावृषि पांशूत्थं शिवायतनमुच्छ्रितम् ।
जलार्द्रवालुकाप्रायं प्रांशुप्राकारशोभितम् ॥ २ ॥
पञ्चायतनविन्यासमनोहरतरं नृप ! । विनायकशिवासूर्यमधुसूदन मूर्तिमत् ॥ ३ ॥
पीतमृत्स्वर्णकलशं ध्वजमालाविभूषितम् ।
काष्ठतोरणविन्यस्तं दोलकेन विभूषितम् ॥ ४ ॥

दृढप्रांशुसमुद्भूतसोपानश्रेणिभासुरम् । सर्वाश्चर्यमयं दिव्यं वयस्यैः सम्वृतेन मे तत्रजागेश्वरं लिङ्गं कृत्वाऽथविनिवेशितम् । बाल्यादुपलरूपंतद्वर्षावारिविशुद्धिमत् बकपुष्पैस्तथाऽन्यैश्च केदारोत्थैः समाहृतैः । कोमलैरपरैःपुष्पैर्वृतिवल्लीसमुद्भवैः कूष्माण्डैश्चैव वर्णाढ्यैरुन्मत्तकुसुमायुतैः । मन्दारैर्बिल्वपत्रैश्च दूर्वाद्यैश्च नवाङ्कुरैः

पूजा विरचिता रम्या शम्भोरिति मया नृप! ।
ततस्ताण्डवमारब्धमनपेक्षितसत्क्रियाम् ॥ ९ ॥

शिवस्यपुरतोबाल्याद्गीतं च स्वरवर्जितम् । अकार्षंसकृदेवाहंबाल्येशिशुगणावृतः ततो मृतोऽहं जातश्चविप्रोजातिस्मरोनृप !। वैदिशेनगरेऽकार्षंशिवपूजांविशेषतः

शिवदीक्षामुपागम्याऽनुगृहीतः शिवागमैः ।
शिवप्रासाद आधाय लिङ्गंश्रद्धासमन्वितः ॥ १२ ॥
कल्पकोटिं वसेत्स्वर्गे यः करोति शिवालयम् ।
यावन्ति परमाणूनि शिवस्यायतने नृप! ॥ १३ ॥
भवन्ति तावद्वर्षाणि कारकः शिवसद्मनि ।
इतिपौराणवाक्यानि स्मरञ्छैलं शिवालयम् ॥ १४ ॥

अकारिषमहं रम्यंविश्वकर्मविधानतः । मृन्मयं काष्ठनिष्पन्नं पक्वेष्टं शैलमेव वा ॥ कृतमायतनं दद्यात्क्रमाद्दशगुणं फलम् । भस्मशायी त्रिषवणो भिक्षान्नकृतभोजनः जटाधरस्तपस्यंश्च शिवाराधनतत्परः । इत्थंकुर्वतो जातं पुनर्भूपप्रमापणम् ॥

जातो जातिस्मरस्तत्र तृतीयेऽहं भवान्तरे ।
सार्वभौमो महीपालः प्रतिष्ठाने पुरोत्तमे ॥ १८ ॥

जयदत्त इति ख्यातःसूर्यवंशसमुद्भवः । ततोमया बहुविधाःप्रासादाःकारितानृप तस्मिन्भवान्तरेशम्भोराराधनपरेण च । ततो निरूपिताजाताबकपुष्पपुरस्सराः सौवर्णै राजतैरत्ननिर्मितैः कुसुमैर्नृप !। तथाविधेऽन्नदानादि करोमि नृपसत्तम!

केवलं शिवलिङ्गानां पूजां पुष्पैः करोम्यहम् ।
ततो मे भगवाञ्छम्भुः सन्तुष्टोऽथ वरं ददौ ॥ २२ ॥

अजरामरतां राजंस्तेनैव वपुषा वृतः ।
ततस्तथाविधं प्राप्याऽनन्यसाधारणं वरम् ॥ २३ ॥

विचरामिमहीमेतां मदान्ध इव वारणः । शिवभक्तिविहायाऽथनृपोऽहंमदनातुरः प्रधर्षयितुमारब्धः स्त्रियः परपरिग्रहाः । आयुषस्तपसः कीर्तेस्तेजसो यशसःश्रियः विनाशकारणं मुख्यं परदारप्रधर्षणम् । सकर्णः श्रुतिहीनोऽसौपश्यन्नन्धोवदञ्जडः

अचेतनश्चेतनावान्मूर्खो विद्वानपि स्फुटम् ।
तदा भवति भूपाल! पुरुषः क्षणमात्रतः ॥ २७ ॥

यदैव हरिणाक्षीणांगोचरंयाति चक्षुषाम् । मृतस्यनिरयेवासोजीवतश्चेश्वराद्भयम् एवं लोकद्वयं हन्त्री परदारप्रधर्षणा । जरामरणहीनोऽहमितिनिश्चयमास्थितः ॥

ऐहिकामुष्मिकभयं विहायाऽहं ततः परम् ।
प्रधर्षयितुमारब्धस्तदा भूप! परस्त्रियः ॥ ३० ॥

अथ मां सम्परिज्ञाय मर्यादारहितं यमः । वरप्रदानादीशस्य तदन्तिकमुपाययौ

व्यजिज्ञपन्मदीयं च शम्भोर्धर्मव्यतिक्रमम् ॥ ३१ ॥

यम उवाच

नाऽहं तवाऽनुभावेन गुप्तस्याऽस्य विनिग्रहम् ॥ ३२ ॥
शक्नोमि पापिनो देव मन्नियोगेऽन्यमादिश ।
जगदाधाररूपा हि त्वयेशोक्ताःपतिव्रताः ॥ ३३ ॥
गावोविप्राः सनिगमा अलुब्धादानशीलिनः ।
सत्यनिष्ठा इति स्वामिंस्तेषां मुख्यतमासती ॥ ३४ ॥

तास्तेन धर्षिता लुप्तं मदीयं धर्मशासनम् । वरदानप्रमत्तेन तवैव परिभूय माम् ॥ जयदत्तेनदेवेश प्रतिष्ठानाधिवासिना । इमां धर्मस्य भगवान्गिरमाकर्ण्यकोपितः

शशाप मां समानीय वेपमानं कृताञ्जलिम् ॥ ३६ ॥

ईश्वर उवाच

यस्माद्दुष्टसमाचार ! धर्षितास्ते पतिव्रताः ॥ ३७॥

कामार्तेन मया शप्तस्तस्मात्कूर्मः क्षणाद्भव । ततःप्रणम्य विज्ञप्तः शापतापहरोमया प्राह षष्टितमेकल्पेविशापोभवितागणः । मदीय इतिसम्प्रोच्यजगामाऽदर्शनंशिवः अहं कूर्मस्तदाजातो दशयोजनविस्तृतः । समुद्रसलिले नीतस्त्वयाऽहं यज्ञसाधने पुरस्ताद्यायजूकेनस्मरंस्तच्च बिभेमिते । दग्धस्त्वयाऽहंपृष्ठेऽत्रव्रणान्येतानिपश्यमे चयनानिबहून्यत्र कल्पसूत्रविधानतः । पृष्ठोपरिकृतान्यासन्निन्द्रद्युम्न तदात्वया

भूयः सन्तापिता यज्ञैः पृथिवी पृथिवीपते !।
सुस्राव सर्वतीर्थानां सारं साऽभून्महीनदी ॥ ४३ ॥

तस्यां च स्नानमात्रेणसर्वपापैः प्रमुच्यते । ततोनैमित्तिके कस्मिन्नपिप्रलयआगतः प्लवमानमिदं राजन्मानसं शतयोजनम । षट्पञ्चाशत्प्रमाणेन कल्पाःमम पुरा नृप व्यतीता इह चत्वारः शेषे मोक्षस्ततः परम् ।एवमायुरिदं दीर्घमेवंशापाच्च कूर्मता ममाऽभूदीश्वरस्यैव सतीधर्मद्रुहो नृप !। ब्रूहि किं क्रियतांशत्रोरपिते गृहगामिनः

ममपृष्ठिश्चिरं भूप! त्वयादग्धाऽग्निना पुरा ।
अहं ज्वलन्तीमिव तां पश्याम्यद्याऽपि सत्रिणा ॥ ४८ ॥
इदं विमानमायातं त्वया कस्मान्निराकृतम् ।
देवदूतसमायुक्तं भुङ्क्ष्व भोगान्निजार्जितान् ॥ ४६ ॥

इन्द्रद्युम्न उवाच

चतुर्मुखेन तेनाऽहं स्वर्गान्निर्वासितःस्वयम् ।
चिलक्ष्यो न प्रयास्यामि पाताधिक्यादिदूषिते ॥ ५० ॥
तस्माद्विवेकवैराग्यमविद्यापापनाशनम् ।
आलिङ्ग्याऽहं यतिष्यामि प्राप्य बोधं विमुक्तये ॥ ५१ ॥
तन्मे गृहागतस्याऽद्य यथाऽऽतिथ्यकरो भवान् ।
तदादिश यथाऽपारपारदःकोऽपि मे गुरुः ॥ ५२ ॥

कूर्म उवाच

लोमशोनाम दीर्घायुर्मत्तोऽप्यस्तिमहामुनिः । मयाकलापग्रामे स पूर्वंदृष्टःकचिन्नृप

इन्द्रद्युम्न उवाच

तस्मादागच्छ गच्छामस्तमेव सहिता वयम् ।
प्राहुःपूततमां तीर्थादपिसत्सङ्गतिं बुधाः ॥ ५४ ॥
इत्थं निशम्य नृपतेर्वचनं तदानीं सर्वेऽपि ते चडथ तं मुनिमुख्यमाशु ।
चित्ते विधाय मुदिताः प्रययुर्द्विजेन्द्रं जिज्ञासवः सुचिरजीवितहेतुमस्य ॥ ५५ ॥

इति श्रीस्कान्देमहापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे महीप्रादुर्भावे कूर्माख्यानं नामैकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

द्वादशोऽध्यायः

लोमशवृत्तान्ते शिवपूजनमाहात्म्यवर्णनम्

नारद उवाच

अथ ते ददृशुः पार्थ! संयमस्थं महामुनिम् । क्रियायोगसमायुक्तंतपोमूर्तिधरंयथा

जटास्त्रिषवणस्नानकपिलाः शिरसा तदा ।
धारयन्तं लोमशाख्यमाज्यसिक्तमिवाऽनलम् ॥ २ ॥
सव्यहस्ते तृणौघं च च्छायार्थे विप्रसत्तमम् ।
दक्षिणे चाक्षमालां च बिभ्रतं मैत्रमार्गगम् ॥ ३ ॥

अहिंसयन्दुरुक्ताद्यैःप्राणिनोभूमिचारिणः । यः सिद्धिमेतिजप्येनसमैत्रोमुनिरुच्यते बकभूपद्विजोलूकगृध्रकूर्मा विलोक्य च । नेमुः कलापग्रामे तं चिरन्तनतपोनिधिम्

स्वागतासनसत्कारेणामुनातेऽतिसत्कृताः ।
यथोचितं प्रतीतास्तमाहुः कार्यं हृदि स्थितम् ॥ ६ ॥

कूर्म उवाच

इन्द्रद्युम्नोऽयमवनीपतिःसत्रिजनाग्रणीः ।कीर्तिलोपान्निरस्तोऽयंवेधसानाकपृष्ठतः

मार्कण्डेयादिभिः प्राप्यकीर्त्युद्धारं च सत्तम !।
नायं कामयते स्वर्गं पुनः पातादिभीषणम् ॥ ८ ॥
भवताऽनुगृहीतोऽयमिहेच्छति महोदयम् ।
प्रणोद्यस्तदयं भूपः शिष्यस्ते भगवन्मया ॥ ६ ॥
त्वत्सकाशमिहाऽऽनीतो ब्रूहि साध्वस्य वाञ्छितम् ।
परोपकरणं नाम साधूनां व्रतमाहितम् । विशेषतःप्रणोद्यानांशिष्यवृत्तिमुपेयुषाम्
अप्रणोद्येषु पापेषु साधु प्रोक्तमसंशयम् । विद्वेषं मरणं चाऽपि कुरुतेऽन्यतरस्य च
अप्रमत्तः प्रणोद्येषु मुनिरेष प्रयच्छति । तदेवेति भवानेवं धर्मं वेत्ति कुतो वयम् ॥

लोमश उवाच

कूर्म ! युक्तमिदं सर्वं त्वयाऽभिहितमद्य नः ।
धर्मशास्त्रोपनतं तत्स्मारिताऽस्म पुरातनम् ॥ १३ ॥
ब्रूहि राजन्सुविश्रब्धं सन्देहं हृदयस्थितम् ।
कस्ते किमब्रवीच्छेषं वक्ष्याम्यहं न संशयः ॥ १४ ॥

इन्द्रद्युम्न उवाच

भगवन्प्रथमःप्रश्नस्तावदेवममोच्यताम् । ग्रीष्मकालेऽपिमध्यस्थैरवौकिंनतवाश्रमः
कुटीमात्रोऽपि यच्छाया तृणैः शिरसि पाणिगैः ॥ १६ ॥

लोमश उवाच

मर्तव्यमस्त्यवश्यं च कायएषपतिष्यति । कस्याऽर्थे क्रियते गेहमनित्यभवमध्यगैः
यस्यमृत्युर्भवेन्मित्रं पीतंवाऽमृतमुत्तमम् । तस्यैतदुचितंवक्तुमिदंमेश्वोभविष्यति
इदं युगसहस्रेषु भविष्यमभवद्दिनम् । तदप्यद्यत्वमापन्नं का कथा मरणावधेः ॥
कारणानुगतं कार्यमिदं शुक्रादभूद्वपुः । कथं विशुद्धिमायाति क्षालिताङ्गारवद्वद
तदस्याऽपि कृते पापं शत्रुषड्वर्गनिर्जिताः ।
कथङ्कारं न लज्जन्ते कुर्वाणा नृपसत्तम! ॥ २१ ॥
तद्ब्रह्मण इहोत्पन्नः सिकताद्वयसम्भवः । निगमोक्तंपठञ्छृण्वन्निदंजीविष्यतेकथम्

तथापि वैष्णवी माया मोहयत्यविवेकिनम् ।
हृदयस्थं न जानन्ति ह्यपि मृत्युं शतायुषः ॥ २३ ॥
दन्ताश्चलाश्चला लक्ष्मीर्यौवनं जीवितंनृप । चलाचलामतीवेदं दानमेवं गृहंनृणाम्
इति विज्ञायसंसारमसारं चचलाचलम् । कस्याऽर्थेक्रियतेराजन्कुटजादिपरिग्रहः

इन्द्रद्युम्न उवाच

चिरायुर्भगवानेव श्रूयते भुवनत्रये । तदर्थमहमायातस्तत्किमेव वचस्तव ॥ २६ ॥

लोमश उवाच

प्रतिकल्पं मच्छरीरादेकरोमपरिक्षयः । जायते सर्वनाशे च मम भाविप्रमापणम् ॥
पश्य जानुप्रदेशं मे द्व्यङ्गुलं रोमवर्जितम् ।
जातं वपुस्तद् बिभेमि मर्तव्ये सति किं गृहैः ॥ २८ ॥

नारद उवाच

इत्थं निशम्यतद्वाक्यं स प्रहस्याऽतिविस्मितः ।
भूपालस्तस्य पप्रच्छ कारणं तादृशायुषः ॥ २६ ॥

इन्द्रद्युम्न उवाच

पृच्छामि त्वामहं ब्रह्मन्यदायुरिदमीदृशम् ।
तव दीर्घप्रभावोऽसौ दानस्य तपसोऽथवा ॥ ३० ॥

लोमश उवाच

शृणुभूप! प्रवक्ष्यामिपूर्वजन्मसमुद्भवाम् । शिवधर्मयुतांपुण्यांकथांपापप्रणाशनीम्
अहमासं पुराशूद्रो दरिद्रोऽतीवभूतले । भ्रमामि वसुधापृष्ठे ह्यशनापीडितोभृशम्
ततो मयामहल्लिङ्गंजालिमध्यगतंतदा । मध्याह्नेऽस्यजलाधारोद्दृष्टश्चैवाऽविदूरतः
ततः प्रविश्य तद्वारि पीत्वा स्नात्वा च शाम्भवम् ।
तल्लिङ्गं स्नापितं पूजा विहिता कमलैः शुभैः ॥ ३४ ॥
अथक्षुत्क्षामकण्ठोऽहं श्रीकण्ठं तं नमस्य च । पुनःप्रचलितोमार्गेप्रमीतो नृपसत्तम
ततोऽहं ब्राह्मणगृहे जातो जातिस्मरः सुतः ।

स्नापनाच्छिवलिङ्गस्य सकृत्कमलपूजनात् ॥ ३६ ॥

स्मरन् विलसितं मिथ्यासत्याभासमिदंजगत् ।

अविद्यामयमित्येवं ज्ञात्वा मूकत्वमास्थितः ॥ ३७ ॥

तेन विप्रेणवार्धक्येसमाराध्यमहेश्वरम् । प्राप्तोऽहमितिमे नामईशानइतिकल्पितम्

ततः स विप्रो वात्सल्याद्गदान्सुबहून्मम ।

चकार व्यपनेष्यामि मूकत्वमितिनिश्चयः ॥ ३९ ॥

मन्त्रवादान्बहून्वैद्यानुपायानपरानपि। पित्रोस्तथामहामायासम्बद्धमनसोस्तथा

निरीक्ष्य मूढतां हास्यमासीन्मनसि मे तदा ।

तथा यौवनमासाद्य निशि हित्वा निजं गृहम् ॥ ४१ ॥

सम्पूज्यकमलैः शम्भुं ततः शयनमभ्यगाम् ।

ततः प्रमीते पितरि मूढ इत्यहमुज्भितः ॥ ४२ ॥

सम्बन्धिभिः प्रनीतोऽथ फलाहारमवस्थितः ।

प्रतीतः पूजयामीशमब्जैर्बहुविधैस्तथा ॥ ४३ ॥

अथवर्षशतस्याऽन्ते वरदः शशिशेखरः । प्रत्यक्षो याचितोदेहिजरामरणसङ्क्षयम्

ईश्वर उवाच

अजरामरतानास्ति नामरूपभृतोयतः । ममाऽपिदेहपातः स्यादवधिं कुरु जीविते

इतिशम्भोर्वचःश्रुत्वा मयावृतमिदंतदा । कल्पान्तेरोमपातोऽस्तुमरणंसर्वसङ्क्षये

ततस्तव गणोभूयामिति मेऽभीप्सितो वरः ।

तथेत्युक्त्वा स भगवान् हरश्चाऽदर्शनं गतः ॥ ४७ ॥

अहं तपसिनिष्ठिश्चततःप्रभृतिचाऽभवम् । ब्रह्महत्यादिभिःपापैर्मुच्यतेशिवपूजनात्

ब्रध्नाब्जैरितिरैर्वाऽपि कमलैर्नाऽत्र संशयः ।

एवं कुरु महाराज !त्वमप्याप्स्यसि वाञ्छितम् ॥ ४९ ॥

हरभक्तस्य लोकस्य त्रिलोक्यां नास्ति दुर्लभम् ।

बहिः प्रवृत्तिं स गृह्य ज्ञानकर्मेन्द्रियाणि च ॥ ५० ॥

लयः सदाशिवे नित्यमन्तर्योगोऽयमुच्यते ।

दुष्करत्वाद्बहिर्योगं शिव एव स्वयं जगौ ॥ ५१ ॥

पञ्चभिश्चाऽर्चनं भूतैर्विशिष्टफलदं ध्रुवम् ।

क्लेशमर्विपाकाद्यैराशयैश्चाऽप्यसंयुतम् ॥ ५२ ॥

ईशानमाराध्यजपन्प्रणवं मुक्तिमाप्नुयात् । सर्वपापक्षये जातेशिवेभवति भावना

पापोपहतबुद्धीनां शिवे वार्ताऽपि दुर्लभा । दुर्लभं भारते जन्म दुर्लभंशिवपूजनम्

दुर्लभं जाह्नवी स्नानं शिवेभक्तिः सुदुर्लभा । दुर्लभं ब्राह्मणे दानंदुर्लभं वह्निपूजनम्

अल्पपुण्यैश्च दुष्प्रापं पुरुषोत्तमपूजनम् ॥ ५६ ॥

लक्षेण धनुषांयोगस्तदर्धेनहुताशनः । पात्रंशतसहस्रेण रेवा रुद्रश्च षष्टिभिः ॥ ५७

इतीदमुक्तमखिलं मया तव महीपते !। यथायुरभवद्दीर्घं समाराध्य महेश्वरम् ॥ ५८

न दुर्लभं न दुष्प्रापं न चासाध्यं महात्मनाम् ।

शिवभक्तिकृतां पुंसां त्रिलोक्यामितिनिश्चितम् ॥ ५९ ॥

नन्दीश्वरस्यतेनैववपुषाशिवपूजनात् । सिद्धिमालोक्यकोराजन्छङ्करंननमस्यति

श्वेतस्य च महीपस्य श्रीकण्ठं च नमस्यतः ।

कालोऽपि प्रलयं यातः कस्तमीशं न पूजयेत् ॥ ६१ ॥

यदिच्छया विश्वमिदं जायते व्यवतिष्ठते । तथासल्लीयतेचान्तेकस्तंनशरणंव्रजेत्

एतद्रहस्यमिदमेव नृणां प्रधानं कर्तव्यमत्र शिवपूजनमेव भूप ! ।

यस्याऽन्तरायपदवीमुपयान्तिलोकाः सद्यो नरः शिवनतः शिवमेति सत्यम्

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायांप्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे महीप्रादुर्भावे लोमशवृत्तान्ते शिवपूजनमाहात्म्य-वर्णनंनाम द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

—:*:—

त्रयोदशोऽध्यायः

लोमशनिकटे बकगृध्रकच्छपोलूकादीनां गमनं ततः शापभ्रष्टानांतेषां कृते वाराणस्यांसम्वर्तपार्श्वेंगत्वासमुद्धारोपायकथनं शतरूद्रियलिङ्ग-माहात्म्येन्द्रद्युम्नेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्

नारद उवाच

इतितस्यमुनीन्द्रस्यभूपतिःशुश्रुवान्वचः ।प्राहनाहंगमिष्यामित्वांविहायनरंकचित्
लिङ्गमाराधयिष्येऽद्य सर्वसिद्धिप्रदं नृणाम् ।
त्वयैवाऽनुगृहीतोऽद्य यान्तु सर्वे यथागतम् ॥ २ ॥
तद्भूपतिवचःश्रुत्वाबकोगृध्रोऽथकच्छपः । उलूकश्चतथैवोचुःप्रणतालोमशं मुनिम्
स च सर्वसुहृद्विप्रस्तथेत्येवाऽऽह तांस्तदा ।
प्रणोद्यान्प्रणतान्सर्वाननुजग्राह शिष्यवत् ॥ ४ ॥
शिवदीक्षाविधानेन लिङ्गपूजां समादिशत् ।
तेषामनुग्रहपरो मुनिः प्रणतवत्सलः । तीर्थादप्यधिकं स्थाने सतां साधुसमागमः
पचेलिमफलः सद्यो दुरन्तकलुषापहः । अपूर्वः कोऽपि सद्गोष्ठी सहस्रकिरणोदयः
य एकान्ततयाऽत्यन्तमन्तर्गततमोपहः । साधुगोष्ठीसमुद्भूतसुखामृतरसोर्मयः ॥
सर्वे वराः सुधाकाराः शर्करामधुषड्रसाः ।
ततस्ते साधुसंसर्गसम्प्राप्ताः शिवशासनात् ॥ ८ ॥
आरेभिरेक्रियायोगं मार्कण्डनृपपूर्वकाः । तेषां तपस्यतामेवं समाजग्मे कदाचन
तीर्थयात्रानुषङ्गेन लोमशालोकनोत्सुकः ॥ ६ ॥
मुख्यापुरुषयात्राहितीर्थयात्रानुषङ्गतः । सद्भिःसमाश्रितोभूरभूमिभागस्तथोच्यते
कृतार्हणातिथ्यविधिं विश्रान्तं मां च फाल्गुनः ।

प्रणम्य तेऽथ पप्रच्छुर्नाडीजङ्घपुरःसराः ॥ ११ ॥
त (भक्ता) ऊचुः
शापभ्रष्टा वयं ब्रह्मंश्चत्वारोऽपि स्वकर्मणा ।
तन्मुक्तिसाधनार्थाय स्थानं किञ्चित्समादिश ॥ १२ ॥
इयं हि निष्फला भूमिः सफलं भारतं मुने ! ॥ १३ ॥
तत्राऽपि क्वचिदेकत्र सर्वतीर्थफलं वद । इतिपृष्टस्त्वहं तैश्च तानब्रवमिदं तदा ॥
सम्वर्तं परिपृच्छध्वं स वोवक्ष्यति तत्त्वतः । सर्वतीर्थफलावाप्तिकारकंभूप्रदेशकम्
त ऊचुः
कुत्राऽसौ विद्यते योगी नाज्ञासिष्म वयं च तम् ।
सम्वर्तदर्शनान्मुक्तिरितिचाऽस्मदनुग्रहः ॥ १६ ॥
यदि जानासितंब्रूहि सुहृत्सङ्गो न निष्फलः । ततोऽहमब्रवंतांश्च विचार्येदंपुनःपुनः
वाराणस्यामसावास्ते सम्वर्तो गुप्तलिङ्गभृत् ।
मलदिग्धो विवसनो भिक्षाशीकृतपादनु ॥ १८ ॥
करपात्रकृताहारः सर्वथा निष्परिग्रहः । भावयन्ब्रह्मपरमं प्रणवाभिधमीश्वरम् ॥
भुक्त्वा निर्याति सायाह्ने वनं न ज्ञायते जनैः ।
योगीश्वरोऽसौ तद्रूपाः सन्त्यन्ये लिङ्गधारिणः ॥ २० ॥
वक्ष्यामि लक्षणं तस्य यथा ज्ञास्यथ तं मुनिम् ।
प्रतोल्या राजमार्गे तु निशि भूमौ शवं जनैः ॥ २१ ॥
अविज्ञातं स्थापनीयं स्थेयंतदविदूरतः । यस्तांभूमिमुपागम्यअकस्माद्विनिवर्तते
स सम्वर्तो न चाक्रामत्येषशल्यमसशयम् ।
प्रष्टव्योऽभिमतंचासावुपाश्रित्य विनीतवत् ॥ २३ ॥
यदि पृच्छति केनाऽहमाख्यात इति मां ततः ।
निवेद्य चैतद्वक्तव्यं त्वामाख्यायाऽग्निमाविशत् ॥ २४ ॥
तच्छ्रुत्वा ते तथाचक्रुःसर्वेऽपिवचनंमम । प्राप्यवाराणसींद्रष्टुसम्वर्तंतेतथाव्यधुः

शर्वं दृष्ट्वा च तैर्न्यस्तं सम्वर्तो वै न्यवर्तत ।
क्षुत्परीतोऽपि तं ज्ञात्वा ययुस्तमनु शीघ्रगम् ॥ २६ ॥

तिष्ठब्रह्मन्क्षणमितिजल्पन्तोराजमार्गगम् । यातिनिर्भर्त्सयत्येषनिवर्तध्वमितिब्रुवन्
समयामामरे भोऽद्यनागन्तव्यंनवोहितम् । पलायनमसौ कृत्वा गत्वादूरतरं सरः

कुपितः प्राह तान्सर्वान्केनाख्यातोऽहमित्युत ॥ २८ ॥
निवेदयति शीघ्रं मे यथा भस्म करोमि तम् ।
शापाग्निनाथवायुष्मान्यदिसत्यंनवक्ष्यथ ॥ २९ ॥

अथप्रकम्पिताःप्राहुर्नारदेनेतितंमुनिम् । स तानाह पुनर्यातः पिशुनः क्व नु सम्प्रति
लोकानां येन शापाग्नौभस्मशेषंकरोमितम् । ब्रह्मबन्धुमहंप्राहुर्भीतास्तेतंपुनर्मुनिम्

त ऊचुः

त्वां निवेद्य सचाऽस्माकं प्रविष्टो हव्यवाहनम् ।
तत्कालमेवविप्रेन्द्र! न विद्मस्तत्र कारणम् ॥ ३२ ॥

सम्वर्त उवाच

अहमप्येव मेवाऽस्य कर्तातेन स्वयंकृतम् ।
तद्ब्रूत कार्यं नैवात्र चिरं स्थास्यामि वः कृते ॥ ३३ ॥

अर्जुन उवाच

यदिनारददेवर्षे प्रविष्टोऽसि हुताशनम् । जीवितस्तत्कथं भूय आश्चर्यमिति मे वद

नारद उवाच

न हुताशःसमुद्रो वा वायुर्वावृक्षपर्वतः । आयुधं वा न मे शक्ता देहपाताय भारत
पुनरेतत्कृतं चापि सम्वर्तोमन्यतेयथा । अहं सम्मानितश्चेतिवह्निंप्राप्याप्यगामहम्
यथापुष्पगृहे कश्चित्प्रविशत्यङ्गफाल्गुन! । तथाहमग्निं सम्विश्ययातवानुत्तरं शृणु

सम्वर्तस्तान्पुनः प्राह मार्कण्डेयमुखानिति ।
विशल्यः क्रियतां पन्थाः क्षुधितोऽहं पुनः पुरीम् ॥
भिक्षार्थं पर्यटिष्यामि प्रश्नं प्रब्रूत चैव मे ॥ ३८ ॥

त ऊचुः

शापभ्रष्टा वयं मोक्षं प्राप्स्यामस्त्वदनुग्रहात् ।
प्रतिकारं तदाख्याहि प्रणतानां महामुने ! ॥ ३९ ॥

यत्रतीर्थेसर्वतीर्थफलं प्राप्नोति मानवः । तत्तीर्थं ब्रूहिसम्वर्ततिष्ठामोयत्र वै वयम्

सम्वर्त उवाच

नमस्कृत्य कुमाराय दुर्गाभ्यश्च नरोत्तमाः ।
तीर्थं च सम्प्रवक्ष्यामि महीसागरसङ्गमम् ॥ ४१ ॥

अमुना राजसिंहेन इन्द्रद्युम्नेन धीमता । यजनाद्व्यङ्गुलोत्सेधा कृतेयं वसुधायदा
तदासन्ताप्यमानायाभुवःकाष्ठस्यवै यथा । सुस्रावयोजलौघश्च सर्वदेवनमस्कृतः

महीनाम नदी सा च पृथिव्यां यानि कानिचित् ।
तीर्थानि तेषां सलिलसम्भवं तज्जलं विदुः ॥ ४४ ॥

महीनाम समुत्पन्ना देशेमालवकाभिधे । दक्षिणंसागरंप्राप्ता पुण्योभयतटाशिवा
सर्वतीर्थमयी पूर्वं महीनाममहानदी । किं पुनर्यःसमायोगस्तस्याश्च सरितां पतेः

वाराणसी कुरुक्षेत्रं गङ्गा रेवा सरस्वती ।
तापी पयोष्णी निर्विन्ध्या चन्द्रभागा इरावती ॥
कावेरी शरयूश्चैव गण्डकी नैमिषन्तथा ॥ ४८ ॥
गया गोदावरी चैव अरुणा वरुणा तथा ।
एताः पुण्याः शतशोऽन्या याः काश्चित्सरितो भुवि ॥ ४९ ॥

सहस्रविंशतिश्चैव षट्शतानि तथैव च । तासां सारसमुद्भूतं महीतोयंप्रकीर्तितम्
पृथिव्यांसर्वतीर्थेषुस्नात्वायत्फलमाप्यते । तन्महीसागरेप्रोक्तंकुमारस्यवचोयथा
एकत्र सर्वतीर्थानां यदिसंयोगमिच्छथ । तद्गच्छथ महापुण्यं महीसागरसङ्गमम्
अहं चापि च तत्रैव बह्वन्वर्षगणान्पुरा । अवसं चागतश्चात्र नारदस्य भयात्तथा
सहि तत्र समीपस्थः पिशुनश्च विशेषतः । मरुत्तः कुरुते यत्नं तस्मैब्रूयादिदंभयम्

अत्रदिग्वाससां मध्ये बहूनां तत्समस्त्वहम् ।

निवसाम्यतिप्रच्छन्नो मरुत्तादतिभीतवत् ॥ ५५ ॥

पुनरत्रापि मां नूनं कथयिष्यतिनारदः । तथाविधाहिचेष्टाऽस्यपिशुनस्यप्रदृश्यते
भवद्भिश्चनचाप्यत्र वक्तव्यं कस्यचित्कचित् । मरुत्तः कुरुतेयत्नंभूपालो यज्ञसिद्धये

देवाचार्येण संयुक्तो भ्रात्रा मे कारणान्तरे ।
गुरुपुत्रं च मां ज्ञात्वा यज्ञर्त्विज्यस्य कारणात् ॥ ५८ ॥

अविद्यान्तर्गतैर्यज्ञकर्मभिर्न प्रयोजनम् । ममहिंसात्मकैरस्तिनिगमोक्तैरचेतनैः ॥५९

समित्पुष्पकुशप्रायैः साधनैर्यद्यचेतनैः ।
क्रियते तत्तथा भावि कार्यं कारणवन्नृणाम् ॥ ६० ॥

तद्यूयं तत्रगच्छध्वं शीघ्रमेवनृपानुगाः । अस्तिविप्रःस्वयंब्रह्मायाज्ञवल्क्यश्च तत्र वै

स हि पूर्वं मिथेःपुर्यां वसन्नाश्रममुत्तमम् ।
आगच्छमानं नकुलं दृष्ट्वा गार्गी वचोऽब्रवीत् ॥ ६२ ॥

गार्गिरक्षपयोभद्रे नकुलोऽयमुपेति च । पयः पातुं कृतिमतिं नकुलं तं निराकुरु ॥

इत्युक्तो नकुलः क्रुद्धः स हि क्रुद्धः पुराऽभवत् ।
जमदग्नेः पूर्वजैश्च शप्तः प्रोवाच तं मुनिम् ॥ ६४ ॥
अहो वा धिग्धिगित्येव भूयो धिगिति चैव हि ।
निर्लज्जता मनुष्याणां दृश्यते पापकारिणाम् ॥ ६५ ॥

कथं ते नाम पापानि प्रकुर्वन्ति नराधमाः । मरणान्तरितायेषां नरके तीव्रवेदना
निमेषोऽपि नशक्येतजीवितेयस्यनिश्चितम् । तन्मात्रपरमायुर्यःपापंकुर्यात्कथंसच

त्वं मुने मन्यसे चेदं कुलीनोऽस्मीति बुद्धिमान् ।
ततः क्षिपसि मां मूढ! नकुलोऽयमितिस्मयन् ॥ ६८ ॥

किमधीतं याज्ञवल्क्य कायोगेश्वरता तव । निरपराधं क्षिपसिधिगधीतंहि तत्तव

कस्मिन्वेदे स्मृतौ कस्यां प्रोक्तमेतद्ब्रवीहि मे ।
परुषैरिति वाक्यैर्मां नकुलेति ब्रवीषि यत् ॥ ७० ॥

किमिदं नैवजानासि यावत्यः परुषागिरः परःसंश्राव्यतेतावच्छङ्कवःश्रोत्रतः पुरा

कण्ठे यमानुगाः पादं कृत्वा तस्य सुदुर्मतेः ।
अतीव रुदतो लोहशङ्कून्क्षेप्स्यन्ति कर्णयोः ॥ ७२ ॥
वावदूकाश्च ध्वजिनो मुष्णन्ति कृपणाञ्जनान्
स्वयं हस्तसहस्रेण धर्मस्यैवं भवद्विधाः ॥ ७३ ॥
वज्रस्य दिग्धशस्त्रस्य कालकूटस्य चाप्युत ।
समेन वचसाऽतुल्यं मृत्योरिति ममाऽभवत् ॥ ७४ ॥
कर्णनालिकनाराचान्निर्हरन्ति शरीरतः ।
वाक्छल्यस्तु न निर्हर्तुं शक्यो हृदिशयो हि सः ॥ ७५ ॥

यन्त्रपीडैः समाक्रम्य वरमेषहतो नरः । न तु तं परुषैर्वाक्यैर्जिघांसेतकथञ्चन ॥

त्वया त्वहं याज्ञवल्क्य! नित्यं पण्डितमानिना ।
नकुलोऽसीति तीव्रेण वचसा ताडितः कुतः ॥ ७७ ॥

सम्वर्त उवाच

इतिश्रुत्वा वचस्तस्यभृशंविस्मितमानसः ।याज्ञवल्क्योऽब्रवीदेतत्प्रबद्धकरसम्पुटः
नमोधर्माय महते न विद्मो यस्यवैभवम् । परमाणुमपिव्यक्तंकोऽत्रविद्यामदःसताम्

विरञ्चिविष्णुप्रमुखाः सोमेन्द्रप्रमुखास्तथा ।
सर्वज्ञास्तेऽपि मुह्यन्ति गणनास्मादृशां च का ॥ ८० ॥

धर्मज्ञोऽस्मीति योमोहादात्मानंप्रतिपद्यते । सवायुंमुष्टिनाबद्धुमीहतेकृपणोनरः

केचिदज्ञानतो नष्टाः केचिज्ज्ञानमदादपि ।
ज्ञानंप्राप्यापिभ्रष्टाश्च केचिदालस्यतोऽधमाः ॥ ८२ ॥

वेदस्मृतीतिहासेषु पुराणेषु प्रकल्पितम् । चतुःपादं तथा धर्मंनाऽऽचरत्यधमःपशुः

स पुरा शोचते व्यक्तं प्राप्य तचान्तकं गृहम् ।
तथाहि गृह्यकारेण श्रुतौ प्रोक्तमिदं वचः ॥ ८४ ॥

नकुलं सकुलं ब्रूयान्न कश्चिन्मर्मणिस्पृशेत् । प्रपठन्नपिचैवाहमिदं सर्वं तथा शुकः

आलस्येनाऽप्यनाचाराद्वृथाकार्ये कमङ्ग तत् ॥ ८६ ॥

केवलं पाठमात्रेण यश्च सन्तुष्यते नरः ।
तथा पण्डितमानी च कोऽन्यस्तस्मात्पशुर्मतः ॥ ८७ ॥
न च्छन्दांसि वृजिनात्तारयन्ति मायाविनं माययाऽऽवर्तमानम् ।
नीडं शकुन्ता इव जातपक्षाश्छंदास्येनं प्रजहत्यन्तकाले ॥ ८८ ॥
स्वर्गायबद्धकक्षोयःपाठमात्रेणब्राह्मणः । सबालोमातुरङ्कस्थोग्रहीतुंसोममिच्छति
तद्वचान्सर्वथा मह्यमनयंसोढुमर्हसि । सर्वः कोऽपि वदत्येवं तन्मयैवमुदा हृतम् ॥

नकुल उवाच

वृथेदं भाषितं तुभ्यंसर्वलोकेनयत्समम् । आत्मानंमन्यसेनैतद्वक्तुंयोग्यंमहात्मनाम्
वाजिवारणलोहानां काष्ठपाषाणवाससाम् ।
नारीपुरुषतोयानामन्तरं महदन्तरम् ॥ ९२ ॥
अन्ये चेत्प्राकृतालोकाबहुपापानि कुर्वते । प्रधानपुरुषेणापि कार्यं तत्पृष्ठतोनुकिम्
सर्वार्थं निर्मितं शास्त्रं मनोबुद्धी तथैव च ।
दत्ते विधात्रा सर्वेषां तथापि यदि पापिनः ॥ ९४ ॥
ततो विधातुःकोदोषस्त एवखलुदुर्भगाः । ब्राह्मणेनविशेषेण किं भाव्यंलोकवद्यतः
यद्यदाचरति श्रेष्ठस्तत्तदेवेतरो जनः । स यत्प्रमाणं कुरुते लोकस्ततदनुवर्तते ॥
तस्मात्तदा महद्भिश्चआत्मार्थं च परार्थतः ।
सतां धर्मो न सन्त्याज्योऽन्यायं तच्छिक्षणं तव ॥ ९७ ॥
यस्मात्त्वया पीडितोऽहं घोरेण वचसा मुने! ।
तस्माच्छीघ्रं त्वां शप्स्यामि शापयोग्यो हि मे मतः ॥ ९८ ॥
नकुलोऽसीति मामाह भवांस्तस्मात्कुलाधमः ।
शीघ्रमुत्पत्स्यसे मोहात्त्वमेव नकुलो मुने !॥ ९९ ॥

सम्वर्त उवाच

इति वाचंसमाकर्ण्यभाव्यर्थकृतनिश्चयः ।याज्ञवल्क्योमरौदेशेविप्रस्याजायतात्मजः
दुराचारस्य पापस्य निर्घृणस्याऽतिवादिनः ।

दुष्कुलीनस्य जातोऽसौ तदा जातिस्मरःसुतः ॥ १०१ ॥
सोऽथज्ञानात्समालोक्य भर्तृयज्ञ इति द्विजः ।
गुप्तक्षेत्रं समापन्नो महीसागरसङ्गमम् ॥ १०२ ॥
तत्र पाशुपतो भूत्वाशिवाराधनतत्परः । स्वायम्भुवं महाकालं पूजयन्वर्ततेऽधुना
यो हि नित्यं महाकालं श्रद्धया पूजयेत्पुमान् ।
स दौष्कुलीनदोषेभ्यो मुच्यतेऽहिरिवत्वचः ॥ १०४ ॥
यथायथा श्रद्धयाऽसौतलिङ्गंपरिपश्यति । तथा तथा विमुच्येतदौषैर्जन्मशतोद्भवैः
भर्तृयज्ञास्तु तत्रैव लिङ्गस्याराधनात्क्रमात् ।
बीजदोषाद्विनिर्मुक्तस्तल्लिङ्गमहिमा त्वसौ ॥ १०६ ॥
बभ्रुंच नकुलंप्राहविमुक्तोदुष्टजन्मतः । यस्मात्तस्मादिदं तीर्थंख्यातंवै बभ्रुपावनम्
तस्माद् व्रजध्वं तत्रैव महीसागरसङ्गमम् ।
पञ्च तीर्थानि सेवन्तो मुक्तिमाप्स्यथ निश्चितम् ॥ १०८ ॥
इत्येवमुक्त्वा सम्वर्तो यथावभिमतं द्विजः ।
भर्तृयज्ञंमुनिं प्राप्य ते च तत्र स्थिताभवन् ॥ १०९ ॥
ततस्तानाह स ज्ञात्वा गणाञ्ज्ञानेन शाम्भवान् ।
महद्वो विमलं पुण्यं गुप्तक्षेत्रे यदत्र वै ॥ ११० ॥
वसन्तोऽभ्यागता यत्रमहीसागरसङ्गमः । स्नानंदानंजपोहोमःपिण्डदानंविशेषतः
अक्षयं जायते सर्वं महीसागरसङ्गमे । कृतं तथाऽक्षयं सर्वं स्नानदानक्रियादिकम्
यदाऽत्र स्थानकं चक्रेदेवर्षिर्नारदःपुरा । तदा ग्रहैर्वरादत्ताःशनिना च वरस्त्वसौ
शनैश्चरेण संयुक्ता त्वमावास्या यदा भवेत् ।
श्राद्धं तत्र प्रकुर्वीत स्नानदानपुरःसरम् ॥ ११४ ॥
यदि श्रावणमासस्यशनैश्चरदिनेशुभा । कुहूर्भवतितस्यान्तुसङ्क्रान्तिकुरुते रविः
तस्यामेव तिथौ योगो व्यतीपातो भवेद्यदि ।
पुष्करं नाम तत्पर्व सूर्यपर्वशताधिकम् ॥ ११६ ॥

सर्वयोगसमावापः कथञ्चिदपिलभ्यते । तस्मिन्दिनेशनिंलोहंकाञ्चनंभास्करंतथा
महीसागरसंसर्गे पूजयीतयथाविधि । शनिमन्त्रैः शनिंध्यात्वासूर्यमन्त्रैर्दिवाकरम्
अर्घ्यं दद्याद्भास्करस्यसर्वपापप्रशान्तये । प्रयागादधिकंस्नानं दानंक्षेत्रात्कुरोरपि

पिण्डदानं गयाक्षेत्रादधिकं पाण्डुनन्दन !।
इदं सम्प्राप्यते पर्व महद्भिः पुण्यराशिभिः ॥ १२० ॥
पितृणामक्षया तृप्तिर्जायते दिवि निश्चितम् ।
तथा गयाशिरःपुण्यं पितृणां तृप्तिदं परम् ॥ १२१ ॥
तथा समधिकः पुण्यो महीसागरसङ्गमः ॥ १२२ ॥
अग्निश्च रेतो मृडया च देहे रेतोधा विष्णुरमृतस्य नाभिः ।
एवं ब्रुवञ्छ्रद्धया सत्यवाक्यं ततोऽवगाहेत महीसमुद्रम् ॥ १२३ ॥
मुखं च यः सर्वनदीषु पुण्यः पाथोधिरम्बा प्रवरा मही च ।
समस्ततीर्थाकृतिरेतयोश्च ददामि चार्घ्यं प्रणमामि नौमि ॥ १२४ ॥
ताम्रारस्याः पयोवाहाः पितृप्रीतिप्रदाःशुभाः ।
सस्यमालामहासिन्धुर्दातुर्दात्री पृथुस्तुता ॥
इन्द्रद्युम्नस्य कन्या च क्षितिजन्मा इरावती ॥ १२५ ॥

महीपर्णामहीश्रृङ्गागङ्गापश्चिमवाहिनी । नदीराजनदीचेतिनामाष्टादशमालिकाम्
स्नानकाले च सर्वत्र श्राद्धकाले पठेन्नरः । पृथुनोक्तानि नामानि यज्ञमूर्तिपदं व्रजेत्
महीदोहे महानन्दसन्दोहे विश्वमोहिनी । जाताऽसि सरितांराज्ञि पापंहरमहीद्रवे

इत्यर्घ्यमन्त्रः

कङ्कणं रजतस्यापि योऽत्र निक्षिपते नरः । स जायते महीपृष्ठे धनधान्ययुतेकुले
महीं च सागरं चैव रौप्यकङ्कणपूजया । पूजयामि भवेन्मा मे द्रव्यनाशो दरिद्रता

इति कङ्कणक्षेपणम्

यत्फलं सर्वतीर्थेषु सर्वयज्ञैश्च यत्फलम् । तत्फलं स्नानदानेन महीसागरसङ्गमे ॥
विवादे च समुत्पन्नेअपराधी च यो मतः । जलहस्तःसदावाऽयोमहीसागरसङ्गमे

संस्नाप्याघोरमन्त्रेणस्थाप्यनाभिप्रमाणके ।जलेकरंसमुद्धृत्यदक्षिणंवाचयेद्द्रुतम्

यदि धर्मोऽत्र सत्योऽस्ति सत्यश्चेत्सङ्गमस्त्वसौ ।
सत्याश्चेत्क्रतुद्रष्टारः सत्यं स्यान्मे शुभाशुभम् ॥ १३४ ॥
एवमुक्त्वा करं क्षिप्य दक्षिणं सकलं ततः ।
निःसृतः पापकारीचेज्ज्वरेणापीड्यते क्षणात् ॥ १३५ ॥
सप्ताहाद्दृश्यते चापि तावन्निर्दोषवान्मतः ।
अत्र स्नात्वा च जप्त्वा च तपस्तप्त्वा तथैव च ॥ १३६ ॥

रुद्रलोकं सुबहवोगताःपुण्येन कर्मणा । सोमवारेविशेषेण स्नात्वायोऽत्रसुभक्तितः
पञ्चतीर्थानि कुरुते मुच्यते पञ्चपातकैः । इत्याद्युक्तं बहुविधं तीर्थमाहात्म्यमुत्तमम्
भर्तृयज्ञःशिवस्योच्चैतेषामाराधनेक्रमम् ।शिवागमोक्तमादिश्यपूजायोगंयथाविधि
शिवभक्तिसमुद्रैकपूरितः प्राहतान्मुनिः । न शिवात्परमो देवःसत्यमेतच्छिवव्रताः

शिवं विहाय यो ह्यन्यदसत्किञ्चिदुपासते ।
करस्थं सोऽमृतं त्यक्त्वा मृगतृष्णां प्रधावति ॥ १४१ ॥

शिवशक्तिमयंह्येतत्प्रत्यक्षंदृश्यतेजगत् । लिङ्गाङ्कं चभगाङ्कं चनान्यदेवाङ्कितंकचित्

यश्च तं पितरं रुद्रं त्यक्त्वा मातरमम्बिकाम् ।
वर्ततेऽसौ स्वपितरं त्यक्तोदपितृपिण्डकः ॥
यस्य रुद्रस्य माहात्म्यं शतरुद्रीयमुत्तमम् ॥ १४३ ॥

श्रृणुध्वं यदिपापानामिच्छध्वंक्षालनंपरम । ब्रह्माहाटकलिङ्गंचसमाराध्यकपर्दिनः
जगत्प्रधानमितिच नाम जप्त्वा विराजते । कृष्णमूलेकृष्णलिङ्गंनामचार्जितमेवच
सनकाद्यैश्च तल्लिङ्गं पूज्याजयुर्जगद्गतिम् । दर्भाङ्कुरमयं सप्त मुनयो विश्वयोनिकम्

नारदस्त्वन्तरिक्षे च जगद्बीजमिदं गृणन् ।
वज्रमिन्द्रो लिङ्गमेवंविश्वात्मानञ्च नामच ॥ १४७ ॥
सूर्यस्ताम्रं तथा लिङ्गं नाम विश्वसृजं जपम् ।
चन्द्रश्च मौक्तिकं लिङ्गं जपन्नाम जगत्पतिम् ॥ १४८ ॥

इन्द्रनीलमयं वह्निर्नाम विश्वेश्वरं जपन्। पुष्परागं गुरुर्लिङ्गं विश्वयोनिं जपन्हरम्
पद्मरागमयं शुक्रो विश्वकर्मेति नाम च। हेमलिङ्गं च धनदो जपन्नाम्ना तथेश्वरम्
रौप्यजं विश्वदेवाश्च नामाऽपि जगताम्पतिम्।
वायवो रीतिजं लिङ्गं शम्भुमित्येव नाम च॥ १५१॥
काशजं वसवो लिङ्गंस्वयम्भुमितिनाम च। त्रिलोहं मातरोलिङ्गं नामभूतेशमेवच
लौहं च रक्षसां नाम भूतभव्यभवोद्भवम्।
गुह्यकाः सीसजं लिङ्गं नाम योगं जपन्ति च॥ १५३॥
जैगीषव्यो ब्रह्मरन्ध्रं नाम योगेश्वरं जपन्। निमिर्नयनयोर्लिङ्गे जपञ्शर्वेति नाम च
धन्वन्तरिर्गोमयं च सर्वलोकेश्वरेश्वरम्। गन्धर्वा दारुजं लिङ्गं सर्वश्रेष्ठेति नाम च
वैडूर्यं राघवो लिङ्गं जगज्ज्येष्ठेति नाम च।
बाणो मारकतं लिङ्गं वसिष्ठमिति नाम च॥ १५६॥
वरुणः स्फाटिकं लिङ्गं नाम्ना च परमेश्वरम्।
नागा विद्रुमलिङ्गं च नामलोकत्रयङ्करम्॥ १५७॥
भारती तारलिङ्गं च नाम लोकत्रयाश्रितम्।
शनिश्च सङ्गमावर्ते जगन्नाथेति नाम च॥ १५८॥
शनिदेशे मध्यरात्रौ महीसागरसङ्गमे। जातीजं रावणो लिङ्गं जपन्नाम सुदुर्जयम्
सिद्धाश्च मानसं नाम काममृत्युजरातिगम्।
उञ्छजं च बलिर्लिङ्गं ज्ञानात्मेत्यस्य नाम च॥ १६०॥
मरीचिपाः पुष्पजं च ज्ञानगम्येति नाम च। शकृताः शकृतं लिङ्गं ज्ञानज्ञेयेतिनामच
फेनपाः फेनजं लिङ्गं नाम चापि सुदुर्विदम्।
कपिलो वालुका लिङ्गं वरदं च जपन् हरम्॥ १६२॥
सारस्वतो वाचिलिङ्गं नाम वागीश्वरेति च।
गणा मूर्तिमयं लिङ्गं नामरुद्रेति चाब्रुवन्॥ १६३॥
जाम्बूनदमयंदेवाः शितिकण्ठेतिनाम च। शङ्खलिङ्गं बुधोनाम कनिष्ठमितिसञ्जपन्

अश्विनौ मृण्मयं लिङ्गं नाम्ना चैव सुवेधसम्।
विनायकः पिष्टलिङ्गं नाम्ना चाऽपि कपर्दिनम्॥ १६५॥
नावनीतं कुजो लिङ्गं नाम चाऽपि करालकम्।
तार्क्ष्य ओदनलिङ्गं च हर्यक्षेति हि नाम च॥ १६६॥
गौडं कामस्तथा लिङ्गं रतिदंनामचेति च। शची लवणलिङ्गंतुबभ्रुकेशेतिनाम च
विश्वकर्मा च प्रासादं लिङ्गं याम्येति नाम च।
विभीषणश्च पांसूत्थं सुहृत्तमेति नाम च॥
वंशाङ्कुरोत्थं सगरो नाम सङ्गतमेव च॥ १६८॥
राहुश्च रामठंलिङ्गं नामगम्येतिकीर्तयन्।लेप्यलिङ्गं तथा लक्ष्मीर्हरिनेत्रेतिनामच
योगिनः सर्वभूतस्थं स्थाणुरित्येव नाम च।
नानाविधं मनुष्याश्च पुरुषं नाम नाम च॥ १७०॥
तेजोमयं ऋक्षाणि भर्गं नाम च भास्वरम्।
किन्नराधातुलिङ्गं च सुदीप्तमिति नाम च॥ १७१॥
देवदेवेति नामाऽस्ति लिङ्गं च ब्रह्मराक्षसाः। दन्तजंवारणालिङ्गंनामरंहसमेवच
सप्तलोकमयं साध्या बहुरूपेति नाम च। दूर्वाङ्कुरमयं लिङ्गमृतवः सर्वनाम च॥
कौङ्कुममप्सरसो लिङ्गं नाम शम्भोः प्रियेति च।
सिन्दूरजं चोर्वशी च नाम च प्रियवासनम्॥ १७४॥
ब्रह्मचारि गुरुर्लिङ्गं नाम चोष्णीषिणं विदुः।
अलक्तकं च योगिन्यो नाम चास्य सुबभ्रकम्॥ १७५॥
श्रीखण्डं सिद्धयोगिन्यः सहस्राक्षेति नाम च।
डाकिन्यो मांसलिङ्गं च नाम चाऽस्य च मीढुषम्॥ १७६॥
अप्यन्नजं च मनवो गिरिशेति च नाम च।
अगस्त्यो व्रीहिजं चापि सुशान्तमिति नाम च॥ १७७॥
यवजं देवलो लिङ्गं पतिमित्येव नाम च।

वल्मीकजं च वाल्मीकिश्चिरवासीति नाम च ॥ १७८ ॥
प्रतर्दनोवाणलिङ्गं हिरण्यभुजनाम च । राजिकं च तथा दैत्यानाम उग्रेतिकीर्तितम्
निष्पावजं दानवाश्च लिङ्गनाम च दिक्पतिम् ।
मेघा नीरमयं लिङ्गं पर्जन्यपति नाम च ॥ १८० ॥
राजमाषमयं यक्षा नाम भूतपतिंस्मृतम् । तिलान्नजंचपितरो नाम वृषपतिस्तथा
गौतमो गोरजमयं नाम गोपतिरेव च । वानप्रस्थाः फलमयं नाम वृक्षावृतेति च
स्कन्दः पाषाणलिङ्गं च नाम सेनान्य एवच ।
नागश्चाश्वतरो धान्यं मध्यमेत्यस्य नाम च ॥ १८३ ॥
पुरोडाशमयं यज्वा स्रुवहस्तेति नाम च ।
यमः कालाय समयं नाम प्राह च धन्विनम् ॥ १८४ ॥
यवाङ्कुरं जामदग्न्यो भर्गदैत्येति नाम च । पुरूरवाश्चान्नमयं बहुरूपेति नाम च ॥
मान्धाता शर्करालिङ्गं नाम बाहुयुगेति च ।
गावः पयोमयं लिङ्गं नाम नेत्रसहस्रकम् ॥ १८६ ॥
साध्या भर्तृमयं लिङ्गं नाम विश्वपतिः स्मृतम् ।
नारायणो नरोमौञ्जं सहस्रशिर नाम च ॥ १८७ ॥
तार्क्ष्यं पृथुस्तथा लिङ्गं सहस्रचरणाभिधम् ।
पक्षिणो व्योमलिङ्गं च नाम सर्वात्मकेति च ॥ १८८ ॥
पृथिवीमेरुलिङ्गं चद्वितनुश्चाऽस्यनाम च । भस्मलिङ्गं पशुपतिर्नामचाऽस्यमहेश्वरः
ऋषयो ज्ञानलिङ्गं च चिरस्थानेति नाम च ।
ब्रह्मणा ब्रह्मलिङ्गं च नाम ज्येष्ठेति तं विदुः ॥ १९० ॥
गोरोचनमयं शेषो नाम पशुपतिःस्मृतम् । वासुकिर्विषलिङ्गं च नामवै शङ्करेतिच
तक्षकः कालकूटाख्यं बहुरूपेति नाम च । हलाहलं च कर्कोट एकाक्ष इतिनाम च
शृङ्गी विषमयं पद्मो नाम धूर्जटिरेव च । पुत्रः पितृमयं लिङ्गं विश्वरूपेति नाम च
पारदं च शिवा देवी नाम त्र्यम्बक एव च ।

मत्स्याद्याः शास्त्रलिङ्गं च नाम चाऽपि वृषाकपिः ॥ १९४ ॥
एवं किं बहुनोक्तेन यद्यत्सत्त्वं विभूतिमत् ।
जगत्यामस्ति तज्जातं शिवाराधनयोगतः ॥ १९५ ॥
भस्मनो यदि वृक्षत्वं ज्ञायते नीरसेवनात् ।
शिवभक्तिविहीनस्य ततोऽस्य फलमुच्यते ॥ १९६ ॥
धर्मार्थकाममोक्षाणां यदि प्राप्तौ भवेन्मतिः ।
ततो हरः समाराध्यस्त्रिजगत्याः प्रदो मतः ॥ १९७ ॥
य इदं शतरुद्रीयं प्रातः प्रातः पठिष्यति ।
तस्य प्रीतः शिवोदेवः प्रदास्यत्यखिलान्वरान् ॥ १९८ ॥
नातः परं पुण्यतमं किञ्चिदस्ति महाफलम् । सर्वदेवरहस्यं च सूर्येणोक्तमिदं मम
वाचा च यत्कृतं पापं मनसा वाऽप्युपार्जितम् ।
पापं तन्नाशमायाति कीर्तिते शतरुद्रिये ॥ २०० ॥
रोगार्तो मुच्यते रोगाद्बद्धो मुच्येत बन्धनात् ।
भयान्मुच्येत भीतश्च जपेद्यः शतरुद्रियम् ॥ २०१ ॥
नाम्नां शतेन यः कुम्भैः पुष्पैस्तावद्भिरीश्वरम् ।
प्रणामानां शतेनाऽपि मुच्यते सर्वपातकैः ॥ २०२ ॥
लिङ्गानां शतमेतच्चशतमाराधकास्तथा । नामानि च शतंसर्वदोषसंनाशकंस्मृतम्
विशेषादेषु लिङ्गेषु यः पठिष्यति पञ्चसु । पञ्चभिर्विषयोद्भूतैः स दोषैःपरिमुच्यते

नारद उवाच

निशम्यैवं प्रार्थ्यतेऽपि गुप्तक्षेत्रे मुदान्विता ।
पञ्चलिङ्गान्यर्चयन्तः शिवध्यानपराभवन् ॥ २०५ ॥
ततो बहुतिथेकाले प्रत्यक्षीभूय शङ्करः । प्राहतान्मुदितो देवस्तेषां भक्तिविशेषतः

शिव उवाच

बकोलूकगृध्रकूर्मा इन्द्रद्युम्न च पार्थिव! ।

सारूप्यां मुक्तिमापन्ना मल्लोके निवसिष्यथ ॥ २०७ ॥
लोमशश्चापि मार्कण्डो जीवन्मुक्तौ भविष्यतः ।
इत्युक्ते देवदेवेन लिङ्गं स्थापितवान् नृपः ॥ २०८ ॥
इन्द्रद्युम्नेश्वरं नाम महाकालाख्यमित्युत ।
ज्ञात्वा तीर्थगुणान्राजा कीर्तिमिच्छंश्चिरन्तनीम् ॥ २०९ ॥
त्रिरम्यमतुलं लिङ्गं संस्थाप्येदमुवाच ह । यावच्चन्द्रश्च सूर्यश्च यावत्तिष्ठति मेदिनी
इन्द्रद्युम्नेश्वरं लिङ्गं नन्दताच्छाश्वतीः समाः ।
ततस्तथेति भगवाञ्छिवः प्रोच्याऽब्रवीत्पुनः ॥ २११ ॥
अत्र यो नियतं लिङ्गमैन्द्रद्युम्नं प्रपूजयेत् ।
स गणो जायते नूनं मम लोके निवत्स्यति ॥ २१२ ॥
इत्युक्त्वा सह तैश्चैव पञ्चभिः शशिशेखरः ।
रुद्रलोकमगाद्देवस्तेऽपि जाता गणाः पुनः ॥ २१३ ॥
एवं प्रभावो राजाऽभूदिन्द्रद्युम्नो महीपतिः । यजता येन वीरेण निर्मितेयंमहीनदी
एवंविधः स पुण्योऽयं महीसागरसङ्गमः । अभूत्ततोऽपि संक्षेपात्तवपार्थप्रकीर्तितः
स्नात्वाऽत्र सङ्गमे यश्च इन्द्रद्युम्नेश्वरं नरः ।
पूजयेत्तस्य वासः स्याद्यत्रेशः पार्वतीपतिः ॥ २१६ ॥
सर्वबन्धहरं लिङ्गं गाणपत्यप्रदंत्विदम् । यतो बन्धान्विहायैवस्थापितंतेनफाल्गुन
इतीदमुक्तं तव पुण्यकारि माहात्म्यमस्योत्तमसङ्गमस्य ।
माहात्म्यमत्यद्भुतपुण्यमिन्द्रद्युम्नेश्वरस्याऽपि च पुण्यकारि ॥ २१८ ॥
इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
महीसागरसङ्गममाहात्म्ये शतरुद्रियलिङ्गमाहात्म्येन्द्रद्युम्नेश्वरलिङ्ग-
माहात्म्यवर्णनं नाम त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

चतुर्दशोऽध्यायः

नारदार्जुनसम्वादे कुमारेश्वरलिङ्गमाहात्म्यवर्णनम्

अर्जुन उवाच

कुमारनाथमाहात्म्यं यत्त्वयोक्तं कथान्तरे । तदहंश्रोतुमिच्छामिविस्तरेणमहामुने

नारद उवाच

तारकं विनिहत्यैव वज्राङ्गतनयं प्रभुः । गुहः संस्थापयामास लिङ्गमेतच्चफाल्गुन
दर्शनाच्छ्रवणाद् ध्यानात् पूजया श्रुतिवन्दनैः ।
सर्वपापापहः पार्थ! कुमारेशो न संशयः ॥ ३ ॥

अर्जुन उवाच

अत्याश्चर्यमयीरम्या कथेयंपापनाशिनी । विस्तरेण च मे ब्रूहि याथातथ्येननारद
वज्राङ्ग कोप्यसौ दैत्यः किम्प्रभावश्चतारकः ।
कथं स निहतश्चैव जातश्चैव कथं गुहः ॥ ५ ॥
कथंसंस्थापितंलिङ्गंकुमारेश्वरसञ्ज्ञितम् । किंफलंचास्यलिङ्गस्यब्रूहितद्विस्तरान्मम

नारद उवाच

प्रणिपत्य कुमाराय सेनान्ये चेश्वराय च । शृणु चैकमनाः पार्थकुमाररचितंमहत्
मानसो ब्रह्मणः पुत्रो दक्षो नाम प्रजापतिः ।
षष्टिं सोऽजनयत्कन्या वीरिण्यां नाम फाल्गुन! ॥ ८ ॥
ददौ स दश धर्माय कश्यपाय त्रयोदश । सप्तविंशति सोमाय चतस्रोऽरिष्टनेमिने
भूताङ्गिरःकृशाश्वेभ्यो द्वेद्वेचैव ददौ प्रभुः । नामधेयान्यमूषांच सपत्नीनाञ्च मेश्रृणु
यासां प्रसूतिप्रभवालोकाआपूरितास्त्रयः ।
भानुर्लम्बाककुद्भूमिर्विश्वासाध्यामरुत्वती ॥ ११ ॥
वसुर्मुहूर्ता सङ्कल्पाधर्मपत्न्यःसुताञ्छृणु । भानोस्तुदेवऋषभइन्द्रसेनः सुतोऽभवत्

विद्योतआसील्लम्बायां ततश्चस्तनयित्नवः । ककुदः शकटःपुत्रः कीकटस्तनयोयतः

भुवोदुर्गस्तथास्वर्गो नन्द (न्दी) श्चैव ततोऽभवत् ।
विश्वेदेवाश्च विश्वाया अप्रजांस्तान्प्रचक्षते ॥ १४ ॥
साध्याद्वादश साध्याया अर्थसिद्धिस्तु तत्सुतः ।
मरुत्वान्सुजयन्तश्च मरुत्वत्या बभूवतुः ॥ १५ ॥

नरनारायणौ प्राद्दुर्यौतौज्ञानविदोजनाः । वसोश्च वसवश्चाष्टौमुहूर्तायां मुहूर्तकाः

ये वै फलं प्रयच्छन्ति भूतानां स्वं स्वकालजम् ।
सङ्कल्पायाश्च सङ्कल्पः कामः सङ्कल्पजः सुतः ॥ १७ ॥

सुरूपाऽसूततनयान्रुद्रानेकादशैव तु । कपालीपिङ्गलोभीमोविरूपाक्षोविलोहितः

अजकः शासनः शास्ता शम्भुश्चान्त्यो भवस्तथा ।
रुद्रस्य पार्षदाश्चाऽन्ये विरूपायाः सुताः स्मृताः ॥ १६ ॥
प्रजापतेरङ्गिरसः स्वधा पत्नी पितॄनथ ।
जज्ञे सती (ती?) तथा पुत्रमथर्वाङ्गिरसं प्रभुम् ॥ २० ॥

कृशाश्वस्य च द्वेभार्येअर्चिश्चधिषणातथा । अस्त्रग्रामोययोःपुत्रःससंहारःप्रकीर्तितः
पतङ्गीयामिनीताम्रातिमिश्चारिष्टनेमिनः । पतङ्ग्यसूतपतगान्यामिनीशलभानथ

ताम्रायाः श्येनगृध्राद्यास्तिमेर्यादोगणास्तथा ।
अथ कश्यपपत्नीनां यत्प्रसूतमिदं जगत् ॥ २३ ॥
शृणु नामानि लोकानां मातॄणां शङ्कराणि च ।
अदितिर्दितिर्दनुःसिंहीदनायुः सुरभिस्तथा ॥ २४ ॥

अरिष्टाविनताग्रावाद्याक्रोधवशाइरा । कद्रुर्मुनिश्चतेचोभेमातरस्ताःप्रकीर्तिताः

आदित्याश्चाऽदितेः पुत्रादितेर्दैत्याःप्रकीर्तिताः ।
दनोश्च दानवाःप्रोक्काराहुःसिंहीसुतो ग्रहः ॥ २६ ॥

दनायुषस्तथा जातोदनायुश्चगणोबली । गावश्चसुरभेर्जातारिष्टापुत्रायुगन्धराः
विनतासूत अरुणं गरुडश्च महाबलम् । ग्रावायाःश्वापदाःपुत्रागणःक्रोधवशस्तथा

जातः क्रोधवशायाश्च इराया भूरुहाः स्मृताः ।
कद्रूसुताः स्मृतानागामुनेरप्सरसां गणाः ॥ २६ ॥
तत्र द्वौ तनयौ यौ च दितेस्तौ विष्णुना हतौ ।
हिरण्यकशिपुर्वीरो हिरण्याक्षस्तथाऽपरः ॥ ३० ॥

ततो निहतपुत्रासादितिराराध्य कश्यपम् । अयाचतवरं देवी पुत्रमन्यं महाबलम्
समरे शक्रहन्तारं सतस्याअददात्प्रभुः । नियमे चाऽपिवर्तस्ववर्षाणांचसहस्रकम्

इत्युक्ता सा तथा चक्रे पुष्करस्था समाहिता ।
वर्तन्त्या नियमे तस्याः सहस्राक्षः समाहितः ॥ ३३ ॥

उपासामाचरद्भक्त्या साचैनमन्वमन्यत । दशवत्सरशेषस्य सहस्रस्य तदा दितिः

उवाच शक्रं सुप्रीता भक्त्या शक्रस्य तोषिता ।

दितिरुवाच

अत्रोत्तीर्णव्रतप्रायां विद्धि मां देवसत्तम ! ॥ ३५ ॥
भविष्यति तव भ्राता तेन सार्द्धमिमां श्रियम् ।
भोक्ष्यसे त्वं यथान्यायं त्रैलोक्यं हतकण्टकम् ॥ ३६ ॥
इत्युक्त्वा निद्रयाविष्टा चरणाक्रान्तमूर्धजा ।
दिवा सुप्ता दितिर्देवी भाव्यर्थबलनोदिता ॥ ३७ ॥

तत्तु रन्ध्रमवेक्ष्यैव योगभूतिस्तदाविशत् । जठरस्थंदितेर्गर्भं चक्रे वज्रेण सप्तधा
एकैकं च पुनःखण्डं चकारमघवाततः । सप्तधा सप्तधा कोपादुद्बुध्यचततोदितिः
न हन्तव्योनहन्तव्य इतिसाशक्रमब्रवीत् । वज्रेणकृत्यमानानां बुद्धासारोदनेन च

ततः शक्रश्च मा रोदीरिति तांस्तान्यथाऽवदत् ।
निर्गत्य जठरात्तस्मात्ततः प्राञ्जलिरग्रतः ॥ ४१ ॥
उवाच वाक्यं सन्त्रस्तो मातरं रोषपूरिताम् ।
दिवास्वापं कृथा मातः पादाक्रान्तशिरोरुहा ॥ ४२ ॥

सुप्ताऽथ सुचिरं वातेछिन्नोगर्भोमया तव । कृताएकोनपञ्चाशद्भागावज्रेणतेसुताः

सत्यं भवतु ते वाक्यं सार्धं भोक्ष्यामि तैः श्रियम् ।
दास्यामि तेषां स्थानानि दिवि यावदहं दिते !॥ ४४ ॥
मारोदीरिति मे प्रोक्ताः ख्याताश्च मरुतस्त्विति ।
इत्युक्ता सा च सव्रीडा दितिर्जाता निरुत्तरा ॥ ४५ ॥
सार्धं तैर्गतवानिन्द्रो दिगन्ते वायवः स्मृताः ।
ततःपुनश्च भर्त्तारं दितिः प्रोवाच दुःखिता ॥ ४६ ॥
पुत्रं मे भगवन्देहि शक्रहन्तारमूर्जितम् ।
यो नास्त्रशस्त्रैर्वध्यत्वं गच्छेत् त्रिदिववासिनाम् ॥ ४७ ॥

न ददास्युत्तरं विद्धिमृतामेवप्रजापते! । इत्युक्तःसतदोवाचतांपत्नीमतिदुःखिताम् दशवर्षसहस्राणि तपोनिष्ठा तु तप्स्यसे । वज्रसारमयैरङ्गैरच्छेद्यैरायसैर्दृढैः ॥

वज्राङ्गो नाम पुत्रस्ते भविता धर्मवत्सलः ।
सा तु लब्धवरा देवी जगाम तपसेवनम् ॥ ५० ॥

दशवर्षसहस्राणि तपो घोरं समाचरत् । तपसोऽन्ते भगवती जनयामास दुर्जयम्

पुत्रमप्रतिकर्माणमजेयं वज्रदुश्छिदम् ।
स जातमात्र एवाभूत्सर्वशास्त्रार्थपारगः ॥ ५२ ॥
उवाच मातरं भक्त्या मातः किं करवाण्यहम् ।
तमुवाच ततो हृष्टा दितिर्दैत्याधिपं सुतम् ॥ ५३ ॥

बहवो मे हताः पुत्राः सहस्राक्षेण पुत्रक! । तेषामपचितिंकर्तुमिच्छे शक्रवधादहम् बाढमित्येव स प्रोच्यजगाम त्रिदिवं बली । ससैन्यंसमरेशक्रंसचबाह्वायुधोऽजयत् पादेनाकृष्य देवेन्द्रं सिंहःक्षुद्रमृगं यथा । मातुरन्तिकमागच्छद्याचमानःभयातुरम् एतस्मिन्नन्तरे ब्रह्माकश्यपश्चमहातपाः । आगतौ तत्रसन्त्रस्तावथोब्रह्माजगादतम्

मुञ्चाऽमुं पुत्र! याचन्तं किमनेन प्रयोजनम् ।
अवमानो वधः प्रोक्तो वीर!सम्भावितस्यच ॥ ५८ ॥
अस्मद्वाक्येन यो मुक्तो जीवन्नपि मृतो हि सः ।

शत्रुं ये घ्नन्ति समरे न ते वीराःप्रकीर्तिताः ॥ ५६ ॥
कृत्वा मानपरिग्लानिं ये मुञ्चन्ति वरा हि ते ।
यथा मान्यतमं मत्वा त्वया मातुर्वचः कृतम् ॥ ६० ॥
तथा पितुर्वचः कार्यं मुञ्चाऽमुं पुत्र!वासवम् ।
एतच्छ्रुत्वा तु वज्राङ्गः प्रणतो वाक्यमब्रवीत् ॥ ६१ ॥

न मे कृत्यमनेनाऽस्तिमातुराज्ञाकृता मया । त्वं सुरासुरनाथोवैमम चप्रपितामहः करिष्ये त्वद्वचोदेव एवमुक्तःशतक्रतुः । नचकाङ्क्षेशक्रभुक्तामिमांत्रैलोक्यराजताम् परभुक्तायथा नारीपरभुक्तामिव स्रजम् । यच्चत्रिभुवनेष्वस्तिसारंतन्ममकथ्यताम्

ब्रह्मोवाच

तपसो न परं किञ्चित्तपोहि महतांधनम् । तपसा प्राप्यतेसर्वंतपोयोग्योऽसिपुत्रक

वज्राङ्ग उवाच

तपसे मे रतिर्देव न विघ्नं तत्र मे भवेत् । त्वत्प्रसादेनभगवन्नित्युक्त्वाविरराम सः

ब्रह्मोवाच

क्रूरभावं परित्यज्य यदीच्छसि तपः सुत! ।
अनया चित्तबुद्ध्या तत्त्वयाऽऽप्तं जन्मनःफलम् ॥ ६७ ॥
इत्युक्त्वा पद्मजः कन्यां ससर्जाऽऽयतलोचनाम् ।
तामस्मै प्रददौ देवः पत्न्यर्थं पद्मसम्भवः ॥ ६८ ॥
वराङ्गीति च नामाऽस्याः कृतवांश्च पितामहः ।
जगाम च ततो ब्रह्मा कश्यपेन समन्दिवम् ॥ ६९ ॥
वज्राङ्गोऽपि तया सार्धं जगाम तपसे वनम् ।
ऊर्द्ध्वबाहुः सदैत्येन्द्रोऽतिष्ठदब्दसहस्रकम् ॥ ७० ।

कालं कमलपत्राक्षःशुद्धबुद्धिर्महातपाः । तावानधोमुखःकालंतावत्पञ्चाग्निसाधकः निराहारो घोरतपास्तपोराशिरजायत । ततःसोऽन्तर्जले चक्रेकालं वर्षसहस्रकम् जलान्तरप्रविष्टस्य तस्यपत्नी महाव्रता । तस्यैव तीरेसरसस्तत्परा मौनमाश्रिता

निराहारं पतिं मत्वा तपस्तेपे पतिव्रता ।
तस्यास्तपसि वर्तन्त्या इन्द्रश्चक्रे विभीषिकाम् ॥ ७४ ॥
भूत्वा तु मर्कटाकारस्तस्या अभ्याशमागतः ।
अपविध्य दृशं तस्या मूत्रविष्ठे चकार सः ॥ ७५ ॥
तथा विलोलवसनां विलोलवदनां तथा ।
विलोलकेशां तां चक्रे विधित्सुस्तपसः क्षतिम् ॥ ७६ ॥
ततश्च मेषरूपेण क्लेशं तस्याश्चकार सः । ततो भुजङ्गरूपेण बद्ध्वाचरणयोर्द्वयोः
अपाकर्षत दूरं स तस्माद्देवभृतस्तथा । तपोबलाच्च सा तस्य न वध्यत्वं जगामह
क्षमया च महाभागा क्रोधमण्वपि नाऽकरोत् ।
ततो गोमायुरूपेण तमदूषयदाश्रमम् ॥ ७९ ॥
अग्निरूपेण तस्याश्च स ददाह महाश्रमम् । चकर्षवायुरूपेण महोग्रेण चतांशुभाम्
एवं सिंहवृकाद्याभिर्भीषिकाभिः पुनः पुनः ॥ ८० ॥
विरराम यदा नैव वज्राङ्गमहिषीतदा । शैलस्य दुष्टतां मत्वाशापं दातुंव्यवस्यत
तां शापाभिमुखीं दृष्ट्वा शैलः पुरुषविग्रहः ।
उवाच तां वरारोहां त्वरयाऽथ सुलोचनाम् ॥ ८२ ॥

शैल उवाच

नाहं महाव्रते दुष्टः सेव्योऽहं सर्वदेहिनाम् । अतिखेदं करोत्येष ततःक्रुद्धस्तुवृत्रहा
एतस्मिन्नन्तरे जातः कालो वर्षसहस्त्रिकः ।
तस्मिन्याते स भगवान्काले कमलसम्भवः ॥ ८४ ॥
तुष्टः प्रोवाच वज्राङ्गं तमागम्य जलाशये ॥ ८५ ॥

ब्रह्मोवाच

ददामि सर्वकामांस्ते उत्तिष्ठ दितिनन्दन ! ।
एवमुक्तस्तदोत्थाय दैत्येन्द्रस्तपसो निधिः ॥
उवाच प्राञ्जलिर्वाक्यं सर्वलोकपितामहम् ॥ ८६ ॥

वज्राङ्ग उवाच

आसुरो मेऽस्तुमा भावः शक्रराज्ये च मा रतिः ।
तपोधर्मरतिश्चाऽस्तु वृणोम्येतत्पितामह !॥ ८७ ॥
एवमस्त्विति तं ब्रह्मा प्राहविस्मितमानसः । उपेक्षतेचशक्रंस भाव्यर्थंकोऽतिवर्तते
ऋषयो मनुजा देवाःशिवब्रह्ममुखाअपि । भाव्यर्थंनाऽतिवर्तन्तेवेलामिवमहोदधिः
इति चिन्त्य विरिञ्चोऽपि तत्रैवाऽन्तरधीयत ।
वज्राङ्गोऽपि समाप्ते तु तपसि स्थिरसंयमः ॥ ९० ॥
आहारमिच्छन्स्वांभार्यां नददर्शाऽऽश्रमे स्वके ।
भार्याहीनोऽफलश्चेति स सञ्चिन्त्य इतस्ततः ॥ ९१ ॥
विलोकयन्स्वकां भार्यां विधित्सुःकर्म नैत्यकम् ।
विलोकयन्ददर्शाऽथ इहाऽमुत्र सहायिनीम् ॥ ९२ ॥
रुदन्तीं स्वां प्रियां दीनां तरुप्रच्छादिताननाम् ।
तां विलोक्य ततो दैत्यः प्रोवाच परिसान्त्वयन् ॥ ९३ ॥

वज्राङ्ग उवाच

केनतेऽपकृतं भीरुर्वर्तन्त्यास्तपसिस्वके । कथं रोदिषि वाबालेमयिजीवतिभर्तरि
कं वा कामं प्रयच्छामि शीघ्रं प्रब्रूहि भामिनि! ॥ ९४ ॥
गृहेश्वरीं सद्गुणभूषितां शुभां पङ्गवन्धयोगेन पतिं समेताम् ।
न लालयेत्पूरयेन्नैव कामं स किम्पुमान्न पुमान्मे मतोऽस्ति ॥ ९५ ॥
इति श्रीस्कान्देमहापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमेमाहेश्वरखण्डे
कौमारिकाखण्डे कुमारेश्वरमाहात्म्ये वज्राङ्गेतिहासवर्णनं नाम-
चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥

पञ्चदशोऽध्यायः

कुमारेशमाहात्म्ये तारकासुरोत्पत्तिवर्णनम्

वराङ्ग्युवाच

नाशिताऽस्म्यपविद्धाऽस्मित्रासिता पीडिताऽस्मि च ।
रौद्रेण देवनाथेन नष्टनाथेव भूरिशः ॥ १ ॥
दुःखपारमपश्यन्तीप्राणांस्त्यक्तुंव्यवस्थिता ।पुत्रंमेघोरदुःखस्यतारकंदेहिचेत्कृपा
एवमुक्तस्तुदैत्येन्द्रो दुःखितोऽचिन्तयद्धृदि ।
आसुरेष्वपि भावेषु स्पृहा यद्यपि नास्ति मे ॥ ३ ॥
तथापि मन्ये शास्त्रेभ्यस्त्वनुकम्प्या प्रियेति यत् ।
सर्वाश्रमानुपादाय स्वाश्रमेण कलत्रवान् ॥ ४ ॥
व्यसनार्णवमत्येति जलयानैरिवार्णवम् ।
यामाश्रित्येन्द्रियारातीन्दुर्जयानितराश्रयैः ॥ ५ ॥
गेहिनो हेलया जिग्युर्दस्यून्दुर्गपतिर्यथा ।
न केऽपिप्रभवस्तां चाऽप्यनुकर्तुं गृहेश्वरीम् ॥ ६ ॥
अथाऽऽयुषा वा कार्त्स्न्येन धर्मं दित्सुर्यथैव च ।
यस्यां भवति चात्मैव ततो जाया निगद्यते ॥ ७ ॥
भर्तव्याएव यस्माच्च तस्माद्भार्येति सा स्मृता ।
सा एवगृहमुक्तं च गृहिणी सा ततःस्मृता ॥ ८ ॥
संसारकलमषात्त्रात्रीकलत्रमितिसाततः ।एवंविधांप्रियांकोवैनाऽनुकम्पितुमर्हति
त्रीणि ज्योतींषि पुरुषइति वै देवलोऽब्रवीत् ।
भार्या कर्म च विद्या च संसाध्यं यत्नतस्त्रयम् ॥ १० ॥
तदेनांपीडितां चेद्यःपतिर्भूत्वा नपालये । ततोयास्येशास्त्रवादान्नरकान्तंनसंशयः

अहमप्येनमिन्द्रं वै शक्तोजेतुं यथा नृणाम् ।
पुनः कामं करिष्येऽस्या दास्ये पुत्रं महाबलम् ॥ १२ ॥
इति सञ्चिन्त्य वज्राङ्गः कोपव्याकुललोचनः ।
प्रतिकर्तुं महेन्द्राय तपोभूयो व्यवस्यत ॥ १३ ॥
ज्ञात्वातुतस्यसङ्कल्पंब्रह्माक्रूरतरम्पुनः । आजगामत्वरायुक्तोयत्राऽसौदितिनन्दनः
उवाचैनं स भगवान्प्रभुर्मधुरया गिरा ॥ १५ ॥

ब्रह्मोवाच

किमर्थं भूय एव त्वं नियमं क्रूरमिच्छसि ।
आहाराभिमुखोदैत्य! तन्मे ब्रूहि महाव्रतः ॥ १६ ॥
यावनब्दसहस्रेणनिराहारेण वै फलम् । त्यजता प्राप्तमाहारं लब्धं ते क्षणमात्रतः
त्यागो ह्यप्राप्तकामानांनतथाचगुरुःस्मृतः । यथाप्राप्तंपरित्यज्यकामंकमललोचन
श्रुत्वैतद्ब्रह्मणो वाक्यं दैत्यःप्राञ्जलिरब्रवीत् ॥ १८ ॥

दैत्य उवाच

पत्न्यर्थेऽहं करिष्यामि तपो घोरंपितामह! ।
पुत्रार्थमुद्यतश्चाऽहं यःस्याद्गीर्वाणदर्पहा ॥ १९ ॥
एतच्छ्रुत्वा वचोदेवः पद्मगर्भोद्भवस्तदा । उवाचदैत्यराजानं प्रसन्नश्चतुराननः ॥

ब्रह्मोवाच

अलन्ते तपसा वत्स! मा क्लेशे विस्तरे विश ।
पुत्रस्ते तारको नाम भविष्यति महाबलः ॥ २१ ॥
देवसीमन्तिनीकाम्यधम्मिल्लकविमोक्षणः ।
इत्युक्तो दैत्यराजस्तु प्रणम्य प्रपितामहम् ॥ २२ ॥
विसृज्य गत्वा महिषीं नन्दयामास तां मुदा ।
तौ दम्पती कृतार्थौ च जग्मतुश्चाऽऽश्रमं तदा ॥ २३ ॥
आहितं च ततो गर्भं वराङ्गी वरवर्णिनी । पूर्णं वर्षसहस्रं तु दधारोदर एव हि ॥

ततो वर्षसहस्रान्ते वराङ्गी समसूयत । जायमाने तु दैत्येन्द्रे तस्मिल्लोकभयङ्करे

चचाल सकला पृथ्वी प्रोद्धूताश्च महार्णवाः ।
चेलुर्धराधराश्चापि ववुर्वाताविभीषणाः ॥ २९ ॥

जेपुर्जप्यंमुनिवराव्याधविद्धामृगाइव । जहुःकान्तिचसूर्याद्यानीहाराश्छादयन्दिश जाते महासुरेतस्मिन्सर्वएवमहासुराः । आजग्मुर्हर्षितास्तत्रतथाचाऽसुरयोषितः जगुर्हर्षसमाविष्टा ननृतुश्चाऽसुराङ्गनाः । ततो महोत्सवेजाते दानवानां पृथासुत

विषण्णमनसो देवाः समहेन्द्रास्तदाऽभवन् ।
जातमात्रस्तु दैत्येन्द्रस्तारकश्चण्डविक्रमः ॥ ३० ॥
अभिषिक्तोऽसुरो दैत्यैः कुरङ्गमहिषादिभिः ।
सर्वासुरमहाराज्ये युतःसर्वैर्महासुरैः ॥ ३१ ॥

सतुप्राप्तमहाराज्यस्तारकः पाण्डुसत्तम! । उवाच दानवश्रेष्ठान्युक्तियुक्तमिदं वचः श्रृणुध्वमसुराःसर्वे वाक्यंममहाबलाः । श्रुत्वाचवःस्थेयसीबुद्धिःक्रियतांवचनेमम अस्माकं जातिधर्मेणविरूढंवैरमक्षयम् । करिष्याम्यहं तद्वैरं तेषां च विजयाय च

किं तु तत्तपसासाध्यं मन्येऽहं सुरसङ्गमम् ।
तस्मादादौ करिष्यामि तपोघोरं दनोः सुताः ॥ ३५ ॥
ततः सुरान्विजेष्यामो भोक्ष्यामोऽथ जगत्त्रयम् ।
युक्तोपायोऽहिपुरुषः स्थिरश्रीरेव जायते ॥ ३६ ॥
अयुक्तश्चपलः प्राप्तामपि रक्षितुमक्षमः ।
तच्छ्रुत्वा दानवाः सर्वे वाक्यं तस्याऽसुरस्य तु ॥ ३७ ॥
साधुसाध्वित्यथोचुस्ते वचनं तस्य विस्मिताः ।
सोऽगच्छत्पारियात्रस्य गिरेःकन्दरमुत्तमम् ॥ ३८ ॥
सर्वर्तुकुसुमाकीर्णनानौषधिविदीपितम् ।
नानाधातुरसस्राविचित्रनानागृहाश्रयम् ॥ ३९ ॥

अनेकाकारबहुलं पृथक्पक्षिकुलाकुलम् । नानाप्रस्रवणोपेतं नानाविधजलाशयम्

प्राप्यतत्कन्दरं दैत्यश्चकारविपुलं तपः । वह्न्पाशुपतीं दीक्षां पञ्चमन्त्राञ्जजाप सः निराहारः पञ्चतपावर्षायुतमभूत्किलः । ततः स्वदेहादुत्कृत्य कर्षं कर्षं दिने दिने मांसस्याऽग्नौजुहावैवततोनिर्मांसतां गतः । ततोनिर्मांसदेहःसतपोराशिरजायत जज्वलुः सर्वभूतानितेजसातस्यसर्वतः । उद्विग्नाश्चसुराःसर्वेतपसातस्यभीषिताः एतस्मिन्नन्तरे ब्रह्मा परमं तोषमागतः । तारकस्य वरं दातुं जगाम शिखरं गिरेः प्राप्यतं शैलराजानं हंसस्यन्दनमास्थितः । उवाचतारकं देवो गिरामधुरयातदा

ब्रह्मोवाच

उत्तिष्ठ पुत्र! तपसो नास्त्यसाध्यं तवाऽधुना ।
वरं वृणीष्वाऽभिमतं यत्ते मनसि वर्तते ॥ ४७ ॥
इत्युक्तस्तारको दैत्यः प्राञ्जलिः प्राह तं विभुम् ॥ ४८ ॥

तारक उवाच

वयंप्रभो!जातिधर्माः कृतवैराःसहामरैः । तैश्चनिःशेषितादैत्याःकृताःक्रूरैर्नृशंसवत् तेषामहं समुद्धर्ताभवेयमितिमेमतिः । अवध्यःसर्वभूतानामस्त्राणां च महौजसाम् स्यामहं चामरैश्चैव वरोममहृदिस्थितः । एतन्मेदेहिदेवेश ! नान्यं वै रोचयेवरम् ॥ तमुवाचततो दैत्यं विरञ्चोऽमरनायकः । न युज्यतेविनामृत्युं देहिनो देहधारणम्

जातस्य हि ध्रुवो मृत्युः सत्यमेतच्छ्रुतीरितम् ॥ ५२ ॥

इतिसञ्चिन्त्य वरयवरं यस्मान्नशङ्कसे । ततःसञ्चिन्त्यदैत्येन्द्रःशिशुतःसप्तवासरात्

तारक उवाच

वासराणां च सप्तानां वर्जयित्वा तु बालकम् ।
देवानामप्यवध्योऽहं भूयासं तेन याचितः ॥ ५४ ॥

वव्रेमहासुरोमृत्युं ब्रह्माणंमानमोहितः । ब्रह्माप्रोचेततस्तं च तथेति हरवाक्यतः जगामत्रिदिवंदेवोदैत्योऽपिस्वकमालयम् । उत्तीर्णंतपसस्तंचदैत्यंदैत्येश्वरास्तदा परिवव्रुः फलाकीर्णं वृक्षं शकुनयोयथा । तस्मिन्महतिराजस्थे तारकेदितिनन्दने ब्रह्मणाऽभिहितस्थाने महार्णवतटोत्तरे । तरवो जज्ञिरे पार्थ तत्र सर्वर्तवः शुभाः

कान्तिर्द्युतिर्धृतिर्मेधा श्रीरखण्डा च दानवम् ।
परिवव्रुर्गुणाकीर्णं निश्छिद्राः सर्वएवहि ॥ ५६ ॥
कालागरुविलिप्ताङ्गंमहामुकुटमण्डितम् । रुचिराङ्गदसन्नद्धं महासिंहासनेस्थितम्
नृत्यन्त्यप्सरसः श्रेष्ठा गन्धर्वागाययन्ति च ।
चन्द्रार्कौ दीपमार्गेषु व्यजनेषु च मारुतः ॥
ग्रहा अग्रेसरास्तस्य जीवादेशप्रभाषिणः ॥ ६१ ॥
एवं स्वकाद्बहुबलात्स दैत्यः सम्प्राप्य राज्यं परिमोदमानः ।
कदाचिदाभाष्य जगाद मन्त्रिणः प्रोद्वृत्तसर्वाङ्गबलेन दर्पितः ॥ ६२ ॥
इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे कुमारेशमाहात्म्ये तारकासुरोत्पत्तिवर्णनंनाम-पञ्चदशोऽध्यायः ॥१५ ॥

षोडशोऽध्यायः

तारकासुरदेवेन्द्रयुद्धोपक्रमे देवदैत्यसैन्ययोर्युद्धवर्णनम्

तारक उवाच

राज्येनबुद्बुदाभेनस्त्रीभिरक्षैश्च पानकैः । मोहितो जन्मलब्ध्वाऽत्रत्यजतेपौरुषंनरः
जन्म तस्या वृथा सर्वमाकल्पान्तं न संशयः ॥ २ ॥
मातापितृभ्यां न करोति कामान्बन्धूनशोकान्न करोति यो वा ।
कीर्तिं हि वा नाऽर्जयते न मानं नरः स जातोऽपि मृतोऽत्र लोके ॥ ३ ॥
तस्माज्जयायाऽमरपुङ्गवानां त्रैलोक्यलक्ष्मीहरणाय शीघ्रम् ।
संयोज्यतां मे रथमष्टचक्रं बलं च मे दुर्जयदैत्यचक्रम् ॥ ४ ॥
ध्वजं च मे काञ्चनपट्टबन्धं छत्रं च मे मौक्तिकजालबद्धम् ।

अद्याऽहमासां सुरकामिनीनां धम्मिल्लकांश्चाऽग्रथितान्करिष्ये ॥ ५ ॥
यथा पुरा मर्कटको जनन्यास्तस्याश्च सत्येन तु तारकः स्याम् ॥ ६ ॥

नारद उवाच

तारकस्य वचः श्रुत्वा ग्रसनो नाम दानवः ।
सेनानीर्दैत्यराजस्य तथा चक्रेऽविलम्बितम् ॥ ७ ॥
आहत्य भेरींगम्भीरांदैत्यानाहूय सत्वरः । सज्जंचक्रे रथंदैत्योदैत्यराजस्यधीमतः
गरुडानां सहस्रेण गरुडोपमितत्विषा । ते हि पुत्राःस्ववर्णस्यसंस्थितामेरुकन्दरे
विजित्य दैत्यराजेन वाहनत्वे प्रकल्पिताः । अष्टाष्टचक्रःसरथश्चतुर्योजनविस्तृतः
नानाक्रीडागृहयुतो गीतवाद्यमनोहरः । गन्धर्वनगराकारः संयुक्तः प्रत्यदृश्यत ॥
आजग्मुस्तत्रदैत्याश्चदशचण्डपराक्रमाः । कोटिकोटिपरीवाराअन्ये च बहवो रणे
तेषामग्रेसरो जम्भः कुजम्भोऽनन्तरस्तथा ।
महिषः कुञ्जरो मेषः कालनेमिर्निमिस्तथा ॥ १३ ॥
मथनोजम्भकः शुम्भोदैत्येन्द्रादशनायकाः ।
दैत्येन्द्रगिरिवर्ष्माणः सन्ति चण्डपराक्रमाः ॥ १४ ॥
नानाविधप्रहरणा नानाशस्त्रास्त्रपारगाः । तारकस्याभवत्केतुर्बहुरूपो महाभयः ॥
कश्चिच्च राक्षसोघोरः पिशाचध्वाङ्क्षगृध्रकः ।
एवं बहुविधाकारः सकेतुः प्रत्यदृश्यत ॥ १६ ॥
केतुना मकरेणाऽपि सेनानीर्ग्रसनो बभौ ।
पैशाचं यत्र वदनञ्जम्भस्याऽऽसीदयस्मयम् ॥ १७ ॥
खरोविधुतलाङ्गूलः कुजम्भस्याऽभवद्ध्वजे ।
महिषस्य च गोमायुःकान्तोहैमस्तथाबभौ ॥ १८ ॥
गृध्रो वै कुञ्जरस्याऽऽसीन्मेषस्याऽभूच्चराक्षसः ।
कालनेमेर्महाकालोनिमेरासीन्महातिमिः ॥ १९ ॥
राक्षसीमथनस्याऽपि ध्वाङ्क्षोऽभूज्जम्भकस्य च ।

महावृकश्च शुम्भस्य ध्वजाएवम्विधाबभुः ॥ २० ॥
अनेकाकारविन्यासादन्येषां च ध्वजा भवन् ।
शतेन शीघ्रवेगानां व्याघ्राणां हेममालिनाम् ॥ २१ ॥

ग्रसनस्य रथो युक्तोमहामेघरवोबभौ । शतेनचाऽपिसिंहानांरथोजम्भस्ययोजितः
कुजम्भस्य रथो युक्तः पिशाचवदनैः खरैः ।
तावद्भिर्महिषस्योष्ट्रैर्गजस्य च हयैर्युतः ॥ २३ ॥

मेषस्य द्वीपिभिर्भीमैः कुञ्जरैःकालनेमिनः । पर्वतं वै समारूढोनिश्चित्यविधूतंगजैः
चतुर्दंष्ट्रैर्गन्धवद्भिश्चतुर्भिर्मेघसन्निभैः । शतहस्तायते कृष्णे तुरङ्गे हेमभूषणे ॥ २५ ॥
सितचामरजालेन शोभितेपुष्पदामनि । मथनोनाम दैत्येन्द्रः पाशहस्तोव्यराजत
किङ्किणीमालिनं चोष्ट्रमारूढोऽभूच्च जम्भकः ।
कालमुख्यं महामेघमारूढःशुम्भदानवः ॥ २७ ॥

अन्ये चदानवावीरानानावाहनहेतयः । प्रचण्डचित्रवर्माणःकुण्डलोष्णीषभूषिताः
नानाविधोत्तरासङ्गा नानामाल्यविभूषणाः ।
नानासुगन्धगन्धाढ्या नानाबन्दिशतस्तुताः ॥ २९ ॥
नानावाद्यपरिस्यन्दसाग्रेसरमहारथाः ।
नानाशौर्यकथासक्तास्तस्मिन्सैन्येमहारथाः ॥ ३० ॥

तद्बलं दैत्यसिंहस्य भीमरूपं व्यदृश्यत । भूमिरेणुसमालिङ्गत्तुरङ्गरथपत्तिकम् ॥
स च दैत्येश्वरः क्रुद्धः समारूढो महारथम् । दशभिः शुशुभे दैत्यैर्दशबाहुरिवेश्वरः
जगद्धन्तुं प्रवृत्तो वा प्रतस्थेऽसौ सुरान्प्रति ॥ ३२ ॥

एतस्मिन्नन्तरे वायुर्देवदूतः सुरालयम् । दृष्ट्वा तद्दानवबलं जगामेन्द्रस्य शंसितुम्
स गत्वा तु सभां दिव्यां महेन्द्रस्य महात्मनः ।
शशंस मध्ये देवानामिदं कार्यमुपस्थितम् ॥ ३४ ॥

तच्छ्रुत्वादेवराजःसनिमीलितविलोचनः । बृहस्पतिमुवाचेदंवाक्यंकालेमहामतिः

इन्द्र उवाच

सम्प्राप्तोतिविमर्दोऽयं देवानां दानवैः सह ।
कार्यं किमत्रतद्ब्रूहि नीत्युपायोपबृंहितम् ॥ ३६ ॥

एतच्छ्रुत्वाचवचनंमहेन्द्रस्यगिरिाम्पतिः । प्रत्युवाचमहाभागो बृहस्पतिरुदारधीः

बृहस्पतिरुवाच

सामपूर्वं स्मृता नीतिश्चतुरङ्गामनीकिनीम् ।
जिगीषतां सुरश्रेष्ठ!स्थितिरेषा सनातनी ॥ ३८ ॥

साम दानं च भेदश्च चतुर्थो दण्डएव च । नीतौक्रमात्प्रयोज्याश्चदेशकालविशेषतः
तत्र साम प्रयोक्तव्यमार्येषु गुणवत्सुच । दानं लुब्धेषु भेदश्च शङ्कितेष्विति निश्चयः
दण्डश्चाऽपि प्रयोक्तव्यो नित्यकालं दुरात्मसु ।
साम दैत्येषु नैवाऽस्ति निर्गुणत्वाद्दुरात्मसु ॥ ४१ ॥
श्रिया तेषाञ्च किंकार्यं समृद्धानां तथापि यत् ।
जातिधर्मेणचाऽभेद्याविधातुरपि ते मताः ॥ ४२ ॥

एको ह्युपायो दण्डोऽत्र भवतां यदि रोचते । दुर्जनः सुजनत्वायकल्पते नकदाचन
लालितः पालितो वाऽपि स्वस्वभावं न मुञ्चति ।
एवं मे मन्यते बुद्धिर्भवन्तोयद्व्यवस्यताम् ॥ ४४ ॥

एवमुक्तः सहस्राक्ष एवमेवेत्युवाच ह । कर्तव्यतां च सञ्चिन्त्यप्रोवाचाऽमरसंसदि
बहुमानेन मे वाचं शृणुध्वं नाकवासिनः ॥ ४६ ॥
भवन्तो यज्ञभोक्तारः सतामिष्टाश्च सात्त्विकाः ।
स्वे स्वे पदे स्थिता नित्यं जगतः पालनेरताः ॥ ४७ ॥
भवतां च निमित्तेन बाधन्ते दानवेश्वराः ।
तेषां सामादि नैवाऽस्ति दण्डएव विधीयताम् ॥ ४८ ॥
क्रियतां समरे बुद्धिः सैन्यं संयोज्यतामिति ।
आवाह्यन्तां च शस्त्राणि पूज्यन्तां शस्त्रदेवताः ॥ ४९ ॥

इत्युक्ताः समनह्यन्त देवानां ये प्रधानतः । वाजिनामयुतेनाऽजौहेमपट्टपरिष्कृताः
वाहनानि विमानानियोजयन्तुममाऽमराः । यमसेनापतिंकृत्वाशीघ्रंनिर्यातदेवताः
नानाश्चर्यगुणोपेतादुर्जया देवदानवैः । रथो मातलिनायक्तोमहेन्द्रस्याऽप्यदृश्यत
यमो महिषमास्थाय सेनाग्रे समवर्तत । चण्डकिङ्किणिवृन्देनसर्वतः परिवारितः

कल्पकालोज्ज्वलज्वालापूरिताम्बरगोचरः ।
हुताश उरणारूढः शक्तिहस्तो व्यवस्थितः ॥ ५४ ॥

पवनोऽङ्कुशपाणिस्तुविस्तारितमहाजवः । महाऋक्षंसमारूढः सेनाग्रे समदृश्यत
भुजगेन्द्रं समारूढो जलेशो भगवान्स्वयम् । महापाशधरोवीरः सेनायांसमवर्तत
नरयुक्ते रथे दिव्येधनाध्यक्षोव्यचीचरत् । महासिंहरवोयुद्धेगदाहस्तोव्यवस्थितः
राक्षसेशोऽथ निऋ्र्ती रथेरक्षोमुखैर्हयैः । धन्वीरक्षोगणवृतो महारावो व्यदृश्यत

चन्द्रादित्यावश्विनौ च वसवः साध्यदेवताः ।
विश्वेदेवाश्च रुद्राश्च सन्नद्धास्तस्थुराहवे ॥ ५६ ॥

हेमपीठोत्तरासङ्गाश्चित्रवर्मायुधध्वजाः । गन्धर्वाः प्रत्यदृश्यन्तकृत्वाविश्वावसुं मुखे

तथा रक्तोत्तरासङ्गा निर्मलायोविभूषणाः ।
गृध्रध्वजा अदृश्यन्त राक्षसा रक्तमूर्धजाः ॥ ६१ ॥
तथा भीमाशनिकराः कृष्णवस्त्रा महारथाः ।
यक्षास्तत्र व्यदृश्यन्त मणिभद्रादिकोटिशः ॥ ६२ ॥
ताम्रोलूकध्वजा रौद्रा द्वीपिचर्माम्बरास्तथा ।
पिशाचास्तत्र राजन्ते महावेगपुरःसराः ॥ ६३ ॥

तथैव श्वेतवसनाः सितपट्टपताकिनः । मत्तेभवाहनप्रायाः किन्नरास्तस्थुराहवे ॥
मुक्ताजालपरिष्कारो हंसोहारसमप्रभः । केतुर्जलधिनाथस्य सौम्यरूपो व्यराजत
पद्मरागमहारत्नविटङ्कोधनदस्य च । ध्वजःसमुत्थितोभातियातुकामइवाऽम्बरम्

कार्ष्णलोहमयो ध्वाङ्क्षो यमस्याऽभून्महाध्वजः ।
राक्षसेशस्य वदनं प्रेतस्य ध्वज आबभौ ॥ ६७ ॥

हेमसिंहध्वजौ देवौ चन्द्रार्कावमितद्युती । कुम्भेन चित्रवर्णेन केतुराश्विनयोरभूत्
मातङ्गो हेमरचितश्चित्ररत्नपरिष्कृतः । ध्वजः शतक्रतोरासीत्सितचामरसंस्थितः
अन्येषां च ध्वजास्तत्र नानारूपाबभू रणे । सनागयक्षगन्धर्वमहोरगनिशाचरान्

सेना सा देवराजस्य दुर्जया प्रत्यदृश्यत ।
कोट्यस्तास्त्रयस्त्रिंशन्नानादेवनिकायिनाम् ॥ ७१ ॥
हैमाचलाभे सितकर्मचामरे सुवर्णपद्मामलसुन्दरस्रजि ।
कृताभिरामोज्ज्वलकुङ्कुमाङ्कुरे कपोललीलावि(धि)विमुक्तरावे ॥ ७२ ॥
श्रितस्तदैरावणनामकुञ्जरे महाबलश्चित्रविशेषिताम्बरः ।
विशालवज्राङ्गवितानभूषितः प्रकीर्णकेयूरभुजाग्रमण्डलः ॥ ७३ ॥
सहस्रदृग्बन्दिसहस्रसंस्तुतस्त्रिविष्टपेऽशोभत पाकशासनः ॥ ७४ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायां प्रथमेमाहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे तारकासुरदेवेन्द्रयुद्धोपक्रमवर्णनं नाम षोडशोऽध्यायः ॥ १६॥

सप्तदशोऽध्यायः

तारकसैन्यदेवसैन्ययोर्मध्ये यमग्रसनयोर्युद्धवर्णनम्

नारद उवाच

ततस्तयोः समायोगः सेनयोरुभयोरभूत् । युगान्ते समनुप्राप्ते यथाक्षुब्धसमुद्रयोः
सुरासुराणां सम्मर्दे तस्मिन्परमदारुणे । तुमुलं सुमहत्क्रान्ते सेनयोरुभयोरपि ॥
गर्जतां देवदैत्यानां शङ्खभेरीरवेण च । तूर्याणां चैव निर्घोषैर्मातङ्गानां च बृंहितैः
हेषितैर्हयवृन्दानां रथनेमिस्वनेन च । घोषेण चैव तूर्याणां युगान्त इव चाऽभवत्

रोषेणाऽभिपरीताङ्गास्त्यक्तजीवितचेतसः ।
समसज्जन्ततेऽन्योन्यंप्रक्रमेणाऽतिलोहिताः ॥ ५ ॥

रथा रथैः समासक्ता गजाश्चाऽपि महागजैः ।
पत्तयः पत्तिभिश्चैव हयाश्चाऽपि महाहयैः ॥ ६ ॥

ततः प्रासाशनिगदाभिण्डिपालपरश्वधैः । शक्तिभिःपट्टिशैःशूलैर्मुद्गरैः कणयैर्गुडैः
चक्रैश्च शक्तिभिश्चैव तोमरैरङ्कुशैरपि । कर्णिनालीकनाराचवत्सदन्तार्द्धचन्द्रकैः ॥
भल्लैर्वैतसपत्रैश्च शुकतुण्डैश्च निर्मलैः । वृष्टिभिश्चाऽद्भुताकारैर्गगनं समपद्यत ॥ ६

सम्प्रच्छाद्य दिशः सर्वास्तमोमयमिवाऽभवत् ।
प्राज्ञायन्त न तेऽन्योन्यं तस्मिंस्तमसि सङ्कुले ॥ १० ॥
अदृश्यभूतास्तमसि न्यकृन्तत परस्परम् ।
ततो भुजैर्ध्वजैश्छत्रैः शिरोभिश्च सकुण्डलैः ॥ ११ ॥

गजैस्तुरङ्गैः पादातैः पतद्भिः पतितैरपि । आकाशशिरसो भ्रष्टैःपङ्कजैरिवभूश्चिता
भग्नदन्ता भिन्नकुम्भाश्छिन्नदीर्घमहाकराः ।
गजाः शैलनिभाः पेतुर्धरण्यां रुधिरस्रवाः ॥ १३ ॥

भग्नैषाश्वरथाः पेतुर्भग्नाक्षाः शकलीकृताः । पत्तयःकोटिशःपेतुस्तुरङ्गाश्च सहस्रशः
ततःशोणितनद्यश्च हर्षदाः पिशिताशिनाम् ।
वैतालानन्ददायिन्यो व्यजायन्त सहस्रशः ॥ १५ ॥

तस्मिंस्तथाविधे युद्धेसेनानीर्ग्रसनोऽरिहा । बाणवर्षेणमहतादेवसैन्यमकल्पयत्
ततो ग्रसनमालोक्य यमः क्रोधविमूर्छितः । ववर्ष शरवर्षेण विशेषादग्निवर्चसा ॥
स विद्धोबहुभिर्बाणैर्ग्रसनोऽतिपराक्रमः । कृतप्रतिकृताकांक्षीधनुरारानम्यभैरवम्
शरैः सहस्रैश्च पञ्चलक्षैश्चैव व्यताडयत् ।
ग्रसनेन विमुक्तांस्ताञ्छरान्सोऽपि निवार्य च ॥ १६ ॥

बाणवृष्टिभिरुग्राभिर्यमो ग्रसनमर्दयत् । कृतान्तशरवृष्टीनां सन्ततीः प्रतिसर्पतीः
चिच्छेद शरवर्षेण ग्रसनो दानवेश्वरः ॥ २० ॥
विफलां तां समालोक्य यमः स्वशरसन्ततिम् ॥ २१ ॥

प्राहिणोन्मुद्गरं दीप्तं ग्रसनस्य रथं प्रति । स तं मुद्गरमायान्तमुत्पत्य रथसत्तमात्

जग्राह वामहस्तेन लीलया ग्रसनोऽरिहा । तेनैव मुद्गरेणाऽथ यमस्यमहिषं रुषा
ताडयामास वेगेन स पपात महीतले ।
उत्पत्याऽथ यमस्तस्मान्महिषान्निपतिष्यतः ॥ २४ ॥

प्रासेन ताडयामास ग्रसनं वदने दृढम् । स तु प्राप्तप्रहारेण मूर्च्छितो न्यपतद्भुवि
ग्रसनं पतितं दृष्ट्वा जम्भो भीमपराक्रमः ।
यमस्य भिण्डिपालेन प्रहारमकरोद्धृदि ॥ २६ ॥
यमस्तेन प्रहारेण सुस्राव रुधिरं मुखात् ।
अतिगाढप्रहारार्त्तः कृतान्तो मूर्च्छितोऽभवत् ॥ २७ ॥

कृतान्तमर्दितं दृष्ट्वा गदापाणिर्धनाधिपः । वृतो यक्षायुतगणैर्जम्भं प्रत्युद्ययौरुषा ॥
जम्भो रुषा तमायान्तं दानवानीकसम्वृतः ।
जग्राह वाक्यं राज्ञस्तु यथा स्निग्धेन भाषितम् ॥ २६ ॥
ग्रसनो लब्धसञ्ज्ञोऽथ यमस्य प्राहिणोद्गदाम् ।
मणिहेमपरिष्कारां गुर्वीं परिघमर्दिनीम् ॥ ३० ॥

तामापतन्तींसम्प्रेक्ष्यगदांमहिषवाहनः । गदायाः प्रतिघातार्थं जगज्ज्वलनभैरवम्
दण्डं मुमोच कोपेन ज्वालामालासमाकुलम् ।
स गदां वियति प्राप्य ररासाऽम्बुधरोद्धतम् ॥ ३२ ॥
सङ्घट्टश्चाऽभवत्ताभ्यां शैलाभ्यामिव दुःसहः ।
ताभ्यां निष्पेषनिर्ह्लादजडीकृतदिगन्तरम् ॥ ३३ ॥
जगद्व्याकुलतां यातं प्रलयागमशङ्कया ।
क्षणात्प्रशान्तनिर्ह्लादं ज्वलदुल्कासमाचितम् ॥ ३४ ॥

निष्पेषणं तयोर्भीममभूद्गगनगोचरम् । निहत्याऽथ गदां दण्डस्ततो ग्रसनमूर्धनि
पपात पौरुषं हत्वा यथा दैवं पुराऽर्जितम् ।
स तु तेन प्रहारेण दृष्ट्वा सतिमिरादिशः ॥ ३६ ॥
पपात भूमौ निःसञ्ज्ञो भूमिरेणुविभूषितः ।

ततो हाहारवो घोरः सेनयोरुभयोरभूत् ॥ ३७ ॥

ततो मुहूर्तमात्रेण ग्रसनः प्राप्य चेतनाम् ।

अपश्यत्स्वां तनुं ध्वस्तां विलोलाभरणाम्बराम् ॥ ३८ ॥

सचाऽपिचिन्तयामासकृतप्रतिकृतक्रियाम् । धिगस्तुपौरुषंमह्यं प्रभोरग्रेसरःकथम्

मय्याश्रितानि सैन्यानि जिते मयि जितानि च ।

असम्भावितरूपो हि सज्जनो मोदते सुखम् ॥ ४० ॥

सम्भावितस्त्वशक्तश्चेत्तस्यनाऽयम्परोऽपि वा ।

एवं सञ्चिन्त्य वेगेन समुत्तस्थौ महाबलः ॥ ४१ ॥

मुद्गरं कालदण्डाभं गृहीत्वागिरिसन्निभम् । ग्रसनोघोरसङ्कल्पःसन्दष्टौष्ठपुटच्छदः

रथेन त्वरितोऽगच्छदाससादाऽन्तकं रणे ।

समासाद्य यमं युद्धे ग्रसनो भ्राम्यमुद्गरम् ॥ ४३ ॥

वेगेन महता रौद्रं चिक्षेप यममूर्धनि । विलोक्य मुद्गरंदीप्तं यमः सम्भ्रान्तलोचनः

वञ्चयामास दुर्द्धर्षमुद्गरं तं महाबलः । तस्मिन्नपसृते दूरं चण्डानांभीमकर्मणाम्

याम्यानां किङ्कराणां च अयुतं निष्पिपेष ह । ततस्तदयुतं दृष्ट्वाहतंकिङ्करवाहिनी

दशार्बुदमिता क्रुधा ग्रसनायाऽन्वधावत ।

ग्रसनस्तु समालोक्य तां किङ्करमयां शुभाम् ॥ ४७ ॥

मेने यमसहस्राणि तादृग्रूपबला हि सा । विगाह्य ग्रसनं सेना ववर्ष शरवृष्टिभिः

कल्पान्तघोरसङ्काशो बभूव स महारणः ।

केच्छिलेन बिभिदुः केचिद्बाणैरजिह्मगैः ॥ ४६ ॥

पिपिषुर्गदयाकेचित्केचिन्मुद्गरवृष्टिभिः । केचित्प्रासप्रहारैश्चताडयामासुरुद्धताः

अपरे किङ्करास्तस्य ललम्बुर्बाहुमण्डले । शिलाभिरपरे जघ्नुर्द्रुमैरन्येमहोच्छ्रयैः

तस्याऽपरे च गात्रेषु दशनांश्चन्यपातयन् ।

अपरे मुष्टिभिः पृष्ठं किङ्करास्ताडयन्ति च ॥ ५२ ॥

एवं चाभिद्रुतस्तैस्सग्रसनः क्रोधमूर्छितः । उत्साद्यगात्रं भूपृष्ठेनिष्पिपेष सहस्रशः

कांश्चिदुत्थाय जघ्नेऽसौ मुष्टिभिः किङ्करान्रणे ।

कांश्चित्पादप्रहारेण धावन्नन्यानचूर्णयत् ॥ ५४ ॥

क्षणैकेन स तान्निन्ये यमलोकाय भारत! । स च किङ्करयुद्धेन ववृधेऽग्निरिवैधसा

तमालोक्य यमोऽभ्रान्तं श्रान्तांस्तांश्च हतान्स्वकान् ।

आजगाम समुद्यम्य दण्डं महिषवाहनः ॥ ५६ ॥

ग्रसनस्तु तमायान्तमाजघ्ने गदयोरसि ।

अचिन्तयित्वा तत्कर्मग्रसनस्यान्तकोऽरिहा ॥ ५७ ॥

व्याघ्रान्दण्डेन सञ्जघ्ने स रथान्न्यपतद्भुवि ।

ततः क्षणेन चोत्थाय सञ्चिन्त्यात्मानमुद्धतः ॥ ५८ ॥

वायुवेगेन सहसा ययौ यमरथं प्रति । पदातिः सरथं तं च समारुह्य यमं तदा ॥

योधयामास बाहुभ्यामाकृष्य बलिनाम्वरः ।

यमोऽपि शस्त्राण्युत्सृज्य बाहुयुद्धे प्रवर्तते ॥ ६० ॥

ग्रसनं कटिवस्त्रे तु यमं गृह्य बलोत्कटः । भ्रामयामास वेगेन सम्भ्रमाविष्टचेतसम्

विमोच्याऽथ यमः कष्टात्कण्ठेऽवष्टभ्य चासुरम् ।

बाहुभ्यां भ्रामयामास सोऽप्यात्मानममोचयत् ॥ ६२ ॥

ततो जघ्नतुरन्योन्यं मुष्टिभिर्निर्दयौ च तौ ।

दैत्येन्द्रस्यातिवीर्यत्वात्परिश्रान्ततरोयमः ॥ ६३ ॥

स्कन्धे निधाय दैत्यस्य मुखं विश्रान्तिमैच्छत ।

तमालक्ष्य ततो दैत्यः श्रान्तमुत्पाट्य चौजसा ॥ ६४ ॥

निष्पिपेषमहीपृष्ठेविनिघ्नन्पार्ष्णिपाणिभिः। ततोयमस्यवदनात्सुस्रावरुधिरम्बहु

निर्जीवमिति तं दृष्ट्वा ततः सन्त्यज्य दानवः ।

जयं प्राप्योद्धतं नादं मुक्त्वा सन्त्रास्य देवताः ॥ ६६ ॥

स्वकं सैन्यं समासाद्य तस्थौ गिरिरिवाऽचलः ॥ ६७ ॥

नादेन तस्य ग्रसनस्य सङ्ख्ये महायुधैश्चाऽर्दितसर्वगात्राः ।

गते कृतान्ते वसुधां च निष्प्रभे चकम्पिरे कान्दिशिकाः सुरास्ते ॥६८

इति श्रीस्कान्देमहापुराणे एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे तारकसैन्यदेवसैन्ययोर्मध्ये यमग्रसनयोर्युद्धवर्णनं नाम सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥

अष्टादशोऽध्यायः

नारदार्जुनसम्वादेदेवसैन्यतारकसैन्ययोर्युद्धवर्णनम्

नारद उवाच

धनाधिपस्यजम्भेनसायकैर्मर्मभेदिभिः । दिशोपरुद्धाःक्रुद्धेनसैन्यंचाऽभ्यर्दितंभृशम्

तद्दृष्ट्वा कर्म दैत्यस्य धनाध्यक्षः प्रतापवान् ।
आकर्णाकृष्टचापस्तु जम्भमाजौ महाबलम् ॥ २ ॥
हृदि विव्याध वाणानां सहस्रेणाऽग्निवर्चसाम् ।
स प्रहस्य ततो वीरो बाणानामयुतत्रयम् ॥ ३ ॥

नियुतं चतथाकोटिमर्बुदंचाक्षिपत्क्षणात् । तस्यतलाघवंदृष्ट्वाक्रुद्धोगृह्यमहागदाम्

धनाध्यक्षः प्रचिक्षेप स्वर्गेप्सुःस्वधनं यथा ।
मुक्तायां च गदायां वै नादोऽभूत्प्रलये यथा ॥ ५ ॥

भूतानां बहुधा रावा जज्ञिरे खेमहाभयाः । वायुश्चसुमहाअन्नेखमायान्मेघसङ्कुलम्

सा हि वैश्रवणस्याऽऽस्ते त्रैलोक्याभ्यर्चिता गदा ।
आयान्तीं तां समालोक्य तडित्सङ्घातदुर्दृशाम् ॥ ७ ॥
दैत्यो गदाविघातार्थं शस्त्रवृष्टिं मुमोच ह ।
चक्राणि कुणपान्प्रासाञ्छतघ्नीः पट्टिशांस्तथा ॥ ८ ॥
परिघान्मुशलान्वृक्षान्गिरींश्चाऽतुलविक्रमः ।

कदर्थीकृत्य शस्त्राणि तानि सर्वाणि सा गदा ॥ ६ ॥

कल्पान्तभास्करो यद्वन्न्यपतद्दैत्यवक्षसि । सतयागाढभिन्नः सन्सफेनरुधिरंवमन्

निपपातरथाज्जम्भो वसुधां गतचेतनः । जम्भंनिपतितं दृष्ट्वा कुजम्भो घोरनिश्चयः

धनाधिपस्य सङ्क्रुद्धो नादेनापूरयन्दिशः । चक्रेबाणमयंजालं शकुन्तस्येवपञ्जरम्

विच्छिद्य बाणजालं च मायाजालमिवोत्कटम् ।
मुमोच बाणानपरांस्तस्य यक्षाधिपो बली ॥ १३ ॥
चिच्छेद लीलया तांश्च दैत्यः क्रोधीव सद्वचः ।
निष्फलांस्तांस्ततो दृष्ट्वा बाणान्क्रुद्धो धनाधिपः ॥ १४ ॥

शक्तिं जग्राहदुर्धर्षां शतघण्टामहास्वनाम् । प्रेषितासातदाशक्तिर्दारयामासतंहृदि

यथाऽल्पबोधं पुरुषं दुःखं संसारसम्भवम् ।
तथाऽस्य हृदयं भित्त्वा जगाम धरणीतलम् ॥ १६ ॥
निमेषात्सोऽभिसंस्तभ्य दानवो दारुणाकृतिः ।
जग्राह पट्टिशं दैत्यो गिरीणामपि भेदनम् ॥ १७ ॥
स तेन पट्टिशेनाऽऽजौ धनदस्य स्तनान्तरम् ।
वाक्येन तीक्ष्णरूपेण मर्माक्षरविसर्पिणा ॥ १८ ॥

निर्बिभेदाऽभिजातस्य हृदयंदुर्जनो यथा । तेन पट्टिशघातेन धनेशः परिमूर्च्छितः

निषसाद रथोपस्थे दुर्वाचा सुजनो यथा । तथागतं तु तं दृष्ट्वा धनेशं वै मृतं यथा

राक्षसोनिर्ऋतिर्देवो निशाचरबलानुगः । अभिदुद्राववेगेन कुजम्भं भीमविक्रमम्

अथ दृष्ट्वाऽतिदुर्धर्षं कुजम्भोराक्षसेश्वरम् । नोदयामासदैत्यान्स राक्षसेशरथं प्रति

स दृष्ट्वा नोदितां सेनां प्रबलास्त्रां सुभीषणाम् ।
रथादाप्लुत्य वेगेन निर्ऋतीराक्षसेश्वरम् ॥ २३ ॥

खड्गेनतीक्ष्णधारेण चर्मपाणिरधावत । प्रविश्यदानवानीकं गजः पद्मसरो यथा

लोडयामास बहुधा विनिष्कृत्य सहस्रशः ।
चिच्छेद कांश्चिच्छतशो विभेदाऽन्यान्वरासिना ॥ २५ ॥

सन्दष्टौष्ठमुखैः पृथ्वीं दैत्यानां सोऽभ्यपूरयत् ।
ततो निःशेषितप्रायां विलोक्य स्वां चमूं तदा ॥ २६ ॥
मुक्त्वा धनपतिं दैत्यः कुजम्भो निर्ऋतिं ययौ ।
लब्धसञ्ज्ञस्तु जम्भोऽपि धनाध्यक्षपदानुगान् ॥ २७ ॥
जीवग्राहं स जग्राह बद्ध्वा पाशैः सहस्रधा ।
मूर्तिमन्ति च रत्नानि पद्मादींश्च निधींस्तथा ॥ २८ ॥
वाहनानि च दिव्यानि विमामानि च सर्वशः ।
धनेशो लब्धसञ्ज्ञस्तु तामवस्थां विलोक्य सः ॥ २६ ॥
निःश्वसन्दीर्घमुष्णं च रोषात्ताम्रविलोचनः ।
ध्यात्वाऽस्त्रं गारुडं दिव्यं बाणं सन्धायकार्मुके ॥ ३० ॥
मुमोच दानवानीके तं बाणं शत्रुदारणम् । प्रथमंकार्मुकं तस्य वह्निज्वालमदृश्यत
निश्चेरुर्विस्फुलिङ्गानां कोट्यो धनुषस्तथा ।
ततो ज्वालाकुलं व्योम चक्रे चाऽस्त्रं समन्ततः ॥ ३२ ॥
तदस्त्रं सहसा दृष्ट्वा जम्भोभीमपराक्रमः । सम्वर्तं मुमुचे तेन प्रशान्तं गारुडं तथा
ततस्तं दानवो दृष्ट्वा कुबेरं रोषविह्वलः । अभिदुद्राव वेगेन पदातिर्धनदं नदन् ॥
अथाऽभिमुखमायान्तं दैत्यंदृष्ट्वा धनाधिपः । बभूवसम्भ्रमाविष्टःपलायनपरायणाः
ततः पलायतस्तस्य मुकुटोरत्नमण्डितः । पपात भूतलेदीप्तोरविबिम्बमिवाऽम्बरात्
यक्षाणामभिजातानांभग्नंप्रववृते रणात् । मतुंसङ्ग्रामशिरसियुक्तंनोभूषणायतत्
इतिव्यवस्य दुर्धर्षा नानाशस्त्रास्त्रपाणयः । युयुत्सवस्तथायक्षा मुकुटं परिवार्य ते
अभिमानधनावीराधनदस्य पदानुगाः । तानमर्षाच्चसम्प्रेक्ष्य दानवश्चण्डपौरुषः ॥
भुशुण्डीं भीषणाकारं गृहीत्वा शैलगौरवाम् ।
रक्षिणो मुकुटस्याऽथ निष्पिपेष निशाचरान् ॥ ४० ॥
तान्प्रमथ्याऽथ नियुतं मुकुटंतं स्वकेरथे । समारोप्याऽमररिपुर्जित्वाधनदमाहवे
धनानि च निधीन्गृह्यस्वसैन्येन समावृतः । नादेनमहतादेवान्द्रावयामाससर्वशः

धनदोऽपि धनंसर्वंगृहीतोमुक्तमूर्धजः । पदातिरेकःसन्त्रस्तः प्राप्यवंदीनवत्स्थितः
कुजम्भेनाऽथ संसक्तो रजनीचरनन्दनः । मायाममोघामाश्रित्यतामसीं राक्षसेश्वरः
मोहमायास दैत्येन्द्रो जगत्कृत्वा तमोमयम् ।
ततो विफलनेत्राणि दानवानां बलानि च ॥ ४५ ॥
न शेकुश्चलितुं तत्र पदादपि पदं तदा । ततोनानास्त्रवर्षेण दानवानां महाचमूः
जघाननिर्ऋतिर्देवस्तमसा सम्वृता भृशम् । हन्यमानेषु दैत्येषु कुजम्भेमूढचेतसि
महिषो दानवेन्द्रस्तु कल्पान्ताम्भोदसन्निभः ।
अस्त्रं चकार सावित्रमुल्कासङ्घातमण्डितम् ॥ ४८ ॥
विजृम्भत्यथ सावित्रे परमास्त्रे प्रतापिनि । प्रणाशमगमत्तीव्रं तमोघोरमनन्तरम्
ततोऽस्त्रविस्फुलिङ्गाङ्कं तमः शुक्लं व्यजायत ।
प्रोत्फुल्लारुणपद्मौघं शरदीवाऽमलं सरः ॥ ५० ॥
ततस्तमसिसंशान्ते दैत्येन्द्राः प्राप्तचक्षुषः । चक्रुःक्रूरेण तमसा देवानीकंमहाद्भुतम्
अथादाय धनुर्घोरमिषुं चाऽऽशीविषोपमम् ।
कुजम्भोऽधावत क्षिप्रं रक्षो देवबलं प्रति ॥ ५२ ॥
राक्षसेन्द्रस्तथाऽऽयान्तं दृष्ट्वा तं सपदानुगः ।
विव्याध निशितैर्बाणैः कालाशनिसमस्वनैः ॥ ५३ ॥
नादानं नच सन्धानं न मोक्षो वाऽस्य लक्ष्यते ।
चिच्छेदोग्रैः शरव्रातैस्ताञ्छरानतिलाघवात् ॥ ५४ ॥
ध्वजं शरेणतीक्ष्णेन निचकर्त्ताऽमरद्विषः । सारथिं चास्यभल्लेनरथनीडादपाहरत्
कालकल्पेन बाणेनतंचवक्षस्यताडयत् । स तु तेनप्रहारेण चकम्पे पीडितो भृशम्
दैत्येन्द्रो राक्षसेन्द्रेण क्षितिकम्पेनगोयथा । समुहूर्तात्समाश्वास्यनत्वातंदुर्जयंरणे
पदातिरासाद्यरथं रक्षोवामकरेण च । केशेषुनिर्ऋतिंगृह्यजानुनाऽऽक्रम्यचस्थितः
ततःखड्गेन च शिरश्छेत्तुमैच्छदमर्षणः । ततः कलकलो जज्ञे देवानां सुमहांस्तदा ॥
कुजम्भस्य वशं प्राप्तं दृष्ट्वा निर्ऋतिमाहवे ॥ ५६ ॥

एतस्मिन्नन्तरे देवो वरुणः पाशभृद्वृतः ।
पाशेन दानवेन्द्रस्य बबन्धाऽऽशु भुजद्वयम् ॥ ६० ॥
ततो बद्धभुजंदैत्यं विफलीकृतपौरुषम् । ताडयामास गदया दयामुत्सृज्यपाशभृत्
स तु तेन प्रहारेण स्रोतोभिः क्षतजं स्रवन् । दधारकालमेवस्यरूपंविद्युल्लताभृतम्
तदवस्थागतं दृष्ट्वाकुजम्भंमहिषासुरः । व्यावृत्तवदनारावो भोक्तुमैच्छत्सुरावुभौ
निर्ऋतिं वरुणं चैव तीक्ष्णदंष्ट्रोत्कटाननः ।
तावभिप्रायमालोक्य तस्य दैत्यस्य दूषितम् ॥ ६४ ॥
त्यक्त्वा रथावुभौ भीतौ तौ पदाती प्रद्रुतौ द्रुतम् ।
जग्मतुर्महिषाद्भीतौ शरणं पाकशासनम् ॥ ६५ ॥
क्रुद्धोऽथ महिषोदैत्योवरुणंसमुपाद्रवत् । तमन्तकमुखासन्नमालोक्यहिमदीधितिः
चक्रे शस्त्रं विसृष्टं हि हिमसङ्घातमुल्बणम्
वायव्यं चाऽस्त्रमतुलं चन्द्रश्चक्रे द्वितीयकम् ॥ ६७ ॥
वायुना तेन चण्डेन संशुष्केण हिमेन च । महाहिमनिपातेन शस्त्रैश्चन्द्रप्रणोदितैः
गात्राण्यसुरसैन्यानामदह्यन्त समन्ततः ।
व्यथिता दानवाः सर्वे शीतच्छादितपौरुषाः ॥ ६६ ॥
नशेकुश्चलितुंतत्रनाऽस्त्राण्यादातुमेव च । महिषोनिष्प्रयत्नश्चशीतेनाकम्पिताननः
अंसमालिङ्ग्यपाणिभ्यामुपविष्टोह्यधोमुखः ।
सर्वे ते निष्प्रतीकारा दैत्याश्चन्द्रमसाजिताः ॥ ७१ ॥
रणेच्छां दूरतस्त्यक्त्वा तस्तस्ते जीवितार्थिनः ।
तत्राऽब्रवीत्कालनेमिर्दैत्यान्क्रोधाविदीपितः ॥ ७२ ॥
भोभोः शृङ्गारिणः क्रूराः सर्वशस्त्रास्त्रपारगाः ।
एकैकोऽपि जगत्कृत्स्नं शक्तस्तुलयितुं भुजैः ॥ ७३ ॥
एकैकोऽपि क्षमोग्रस्तुं जगत्सर्वं चराचरम् ।
एकैकस्याऽपि पर्याप्ता न सर्वेऽपि दिवौकसः ॥ ७४ ॥

कित्रस्तनयनाश्चैवसमरेपरिनिर्जिताः । न युक्तमेतच्छूराणांविशेषाद्दैत्यजन्मनाम्
राज्ञश्च तारकस्याऽपि दर्शयिष्यथ किं मुखम् ।
विरतानां रणाच्चाऽसौ क्रुद्धःप्राणान्हरिष्यति ॥ ७६ ॥
इतितेप्रोच्यमानाऽपि नोचुः किञ्चिन्महासुराः । शीतेननष्टश्रुतयोभ्रष्टवाक्याश्चतेतथा
मूकास्तथाऽभवन्दैत्या मृतकल्पा महारणे ।
तान्दृष्ट्वा नष्टचेतस्कान्दैत्याञ्छीतेन पीडितान् ॥ ७८ ॥
मत्वाकालक्षमंकार्यंकालनेमिर्महासुरः । आश्रित्यमानवींमायांवितत्यचमहावपुः
पूरयामास गगनं दिशोविदिशएवच । निर्ममे दानवेन्द्रोऽसौ शरीरेभास्करायुतम्
दिशश्च विदिशश्चैव पूरयामास पावकैः ।
ततो ज्वालाकुलं सर्वं त्रैलोक्यमभवत् क्षणात् ॥ ८१ ॥
तेन ज्वालासमूहेन हिमांशुरगमद्द्रुतम् । ततः क्रमेण विभ्रष्टं शीतदुर्दिनमाबभौ
तद्बलं दानवेन्द्राणां मायया कालनेमिनः ।
तद्दृष्ट्वा दानवानीकं लब्धसञ्ज्ञं दिवाकरः ॥
उवाचाऽरुणमत्यर्थं कोपरक्तान्तलोचनः ॥ ८३ ॥
दिवाकर उवाच
नयाऽरुण ! रथं शीघ्रं कालनेमिरथो यतः ॥ ८४ ॥
विमर्दे तत्र विषमे भविता भूतसङ्क्षयः । जितएषशशाङ्कोऽथवयंयद्बलमाश्रिताः
इत्युक्तश्चोदयामास रथं गरुडपूर्वजः । रथे स्थितोऽपितैरश्वैःसितचामरधारिभिः
जगद्दीपोऽथ भगवाञ्जग्राह विततं धनुः ।
शरौघो वै पाण्डुपुत्र ! क्षिप्रमासीद् विषद्युतिः ॥ ८७ ॥
शम्बरास्त्रेण सन्धाय बाणमेकं ससर्ज ह ।
द्वितीयं चेन्द्रजालेनाऽऽयोजितं प्रमुमोच ह ॥ ८८ ॥
शम्बरास्त्रं क्षणाच्चक्रे तेषां रूपविपर्ययम् ।
देवानां दानवं रूपं दानवानां च दैविकम् ॥ ८९ ॥

मत्वासुरान्स्वकानेवजघ्नेघोरास्त्रलाघवात् । कालनेमिरुषाविष्टःकृतान्तइवसंक्षये

कांश्चित्खड्गेन तीक्ष्णेन कांश्चिन्नाराचवृष्टिभिः ।

कांश्चिद्गदाभिर्घोराभिः कांश्चिद्घोरैः परश्वधैः ॥ ६१ ॥

शिरांसि केषाश्चिदपातयद्रथाद्भुजांस्तथा सारथींश्चोग्रवेगवान् ।

कांश्चित्पिपेषाऽथ रथस्य वेगात्कांश्चित्तथाऽत्यद्भुतमुष्टिपातैः ॥ ६२ ॥

इति श्रीस्कान्देमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे तारकसैन्यदेवसैन्ययोर्युद्धवर्णनं नामाष्टदशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

एकोनविंशोऽध्यायः

देवासुरसङ्ग्रामे कालनेमिकृतयुद्धसम्मर्दे विष्णुनासहकालनेमियुद्धवर्णनम्

नारद उवाच

कालनेमीरुषाविष्टस्तेषां रूपं न बुद्धवान् । ततो निमिश्चदैत्येन्द्रंमत्वादेवंमहाजवः केशेषु गृह्य तं वीरं चकर्ष च ननाद च । ततो निमिरुवाचेदं कालनेमिं महाबलम्

अहं निमिः कालनेमे सुतं मत्वा वधस्व मा ।

भवता मोहितेनाजौ देवान्मत्वा सुराः स्वकाः ॥ ३ ॥

सुरैः सुदुर्जयाः कोट्यो निहता दश विद्धि तत् ।

सर्वास्त्रवारणं मुञ्च ब्राह्ममस्त्रं त्वरान्वितः ॥ ४ ॥

स तेन बोधितो दैत्यो मुक्त्वा तं सम्भ्रमाकुलः ।

बाणं ब्रह्मास्त्रविहितं मुमोच त्वरयान्वितः ॥ ५ ॥

ब्रह्मास्त्रंतत्प्रजज्वाल ततः खे सुमहाद्भुतम् । देवानांचाभवत्सैन्यंसर्वमेवभयाकुलम् शम्बरास्त्रंततःशान्तंब्राह्मप्रतिहतं तदा । तस्मिन्प्रतिहतेह्यस्त्रेसंक्रुद्धोभास्करःप्रभुः

महेन्द्रजालमास्थाय चक्रे स्वां भीषणां तनुम् ।

विस्फूर्जत्करसङ्घातसमाक्रान्तजगत्त्रयः ॥ ८ ॥

ततापदानवानीकं गलन्मज्जाङ्घ्रिशोणितम् ।

चक्षूंषि दानवेन्द्राणां चकाराऽन्धानि सप्रभुः ॥ ९ ॥

गजानामगलन्मेदः पेतुश्चाऽपि रथा भुवि ।

तुरङ्गमाः श्वसन्तश्चघर्मार्ता रथिनोऽपि च ॥ १० ॥

इतश्चेतश्च सलिलं प्रार्थयन्तस्तृषातुराः । गिरिद्रोणीश्चपादांश्चगिरिणांगहनानिच

तेषां प्रार्थयतां शीघ्रमन्योन्यं च विसर्पिणाम् ।

दावाग्निरज्वलत्तीव्रो घोरो निर्दग्धपादपः ॥ १२ ॥

तोयार्थिनः पुरो दृष्ट्वा तोयं कल्लोलमालिनम् ।

पुरः स्थितमपि प्राप्तुं न शेकुरुपसादितुम् ॥ १३ ॥

अप्राप्य सलिलं भूमावभ्याशे द्रुतमेव ते । तत्रतत्र व्यदृश्यन्त मृतादैत्येश्वरा भुवि

रथा गजाश्चपतितास्तुरङ्गाश्च श्रमान्विताः ।

स्थिता वमन्तो धावन्तो गलद्द्रुतवसास्रजः ॥ १५ ॥

दानवानां कोटिकोटि व्यदृश्यत मृतं तदा ।

एवं क्षयो दानवानां तस्मिन् महति वर्तिते ॥ १६ ॥

प्रकोपोद्भूतताम्राक्षः कालनेमी रुषातुरः । बभूव कालमेघाभः स्फुरद्रोमशतह्रदः गम्भीरास्फोटनिर्ह्रादजगद्धृदयकम्पनः । प्रच्छाद्य गगनं सूर्यप्रभांसर्वां व्यनाशयत्

ववर्ष शीतं च जलं दानवेन्द्रबलं प्रति ।

दैत्यास्तां वृष्टिमासाद्य समाश्वस्तास्ततः क्रमात् ॥ १९ ॥

बीजाङ्कुरा इव म्लानाः प्राप्य वृष्टिं धरातले । ततः समेघरूपेणकालनेमिर्महासुरः

शस्त्रवृष्टिं ववर्षोग्रां देवानीकेषु दुर्जयः ।

तया वृष्ट्या पीड्यमाना दैत्यैरन्यैश्च देवताः ॥ २१ ॥

रतिं काञ्चिन्न पश्यन्ति गावः शीतार्दिता इव । परस्परं व्यलीयन्तगजेषु तुरगेषुच्च

रथेषु च भयत्रस्तास्तत्रतत्र निलिल्यिरे ॥ २२ ॥

एवं ते लीयमानाश्च निहताः कालनेमिना ।
दृश्यन्ते पतिता देवाः शस्त्रभिन्नाङ्गसन्धयः ॥ २३ ॥
विभिन्नाभिन्नमूर्धानस्तथाभिन्नोरुजानवः ।विपर्यस्तंरथाङ्गैश्चपतितंध्वजशक्तिभिः
तुरङ्गानां सहस्राणि गजानामयुतानि च । रक्तेनतेषांघोरेणदुस्तराचाऽभवन्मही
एवमाजौ महादैत्यः कालनेमिर्महासुरः । जघ्ने मुहूर्तमात्रेण गन्धर्वाणांदशायुतम्
यक्षाणां पञ्चलक्षाणि किन्नराणां तथैव च ।
जघ्ने पिशाचमुख्यानां सप्तलक्षाणि निर्भयः ॥ २७ ॥
इतरेषां न संख्याऽस्ति सुरजातिनिकायिनाम् ।
जघ्ने स कोटिशः क्रुद्धः कालनेमिर्मदोत्कटः ॥ २८ ॥
एवं प्रतिभयेभीमेतदाऽमरमहाक्षये । संक्रुद्धावश्विनौवीरौ चित्रास्त्रकवचोज्ज्वले
जघ्नतुस्तौरणे दैत्यमेकैकंषष्टिभिः शरैः । निर्भिद्य ते महादैत्यंसपुङ्खाविविशुर्महीम्
ताभ्यां बाणप्रहारैस्तु किञ्चित्सोऽवाप्तचेतनः ।
जग्राह चक्रं लक्षारं तैलधौतं रणेऽधिकम् ॥ ३१ ॥
तेन चक्रेण सोऽश्विभ्यां चिच्छेद रथकूबरम् ।
जग्राहाऽथ धनुर्दैत्यः शरांश्चाशीविषोपमान् ॥ ३२ ॥
ववर्ष भिषजोर्मूर्ध्नि संच्छाद्याकाशगोचरम् ।
तावप्यस्त्रैः स्मृतैः सर्वाश्छेदतुर्दैत्यसायकान् ॥ ३३ ॥
तच्च कर्म तयोर्दृष्ट्वा विस्मितः कोपमाविशत् ।
जग्राह मुद्गरं भीमं कालदण्डविभीषणम् ॥ ३४ ॥
स तमुद्भ्राम्य वेगेन चिक्षेपाऽस्य रथं प्रति ।
तं तु मुद्गरमायान्तमालोक्याम्बरगोचरे ॥ ३५ ॥
मुक्त्वा रथावुभौ वेगादाप्लुतौ तरसाऽश्विनौ ।
तौ रथौ स तु निष्पिष्य मुद्गरोऽचलसन्निभः ॥ ३६ ॥
दारयामास धरणीं हेमजालपरिष्कृतः ।

तस्य कर्माऽथ तद्दृष्ट्वा भिषजौ चित्रयोधिनौ ॥ ३७ ॥
चक्रास्त्रं च प्रकुर्वाणौ दानवेन्द्रमयुध्यताम् । घोरवज्रप्रहारैस्तुदानवः सपरिक्षतः
रथो ध्वजो धनुश्चैव छत्रं च कवचं तथा । क्षणेन शतधा भूतं सर्वसैन्यस्यपश्यतः
तद्दृष्ट्वा दुष्करं कर्म सोऽश्विभ्यां भीमविक्रमः ।
नारायणास्त्रं बलवान् मुमोच रणमूर्धनि ॥ ४० ॥
तत शशाम चक्रास्त्रं कालनेमिस्ततो रुषा । जीवग्राहंग्राहयितुमश्विनौतौप्रचक्रमे
तावभिप्रायमालक्ष्य सन्त्यज्य समराङ्गणम् ।
पदाती वेपमानाङ्गौ प्रद्रुतौ वासवो यतः ॥ ४२ ॥
तयोरनुगतो दैत्यः कालनेमिर्नदन्मुहुः । प्राप्येन्द्रस्य बलं क्रूरो दैत्यानीकपदानुगः
स काल इव कल्पान्ते यदा वासवमाद्रुतः ।
तं दृष्ट्वा सर्वभूतानि विविशुर्विह्वलानि तु ॥ ४४ ॥
हाहारावं प्रकुर्वाणास्तदा देवाश्च मेनिरे । पराजयं महेन्द्रस्य सर्वलोकक्षयावहम्
चेलुः शिखरिणो मुख्याः पेतुरुल्का नभस्तलात् ।
जगर्जुर्जलदा दिक्षु सम्भूतश्च महारवः ॥ ४६ ॥
तां भूतविकृतिं दृष्ट्वा देवाः सेन्द्रा भयावहाः ।
मनसा शरणं जग्मुर्वासुदेवं जगत्पतिम् ॥ ४७ ॥
नमो ब्रह्मण्यदेवाय गोब्राह्मणहिताय च । जगद्धितायकृष्णायगोविन्दायनमोनमः
स नो रक्षतु गोविन्दो भयार्तास्ते जगुःसुराः ।
सुराणां चिन्तितं ज्ञात्वा भगवान् गरुडध्वजः ॥ ४९ ॥
विबुध्यैव च पर्यङ्काद्योगनिद्रां विहाय सः ।
लक्ष्मीकरयुगाम्भोज लालिताङ्घ्रि सरोरुहः ॥ ५० ॥
शारदाम्बरनीलाब्जकान्तिदेहच्छविः प्रभुः ।
कौस्तुभोद्भासिहृदयः कान्तकेयूरभास्करः ॥ ५१ ॥
विमृश्यसुरसंक्षोभंवैनतेयमथाऽऽह्वयत् । आहूतेऽवस्थितेतस्मिन्गरुडेदुःखितेभृशम्

दिव्यनानास्त्रतीक्ष्णार्चिरारुह्याऽगात्सुरावहम् ।
तत्राऽपश्यत दैत्येन्द्रं भयभीतमभिद्रुतम् ॥ ५३ ॥
दानवेन्द्रैर्नवाम्भोदसच्छायैःसर्वथोत्कटैः । यथाहिपुरुषंघोरैरभाग्यैरर्थकाङ्क्षिभिः
तत्त्राणायाऽव्रजद्विष्णुः स्तूयमानो मुहुः सुरैः ।
अभाग्येभ्यः परित्रातुं सुकृतं निर्मलं यथा ॥ ५५ ॥
अथाऽपश्यत दैत्येन्द्रो वियति द्युतिमण्डलम् ।
स्फुरन् तमुदयाच्छीघ्रं कान्तं सूर्यशतं यथा ॥ ५६ ॥
प्रभवंज्ञातुमिच्छन्तोदानवास्तस्यतेजसः । गरुडं तमथापश्यन्कल्पान्तानलभैरवम्
तत्र स्थितं चतुर्बाहुं हरिं चानुपमद्युतिम् ।
तमालोक्यासुरेन्द्रास्तु हर्षसम्पूर्णमानसाः ॥ ५८ ॥
अयं सदेवःसर्वेषां शरणंकेशवोऽरिहा । अस्मिञ्जिते जिताःसर्वादेवतानाऽत्रसंशयः
एनमाश्रित्य लोकेशा यज्ञभागभुजोऽमराः ।
इत्युक्त्वा ते समागम्य सर्वएव ततस्ततः ॥ ६० ॥
तं जघ्नुर्विविधैःशस्त्रैः परिवार्य समन्ततः । कालनेमिप्रमृतयो दश दैत्यमहारथाः
षष्ट्या विव्याध बाणानां कालनेमिर्जनार्दनम् ।
निमिःशतेन बाणानां मथनोऽशीतिभिः शरैः ॥ ६२ ॥
जम्भकश्चैव सप्तत्या शुम्भो दशभिरेव च । शेषादैत्येश्वराःसर्वे विष्णुमेकैकशःशरैः
दशभिर्दशभिः शल्यैर्जघ्नुः सगरुडं रणे । तेषाममृष्यत्तत्कर्म विष्णुर्दानवसूदनः
एकैकं दानवं जघ्ने षड्भिः षड्भिरजिह्मगैः ।
आकर्णकृष्टैर्भूयश्च कालनेमिस्त्रिभिःशरैः ॥ ६५ ॥
विष्णुं विव्याधहृदयेरोषाद्रक्तविलोचनः ।तस्याऽशोभन्ततेबाणाहृदयेतप्तकाञ्चनाः
मयूखा इव सन्दीप्ताःकौस्तुभस्य स्फुरत्त्विषः ।
तैर्बाणैः किञ्चिदायस्तोहरिर्जग्राह मुद्गरम् ॥ ६७ ॥
स तमुद्ग्राह्य वेगेन दानवाय मुमोच वै । दानवेन्द्रस्तमप्राप्तं वियत्येव शतैः शरैः

चिच्छेद तिलशः क्रुद्धो दर्शयन्पाणिलाघवम् ।
ततो विष्णुःप्रकुपितःप्रासं जग्राह भैरवम् ॥ ६९ ॥
तेन दैत्यस्य हृदयं ताडयामास वेगतः ।
क्षणेन लब्धसञ्ज्ञस्तु कालनेमिर्महासुरः ॥ ७० ॥
शक्तिं जग्राह तीक्ष्णाग्रां हेमघण्टाट्टहासिनीम् ।
तया वामं भुजं विष्णोर्बिभेद दितिनन्दनः ॥ ७१ ॥
भिन्नं शक्त्या भुजं तस्य स्रतशोणितमाबभौ ।
नीले बलाहके विद्युद्विद्योतन्ती यथा मुहुः ॥ ७२ ॥
ततो विष्णुः प्रकुपितो जग्राह विपुलंधनुः ।
सप्तदश च नाराचांस्तीक्ष्णाग्रान्मर्मभेदिनः ॥ ७३ ॥
दैत्यस्य हृदयं षड्भिर्विव्याधचशरैस्त्रिभिः ।
चतुर्भिः सारथिंचास्यध्वजंचैकेनपत्रिणा ॥ ७४ ॥
द्वाभ्यां धनुर्ज्याधनुषी भुजं चैकेन पत्रिणा । सविद्धोहृदयेगाढं दोर्भ्यांमूढोयथानरः
स्रुतरक्तारुणः प्रांशुः पीडाचलितमानसः ।
चकम्पे मारुतेनेव चोदितः किंशुकद्रुमः ॥ ७६ ॥
ततः कम्पितमालक्ष्य गदां जग्राह केशवः । तां च वेगेन चिक्षेपकालनेमिवधंप्रति
सा पपात शिरस्युग्रा सहसा कालनेमिनः ।
सञ्चूर्णितोत्तमाङ्गस्तु निष्पिष्टमुकुटोऽसुरः ॥ ७८ ॥
स्रुतरक्तौघरन्ध्रश्चस्रुतधातुरिवाऽचलः । पपात स्वे रथे भग्नो विसञ्ज्ञःशिष्टजीवनः
पतितस्य रथोपस्थे दानवस्याऽच्युतोऽरिहा ।
स्मितपूर्वमुवाचेदं वाक्यं चक्रायुधःप्रभुः ॥ ८० ॥
गच्छाऽसुर! विमुक्तोऽसि साम्प्रतं जीवनिर्वृतः ।
ततः स्वल्पेनकालेनअहमेवतवाऽन्तकः ॥ ८१ ॥
एवं वचस्तस्य निशम्य विष्णोः सर्वेश्वरस्याऽथ रथं निमेषात् ।

निनाय दूरं किल कालनेमिनो भीतस्तदासारथिर्लोकनाथात् ॥ ८२ ॥

इति श्रीस्कान्देमहापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमेमाहेश्वखण्डे कौमारिकाखण्डे देवासुरसङ्ग्रामे कालनेमिकृतयुद्धसम्मर्देविष्णुना सह कालनेमियुद्धवर्णनं नामैकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥

विंशोऽध्यायः

दैत्यैःसह विष्णोर्युद्धवर्णनम्

नारद उवाच

तं दृष्ट्वा दानवाः सर्वे क्रुद्धाःस्वैःस्वैर्बलैर्वृताः ।
सरघा इव माध्वीकं रुरुधुःसर्वतस्ततः ॥ १ ॥
पर्वताभे गजे भीमे मदस्राविणि दुर्दमे । सितचित्रपताके तु प्रभिन्नकरटामुखे ॥
स्वर्णवर्णाश्रितेयद्वन्नगेदावाग्निसम्वृते ।आरुह्याऽऽजौनिमिर्दैत्योहरिंप्रत्युद्ययौबली
तस्याऽऽसन्दानवारौद्रा गजस्यपरिरक्षिणः ।
सप्तविंशतिकोट्यश्चकिरीटकवचोज्ज्वलाः ॥ ४ ॥
अश्वमारुह्य शैलाभं मथनो हरिमाद्रवत् । पञ्चयोजनप्रग्रीवमुष्ट्रमास्थाय जम्भकः
शुम्भो मेषं समारूह्याऽव्रजद्द्वादशयोजनम् ।
अपरे दानवेन्द्राश्चयत्तानानास्त्रपाणयः ॥ ६ ॥
आजग्मुःसमरेक्रुद्धाविष्णुमक्लिष्टकारिणम् । परिघेणनिमिर्दैत्योमथनो मुद्गरेणच
शुम्भः शूलेन तीक्ष्णेनप्रासेनग्रसनस्तथा । चक्रेण क्रथनःक्रुद्धोजम्भःशक्त्यामहारणे
जघ्नुर्नारायणं शेषा विशिखैर्मर्मभेदिभिः ।
तान्यस्त्राणिप्रयुक्तानिविविशुः पुरुषोत्तमम् ॥ ९ ॥
उपदेशागुरोर्यद्वत्सच्छिष्यंवहुधेरिताः । ततः क्रुद्धो हरिर्गृह्यधनुर्वाणांश्चपुष्कलान्

ममर्द दैत्यसेनां तद्धर्ममर्मथवचो यथा । निमिं विव्याध विंशत्या बाणैरनलवर्चसैः
मथनंदशभिश्चैव शुम्भं पञ्चभिरेव च । शतेन महिषं क्रुद्धो विव्याधोरसिमाधवः ॥
जम्भं द्वादशभिस्तीक्ष्णैः सर्वांश्चैकैकशोऽष्टभिः ।
तस्य तल्लाघवं दृष्ट्वादानवाः क्रोधमूर्च्छिताः ॥ १३ ॥
चक्रुर्गाढतरं यत्नमावृण्वानाहरिंशरैः । चिच्छेदाऽथधनुर्ज्यां चनिमिर्भल्लेनदानवः
हस्ताच्चापं च संरम्भाच्चिच्छेद महिषासुरः ।
पीडयामास गरुडं जम्भो बाणायुतैस्त्रिभिः ॥ १५ ॥
भुजावस्य च विव्याध शुम्भो बाणायुतेन वै ।
ततो विस्मितचित्तस्तु गदां जग्राह माधवः ॥ १६ ॥
तां प्राहिणोत्स वेगेन मथनाय महाहवे ।
तामप्राप्तां निमिर्बाणैर्मुशलाभैः सहस्रशः ॥ १७ ॥
आहत्य पातयामासविनदन्कालमेघवत् । ततोऽन्तरिक्षेहाहेतिभूतानांजज्ञिरेकथाः
नैतदस्तिबलंव्यक्तं यत्राऽशीर्यत सा गदा ।
तां हरिःपतितां दृष्ट्वा अस्थाने प्रार्थनामिव ॥ १९ ॥
जग्राह मुद्गरंघोरं दिव्यरत्नपरिष्कृतम् । तंमुमोचाऽतिवेगेन निमिमुद्दिश्यदानवम्
तमायान्तंवियत्येव त्रयोदैत्या व्यवारयन् । गदया जम्भदैत्यस्तुग्रसनः पट्टिशेन तु
शक्त्या च महिषोदैत्यो विनदन्तोमहारवम् ।
निराकृतं तमालोक्य दुर्जनैः सुजनं यथा ॥ २२ ॥
जग्राह शक्तिमुग्राग्रां शतघण्टामहास्वनाम् ।
जम्भाय तां समुद्दिश्य प्राहिणोद्भीषणे रणे ॥ २३ ॥
आयान्तीमथालोक्य जम्भोऽन्यस्य रथात्त्वरात् ।
आप्लुत्य लीलया गृह्णन्कामिनीं कामुको यथा ॥ २४ ॥
तथैवगरुडं [illegible] रथं प्राप्य धनुर्गृह्याऽभ्ययोजयत्
चित्रेताश्चाऽभवद्युद्धे गरुडः शक्तिपीडितः ।

ततः प्रहस्यतं विष्णुः साधुसाध्विति भारत ! ॥ २६ ॥
करस्पर्शेन कृतवान्विमोहं विनतात्मजम् ।
समाश्वास्यचतं वाग्भिः शक्तिं दृष्ट्वा च निष्फलाम् ॥ २७ ॥
कुभार्यस्य यथा पुंसः सर्वं स्याच्चिन्तितं वृथा ।
दृढसारमहामौर्वीमन्यां संयोजयत्ततः ॥ २८ ॥

कृत्वा च तिलनिर्घोषंरौद्रमस्त्रंमुमोच सः । ततोऽस्त्रतेजसासर्वमाकाशं नैव दृश्यते

भूमिर्दिशश्च विदिशो बाणजालमया बभुः ।
दृष्ट्वा तदस्त्रमाहात्म्यं सेनानीर्ग्रसनोऽसुरः ॥ ३० ॥
ब्राह्ममस्त्रं चकाराशु सर्वास्त्रविनिवारणम् ।
तेनतत्प्रशमं यातं रौद्रास्त्रं लोकभीषणम् ॥ ३१ ॥

अस्त्रे प्रतिहते तस्मिन्वष्णुर्दानवसूदनः । कालदण्डास्त्रमकरोत्सर्वलोकभयङ्करम्

सन्धीयमानेऽस्त्रे तस्मिन्मारुतः परुषोववौ ।
चकम्पे च महीदेवी भिन्नाश्चाम्बुधयोऽभवन् ॥ ३३ ॥

तदस्त्रमुग्रं दृष्ट्वातुदानवायुद्धदुर्मदाः । चक्रुरस्त्राणिदिव्यानिनानारूपाणिसंयुगे

नारायणास्त्रं ग्रसनस्तु चक्रे त्वाष्ट्रं निमिश्चाऽस्त्रवरं मुमोच ।
ऐषीकमस्त्रं च चकार जम्भो युद्धस्य दण्डास्त्रनिवारणाय ॥ ३५ ॥
यावच्च सन्धानवशं प्रयान्ति नारायणादीनि निवारणाय ।
तावत्क्षणेनैव जघान कोटीं दैत्येश्वराणां किल कालदण्डः ॥ ३६ ॥
अनन्तरं शान्तभयं तदस्त्रं दैत्यास्त्रयोगेन च कालदण्डम् ।
शान्तं तदालोक्य हरिः स्वमस्त्रं कोपेन कालानलतुल्यमूर्तिः ॥ ३७ ॥
जग्राह चक्रं तपनायुतप्रभमुग्रारमात्मानमिव द्वितीयम् ।
चिक्षेप सेनापतये ज्वलन्तं चतुर्भुजः संयति सम्प्रगृह्य ॥ ३८ ॥
तदावजच्चक्रमथो विलोक्य सर्वात्मना दैत्यवराः स्ववीर्यात् ।
नाशक्नुवन्वारयितुं प्रचण्डं दैवं यथा पूर्वमिवोपपन्नम् ॥ ३६ ॥

तदप्रतर्क्यं नवहेतितुल्यं चक्रं पपात ग्रसनस्य कण्ठे ।
तद्रक्तधारारुणघोरनाभि जगाम भूयोऽपि करं मुरारेः ॥ ४० ॥
चक्राहतः संयति दानवश्च पपात भूमौ प्रममार चाऽपि ।
दैत्याश्च शेषा भृशशोकमापुः क्रोधं च केचित्पिपिषुर्भुजांश्च ॥ ४१ ॥

ततो विनिहते दैत्ये ग्रसने बलनायके । निर्मर्यादमयुध्यन्त हरिणा सहदानवाः पट्टिशैर्मुशलैः प्रासैर्गदाभिःकणपैरपि । तीक्ष्णाननैश्च नाराचैश्चक्रैः शक्तिभिरेव च तदस्त्रजालं तैर्मुक्तं लब्धलक्षो जनार्दनः । एकैकं शतधा चक्रे बाणैरग्निशिखोपमैः

जघान तेषां संक्रुद्धः कोटिकोटिं जनार्दनः ।
ततस्ते सहसा भूत्वा न्यपतन्केशवोपरि ॥ ४५ ॥
गरुडं जगृहुः केचित्पादयोःशतशोऽसुराः ।
ललम्बिरे च पक्षाभ्यां मुखे चान्ये ललम्बिरे ॥ ४६ ॥
केशवस्याऽपि धनुषि भुजयोः शीर्षं एव च ।
ललम्बिरे महादैत्या निनदन्तो मुहुर्मुहुः ॥ ४७ ॥

तदद्भुतं महद्दृष्ट्वा सिद्धचारणवार्त्तिकाः । हाहेति मुमुचुर्नादमम्बरे चाऽस्तुवन्हरिम् ततो हरिर्विनिर्धूयपातयामासतान्भुवि । यथाप्रबुद्धःपुरुषोदोषान्संसारसम्भवान् विकोशश्च ततःकृत्वानन्दकंखड्गमुत्तमम् । चर्मचाप्यमलंविष्णुःपदातिस्तानधावत

ततो मुहूर्तमात्रेण पद्मानि दश केशवः ।
चकर्त्त मार्गे बहुभिर्विचरन्दैत्यसत्तमान् ॥ ५१ ॥

ततो निमिप्रभृतयो विनद्याऽसुरसत्तमाः । अधावन्तमहेष्वासाःकेशवंपादचारिणम् गरुत्मांश्चाऽभ्ययात्तूर्णमारुरोह च तं हरिः । उवाच च गरुत्मन्तं तस्मिंश्चतुमुलेरणे अश्रान्तो यदि तार्क्ष्यासिमथनंप्रति तद्व्रज । श्रान्तश्चेच्च मुहूर्त्तंत्वं रणादपसृतोभव

तार्क्ष्य उवाच

नमेश्रमोऽस्तिलोकेशकिञ्चित्संस्मरतश्चमे ।यन्मेसुतान्वाहनत्वेकल्पयामासतारकः इति ब्रुवन्रणे दैत्यं मथनं प्रति सोऽगमत् । दैत्यस्त्वभिमुखं दृष्ट्वाशङ्खचक्रगदाधरम्

जघानभिण्डिपालेनशितधारेणवक्षसि । तंप्रहारमचिन्त्यैवविष्णुस्तस्मिन्महाहवे
जघान पञ्चभिर्बाणैर्गिरीन्द्रस्यापि भेदकैः ।
आकर्णकृष्टैर्दशभिः पुनर्विद्धः स्तनान्तरे ॥ ५८ ॥
विचेतनो मुहूर्तात्स संस्तभ्य मथनः पुनः । गृहीत्वापरिघंमूर्ध्निजनार्दनमताडयत्
विष्णुस्तेन प्रहारेण किञ्चिदाघूर्णितोऽभवत् ।
ततः कोपविवृत्ताक्षो गदां जग्राह माधवः ॥ ६० ॥
तया सन्ताडयामास मथनंहृदये दृढम् । स पपात तथा भूमौचूर्णिताङ्गोममार च
तस्मिन्निपतिते भूमौ मथने मथिते भृशम् । अवसादंययुर्दैत्याःसर्वे तेयुद्धमण्डले
ततस्तेषु विषण्णेषुदानवेष्वतिमानिषु । चुकोप रक्तनयनो महिषो दानवेश्वरः ॥
प्रत्युद्ययौ हरिं रौद्रः स्वबाहुबलमाश्रितः । तीक्ष्णधारेण शूलेन महिषोहरिमर्दयन्
शक्त्या च गरुडं वीरो हृदयेऽभ्यहनद् दृढम् ।
ततो विवृत्य वदनं महाचलगुहानिभम् ॥ ६५ ॥
ग्रस्तुमैच्छन्रणे दैत्यः सगरुत्मन्तमच्युतम् ।
अथाच्युतोऽपि विज्ञाय दानवस्य चिकीर्षितम् ॥ ६६ ॥
वदनं पूरयामास दिव्यैरस्त्रैर्महाबलः । स तैर्बाणैरभिहतो महिषोऽचलसन्निभः ॥
परिवर्तितकायार्धः पपाताऽथममार च । महिषं पतितंदृष्ट्वाजीवयित्वापुनर्हरिः
महिषं प्राह मत्तस्त्वं वधं नाऽर्हसि दानव ! ।
योषिद्वध्यः पुरोक्तस्त्वं साक्षात्कमलयोनिना ॥ ६९ ॥
उत्तिष्ठ गच्छ मन्मुक्तो द्रुतमस्मान्महारणात् ।
इत्युक्तो हरिणा तस्माद्देशादपगतोऽसुरः ॥ ७० ॥
तस्मिन्पराङ्मुखे दैत्येमहिषेशुम्भदानवः । सन्दष्टौष्ठपुटाटोपो भृकुटीकुटिलाननः
निर्मथ्य पाणिना पाणिं धनुरादाय भैरवम् ।
सज्जीकृत्य महाघोरान्मुमोच शतशः शरान् ॥ ७२ ॥
स चित्रयोधी दृढमुष्टिपातस्ततश्च विष्णुं गरुडं च दैत्यः ।

बाणैर्ज्वलद्वह्निशिखानिकाशैः क्षिप्तैरसङ्ख्यैः प्रतिघातहीनैः ॥ ७३ ॥
विष्णुश्च दैत्येन्द्रशरार्दितो भृशं भुशुण्डिमादाय कृतान्ततुल्याम् ।
तया मुखं चाऽस्य पिपेष सङ्ख्ये शुम्भस्य जत्रुं च धराधराभम् ॥ ७४ ॥
ततस्त्रिभिःशुम्भभुजं द्विषष्ट्या सूतस्य शीर्षं दशभिश्च केतुम् ।
विष्णुर्विकृष्टैः श्रवणावसानं दैत्यस्य बाणैर्ज्वलनार्कवर्णैः ॥ ७५ ॥
स तैश्च विद्धो व्यथितो बभूव दैत्येश्वरो विस्रुतशोणिताक्तः ।
ततोऽस्य किञ्चिचलितस्य धैर्यादुवाच शङ्खाम्बुजशार्ङ्गपाणिः ॥ ७६ ॥
योषित्सुवध्योऽसि रणं विमुञ्च शुम्भाऽसुरस्वल्पतरैरहोभिः ।
मत्तोऽर्हसि त्वं न वृथैव मूढ! ततोऽपयातः स च शुम्भदानवः ॥ ७७ ॥
जम्भोऽथ तद्विष्णुमुखान्निशम्य जगर्ज चोच्चैः कृतसिंहनादः ।
प्रोवाच वाक्यं च सलीलमाजौ महाट्टहासेन जगद्विकम्प्य ॥ ७८ ॥
किमेभिस्ते जलावास दैत्यैर्हीनपराक्रमैः ।
मामासादययुद्धेऽस्मिन्यदि ते पौरुषं क्वचित् ॥ ७९ ॥
यत्तेपूर्वं हतादैत्या हिरण्याक्षमुखाःकिल । जम्भस्तदाभवन्नैवपश्यमामग्रसंस्थितम्
पश्य तालप्रतीकाशौ भुजावेतौ हरे! मम ।
वक्षो वा वज्रकठिनं मयि प्रहर तत्सुखम् ॥ ८१ ॥
इत्युक्तः केशवस्तेन सृक्कि (क) णी स लिहन्रुषा ।
मुमोच परिघं घोरं गिरीणामपिदारणम् ॥ ८२ ॥
ततस्तस्याऽप्यनुपदं कालायसमयं दृढम् । मुमोच मुद्गरंविष्णुर्द्वितीयं पर्वतं यथा
तदायुधद्वयं दृष्ट्वा जम्भोन्यस्यरथेधनुः । आप्लुत्यपरिघं गृह्य गरुडंतेनजघ्निवान्
द्वितीयंमुद्गरंचाऽनुगृहीत्वा विनदन्रणे । सर्वप्राणेन गोविन्दं तेन मूर्ध्निजघानसः
ताभ्यां चाऽतिप्रहाराभ्यामुभौगरुडकेशवौ ।
मोहाविष्टौविचेतस्कौमृतकल्पाविवासताम् ॥ ८६ ॥
तदद्भुतं महद्दृष्ट्वा जगर्जुर्दैत्यसत्तमाः । नैतान्हर्षमदोद्धूतानिदं सेहे जगत्तदा

सिंहनादैस्तलोन्नादैर्धनुर्नादैश्चबाणजैः । जम्भन्ते हर्षयामासुर्वासांस्यादुधुवुश्च ते
शङ्खांश्च पूरयामासुश्चिक्षिपुर्देवताभृशम् ॥ ८६ ॥
सङ्ग्रामवाप्याऽथ महारणे हरिः सवैनतेयः परिरभ्य जम्भम् ।
पराङ्मुखः संयुगादप्रधृष्यात्पलायनं वेगपरश्चकार ॥ ६० ॥
इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायांप्रथमे माहेश्वरखण्डे
कौमारिकाखण्डे दैत्यैः सह विष्णोर्युद्धवर्णनंनामविंशोऽध्यायः ॥ २० ॥

—:*:—

एकविंशोऽध्यायः

देवासुरसङ्ग्रामे तारकविजयवर्णनम्

नारद उवाच

तमालोक्य पलायन्तं विध्वस्तध्वजकार्मुकम् ।
दैत्यांश्च मुदितानिन्द्रः कर्तव्यं नाऽध्यगच्छत ॥ १ ॥
अथाऽऽयान्निकटं विष्णोः सुरेशस्त्वरयान्वितः ।
उवाच चैनं मधुरमुत्साहपरिबृंहितम् ॥ २ ॥
किमेभिः क्रीडसे देव दानवैर्दुष्टमानसैः । दुर्जनैर्लब्धरन्ध्रस्य पुरुषस्यकुतःक्रियाः
शक्तेनोपेक्षितो नीचो मन्यते बलमात्मनः । तस्मान्न नीचं मतिमानुपेक्षेत कथञ्चन
अथाग्रे सरसम्पत्त्यारथिनोजयमाययुः । कस्तेसखाऽभवत्पूर्वं हिरण्याक्षवधेविभो!
हिरण्यकशिपुर्दैत्यो वीर्यशालीमदोद्धतः । प्राप्यत्वां तृणवन्नष्टस्तत्रकोऽग्रेसरस्तव
पूर्वं प्रतिबला दैत्यामधुकैटभसन्निभाः ।
निविष्टास्त्वान्तुसम्प्राप्य शलभा इव पावकम् ॥ ७ ॥
युगे युगे च दैत्यानां त्वत्तो नाशोऽभवद्धरे! ।
तथैवाऽद्येह भीतानां त्वं हि विष्णो ! सुराश्रयः ॥ ८ ॥

एवंसञ्चोदितो विष्णुर्व्यवर्धत महाभुजः । बलेनतेजसाऽऽव्यासर्वभूताश्रयोऽरिहा
अथोवाच सहस्राक्षं केशवः प्रहसन्निव । एवमेतद्यथा प्राह भवानस्मद्गतं वचः
त्रैलोक्यदानवान्सर्वान्दग्धुं शक्तः क्षणादहम् ।
दुर्जयस्तारकः किंतु मुक्त्वा सप्तदिनं शिशुम् ॥ ११ ॥
महिषश्चैव शुम्भश्च उभौ वध्यौ च योषिता ।
जम्भोदुर्वाससा शप्तः शक्रवध्यो भवानिति ॥
तस्मात्त्वं दिव्यवीर्येण जहि जम्भं मदोत्कटम् ॥ १२ ॥
अवध्यः सर्वभूतानां त्वामृते स तु दानवः ॥ १३ ॥
मयागुप्तो रणेजम्भं जगत्कण्टकमुद्धर । तद्वैकुण्ठवचः श्रुत्वा सहस्राक्षोऽमरारिहा
समादिशत्सुराध्यक्षान्सैन्यस्य रचनाम्प्रति ।
ततश्चाऽभ्यर्थितो देवैर्विष्णुःसैन्यमकल्पयत् ॥ १५ ॥
यत्सारं सर्वलोकस्य वीर्यस्यतपसोऽपि च । तदैकादशरुद्रांश्चचकाराग्रेसरान्हरिः
व्यालीढाङ्गामहादेवा बलिनो नीलकन्धराः ।
चन्द्रखण्डत्रिपुण्ड्राश्च पिङ्गाक्षाः शूलपाणयः ॥ १७ ॥
पिङ्गोत्तुङ्गजटाजूटाः सिंहचर्मावसायिनः ।
भस्मोद्धूलितगात्राश्च भुजमण्डलभैरवाः ॥ १८ ॥
कपालीशादयो रुद्राविद्रावितमहासुराः ।
कपाली पिङ्गलो भीमो विरूपाक्षो विलोहितः ॥ १६ ॥
अजकः शासनः शास्ता शम्भुश्चन्द्रो भवस्तथा ।
एतएकादशानन्त बलारुद्राः प्रभाविनः ॥ २० ॥
अपालयन्त त्रिदशान्विगर्जन्त इवाम्बुदाः । हिमाचलाभेमहतिकाञ्चनाम्बुरुहस्रजि
प्रचञ्चलमहाहेमघण्टासंहतिमण्डिते । ऐरावते चतुर्दन्ते मत्तमातङ्ग आस्थितः ॥
महामदजलस्रावे कामरूपेशतक्रतुः । तस्थौ हिमगिरेः शृङ्गे भानुमानिवदीप्तिमान्
तस्यारक्षत्पदं सव्यं मारुतोऽमितविक्रमः ॥ २३ ॥

जुगोपाऽपरमग्निश्च ज्वालापूरितदिङ्मुखः । पृष्ठरक्षोऽभवद्विष्णुःसमरेशःशतक्रतोः

आदित्या वसवो विश्वे मरुतश्चाऽश्विनावपि ।
गन्धर्वा राक्षसायक्षाः स किन्नरमहोरगाः ॥ २५ ॥
कोटिशः कोटिशः कृत्वा वृन्दं चिह्नोपलक्षितम् ।
विश्रावयन्तः स्वां कीर्तिं बन्दिवृन्दैः पुरःसरैः ॥ २६ ॥
चेलुर्दैत्यवधे दृप्ता नानावर्णायुधध्वजाः ॥ २७ ॥

शतक्रतोरमरनिकायपालिता पताकिनी याननिनादनादिता ।
सितोन्नतध्वजपटकोटिमण्डिता बभूव सा दितिसुतशोकवर्द्धिनी ॥

आयान्तीं तां विलोक्याऽथ सुरसेनां गजासुरः ।
गजरूपी महांश्चैव संहाराम्भोधिविक्रमः ॥ २९ ॥

परश्वधायुधो दैत्यो दशनौष्ठकसम्पुटः । ममर्द चरणेदेवांश्चिक्षेपाऽन्यान्करेण च
परान्परशुना जघ्ने दैत्येन्द्रोरौद्रविक्रमः । तस्यैवं निघ्नतःक्रुद्धा देवगन्धर्वकिन्नराः

मुमुचुः संहताः सर्वे चित्रशस्त्रास्त्रसंहितम् ।
परश्वधांश्च चक्राणि भिन्दिपालान्समुद्गरान् ॥ ३२ ॥
कुन्तान्प्रासाञ्छरांस्तीक्ष्णान्मुद्गरांश्चाऽपि दुःसहान् ।
तान्सर्वान्सोऽग्रसद्दैत्यो यूथपः कवलानिव ॥ ३३ ॥
कोपस्फुरितदंष्ट्राग्रः करस्फोटेन नादयन् ।
सुरान्निघ्नंश्चचाराऽऽजौ दुष्प्रेक्ष्यः सोऽथदानवः ॥ ३४ ॥
यस्मिन्यस्मिन्निपतति सुरवृन्देगजासुरः ।
तस्मिंस्तस्मिन्महाशब्दो हाहाकारोव्यजायत ॥ ३५ ॥

अथ विद्रवमानं तद्बलं प्रेक्ष्य समन्ततः । रुद्राः परस्परं प्रोचुरहंकारोत्थितार्चिषः
भोभो गृह्णत दैत्येन्द्रं भिन्दतैनं महाबलाः । कर्षतैनं शितैः शूलैर्भञ्जतैनं हि मर्मसु

कपाली वाक्यमाकर्ण्य शूलं सितशितं मुखे ।
सम्मार्ज्य वामहस्तेन संरम्भाद्विवृतेक्षणः ॥ ३८ ॥

प्रोत्फुल्लारुणनीलाब्जसंहतिः सर्वतो दिशः ।
अथागाद् भ्रुकुटीवक्रो दैत्येन्द्राभिमुखोरणे ॥ ३६ ॥

दृढेन मुष्टिबन्धेन शूलंविष्टभ्य निर्मलः । जघान कुम्भदेशे तु कपाली गजदानवम्
ततो दशाऽपि ते रुद्रा निर्मलायोमयै रणे । जघ्नुःशूलैस्तुदैत्येन्द्रंशैलवर्ष्माणमाहवे
सुस्राव शोणितं पश्चात्सर्वस्रोतस्सु तस्य वै । शूलरक्तेन रुद्रस्य शुशुभे गजदानवः

प्रोत्फुल्लामलनीलाब्जं शरदीवाऽमलंसरः ।
भस्मशुभ्रतनुच्छायै रुद्रैर्हंसैरिवाऽऽवृतम् ॥ ४३ ॥

क्रुद्धं कपालिनं दैत्यः प्रचलत्कर्णपल्लवः । भवं च दन्तैर्विभिदे नाभिदेशे गजासुरः
दृष्ट्वाऽनुरक्तं रुद्राभ्यांनवरुद्रास्ततोद्रुतम् । विव्यधुर्विशिखैःशूलैःशरीरममरद्विषः
ततः कपालिनं त्यक्त्वा भवंचासुरपुङ्गवः । वेगेनकुपितोदैत्यो नव रुद्रानुपाद्रवत्

ममर्द चरणाघातैर्दन्तैश्चाऽपि करेण च ॥ ४६ ॥

ततोऽसौशूलयुद्धेनश्रममासादितोयदा । तदाकपाली जग्राह करमस्याऽमरद्विषः

भ्रामयामास चाऽतीव वेगेन च गजासुरम् ।
दृष्ट्वा श्रमातुरं दैत्यं किञ्चिच्च्यावितजीवितम् ॥ ४८ ॥
निरुत्साहं रणे तस्मिन्गतयुद्धोत्सवोऽभवत् ।
ततो भ्रमतएवाऽस्य चर्मउत्कृत्य भैरवम् ॥ ४९ ॥

स्रवत्सर्वाङ्गरक्तौघं चकाराऽम्बरमात्मनः । तुष्टुवुस्तंतदादेवाबहुधाबहुभिःस्तवैः
ऊचुश्चैनं च योहन्यात्स म्रियेत ततस्त्वसौ । दृष्ट्वाकपालिनोरूपंगजचर्माम्बरावृतम्
वृत्रेसुदुद्रुवुर्जघ्नुर्निपेतुश्च सहस्रशः । एवं विलुलिते तस्मिन्दानवेन्द्रे महाबले ॥

गजं मत्तमथाऽऽरुह्य शतदुन्दुभिनादितम् ।
निमिरभ्यपतत्तूर्णं सुरसैन्यानि लोडयन् ॥ ५३ ॥

यांयां निमिगजोयातिदिशंतांतांसवाहनाः । दुद्रुवुश्चुक्रुशुर्देवा भयेनाकम्पितामुहुः
गन्धेन सुरमातङ्गा दुद्रुवुस्तस्य हस्तिनः । पलायितेषुसैन्येषुसुराणांपाकशासनः

तस्थौ दिक्पालकैः सार्धमष्टभिः केशवेन च ।

सम्प्राप्तस्तस्यमातङ्गो यावच्छक्रगजम्प्रति ॥ ५६ ॥
तावच्छक्रगजो भीतो मुक्त्वा नादं सुभैरवम् ।
ध्रियमाणोऽपि यत्नेन चकोर इव तिष्ठति ॥ ५७ ॥
पलायति गजेतस्मिन्नारूढः पाकशासनः । विपरीतमुखंयुद्धंदानवेन्द्रेणसोऽकरोत्
शतक्रतुस्तु शूलेन निमिं वक्षस्यताडयत् । गदयाद्दन्तिनं तस्यगल्लदेशेऽहनद्भृशम्
तंप्रहारमचिन्त्यैव निमिर्निर्भयपौरुषः । ऐरावतं कटीदेशे मुद्गरेणाभ्यताडयत् ॥
स हतो मुद्गरेणाऽथ शक्रकुञ्जर आहवे । जगामपश्चात्पद्भ्यांचपृथिवींभूधराकृतिः
लाघवात्क्षिप्रमुत्थाय ततोऽमरमहागजः ।
रणादपससर्पाऽथ भीषितो निमिहस्तिना ॥ ६२ ॥
ततो वायुर्ववौरूक्षोबहुशर्करपांशुलः । सम्मुखोनिमिमातङ्गोऽकम्पनोऽचलकम्पनः
स्रुतरक्तो बभौ शैलो घनधातुह्रदो यथा ॥ ६३ ॥
धनेशोऽपि गदांगुर्वीं तस्यदानवहस्तिनः ।
मुमोच वेगान्न्यपतत्सागदा तस्य मूर्धनि ॥ ६४ ॥
गजो गदानिपातेन स तेनपरिमूर्छितः । दन्तैर्भित्वाधरांवेगात्पपाताऽचलसन्निभः
पतिते च गजे तस्मिन्सिंहनादो महानभूत् ।
सर्वतः सुरसैन्यानां गजबृंहितबृंहितः ॥ ६६ ॥
हेषारवेणचाऽश्वानां रणास्फोटैश्च धन्विनाम् ।
गजं तं निहतं दृष्ट्वा निमिंचाऽपि पराङ्मुखम् ॥ ६७ ॥
सुराणां सिंहनादं च सन्नादितदिगन्तरम् ।
जम्भो जज्वाल कोपेन सन्दीप्त इव पावकः ॥ ६८ ॥
ततः सकोपरक्ताक्षो धनुष्यारोप्य सायकम् ।
तिष्ठेतिचाब्रवीत्तारं सारथिं चाप्यनन्दयत् ॥ ६९ ॥
तमायान्तमभिप्रेक्ष्य धनुष्याहितसायकम् ।
शतक्रतुरदीनात्मा दृढमादत्त कार्मुकम् ॥ ७० ॥

बाणं च तैलधौताग्रमर्धचन्द्रमजिह्मगम् ॥ ७१ ॥
तेनाऽस्य सशरं चापं चिच्छेद बलवृत्रहा । अपास्यतद्धनुश्छिन्नंजम्भोदानवनन्दन
अन्यत्कार्मुकमादाय वेगवद्भारसाधनम् ।
शरांश्चाशीविषाकारांस्तैलधौतानजिह्मगान् ॥ ७३ ॥
शक्रं विव्याधदशभिर्जत्रुदेशेच पत्रिभिः । हृदयेचत्रिभिश्चैवद्वाभ्यांचस्कन्धयोर्द्वयोः
शक्रोऽपि दानवेन्द्राय बाणजालमभीरयन् ।
अप्राप्तान्दानवेन्द्रस्तु शरांश्छक्रभुजेरितान् ॥ ७५ ॥
चिच्छेद शतधाऽऽकाशे शरैरग्निशिखोपमैः । ततश्च शरजालेन देवेन्द्रोदानवेश्वरम्
आच्छादयत यत्नेन वर्षास्विव घनैर्नभः ।
दैत्योऽपि बाणजालेन विव्याध सायकैः शितैः ॥ ७७ ॥
यथा वायुर्घनाटोपं यद्वार्यं दिशां मुखे । शक्रोऽथ क्रोधसंरम्भान्नविशेषयते यदा
दानवेन्द्रं तदाचक्रे गन्धर्वास्त्रं महाद्भुतम् । ततोऽस्यतेजसाव्याप्तमभूद्गगनगोचरम्
गन्धर्वनगरैश्चापि नानाप्राकारतोरणैः । मुञ्चद्भिरद्भुताकारैरस्त्रवृष्टिं समन्ततः
तयाऽस्त्रवृष्ट्या दैत्यानां हन्यमानामहाचमूः ।
जम्भं शरणमागच्छ त्राहित्राहीति भारत ॥ ८१ ॥
ततोजम्भो महावीर्योविनद्य प्रहसन्मुहुः । स्मरन्साधुसमाचारं दैत्यानामभयंददौ
ततोऽस्त्रं मौशलंनाम मुमोच सुमहाभयम् । अथोग्रमुसलैःसर्वमभवत्पूरितं जगत्
तैश्चभग्नानि सर्वाणि गन्धर्वनगराणि च । अथोग्रैकप्रहारेण रथमश्वं गजं सुरम्
चूर्णयामास तत्क्षिप्रं शतशोऽथ सहस्रशः ।
ततः सुराधिपः शक्रस्त्वाष्ट्रमस्त्रमुदैरयत् ॥ ८५ ॥
सन्धयमाने ततश्चास्त्रे निश्चेरुः पावकार्चिषः ।
ततो यन्त्रमया विद्याः प्रादुरासन्सहस्रशः ॥ ८६ ॥
तैर्यन्त्रैरभवद्युद्धमन्तरिक्षं वितारकम् । तर्यन्त्रैर्मौशलं भग्नं हन्यन्ते चासुरास्तदा ॥
शैलास्त्रं मुमुचे जम्भो यन्त्रसंघातचूर्णनम् । व्यामप्रमाणैरुपलैस्ततो वर्षःप्रवर्तते

त्वाष्ट्रेण निर्मितान्याशु यानि तन्त्राणि भारत ।
तेनोपलनिपातेन गतानि तिलशस्ततः ॥ ८६ ॥
ततः शिरस्सु देवानां शिलाः पेतुर्महाजवाः ।
दारयन्तश्च वसुधां चतुरङ्गबलं च तत् ॥ ६० ॥
ततोवज्रास्त्रमकरोत्सहस्राक्षः पुरन्दरः ।
ततः शिलामहावर्षं व्यशीर्यत समन्ततः ॥ ६१ ॥

ततः प्रशान्तैःशैलास्त्रैर्जम्भोभूधरसन्निभः । ऐषीकमस्त्रमकरोच्चूर्णितान्यपराक्रमः ऐषीकेणाऽगमन्नाशंवज्रास्त्रंगिरिदारणम् । विजृम्भत्यथचैषीकेपरमास्त्रेऽतिदारुणे जज्वलुर्देवसैन्यानि सस्यंदनगजानि च । दह्यमानेष्वनीकेषु तेजसाऽस्त्रस्य सर्वतः आग्नेयमस्त्रमकरोद्बलहा पाकशासनः । तेनाऽस्त्रेण च तन्नाशमैषीकमगमत्तदा ॥

तस्मिन्प्रतिहते चास्त्रे पावकास्त्रं व्यजृम्भत ।
जज्वाल सेना जम्भस्य रथः सारथिरेव च ॥ ६६ ॥
ततः प्रतिहतास्त्रोऽसौ दैत्येन्द्रःप्रतिभानवान् ।
वारुणास्त्रं मुमोचाथ शमनं पावकार्चिषाम् ॥ ६७ ॥

ततो जलधरैर्व्योम स्फुरद्विद्युल्लताकुलैः । गम्भीराक्षसमाधारैश्चाभ्यपूर्यत मेदिनी

करीन्द्रकरतुल्याभिर्धाराभिः पूरितं जगत् ।
शान्तमाग्नेयमस्त्रंच विलोक्येन्द्रश्चकारह ॥ ६६ ॥
वायव्यमस्त्रमतुलं तेन मेघा ययुःक्षयम् ।
वायव्यास्त्रबलेनाऽथ निर्धूते मेघमण्डले ॥ १०० ॥
बभूवाऽनाविलंव्योम नीलोत्पलदलप्रभम् ।
वायुनाचाऽतिरूपेण कम्पिताश्चैवदानवाः ॥ १०१ ॥
न शेकुस्तत्रतेस्थातुंरणेऽपिबलिनोऽपि ये ।
जम्भस्ततोऽभवच्छैलो दशयोजनविस्तृतः ॥ १०२ ॥
मारुतप्रतिघातार्थं दानवानां बलाधिपः ।

नानाश्चर्यसमायुक्तो नानाद्रुमलतावृतः ॥ १०३ ॥
ततः प्रशमिते वायौ दैत्येन्द्रे पर्वताकृतौ ।
महाशनिं वज्रमयीं मुमोचाऽऽशु शतक्रतुः ॥ १०४ ॥
तयाऽशन्या पतितया दैत्यस्याचलरूपिणः ।
कन्दराणि व्यशीर्यन्त समन्तान्निर्झराणि च ॥ १०५ ॥

ततः सादानवेन्द्रस्यशैलमायान्यवर्तत । निवृत्तशैलमायोऽथ दानवेन्द्रो मदोत्कटः बभूव कुञ्जरो भीमो महाशैलमयाकृतिः । ममर्द च सुरानीकंदन्तैश्चाऽभ्यहनत्सुरान् बभञ्जपृष्ठतःकश्चित्करेणाऽऽकृष्य दानवः । ततः क्षपयतस्तस्य सुरसैन्यानिवृत्रहा

अस्त्रं त्रैलोक्यदुर्धर्षं नारसिंहं मुमोच ह ।
ततः सिंहसहस्राणि निश्चेरुर्मन्त्रतेजसा ॥ १०६ ॥
हृष्टदंष्ट्राट्टहासानि क्रकचाभनखानि च ।
तैर्विपाटितगात्रोऽसौ गजमायां व्यपोहयत् ॥ ११० ॥

ततश्चाशीविषो घोरोऽभवत्फणसमाकुलः । विषनिःश्वासनिर्दग्धसुरसैन्यमहारथः ततोऽस्त्रं गारुडंचक्रेशक्रःसम्प्रहरन्रणे । ततस्तस्माद्गरुत्मन्तः सहस्राणिविनिर्ययुः

तैर्गरुत्मद्भिरासाद्य जम्भं भुजगरूपिणम् ।
कृतस्तु खण्डशो दैत्यः साऽस्य माया व्यनश्यत ॥ ११३ ॥

मायायां चप्रणष्टायांततोजम्भोमहासुरः । चकार रूपमतुलं चन्द्रादित्यपदानुगम् चिवृत्तनयनो ग्रस्तुमिमेष सुरपुङ्गवान् । ततोऽस्य प्राविशद्वक्त्रंसमहारथकुञ्जरा ॥ सुरसेनाऽविशद्भीमं पातालोत्तालतालुकम् । सैन्येषुग्रस्यमानेषुदानवेनबलीयसा ॥ शक्रो दीनत्वमापन्नःश्रान्तवाहनवाहनः । कर्तव्यतांनाध्यगच्छत्प्रोवाचेदंजनार्दनम्

किमनन्तरमेवाऽस्ति कर्तव्यं नो विशेषतः ।
तदादिश घटामोऽस्यदानवस्य युयुत्सतः ॥ ११८ ॥
ततोहरिरुवाचेदं वज्रायुधमुदारधीः ।
न साम्प्रतं रणं त्याज्यं शत्रुकातरभैरवम् ॥ ११६ ॥

मा गच्छमोहंमागच्छक्षिप्रमस्त्रंस्मर प्रभो । नारायणास्त्रंप्रयतःश्रुत्वेतिमुमुचेसच

एतस्मिन्नन्तरे दैत्यो विवृतास्योऽग्रसत्क्षणात् ।

त्रीणि त्रीणि च लक्षाणि किन्नरोरगरक्षसाम् ॥ १२१ ॥

ततोनारायणास्त्रं चनिपपाताऽस्यवक्षसि । महास्त्रभिन्नहृदयःसुस्रावरुधिरंचसः

ततःस्वतेजसा रूपंतस्य दैत्यस्यनाशितम् ।

ततश्चाऽन्तर्दधेदैत्यःकृत्वा हासं महोत्कटम् ॥ १२३ ॥

गगनस्थः स दैत्येन्द्रः शस्त्राशनिमतीन्द्रियः ।

मुमोच सुरसैन्यानां संहारकरणीं पराम् ॥ १२४ ॥

तथा परश्वधांश्चक्रवज्रबाणान्समुद्गरान् ।

कुन्तान्खड्गान्भिण्डिपालानयोमुखगुडांस्तथा ॥ १२५ ॥

ववर्ष दानवो रोषादवध्यानक्षयानपि ।

तैरस्त्रैर्दानवोन्मुक्तैर्देवानीकेषु भीषणैः ॥ १२६ ॥

बाहुभिर्धरणी पूर्णा शिरोभिश्च सकुण्डलैः ।

ऊरुभिर्गजहस्ताभैः करीन्द्रैश्चाचलोपमैः ॥ १२७ ॥

भग्नैषा दण्डचक्राक्षै रथैश्च रथिभिः सह ।

दुःसंचाराऽभवत्पृथ्वीमांसशोणितकर्दमा ॥ १२८ ॥

रुधिरौघह्रदावर्त्ता गजदेहशिलोच्चया । कबन्धनृत्यबहुला महासुरप्रवाहिणी ॥

शृगालगृध्रध्वांक्षाणां परमानन्दकारिणी ।

पिशाचजातिभिः कीर्णं पीत्वाऽऽमिषं सशोणितम् ॥ १३० ॥

असंभ्रमाभिर्भार्याभिःसहनृत्यद्भिरुद्धता।काचित्पत्नीप्रकुपितागजकुम्भान्तमौक्तिकैः

पिशाचोयत्रचाश्वानांखुरानेकत्रचाऽकरोत् ।कर्णपूरेषुमोदन्तेपश्यन्त्यन्याःसरोषतः

प्रसादयन्ति बहुधा महाकर्णार्थकोविदाः ।

केचिद्वदन्ति भो देवा भोदैत्याःप्रार्थयामहे ॥ १३३ ॥

आकल्पमेवं योद्धव्यमस्माकं तृप्तिहेतवे ।

केचिदूचुरयं दैत्यो देवोऽयमतिमांसलः ॥ १३४ ॥

म्रियते यदि सङ्ग्रामेधातुर्दद्मोऽपयाचितम् ।

केचिद्युध्यत्सुवीरेषुसृक्किणीसंलिहन्तिच ॥ १३५ ॥

एतेन पयसा विज्ञोदुर्जनःसुजनोयथा । केचिद्रक्तनदीनां च तीरेष्वास्तिक्यबुद्धयः

पितॄन्देवांस्तर्पयन्तिशोणितैश्चाऽऽमिषैःशुभैः ।

केचिवामिषराशिस्था दृष्ट्वाऽन्यस्यकरामिषम् ॥ १३७ ॥

देहिदेहीतिवाशन्तोधनिनःकृपणायथा ।केचित्स्वयंप्रतृप्ताश्चदृष्ट्वावैखादतःपरान्

सरोषमोष्ठौ निर्भुज्यपश्यन्त्येवात्यसूयया ।

केचित्स्वमुदरंक्रुद्ध्वानिंदन्ति ताडयन्ति च ॥ १३९ ॥

सर्वभक्ष्यमभीप्संतस्तृप्ताः परधनं यथा ।

केचिदाहुरद्य एव श्लाघ्यासृष्टिस्तु वेधसः ॥ १४० ॥

सुप्रभातं सुनक्षत्रं पूर्वमासीद्वृथैव तत् ।

एवं बहुविधालापे पलादानां ततस्ततः ॥ १४१ ॥

अदृश्यः समरेजम्भो देवाञ्छस्त्रैरचूर्णयत् । ततःशक्रोधनेशश्चावरुणःपवनोऽनलः

यमोऽथ निर्ऋतिश्चाऽपि दिव्यास्त्राणि महाबलाः ।

आकाशे मुमुचुः सर्वे दानवायाऽभिसन्धय तु ॥ १४३ ॥

व्यर्थतांजग्मुरस्त्राणिदेवानांदानवम्प्रति । यथातिक्रूरचित्तानामार्यैकृत्यशतान्यपि

गतिंनविविदुश्चाऽपि श्रान्तादैत्याश्चदेवताः ।

दैत्यास्त्रभिन्नसर्वांगा गावःशीतार्दिताइव ॥ १४५ ॥

परस्परं व्यलीयन्तहाहाकिम्भाविवादिनः ।

तामवस्थां हरिर्दृष्ट्वा देवाञ्छक्रमुवाच ह ॥ १४६ ॥

अघोरमन्त्रं स्मरन्देवराज ! अस्त्रं हि यत्पाशुपतप्रभावम् ।

रुद्रेण तुष्टेन तव प्रदत्तमव्याहतं वीरवराभिधाति ॥ १४७ ॥

एवं स शक्रो हरिबोधितस्तदा प्रणम्य देवं वृषकेतुमीश्वरम् ।

समाददे बाणममित्रघातनं सम्पूजितं देवरणेऽर्द्धचन्द्रम् ॥ १४८ ॥
धनुष्यजय्ये विनियोज्य बुद्धिमान्ययोजयत्तत्र अघोरमन्त्रम् ॥ १४६ ॥
ततो वधायाऽऽशु मुमोच तस्य वा आकृष्य कर्णान्तमकुण्टदीधितिम् ।
अथाऽसुरः प्रेक्ष्य महास्त्रमापतद्विसृज्य मायां सहसा व्यवस्थितः ॥
प्रवेपमानेन मुखेन युज्यताचलेन गात्रेण च सम्भ्रमाकुलः ।
ततस्तु तस्याऽस्त्रवराभिमन्त्रितः शरोऽर्धचन्द्रः प्रसभं महारणे ॥१५१॥
पुरन्दरस्येष्वसनप्रमुक्तो मध्यार्कबिम्बं वपुषा विडम्बयन् ।
किरीटकूटस्फुरकान्तिसङ्कुलं सुगन्धिनानाकुसुमाधिवासितम् ।
प्रकीर्णधूमज्वलनाभमूर्धजं न्यपातयज्जम्भशिरः सकुण्डलम् ॥ १५३ ॥
तस्मिन्निन्द्रहते जम्भे प्रशशंसुः सुरा बहु ।
वासुदेवोऽपि भगवान्साधुसाध्विति चाऽब्रवीत् ॥ १५४ ॥
ततोजम्भंहतंदृष्ट्वादानवेन्द्राःपराङ्मुखाः । सर्वेतेभग्नसङ्कल्पा दुद्रवस्तारकम्प्रति
तांश्च त्रस्तान्समालोक्यश्रुत्वा स चतुरो हतान् ।
सारथिं प्रेरयामास याहीन्द्रंलघुसङ्गरे ॥ १५६ ॥
तथेत्युक्त्वा स च प्रायात्तारके रथमास्थिते ।
सावलेपं च सक्रोधं सगर्वं सपराक्रमम् ॥ १५७ ॥
साविष्कारं सधिक्कारं प्रयातो दानवेश्वरः ।
स युक्तं रथमास्थाय सहस्रेणगरुत्मताम् ॥ १५८ ॥
सर्वायुधपरिष्कारं सर्वास्त्रपरिरक्षितम् ।
त्रैलोक्यऋद्धिसम्पन्नंकल्पान्तान्तकनादितम् ॥ १५६ ॥
सैन्येन महता युक्तो नादयन्विदिशो दिशः ।
सहस्राक्षश्च तं दृष्ट्वा त्यक्त्वा वाहनदन्तिनम् ॥ १६० ॥
रथं मातलिना युक्तं तप्तहेमप्ररिष्कृतम् । चतुर्योजनविस्तीर्णं सिद्धसङ्घपरिष्कृतम्
गन्धर्वकिन्नरोद्गीतमप्सरोनृत्यसङ्कुलम् ॥ १६२ ॥

सर्वायुधमहाबाधं महारत्नसमाचितम् । अध्यतिष्ठत्तं रथं च परिवार्य समन्ततः ॥
दंशिता लोकपालाश्चतस्थुःसगरुडध्वजाः । ततश्चचालवसुधावबौ रक्षोमरुद्गणैः
चेलुश्च सागराः सप्त तथाऽनश्यद्रवेः प्रभा ।
ततोजज्वलुरस्त्राणिततोऽकम्पन्तवाहनाः ॥ १६५ ॥
ततः समस्तमुद्वृत्तं ततोऽदृश्यत तारकः ।
एकतस्तारको दैत्यः सुरसङ्घास्तथैकतः ॥ १६६ ॥
लोकावसादमेकत्र लोकोद्धरणमेकतः । चराचराणि भूतानिभयस्मियवन्ति च ॥
प्रशशंसुः सुराः पार्थ ! तदा तस्मिन्समागमे ॥ १६८ ॥
अस्त्राणि तजांसि धनांनि योधा यशो बलं वीरपराक्रमाश्च ।
सत्त्वौजसान्यङ्ग बभूवुरेषां देवासुराणां तपसः परन्तु नः ॥ १६६ ॥
अथाभिमुखमायान्तं देवा विनतपर्वभिः । बाणैरनलकल्पाग्रैर्विभ्यधुस्तारकं प्रति
स तानचिन्त्य दैत्येन्द्रो देवबाणक्षतान्हृदि ।
बाणैर्व्योम दिशःपृथ्वींपूरयामासदानवः ॥ १७१ ॥
नारायणं च सप्तया नवत्या च हुताशनम् ।
दशभिर्मारुतं मूर्ध्नि यमं दशभिरेव च ॥ १७२ ॥
धनदं चैव सप्तत्या वरुणं च तथाऽष्टभिः ।
विंशत्या निर्ऋतिं दैत्यःपुनश्चाऽष्टभिरेवच ॥ १७३ ॥
विव्याध पुनरेकैकं दशभिर्मर्मभेदिभिः ।
तथा च मातलिं दैत्यो विव्याधत्रिभिराशुगैः ॥ १७४ ॥
गरुडं दशभिश्चैव महिषं नवभिस्तथा ।
पुनर्दैत्योऽथ देवानां तिलशो नतपर्वभिः ॥ १७५ ॥
चकारवर्मजालानिचिच्छेदचधनूंषिच । ततोविकवचादेवाविधनुष्माःप्रपीडिताः
चापान्यन्यानि संगृह्य यावन्मुञ्चन्ति सायकान् ।
तावद्बाणं समाधाय कालानलसमप्रभम् ॥ १७७ ॥

ताडयामास शक्रंस हृदि सोऽपि मुमोच ह ।
ततोऽन्तरिक्षमालोक्यदृष्ट्वा सूर्यशताकृती ॥ १७८ ॥
तार्क्ष्यविष्णू समाजघ्ने शराभ्यां तावमुद्यताम् ।
प्रेतनाथस्य वह्नेश्च वरुणस्यशितैःशरैः ॥ १७६ ॥
निर्ऋतेश्चाऽकरोत्कार्यं भीतभीतं विमोहयन् ।
निरुच्छ्वासं समाहृत्य चक्रे बाणैः समीरणम् ॥ १८० ॥
ततः प्राप्य हरिः सञ्ज्ञां प्रोत्साह्य च दिशां पतीन् ।
बाणेन सारथेः कायाच्छिरोऽहार्षीत्सकुण्डलम् ॥ १८१ ॥
धूमकेतोर्ज्वलत्क्रुद्धस्तस्यच्छित्त्वा न्यपातयत् ।
दैत्यराजकिरीटंचचिच्छेदवासवस्ततः ॥ १८२ ॥
धनेशश्च धनुः क्रुद्धो विभेद बहुधा शरैः ।
वायुश्चक्रे च तिलशो रथम्वा क्षोणिकूबरम् ॥ १८३ ॥
निर्ऋतिस्तिलशो वर्म चक्रे बाणैस्तो रणे ।
कृत्वैतदतुलं कर्मतिष्ठतिष्ठेति चाऽब्रुवन् ॥ १८४ ॥
लिहन्तः सृक्किणीं देवा वासुदेवादयस्तदा ।
दृष्ट्वा तत्कर्म देवानां तारकोऽतुलविक्रमः ॥ १८५ ॥
मुमोच मुद्गरं भीमं सहस्राक्षाय सङ्गरे । दृष्ट्वा मुद्गरमायान्तमनिवार्यं रणाजिरे
रथादाप्लुप्य धरणीमगमत्पाकशासनः । मुद्गरोऽपि रथोपस्थे पपात परुषस्वनः
स रथं चूर्णयामास न ममार च मातलिः ।
गृहीत्वा पट्टिशंदैत्यो जघानोरसिकेशवम् ॥ १८८ ॥
स्कन्धेगरुत्मतःसोऽपिनिषसादविचेतनः । खड्गेनराक्षसेन्द्रश्चभित्वाभूमावपातत्
यमं च पातयामास भूमौ दैत्यो मुखे हतम् ।
वह्निं च भिण्डिपालेन चक्रे हत्वा विचेतनम् ॥ १६० ॥
वायुं पदा तदाऽऽक्षिप्य पातयामास भूतले ।

धनेशं तद्धनुष्कोट्या कुट्टयामास कोपनः ॥ १६१ ॥
ततो देवनिकायानामेकैकं क्षणमात्रतः ।
तेषामेव जघानाऽसौ शस्त्रैर्बालान्यथा गुरुः ॥ १६२ ॥
लब्धसञ्ज्ञस्ततोविष्णुश्चक्रं जग्राह दुर्धरम् ।
दानवेन्द्रवसामेदोरुधिरेणाऽभिरञ्जितम् ॥ १६३ ॥
मुमोच दानवेन्द्रस्य दृढं वक्षसि केशवः ।
पपात चक्रं दैत्यस्य पतितं भास्करद्युति ॥ १६४ ॥
व्यशीर्यताऽथकायेऽस्यनीलोत्पलमिवाश्मनि ।
ततोवज्रंमहेन्द्रोऽपिप्रमुमोचार्चितंचिरम् ॥ १६५ ॥
तस्मिञ्जयाशा शक्रस्य दानवेन्द्राय संयुगे ।
तारकस्य च सम्प्राप्य शरीरं शौर्यशालिनः ॥ १६६ ॥
व्यशीर्यत विकीर्णार्चिः शतधा खण्डशो गतम् ।
ततो वायुरदीनात्मा वेगेन महता नदन् ॥ १६७ ॥
ज्वलितज्वलनाभासमङ्कुशं प्रमुमोच ह ।
विशीर्णं तस्य तच्चाऽङ्गे दृष्ट्वा वायुर्महारुषा ॥ १६८ ॥
ततः शैलेन्द्रमुत्पाट्य पुष्पितद्रुमकन्दरम् ।
चिक्षेप दानवेन्द्राय दशयोजनविस्तृतम् ॥ १६६ ॥
महीधरं तमायान्तं सस्मितं दैत्यपुङ्गवः । जग्राह वामहस्तेन बालःकन्दुकलीलया
ततस्तेनैव चाऽऽहत्य पातयामास चाऽन्तकम् ।
दण्डं ततः समुद्यम्य कृतान्तः क्रोधमूर्च्छितः ॥ २०१ ॥
दैत्येन्द्रमूर्ध्निचिक्षेपभ्राम्यवेगेनदुर्जयम्।सोऽसुरस्याऽपतन्मूर्ध्निदैत्यस्तंजगृहेस्मयन्
कल्पान्तलोकदहनो ज्वलनो रोषसंज्वलन् ।
शक्तिं चिक्षेप दुर्धर्षां दानवेन्द्राय संयुगे ॥ २०३ ॥
ततः शिरीषमालेवसाऽस्य वक्षस्यराजत ।

ततः खड्गं समाकृष्यकोशादाकाशनिर्मलम् ॥ २०४ ॥
द्युतिभासितत्रैलोक्यं लोकपालोऽपि निर्ऋतिः ।
चिक्षेप दानवेन्द्राय तस्य मूर्ध्नि पपात ह ॥ २०५ ॥
पतितश्चागमत्खड्गः स शीघ्रं शतखण्डताम् ।
जलेशश्च ततः क्रुद्धो महाभैरवरूपिणम् ॥ २०६ ॥
मुमोच पाशं दैत्येन्द्रभुजबन्धाभिलाषुकः ।
स दैत्यभुजमासाद्य पाशः सद्यो व्यपद्यत ॥ २०७ ॥
स्फुटितः क्रकचक्रूरदशनालिरहीश्वरः ।
ततोऽश्विनौ सचन्द्रार्कौ साध्याश्चवसवश्च ये ॥ २०८ ॥
यक्षराक्षसगन्धर्वाः सर्पाश्चास्त्रैः पृथग्विधैः ।
जघ्नुर्दैत्येश्वरं सर्वे भूयशस्ते महाबलाः ॥ २०९ ॥
न चास्त्राण्यस्यासज्जन्त गात्रे वज्राचलोपमे ।
ततो देवानवप्लुत्य तारको दानवाधिपः ॥ २१० ॥
जघान कोटिशः क्रुद्धोमुष्टिपार्ष्णिभिरेव च ।
तथाविधंतस्यवीर्यमालोक्य भगवान्हरिः ॥ २११ ॥
पलायध्वमहो देवा वदन्नन्तर्हितोऽभवत् ।
शक्रादयस्ततो देवाः पलायनकृतादराः ॥ २१२ ॥
कालनेमिमुखैर्दैत्यैरुपरुद्धा मदोत्कटैः ।
मुष्टिभिः पादघातैश्च केशेष्वाकृष्य तैर्मुदा ॥ २१३ ॥
तारिताः शुष्कसरितं देवमार्गाश्च दर्शिताः ।
बहुधा चाऽपकृष्यन्तलोकपालामहासुरैः ॥ २१४ ॥
ततो निनादः सञ्जज्ञे दैत्यानां बलशालिनाम् ।
कम्पयन्पृथिवीं द्यांच पातालानि च भारत ॥ २१५ ॥
जयेति मुदिता दैत्यास्तुष्टुवुस्तारकं तदा ।

शङ्खांश्च पूरयामासुः कुन्देन्दुसदृशप्रभान् ॥ २१६ ॥
धनुर्बाणरवांश्चोग्रान्कराघातांश्च चक्रिरे ।
भृशं हर्षान्विता दैत्या नेदुश्च ननृतुर्मुहुः ॥ २१७॥
ततोदेवान्पुरस्कृत्यपशुपालःपशूनिव । दैत्येन्द्रोरथमास्थाय जगाम सहितोऽसुरैः
महीसागरकूलस्थं तारकः स पुरं बली ।
योजनद्वादशायामं ताम्रप्राकारशोभितम् ॥ २१९ ॥
प्रासादैर्बहुभिःकीर्णंदिव्याश्चर्यैरुपशोभितम् । यत्रशब्दास्त्रयोनैवजीर्यंतेचानिशंपुरे
गीतघोषश्चव्याघोषोभुज्यन्तांविषयास्त्विवति ।
तत्प्रविश्य पुरं राजा जगाम स्वकमालयम् ॥ २२१ ॥
महोत्सवेन महता पुत्रस्त्रीप्रतिनन्दितः ।
तत्र दिव्यां सभां राजा प्राप्य सिंहासनस्थितः ॥ २२२ ॥
स्तूयमानोदितिसुतैरप्सरोभिर्विनोदितः। दिव्यासनस्थैर्दैत्येन्द्रैर्वृतःसिंहैरिवप्रभुः
एतस्मिन्नन्तरे काचिद्दिव्यस्त्री तत्पुरेऽभवत् ।
विस्मितस्तैर्वृतो दैत्यैः प्रोवाचेदं स्मयन्निव ॥ २२४ ॥
रूपेणानुपमापार्थ!नानाभरणभूषिता। तांदृष्ट्वातारकोराजाभृशंवैविस्मितोऽभवत्
काऽसि देवि ममब्रूहि किंमायारूपसुन्दरि।त्वत्समांयोषितंनैवदृष्टवन्तःपुरावयम्

स्त्र्युवाच

अहंत्रैलोक्यलक्ष्मीतिविद्धिमांदैत्यसत्तमअर्जितातपसाचास्मित्वयावीर्येणवाविभो
वीर्यवन्तं त्वनलसं तपस्विनमकातरम् ।
दातारं चाऽपि भोक्तारं युक्त्या सेवामि तं नरम् ॥ २२८ ॥
भीरुं निर्विण्णमत्यर्थं साध्वीपीडाकरं नरम् ।
सर्वातिशंकिनंसद्यस्त्यजामि दितिनन्दन ! ॥ २२९ ॥
महेन्द्रेण च माता ते यदा सा व्यपमानिता ।
तदैवत्यक्तप्रायोऽसाविदानीं तव सम्वशे ॥ २३० ॥

तारकश्च ततः प्राह परमं चेति तां तदा ।
सा चाऽऽविवेश तं देवी त्रिजगत्पूजिता रमा ॥ २३१ ॥
ततो दैत्याधिपं नार्यो दानवानां विभूषिताः ।
वीरकांस्यमुपादाय वर्धयांचक्रिरे मुदा ॥ २३२ ॥
देवाश्च द्वारि तिष्ठन्ति बद्धा दैत्यैर्भृशातुराः ।
उपहास्यमानानारीभिर्दैत्यैरन्यैश्चनागरैः ॥ २३३ ॥
एतस्मिन्नन्तरे विष्णुर्दैत्यरूपं समास्थितः ।
उपहासकमध्यस्थो गाथे द्वे प्राहबुद्धिमान् ॥ २३४ ॥
इदमल्पतरं नाम यदमी षां च दृश्यते ।
मातृक्रोधं स्मरन्राजा किं किं यन्न करिष्यति ॥ २३५ ॥
बलीयांसंसमासाद्यननेमेद्योचकास्तिसःमर्कवच्छ्वेतबाकीयैरुपायैःस्थीयतांसुरा
उपहासमुखेनाऽमी उपदेशं हरेर्मुखात् ।
समाकर्ण्य ततो देवा मर्करूपेण संस्थिताः ॥ २३७ ॥
नृत्यन्तस्ते च बहुधा दैत्याश्चासुरयोषितःभृशंचनोदयामासुर्मुदाभोज्यानितेददुः
विष्णुर्दैत्यप्रतीहारं ततः प्रोवाच बुद्धिमान् ।
विनोदाय महाराज्ञो मर्कामेतान्प्रकीर्तय ॥ २३९ ॥
प्रतीहारस्ततो हृष्टः सभामध्येविवेश सः ।
जानुभ्यांधरणींगत्वाबद्ध्वाचकरसम्पुटम् ॥ २४० ॥
उवाचाऽनाविलंवाक्यमल्पाक्षरपरिस्फुटम् ।
दैत्येन्द्रंमर्कवृन्दानि द्वारि तिष्ठंति ते प्रभो ॥ २४१ ॥
भृशं विनोदकारीणि स्पृहा चेद्द्रष्टुमर्हसि ।
तन्निशम्याऽब्रवीद्राजाकिंचिरंक्रियतेत्वया ॥ २४२ ॥
क्षत्ताचेतिवचः श्रुत्वाकालनेमिंतदाब्रवीत् ।
मर्कानेतान्महाराजो द्रष्टुमिच्छतिशीघ्रतः ॥ २४३ ॥

रक्षपाल सहैभिस्त्वं राजानमनुकूलय ।
कालनेमिरुपादाय मर्कान्यातो नृपं ततः ॥ २४४ ॥
मर्कमध्ये विष्णुमर्को यतस्त्यक्त्वा च दैत्यताम् ।
ततस्तारकदैत्यस्यपुरतोननृतुर्भृशम् ॥ १४५ ॥
मर्कादैत्यकरोत्तालैर्हर्षनादविनोदितैः । ततोऽतिमुदितोराजातेषांनृत्येनसोऽब्रवीत्
अभयं वो मर्कदेवास्तुष्टो यच्छाम्यहं त्विदम् ।
मद्गृहे स्थीयतामेव न च कार्यं भयं हृदि ॥ २४७ ॥
इतिश्रुत्वाविष्णुमर्कःप्रनृत्यन्निदमब्रवीत्।राजान्विज्ञातुमिच्छामस्तवगेहावधिंवयम्
एवमुक्तो प्रहस्याऽऽह तारको दैत्यसत्तमः ।
त्रिभूमिकं हि मे गेहमिदं यद्भुवनत्रयम् ॥ २४९ ॥
हरिमर्कस्ततः प्राह यद्येवं स्वं वचः स्मर ।
त्रैलोक्ये विचरन्त्वेते मर्काराजन्सुनिर्भयाः ॥ २५० ॥
अश्वमेधशतस्यापिसत्यंराजन्विशिष्यते ।
धर्ममेनं स्मरन्सत्यं वचनं कुरु दैत्यप ॥ २५१ ॥
ततःसुविस्मितोदैत्यःप्राहेदंवचनंतदा । मर्कटाऽहोप्रबुद्धोऽसिसत्यंब्रूहिचकोभवान्

श्रीभगवानुवाच

अहं नारायणोनाम यदि श्रोत्रमुपागतः देवानां रक्षणार्थाय मर्करूपमुपाश्रितः ॥
तच्चेन्मान्यतमोधर्मस्तव तद्वचनं स्वकम् ।
परिपालय ते गेहं विचरन्तु सुरास्त्वमी ॥ १५४ ॥
अवलेपश्च राजेन्द्र न कर्तव्यस्त्वया हृदि ।
वीरोऽहमितिसञ्चिन्त्य पश्यतां कालजं बलम् ॥ २५५ ॥
पर्यायैर्हन्यमानामभिहन्ता न विद्यते । मौढ्यमेतत्तुयद्द्वेष्टा कर्ताहमितिमन्यते ॥
ऋषींश्च देवांश्च महासुरांश्च त्रैविद्यवृद्धांश्च वने मुनींश्च ।
कं वाऽऽपदो नोपनमन्ति काले कालस्य वीर्यं न तु कर्तुरेतत् ॥ २५७ ॥

न मन्त्रबलवीर्येण प्रज्ञयापौरुषेणवा । अलभ्यंलभ्यतेकालेकाले सुतोऽपिचिन्दति
न मातृपितृशुश्रूषा न च दैवतपूजनम् ।
नान्यो गुणसमाचारः पुरुषस्य सुखावहः ॥ २५९ ॥
न विद्या न तपोदानं न मित्राणि न बान्धवाः ।
शक्नुवन्ति परित्रातुं नरं कालेन पीडितम् ॥ २६० ॥
नागामिगमनार्थं हि प्रतिघातशतैरपि ।
शक्नुवन्ति प्रतिव्योढुमृतेकालबलं नराः ॥ २६२ ॥
देहवत्पुण्यकर्माणि जीववत्कालउच्यते ।
द्वयोः समागमेदैत्य ! कार्याणां सिद्धिरिष्यते ॥ २६३ ॥
अहो दैत्य त्वद्विशिष्टादैत्यानांकोटयःपुरा ।
शाल्मलेस्तूलवत्क्षिप्ताः कालवातेनदुर्दशाः ॥ २६४ ॥
इदं तु लब्ध्वा त्वं स्थानमात्मानंबहु मन्यसे ।
सर्वभूतभवं देवं ब्रह्माणमिव शाश्वतम् ॥ २६५ ॥
नचेदमचलंस्थानमनन्तंचाऽपिकस्यचित्। त्वंतुबालिशदाबुद्ध्याममेदमितिमन्यसे
अविश्वास्ये विश्वसिषि मन्यसे चाऽध्रुवं ध्रुवम् ।
ममेदमिति मोहात्त्वं त्रिलोकीश्रियमीप्ससि ॥ १६६ ॥
नेयं तवनचास्माकंनचान्येषांस्थिरामता ।
अतिक्रम्य बहूनन्यांस्त्वयितावदियंस्थिता ॥ २६७ ॥
कञ्चित्कालमियं स्थित्वा त्वयि तारक चञ्चला ।
पुंश्चलीवाऽतिचपलापुनरन्यं गमिष्यति ॥ २६८ ॥
सरत्नौषधिसम्पन्नं ससरित्पर्वताकरम् ।
तानिदानीं न पश्यामि यैर्भुक्तं भुवनत्रयम् ॥ २६९ ॥
हिरण्यकशिपुर्वीरो हिरण्याक्षश्च दुर्जयः ।
प्रह्रादोनमुचिर्वीरो विप्रचित्तिर्विरोचनः ॥ २७० ॥

कीर्तिः शूरश्च वीरश्च वातापिरिल्वलस्तथा ।
अश्वग्रीवः शम्बरश्च पुलोमा मधुकैटभौ ॥ २७१ ॥
विश्वजितप्रमुखाश्चाऽन्येदानवेन्द्रामहाबलाः ।
कालेन निहताःसर्वे कालोहिबलवत्तरः ॥ २७२ ॥
सर्वे यथार्हदातारः सर्वे दाक्षायणीसुताः ।
ज्वलन्तः प्रजयन्तश्च कालेन प्रतिसंहताः ॥ २७३ ॥
मुञ्चेच्छांकालभोगेषुमुञ्चेमंश्रीभवंमदम् ।एतदैश्वर्यनाशेत्वांशोकःसम्पीडयिष्यति
शोककाले शुचो मा त्वं हर्षकाले च मा हृषः ।
अतीतानागते हि त्वा प्रत्युत्पन्नेन वर्तय ॥ २७५ ॥
इन्द्रं चेदागतःकालःसदायुक्तमतन्द्रितम् । क्षमस्वनचिराद्दैत्यत्वामप्युपगमिष्यति
को हि स्थातुमलं लोके ममक्रुद्धस्य संयुगे ।
कालस्तुबलवान्प्राप्तस्तेनतिष्ठामि तारक ॥ २७७ ॥
त्वमेव वेत्सि मांदैत्ययोऽहंयाद्दक्पराक्रमः ।
कल्पे कल्पे महादैत्याः कोटिशोऽर्बुदशोहताः ॥ २७८ ॥
येषां त्वंकोटिभागेऽपिपरिपूर्णोनतारक ! कल्पेकल्पेसृजामीदंब्रह्मादिसकलंजगत्
इच्छयासञ्जीवयाम्येतदनिच्छन्नाशये क्षणात् ।
न हि त्वां नोत्सहे हन्तुं सर्वदैत्यसमायुतम् ॥ २८१ ॥
अङ्गुल्यग्रेण दैत्येन्द्र पुनर्धर्मं न लोपये । यद्यहं प्रवरो भूत्वा धर्मं ब्रह्मवरात्मकम् ॥
लोपयामि ततः कं च धर्मोऽयं शरणं व्रजेत् ।
अहंकर्तेतिमा मंस्थाःकर्ता यस्तु सदाप्रभुः ॥ २८३ ॥
सोऽयं कालः पचेद्विश्वंवृक्षेफलमिवागतम् ।
यैरेव कर्मभिः सौख्यंदुखं तैरेवकर्मभिः ॥ २८४ ॥
प्राप्नोति पुरुषो दैत्य पश्य कालस्य चित्रताम् ।
सर्वं कालवशादेवबोद्धव्यंधीयुतैर्नरैः ॥ २८५ ॥

स्वकर्मपरिपाकस्यफलदं वै विदुर्बुधाः।
तस्मात्कर्मशुभं कार्यंपुण्यात्पुण्यात्मकंचयत् ॥ २८६ ॥
पुण्येनतत्रसौख्यंस्याद्दुःखंपापेननिश्चितम्।इतिनिश्चित्यदैत्येन्द्रस्वंवचःपरिपालय
मदुक्तं वचनं सर्वं यदि मन्तुमिहाऽर्हसि ॥ २८७ ॥

तारक उवाच

मामत्र संस्थितं दृष्ट्वा कालनेमिमुखैर्युतम् ॥ २८८ ॥
कस्येह न व्यथेद्बुद्धिर्मृत्योरपिजिघांसतः सातेनव्यथतेबुद्धिरचलातत्त्वदर्शिनी
ब्रवीषि वाक्यंयच्चत्वंतत्तथैव न संशयः।
को हि विश्वासमर्थेषु शरीरे वा शरीरभृत् ॥ २६० ॥
कर्तुमुत्सहते लोके दृष्ट्वा संप्रस्थितं जगत्।
अहमप्येवमेवैनं लोकं जानाम्यशाश्वतम् ॥ २६१ ॥
कालाग्नावाहितं घोरे गुह्ये सततगत्वरे।
इदमद्यकरिष्यामि श्वः कर्ताऽस्मीतिवादिनः ॥ २६२ ॥
कालो हरति संप्राप्ते नदीवेग इवोन्मुखान्।
इदानीं तावदेवासौमया दृष्टोनविस्मृतः ॥ २६३ ॥
कालेनह्रियमाणानां प्रलापः श्रूयते नृणाम्।
ईर्ष्याभिमानलोभेषु कामक्रोधभयेषु च ॥ २६४ ॥
स्पृहामोहातिवादेषुलोकः सक्तो न बुध्यते।
गुरुम्वाऽप्यगुरुम्वापिकृत्याकृत्यं च केशव ॥ २६५ ॥
जानामित्वामहंविष्णोसर्वभूतवरंप्रभुम्। किंकुर्मःस्वस्वभावेनबलिनात्वांनमन्महे
केचिद्व्रजन्ति त्वां भक्त्या वैरेण हेलया परे।
सर्वेऽनुकम्प्यास्तेतुभ्यमन्तरात्माऽसि देहिनाम् ॥ २६७ ॥
पुराणःशाश्वतोधर्मःसर्वप्राणभृतांसमः। मामालम्ब्यमयामुक्तायान्तुसर्वेदिवौकस
पुनर्मर्कस्वरूपेण भ्रान्तव्यं भुवनत्रयम्।

स्पृहाऽपि यज्ञभागानां न कार्या समयस्त्वयम् ॥ २६८ ॥
एवमुक्ते तारकेण देवा हर्षं प्रपेदिरे।
मुच्यते हृतलोमाऽपि मेषो लाभो हि सैनिकात् ॥ २६६ ॥

श्रीभगवानुवाच

दैत्येन्द्र भवतस्त्वज्ञोविद्याज्ञानतपोन्वितः कालंपश्यसिसुव्यक्तंपाणावामलकंयथा
कालचारित्रतत्त्वज्ञ शिवभक्तमहामते।
वज्राङ्गसुत धन्योऽसि स्पृहणीयोऽसि धीमताम् ॥ ३०१ ॥
यावत्ते तपसो वीर्यंतावद्भुङ्क्ष्वजगत्त्रयम्।
एतेन समयेनैते चरिष्यन्ति सुरा जगत् ॥ ३०२ ॥
इत्युक्त्वामर्कयूथेन वृतो नारायणः प्रभुः।
स्थानादस्मादपाक्रम्य मेरुम्प्रति ययौ तदा ॥ ३०३ ॥
ततो मेरुं समागम्य प्रोवाच वचनंहरिः।
भवन्तो यान्तु ब्रह्माणं स धास्यति च वो हितम् ॥ ३०४ ॥
अप्रमत्तैःसदाभाव्यंपालयश्चसमयस्तथाइत्युक्त्वाभगवान्विष्णुस्तत्रैवाऽन्तरधीयत
प्रणतः संस्तुतो देवैर्ब्रह्माणं च सुरा ययुः ॥ ३७ ॥
दिव्योत्तमैस्तत्रगतैरभिष्टुतो विदीप्ततेजा भुवनत्रयेऽपि।
वज्राङ्गपुत्रोऽपि मुमोद वीरः शिवप्रसादेन महर्द्धिमाप्य ॥ ३०८ ॥
स्वयमिन्द्रोनिमिर्वह्निःकालनेमिर्यमोऽपिच।
स्तम्भश्चनिर्ऋतिस्थानेमहिषोवरुणस्तथा ॥ ३०६ ॥
मेषो वाताधिकारी च कुजम्भो धनदोऽभवत्।
अन्येषां चाऽधिकारांश्च दैत्यानां तारको ददौ ॥ ३१० ॥

इति श्रीस्कान्देमहापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डेदेवासुरसङ्ग्रामेतारकविजयवर्णनंनामैकविंशतितमोऽध्याय २१

द्वाविंशतितमोऽध्यायः

कुमारेशमाहात्म्येपार्वतीजन्मवर्णनम्

नारद उवाच

एवं विप्रकृता देवामहेन्द्रसहितास्तदा । ययुःस्वायम्भुवंधाम मर्करूपमुपाश्रिताः
ततश्च विस्मितो ब्रह्मा प्राह तान्सुरपुङ्गवान् ।
स्वरूपेणेह तिष्ठध्वं नात्रवस्तारकाद्भयम् ॥ २ ॥
ततोदेवाः स्वरूपस्थाः प्रम्लानवदनाम्बुजाः ।
तुष्टुवुः प्रणताःसर्वे पितरं पुत्रका यथा ॥ ३ ॥
नमो जगत्प्रसूत्यै ते हेतवे पालकाय च ।
संहर्त्रे च नमस्तुभ्यं तिस्रोऽवस्थास्तवप्रभो ॥ ४ ॥
त्वमपः प्रथमं सृष्ट्वा तासु वीर्यमवासृजः ।
तदण्डमभवद्धैमं यस्मिँल्लोकाश्चराचराः ॥ ५ ॥
वेदेष्वाहुर्विराड्रूपं त्वामेकरूपमीदृशम् ।
पातालं पादमूलं च पार्ष्णिपादे रसातलम् ॥ ६ ॥
महातलं चाऽस्य गुल्फौ जंघेचाऽपितलातलम् ।
सुतलं जानुनी चास्य ऊरूचवितलातले ॥ ७ ॥
महीतलं च जघनं नाभिश्चास्यनभस्तलम् ।
ज्योतिःपदमुरःस्थानंस्वर्लोकोबाहुरुच्यते ॥ ८ ॥

ग्रीवा महश्चवदनं जनलोकः प्रकीर्त्यते । ललाटं च तपोलोकः शीर्षःसत्यमुदाहृतम्
चन्द्रसूर्यौ च नयने दिशः श्रोत्रे नासिकाश्विनौ ।
आत्मानं ब्रह्मरन्ध्रस्थमाहुस्त्वां वेदवादिनः ॥ १० ॥
एवं येतेविराड्रूपंसंस्मरन्तउपासते । जन्मबन्धविनिर्मुक्ता यान्तित्वांपरमंपदम्
एवं स्थूलं प्राणिमध्यं च सूक्ष्मं भावेभावे भावितं त्वां गृणन्ति ।
सर्वत्रस्थं त्वामतः प्राहुर्वेदास्तस्मै तुभ्यं पद्मज ! इद्धिधेम ॥ १२ ॥
एवं स्तुतो विरञ्चिस्तु कृपयाऽभिपरिप्लुतः जानन्नपितदाप्राह तेषामाश्वासहेतवे
सर्वेभवन्तोदुःखार्ताःपरिम्लानमुखाम्बुजाः ।
भ्रष्टायुधास्तथाऽकस्माद्भ्रष्टाभरणवाससः ॥ १४ ॥
ममैवेयं कृतिर्देवा भवतां यद्विडम्बना ।
यद्वैराजशरीरे मे भवन्तो बाहुसञ्ज्ञकाः ॥ १५ ॥
यद्यद्विभूतिमत्सत्त्वं धार्मिकं चोर्जितं महत् ।
तत्रासीद्बाहुनाशो मे बाहुस्थाने च ते मम ॥ १६ ॥
तन्नूनं मम भग्नौ च बाहू तेन दुरात्मना ।
येन चोपहृतं देवास्तन्ममाख्यातुमर्हथ ॥ १७ ॥

देवा ऊचुः

योऽसौवज्राङ्गतनयस्त्वयादत्तवरःप्रभो । भृशंविप्रकृतास्तेन तत्त्वंजानासितत्त्वतः
यत्तन्महीसमुद्रस्य तटं शार्विकतीर्थकम् ।
तदाक्रम्य कृतं तेन मरुभूमिसमं प्रभो ॥ १९ ॥
ऋद्धयः सर्वदेवानां गृहीतास्तेन सर्वतः ।
महाभूतस्वरूपेण स एव च जगत्पतिः ॥ २० ॥
चन्द्रसूर्यौ ग्रहास्तारा यच्चान्यद्देवपक्षतः ।
तच्च सर्वं निराकृत्य स्थापितो दैत्यपक्षकः ॥ २१ ॥
वयं च विधृतास्तेन बहूपहसितास्तथा ।

विष्णोः प्रसादान्मुक्ताश्च कथञ्चिदिह कष्टतः ॥ २२ ॥
तद्वयं शरणं प्राप्ताः पीडिताः क्षुत्तृषार्दिताः ।
धर्मरक्षाकराश्चेति सञ्चिन्त्य त्रातुमर्हसि ॥ २३ ॥
इत्युक्तः स्वात्मभूर्देवः सुरैर्दैत्यविचेष्टितम् ।
सुरानुवाच भगवानतः सञ्चिन्त्य तत्त्वतः ॥ २४ ॥
अवध्यस्तारको दैत्यः सर्वैरपि सुरासुरैःयस्यवध्यश्चनाद्यापिसजातोभगवान्पुनः
मया च वरदानेन च्छन्दयित्वा निवारितः ॥ २६ ॥
तपसासहि दीप्तोऽभूत्त्रैलोक्यदहनात्मकः । सचवव्रेवधंदैत्यःशिशुतःसप्तवासरात्
स च सप्तदिनो बालः शङ्कराद्यो भविष्यति ।
तारकस्य च वीरस्यवधकर्ताभविष्यति ॥ २८ ॥
सतीनामा तु या देवी विनष्टा दक्षहेलया ।
सा भविष्यति कल्याणीहिमाचलशरीरजा ॥ २९ ॥
शङ्करस्य च तस्याश्च यत्नः कार्य समागमे ।
अहमप्यस्य कार्यस्य शेषंकर्त्ता न संशयः ॥ ३० ॥
इत्युक्तास्त्रिदशास्तेन साक्षात्कमलयोनिना ।
जग्मुर्मेरुं प्रणम्येशं मर्करूपेण सम्वृताः ॥ ३१ ॥
ततोगतेषुदेवेषुब्रह्मालोकपितामहः । निशां सस्मारभगवान्स्वां तनुं पूर्वसम्भवाम्
ततो भयवती रात्रिरुपतस्थे पितामहम् ।
तां विविक्ते समालोक्य तथोवाच विभावरीम् ॥ ३३ ॥
विभावरि महत्कार्यं विबुधानामुपस्थितम् ।
तत्कर्तव्यं त्वया देवि शृणु कार्यस्य निश्चयम् ॥ ३४ ॥
तारकोनाम दैत्येन्द्रः सुरकेतुरनिर्जितः ।
तस्याभावाय भगवाञ्जनिष्यति यं शिवः ॥ ३५ ॥
सुतः स भविता तस्य तारकस्यान्तकारकः ।

अहं त्वादौ यदाजातस्तदापश्यंपुरःस्थितम् ॥ ३६ ॥
अर्धनारीश्वरं देवं व्याप्य विश्वमवस्थितम् ।
दृष्ट्वा तमब्रुवं देवं भजस्वेति च भक्तितः ॥ ३७ ॥
ततो नारी पृथग्जाता पुरुषश्च तथा पृथक् ।
तस्याश्चैवांशजाःसर्वाःस्त्रियस्त्रिभुवनेस्मृताः ॥ ३८ ॥
एकादश च रुद्राश्च पुरुषास्तस्य चांशजाः ।
तां नारीमहमालोक्य पुत्रं दक्षमथाब्रवम् ॥ ३९ ॥
भजस्व पुत्रीं जगती ममापि च तवापि च ।
पुंदुःखनरकात्त्रात्रीपुत्रीतेभाविनीत्वियम् ॥ ४० ॥
एवमुक्तो मया दक्षःपुत्रीत्वेपरिकल्पिताम् ।
रुद्राय दत्तवान्भक्त्यानामदत्त्वासतीतियत् ॥ ४१ ॥
ततः काले च कस्मिंश्चिदवमेने च तां पिता ।
मुमूर्षुः पापसङ्कल्पो दुरात्माकुलकज्जलः ॥ ४२ ॥
ये रुद्रंनैवमन्यन्तेतेस्फुटंकुलकज्जलाः । पिशाचास्तेदुरात्मानोभवन्तिब्रह्मराक्षसाः
अवमानेन तस्याऽपि यथा देवी जहौ तनुम् ।
यथा यज्ञः स च ध्वस्तो भवेन विदितं हि ते ॥ ४४ ॥
अधुनाहिमशैलस्यभवित्रीदुहिताचसा । महेश्वरंपतिंसाचपुनःप्राप्स्यतिनिश्चितम्
तदिदं च त्वया कार्यं मेनागर्भे प्रविश्यच ।
तस्याश्छविं कुरुकृष्णांयथाकाली भवेत्तु सा ॥ ४६ ॥
तदा रुद्रोपहसिता तपस्तप्स्यति सा महत् ।
समाप्तनियमा देवी यदावोग्रा भविष्यति ॥ ४७ ॥
स्वयमेव यदा रूपं सुगौरं प्रतिपत्स्यते ।
विरहेण हरश्चास्य मत्वा शून्यं जगत्त्रयम् ॥ ४८ ॥
तस्यैव हिमशैलस्य कन्दरे सिद्धसेविते ।

प्रतीक्षमाणस्तां देवीमुग्रं सन्तप्स्यते तपः ॥ ४६
तयोः सुतस्ततपसोर्भविता यो महासुतः भविष्यतिसदैतस्यतारकस्यनिवारकः ॥
तपसो हि विना नास्ति सिद्धिः कुत्राऽपि शोभने ! ।
सर्वासां कर्मसिद्धीनां मूलं हि तप उच्यते ॥ ५१ ॥
त्वयाऽपिदानवोदेविदेहनिर्गतयातदा । चण्डमुण्डपुरोगाश्चहन्तव्यालोकदुर्जयाः
यस्माच्चण्डश्च मुण्डंच त्वं देवि निहनिष्यसि ।
चामुण्डेतितथोलोकेख्यातादेविभविष्यसि ॥ ५२ ॥
ततस्त्वांवरदेदेविलोकःसम्पूजयिष्यति।भेदैर्बहुविधाकारैःसर्वांगांकामसाधनीम्
ॐकारवक्त्रां गायत्रीं त्वामर्चन्ति द्विजोत्तमाः ।
ऊर्जितां बलदां चाऽपि राजानः सुमहाबलाः ॥ ५५ ॥
वैश्याश्चभूतिमित्येवशिवांशूद्रास्तथाशुभेक्षान्तिर्मुनीनामक्षोभ्यादयानियमिनामपि
त्वं महोपायसन्दोहा नीतिर्नयविसर्पिणाम् ।
परिस्थितिस्त्वमर्थानां त्वमहो प्राणिकामता ॥ ५७ ॥
त्वंयुक्तिः सर्वभूतानांत्वंगतिःसर्वदेहिनाम् ।
रतिस्त्वंरतिचित्तानांप्रीतिस्त्वंहृदयदर्शिनाम् ॥ ५८ ॥
त्वं कान्तिः शुभरूपाणां त्वं शान्तिः शुभकर्मिणाम् ।
त्वं भ्रान्तिर्मूढचित्तानां त्वं फलं क्रतुयाजिनाम् ॥ ५९ ॥
जलधीनां महावेला त्वं च लीलाविलासिनाम् !
सम्भूतिस्त्वं पदार्थानां स्थितिस्त्वं लोकपालिनी ॥ ६० ॥
त्वंकालरात्रिर्निःशेषभुवनावलिनाशिनी । प्रियकण्ठग्रहानन्ददायिनीत्वंविभावरी
प्रसीद प्रणतानस्मान्सौम्यदृष्ट्या विलोकय ॥ ६२ ॥
इतिस्तुवन्तोयेदेविपूजयिष्यन्तित्वांशुभेतेसर्वकामानाप्स्यन्तिनियतानात्रसंशयः
इत्युक्तातु निशा देवी तथेत्युक्त्वा कृताञ्जलिः ।
जगाम त्वरितापूर्वं गृहं हिमगिरेर्महत् ॥ ६३ ॥

तत्राऽऽसीनां महाहर्म्ये रत्नभित्तिसमाश्रये ।
ददर्शमेनामापाण्डुच्छविवक्त्रसरोरुहाम् ॥ ६४ ॥
किञ्चिच्छ्यामसुखोदग्रस्तनभागावनामिताम् ।
महौषधिगणाबद्धमन्त्रराजनिषेविताम् ॥ ६५ ॥
ततः किञ्चित्प्रमिलिते मेनानेत्राम्बुजद्वये ।
आविवेश मुखं रात्रिर्ब्रह्मणो वचनात्तदा ॥ ६६ ॥
जन्मदाया जगन्मातुः क्रमेणजठरान्तरम् ।
अरञ्जयच्छविं देव्या गुहमातुर्विभावरी ॥ ६७ ॥
ततो जगन्मङ्गला मेना हिमगिरेः प्रिया ।
ब्राह्मे मुहूर्ते सुभगे प्रासूयत शुभाननाम् ॥ ६८ ॥
तस्यां तु जायमानायां जन्तवःस्थाणुजङ्गमाः ।
अभवन्सुखिनःसर्वे सर्वलोकनिवासिनः ॥ ६९ ॥
अभवत्क्रूरसत्त्वानां चेतः शान्तं च देहिनाम् ।
ज्योतिषामपितेजस्त्वमभवत्सुतरांतदा ॥ ७० ॥
वानाश्रिताश्चोषधयः स्वादुवन्तिफलानिच ।
गन्धवन्ति च माल्यानि विमलंचनभोऽभवत् ॥ ७१ ॥
मारुतश्च सुखस्पर्शो दिशश्च सुमनोहराः ।
विस्मृतानि च शास्त्राणि प्रादुर्भावं प्रपेदिरे ॥ ७२ ॥
प्रभावस्तीर्थमुख्यानांतदा पुण्यतमोऽभत् ।
सर्वेषामभवच्छ्रद्धा जन्मकाले गुहारणेः ।
अन्तरिक्षेऽमराश्चापि प्रहर्षोत्फुल्ललोचनाः ॥ ७४ ॥
हरिब्रह्ममहेन्द्रार्कवायुवह्निपुरोगमाः ।
मेरुप्रभृतयश्चाऽपिमूर्तिमन्तोमहानगाःतस्मिन्महोत्सवेप्राप्तावीरकांस्योपशोभिता
सागराः सरितश्चैव समाजग्मुश्च सर्वशः ॥ ७८ ॥

हिमशैलोऽभवल्लोके तदा सर्वैश्चराचरैः । सेव्यश्चाप्यभिगम्यश्च पूजनीयश्च भारतः!

अनुभूयोत्सवं ते च जग्मुः स्वानालयांस्तदा ॥ ८० ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कोमारिकाखण्डे कुमारेशमाहात्म्ये पार्वतीजन्मवर्णनं नाम द्वाविंशोऽध्यायः ॥

त्रयोविंशोऽध्यायः

कुमारेशमाहात्म्ये नारदेन पर्वतपुत्रींदृष्ट्वा सामुद्रिकशास्त्रदृष्ट्याभविष्यकथनं पश्चाच्चहिमवतेआश्वासनवर्णनम्

नारद उवाच

ततश्च शैलजा देवी चिक्रीड सुभगा तदा । देवगन्धर्वकन्याभिर्नगकिन्नरसम्भवाः

मुनीनां चापि याः कन्यास्ताभिः सार्धं च शोभना ॥ १ ॥

कदाचिदथमेरुस्थो वासवःपाण्डुनन्दन! सस्मारमांययौचाहंसंस्मृतोवासवंतदा

मां दृष्ट्वा च सहस्राक्षःसमुत्थायाऽतिहर्षितः ।

पूजयामास तां पूजां प्रतिगृह्याऽहमब्रवम् ॥ ३ ॥

महासुरमहोन्मादकालानल दिवस्पते !

कुशलं विद्यते कश्चित्तव कच्चिच्च नन्दसि ॥ ४ ॥

पृष्टस्त्वेवं मया शक्रः प्रोवाच वचनंस्मयन् ।

कुशलस्याङ्कुरस्तावत्सम्भूतो भुवनत्रये ॥ ५ ॥

तत्फलोदयसम्पत्तौ तद्भावान्संस्मृतोमुनेवेत्सिसर्वमतं त्वंवै तथापिपरिनोदकः ॥

निर्वृतिं परमां याति निवेद्यार्थं सुहृज्जने ॥ ७ ॥

तद्वचाञ्छैलजां देवीं शैलेन्द्रं शैलवल्लभाम् । हरंसम्भावयवरं यन्नान्यं रोचयन्तिते

ततस्तद्वाक्यमाकर्ण्य गतोऽहं शैलसत्तमम् ।

ओषधिप्रस्थनिलयंसाक्षादिव दिवस्पतिम् ॥ ९ ॥

तत्र हैमे स्वयं तेन महाभक्त्या निवेदिते ।

महासने पूजितोऽहमुपविष्टो महासुखम् ॥ १० ॥

गृहीतार्घ्यं ततो मां च पप्रच्छ श्लक्ष्णयागिराकुशलंतपसःशैलःशनैःफुल्लाननाम्बुजः

अहमप्यस्य तत्प्रोच्य प्रत्यवोचं गिरीश्वरम् ।

त्वया शैलेन्द्र पूर्वां वाऽप्यपरां च दिशं तथा ॥ १२ ॥

अवगाह्यस्थितवताक्रियतेप्राणिपालना।अहोधन्योऽसिविप्रेन्द्राःसाहाय्येनतवाचल

तपोजपव्रतस्नानैः साधयन्त्यात्मनः परम् ।

यज्ञाङ्गसाधनैःकांश्चित्कन्दादिफलदानतः ॥ १४ ॥

त्वं समुद्धरसि विप्रान्किमतः प्रोच्यते तव ।

अन्येऽपिजीवा बहुधात्वामुपाश्रित्य भूधर ! ॥ १५ ॥

मुदिताः प्रतिवर्तन्ते गृहस्थमिव प्राणिनः ।

शीतमातपवर्षांश्चक्लेशान्नानाविधान्सहन् ॥ १६ ॥

उपाकरोषि जन्तूनामेवंरूपा हि साधवः ।

किमतः प्रोच्यते तुभ्यं धन्यस्त्वं पृथिवीधर ! ॥ १७ ॥

कन्दरं यस्य चाऽध्यास्ते स्वयंतव महेश्वरः ।

इत्युक्तवति वाक्यं च यथार्थं मयि फाल्गुन ॥ १८ ॥

हिमशैलस्य महिषीमेना आगाद्दिदृक्षया ।

अनुयाता दुहित्री च स्वल्पाश्च परिचारिकाः ॥ १९ ॥

लज्जयानतसर्वाङ्गी प्रविवेश सदो महत् ।

ततो मां शैलमहिषी ववन्दे प्रणिपत्य सा ॥ २० ॥
वस्त्रनिगूढवदना पाणिपद्मकृताञ्जलिः ।
तामहं सत्यरूपाभिराशीर्भिः समवर्धयम् ॥ २१ ॥
पतिव्रता शुभाचारा सुभगा वीरसूः शुभे !
सदा वीरवती चाऽपि भव वंशोन्नतिप्रदे ! ॥ २२ ॥
ततोऽहं विस्मिताक्षीं च हिमवद्गिरिपुत्रिकाम् ।
मृदुवाण्या प्रत्यवोचमेहि बाले ! ममाऽन्तिकम् ॥ २३ ॥
ततोदेवीजगन्माताबालभावंस्वकंमयि । दर्शयन्तीस्वपितरंकण्ठेगृह्याङ्कमाविशत्
उवाच वाचं तां मन्दं मुनिं वन्दय पुत्रिके ! ।
मुनेः प्रसादतोऽवश्यं पतिमाप्स्यसि सम्मतम् ॥ २५ ॥
इत्युक्ता सा ततोबाला वस्त्रान्तपिहितानना ।
किञ्चित्सहुंकृतोत्कम्पं प्रोच्य नोवाच किञ्चन ॥ २६ ॥
ततो विस्मितचित्तोऽहमुपचारविदाम्वरः ।
प्रत्यवोचं पुनर्देवीमेहि दास्यामि ते शुभे ॥ २७ ॥
रत्नक्रीडनकं रम्यं स्थापितं सुचिरं मया ।
इत्युक्ता सा तदोत्थाय पितुरङ्कात्सवेगतः ॥ २८ ॥
वन्दमानाचमेपादौमयानीताङ्कमात्मनः। मन्यतातांजगत्पूज्यामुक्तंबालेतवोचितम्
न तत्पश्यामि तत्तुभ्यं दद्म्याशीः का तवोचिता ।
इत्युक्ते मातृवात्सल्याच्छैलेन्द्रमहिषी तदा ॥ ३० ॥
नोदयामास मां मन्दमनाशीः शङ्कितातदा। भगवन्वेत्सिसर्वंत्वमतीतानागतंप्रभो
तदहं ज्ञातुमिच्छामि कीदृशोऽस्याःपतिर्भवेत् ।
श्रुत्वेति सस्मितमुखःप्रावोचं नर्मवल्लभः ॥ ३२ ॥
न जातोऽस्याःपतिर्भद्रेवर्ततेचकुलक्षणः । नग्नोऽतिनिर्धनःक्रोधीवृतःक्रूरैश्चसर्वदा
श्रुत्वेति सम्भ्रमाविष्टो ध्वस्तवीर्यो हिमाचलः ।

मां तदा प्रत्युवाचेदं साश्रुकण्ठो महागिरिः ॥ ३४ ॥
अहोविचित्रः संसारोदुर्वेद्यो महतामपि । प्रवरस्त्वपि शक्त्या यो नरेषु कृपायते
यत्नेन महता तावत्पुण्यैर्बहुविधैरपि ।
साधयत्यात्मनो लोको मानुष्यमतिदुर्लभम् ॥ ३६ ॥
अध्रुवं तद्ध्रुवत्वे च कथञ्चित्परिकल्प्यते ।
तत्राऽपि दुर्लभानाम समानव्रतचारिणी ॥ ३७ ॥
साध्वी महाकुलोत्पन्ना भार्या या स्यात्पतिव्रता ।
तत्रापि दुर्लभं यच्च तया धर्मनिषेवणम् ॥ ३८ ॥
सह वेदपुराणोक्तं जगत्त्रयहितावहम् ।
एतत्सुदुर्लभं यच्च तस्यां चैव प्रजायते ॥ ३९ ॥
तदपत्यमपत्यार्थं संसारे किल ! नारद ।
एतेषां दुर्लभानां हि किञ्चित्प्राप्नोति पुण्यवान् ॥ ४० ॥
सर्वमेतदवाप्नोति स कोऽपि यदि वा न वा ।
किञ्चित्केनाऽपिहिन्यूनंसंसारःकुरुतेनरम् ॥ ४१ ॥
अथ सांसारिको दोषःस्वकृतं यत्र भुज्यते ।
गार्हस्थ्यं च प्रशंसन्ति वेदाःसर्वेऽपि नारद ! ॥ ४२ ॥
नेति केचित्तत्र पुनः कथन्ते यदि नोगृही
अतो धात्रा च शास्त्रेषु सुतलाभःप्रशंसितः ॥ ४३ ॥
पुनश्च सृष्टिवृद्ध्यर्थं नरकत्राणनाय च ।
तत्र स्त्रीणां समुत्पत्तिं विना सृष्टिर्न जायते ॥ ४४ ॥
सा चजातिप्रकृत्यैवकृपणादैन्यभागिनी । तासामुपरिमाऽवज्ञाभवेदितिचवेधसा
शास्त्रेषूक्तमसन्दिग्धं वाक्यमेतन्महत्फलम् ॥ ४६ ॥
दशपुत्रसमा कन्या दशपुत्रान्प्रवर्द्धयन् । यत्फलं लभते मर्त्यस्तल्लभ्यं कन्ययैकया
तस्मात्कन्या पितुः शोच्या सदा दुःखविवर्धिनी ॥ ४७ ॥

याऽपि स्यात्पूर्णसर्वार्था पतिपुत्रधनान्विता ।
त्वयोक्तं च कृते ह्यस्यास्तद्वाक्यं मम शोकदम् ॥ ४८ ॥
केनदोषेणमेपुत्रीनयोग्माआशिषामता नजातोऽस्याःपतिःकस्माद्वर्ततेवाकुलक्षणः
निर्धनश्च मुने कस्मात्सर्वेषां सर्वदः कुतः । इति दुर्घटवाक्यं ते मनोमोहयतीव मे
इति तं पुत्रवात्सल्यात्सभार्यं शोकसम्प्लुतम् ।
अहमाश्वासयं वाग्भिः सत्याभिः पाण्डुनन्दन ! ॥ ५१ ॥
माशुचःशैलराज त्वंहर्षस्थानेऽतिपुण्यभाक् । शृणुतद्वचनंमह्यंयन्मयोक्तंचह्यर्थवत्
जगन्माता त्वियं बाला पुत्री ते सर्वसिद्धिदा ।
पुराभवेऽभवद्भार्या सतीनाम्नाभवस्य या ॥ ५३ ॥
तदस्याःकिमहं दद्मि रवेर्दीपमिवाऽल्पकः ।
सञ्चिन्त्येति महादेव्यानाऽऽशिषंदत्तवानहम् ॥ ५४ ॥
न जातोऽस्याःपतिश्चेतिवर्ततेचभवोहिसः । नसजातोमहादेवोभूतभव्यभवोद्भवः
शरण्यः शाश्वतः शास्ता शङ्करः परमेश्वरः ॥ ५६ ॥
सर्वे देवा यत्पदमामनन्ति वेदैश्च सर्वैरपि यो न लभ्यः ।
ब्रह्मादिविश्वं ननु यस्य शैल ! बालस्य वा क्रीडनकं वदन्ति ॥ ५७ ॥
स चामङ्गल्यशीलोऽपि मङ्गलायतनोहरः । निर्धनःसर्वदश्चाऽसौवेदस्वंस्वयमेवसः
स च देवोऽचलःस्थाणुर्महादेवोऽजरोहरः ।
भविष्यतिपतिःसोऽस्यास्तत्किमर्थं तु शोचसि ॥ ५९ ॥
इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे कुमारेशमाहात्म्ये हिमवदाश्वासनं नाम त्रयोविंशोऽध्यायः ॥

चतुर्विंशोऽध्यायः

कुमारेशमाहात्म्ये शिवद्वारा कामदहनवर्णनम्

नारद उवाच

एवं श्रुत्वा सभार्यः स प्रमोदप्लुतमानसः । प्रणम्यमामितिप्राहयद्येवंपुण्यवानहम्
पुनः किञ्चित्प्रवक्ष्यामि पुत्र्या मे दक्षिणःकरः ।
उत्तानःकारणंकितच्छ्रोतुमिच्छामि नारद ! ॥ २ ॥
इतिपृष्टोऽस्मि शैलेन प्रोवाचं कारणं तदा ।
सर्वदैव करो ह्यस्याःसर्वेषांप्राणिनांप्रति ॥ ३ ॥
अभयस्य प्रदाताऽसावुत्तानस्तु करस्ततः ।
एषा भार्या जगद्भर्तुर्वृषाङ्कस्य महीधर ! ॥ ४ ॥
जननी सर्वलोकस्य भाविनी भूतभाविनी ।
तद्यथाशीघ्रमेवैषा योगं यातु पिनाकिना ॥ ५ ॥
त्वया विधेयं विधिवत्तथा शैलेन्द्रसत्तम ! ।
अस्त्यत्र सुमहत्कार्यं देवानां हिमभूधर ! ॥ ६ ॥
इति प्रोच्य तमापृच्छ्य प्रावोचं वासवाय तत् ।
मम भूयस्तु कर्तव्यं तन्मयाकृतमेवहि ॥ ७ ॥
किं तु पञ्चशरः प्रेर्यः कार्यशेषेऽत्र वासव ।
इत्यादिश्य गतश्चाऽहं तारकं प्रतिफाल्गुन ॥ ८ ॥
कलिप्रियत्वात्तस्यैनमर्थं कथयितुं स्फुटम् ।
हिमाद्रिरपि मे वाक्यप्रेरितः पार्वतीम्प्रति ॥ ९ ॥
भवस्याऽऽराधनांकर्तुं ससखीमादिशत्तदा ।
सा तं परिचचारेशं तस्या दृष्ट्वासुशीलताम् ॥ १० ॥
पुष्पतोयफलाद्यानि नियुक्ता पार्वतीव्यधात् ।

महेन्द्रोऽपि च मद्वाक्यात्स्मरं सस्मार भारत ॥ ११ ॥
स च तत्स्मरणं ज्ञात्वा वसन्तरतिसंयुतः ।
चूताङ्कुरास्त्रः सहसा प्रादुरासीन्मनोभवः ॥ १२ ॥
तमाह च वचो धीमान्स्मयन्निव च तं स्पृशन् ।
उपदेशेन बहुना किं त्वां प्रति रतिप्रिय ! ॥ १३ ॥
चित्ते वससि तेन त्वं वेत्सि भूतमनोगतम् ।
तथापि त्वां वदिष्यामि स्वकार्यपरतांस्मरन् ॥ १४ ॥
ममैकं सुमहत्कार्यं कर्तुमर्हसि मन्मथ ! ।
महेश्वरं कृपानाथं सतीभार्यावियोजितम् ॥ १५ ॥
संयोजय पुनर्देव्या हिमाद्रिगृहजातया । देवी देवश्च तुष्टौ ते करिष्यत इहेप्सितम्

मदन उवाच

अलीकमेतद्देवेन्द्रस हिदेवस्तपोरतिः । नान्यासादयितव्यानि तेजांसिमनुरब्रवीत्
वेदान्तेषु च मां विप्रा गर्हयन्ति पुनःपुनः ।
महाशनो महापाप्मा कामोऽयमनलोमहान् ॥ १८ ॥
आवृतं ज्ञानमेतेन ज्ञानिनां नित्यवैरिणा ।
तस्मादयं सदा त्याज्यः कामोऽहिरिव सत्तमैः ॥ १६ ॥
एवं शीलस्य मे कस्मात्प्रतुष्यतिमहेश्वरः। मद्यपस्यैव पापस्य वासुदेवोजगद्गुरुः

इन्द्र उवाच

मैवंब्रूहि महाभाग ! त्वां विना कः पुमान्भुवि ।
धर्ममर्थंतथाकामं मोक्षम्वा प्राप्तमीश्वरः ॥ २१ ॥
यत्किञ्चित्साध्यते लोके मूलं तस्य च कामना ।
कथं कामं विनिन्दन्ति तस्मात्ते मोक्षसाधकाः ॥ २२ ॥
सत्यं चाऽपि श्रुतेर्वाक्यं तव रूपं त्रिधागतम् ।
तामसं राजसं चैव सात्त्विकं चापि मन्मथ ! ॥ २३ ॥

अमुक्तितः कामनया रूपं तत्तामसं तव ।
तत्ते रूपत्रयमिदं ब्रूहि नोपासते हि के ॥ २१ ॥
त्वंसाक्षात्परमःपूज्यःकुरुकार्यमिदंहिनःअथवापीडितान्दृष्ट्वासामान्यानपिपण्डिता
स्वप्राणैरपि त्रायन्ति परमेतन्महाफलम् ॥ २६ ॥
इति सञ्चिन्त्य कार्यं त्वं सर्वथा कुरु तत्स्फुटम् ॥ २७ ॥
इत्याकर्ण्य तथेत्युक्त्वावसन्तरतिसंयुतःपिकादिसैन्यसम्पन्नोहिमाद्रिंप्रययौस्मरः
तत्राऽपश्यत शम्भोः सपुण्यमाश्रममण्डलम् ।
नानावृक्षसमाकीर्णं शान्तसत्त्वसमाकुलम् ॥ २६ ॥
तत्राऽपश्यत्त्रिनेत्रस्य वीरकंनाम द्वारपम् ।
यथासाक्षान्महेशानंगणांश्चायुतशोऽस्यच ॥ ३० ॥
ददर्श च महेशानंनासाग्रकृतलोचनम् । देवदारुद्रुमच्छायावेदिकामध्यमाश्रितम् ॥
समकायं सुखासीनं समाधिस्थं महेश्वरम् ॥ ३१ ॥
निस्तरङ्गविनिगृह्य स्थितमिन्द्रियगोचरान् ।
आत्मानमात्मनादेवप्रविष्टंतपसोनिधिम् ॥ ३२ ॥
तं तथाविधमालोक्य सोऽन्तर्भेदाय यत्नवान् ।
भ्रमरध्वनिव्याजेन विवेश मदनो मनः ॥ ३३ ॥
एतस्मिन्नन्तरे देवो विकासितविलोचनः ।
सस्मार नगराजस्य तनयां रक्तमानसः ॥ ३४ ॥
निवेदिता वीरकेण विवेश च गिरेः सुता ।
तस्मिन्काले महाभागा सदा यद्वदुपैति सा ॥ ३५ ॥
ततस्तस्यां मनः स्वीयमनुरक्तमवेक्ष्य च । निगृह्य लीलया देवः स्वकं पृष्ठमवैक्षतः
तावदापूर्णधनुषमपश्यत रतिप्रियम् ॥ ३६ ॥
तन्नाशकृपया देवो नानास्थानेषु सोऽगमत् ।
तावत्पश्यति पृष्ठस्थमाकृष्य धनुषःशरम् ॥ ३७ ॥

स नदीः पर्वतांश्चैव आश्रमान्सरसीस्तथा ।
परिभ्रमन्महादेवः पृष्ठस्थं तमवैक्षत ॥ ३८ ॥
जगत्त्रयं परिभ्रम्य पुनरागात्स्वमाश्रमम् ।
पृष्ठस्थमेव तं वीक्ष्य निःश्वासं मुमुचे हरः ॥ ३६ ॥
ततस्तृतीयनेत्रोत्थवह्निना नाकवासिनाम् ।
क्रोशतांगमितःकामोभस्मत्वंपाण्डुनन्दन ॥ ४० ॥
स तु तं भस्मसात्कृत्वा हरनेत्रोद्भवोऽनलः ।
व्यजृम्भतजगद्दग्धुं ज्वालापूरितदिङ्मुखः ॥ ४१ ॥
ततो भवो जगद्धेतोर्व्यभजज्जातवेदसम् । साहङ्कारे जने चन्द्रे सुमनस्सु च गीतके
भृङ्गेषु कोकिलास्येषु विहारेषु स्मरानलम् ।
तत्प्राप्तौ स्नेहसंयुक्तं कामिनां हृदयं किल ॥ ४३ ॥
ज्वालयत्यनिशं सोऽग्निर्दुश्चिकित्स्योऽसुखावहः ॥
विलोक्य हरनिःश्वासज्वालाभस्मीकृतं स्मरम् ॥ ४४ ॥
विललाप रतिर्दीना मधुनाबन्धुनासह । विलपन्तीसुबहुशोमधुनापरिसान्त्विता
रत्याः प्रलापमाकर्ण्य देवदेवो वृषध्वजः ।
कृपया परया प्राह कामपत्नीं निरीक्ष्य च ॥ ४६ ॥
अमूर्तोऽपि ह्ययं भद्रे! कार्यंसर्वंपतिस्तव । रतिकालेध्रुवं बाले करिष्यतिनसंशयः
यदा विष्णुश्च भविता वासुदेवात्मजो विभुः ।
तदा तस्य सुतो यः स्यात्स पतिस्ते भविष्यति ॥ ४८ ॥
साप्रणम्यततोरुद्रमितिप्रोक्तारतिस्ततःजगामस्वेच्छयागत्यावसन्तादिभिरन्विता
इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
कौमारिकाखण्डे कुमारेश्वरमाहात्म्ये कामदहनोनाम चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४॥

पञ्चविंशोऽध्यायः

नारदार्जुनसम्वादे महादेवतपःकरणं पार्वत्याऽपिस्वेष्टसाधनायहिमाद्रे-
रधित्यकायांतपस्याकृतातत्रमुनीनांतपःकरणायविरोधः पश्चाच्छङ्करद्वारा
ब्रह्मचारिछद्मवेषेणपर्वतपुत्र्याःपरीक्षाशिवपार्वत्युद्वाहकविषयकउत्साहः

अर्जुन उवाच

देवर्षे ! वर्ण्यते चेयं कथा पीयूससोदरा । पुनरेतन्मुने ! ब्रूहि यदा वेत्ति महेश्वरः
भगवान्स्वांसतींभार्यां वधार्थंचापितारकम् ।
सत्याश्चविरहात्तप्यन्ददाहकिमसौस्मरम् ॥ २ ॥
त्वयैवोक्तं सविरहात्सत्यास्तप्यति वैतपः ।
हिमाद्रिमास्थितोदेवस्तस्याःसङ्गमवाञ्छया ॥ ३ ॥

नारद उवाच

सत्यमेतत्पुरा पार्थ भवस्येदं मनीषितम् । अतप्ततपसायोगो न कर्तव्योमयाऽनया
तपो विना शुद्धदेहो न कथञ्चन जायते ।
अशुद्धदेहेन समं संयोगो नैव दैहिकः ॥ ५ ॥
महत्कर्माणि यानीह तेषां मूलं सदा तपः ।
नातप्ततपसां सिद्धिर्महत्कर्माणि यान्ति वै ॥ ६ ॥
एतस्मात्कारणाद्देवो दर्पितं तं ददाह तु ।
ततोदग्धे स्मरे चाऽपि पार्वतीमपि व्रीडिताम् ॥ ७ ॥
विहाय सगणो देवः कैलासं समपद्यत । देवी च परमोद्विग्ना प्रस्खलन्ती पदेपदे
जीवितं स्वं विनिन्दन्ती बभ्रामेतस्ततश्च सा ।

हिमाद्रिरपि स्वे शृङ्गे रुदन्तीं पृष्टवान्रतिम् ॥ ९ ॥
काऽसि कस्याऽसि कल्याणि किमर्थं चापि रोदिषि ।
पृष्टा सा च रतिःसर्वंयथावृत्तं न्यवेदयत् ! ॥ १० ॥
निवेदिते तथा रत्याशैलःसम्भ्रान्तमानसः ।
प्राप्यस्वांतनयांपाणावादायागात्स्वकंपुरम् ॥ ११ ॥
सा तत्र पितरौ प्राह सखीनां वदनेन च ।
दुर्भगेन शरीरेण किमनेन हि कारणम् ॥ १२ ॥
देहवासंपरित्यक्ष्ये प्राप्स्येवाभिमतंपतिम् ।
असाध्यं चाप्यभीष्टं च कथंप्राप्यंतपोविना ॥ १३ ॥
नियमैर्विविधैस्तस्माच्छोषयिष्येकलेवरम् ।
अनुजानीत मां तत्र यदि वः करुणामयि ॥ १४ ॥
श्रुत्वेनि वचनं मातापिता च प्राहतांशुभाम् ।
उमेतिचपले पुत्रि ! न क्षमं तावकं वपुः ॥ १५ ॥
सोढुंक्लेशात्मरूपस्यतपसःसौम्यदर्शने । भावीन्यप्यनिवार्याणिवस्तूनिचसदैवतु
भाविनोऽर्था भवन्त्येव नरस्याऽनिच्छतोऽपि हि ।
तस्मान्न तपसा तेऽस्ति बाले ! किञ्चित्प्रयोजनम् ॥ १७ ॥

श्रीदेव्युवाच

यदिदं भवतोवाक्यंनसम्यगिति मे मतिः । केवलं न हि दैवेनप्राप्तुमर्थोहिशक्यते
किञ्चिद्दैवाद्धठात्किञ्चित्किञ्चिदेव स्वभावतः ।
पुरुषःफलमाप्नोति चतुर्थंनाऽत्रकारणम् ॥ १९ ॥
ब्रह्मणा चाऽपि ब्रह्मत्वं प्राप्तं किल तपोबलात् ।
अन्यैरपि च यल्लब्धं तन्न संख्यातुमुत्सहे ॥ २० ॥
अध्रुवेणशरीरेणयद्यभीष्टंन साध्यते । पश्चात्स शोच्यतेमन्दःपतितेऽस्मिञ्छरीरके
यस्य देहस्य धर्मोऽयं कचिज्जायेत्कचिन्म्रियेत् ।

कचिद्गर्भगतंनश्येज्जातमात्रं कचित्तथा ॥ २२ ॥
बाल्ये च यौवनेचाऽपि वार्धक्येऽपि विनश्यति ।
तेन चञ्चलदेहेनकोऽर्थःस्वार्थोनचेद्भवेत् ॥ २३ ॥
इत्युक्त्वा स्वसखीयुक्ता पितृभ्यां साश्रुवीक्षिता ।
शृङ्गंहिमवतःपुण्यंनानाश्चर्यं जगाम सा ॥ २४ ॥
तत्राम्बराणि सन्त्यज्यभूषणानिचशैलजा ।
सम्वीतावल्कलैर्दिव्यैस्तपोऽतप्यतसंयता ॥ २५ ॥
ईश्वरं हृदि संस्थाप्य प्रणवाभ्यसनादृता ।
मुनीनामप्यभून्मान्या तदानीं पार्थ पार्वती ॥ २६ ॥
त्रिस्नाता पाटलापत्रभक्षकाऽभूच्छतं समाः ।
शतं च बिल्वपत्रेण शीर्णेन कृतभोजना ॥ २७ ॥
जलभक्षाशतं चाभूच्छतं वै वायुभोजना ।
ततो नियममादाय पादाङ्गुष्ठस्थिताऽभवत् ॥ २८ ॥
निराहारा ततस्तापं प्रापुस्तत्तपसो जनाः ।
ततो जगत्समालोक्य तदीयतपसोर्जितम् ॥ २९ ॥
हरस्तत्राऽऽययौसाक्षाद्ब्रह्मचारिवपुर्द्धरः ।
वसानोवल्कलं दिव्यं रौरवाजिनसम्वृतः ॥ ३० ॥
सुलक्षणाषाढधरः सद्वृत्तः प्रतिभानवान् ।
ततस्तं पूजयामासुस्तत्सख्यो बहुमानतः ॥ ३१ ॥
वक्तुमिच्छुः शैलपुत्रीं सखीभिरितिचोदितःब्रह्मन्नियंमहाभागागृहीतनियमा शुभा
मुहूर्तपञ्चमात्रेण नियमोऽस्याः समाप्यते ।
तत्प्रतीक्षस्व तं कालं पश्चादस्मत्सखीसमम् ॥ ३३ ॥
नानाविधाधर्मवार्ताःप्रकरिष्यसिब्राह्मण!इत्युक्त्वाविजयाद्यास्तादेवीचरितवर्णनै
अश्रुमुख्योद्विजस्याऽग्रे निन्युः कालंचतंतदा ।

ततः काले किञ्चिदूने ब्रह्मचारीमहामतिः ॥ ३५ ॥
विलोकनमिषेणाऽगादाश्रमोपस्थितं ह्रदम् ।
निपपात च तत्राऽसौ चुक्रोशाऽतितरांततः ॥ ३६ ॥
अहमत्र निमज्जामि कोऽपि मामुद्धरेत भोः ।
इति तारेण क्रोशन्तंश्रुत्वा तंविजयादिकाः ॥ ३७ ॥
आजग्मुस्त्वरया युक्ता ददुस्तस्मै करं च ताः ।
स चुक्रोश ततो गाढं दूरेदूरे पुनःपुनः ॥ ३८ ॥
नाहं स्पृशाम्यसंसिद्धां म्रियेवा नानृतंत्विदम् ।
ततःसमाप्तनियमापार्वतीस्वयमाययौ ॥ ३९ ॥
सव्यं करं ददावस्य तंचाऽसौ नाभ्यनन्दत ।
भद्रे यच्छुचिनैवस्याचचैवाऽवज्ञयाकृतम् ॥ ४० ॥
सदोषेणकृतंयच्चतदादद्यान्नकर्हिचित्सव्यं चाऽशुचिते हस्तंनावलम्बामिकर्हिचित्
इत्युक्ता पार्वती प्राह नाहं दत्तं च दक्षिणम् ।
ददामि कस्यचिद्विप्र ! देवदेवाय कल्पितम् ॥ ४२ ॥
दक्षिणं मे करं देवो ग्रहीता भव एव च । शीर्यते चोग्रतपसा सत्यमेतन्मयोदितम्

विप्र उवाच

यद्येवमवलेपस्ते गमनं केन वार्यते । यथा तव प्रतिज्ञेयं समाऽपीयं तथाऽचला ॥
रुद्रस्यापि वयं मान्याः कीदृशं ते तपो वद ।
विषमस्थं यत्र विप्रं म्रियमाणमुपेक्षसि ॥ ४५ ॥
अवजानासिविप्रांस्त्वंतच्छीघ्रं व्रज दर्शनात् ।
यदिवामन्यसेपूज्यांस्ततोऽभ्युद्धरनान्यथा ॥ ४६ ॥
ततो विचार्य बहुधा इतिचेतिचसाशुभा ।
विप्रस्योद्धरणं सर्वधर्मेभ्योऽमन्यताऽधिकम् ॥ ४७ ॥
ततः सा दक्षिणं दत्त्वा करं तं प्रोज्जहार च ।

नरं नारी प्रोद्धरति मज्जन्तं भववारिधौ ॥
एतत्सन्दर्शनार्थाय तथा चक्रे भवोद्भवः ॥ ४८ ॥
प्रोद्धृत्य च ततः स्नात्वा बद्ध्वा योगासनं स्थिता ॥ ४९ ॥
ब्रह्मचारीततःप्राहप्रहसन्किमिदं शुभे ! कर्तुकामाऽसितन्वङ्गिदृढयोगासनस्थिता
देवी प्राह ज्वालयिष्ये शरीरं योगवह्निना ।
महादेवकृतमतिरुच्छिष्टाऽहं यतोऽवभवम् ॥ ५१ ॥
ब्रह्मचारी ततः प्राह काञ्चिद्ब्राह्मणकाम्यया ।
कृत्वा वार्तास्ततःस्वीयमभीष्टं कुरुपार्वति ! ॥ ५२ ॥
नोपहन्या कदाचिद्धि साधुभिर्विप्र कामना ।
धर्ममेनं मन्यसे चेन्मुहूर्त्तं ब्रूहि पार्वति ॥ ५३ ॥
देवी प्राह ब्रूहि विप्र ! मुहूर्तंसंस्थिता त्वहम् ।
ततःस्वयं व्रती प्राहदेवीतांस्वसखीयुताम् ॥ ५४ ॥
किमर्थमिति रम्भोरु नवे वयसिदुश्चरम् ।
तपस्त्वया समारब्धं नाऽनुरूपं विभाति मे ॥ ५५ ॥
दुर्लभंप्राप्य मानुष्यं गिरिराजगृहेऽधुना ।
भोगांश्चदुर्लभान्देवित्यक्त्वाकिंक्लिश्यतेवपुः ॥ ५६ ॥
अतीव दूये वीक्ष्य त्वां सुकुमारतराकृतिम् ।
अत्युग्रतपसा क्लिष्टा पद्मिनीव हिमार्दिता ॥ ५७ ॥
इदं चान्यत्तव शुभे ! शिरसो रोगदं मम ।
यद्देहं त्यक्तुकामा त्वं प्रबुद्धा नासिबालिके ॥ ५८ ॥
वामः कामो मनुष्येषु सत्यमेतद्वचो यतः ।
स्पृहणीयाऽसि सर्वेषामेवं पीडयसे वपुः ॥ ५९ ॥
अविज्ञातान्वयो नग्नः शूलीभूतगणाधिपः श्मशाननिलयोभस्मोद्धूलनोवृषवाहनः
गजाजिनो द्विजिह्वाद्यलङ्कृताङ्गो जटाधरः ।

विरूपाक्षः कथङ्कारं निर्गुणः स्यात्तवोचितः ॥ ६१ ॥
गुणा ये कुलशीलाद्या वराणामुदिता बुधैः ।
तेषामेकोऽपि नैवास्ति तस्मिस्तन्नोचितःसते ॥ ६२ ॥
शोचनीयतमा पूर्वमासीत्पार्वति कौमुदी ।
त्वंसम्वृत्ताद्वितीयासितस्यास्तत्सङ्गमाशया ॥ ६३ ॥
तपोधनाः सर्वसमा वयं यद्यपि पार्वति !
दुनोत्येव तवारम्भः शूलायां यूपसत्क्रिया ॥ ६४ ॥
वृषभारोहणंवासःश्मशाने पाणिसङ्ग्रहः ।
सव्यालपाणिनाक्षौमगजत्वम्बन्धनःकथम् ॥ ६५ ॥
जनहास्यकरंसर्वंत्वयाऽऽरब्धमसाम्प्रतम् ।
स्त्रीभावाद्भूतिसम्पर्क्कःकथंचाभिमतस्तव ॥ ६६ ॥
निवर्तय मनस्तस्मादस्मात्सर्वविरोधिनः ।
मृगाक्षि मदनारातेर्मर्कटाक्षस्य प्रार्थनात् ॥ ६७ ॥

विरुद्धवादिनं चैवं ब्रह्मचारिणमीश्वरम् । निशम्यकुपितादेवीप्राहवाचा सगद्गदम्

मा मा ब्राह्मण ! भाषिष्ठा विरुद्धमिति शङ्करे ।
महत्तमो याति पुमान्देवदेवस्य निन्दया ॥ ६६ ॥

नसम्यगभिजानासितस्यदेवस्यचेष्टितम्श्रृणुब्राह्मणत्वंपापाद्यथास्मात्परिमुच्यसे

स आदिः सर्वजगतां कोऽस्य वेदान्वयंततः ।
सर्वं जगद्यस्यरूपंदिग्वासाःकीर्त्यतेततः ॥ ७१ ॥
गुणत्रयमयं शूलं शूली यस्माद्बिभातसः ।
अबद्धाः सर्वतो मुक्ता भूता एवचतत्पतः ॥ ७२ ॥
श्मशानंचापिसंसारस्तद्वासीकृपयार्थिनाम् ।
भूतयःकथिताभूतिस्तांबिभर्तिसभूतिभृत् ॥ ७३ ॥
वृषो धर्म इति प्रोक्तस्तमारूढस्ततोवृषी ।

सर्पाश्चदोषाःक्रोधाद्यास्तान्बिभर्तिजगन्मयः ॥ ७४ ॥
नानाविधाःकर्मयोगा जटारूपा बिभर्ति सः ।
वेदत्रयी त्रिनेत्राणि त्रिपुरं त्रिगुणंवपुः ॥ ७५ ॥
भस्मीकरोति तद्देवस्त्रिपुरघ्नस्ततः स्मृतः ।
एवम्विधं महादेवं विदुर्ये सूक्ष्मदर्शिनः ॥ ७६ ॥

कथङ्कारं हि ते नाम भजन्ते नैव तं हरम् । अथवाभीतसंसाराःसर्वेविप्रयतोजनाः विमृश्य कुर्वते सर्वं विमृश्यैतन्मयाकृतम् । शुभंवाऽप्यशुभंवाऽस्तुत्वमप्येनंप्रपूजय

इति ब्रुवन्त्यां तस्यां तु किञ्चित्प्रस्फुरिताधरम् ।
विज्ञाय तां सखीमाह किमप्येष विवक्षुकः ॥ ७६ ॥

वार्यातामितिविप्रोऽयं महद्दूषणभाषकः न केवलंपापभागीश्रोतावै स्यान्नसंशयः

अथवा किञ्चनःकार्यंवादेनसहब्राह्मणैः ।
कर्णौ पिधाय यास्यामो यथायःस्यात्तथाऽस्तुसः ॥ ८१ ॥
इत्युक्त्वोत्थाय गच्छन्त्यां पिधाय श्रवणावुभौ ।
स्वरूपं समुपाश्रित्य जगृहेवसनंहरः ॥ ८२ ॥
ततो निरीक्ष्य तं देवं सम्भ्रान्ता परमेश्वरी ।
प्रणिपत्य महेशानं तुष्टावाऽवनता उमा ॥ ८३ ॥
प्राह तां च महादेवो दासोऽस्मि तव शोभने ! ।
तपोद्रव्येणक्रीतश्च समादिशयथेप्सितम् ॥ ८४ ॥

देव्युवाच

मनसस्त्वं प्रभुः शम्भो ! दत्तं तच्च मया तव ।
वपुषः पितरावीशौ तौसम्मानयितुमर्हसि ॥ ८५ ॥

महादेव उवाच

पित्राहिते परिज्ञातं दृष्ट्वात्वांरूपशालिनीम् ।
बालां स्वयम्वरंपुत्रीमहंदास्यामि नान्यथा ॥ ८६ ॥

तत्तस्य सर्वमेवाऽस्तु वचनं त्वं हिमाचलम् ।

स्वयम्वरार्थं सुश्रोणि ! प्रेरय त्वां वृणेततः ॥ ८७ ॥

इत्युक्त्वा तां महादेवःशुचिःशुचिषदोविभुः । जगामेष्टंतदादेशंस्वपुरंप्रययौचसा

दृष्ट्वा देवीं तदा हृष्टो मेनया सहितोऽचलः ॥ ८६ ॥

आलिङ्ग्याऽऽघ्रायपप्रच्छसर्वंसाचन्यवेदयत्। दुहितुर्देवदेवेननआज्ञतंतु हिमाचलः

स्वयम्वरं प्रमुदितः सर्वलोकेष्वघोषयत् । अश्विनौद्वादशादित्यागन्धर्वगरुडोरगाः

यक्षाः सिद्धास्तथा साध्या दैत्याः किम्पुरुषा नगाः ।

समुद्राद्याश्च ये केचित्त्रैलोक्यप्रवराश्च ये ॥ ६२ ॥

त्रतस्त्रिंशत्सहस्राणि त्रयस्त्रिंशच्छतानि च त्रयस्त्रिंशच्च ये देवास्त्रयस्त्रिंशच्चकोटयः

जग्मुर्गिरीन्द्रपुत्र्यास्तु स्वयम्वरमनुत्तमम् ।

आमन्त्रितस्तथा विष्णुर्मेरुमाह हसन्निव ॥ ६४ ॥

तातास्माकंच सा देवी मेरो गच्छ नमामिताम् ।

अथशैलसुतादेवीहैममारुह्यशोभनम् ॥ ६५ ॥

विमानं सर्वतोभद्रं सर्वरत्नैरलङ्कृतम् ।

अप्सरोभिः प्रनृत्यद्भिः सर्वाभरणभूषिता ॥ ६६ ॥

गन्धर्वसंघैर्विविधैःकिन्नरैश्चसुशोभनैः ।

वन्दिभिःस्तूयमाना च वीरकांस्यधरास्थिता ॥ ६७॥

सितातपत्ररत्नांशुमिश्रितं चाऽवहत्तदा ।

शालिनीनामपार्वत्याः संध्यापूर्णेन्दुमण्डला ॥ ६८ ॥

चामरासक्तहस्ताभिर्दिव्यस्त्रीभिश्चसम्वृता ।

मालां प्रगृह्य सा तस्थौसुरद्रुमसमुद्भवाम् ॥ ६६ ॥

एवं तस्यां स्थितायां तु स्थितेलोकत्रयेतदा ।

शिशुर्भूत्वामहादेवःक्रीडार्थंवृषभध्वजः ॥ १०० ॥

उत्सङ्गतलसंगुप्तो वभूव भगवान्भवः जयेति यत्पदं ख्यातं तस्य सत्यार्थमीश्वरम्

अथ दृष्ट्वा शिशुं देवास्तस्य उत्सङ्गवर्त्तिनः ।

कोऽयमत्रेति सम्मन्त्र्य चुक्रुशुर्भृशरोषिताः ॥ १०२ ॥

वज्रमाहारयत्तस्य बाहुमुद्यम्य वृत्रहा । स बाहुरुद्यतस्तस्य तथैव समतिष्ठत ॥

स्तम्भितः शिशुरूपेण देवदेवेन लीलया ।

वज्रं क्षेप्तुं न शक्नोति बाहुं चालयितुं तदा ॥ १०४ ॥

वह्निःशक्तिं तदाक्षेप्तुं न शशाक तथोत्थितः ।

यमोऽपि दण्डं खड्गंचनिर्ऋतिस्तंशिशुंप्रति ॥ १०५ ॥

पाशं च वरुणो राजा ध्वजयष्टिं समीरणः ।

सोमो गुडं (इषुं सोमो) धनेशश्चगदां सुमहतीं दृढाम् ॥ १०६ ॥

नानायुधानि चादित्या मुसलंवसवस्तथा ।

महाघोराणि शस्त्राणि तारकाद्याश्च दानवाः ॥ १०७ ॥

स्तम्भिता देवदेवेन तथाऽन्ये भुवनेषु ये ।

पूषा दन्तान्दशन्दन्तैर्बालमैक्षत मोहितः ॥ १०८ ॥

तस्याऽपिदशनाः पेतुर्दृष्टमात्रस्य शम्भुना ।

भगश्चनेत्रे विकृते चकार स्फुटिते च ते ॥ १०६ ॥

बलं तेजश्च योगांश्च सर्वेषां, जगृहे प्रभुः ।

अथ तेषु स्थितेष्वेव मन्युमत्सु सुरेष्वपि ॥ ११० ॥

ब्रह्माध्यानमुपाश्रित्यबुबोध हरचेष्टितम्। सोऽभिगम्य महादेवंतुष्टाव प्रयतोविधिः

पौराणैः सामसङ्गीतैर्वैदिकैर्गुह्यनामभिः ।

नमस्तुभ्यं महादेव महादेव्यै नमोनमः ॥ ११२ ॥

प्रसादात्तव बुद्ध्यादिर्जगदेतत्प्रवर्तते । मूढाश्च देवताः सर्वा नैनं बुध्यत शङ्करम्

महादेवमिहायातं सर्वदेवनमस्कृतम् ।

गच्छध्वं शरणं शीघ्रं यदि जीवतुमिच्छथ ॥ ११४ ॥

ततः सम्भ्रमसम्पन्नास्तुष्टुवुःप्रणताः सुराः ।

नमोनमोमहादेव पाहिपाहि जगत्पते ! ॥ ११५ ॥
दुराचारान्भवानस्मानात्मद्रोहपरायणान् ।
अहोपश्यतनोमौढ्यंजानन्तस्तवभाविनीम् ॥ ११६ ॥
भार्यामुमां महादेवीं तथाऽप्यत्र समागताः ।
युक्तमेतद्यदस्माकं राज्यं गृह्येत चासुरैः ॥ ११७ ॥
येषामेवंविधाबुद्धिरस्माभिः किंकृतं त्विदम् ।
अथवानोनदोषोऽस्तिपशवोहिवयंयतः ॥ ११८ ॥
त्वयैव पतिना सर्वे प्रेरिताः कुर्महे विभो ।
ईश्वरः सर्वभूतानां पतिस्त्वं परमेश्वरः ॥ ११९ ॥
भ्रामयस्यखिलंविश्वंयन्त्रारूढंस्वमायया ।
येनविभ्रामितामूढाःसमायाताः स्वयम्वरम् ॥ १२० ॥
तस्मै पशूनां पतये नमस्तुभ्यं प्रसीद नः ।
अथ तेषां प्रसन्नोऽभूद्देवदेवस्त्रियम्बकः ॥ १२१ ॥
यथापूर्वंचकारैतान्संस्तवाद्ब्रह्मणःप्रभुः । तारकप्रमुखादैत्याःसंक्रुद्धास्तत्रप्रोचिरे
कोऽयमङ्ग महादेवो न मन्यामो वयं च तम् ।
ततः प्रहस्य बालोऽसौ हुङ्कारं लीलया व्यधात् ॥ १२३ ॥
हुङ्कारेणैव ते दैत्याः स्वमेव नगरंगताः । विस्मृतंसकलंतेषांस्वयम्वरमुखं च तत्
महादेवप्रभावेण दैत्यानां घोरकर्मणाम् ।
एवं यस्य प्रभावो हि देवदैत्येषु फाल्गुन ! ॥ १२५ ॥
कथमीश्वरवाक्यार्थस्तस्मादन्यत्र मुच्यते ।
असंशयं विमूढास्ते पश्चात्तापः पुरा महान् ॥ १२६ ॥
ईश्वरं भुवनस्याऽस्य ये भजन्ते न त्र्यम्बकम् ।
ततःसंस्तूयमानःस सुरैःपद्मभुवादिभिः ॥ १२७ ॥
वपुश्चकार देवेशस्त्र्यम्बकःपरमाद्भुतम् ।

तेजसा तस्य देवास्ते सेन्द्रचन्द्रदिवाकराः ॥ १२८ ॥
सब्रह्मकाः ससाध्याश्च वसुर्विश्वेच देवताः ।
सयमाश्च सरुद्राश्चचक्षुरप्रार्थयन्प्रभुम् ॥ १२९ ॥
तेभ्यः परतमं चक्षुः स्ववपुर्द्रष्टुमुत्तमम् ।
ददावम्बापतिः शर्वो भवान्याश्चाऽचलस्यच ॥ १३० ॥
लब्ध्वा रुद्रप्रसादेन दिव्यं चक्षुरनुत्तमम् ।
सब्रह्मकास्तदा देवास्तमपश्यन्महेश्वरम् ॥ १३१ ॥
ततो जगुश्च मुनयः पुष्पवृष्टिं च खेचराः । मुमुचुश्च तदा नेदुर्देवदुन्दुभयो भृशम् ॥
जगुर्गन्धर्वमुख्याश्च ननृतुश्चाऽप्सरोगणाः ।
मुमुदुर्गणपाः सर्वे मुमोदाऽम्बा च पार्वती ॥ १३३ ॥
ब्रह्माद्यामेनिरेपूर्णांभवानींचनिरीश्वरम् । तस्यदेवीततोहृष्टासमक्षंत्रिदिवौकसाम्
पादयोः स्थापयामास मालां दिव्यां सुगन्धिनीम् ।
साधुसाध्विति सम्प्रोच्य तया तं तत्र चर्चितम् ॥ १३५ ॥
सह देव्या नमश्चक्रुः शिरोभिर्भूतलाश्रितैः सर्वे सब्रह्मका देवा जयेतिचमुदा जगुः
इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे कुमारेश्वरमाहात्म्ये श्रीमहादेववैवाहिकोत्साहवर्णनं नाम पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥

षड्विंशोऽध्यायः

शिवपार्वत्युद्वाहेसमेषांकृतेनिमन्त्रणंतत्र विवाहमण्डपे कन्यादानसङ्कल्पावसरे शिवपूर्वजत्वकृतेप्रश्नोविष्णुनासमाधानेसानन्दंशिवगौरीविवाहः

नारद उवाच

अथ ब्रह्मा महादेवमभिवाद्य कृताञ्जलिः । उद्वाहः क्रियतां देवइत्युवाच महेश्वरम्

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा प्राहेदं भगवान्हरः ।
पराधीना वयं ब्रह्मन्हिमाद्रेस्तव चाऽपि यत् ॥
यद्युक्तं क्रियतां तद्धि वयं युष्मद्वशेऽधुना ।
ततो ब्रह्मा स्वयं पुरं रत्नमयं शुभम् ॥३॥
उद्वाहार्थं महेशस्य तत्क्षणात्समकल्पयत् ।
शतयोजनविस्तीर्णं प्रासादशतशोभितम् ॥ ४ ॥
पुरे तस्मिन्महादेवः स्वयमेव व्यतिष्ठत ।
ततः सप्तमुनीन्देवश्चिन्तिताभ्यागतान्पुरः ॥ ५ ॥
प्राहिणोदम्बिकायाश्च स्थिरपत्रार्थमीश्वरः ।
सारुन्धतीकास्ते तत्रहलादयन्तो हिमाचलम् ॥ ६ ॥
सभार्यमीश्वरगुणैः स्थिरपत्राणिचादधुः ।
ततःसम्पूजितास्तेनपुनरागम्यतेऽचलात् ॥ ७ ॥
न्यवेदयंस्त्र्यम्बकाय स च तानभ्यनन्दत ।
उद्वाहार्थं ततो देवो विश्वं सर्वं न्यमन्त्रयत् ॥ ८ ॥
समागतंचयत्सर्वंविनादैत्यैर्दुरात्मभिः । स्थावरं जङ्गमंयश्च विश्वंविष्णुपुरोगमम्
सग्रहाकं पुरारातेर्महिमानमवर्धयत् । ततस्तं विधिराहेदं गन्धमादनपर्वते ॥१० ॥
पुरे स्थितं विवाहस्य देव ! कालः प्रवर्तते ।
ततस्तस्य जटाजूटे चन्द्रखण्डं पितामहः ॥ ११ ॥
बबन्ध प्रणयोदारविस्फारितविलोचनः ।
कपर्द्द शोभनं विष्णुः स्वयंचक्रेऽस्य हर्षतः ॥ १२ ॥
कपालमालां विपुलां चामुण्डा मूर्ध्न्यबन्धत ।
उवाच चापि गिरिशंपुत्रं जनय शङ्कर ॥ १३ ॥
योदैत्येन्द्रकुलंहत्वा मां रक्तैस्तर्पयिष्यति ।
सूर्योज्वलच्छिखारक्तंभाभासितजगत्त्रयम् ॥ १४ ॥
बबन्ध देव देवस्यस्वयमेवप्रमोदतः शेषवासुकिमुख्याश्चज्वलन्तस्तेजसा शुभाः ॥

आत्मानं भूषणस्थाने स्वयं ते चक्रुरीश्वरे ।
वायवश्च ततस्तीक्ष्णशृङ्गं हिमगिरिप्रभम् ॥ १६ ॥
वृषं विभूषयामासुर्नानारत्नोपपत्तिभिः शक्रो गजाजिनंगृह्यस्वयमग्रे व्यवस्थितः
विना भस्म समाधाय कपाले रजतप्रभम् ॥ १६ ॥
मनुजास्थिमयीं मालां प्रेतनाथश्चचक्रम् ॥ १८ ॥
वह्निस्तेजोमयं दिव्यमजिनं प्रददौ स्थितः ।
एवं विभूषितःसर्वैर्भृत्यैरीशो बभौ भृशम् ॥ १६ ॥
ततो हिमाद्रेः पुरुषा वीरकं प्रोचिरे वचः ।
मा भूत्कालात्ययः शीघ्रं भवस्यैतन्निवेद्यताम् ॥ २० ॥
ततो देवं प्रणम्याऽऽह वीरकः करसम्पुटी ।
त्वरयन्ति महेशानं हिमाद्रेःपुरुषास्त्वमी ॥ २१ ॥
इति श्रुत्वा वचो देवः शीघ्रमित्येव चाऽब्रवीत् ।
सप्त वारिधयस्तस्य चक्रुर्दर्पणदर्शनम् ॥ २२ ॥
तत्रैक्षत महादेवः स्वरूपं स जगन्मयम् ।
ततो बद्धाञ्जलिर्धीमान्स्थाणुं प्रोवाच केशवः ॥ २३ ॥
देवदेवमहादेव त्रिपुरान्तक शङ्कर ! ।
शोभसेऽनेन रूपेण जगदानन्ददायिना ॥ २४ ॥
महेश्वर यथा साक्षादपरस्त्वं महेश्वरः ।
ततः स्मयन्महादेवो जयेति भुवने श्रुतः ॥ २५ ॥
करमालम्ब्य विष्णोश्चवृषभं रुरुहे शनैः ।
ततश्च वसवो देवाः शूलं तस्य न्यवेदयन् ॥ २६ ॥
धनदोनिधिभिर्युक्तःसमीपस्थस्ततोऽभवत्सशूलपाणिर्विश्वात्मासश्चचालततोदतः
देवदुन्दुभिनादैश्च पुष्पासारैश्च गीतकैः ।
नृत्यद्भिरप्सरोभिश्च जयेति च महास्वनः ॥२८ ॥

सव्यदक्षिणसंस्थानौ ब्रह्मविष्णू तु जग्मतुः ।
हंसं च गरुडं चैव समारुह्य महाप्रभौ ॥ २९ ॥
अथादितिर्दितिःसाचदनुःकद्रूःसुपर्णजा । पोलोमीसुरसाचैवसिंहिकासुरभिर्मुनिः
सिद्धिर्माया क्षमा दुर्गा देवी स्वाहा स्वधा सुधा ।
सावित्री चैव गायत्री लक्ष्मीः सा दक्षिणा द्युतिः ॥ ३१ ॥
स्पृहा मतिर्धृतिर्बुद्धिर्मन्थिऋद्धिःसरस्वती ।
राकाकुहूः सिनीवालीदेवीभानुमतीतया ॥ ३२ ॥
धरणीधारणी वेला राज्ञी चाऽपिचरोहिणी ।
इत्येताश्चान्यदेवानामातरःपत्नयस्तया ॥ ३३ ॥
उद्वाहं देवदेवस्य जग्मुःसर्वामुदान्विता । उरगागरुडायक्षा गन्धर्वाःकिन्नरानराः
सागरा गिरयो मेघा मासाः सम्वत्सरास्तथा ।
वेदा मन्त्रास्तथायज्ञाः श्रौता धर्माश्च सर्वशः ॥ ३५ ॥
हुङ्कारोः प्रणवाश्चैव इतिहासाःसहस्रशः । कोटिशश्चतदादेवाप्र्यन्तायाःसवाहन
अनुजग्मुर्महादेवं कोटिशोऽर्बुदशश्च हि ।
गणाश्च पृष्ठतो जग्मुः शङ्खवर्णाश्च कोटिशः ॥ ३७ ॥
दशभिःकेकराख्याश्चविद्युतोऽष्टाभिरेवच ।
चतुःषष्ट्याविशाखाश्च नवभिःपरियात्रिकाः ॥ ३८ ॥
षड्भिः सर्वान्तकः श्रीमांस्तथैव विकृताननः ।
ज्वालाकेशो द्वादशभिः कोटिभिः सम्वृतो ययौ ॥ ३९ ॥
सप्तभिः समदःश्रीमान्दुन्दुभोऽष्टाभिरेव च ।
पञ्चभिश्चकपालीशःषड्भिः संह्रदकःशुभः ॥ ४० ॥
खोटिकोटिभिरेवैकः कुण्डकः कुम्भकस्तथा ।
विष्टम्भोऽष्टाभिरेवेह गणपः सर्वसत्तमः ॥ ४१ ॥
पिप्पलश्च सहस्रेण सन्नादश्च तथा बली ।

आवेशनस्तथाऽष्टाभिः सप्तभिश्चन्द्रतापनः ॥ ४२ ॥
महाकेशः सहस्रेण नन्दिर्द्वादशभिस्तथा ।
नगः कालः करालश्च महाकालः शतेन च ॥ ४३ ॥
अग्निकःशतकोट्यावैकोट्याऽग्निमुख एव च ।
आदित्यमूर्धाकोट्याचकोट्याचैवधनावहः ॥ ४४ ॥
सन्नागश्च शतेनैव कुमुदः कोटिभिस्त्रिभिः ।
अमोघः कोकिलश्चैव कोटिकोट्या सुमन्त्रकः ॥ ४५ ॥
काकपादस्तथा षष्ट्या षष्ट्यासन्तानको गणःमहाबलश्चनवभिर्मधुपिङ्गश्च पिङ्गला
नीलो नवत्या सप्तत्या चतुर्वक्त्रश्च पूर्वपात् ।
वीरभद्रश्चतुःषष्ट्या करणो बालकस्तथा ॥ ४७ ॥
पञ्चाक्षः शतमन्युश्च मेघमन्युश्चविंशतिःकाष्ठकोटिश्चतुःषष्ट्यासुकोशोवृषभस्तथा
विश्वरूपस्तालकेतुः पञ्चाशच्चसिताननः ।
ईशानोवृद्धदेवश्चदीप्तात्मा मृत्युहा तथा ॥ ४९ ॥
विषादो यमहा चैव गणो भृङ्गिरिटिस्तथा ।
अशनी हासकश्चैवचतुःषष्ट्या सहस्रपात् ॥ ५० ॥
एते चाऽन्ये च गणपा असंख्यातामहाबलाः ।
सर्वे सहस्रहस्ताश्च जटामुकुटधारिणः ॥ ५१ ॥
चन्द्रलेखावतंसाश्च नीलकण्ठास्त्रिलोचनाः ।
हारकुण्डलकेयूरमुकुटाद्यैरलङ्कृताः ॥ ५२ ॥
अणिमादिगुणैर्युक्ताःशक्ताःशापप्रसादयोः ।
सूर्यकोटिप्रतीकाशास्तत्राऽऽजग्मुर्गणेश्वराः ॥ ५३ ॥
पातालाम्बरभूमिस्थाः सर्वलोकनिवासिनः ।
तुम्बुरुर्नारदो हाहाहूहूश्चैव तु सामगाः ॥ ५४ ॥
तन्त्रीमादाय वाद्यांश्चाऽवादयञ्छङ्करोत्सवे ।

ऋषयः कृत्स्नशश्चैव वेदगीतांस्तपोधनाः ॥ ५५ ॥
पुण्यान्वैवाहिकान्मन्त्राञ्जेपुः संहृष्टमानसाः ।
एवं प्रतस्थेगिरिशोवीज्यमानश्चगङ्गया ॥ ५६ ॥
तथा यमुनयाचापाम्पतिनाधृतच्छत्रया ।
स्त्रीभिर्नानाविधालापैर्लाजाभिश्चानुमोदितः ॥ ५७ ॥
महोत्सवेन देवेशो गिरिस्थानं विवेश सः ।
प्रभासत्स्वर्णकलशं तोरणानां शतैर्युतम् ॥ ५८ ॥
वैडूर्यबद्धभूमिस्थं रत्नजैश्च गृहैर्युतम् ।
तत्प्रविश्य स्तूयमानो द्वारमभ्याससाद ह ॥ ५९ ॥
ततो हिमाचलस्तत्र दृश्यते व्याकुलाकुलः ।
आदिशदात्मभृत्यानां महादेव उपस्थिते ॥ ६० ॥

ततो ब्रह्माणमचलो गुरुत्वे प्रार्थयत्तदा । कृत्यानांसर्वभारेषुवासुदेवं च बुद्धिमान्

प्रत्याह च विवाहेऽस्मिन्कुमारीभ्रातरम्विना ।
भविष्यति कथं विष्णो ! लाजहोमादिकर्मसु ॥ ६२ ॥

सुतोहिममनैनाकःसप्रविष्टोऽर्णवेस्थितः।इतिचिन्ताविषण्णंतंविष्णुराहमहामतिः

अत्र चिन्ता न कर्तव्या गिरिराज ! कथञ्चन ।
अहं भ्राता जगन्मातुरेतदेवं च नान्यथा ॥ ६४ ॥
ततः प्रमुदितःशैलःपार्वतीं च स्वलङ्कृताम् ।
सखीभिःकोटिसंख्याभिर्वृतांप्रावेशयत्सदः ॥ ६५ ॥
ततो नीलमयस्तम्भं ज्वलत्काञ्चनकुट्टिमम् ।
मुक्ताजालपरिष्कारंज्वलितौषधिदीपितम् ॥ ६६ ॥
रत्नासनसहस्राढ्यं शतयोजनविस्तृतम् ।
विवाहमण्डपं शर्वो विवेशाऽनुचरावृतः ॥ ६७ ॥
ततः शैलः सपत्नीकः पादौ प्रक्षाल्य हर्षितः ।

भवस्य तेन तोयेनसिषिचे स्वं जगत्तथा ॥ ६८ ॥

पाद्यमाचमनंदत्त्वामधुपर्कंच गां तथा। प्रदानस्य प्रयोगं च सञ्चिन्तयन्तिब्राह्मणाः

दौहित्रीं कव्यवाहानां दद्मि पुत्रीं स्वकामहम् ।
इत्युक्त्वा तस्थिवाञ्छैलो न जानाति हरस्य सः ॥ ७० ॥

ततःसर्वानपृच्छत्सकुलं कोऽपिनवेदतत्।ततोविष्णुरिदंप्राहपृच्छ्यन्तेऽन्येकिमर्थतः
अज्ञातकुलतां तस्यपृच्छ्यतामयमेव च।अहिरेव अहेःपादान्वेत्तिनान्योहिमाचल !

स्वगोत्रं यदि न ब्रूते न देया भगिनी मम ।
ततो हासस्तदा जज्ञे सर्वेषां सुमहास्वनः ॥ ७३ ॥
निवृत्तश्च क्षणाद्भूयः किंवक्ष्यति हरस्त्विति ।
ततो विमृश्यबहुधाकिञ्चिद्व्रीताननो यथा ॥ ७४ ॥
लज्जाजडः स्मितं चक्रे ततः पार्थ ! स वै हरः ।
ततो विशिष्टा ब्रवति शीघ्रं कालोऽतिवर्तते ॥ ७५ ॥

हरिः प्राह महेशानं बिभ्यदावेदयहं तव। मातामहं च पितरंप्रयोगंश्शृणुभूधर!॥७६॥
आत्मपुत्रायतेशम्भोआत्मदौहित्रकायते।इत्युक्तेविष्णुनासर्वेसाधुसाध्वितितेजगुः

देवोऽप्युदाहरेद्बुद्धिं सर्वेभ्योऽप्यधिकां वराम् ।
ततः शैलस्तथा चोक्त्वा दत्त्वा देवीं च सोदकम् ॥ ७८ ॥

आत्मानंचापिदेवायप्रददौसोदकंनगः। ततःसर्वेतुष्टुवुस्तं विवाहंविस्मयान्विताः
दातामहीभृतांनाथोहोतादेवश्चतुर्मुखः।वरःपशुपतिःसाक्षात्कन्याविश्वारणिस्तथ

ततः स्तुवत्सु मुनिषु पुष्पवर्षे महत्यपि ।
नदत्सु देवतूर्येषु करं जग्राह त्र्यम्बकः ॥ ८१ ॥
देवो देवीं समालोक्य सलज्जां हिमशैलजाम् ।
न तृप्यति नचाह्लादत्साचदेवंवृषध्वजम् ॥ ८२ ॥
तत्र ब्रह्मादिमुनयो देवीमद्भुतरूपिणीम् ।
पश्यन्तः शरणं जग्मुर्मनसा परमेश्वरम् ॥ ८३ ॥

मा मुह्याम पार्वतीं च यथा नारदपर्वतौ ।
ततस्तथैव तच्चके सर्वेषामीप्सितं वचः ॥ ८४ ॥
ततो देवैश्च मुनिभिः संस्तुतः परमेश्वरः ।
प्रविवेश शुभां वेदिं मूर्तिमज्ज्वलनाश्रिताम् ॥ ८५ ॥
वेधाः श्रुतीरितैर्मन्त्रैर्मूर्ति मह्निरुपस्थितैः ।
मूर्तमग्निं जुहाव त्रिः परिक्रम्य च तं हरः ॥ ८६ ॥

लाजाहोमाउभ्राताप्राहतंसस्मितंहरिः । बहवोमिलिताःसन्तिलोकाःसम्मर्दईश्वर सविधानेनरक्ष्याणिभूषणानित्वया हर । ततो हरश्चतं प्राह स्वजनेमाऽतिगोपय

किञ्चित्प्रार्थय दास्यामि प्राह विष्णुस्ततो वरम् ।
त्वयि भक्तिर्दृढा मेऽस्तु स च तद्दुर्लभं ददौ ॥ ८६ ॥

ददतुः सृष्टिसंरक्षां ब्रह्मणे दक्षिणामुभौ । अग्नये यज्ञभागांश्च प्रीतौ हरजनार्दनौ ॥ भृग्वादीनांततोदत्वाश्रुतिरक्षणदक्षिणाम्।ततोगीतैश्चनृत्यैश्चभोजनैश्चयथेप्सितैः महोत्सवैरनेकैश्च विस्मयं समपद्यत । विसृज्य लोकं तं सर्वकिमिच्छादानकैर्भवः

सरस्वत्या च पितरौ देव्याश्चाऽऽश्वास्य दुःखितौ ।
आमन्त्र्य हिमशैलेन्द्रं ब्रह्माणं च सकेशवम् ॥ ६३ ॥
जगम मन्दिरगिरिं गिरिणा सानुगोऽर्चितः ॥ ६४ ॥
ततो गते भगवति नीललोहिते सहोमया गिरिममलं हि भूधरः ।
सबान्धवो रोदति कस्य नो मनो विसंष्ठुलंजगति हि कन्यकापितुः
इमं विवाहं गिरिराजपुत्र्याः शृणोति चाऽध्येति च यो नरः शुचिः
विशेषतश्चाऽपि विवाहमङ्गले स मङ्गले वृद्धिमवाप्नुते चिरम् ॥ ६६ ।

इति श्रीस्कन्दे महापुराणे एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे कुमारेशमाहात्म्ये हरगौरीविवाहवर्णनं नाम षड्विंशोऽध्यायः

सप्तविंशोऽध्यायः

कुमारेश माहात्म्ये पार्वतीप्रकोपवर्णनम्

नारद उवाच

ततो निरुपमं दिव्यंसर्वरत्नमयंशुभम् । ईशाननिर्मितंसाक्षात्सहदेव्याऽऽविशद्गृहम् तत्राऽसौ मन्दरगिरौ सह देव्या भगाक्षहा । प्रासादेतत्र चोद्यानेरैमेसंहृष्टमानसः

एतस्मिन्नन्तरे देवास्ताहकेणाऽतिपीडिताः ।
प्रोत्साहितेनचात्यर्थमयाकलिचिकीर्षुणा ॥ ३ ॥
आसाद्य ते भवं देवं तुष्टुवुर्बहुधा स्तवैः ।
एतस्मिन्नन्तरे देवी प्रोद्वर्तयत गात्रकम् ॥ ४ ॥
उद्वर्तनमलेनाऽथ नरं चक्रे गजाननम् ।
देवानां सस्तवैः पुण्यैः कृपयाऽभिपरिप्लुता ॥ ५ ॥
पुत्रेत्युवाच तं देवी ततः संहृष्टमानसा ।
एतस्मिन्नन्तरे शर्वस्तत्रागत्य वचोऽब्रवीत् ॥ ६ ॥
पुत्रस्तवाऽयं गिरिजे ! शृणु यादृग्भविष्यति ।
विक्रमेण च वीर्येण कृपया सदृशो मया ॥ ७ ॥

यथाऽहं तादृशश्चाऽसौ पुत्रस्तेभविता गुणैःयेचपापादुराचारावेदान्धर्मंद्विषन्तिव

तेषामामरणान्तानि विघ्नान्येष करिष्यति ।
ये च मां नैव मन्यन्ते विष्णुं वाऽपि जगद्गुरुम् ॥ ६ ॥

विघ्निता विघ्नराजेन ते यास्यन्ति महत्तमः । तेषां गृहेषु कलहःसदानैवोपशाम्यति पुत्रस्य तवविघ्नेनसमूलंतस्य नश्यति । येषांनपूज्याःपज्यन्ते क्रोधासत्यपराश्चये

रौद्रसाहसिका ये च तेषां विघ्नं करिष्यति ।
श्रुतिधर्मान्ज्ञातातिधर्मान्पालयन्तिगुरूंश्चये ॥ १२ ॥
कृपालवो गतक्रोधास्तेषां विघ्नं हरिष्यति ।
सर्वेधर्माश्चकर्माणितथानानाविधानिच ॥ १३ ॥
सविघ्नानि भविष्यन्तिपूजयाऽस्यविना शुभे ।
एवं श्रुत्वाउमाप्राहएवमस्तिशङ्करम् ॥ १४ ॥
ततो बृहत्तनुः सोऽभूत्तेजसा द्योतयन्दिशः।ततो गणैःसमंशर्वःसुराणाप्रददौच तम्
यावत्तारकहन्ता वो भवेत्तावदयं प्रभुः ॥ १५ ॥
ततोविघ्नपतिर्देवैःसंस्तुतः प्रणतार्तिहा।चकारतेषां कृत्यानिविघ्नानिदितजन्मनाम्
पार्वती च पुनर्देवी पुत्रत्वे परिकल्प्य च। अशोकस्याऽङ्कुरंवार्भिरवर्द्धयतस्वाहृतैः
सप्तर्षीनथ चाऽऽहूय संस्कारमङ्गलं तरोः ।
कारयामास तन्वङ्गी ततस्तांमुनयोऽब्रुवन् ॥ १८ ॥
त्वयैव दर्शिते मार्गे मर्यादां कर्तुमर्हसि।किं फलं भविता देवि कल्पितैस्तरुपुत्रकैः

देव्युवाच

यो वै निरुदके ग्रामे कूपं कारयते बुधः। यावत्तोयं भवेत्कूपे तावत्स्वर्गे स मोदते
दशकूपसमा वापी दशवापीसमं सरः। दशसरःसमा कन्या दशकन्यासमः क्रतुः॥
दशक्रतुसमः पुत्रो दशपुत्रसमो द्रुमः ॥ २२ ॥
एषैव मम मर्यादा नियता लोकभाविनी।जीर्णोद्धारेकृतेवापि भलंतद्द्विगुणंमतम्
॥ इति श्रीगणेशोत्पत्तिः ॥
ततः कदाचिद्भगवानुमया सह मन्दरे। मन्दिरे हर्षजनने कलधौतमये शुभे ॥२४॥
प्रकीर्णकुसुनामोदमहालिकुलकूजिते। किन्नरोद्गीतसङ्गीतप्रतिशब्दितमध्यके ॥
क्रीडामयूरैर्हंसैश्चश्रुतैश्चैवाऽभिनादिते ।
मौक्तिकैर्विविधै रत्नैर्विनिर्मितगवाक्षके ॥ २६ ॥
तत्र पुण्यकथाभिश्च क्रीडतोरुभयोस्तयोः

प्रादुरभून्महाञ्छब्दः पूरिताम्बरगोचरः ॥ २७
श्रुत्वा कौतुकाद्देवी किमेतदिति शङ्करम्। पर्यपृच्छच्छुभतनुर्हरं विस्मयपूर्वकम्।
तामाह देवीं गिरिशो दृष्टपूर्वास्तु ते त्वया ।
एते गणा मे क्रीडन्ति शैलेऽस्मिंस्त्वत्प्रियाः शुभे ! ॥ २६ ॥
तपसा ब्रह्मचर्येण क्लेशेन क्षेत्रसाधनैः। यैरहं तोषितः पृथ्व्यां त एते मनुजोत्तमाः
मत्समीपमनुप्राप्ता मम लोकं वरानने ! ।
चराचरस्य जगतः सृष्टिसंहारणक्षमाः ॥ ३१ ॥
विनैतान्नैव मे प्रीतिर्नैभिर्विरहितो रमे ।
एते अहमहं चैते तानेतान्पश्य पार्वति ! ॥ ३२ ॥
इत्युक्ता विस्मिता देवी ददृशे तान्गवाक्षके ।
स्थिता पद्मपलाशाक्षीमहादेवेनभाषिता ॥ ३३ ॥
केचित्कृशाह्रस्वदीर्घाःकेचित्स्थूलमहोदराः ।
व्याघ्रेभमेषाजमुखानानाप्राणिमहामुखाः ॥ ३४ ॥
व्याघ्रचर्मपरीधाना नग्ना ज्वालामुखाः परे ।
गोकर्णा गजकर्णाश्च बहुपादमुखेक्षणाः ॥ ३५ ॥
विचित्रवाहनाश्चैवनानायुधधरास्तथा। गीतवादित्रतत्त्वज्ञाःसत्त्वगीतरसप्रियाः
तान्दृष्ट्वा पार्वती प्राह कतिसंख्याभिधास्त्वमी ॥ ३७ ॥

श्रीशङ्कर उवाच

असंख्येयास्त्वमी देविअसंख्येयाभिधास्तथा। जगदापूरितंसर्वमेतैर्भीमैर्महाबलैः
सिद्धक्षेत्रेषु रथ्यासु जीर्णोद्यानेषु वेश्मसु। दानवानां शरीरेषु बालेषून्मत्तकेषु च
एते विशन्ति मुदिता नानाहारविहारिणः ।
ऊष्मपाः फेनपाश्चैव धूम्रपा मधुपायिनः ॥
मदाहाराः सर्वभक्ष्यास्तथाऽन्ये चाऽप्यभोजनाः ॥ ४० ॥
गातनृत्योपहाराश्चनानावाद्यरवप्रियाः। अनन्तत्वादमीषां च वक्तुं शक्यानवैगुणाः

श्रीदेव्युवाच

मनःकिलेन कल्केन य एष च्छुरिताननः। तेजसा भास्कराकारो रूपेण सदृशस्तव

आकर्ण्याऽऽकर्ण्यते देव गणैर्गीतान्महागुणान्।
मुहुर्नृत्यतिहास्यञ्चविदधाति मुहुर्मुहुः ॥ ४३ ॥
सदाशिवशिवेत्येवंविह्वलो वक्ति यो मुहुः।
धन्योऽयमी दृशीयस्य भक्तिस्त्वयिमहेश्वरे ॥ ४४ ॥
एनं विज्ञातुमिच्छामि किन्नामाऽसौ गणस्तव।

श्रीशङ्कर उवाच

स एष वीरको देवि सदा मेऽद्रिसुते! प्रियः ॥ ४५ ॥
नानाश्चर्यगुणाधारः प्रतीहारो मतोऽम्बिके!।

देव्युवाच

ईदृशस्य सुतस्याऽपि ममोत्कण्ठा पुरान्तक! ॥ ४६ ॥
कदाऽहमीदृशं पुत्रं लप्स्याम्यानन्ददायकम्।

शर्व उवाच

एष एव सुतस्तेऽस्तु यावदीदृक्परो भवेत् ॥ ४७ ॥
इत्युक्ता विजयां प्राह शीघ्रमानय वीरकम्।
विजया च ततो गत्वा वीरकं वाक्यमब्रवीत् ॥ ४८ ॥
एहि वीरक! ते देवीगिरिजातोषिता शुभा।
त्वामाह्वयति सा देवी भवस्याऽनुमते स्वयम् ॥ ४९ ॥
इत्युक्तः सम्भ्रमयुतो मुखं सम्मार्ज्यपाणिना।
देव्याःसमीपमागच्छज्जययाऽनुगतःशनैः ॥ ५० ॥
तं दृष्ट्वा गिरिजा प्राह गिरा मधुरवर्णया।
एह्येहि पुत्र दत्तस्त्वं भवेन मम पुत्रकः ॥ ५१ ॥
इत्युक्तोदण्डवद्देवींप्रणम्याऽवस्थितःपुरः।

माता ततस्तमालिङ्ग्यकृत्वोत्सङ्गेचवीरकम् ॥ ५२ ॥
चुचुम्ब च कपोले तं गात्राणि च प्रमार्जयत्।
भूषयामास दिव्यैस्तंस्वयं नानाविभूषणैः ॥ ५३ ॥
एवं सङ्कल्प्य तं पुत्रंलालयित्वा उमा चिरम्।
उवाच पुत्रक्रीडेति गच्छसार्धं गणैरिति ॥ ५४ ॥
ततश्चिक्रीड मध्ये स गणानां पार्वतासुतः।
मुहुर्मुहुःस्वमनसिस्तुवन्भक्तिं सशाङ्करीम् ॥ ५५ ॥
प्रणम्य सर्वभूतानि प्रार्थयाम्यस्मिदुष्करम्।
भक्त्याभजध्वमीशानंयस्याभक्तेरिदंफलम् ॥ ५६ ॥
क्रीडितुं वीरके याते ततो देवी च पार्वती।
नानाकथाभिश्चिक्रीड पुनरेव जटाभृता ॥ ५७ ॥
ततो गिरिसुताकण्ठे क्षिप्तबाहुर्महेश्वरः।
तपसस्तु विशेषार्थं नर्म देवीं किलाऽब्रवीत् ॥ ५८ ॥

सहिगौरतनुःशर्वोविशेषाच्छशिशोभितःरञ्जिताचविभावर्यादेवीनीलोत्पलच्छविः

शर्व उवाच

शरीरे ममतन्वङ्गीसितेभास्यसितद्युतिः भुजङ्गीवासितशुभ्रेसश्लिष्टा चन्दनेतरौ

चन्द्रज्योत्स्नाभिसम्पृक्तातामसी रजनी यथा।
रजनी वा सिते पक्षेदृष्टिदोषं ददासि मे ॥ ६१ ॥
इत्युक्ता गिरिजा तेन कण्ठं शर्वाद्विमुच्यसा।
उवाच कोपरक्ताक्षीभृकुटीविकृतानना ॥ ६२ ॥
स्वकृतेन जनः सर्वो जनेन परिभूयते।
अवश्यमर्थी प्राप्नोति खण्डनां शशिखण्डभृत्।
तपोभिर्दीप्त च रितैर्यत्त्वां प्रार्थितवत्यहम्।
तस्य मे नियमस्यैवमवमानः पदे पदे।

नैवाऽहं कुटिला शर्वविषमा नचधूर्जटे ! ।
स्वदोषैस्त्वं गतः क्षान्तिं तथादोषाकरश्रियः ॥ ६५ ॥
नाहं मुष्णामि नयने नेत्रहन्ता भवान्भव ! ।
भगस्तत्ते विजानाति तथैवेदं जगत्त्रयम् ॥ ६६ ॥
मूर्ध्नि शूलं जनयसे स्वैर्दोषैर्मामधिक्षिपन् ।
यत्त्वं ममाहकृष्णेति महाकालोऽसि विश्रुतः ॥ ६७ ॥
यास्याम्यहंपरित्यक्तुमात्मानं तपसा गिरिम्
जीवन्त्या नास्ति मे कृत्यं धूर्तेन परिभूतया ॥ ६८ ॥
निशम्य तस्या वचनं कोपतीक्ष्णाक्षरं भवः ।
उवाचाऽथ च सम्भ्रान्तो दुर्ज्ञेयचरितो हरः ॥ ६९ ॥
न तत्त्वज्ञाऽसिगिरिजे नाऽहंनिन्दापरस्तव ।
चाटूक्तिबुद्ध्याकृतवान्स्तवाहंनर्मकीर्तनम् ॥ ७० ॥
विकल्पःस्वच्छचित्तेतिगिरिजेषाममप्रिया ।
प्रायेणभूतिलिप्तानामन्यथाचिन्तिताहृदि ॥ ७१ ॥
अस्मादृशानां कृष्णाङ्गि ! प्रवर्तन्तेऽन्यथा गिरः ।
यद्येवं कुपिता भीरु ! न ते वक्ष्याम्यहंपुनः ॥ ७२ ॥
नर्मवादी भविष्यामि जहि कोपं शुचिस्मिते ! ।
शिरसा प्रणतस्तेऽहंरचितस्तेमयाऽञ्जलिः ॥ ७३ ॥
दीनेनाऽप्यपमानेननिन्दितोनैमिविक्रियाम् ।
वरमस्मिविनम्रोऽपिनत्वंदेविगुणान्विता ॥ ७४ ॥
इत्यनेकैश्चाटुवाक्यैः सूक्तैर्देवेनबोधिता ।
कोपं तीव्रं न तत्याज सतीमर्मणि घट्टिता ॥ ७५ ॥
अवष्टब्धावथ क्षिप्त्वा पादौ शङ्करपाणिना ।
विपर्यस्तालका वेगाद्गन्तुमैच्छत शैलजा ॥ ७६ ॥

तस्यां व्रजन्त्यां कोपेन पुनराह पुरान्तकः ।
सत्यं सर्वैरवयवैः सुतेति सदृशी पितुः ॥७७॥
हिमाचलस्य शृङ्गैस्तैर्मेघमालाकुलैर्मनः ।
तथा दुरवगाह्योऽसौ हृदयेभ्यस्तवाऽऽशयः ॥७८॥
काठिन्यं कष्टमस्मिंस्ते वनेभ्योबहुधा गतम् ।
कुटिलत्वं नदीभ्यस्ते दुःसेव्यत्वं हिमादपि ॥७९॥
सङ्क्रान्तं सर्वमेवैतत्तव देवि ! हिमाचलात् ।
इत्युक्ता सा पुनः प्राह गिरिशं शैलजा तदा ॥८०॥
कोपकम्पितधूम्रास्या प्रस्फुरद्दशनच्छदा ।
माशर्वात्मापमानेन निन्दत्वं गुणिनोजनान् ॥८१॥
तवापि दुष्टसम्पर्कात्सङ्क्रान्तंसर्वमेवहि ।
व्यालेभ्योऽनेकजिह्वत्वं भस्मनःस्नेहवन्ध्यता ॥ ८२ ॥
हृत्कालुष्यं शशाङ्कात्ते दुर्बोधत्वं वृषादपि ।
अथवा बहुनोक्तेन अलं वाचा श्रमेण मे ॥८३ ॥
श्मशानवास आसीस्त्वं नग्नत्वान्न तव त्रपा ।
निर्घृणत्वं कपालित्वादेवं कः शक्नुयात्तव ॥८४ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डेकुमारेश्वरमाहात्म्ये पार्वतीप्रकोपवर्णनं नाम सप्तविंशोऽध्यायः॥

अष्टाविंशोऽध्यायः

पार्वत्यातपःकरणार्थं हिमालयेगमनवर्णनम्

नारद उवाच

इत्युक्त्वा मन्दिरात्तस्मान्निर्जगाम हिमाद्रिजा ।

तस्यां व्रजन्त्यां चक्रुश्च गणाः किलकिलध्वनिम् ॥ १ ॥
क्मातर्गच्छसीत्युक्त्वारुदन्तोधाविताःपुरःविष्टभ्यचरणौदेव्यावीरकोबाष्पगद्गदम्
प्रोवाच मातःकिन्त्वेतत्कयासि कुपिता त्वरा।
अहंत्वामनुयास्यामि मातरं स्नेहवत्सलाम् ॥ ३ ॥
नाहं सहिष्ये परुषं गिरीशस्य त्वयोज्झितः ।
पुत्रः पारुष्यपात्रंहि भवेन्मात्राविनापितुः ॥ ४ ॥
उन्नाम्य वदनं पश्चाद्दक्षिणेन तु पाणिना ।
उवाच वीरकं माता मा शोकम्पुत्र भावय ॥ ५ ॥
शैलाग्रात्पतितुं नैव न्याय्यं गन्तुं मया सह ।
वक्ष्यामि पुत्र ! ते योग्यं तत्तु कार्यं त्वया शृणु ॥ ६ ॥
कृष्णेत्युक्ता हरेणाहं निन्दिता च तृणायिता ।
साहंतपःकरिष्यामि यथा गौरीत्वमाप्नुयाम् ॥ ७ ॥
गौराङ्गीलम्पटोह्येष यातायां मय्यनन्तरम् ।
द्वाररक्षा त्वया कार्या नित्यं रन्ध्राण्यवेक्षिणा ॥ ८ ॥
यथा न काचित्प्रविशेद्योषिदत्र हरान्तिके ।
दृष्ट्वा परां स्त्रियं चात्र वदेथा मम पुत्रक ! ॥९ ॥
शीघ्रमेव करिष्यामि ततो युक्तमनन्तरम् ।
एवमस्त्विति तां देवीं वीरकःप्राह साम्प्रतम् ॥ १० ॥
मातुराज्ञामृतह्रदे प्लाविताङ्गो गतज्वरः ।
जगाम त्र्यक्षं सन्द्रष्टुं प्रणिपत्य च मातरम् ॥ ११ ॥
गजवक्त्रं ततः प्राह प्रणम्य समवस्थितम् ।
साश्रुकण्ठं प्रयान्तं नय मामपि पार्वति ! ॥ १२ ॥
गजवक्त्रं हि त्वां बाल मामिवोपहसिष्यति ।
तदागच्छ मया सार्धं या गतिर्मे तवाऽपि सा ॥ १३ ॥

पराभवाद्धि धूर्तानां मरणं साधु पुत्रक ! ।
एवमुक्त्वा समादाय हिमाद्रिं प्रति सा ययौ ॥ १४ ॥
इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे कुमारेश्वरमाहात्म्ये पार्वत्यास्तपोऽर्थं गमनवर्णनं नामाऽष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥

एकोनत्रिंशोऽध्यायः

कुमारेश्वरमाहात्म्ये कुमारस्य सर्वदेवसैन्याधिपत्याभिषेकोत्सववर्णनम्

नारद उवाच

व्रजन्ती गिरिजाऽपश्यत्सखीं मातुर्महाप्रभाम् ।
कुसुमामोदिनीं नाम तस्य शैलस्य देवताम् ॥ १ ॥
साऽपि दृष्ट्वा गिरिसुतां स्नेहविक्लवमानसा ।
क्वपुनर्गच्छसीत्युच्चैरालिङ्ग्योवाच देवता ॥ २ ॥
साऽचास्यै सर्वमाचख्यौ शङ्करात्कोपकारणम् ।
पुनश्चोवाच गिरिजा देवतां मातृसम्मताम् ॥ ३ ॥
नित्यं शैलाधिराजस्य देवतात्वमनिन्दिते ! ।
सर्वं च सन्निधानं च मयि चातीव वत्सला ॥ ४ ॥
तदहं सम्प्रवक्ष्यामि यद्विधेयंतवाऽधुना।अथाऽन्यस्त्रीप्रवेशेतुसमीपे तु पिनाकिनः

त्वयाऽऽख्येयं मम शुभे ! युक्तं पश्चात्करोम्यहम् ।
तथेत्युक्ते तथा देव्या ययौ देवी गिरिं प्रति ॥ ६ ॥
रम्ये तत्र महाशृङ्गे नानाश्चर्योपशोभिते। विभूषणादिसंन्यस्यवृक्षवल्कलधारिणी
तपस्तेपे गिरिसुता पुत्रेण परिपालिता ।
ग्रीष्मे पञ्चाग्निसन्तप्ता वर्षासु च जलोषिता ॥ ८ ॥
स्थण्डिलस्था च हेमन्ते निराहारा तताप सा ।
एतस्मिन्नन्तरे दैत्यो ह्यन्धकस्य सुतोबली ॥ ९ ॥
ज्ञात्वा गतां गिरिसुतां पितुर्वैरमनुस्मरन् ।
आडिर्नाम बकभ्राता रहस्यान्तरप्रेक्षकः ॥ १० ॥
जिते किलान्धके दैत्ये गिरिशेनाऽमरद्विषि ।
आडिश्चकार विपुलं तपो हरजिगीषया ॥ ११ ॥
तमागत्याऽब्रवीद्ब्रह्मातपसापरितोषितः। ब्रूहिकिंवाऽसुरश्रेष्ठ!तपसाप्राप्तुमिच्छसि
ब्रह्माणमाह दैत्यस्तु निर्मृत्युत्वमहं वृणे ।

ब्रह्मोवाच

न कश्चिच्च विना मृत्युं जन्तुरासुर ! विद्यते ॥ १३ ॥
यतस्ततोऽपि दैत्येन्द्र ! मृत्युः प्राप्यः शरीरिणा ।
इत्युक्तो दैत्यसिंहस्तु प्रोवाचाऽम्बुजसम्भवम् ॥ १४ ॥
रूपस्य परिवर्तोऽमे यदा स्यात्पद्मसम्भव! । तदामृत्युर्ममभवेदन्यथात्वमरोह्यहम्
इत्युक्तस्तं तथेत्याह तुष्टः कमलसम्भवः ।
इत्युक्तोऽमरतां मेने दैत्यराज्यस्थितोऽसुरः ॥ १६ ॥
आजगाम स च स्थानं तदा त्रिपुरघातिनः ।
आगतो ददृशे तं च वीरकं द्वार्यवस्थितम् ॥ १७ ॥
तं चासौ वञ्चयित्वा च आडिःसर्पशरीरभृत् ।
अवारितो वीरकेण प्रविवेश हरान्तिकम् ॥ १८ ॥

भुजङ्गरूपं सन्त्यज्य बभूवाऽथ महासुरः ।
उमारूपी छलयितुं गिरिशं मूढचेतनः ॥ १९ ॥
कृत्वोमायास्ततो रूपमप्रतर्क्यमनोहरम् ।
सर्वावयवसम्पूर्णं सर्वाभिज्ञानसम्वृतम् ॥ २० ॥
चक्रे भगान्तरे दैत्यो दन्तान्वज्रोपमान्दृढान् ।
तीक्ष्णाग्रान्बुद्धिमोहेनगिरिशं हन्तुमुद्यतः ॥२१ ॥
कृत्वोमारूपमेवंस स्थितो दैत्यो हरान्तिके ।
तां दृष्ट्वा गिरिशस्तुष्टःसमालिंग्यमहासुरम् ॥२२ ॥
मन्यमानो गिरिसुतां सर्वैरवयवान्तरैः ।
अपृच्छत्साधु ते भावो गिरिपुत्री ह्यकृत्रिमा ॥ २३ ॥
या त्वं मदाशयंज्ञात्वाप्राप्तेहवरवर्णिनि!। त्वयाविरहितःशून्यंमन्येऽस्मिन्भुवनत्रये
प्राप्ता प्रसन्ना या त्वं मां युक्तमेवम्विधं त्वयि ।
इत्युक्ते गूहयंश्चेष्टामुमारूप्यसुरोऽब्रवीत् ॥२५ ॥
याताऽस्मितपसश्चर्तुं कालीवाक्यात्तवाऽतुलम् ।
रतिश्च तत्र मे नाऽभूत्ततः प्राप्ता तवान्तिकम् ॥ २६ ॥
इत्युक्तः शङ्करः शङ्कां किञ्चित्प्राप्यावधारयत् ।
कुपिता मयि तन्वङ्गी प्रत्यक्षा च दृढव्रता ॥२७ ॥
अप्राप्तकामा सम्प्राप्ता किमेतत्संशयो मम ।
रहसीति विचिन्त्याऽथ अभिज्ञानाद्विचारयन् ॥२८ ॥
नापश्यद्वामपार्श्वे तु तस्याङ्कं पद्मलक्षणम् ।
लोम्नामावर्तचरितं ततो देवः पिनाकधृक् ॥२९ ॥
बुद्ध्वा तां दानवीं मायां किञ्चित्प्रहसिताननः ।
मेढ्रे रौद्रास्त्रमाधाय चक्रे दैत्यमनोरथम् ॥ ३० ॥
स रुदन्भैरवान्नादानवसादं गतोऽसुरः ।

अबुध्यद्वीरको नैतदसुरेन्द्रनिषूदनम् ॥ ३१ ॥
हते च मारुतेनाऽऽशुगामिना नगदेवता ।
अपरिच्छिन्नतत्त्वार्था शैलपुत्र्यां न्यवेदयत् ॥ ३२
श्रुत्वा वायुमुखाद्देवी क्रोधरक्ताऽतिलोचना । अशपद्वीरकं पुत्रं हृदयेन विदूयता
मातरं मां परित्यज्य यस्मात्त्वं स्नेहविह्वलाम् ।
विहितावसरः स्त्रीणां शङ्करस्य रहोविधौ ॥ ३४ ॥
तस्मात्ते परुषा रूक्षाजडा हृदयवर्जिता। गणेशाक्षरसदृशाशिलामाताभविष्यति
एवमुत्सृष्टशापाया गिरिपुत्र्यास्त्वनन्तरम् ।
निर्जगाम मुखात्क्रोधःसिंहरूपी महाबलः ॥ ३६ ॥
पश्चात्तापं समाश्रित्य तया देव्याविसर्जितः ।
सतु सिंहःकरालास्यो महाकेसरकन्धरः ॥ ३७ ॥
प्रोद्धूतबललांगूलदंष्ट्रोत्कटगुहामुखः ।
व्यावृतास्यो ललज्जिह्वः क्षामकुक्षिश्चिखादिषुः ॥ ३८ ॥
तस्याऽऽस्ये वर्तितुं देवी व्यवस्यत सती सदा ।
ज्ञात्वा मनोगतं तस्याभगवांश्चतुराननः ॥ ३९ ॥
आजगामाऽऽश्रमपदं सम्पदामाश्रयं ततः ।
आगम्योवाच तां ब्रह्मा गिरिजां मृष्टया गिरा ॥ ४० ॥
किंदेवि प्राप्तुकामाऽसि किमलभ्यं ददामि ते ।
तच्छ्रुत्वोवाच गिरिजा गुरुगौरवगर्भितम् ॥ ४१ ॥
तपसा दुष्करेणाऽऽप्तःपतित्वेशङ्करो मया। समांश्यामलवर्णेतिवहुशःप्रोक्तवान्भवः
स्यामहं काञ्चनाकारा वाल्लभ्येन च संयुता ।
भर्तुर्भूतपतेरङ्के ह्येकतो निर्विशङ्किता ॥ ४३ ॥
तस्यास्तद्भाषितं श्रुत्वा प्रोवाच जलजासनः एवंभवतुभूयस्त्वंभर्तुर्देहार्धधारिणी
ततस्तस्याःशरीरात्तु स्त्री सुनीलाम्बुजत्विषा ।

निर्गता साभवद्भीमा घण्टाहस्ता त्रिलोचना ॥ ४६ ॥
नानाभरणपूर्णाङ्गी पीतकौशेयवासिनी ।
तामब्रवीत्ततो ब्रह्मा देवीं नीलाम्बुजत्विषम् ॥ ४६ ॥
अस्माद्भूधरजादेहसम्पर्कात्त्वं ममाऽऽज्ञया ।
सम्प्राप्ता कृतकृत्यत्वमेकानंशापुराकृतिः ॥ ४७ ॥
य एव सिंहः प्रोद्भूतोदेव्याःक्रोधाद्वरानने ।
स तेऽस्तुवाहनोदेवि !केतौचास्तुमहाबलः ॥ ४८ ॥
गच्छ विन्ध्याचले तत्र सुरकार्यं करिष्यति ।
अत्र शुम्भनिशुम्भौ चहत्वातारकसैन्यपौ ॥ ४९ ॥
पाञ्चालोनाम यक्षोऽयं यक्षलक्षपदानुगः । दत्तस्तेकिङ्करोदेवि महामायाशतैर्युतः
इत्युक्ताकौशिकी देवी तथेत्याह पितामहम् ।
निर्गतायां च कौशिक्यां जाता स्वैराश्रिता गुणैः॥ ५१ ॥
सर्वैः पूर्वभवोपात्तैस्तदास्वयमुपस्थितैः।उमाऽपिप्राप्तसङ्कल्पापश्चात्तापपरायणा
मुहुःस्वं परिनिन्दन्ती जगाम गिरिशान्तिकम् ।
सम्प्रयान्तींच तां द्वारि अपवार्य समाहितः ॥५३ ॥
रुरोध वीको देवीं हेमवेत्रलताधरः ।
तामुवाच च कोपेन तिष्ठतिष्ठ क यासि च ॥५४ ॥
प्रयोजनं न तेऽस्तीह गच्छ यावन्न भर्त्स्यसे ।
देव्या रूपधरोदैत्यो देवंवञ्चयितुं त्विह ॥५५ ॥
प्रविष्टोनच दृष्टोऽसौ स च देवेनघातितः। घातितेचाऽहमाक्षिप्तोनीलकण्ठेनधीमता
काऽपि स्त्री नाऽपि मोक्तव्या त्वया पुत्रेति सादरम् ।
तस्मात्त्वमत्र द्वारिस्था वर्षपूगान्यनेकशः ॥ ५७ ॥
भविष्यसि न चाऽप्यत्र प्रवेशंलप्स्यसेव्रज । एकामेप्रविशेदत्रमातायास्नेहवत्सला
नगाधिराजतनया पार्वती रुद्रवल्लभा ।

इत्युक्ता तुततो देवी चिन्तयामास चेतसा ॥ ५६ ॥
न सा नारी तु दैत्योऽसौ वायोर्नैवाऽवभासत ।
वृथैव वीरकः शप्तो मयाक्रोधपरीतया ॥ ६० ॥
अकार्यंक्रियतेमूढैःप्राप्य क्रोधसमन्वितैः ।
क्रोधेननश्यतेकीर्तिःक्रोधोहन्तिस्थिरांश्रियम् ॥ ६१ ॥
अपरिच्छिन्नसर्वार्था पुत्रं शापितवत्यहम् ।
विपरीतार्थबोद्धृणां सुलभा विपदो यतः ॥ ६२ ॥
सञ्चिन्त्यैवमुवाचेदं वीरकं प्रति शैलजा ।
अधो लज्जाविकारेण वदनेनाम्बुजत्विषा ॥ ६३ ॥
अहं वीरक ते माता मा तेऽस्तु मनसोभ्रमः ।
शङ्करस्याऽस्मिदयितासुतातुहिमभूभृतः ॥ ६४ ॥
मम गात्रस्थितिभ्रान्त्या मा शङ्कां पुत्र ! भावय ।
तुष्टेन गौरता दत्ता मयेयं पद्मयोनिना ॥ ६५ ॥
मयाशप्तोऽस्यविदिते वृत्तान्ते दैत्यनिर्मिते।ज्ञात्वा नारीप्रवेशंतुशङ्करेरहसिस्थिते
न निवर्तयितुं शक्यः शापः किं तु ब्रवीमि ते ।
मानुष्यां तु शिलायां त्वं शिलादात्सम्भविष्यसि ॥ ६७ ॥
पुण्ये चाऽप्यर्बुदारण्ये स्वर्गमोक्षप्रदेनृणाम् । अचलेश्वरलिङ्गंतुवर्तते यत्र वीरक।
वाराणस्यां विश्वनाथसमं तत्फलदं नृणाम् ।
प्रभासस्य च यात्राभिर्दशभिर्यत्फलंनृणाम् ॥ ६६ ॥
तदेकयात्रयाप्रोक्तमर्बुदस्य महागिरेः ।
यत्र तप्त्वा तपो मर्त्या देहधातून्विहाय च ॥ ७० ॥
संसारी न पुनर्भूयान्महेश्वरवचो यथा ।
अर्बुदोयदि लभ्येत सेवितुं जन्मदुःखितैः ॥ ७१ ॥
वाराणसीं च केदारं किं स्मरन्ति वृथैव ते ।

तत्राराध्य भवंदेवं भवान्नन्दीतिनामभृत् ॥ ७२ ॥
शीघ्रमेष्यसि चाऽत्रैव प्रतीहारत्वमाप्स्यसि ।
एवमुक्ते हृष्टरोमा वीरकः प्रणिपत्य ताम् ॥ ७३ ॥
संस्तूय विविधैर्वाक्यैर्मातरं समभाषत ।
धन्योऽहं देवि यो लप्स्ये मानुष्यमतिदुर्लभम् ॥७४ ॥
शापोऽनुग्रहरूपोऽयं विशेषादर्बुदाचले ।
समीपे यस्य पुण्योऽस्ति महीसागरसङ्गमः ॥ ७५ ॥
ऊधः पृथिव्या देशोऽयं यो गिरेश्चार्णवान्तरे ।
तत्र गत्वा महत्पुण्यमवाप्य भवभक्तितः ॥ ७६ ॥
पुनरेष्यामिभोमातरित्युक्त्वाऽभूच्छिलासुतः ।
देवी च प्रविवेशाऽथ भवनं शशिमौलिनः ॥ ७७ ॥

॥ इत्यर्बुदाख्यानम् ॥

ततो दृष्ट्वा च तां प्राह धिङ्नार्य इति त्र्यम्बकः ॥ ७८ ॥
साचप्रणम्यतंप्राहसत्यमेतन्नमिथ्यया। जडःप्रकृतिभागोऽयंनार्यश्चार्हन्तिनिन्दनाम्
पुरुषाणां प्रसादेन मुच्यन्ते भवसागरात्। ततःप्रहृष्टस्तामाह हरोयोग्याऽधुनाशुभे
पुत्रं दास्यामियेन त्वं ख्यातिमाप्स्यसि शोभने ।
ततो रेमेहि देव्या स न नाश्चर्यालयो हरः ॥ ८१ ॥
ततो वर्ष सहस्रेषुदेवास्त्वरितमानसाः। ज्वलनं नोदयामासुर्ज्ञातुंशङ्करचेष्टितम्
द्वारि स्थितं प्रतीहारं वञ्चयित्वा च पावकः ।
पारावतस्य रूपेण प्रविवेश हरान्तिकम् ॥ ८३ ॥
ददृशे तं च देवेशो विनतां प्रेक्ष्य पार्वतीम् ।
ततस्तं ज्वलनंप्राह नैतद्योग्यं त्वयाकृतम् ॥ ८४ ॥
यदिदं क्षुभितं स्थानान्मम तेजोह्यनुत्तमम् ।

गृहाण त्वंसुदुर्बुद्धे नोचा धक्ष्यामि त्वां रुषा ॥ ८५ ॥
भीतस्ततोऽसौ जग्राह सर्वदेवमुखं च सः ।
तेन ते वह्निसहिता विह्वलाश्च सुराःकृताः ॥ ८६ ॥
विपाट्य जठराण्येषां वीर्यमाहेश्वरंततः । निष्क्रान्तंतत्सरोजातंपारदंशतयोजनम्
वह्निश्च व्याकुलीभूतो गङ्गायां मुमुचे सकृत् ।
दह्यमाना च सा देवी तरङ्गैर्बहिरुत्सृजत् ॥ ८८ ॥
जातस्त्रिभुवनख्यातस्तेन च श्वेतपर्वतः । एतस्मिन्नन्तरे वह्निराहूतश्च हिमालये ॥
सप्तर्षिभिर्वह्निहोमं कुर्वद्भिर्मन्त्रवीर्यतः । आगत्य तत्र जग्राह वह्निर्भागं च तं हुतम्
गतेऽह्यस्मिंश्चतत्रस्थःपत्नीस्तेषामपश्यत ।
सुपर्णकदलीस्तम्भनिभास्ताश्चन्द्रलेखया ॥ ९१ ॥
पश्यमानः प्रफुल्लाक्षो वह्निः कामवशं गतः ।
स भूयश्चिन्तयामास न न्याय्यं क्षुभितोऽस्मि यत् ॥ ९२ ॥
साध्वीः पत्नीर्द्विजेन्द्राणामकामाः कामयाम्यहम् ।
पापमेतत्कर्म चोग्रं नश्यामि तृणवत्स्फुटम् ॥ ९३ ॥
कृत्वैतन्नश्यतेकीर्तिर्यावदाचन्द्रतारकम् । एवं संञ्चिन्त्यबहुधागत्वाचैववनान्तरम्
संयन्तुं नाऽभवच्छक्त उपायैर्बहुभिर्मनः ।
ततः स कामसन्तप्तो मूर्च्छितः समपद्यत ॥ ९५ ॥
ततः स्वाहा च भार्याऽस्य बुबुधे तद्विचेष्टितम् ।
ज्ञात्वा च चिन्तयामास प्रहृष्टा मनसि स्वयम् ॥ ९६ ॥
स्वां भार्यामथ मां त्यक्त्वा बहुवासादवज्ञया ।
भार्याः कामयतेनूनंसप्तर्षीणांमहात्मनाम् ॥ ९७ ॥
तदासां रूपमाश्रित्य रमिष्ये तेन चाप्यहम् ।
ततस्त्वङ्गिरसोभार्या शिवानामेतिशोभना ॥ ९८ ॥
तस्या रूपं समाधाय पावकंप्राप्यसाऽब्रवीत् ।

मामग्ने कामसन्तप्तां त्वंकामयितुमर्हसि ॥ ९९ ॥
न चेत्कारिष्यसे देव मृतां मामुपधारय । अहमङ्गिरसो भार्या शिवानाम हुताशन
सर्वाभिः सहिता प्राप्ता ताश्च यास्यन्त्यनुक्रमात् ।
अस्माकं त्वं प्रियो नित्यं त्वच्चित्ताश्च वयं तथा ॥ १०१ ॥
ततः स कामसन्तप्तः सम्बभूवतया सह । प्रीतेप्रीताचसादेवीनिर्जगामवनान्तरात्
चिन्तयन्ती ममेदं चेद्रूपं द्रक्ष्यन्ति कानने ।
ते ब्राह्मणीनामनृतं दोषं वक्ष्यन्ति पावकात् ॥ १०३ ॥
तस्मादेतद्रक्षमाणा गरुडी सम्भवाम्यहम् ।
सुपर्णा सा ततो भूत्वा ददृशे श्वेतपर्वतम् ॥ १०४ ॥
शरस्तम्बैः सुसम्पृक्तं रक्षोभिश्च पिशाचकैः ।
सा तत्र सहसा गत्वा शैलपृष्ठं सुदुर्गमम् ॥ १०५ ॥
प्राक्षिपत्काञ्चनेकुण्डे शुक्रं तद्धारणेऽक्षमा ।
शिष्टानामपिदेवीनां सप्तर्षीणांमहात्मनाम् ।
पत्नीसरूपतां कृत्वा कामयामास पावकम् ॥ १०६ ॥
दिव्यं रूपमरुन्धत्याःकर्तुं न शकितं तया ॥ १०७ ॥
तस्यास्तपःप्रभावेण भर्तुः शुश्रूषणेन च । षट्कृत्वस्तत्तु निक्षिप्तमग्निरेतः कुरूद्वह
कुण्डेऽस्मिंश्चैवबहुले प्रतिपद्येव स्वाहया।ततश्च पावकोदुःखाच्छशोचच मुमोहच
आः पापं कृतमित्येव देहन्यासेऽकरोन्मतिम् ।
ततस्तं खेचरी वाणी प्राह मा मरणं कुरु ॥ ११० ॥
भाव्यमेतच्च भाव्यर्थात्को हि पावकमुच्यते। भाव्यर्थेनापियत्तेचपरदारोपसेवनम्
कृतं तच्चेतसा तेन त्वामजीर्णं प्रवेक्ष्यति। श्वेतकेतोर्महायज्ञे घृतधाराभितर्पितम्
शोकं च त्यज नैतास्ताःस्वाहैवेयंतवप्रिया। श्वेतपर्वतकुण्डस्थंपुत्रंत्वंद्रष्टुमर्हसि
ततो वह्निस्तत्र गत्वा ददृशे तनयं प्रभुम् ॥ ११३ ॥

अर्जुन उवाच

कस्मात्स्वाहाऽकरोद्रूपं षण्णां तासां महामुने ! ॥ ११४ ॥
यत्ताभर्तृपराः साध्व्यस्तपस्विन्योऽग्निसन्निभाः ।
न बिभेति च किं ताभ्यः षड्भ्यः स्वाहाऽपराधिनी ॥
भर्तृभक्त्या जगद्दग्धुं यतः शक्ताश्च ता मुने ! ॥ ११५ ॥

नारद उवाच

सत्यमेतत्कुरुश्रेष्ठ ! शृणु तच्चाऽपि कारणम्।येनतासांकृतंरूपंन वा शापंददुश्चताः
यत्र तद्वह्निनाक्षिप्तं रुद्रतेजः सकृत्पुरा ।
गङ्गायां तत्र सस्नुस्ताः षट्पत्न्योऽज्ञानभावतः ॥ ११७ ॥
ततस्ता विह्वलीभूतास्तेजसा तेन मोहिताः ।
लज्जया च स्वभर्तृणां गङ्गातीरस्थिता रहः ॥ ११८ ॥
एतदन्तरमालोक्यचिकीर्षन्तीमनीषितम्।स्वाहाशरीरमाविश्यतासांतेजोजहारत
चिक्रीड वह्निजायाऽपियथा ते कथितं मया ॥ १२० ॥
उपकारमिमंताभिःस्मरन्तीभिश्चभारत । न शप्तासायतःशापोनदेयश्चापकारिणि
ततः सप्तर्षयो ज्ञात्वा ज्ञानेनाऽशुचितां गताः ।
तत्यजुःषट्तदापत्नीर्विनादेवीमरुन्धतीम् ॥ १२२ ॥
विश्वामित्रस्तु भगवान्कुमारं शरणं गतः ।
स्तवं दिव्यंसम्प्रचक्रे महासेनस्य चापि सः ॥ १२३ ॥
अष्टोत्तरशतं नाम्नां शृणु त्वं तानि फाल्गुन ! ।
जपेन येषां पापानि यान्ति ज्ञानमवाप्नुयात् ॥ १२४ ॥
त्वं ब्रह्मवादी त्वं ब्रह्मा ब्रह्म ब्राह्मणवत्सलः ।
ब्रह्मण्यो ब्रह्मदेवश्च ब्रह्मदो ब्रह्मसंग्रहः ॥ १२५ ॥
त्वं परं परमं तेजो मङ्गलानां च मङ्गलम् ।
अप्रमेयगुणश्चैव मन्त्राणां मन्त्रगोभवान् ॥ १२६ ॥

त्वं सावित्रीमयो देव! सर्वत्रैवाऽपराजितः। मन्त्रः शर्वात्मको देवःषडक्षरवतांवरः
माली मौली पताकी च जटी मुण्डी शिखण्ड्यपि ।
कुण्डली लाङ्गली बालः कुमारः प्रवरो वरः ॥ १२८ ॥
गवाम्पुत्रःसुरारिघ्नःसम्भवोभवभावनः।पिनाकीशत्रुहाश्वेतोगूढःस्कन्दःकराग्रणीः
द्वादशो भूर्भुवो भावी भुवः पुत्रो नमस्कृतः ।
नागराजः सुधर्मात्मा नाकपृष्ठःसनातनः ॥ १३० ॥
त्वं भर्ता सर्वभूतात्मा त्वंत्राता त्वंसुखावहः ।
शरदक्षःशिखी जेता षड्वक्त्रोभयनाशनः ॥ १३१ ॥
हेमगर्भो महागर्भो जयश्च विजयेश्वरः ।
त्वं कर्ता त्वं विधाता चनित्योनित्यारिमर्दनः ॥ १३२ ॥
महासेनो महातेजा वीरसेनश्च भूपतिः ।
सिद्धासनः सुराध्यक्षो भीमसेनो निरामयः ॥ १३३ ॥
शौरिर्यदुर्महातेजा वीर्यवान्सत्यविक्रमः ।
तेजोगर्भोऽसुररिपुः सुरमूर्तिः सुरोर्जितः ॥ १३४ ॥
कृतज्ञो वरदः सत्यः शरण्यः साधुवत्सलः ।
सुव्रतः सूर्यसङ्काशो वह्निगर्भः कणोभुवः ॥ १३५ ॥
पिप्पली शीघ्रगो रौद्रो गाङ्गेयो रिपुदारणः ।
कार्त्तिकेयःप्रभुःक्षन्ता नीलदंष्ट्रोमहामनाः ॥ १३६ ॥
निग्रहो निग्रहाणां च नेता त्वं सुरनन्दनःप्रग्रहःपरमानन्दः क्रोधघ्नस्तार उच्छ्रितः
कुक्कुटी बहुली दिव्यः कामदो भूरिवर्धनः ।
अमोघोऽमृतदो ह्यग्निः शत्रुघ्नः सर्वमोदनः ॥ १३८ ॥
अव्ययोह्यमरःश्रीमानुन्नतोह्यग्निसम्भवः। पिशाचराजःसूर्याभःशिवात्माशिवनन्दनः
अपारपारो दुर्ज्ञेयः सर्वभूतहिते रतः ।
अग्राह्यः कारणं कर्ता परमेष्ठी परं पदम् ॥ १४० ॥

अचिन्त्यः सर्वभूतात्मा सर्वात्मा त्वं सनातनः ।
एवं स सर्वभूतानां संस्तुतः परमेश्वरः ॥ १४१ ॥
नाम्नामष्टशतेनाऽयं विश्वामित्रमहर्षिणा ।
प्रसन्नमूर्तिराहेदं मुनीन्द्रं व्रियतामिति ॥ १४२ ॥
मम त्वया द्विजश्रेष्ठ ! स्तुतिरेषा निरूपिता ।
भविष्यति मनोऽभीष्टप्राप्तये प्राणिनांभुवि ॥ १४३ ॥
विवर्धते कुले लक्ष्मीस्तस्य यःप्रपठेदिदम् ।
न राक्षसाःपिशाचा वा न भूतानि नचापदः ॥ १४४ ॥
विघ्नकारीणितद्गेहेयत्रैवसंस्तुवन्तिमाम्।दुःस्वप्नंचनपश्येत्सबद्धोमुच्येतबन्धनात
स्तवस्याऽस्य प्रभावेण दिव्यभावः पुमान्भवेत् ।
त्वं च मां श्रुतिसंस्कारैः सर्वैः संस्कर्तुमर्हसि ॥ १४६ ॥
संस्काररहितं जन्म यतश्च पशुवत्स्मृतम्। त्वं च मद्वरदानेन ब्रह्मर्षिश्च भविष्यसि
ततोमुनिस्तस्य चक्रे जातकर्मादिकाःक्रियाः ।
पौरोहित्यं तथा भेजे स्कन्दस्यैवाऽऽज्ञयाप्रभुः ॥ १४८ ॥
ततस्तं वह्निरभ्यागाद्ददर्श च सुतं गुहम् ।
षट्छीर्षं द्विगुणश्रोत्रं द्वादशाक्षिभुजक्रमम् ॥ १४९ ॥
एकग्रीवं चैककायं कुमारं सव्यलोकयत् ।
कलिलं प्रथमे चाह्नि द्वितीये व्यक्तितां गतम् ॥ १५० ॥
तृतीयायां शिशुर्जातश्चतुर्थ्यां पूर्ण एवच ।
पञ्चम्यां संस्कृतःसोऽभूत्पावकं चाप्यपश्यत ॥ १५१ ॥
ततस्तं पावकःपार्थ! आलिलिङ्ग चुचुम्ब च ।
पुत्रेति चोक्त्वातस्मै स शक्त्यस्त्रमददात्स्वयम् ॥ १५२ ॥
स च शक्तिं समादाय नमस्कृत्य च पावकम् ।
श्वेतशृङ्गं समारूढो मुखैः पश्यन्दिशो दश ॥ १५३ ॥

व्यनदद्भैरवं नादं त्रासयन्सासुरं जगत्। ततः श्वेतगिरेः शृङ्गं रक्षः पञ्चदशावृतम् ॥
बिभेद तरसा शक्त्या शतयोजनविस्तृतम् ।
तदेकेन प्रहारेण खण्डशः पतितं भुवि ॥ १५५ ॥
चूर्णीकृता राक्षसास्ते सततं धर्मशत्रवः ।
ततः प्रव्यथिता भूमिर्व्यशीर्यत समन्ततः ॥ १५६ ॥
भीताश्च पर्वताः सर्वे चुक्रुशुः प्रलयाद्यथा ।
भूतानि तत्र सुभृशं त्राहित्राहीतिचोज्जगुः ॥ १५७ ॥
एवं श्रुत्वा ततो देवा वासवं सह तेऽब्रुवन् ।
येनैकेन प्रहारेण त्रैलोक्यं व्याकुलीकृतम् ॥ १५८ ॥
स सङ्क्रुद्धः क्षणाद्विश्वं संहरिष्यति वासव !।
वयं च पालनार्थाय सृष्टा देवेन वेधसा ॥ १५९ ॥
तच्च त्राणं सदा कार्यं प्राणैःकण्ठगतैरपि।अस्माकंपश्यतामेवंयदिसंक्षोभ्यतेजगत्
धिक्ततो जन्म वीराणां श्लाघ्यं हि मरणं क्षणात् ।
तदस्माभिः सहैनं त्वं क्षन्तुमर्हसि वासव ! ॥ १६१ ॥
एवमुक्तस्तथेत्युक्त्वा देवैः सार्धं तमभ्ययात् ।
विधित्सुस्तस्यवीर्यंस शक्रस्तूर्णतरंतदा ॥ १६२ ॥
उग्रं तच्च महावेगं देवानीकं दुरासदम् ।
नर्दमानं गुहः प्रेक्ष्य ननाद जलधिर्यथा ॥ १६३ ॥
तस्य नादेन महता समुद्भूतोदधिप्रभम् । बभ्राम तत्रतत्रैव देवसैन्यमचेतनम् ॥
जिघांसूनुपसम्प्राप्तान्देवान्दृष्ट्वा स पावकिः ।
विससर्ज्ज मुखात्तत्रप्रवृद्धाःपावकार्चिषः ॥ १६५ ॥
अदहद्देवसैन्यानि चेष्टमानानि भूतले । ते प्रदीप्तशिरोदेहाः प्रदीप्तायुधवाहनाः ॥
प्रच्युताः सहसा भान्ति दिवस्तारागणाइव ।
दह्यमानाः प्रपन्नास्ते शरणं पावकात्मजम् ॥ १६७ ॥

देवावज्रधरंप्रोचुस्त्यजवज्रं शतक्रतो ! । उक्तो देवैस्तदाशक्रःस्कन्दे वज्रमवासृजत्

तद्विसृष्टं जवानाऽऽशु पार्श्वं स्कन्दस्य दक्षिणम् ।
बिभेद च कुरुश्रेष्ठ ! तदा तस्य महात्मनः ॥ १६६ ॥
वज्रप्रहारात्स्कन्दस्य सञ्जातः पुरुषोऽपरः ।
युवा काञ्चनसन्नाहः शक्तिधृग्दिव्यकुण्डलः ॥ १७० ॥
शाख इत्यभिविख्यातः सोऽपि व्यनदद्‌द्भुतम् ।
ततश्चेन्द्रःपुनःक्रुद्धोहृदिस्कन्दं व्यदारयत् ॥ १७१ ॥
तत्रापि तादृशो जज्ञे नैगमेय इति श्रुतः ।
ततो विनद्य स्कन्दाद्याश्चत्वारस्तंतदाभ्ययुः ॥ १७२ ॥
तदेन्द्रो वज्रमुत्सृज्य प्राञ्जलिः शरणं ययौ ।
तस्याभयं ददौस्कन्दःसहसैन्यस्य सत्तमः ॥ १७३ ॥

ततःप्रहृष्टास्त्रिदशावादित्राण्यभ्यवादयन्।वज्रप्रहारात्कन्याश्चजज्ञिरेऽस्यमहाबलाः

या हरन्ति शिशूञ्जातान्गर्भस्थांश्चैव दारुणाः ।
काकी च हिलिमा चैव रुद्रा च वृषभा तथा ॥ १७५ ॥

आयापलालामित्राचसप्तैताःशिशुमातरःएतासांवीर्यसम्पन्नःशिशुश्चाऽभूत्सुदारुणः

स्कन्दप्रसादजः पुत्रो लोहिताक्षो भयङ्करः ।
एषवीराष्टकःप्रोक्तःस्कन्दमातृगणोऽद्भुतः ॥ १७७ ॥
पूजनीयः सदा भक्त्या सर्वापस्मारशान्तिदः ।
उपातिष्ठत्ततःस्कन्दं हिरण्यकवचस्रजम् ॥ १७८ ॥
लोहितांबरसम्वीतंत्रैलोक्यस्याऽपिसुप्रभम् ।
युवानं श्रीःस्वयम्भेजेतंप्रणम्यशरीरिणी ॥ १७९ ॥

श्रिया जुष्टश्च तम्प्राहुः सर्वेदेवाः प्रणम्य वै। हिरण्यवर्ण! भद्रं ते लोकानांशङ्करोभव

भवानिन्द्रोऽस्तु नो नाथ त्रैलोक्यस्य हिताय वै ॥ १८१ ॥

स्कन्द उवाच

किमिन्द्रः सर्वलोकानां करोतीहसुरोत्तमाःकथं देवगणांश्चैवपातिनित्यंसुरेश्वरः

देवा ऊचुः

इन्द्रो दिशति भूतानांबलंतेजःप्रजासुखम्।प्रज्ञांप्रयच्छतितथासर्वान्दायान्सुरेश्वरः

दुर्वृत्तानां स हरति वृत्तस्थानं प्रयच्छति ।
अनुशास्ति च भूतानि कार्येषु बलवत्तरः ॥ १८४ ॥
असूर्ये च भवेत्सूर्यस्तथाऽचन्द्रे च चन्द्रमाः ।
भवत्यग्निश्च वायुश्च पृथिव्यां जीवकारणम् ॥ १८५ ॥

एतदिन्द्रेण कर्तव्यमिन्द्रो हि विपुलं बलम् । त्वंचेन्द्रोभवनोवीरतारकंजहितेनमः

इन्द्र उवाच

त्वं भवेन्द्रोमहाबाहो ! सर्वेषां नः सुखावहः ।
प्रणम्य प्रार्थये स्कन्द ! तारकं जहि रक्ष नः ॥ १८७ ॥

स्कन्द उवाच

शाधि त्वमेव त्रैलोक्यं भवानिन्द्रोऽस्तु सर्वदा ।
करिष्ये चेन्द्रकर्माणि न ममेन्द्रत्वमीप्सितम् ॥ १८८ ॥

त्वमेव राजा भद्रन्ते त्रैलोकस्य ममैव च । करोमिकिंचतेशक्र ! शासनं ब्रूहितन्मम

इन्द्र उवाच

यदिसत्यमिदंवाक्यंनिश्चयाद्भाषितंत्वया।अभिषिच्यस्व देवानांसैना पत्येमहाबल

अहमिन्द्रो भविष्यामि तव वाक्याद्यशोऽस्तु ते ॥ १९० ॥

स्कन्द उवाच

दानवानां विनाशाय देवानामर्थसिद्धये । गोब्राह्मणस्यचार्थाय एवमस्तुवचस्तव

इत्युक्ते सुमहानादः सुराणामभ्यजायत ।
भूतानां चापि सर्वेषां त्रैलोक्याकम्पकारकः ॥ १९२ ॥
जयेति तुष्टुवुश्चैनं वादित्राण्यभ्यवादयन् ।
ननृतुस्तुष्टुवुश्चैनं करावातांश्च चक्रिरे ॥ १९३ ॥

तेन शब्देन महता विस्मितानगनन्दिनी।शङ्करं ग्राहको देव ! नादोऽयमतिवर्तते

रुद्र उवाच

अद्य नूतं प्रहृष्टानांसुराणांविविधा गिरः। श्रयन्तेचतथादेवि!यथा जातःसुतस्तव

गवां च ब्राह्मणानां च साध्वीनां च दिवौकसाम् ॥

मार्जयिष्यति चाऽश्रूणि पुत्रस्ते पुण्यवत्यपि ॥ १९६ ॥

एवं वदति सादेवीद्रष्टुं तमुत्सुकाऽभवत् । शङ्करश्चमहातेजाःपुत्रस्नेहाधिकोयतः

वृषभं तत आरुह्य देव्या सह सत्सुकः ।

सगणो भव आगच्छत्पुत्रदर्शनलालसः ॥ १९८ ॥

ततो ब्रह्मा महासेनं प्रजापतिरथाऽब्रवीत् ।

अभिगच्छ महादेवं पितरं मातरं प्रभो ! ॥ १९९ ॥

अनयोर्वीर्यसंयोगात्तवोत्पत्तिस्तु प्राथमी ।

एवमस्त्वितिचाप्युक्त्वामहासेनोमहेश्वरम् ॥ २०० ॥

अपूजयदमेयात्मा पितरं मातरं च ताम् ।

ततस्तमालिङ्ग्य सुतं चिरं संयोज्य चाशिषः ॥ २०१ ॥

चिरं जहृषतुश्चोभौ पार्वतीपरमेश्वरौ ।

सिद्धसारस्य तत्वं च ददौ तुष्टोऽस्य शङ्करः ॥ २०२ ॥

देवी प्रकृतिमोक्षं च तुष्टाहर्षपरिप्लुता । एतस्मिन्नेवकालेतु षड्देव्यस्तं समागमन्

ऋषिभिस्ताः परित्यक्तास्तं पुत्रेति जगुस्तदा ।

पार्वती च ततः प्राह मम पुत्रो न वस्त्वयम् ॥ २०४ ॥

स्वाहा ममेति च प्राह पावकश्च ममेति च । रुद्रो ममेति च प्राहममदेवनदीतिच

चक्रुस्ते कलहं घोरं विवदन्तः परस्परम् ॥

पुत्रस्नेहो हि बलवान्पार्थकिंकिन कारयेत् ॥ २०६ ॥

ततस्तान्प्रहसन्नाह विवादो युज्यते न च ।

सर्वेषां वो गुहः पुत्रो मत्तो वै क्रियतां वरः ॥ २०७ ॥

ततःप्राहुश्चषड्देव्यःस्वर्गोनोह्यक्षयोभवेत्। तथेतिताग़ुहःप्राहशक्रस्तत्रान्तरेऽब्रवीत्

रोहिण्याश्चानुजा स्कन्दः स्पर्धमानाभिजित्स्वसा ।

इच्छन्ती ज्येष्ठतां देवी पृथक्त्वं च तपोरता ॥ २०९ ॥

ततः प्रभृति मूढोऽस्मि तत्स्थाने स्थापय प्रभो ! ।

ततस्तथेतिच प्रोक्ते कृत्तिकास्ता दिवंगताः ॥२१० ॥

नक्षत्रं सप्तशीर्षाभं भाति तद्वह्निदैवतम् ।

अथैनब्रवीत्स्वाहा प्रिया नाहं महार्चिषः ॥

तदग्रे प्रियतां देहि सहवासं सदैव च ॥ २११ ॥

स्कन्द उवाच

हव्यं कव्यं च यत्किञ्चिद्द्विजा होष्यन्ति पावके ॥ २१२ ॥

सत्तेनाम्नाप्रदास्यन्तिवासःसार्धंभवेत्तव।पावकःप्रार्थयामासयज्ञभागान्पुनःसुतान्

स चाप्याहाऽद्यप्रभृति यज्ञभागानवाप्नुहि ।

इतरे प्रार्थयामासुःख्यातोनस्त्वं सुतो भवः ॥ २१४ ॥

एवमेवेति तानाह स्कन्दस्तद्धि सुदुर्लभम् । ततस्तंयोगिनःसर्वे सम्भूयसनकादयः

अभ्यषिञ्चन्गिरौ तस्मिन्योगिनामाधिपत्यके ॥ २१५ ॥

योगीश्वरमिति प्राहुस्ततस्तं योगिनस्तथा। जहृषुर्देवताश्चैवनानावाद्यान्यवादयन्

अभिषिक्तेन तेनाऽसौ शुशुभे श्वेतपर्वतः ।

आदित्येनेवांशुमता सुरम्य उदयाचलः ॥ २१७ ॥

ततो देवाः सगन्धर्वा नृत्यन्त्यप्सरसस्तथा। हृष्टानांसर्वभूतानांश्रूयतेनिनदोमहान्

एवं सेन्द्रं जगत्सर्वं श्वेतपर्वतसंस्थितम्। प्रहृष्टं प्रेक्ष्य तं स्कन्दंनच तृप्यतिदर्शनात्

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे कुमारेश्वरमाहात्म्ये स्कन्दकुमारस्य सर्वदेवसैनाधिपत्याभिषेकोत्सववर्णनं नामैकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥

त्रिंशोऽध्यायः

कार्त्तिकेयस्य सेनानीत्वेऽभिषेकवर्णनम्

नारद उवाच

ततःस्कन्दःसुरैः सार्धं श्वेतपर्वतमस्तकात् ।
उत्तीर्य तारकं हन्तुं दक्षिणां स दिशं ययौ ॥ १ ॥
ततः सरस्वतीतीरे यानिभूतानिनारद! ग्रहाश्चोपग्रहाश्चैववेतालाःशाकिनीगणाः
उन्मादा ये ह्यपस्माराः पलादाश्च पिशाचकाः ।
देवैस्तेषामाधिपत्ये सोऽभ्यषिच्यत पावकिः ॥ ३ ॥
यथातेनैवमर्यादांसन्त्यजन्तिदुराशयाःएतैस्तस्मात्समाक्रान्तःशरण्यंपावकिंव्रजेत्
अप्रकीर्णेन्द्रियं दान्तं शुचिं नित्यमतन्द्रितम् ।
आस्तिकं स्कन्दभक्तं च वर्जयन्ति ग्रहादिकाः ॥ ५ ॥
महेश्वरं (स्य) च ये भक्ता भक्ता नारायणं (स्य) च ये ।
तेषां दर्शनमात्रेण नश्यन्ते ते (ऽति) विदूरतः ॥ ६ ॥
ततः सर्वैः सुरैः सार्धं महातीरं ययौ गुहः। तत्रदेवैःप्रकथितंमहीमाहात्म्यमुत्तमम्
शृण्वन्विसिष्मिये स्कन्दः प्रणनाम च तां नदीम् ।
ततो महीदक्षिणतस्तीरमाश्रित्य धिष्ठितम् ॥ ८ ॥
प्रणम्य शक्रप्रमुखा गुहं वचनमब्रुवन् ।
अभिषिक्तं विना स्कन्द ! सेनापतिमकल्मषम् ॥ ९ ॥
न शर्म लभते सेना तस्मात्त्वमभिषेचय ।
महीसागरसम्भूतैः पुण्यैश्चापि शिवैर्जलैः ॥ १० ॥

अभिषेक्ष्यामहे त्वां च तत्र नो द्रष्टुमर्हसि ।
यथा हस्तिपदे सर्वपदान्तर्भाव इष्यते ॥ ११ ॥
सर्वतीर्थान्तरस्थानं तथाऽर्णवमहीजले ।
सर्वभूतमयो यद्वत्त्र्यम्बकः परिकीर्त्यते ॥ १२ ॥
सर्वतीर्थमयस्तद्वन्महीसागरसङ्गमः ।
अर्धनारीश्वरं रूपं यथा रुद्रस्य सर्वदम् ॥ १३ ॥
तथा महीसमुद्रस्य स्नानं सर्वफलप्रदम् ।
येनाऽत्र पितरः स्कन्द तर्पिता भक्तिभावतः ॥ १४ ॥
तेन सर्वेषु तीर्थेषु तर्पिता नाऽत्र संशयः ।
न चैतद्धृदि मन्तव्यं क्षारमेतज्जलं हि यत् ॥ १५ ॥
यथा हि कटुतिक्तादि गवा ग्रस्तं हि क्षीरदम् ।
एवमेतत्त्विदं तोयं पितृणां तृप्तिदायकम् ॥ १६ ॥
एवं ब्रुवत्सु देवेषु कपिलोऽपि मुनिर्जगौ । सत्यमेतदुमापुत्र! सर्वतीर्थमयी मही ॥
कर्दमो यस्त्वहमपि ज्ञात्वा तीर्थमहागुणान् ।
सर्वां भुवं परित्यज्य कृत्वा ह्याश्रममास्थितः ॥ १८ ॥
ततो महेश्वरः प्राह सत्यमेतत्सुरोदितम्। ब्रह्माद्यास्तंतथाप्राहुरत्रभूयोऽप्यथोगुरुः
अत्राभिषेकंतेवीर ! करिष्यामः समादिश ।
ततःसुविस्मितस्तत्र स्नात्वा स्कन्दोमहामनाः ॥ २० ॥
अभिषिञ्चन्तु मां देवा इतितानब्रवीद्वचः ।
ततोऽभिषेकसम्भारान्ससर्वान्सम्भृत्यशास्त्रतः ॥ २१ ॥
जुहुवुर्मन्त्रपूतेऽग्नौ चत्वारो मुख्यऋत्विजः ।
ब्रह्माच कपिलोजीवोविश्वामित्रश्चतुर्थकः ॥ २२ ॥
अन्ये च शतशस्तत्र मुनयो वेदपारगाः ।
तत्राऽद्भुतं महादेवो दर्शयामास भारत ! ॥ २३ ॥

यदग्निकुण्डमध्यस्थो लिङ्गमूर्तिर्व्यदृश्यत ।
अहमेवाऽग्निमध्यस्थो हविर्गृह्णामिनित्यशः ॥ २४ ॥
एतत्संदर्शनार्थाय लिङ्गमूर्तिरभूद्विभुः ।
तल्लिङ्गमतुलं देवा नमश्चक्रुर्मुदान्विताः ॥ २५ ॥
सर्वपापापहं पार्थ ! सर्वकामफलप्रदम् ।
तत्र होमावसाने च दत्ते हिमवताशुभे ! ॥ २६ ॥
दिव्यरत्नान्विते स्कन्दोनिषण्णःपरमासने। सर्वमङ्गलसम्भारैर्विधिमन्त्रपुरस्कृतम्
अभ्यषिंचंस्ततो देवा ! कुमारं शङ्करात्मजम् ।
इन्द्रो विष्णुर्महावीर्यो ब्रह्मरुद्रौ च फाल्गुन ! ॥ २८ ॥
आदित्याद्याग्रहाःसर्वे तथोभावनिलानलौ ।
आदित्यावसवोरुद्राःसाध्याश्चैवाश्विनावुभौ ॥ २९ ॥
विश्वेदेवाश्च मरुतो गन्धर्वाप्सरसस्तथा ।
देवब्रह्मर्षयश्चैव बालखिल्या मरीचिपाः ॥ ३० ॥
विद्याधरा योगसिद्धाः पुलस्त्यपुलहादयः ।
पितरः कश्यपोऽत्रिश्च मरीचिर्भृगुरङ्गिराः ॥ ३१ ॥
दक्षोऽथ मनवो ये च ज्योतींषि ऋतवस्तथा ।
मूर्तिमत्यश्च सरितो महीप्रभृतिकास्तथा ॥ ३२ ॥
लवणाद्याः समुद्राश्च प्रभासाद्याश्च तीर्थकाः ।
पृथिवीद्यौर्दिशश्चैवपादपाःपर्वतास्तथा ॥ ३३ ॥
अदित्याद्या मातरश्च कुर्वन्त्यो गुहमङ्गलम् ।
वासुकिप्रमुखा नागास्तथोभौ गरुडारुणौ ॥ ३४ ॥
वरुणो धनदश्चैव यमः सानुचरस्तथा । राक्षसो निर्ऋतिश्चैवभूतानिचपलाशनाः
धर्मो बृहस्पतिश्चैव कपिलो गाधिनन्दनः ।
बहुलत्वाच्च ये नोक्ताविविधादेवतागणाः ॥ ३६ ॥

ते च सर्वे महीकूले ह्यभ्यषिञ्चन्मुदागुहम् ।
ततो महास्वनामुग्रां देवदैत्यादिदर्पहाम् ॥ ३७ ॥
ददौ पशुपतिस्तस्मै सर्वभूतमहाचमूम् ।
विष्णुर्ददौ वैजयन्तीं मालां बलविवर्धिनीम् ॥ ३८ ॥
उमा ददौ चारजसी वाससी सूर्यसप्रभा ।
गङ्गा कमण्डलुं दिव्यममृतोद्भवमुत्तमम् ॥ ३९ ॥
मही महानदी तस्य चाऽक्षमालां ससागरा ।
ददौ मुदा कुमाराय दण्डंचैव बृहस्पतिः ॥ ४० ॥
गरुडो दयितं पुत्रं मयूरं चित्रबर्हिणम् ।
अरुणस्ताम्रचूडं च प्रददौ चरणायुधम् ॥ ४१ ॥
छागं व वरुणो राजा बलवीर्यसमन्वितम् ।
कृष्णाजिनं तथा ब्रह्मा ब्रह्मण्याय ददौजयम् ॥ ४२ ॥
चतुरोऽनुचरांश्चैव महावीर्यान्बलोत्कटान् ।
नन्दिसेनं लोहिताक्षं घण्टाकर्णंचमानसान् ॥ ४३ ॥
चतुर्थं चाप्यतिबलंख्यातंकुसुममालिनम् । ततःस्थाणुर्ददौदेवोमहापारिषदंक्रतुम्
स हि देवासुरे युद्धे दैत्यानां भीमकर्मणाम् ।
जघान दोर्भ्यां सङ्क्रुद्धः प्रयुतानि चतुर्दश ॥ ४५ ॥
यमः प्रादादनुचरौयमकालोपमौतदा। उन्माथं च प्रमाथं च महावीर्यौ महाद्युती
सुभ्राजौ भास्करस्यैव यौ सदाचानुयायिनौ ।
तौसूर्यः कार्तिकेयाय ददौ पार्थ मुदान्वितः ॥ ४७ ॥
कैलासशृङ्गसङ्काशौ श्वेतमाल्यानुलेपनौ ।
सोमोऽप्यनुचरौ प्रादान्मणिं सुमणिमेवच ॥ ४८ ॥
ज्वालाजिह्वं ज्योतिषं च ददावग्निर्महाबलौ ।
परिघं च बलंचैव भीमं च सुमहाबलम् ॥ ४९ ॥

स्कन्दाय त्रीननुचरान्ददौ विष्णुरुरुक्रमः ।
उत्क्रोशं पञ्चजं चैव वज्रदण्डधरावुभौ ॥ ५० ॥
ददौ महेशपुत्राय वासवः परवीरहा ।
तौ हि शत्रून्महेन्द्रस्य जघ्नतुः समरे बहून् ॥ ५१ ॥
वर्धनं बन्धनं चैव आयुर्वेदविशारदौ ।
स्कन्दाय ददतुः प्रीतावश्विनौ भरतर्षभ ॥ ५२ ॥
बलं चाऽतिबलं चैव महावक्त्रौ महाबलौ ।
प्रददौ कार्तिकेयाय वायुश्चानुचरावुभौ ॥ ५३ ॥
घसं चाऽतिघसं वीरौ वरुणश्च ददौ प्रभुः। सुवर्चसंमहात्मानंतथैवाप्यतिवर्चसम्
हिमवान्प्रददौ पार्थ साक्षाद्दौहित्रकाय वै ।
काञ्चनं च ददौ मेरुर्मेघमालिनमेव च ॥ ५५ ॥
उच्छ्रितंचातिशृङ्गंचमहापाषाणयोधिनौ।स्वाहेयायददौप्रीतःसविन्ध्यःपार्षदौशुभौ
संग्रहं विग्रहं चैव समुद्रोऽपि गदाधरौ ।
प्रददौ पार्षदौ वीरौ महीनद्या समन्वितः ॥ ५७ ॥
उन्मादं पुष्पदन्तं च शङ्कुकर्णं तथैव च ।
प्रददावग्निपुत्राय पार्वती शुभदर्शना ॥ ५८ ॥
जयं महाजयं चैव नागौ ज्वलनसूनवे ।
प्रददुर्बलिनां श्रेष्ठौ सुपर्णः पार्षदावुभौ ॥ ५९ ॥
एवं साध्याश्च रुद्राश्च वसवः पितरस्तथा ।
सर्वेजगति ये मुख्याददुःस्कन्दायपार्षदान् ॥ ६० ॥
नानावीर्यान्महावीर्यान्नानायुधविभूषणान्।बहुलत्वान्नशक्यन्तेसंख्यातुं तेचफाल्गुन
मातरश्च ददुस्तस्मै तदा मातृगणान्प्रभो ! ।
याभिर्व्याप्तास्त्रयो लोकाः कल्याणीभिश्चराचराः ॥ ६२ ॥
प्रभावती विशालाक्षी गोपाला गोनसा तथा ।

अप्सुजातावृहद्दण्डीकालिकाबहुपुत्रका ॥ ६३ ॥
भयङ्करी च चक्राङ्गीतीर्थनेमिश्चमाधवी। गीतप्रियाअलाताक्षी चटुलाशलभामुखी
विद्युज्जिह्वा रुद्रकाली शतोलूखलमेखला ।
शतघण्टाकिङ्किणिकाचक्राक्षी चत्वरालया ॥ ६५ ॥
पूतना रोदना त्वामा कोटरामेघवाहिनी ।
ऊर्ध्ववेणीधरा चैव जरायुर्जर्जरानना ॥ ६६ ॥
खटखेटी दहदहा तथा धमधमाजया । बहुवेणी बहुशिरा बहुपादा बहुस्तनी ॥
शतोलूकमुखी कृष्णा कर्णप्रावरणा तथा ।
शून्यालया धान्यवासा पशुदा धान्यदा सदा ॥ ६८ ॥
एताश्चान्याश्च बह्व्यश्चमातरो भरतर्षभ ! ।
बहुलत्वादहं तासां न संख्यातुमिहोत्सहे ॥ ६९ ॥
वृक्षचत्वरवासिन्यश्चतुष्पथनिवेशनाः ।
गुहाश्मशानवासिन्यः शैलप्रस्रवणालयाः ॥ ७० ॥
नानाभरणवेषास्ता नानामूर्तिधरास्तथा ।
नानाभाषायुधधराः परिवव्रुस्तदा गुहम् ॥ ७१ ॥
ततः स शुशुभे श्रीमान्गुहो गुह इवाऽपरः ।
सैनापत्ये चाभिषिक्तो देवैर्नानामुनीश्वरैः ॥ ७२ ॥
ततः प्रणम्य सर्वांस्तानेकैकत्वेन पावकिः ।
व्रियतां वर इत्याह भवब्रह्मपुरोगमान् ॥ ७३ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे कुमारेश्वरमाहात्म्ये कार्तिकेयस्य सेनानीत्वेऽभिषेक-वर्णनं नाम त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥

———

एकत्रिंशोऽध्यायः

स्कन्दस्यतारकासुरनगरम्प्रतिविजयाभियानवर्णनम्

नारद उवाच

ते चैनं योज्य चाशीर्भिरयाचन्तंवरं गुहम् । एषएववरोऽस्माकंयत्पापंतारकंजहि

एवमस्त्विति तानुक्त्वा योगोयोग इतिब्रुवन् ।
तारकारिर्महातेजा मयूरं चाध्यरोहत ॥ २ ॥
शक्तिहस्तो विनद्याऽथ गुहो देवांस्तदाऽब्रवीत् ।
यद्द्यतारकं पापं नाहं हन्मि सुरोत्तमाः ॥ ३ ॥
गोब्राह्मणावमन्तृणां ततो यामि गतिं स्फुटम् ।
एवं तेन प्रतिज्ञाते शब्दोऽतिसुमहानभूत् ॥ ४ ॥
योगोयोग इति प्राहुराज्ञया शरजन्मनः ।
अरजोवाससी रक्ते वसानः पार्वतीसुतः ॥ ५ ॥
अथाऽग्रे सर्वदेवनांस्थितो वीरोययौ मुदा ।
तस्य केतुरलं भाति चरणायुधशोभितः ॥ ६ ॥

चरणाभ्यांगिरीञ्छक्तोयोविदारयितुं रणे। याचेष्टासर्वभूतानांप्रभाशान्तिर्बलंयथा

तन्मया गुहशक्तिः सा भृशं हस्ते व्यरोचत ।
यद्दाढ्यं सर्वलोकेषु तन्मयं कवचं तथा ॥ ८ ॥

योत्स्यमानस्यवीरस्यदेहेप्रादुरभूत्स्वयम्।धर्मःसत्यमसंमोहस्तेजःकान्तत्वमक्षतिः

बलमोजः कृपाचैव बद्ध्वा करयुगं तथा ।
आदेशकारीण्यग्रेऽस्य स्वयंतस्थुर्महात्मनः ॥ १० ॥
तमग्रे चापि गच्छन्तं पृष्ठतोऽनुययौ हरः ।
यथेनादित्यवर्णेन पार्वत्या सहितः प्रभुः ॥ ११ ॥
निर्मितेन हरेणैव स्वयमीशेनलीलया ।
सहस्रं तस्य सिंहानां तस्मिन्युक्तंरथोत्तमे ॥ १२ ॥
अभीषून्पुरुषव्याघ्र ब्रह्मा च जगृहे स्वयम् ।
ते पिबन्त इवाकाशं त्रासयन्तश्चराचरम् ॥ १३ ॥
सिंहा रथस्य गच्छन्तोनदन्तश्चारुकेसराः ।
तस्मिन्रथे पशुपतिः स्थितो भात्युमयासह ॥ १४ ॥
विद्युता मण्डितः सूर्यः सेन्द्रचापघनो यथा ।
अग्रतस्तस्य भगवान्धनेशो गुह्यकैः सह ॥ १५ ॥
आस्थाय रुचिरं याति पुष्पकं नरवाहनः ।
ऐरावणं समास्थाय शक्रश्चापि सुरैःसह ॥ १६ ॥
पृष्ठतोऽनुययौ यान्तं वरदं वृषभध्वजम् ।
तस्य दक्षिणतो देवा मरुतश्चित्रयोधिनः ॥ १७ ॥
गच्छन्तिवसुभिःसार्धंरुद्रैश्च सह सङ्गताः ।
यमश्च मृत्युना सार्धं सर्वतःपरिवारितः ॥ १८ ॥

घोरैर्व्याधिशतैश्चापिसव्यतोयातिकोपितःयमस्यपृष्ठतश्चापिघोरस्त्रिशिखरःसितः

विजयोनाम रुद्रस्य याति शूलः स्वयं कृतः ।
तमुग्रपाशो भगवान्वरुणः सलिलेश्वरः ॥ २० ॥

परिवार्य शतैर्यातियादोभिर्विविधैर्वृतः । पृष्ठतोविजयस्यापियातिरुद्रस्यपट्टिशः
गदामुशलक्त्याद्यैर्वरप्रहरणैर्वृतः । पट्टिशंचान्वगात्पार्थ अस्त्रं पाशुपतं महत् ॥
बहुशीर्षं महाघोरमेकपादं बहूदरम् । कमण्डलुश्चाऽस्य पश्चान्महर्षिगणसेवितः ॥

तस्य दक्षिणतोभातिदण्डोगच्छञ्छ्रियावृतः ।

भृग्वंगिरोभिःसहितोदेवैरप्यभिपूजितः ॥ २४ ॥
राक्षसाश्चान्यदेवाश्च गन्धर्वा भुजगास्तदा ।
नद्योनदाःसमुद्राश्चमुनयोऽप्सरसांगणाः ॥ २५ ॥
नक्षत्राणि ग्रहाश्चैव जङ्गमं स्थावरं तथा ।
मातरश्च महादेवमनुजग्मुः क्षुधान्विताः ॥ २६ ॥
सर्वेषां पृष्ठतश्चासीत्ताक्ष्यस्थोबुद्धिमान्हरिः ।
पालयन्पृतनां सर्वां स्वपरिवारसम्वृतः ॥ २७ ॥
एवं सैन्यसमोपेत उत्तरं तटमागतः ।
ताम्रप्राकारमाश्रित्य तस्थौ त्र्यम्बकनन्दनः ॥ २८ ॥

स तारकपुरस्यापिपश्यन्वृद्धिमनुत्तमाम् । विसिष्मियेमहासेनःप्रशशंसतपोऽस्यच स्थितःपश्यन्सशुशुभे मयूरस्थोगुहस्तदा। छत्रेणध्रियमाणेनस्वयंसोमसमस्त्विषा

वीज्यमामश्चामराभ्यां वाय्वग्निभ्यां महाद्युतिः ।
मातृभिश्च सुरैर्दत्तैः स्वैर्गणैरपि सम्वृतः ॥ ३१ ॥

ततः प्रणम्य तंशक्रोदेवमध्येवचोऽब्रवीत्। पश्यपश्यमहासेनदैत्यानांबलशालिनाम्

ये त्वां कालं न जानन्ति मर्त्या गृहरताइव ।
एतेषां च गृहे दूतोयस्त्वांशंसतुतारकम् ॥ ३३ ॥
वीराणामुचितं त्वेतत्कीर्तिदं च महाजने ।
अनुज्ञया ततः स्कन्दभक्तं शक्रो धनञ्जय ! ॥ ३४ ॥
ममादिश्यासुरेन्द्रायप्राहिणोद्दौत्ययोग्यकम् ।
अहं स्वयं गन्तुकामःशक्रेणापिचप्रेषितः ॥ ३५ ॥
प्रासादे स्त्रीसहस्राणां प्रावोचं मध्यतोऽप्यहम् ।
असुराधमदुर्बुद्धे शक्रस्त्वामाह तच्छृणु ॥ ३६ ॥
यज्ञगद्दलनादात्तं किल्बिषं दानव त्वया ।
तस्याऽहं नाशकस्तेऽद्यपुरुषश्चेद्भविष्यसि ॥ ३७ ॥

शीघ्रं निःसर पापिष्ठ निःसरिष्यसिचेन्नहि ।
क्षणात्त्वपुरं क्षेप्स्ये पावित्र्यायैव सागरे ॥ ३८ ॥
इति श्रुत्वा रूक्षवाचं क्रुद्धः स्त्रीगणसंवृतः ।
मुष्टिमुद्यम्यमाऽधावद्भीतश्चाहं पलायितः ॥ ३९ ॥
व्याकुलस्तत्र वृत्तान्तं कुमारायन्यवेदयम् ।
मयि चाप्यागतेदैत्यश्चिन्तयामासचेतसि ॥ ४० ॥
नालब्धसंश्रयः शक्रो वक्तुमेतदिहार्हति ।
निमित्तानि च घोराणि सन्त्रासं जनयन्ति मे ॥ ४१ ॥
एवं विचिन्त्य चोत्थाय गवाक्षंसोऽध्यरोहत ।
सहस्रभौमिकावासश्रृङ्गवातायनस्थितः ॥ ४२ ॥
अपश्यद्देवसैन्यं स दिवं भूमिं च सम्वृतम् ।
रथैर्गजैर्हयैश्चापि नादिताश्च दिशो दश ॥ ४३ ॥
विमानैश्चाद्भुताकारैःविन्नरोद्गीतनादितैः ।
दुन्दुभिभिर्गोविषाणैस्तालैःशंखैश्चनादितैः ॥ ४४ ॥
अक्षोभ्यामिव तां सेनां दृष्ट्वा सोऽचिन्तयत्तदा ।
एते मया जिताः पूर्वं कस्माद्भूयः समागताः ॥ ४५ ॥

इति चिन्तापरो दैत्यः शुश्राव कटुकाक्षरम्। देवबन्दिभिरुद्घुष्टंघोरंहृदयदारुणम् जयाऽतुलशक्तिदीधितिपिञ्जररुचारुणमण्डलभुजोद्भासितदेवसैन्यपुरवदनकुमुद-कानन विकासनेन्दो कुमारनाथ जय दितिकुलमहोदधिवडवानल मधुररवमयूर-रवासुर मुकुटकूटकुट्टितचरणनखाङ्कुर महासेन तारकवंशशुष्कतृणदावानल-योगीश्वर योगिजन हृदयगगनविततचिन्तासन्तानसन्तमसनोदनखरकिरणकल्प-नखनिकरविराजितचरणकमलस्कन्दजयबालसप्तवासर भुवनावलिशोकसन्दहन!

नमो नमस्तेऽस्तु मनोरमाय नमोऽस्तु ते साधुभयापहाय ।
नमोऽस्तु ते बालकृताचलाय नमोनमो नाशय देवशत्रून् ॥ ४८ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे कुमारेश्वरमाहात्म्ये कुमारस्य तारकासुरनगरं प्रति गमनवर्णनंनामैकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥

द्वात्रिंशोऽध्यायः

नारदार्जुनसम्वादे कुमारेशमाहात्म्ये कुमारकृततारकवधवर्णनम्

नारद उवाच

श्रुत्वैतं संस्तवं दैत्यः संघुष्टं देवबन्दिभिः ।
सस्मार ब्रह्मणो वाक्यं बधं बालादुपस्थितम् ॥ १ ॥
श्रुत्वा स क्लिन्नसर्वाङ्गो द्वाःस्थं राजा वचोऽब्रवीत् ।
अमात्यान्द्रष्टुमिच्छामि शीघ्रमानय मा चिरम् ॥ २ ॥
ततस्ते राजवचनात्कालनेमिमुखागताः ।
प्राहः तांस्तारको दैत्यः किमिदं वो विचेष्टितम् ॥ ३ ॥
यैःशत्रुसंभवावार्ताकाऽपिनश्रावितस्त्वहम् ।
मदिराकाममत्तानांमन्त्रित्वंवोन युज्यते ॥ ४ ॥
हितं मन्त्रयते राज्ञस्तेन मन्त्री निगद्यते ॥

अमात्या उचुः

को जानाति सुरान्दीनान्दैत्यानामिति नो मतिः ॥ ५ ॥

मा विषीद महाराज ! वयंजेष्यामहेसुरान् ।
बालादपि भयंकिम्वालज्जायैचिन्तितंत्विदम् ॥ ६ ॥
सर्वमेतत्सुसाध्यं च भेरी सन्ताड्यतां दृढम् ।
ततो दैत्येन्द्रवचनात्संनाहजननी तदा ॥ ७ ॥
भृशं संताडिता भेरी कम्पयामास साजगत् ।
स्मरणाद्दैत्यराजस्यपर्वतेभ्योमहासुराः ॥ ८ ॥
निम्नगाभ्यः समुद्रेभ्यःपातालेभ्योऽम्बरादपि ।
सहसा समनुप्राता युगान्तानलसप्रभाः ॥ ९ ॥
कोटिकोटिसहस्रैस्तु परार्धैर्दशभिः शतैः ।
सेनापतिः कालनेमिः शीघ्रं देवानुपाययौ ॥ १० ॥
चतुर्योजनविस्तीर्णे नानाश्चर्यसमन्विते ।
रथे स्थितो मनाग्दीनस्तारकः समदृश्यत ॥ ११ ॥
एतस्मिन्नन्तरे पार्थ क्रुद्धैः स्कन्दस्य पार्षदैः ।
प्राकारःपातितः सर्वो भग्नान्युपवनानि च ॥ १२ ॥
ततश्चचाल वसुधा देवी सवनकानना ।
जज्वाल खं सनक्षत्रं प्रमूढं भुवनं भृशम् ॥ १३ ॥
तमोभूतं जगच्चाऽऽसीद्गृध्रैर्व्याप्तं नभोऽभवत् ।
ततो नानाप्रहरणं प्रलयाम्बुदसन्निभम् ॥ १४ ॥
कालनेमिमुखं पार्थ अदृश्यत महद्बलम् ।
तद्धिघोरमसंख्येयं जगर्ज विविधा गिरः ॥ १५ ॥
अभ्यद्रवद्रणे देवान्भगवन्तं च शङ्करम् ।
विनदद्भिस्ततो दैत्यैर्देवानीकं महायुधैः ॥ १६ ॥
पर्वतैश्च शतघ्नीभिरायसैः परिघैरपि ।
क्षणेन द्रावितं सर्वं विमुखं चाऽप्यदृश्यत ॥ १७ ॥

असुरैर्वध्यमाने तु पावकैरिव काननम्।
अपतद्द्रावभूमिष्ठं महाद्रुमवनं यथा ॥ १८ ॥
ते भिन्नास्थिशिरोदेहाः प्राद्रवन्त दिवौकसः।
न नाथमध्यगच्छन्तवध्यमानामहासुरैः ॥ १९ ॥
अथ तद्विद्रुतं सैन्यं दृष्ट्वा देवः पुरन्दरः।
आश्वासयन्नुवाचेदं बलवद्दानवार्दितम् ॥ २० ॥
भयंत्यजतभद्रंवःशूराःशस्त्राणिगृह्णत। कुरुध्वंविक्रमेबुद्धिमाचकाचिद्व्यथाऽस्तुवः
एष कालानलप्रख्यो मयूरं समुपस्थितः।
रक्षिता वो महासेनः कथं भीतिस्तथापि वः ॥ २२ ॥
शक्रस्य वचनं श्रुत्वा समाश्वस्ता दिवौकसः।
दानवान्प्रत्ययुध्यन्त शक्रं कृत्वा व्यपाश्रयम् ॥ २३ ॥
कालनेमिर्महेन्द्रेण संयुगे समयुज्यत। सहस्राक्षौहिणीयुक्तोजम्भकःशङ्करेण च ॥
कुजम्भो विष्णुना चैव तावत्यक्षौहिणीवृतः।
अन्ये च त्रिदशाः सर्वे मरुतश्च महाबलाः ॥ २५ ॥
प्रत्ययुध्यन्तदैत्येन्द्रैः साध्याश्च वसुभिः सह।
ततो बहुविधं युद्धं कालनेमिर्विधाय च ॥ २६ ॥
उत्सृज्य सहसा पार्थ ऐरावणशिरःस्थितः।
स तु पादप्रहारेण मुष्टिना चैव तं गजम् ॥ २७ ॥
शक्रं च जघ्ने विनदन्पेततुस्तावुभौ भुवि। ततःशक्रंसमादायकालनेमिर्विचेतसम्
रथमाश्रित्य भूयोऽपि तारकाभिमुखो ययौ।
अथ क्रुष्टं तदा देवैः सहसा चान्तकादिभिः ॥ २८ ॥
ह्रियते ह्रियते राजा त्राता कोऽपि न विद्यते।
एतस्मिन्नन्तरे शर्वः पिनाकधनुषश्च्युतैः ॥ ३० ॥
बाणैः ससैन्यं कृत्वा चजम्भकंगृध्रमोदनम्।

कालनेमिं समागम्य रथस्थो वाक्यमब्रवीत्। ३१ ॥
किमेतेन महेन्द्रेण मया युध्यस्व दानव!।
वीरंमन्य सुदुर्बुद्धे ततो ज्ञास्यसि वीरताम् ॥ ३२ ॥

कालनेमिरुवाच

नग्नेन सह को युद्धेद्धतेनाऽपि च येन वा।
शंसत्सु दैत्यवीराणामुपहासः प्रजायते ॥ ३३ ॥
आत्मतस्तु समं किञ्चिद्विलोकय सुदुर्मते!।
तदाकर्ण्य च सावज्ञं वचः शर्वो विसिष्मिये ॥ ३४ ॥
ततः कुमारः सहसा मयूरस्थोऽभ्यधावत।
कुजम्भं सानुगं हत्वा वासुदेवोऽप्यधावत ॥ ३५ ॥
ततो हरिः स्कन्दमाह किमेतेन तव प्रभो।
दैत्याधमेन पापेन मुहूर्तं पश्य मे बलम् ॥ ३६ ॥
एवमुक्त्वा निवार्यैनं केशवो गरुडस्थितः।
शार्ङ्गकोदण्डनिर्मुक्तैर्बाणैर्दैत्यमवाकिरत् ॥ ३७ ॥
स तैर्बाणैस्ताड्यमानो वज्रैरिव महासुरः।
विमुच्य वासवं क्रुद्धो बाणांस्तान्व्यधमच्छरैः ॥ ३८ ॥
यान्यान्बाणान्हरिर्दिव्यानस्त्राणि च मुमोचह।
निवारयति दैत्यस्तान्प्रहसँल्लीलयैव च ॥ ३९ ॥
ततः कौमोदकीं गृह्य क्षिप्रकारी जनार्दनः।
मुमोच सैन्यनाथाय सारथिं च व्यचूर्णयत् ॥ ४० ॥
ततो रथादवप्लुत्य विवृत्य वदनं महत्।
गरुडं चञ्चुनाऽऽदाय स विष्णुं क्षिप्तवान्मुखे ॥ ४१ ॥
ततोऽभूत्सर्वदेवानां विमोहोजगतामपि।
चचाल वसुधा चेलुः पर्वताः सप्तचाऽर्णवाः ॥ ४२ ॥

कालनेमिर्नदंश्चैव प्रानृत्यत महारणे ।
असंमूढस्ततो विष्णुस्त्वराकाल उपस्थिते ॥ ४३ ॥
कुक्षिं विदार्य चक्रेण भास्करोऽभादिवोदितः ।
बहिर्भूतो हरिश्चैनं मोहयित्वा स्वनिन्दया ॥ ४४ ॥
पातालस्य तलं निन्येतत्र शिश्ये सकाष्ठवत् ।
ततश्चक्रेण दैत्यानां निहतादशकोटयः ॥ ४५ ॥
प्रमोदितास्तथा देवाविमोहास्तत्क्षणाद्बभुः ।
ततः शर्वस्तमालिंग्यसाधुसाधु जनार्दन ॥ ४६ ॥
त्वया यद्विहितंकर्म तत्कर्ताऽन्यो न विद्यते ।
महिषाद्याःसुदुर्जया देव्या ये विनिपातिताः ॥ ४७ ॥
तेषामतिबलो ह्येष त्वया विष्णो!विनिर्जितः ।
तारकामयङ्ग्रामे वध्यस्तेऽसौ उनार्दन ॥ ४८ ॥
कंसरूपः पुनस्तेऽयं हन्तव्योऽष्टमजन्मनि ।
एवं प्रशंसमानास्ते वासुदेवं जगद्गुरुम्॥ ४९ ॥
शस्त्रजालैर्लब्धसंज्ञान्दैत्यसैन्याननाशयत् ।
तानि दैत्यशरीराणि जर्जराणि महायुधैः ॥ ५० ॥
अपतन्भूतले पार्थ च्छिन्नाभ्राणीव सर्वशः ।
ततस्तद्दानवं सैन्यं हतनाथमभूत्तदा ॥ ५१ ॥
देवैः स्कन्दानुगैश्चैव कृतं शास्त्रैः पराङ्मुखम् ।
अथो कृष्टं तदा हृष्टैः सर्वैर्देवैर्मुदायुतैः ॥ ५२ ॥
संहतानि च सर्वाणि तदा तूर्याण्यवादयन् ।
अथ भग्नं बलं प्रेक्ष्य हतवीरं महारणे ॥ ५३ ।
देवानां च महामोदं तारकः प्राह सारथिम् ।
सारथे पश्य सैन्यानि द्राव्यमाणानि मे सुरैः ॥ ५४ ॥

येऽस्माभिस्तृणवद्दृष्टाः पश्य कालस्य चित्रताम् ।
तन्मे वाहय शीघ्रं त्वं रथमेनं सुरान्प्रति ॥ ५५ ॥
पश्यन्तु मे बलं बाह्वोर्द्रवन्तु च सुराधमाः । ब्रुवन्नेवं सारथिं स विधुन्वन्सुमहद्धनुः
क्रोधरक्तेक्षणो राजा देवसैन्यं समाविशत् ।
आगच्छमानं तं दृष्ट्वा हरिः स्कन्दमथाऽब्रवीत् ॥ ५७ ॥
कुमारपश्य दैत्येन्द्रं कालंयद्वद्युगात्यये ।
अयं स येन तपसाघोरेणाऽऽराधितःशिवः ॥ ५८ ॥
अयं स येन शक्राद्याः कृता मर्काः समार्बुदम् ।
अयं स सर्वशस्त्रौघैर्योऽस्माभिर्न जितो रणे ॥ ५९ ॥
नावज्ञया प्रद्रष्टव्यस्तारकोऽयं महासुरः। सप्तमं हि दिनं तेऽद्य मध्याह्नोऽयं च वर्तते
अर्वागस्तमनादेनं जहि वध्योऽन्यथा नहि ।
एवमुक्त्वासशक्रादींस्त्वरितःकेशवोऽब्रवीत् ॥ ६१ ॥
आयासयत दैत्येन्द्रं सुखवध्यो यथा भवेत् ।
ततस्ते विष्णुवचनाच्छिनदन्तोदिवौकसः ॥ ६२ ॥
तमासाद्य शरव्रातैर्मुदिताः समवाकिरन् ।
प्रहसन्निव देवांस्तान्द्रावयामासतारकः ॥ ६३ ॥
यथा नास्तिकदुर्वृत्तो नानाशास्त्रोपदेशकान् ।
सोढुं शक्ता न ते वीरं महति स्यन्दने स्थितम् ॥ ६४ ॥
महापस्मारसङ्क्रान्तंयथैवाऽप्रियवादिनम् ।
विधूयसकलान्देवान्क्षणमात्रेण तारकः ॥ ६५ ॥
आजगाम कुमाराय विधुवन्समहाधनुः ।
आगच्छमानं तं दृष्ट्वा स्कन्दं प्रत्युद्ययौ ततः ॥ ६६ ॥
तस्यारक्षद्भवःपार्श्वं दक्षिणंचैव तं हरिः ।
पृष्ठे च पार्षदास्तस्यकोटिशोऽर्बुदशस्तथा ॥ ६७ ॥

ततस्तौ सुमहायुद्धे संसक्तौ देवदैत्ययोः। धर्माधर्माविवोदग्रौ जगदाश्चर्यकारकौ॥

ततः कुमारमासाद्य लीलया तारकोऽब्रवीत्।
अहो बालातिबालस्त्वं यत्त्वं गीर्वाणवाक्यतः॥ ६९ ॥
आसादयसि मां युद्धे पतङ्ग इव पावकम्।
वधेन तव को लाभो मम मुक्तोऽसि बालक ! ॥ ७० ॥
पिब क्षीरं गृहाणेमं कन्दुकं क्रीड लीलया।
एवमुक्तःप्रहस्याऽऽह तारकं योगिनांगुरुः ॥ ७१ ॥
शिशुत्वं माऽवमंस्था मे शिशुः कष्टो भुजङ्गमः।
दुष्प्रेक्ष्यो भास्करो बालो दुःस्पर्शोऽल्पोऽपि पावकः ॥ ७२ ॥
अल्पाक्षरो न मन्त्रः किं सस्फुरो दैत्य दृश्यते।
एवमुक्त्वा दैत्यमुक्तं गृहीत्वा कन्दुकं च तम् ॥ ७३ ॥
तस्मिञ्छक्त्यस्त्रमादाय दैत्याय प्रमुमोच ह।
तस्य तेन प्रहारेण रथश्चूर्णीकृतोऽभवत् ॥ ७४ ॥
चतुर्योजनमात्रो यो नानाश्चर्यसमन्वितः।
गरुडस्य सुता ये च शीर्यमाणे रथोत्तमे ॥ ७५ ॥
मुक्ताः कथञ्चिदुत्पत्य सागरान्तरमाविशन्।
ततः क्रुद्धस्तारकश्च मुद्गरं क्षिप्तवान्गुहे ॥ ७६ ॥
विन्ध्याद्रिमिव तं स्कन्दो गृहीत्वा तं व्यताडयत्।
स्थिरे तस्योरसि व्यूढे मुद्गरः शतधाऽगमत् ॥ ७७ ॥
मेने च दुर्जयं दैत्यस्तदा षड्वदनं रणे।
चिन्तयामास बुद्ध्या च प्राप्तंतद्ब्रह्मणोवचः ॥ ७८ ॥
तंभीतमिवचाऽऽलक्ष्यदैत्यवीराश्चकोटिशः।
नदन्तोऽतिमहासेनंनानाशस्त्रैरवाकिरन् ॥ ७९ ॥
क्रुद्धस्तेषु ततः स्कन्दः शक्तिं घोरामथाऽऽददे।

अभ्यस्यमाने शक्त्यस्त्रे स्कन्देनाऽमिततेजसा ॥ ८० ॥
उल्काजालं महाघोरं पपात वसुधातले।
चाल्यमाना तथा शक्तिः सुघोरा भवसूनुना ॥ ८१ ॥
ततःकोट्योविनिष्पेतुःशक्तीनांभरतर्षभ!।
स शक्त्यस्त्रेणबलवान्करस्थेनाऽहनत्प्रभुः ॥ ८२ ॥
अष्टौ पद्मानि दैत्यानां दशकोटिशतानि च।
तथा नियुतसाहस्रं वाहनं कोटिरेवच ॥ ८३ ॥

हृदोदरं च दैत्येन्द्रं निखर्वैर्दशभिर्वृतम्। तत्राऽकुर्वन्सुतुमुलं नादं वध्येषु शत्रुषु॥

कुमारानुचराः पार्थ ! पूरयन्तो दिशो दश।
शक्त्यस्त्रस्यार्चिः सम्भूतशक्तिभिः केऽपि सूदिताः ॥ ८५ ॥
पताकयाऽवधूताश्चहताःकेचित्सहस्रशः।
केचिद्घण्टारवत्रस्ताश्छिन्नभिन्नहृदोऽपतन् ॥ ८६ ॥
केचिन्मयूरपक्षाभ्यां चरणाभ्यां च सूदिताः।
कोटिशस्ताम्रचूडेनविदार्यैव च भक्षिताः ॥ ८७ ॥
पार्षदैर्मातृभिः सार्धं पद्मशो निहताः परे।
एवं निहन्यमानेषु दानवेषु गुहादिभिः ॥ ८८ ॥
अभाग्यैरिवलोकेषु तारकःस्कन्दमाययौ।
जग्राह च गदां दिव्यां लक्षघण्टादुरासदाम् ॥ ८९ ॥
तथा मयूरमाजघ्ने मयूरो विमुखोऽभवत्।
दृष्ट्वा पराङ्मुखं स्कन्दं वासुदेवोऽब्रवीत्त्वरन् ॥ ९० ॥

देवसेनापते ! शीघ्रं शक्तिं मुञ्च महासुरे। प्रतिज्ञामात्मनःपाहिलम्बतेरविमण्डलम्॥

स्कन्द उवाच

त्वयैव रुद्रभक्तोऽयं जनार्दन! ममेरितम्।वधार्थं रुद्रभक्तस्य बाहुः शक्तिं न मुञ्चति॥
नारुद्रः पूजयेद्रुद्रं भक्तरूपस्य यो हरः। रुद्ररूपममुं हत्वा कीदृशं जन्मनो भवेत्॥

तिरस्कृता विप्रलब्धाः शप्ताः क्षिप्ताः प्रपीडिताः।
रुद्रभक्ताः कुलं सर्वं निर्दहन्तिहताः किमु ॥ ६४ ॥
एष चेद्धन्ति तद्रुद्रं हन्यतामेष मां रणे।
रुद्रभक्ते पुनर्विष्णो ! नाऽहं शस्त्रमुपाददे ॥ ६५ ॥

श्रीभगवानुवाच

नैनत्तवोचितं स्कन्द ! रुद्रभक्तो यथा शृणु।
द्वे तनू गिरिजाभर्तुर्वेदज्ञा मुनयो विदुः ॥ ६६ ॥
एका जीवात्मिका तत्र प्रत्यक्षा च तथापरा।
द्रोग्धा भूतेषु भक्तश्च रुद्रभक्तो न स स्मृतः ॥ ६७ ॥
भक्तो रुद्रे कृपावांश्च जन्तुष्वेव हरव्रतः।
तदेनं भूतमर्त्येषु द्रोग्धारं त्वं पिनाकिनः ॥ ६८ ॥
जहि नैवाऽत्र पश्यामि दोषं कञ्चन ते प्रभो।
श्रुत्वेतिवाचं गोविन्दात्सत्यार्थामपि भारत ॥ ६६ ॥
हन्तुं न कुरुते बुद्धिं रुद्रभक्त इति स्मरन्।
तारकस्तु ततः क्रुद्धो ययौ वेगेन केशवम् ॥ १०० ॥
प्राह चैवं सुदुर्बुद्धेहन्मि त्वां पश्यमेबलम्।देवानां चापिधर्माणांमूलंमतिमतां तथा
हत्वा त्वामद्य सर्वांस्तांश्छेत्स्ये पश्याऽद्य मे बलम् ॥१०१॥

विष्णुरुवाच

दैत्येन्द्र ! तव चाऽऽस्माभिः किमहो शृणु सत्यताम् ॥ १०२ ॥
रथे य एष शर्वोऽयं हतेऽस्मिन्सकलं हतम्।
श्रुत्वेति तारकः क्रुद्धस्तूर्णं रुद्ररथं ययौ ॥ १०३ ॥
अभिसृत्य स जग्राह रुद्रस्य रथकूबरम्।
यदा स कूबरं क्रुद्धस्तारकः सहसाऽग्रहीत् ॥ १०४ ॥
रेजतू रोदसी तूर्णं मुमुहुश्च महर्षयः।

व्यनदंश्च महाकाया दैत्या जलधरोपमाः ॥ १०५ ॥
आसीच्च निश्चितं तेषां जितमस्माभिरित्युत।
तारकस्याऽप्यभिप्रायं भगवान्वीक्ष्य शङ्करः ॥ १०६ ॥
उमया सह सन्त्यत्तवा रथं वृषभमावहत्।
ओमित्यथ जपन्ब्रह्माआकाशंसहसाश्रितः ॥ १०७ ॥
ततस्तं शतसिंहं च रथं रुद्रेणनिर्मितम्।
उत्क्षिप्य पृथ्व्यामास्फोत्स्यचूर्णयामास तारकः॥ १०८ ॥
शूलपाशुपतादीनि;सहसोपस्थितानि च।
वारयामासगिरिशो भवःसाध्य इति ब्रुवन् ॥ १०६ ॥
ततः स्ववञ्चितं ज्ञात्वा रुद्रेणाऽऽत्मानमीर्ष्यया।
विनदन्सहसाऽधावद्वृषभस्थं महेश्वरम् ॥ ११० ॥
ततो जनार्दनोऽधावच्चक्रमुद्यम्य वेगतः।
वज्रमिन्द्रस्तथोद्यम्य दण्डंचापि यमो नदन् ॥ १११ ॥
गदां धनेश्वरः क्रुद्धः पाशं च वरुणोनदन्।
वायुर्महाङ्कुशं घोरं शक्तिं वह्निर्महाप्रभाम् ॥ ११२ ॥
निर्ऋतिर्निशितंखड्गंरुद्राःशूलानि कोपिताः।
धनूंषि साध्यादेवाश्चपरिघान्वसवस्तथा ॥ ११३ ॥
विश्वेदेवाश्चमुसलंचन्द्रार्कौ स्वप्रभामपि।
ओषधीश्चाश्विनौदेवौ नागाश्चज्वलितंविषम् ॥ ११४ ॥
हिमाद्रिप्रमुखाश्चाऽपि समुद्यम्य महीधरान्।
भृशमुन्नदतोदेवान्धावतो वीक्ष्य तारकाः ॥ ११५ ॥
निवृत्तः सहसा पार्थ महागज इवोन्नदन्।
स वज्रमुष्टिनाहत्य भुजे शक्रमपातयत् ॥ ११६ ॥
दण्डं यमादुपादाय मूर्ध्न्याहत्य न्यपातयत्।

उरसाहत्यसगदं धनदं भुव्यपातयत् ॥ ॥ ११७ ॥
वरुणात्पाशमादाय तेन बद्ध्वा न्यपातयत् ।
महाङ्कुशेन वायुश्च चिरं मूर्ध्नि जघान सः ॥ ११८ ॥
फूत्कारैरुद्धतं वह्निं शमयामास तारकः ।
निर्ऋतिं खड्गमादाय हत्वा तेन न्यपातयत् ॥ ११९ ॥
शूलैरेव तथा रुद्राःसाध्याश्च धनुषार्दिताः। परिघैरेव वसवो मुशलैरेव विश्वकाः ॥
रेणुनाऽऽच्छा चन्द्राकौ वल्मीकस्थाविवेक्षितौ ।
महोग्राश्चौषधीस्तालैरभिभ्यां सोऽभ्यवर्तयत् ॥१२१ ॥
सविषाश्च कृता नागा निर्विषाःपादकुट्टनैः ।
पार्वताः पर्वतैरेवनिरुच्छ्वासाभृशंकृताः ॥ १२२ ॥
एवं तद्देवसैन्यं च हाहाभूतमचेतनम् ।
कृत्वा मुहूर्तादाधावच्चक्रपाणिं तमुन्नदन् ॥ १२३ ॥
ततश्चाऽन्तर्दधे सद्यः प्रहसन्निव केशवः ।
कुयोगिन इव स्वामी सदा बुद्धिमताम्वरः ॥ १२४ ॥
अपश्यंस्तारको विष्णुं पुनर्वृषभवाहनम् ।
अधावत्कुपितो दैत्यो मुष्टिमुद्यम्य वेगतः ॥ १२५ ॥
अचिरांशुरिवाऽलक्ष्योलक्ष्योऽथ भगवान्हरिः ।
आबभाषे ततो देवान्बाहुमुद्यम्य चोच्चकैः ॥ १२६ ॥
पलायध्वमहो देवाः शक्तिश्चेद्वः पलायितुम् ।
विमूढा हि वयं सर्वे ये बालवचसा गताः ॥ १२७ ॥
किं न श्रुतः पुरा गीतः श्लोकः स्वायम्भुवेन यः ।
यथा बालेषु निक्षिप्ताः स्त्रीषु पण्डितकेषु च ।
अपस्मारिषु चैवाऽपि सर्वे ते संशयं गताः ॥ १२८ ॥
प्रत्यक्षं तदिदं सर्वमधुना चात्र दृश्यते ॥ १२९ ॥

अज्ञासिष्म पुरैवैतद्रुद्रभक्तं न हन्त्यसौ ।
यत्प्रतिज्ञां नाऽकरिष्यन्नस्यान्नः कदनं महत् ॥ १३० ॥
अथैष यदि दैत्येन्द्रं न निहन्ति कुबुद्धिमान् ।
मा भयंवोमहाभागा निहनिष्यामि वो रिपून् ॥ १३१ ॥
अद्य मे विपुलं बाह्वोर्बलं पश्यत देवताः ।
दैत्याधमं नाशयामि मुष्टिनैकेन पश्यत ॥ १३२ ॥
मया हि दक्षिणो बाहुर्दत्तश्च भवतां सदा ।
रिपून्वा निहनिष्यामि सत्यं तत्परिपालये ॥ १३३ ॥
येऽम्बरे ये च पाताले भुवियेच महासुराः।
क्षणात्तान्नाशयिष्यामि महावातो घनानिव ॥ १३४ ॥
एवमुक्त्वा जगन्नाथोमुष्टिमुद्यम्यदक्षिणम् ।
निरायुधस्तार्क्ष्यपृष्ठादवप्लुत्याऽभ्यधावत ॥ १३५
तस्मिन्धावति गोविन्दे चचाल भुवनत्रयम् ।
विमूर्च्छितमभूद्विश्वं देवाभीतिं परांययुः ॥ १३६ ॥
धावतश्चाऽपि कल्पान्तं रुद्रकल्पस्य तस्य याः ।
मुखात्समुद्ययुर्ज्वालास्ताभिः खर्वशतं हतम् ॥ १३७ ॥
ततोऽन्तरिक्षे वाचश्च प्रोचुःसिद्धाःस्वयंतदा ।
जहि कोपं वासुदेव ! त्वयि क्रुद्धे क्व वै जगत् ॥ १३८ ॥
अनादृत्येव तद्वाक्यं ब्रुवन्नान्यत्करोम्यहम् ।
आह्वयंश्च महादैत्यं क्रुद्धो हरिरधावत ॥ १३९ ॥
उवाच वाचं साधूंश्च यत्नात्पालयतां फलम् ।
दुष्टान्विनिघ्नतांचैवतत्फलं मम जायताम् ॥ १४० ॥
अथापश्यन्महासेनो रुद्रं यान्तं च तारकम् ।
तारकं चान्वधावन्तं पुराणपुरुषं हरिम् ॥ १४१ ॥

जगच्च क्षुब्धमत्यर्थं स्वां प्रतिज्ञां पुरा कृताम् ।
पश्चिमां प्रतिलम्बन्तं भास्करं चापि लोहितम् ॥ १४२ ॥
आकाशवाणीं शृण्वंश्च किं स्कन्द!त्वं विषीदसि ।
पश्चात्तापो यदि भवेत्कृत्वा ब्रह्मवधंत्वयि ॥ १४३ ॥
स्थापयेल्लिङ्गमीशस्य मोक्षोहत्याशतैरपि ।
आविवेश महाक्रोधं दिधक्षुरिव मेदिनीम् ॥ १४४ ॥
अथोत्प्लुत्य मयूरात्स प्रहसन्निव केशवम् ।
बाहुभ्यामप्युपादाय प्रोवाच भवनन्दनः ॥ १४५ ॥
जानामि त्वामहं विष्णोमहाबुद्धिपराक्रमम् ।
भूतभव्यभविष्यांश्च दैत्यान्हंस्यपिहुंकृतैः ॥ १४६ ॥
त्वमेव हन्ता दैत्यानांदेवानां परिपालकः ।
धर्मसंस्थापकश्च त्वमेष ते रचितोऽञ्जलिः ॥ १४७ ॥
क्षणार्धं पश्य मे वीर्यं भास्करो लोहितायते ।
एवं प्रणम्य स्कन्देन वासुदेवः प्रसादितः॥ १४८ ॥
विरोषोऽभूत्तमालिङ्ग्य वचनं केशवोऽब्रवीत् ।
सनाथस्त्वद्य धर्मोऽयं सुराश्चैव त्वया गुह॥ १४९ ॥
स्मरात्मानं यदर्थं त्वमुत्पन्नोऽसि महेश्वरात् ।
साधूनां पालनार्थाय दुष्टसंहरणाय च
सुरविप्रकृते जन्म जीवितं च महात्मनाम् ॥ १५० ॥
रुद्रस्य देव्या गङ्गायाः कृत्तिकानां च तेजसा ।
स्वाहा वह्नेश्च जातस्त्वं तत्तेजःसफलीकुरु ।
साधूनां च कृते यस्य धनं वीर्यं च सम्पदः ॥ १५१ ॥
सफलं तस्य तत्सर्वं नान्यथा रुद्रनन्दन ! ॥ १५२ ॥
अद्य धर्मश्चदेवाश्च गावः साध्याश्च ब्राह्मणाः ।

नन्दन्तु तव वीर्येण प्रदर्शय निजं बलम् ॥ १५३ ॥

स्कन्द उवाच

या गतिः शिवत्यागेन त्वत्यागेन च केशव ! ।
तां गतिं प्राप्नुयां क्षिप्रं हन्मि चेन्नहि तारकम् ॥ १५४ ॥
या गतिः श्रुतित्यागेन साध्वीभार्यातिपीडनात् ।
साधूनां च परित्यागद्वृथा जीवितसाधनात् ॥
निष्ठुरस्य गतिर्या च तां गतिं यामि केशव ! ॥ १५५ ॥
इत्युक्ते सुमहान्नादः सम्प्रजज्ञे दिवौकसाम् ।
प्रशशंसुर्गुहं केचित्केचिन्नारायणं प्रभुम् ॥ १५६ ॥
ततस्तार्क्ष्यं समारुह्य हरिस्तस्मिन्महारणे ।
ताम्रचूडं महासेनस्तारकं चाप्यधावताम् ॥ १५७ ॥
लोहिताम्बरसम्वीतो लोहितस्रग्विभूषणः ।
लोहिताक्षो महाबाहुर्हिरण्यकवचः प्रभुः ॥ १५८ ॥
भुजेन तोलयञ्छक्तिं सर्वभूतानि कम्पयन् ।
प्राप्य तं तारकंप्राहमहासेनो हसन्निव॥ ॥ १५९ ॥
तिष्ठतिष्ठ सुदुर्बुद्धे! जीवितन्तेमयि स्थितम् ।
सुहृष्टः क्रियतांलोकोदुर्लभःसर्वसिद्धिदः ॥ १६० ॥
यत्ते सुनिष्ठुरत्वं च धर्मदेवेषु गोषु च ।
तस्य ते प्रहमराम्यद्य स्मर शस्त्रं सुशिक्षितम् ॥ १६१ ॥
एवमुक्ते गुहेनाऽथनिवृत्तस्याऽस्यभारत ! ।
तारकस्य शिरोदेशात्काऽपि नारींविनिर्ययौ ॥ १६२ ॥
तेजसा भासयन्ती तमधऊर्ध्वंदिशोदश ।
दृष्ट्वा नारींगुहःप्राह काऽसिकस्माच्च निर्गता ॥ १६३ ॥

नार्युवाच

अहंशक्तिर्गुहाख्याता भूतलेषुसदास्थिता ।अनेन दैत्यराजेन महता तपसार्जिता॥
सुरेषु सर्वेषु वसामि चाऽहं विप्रेषु शास्त्रार्थरतेषु चाऽहम् ।
साध्वीषु नारीषु तथा वसामि बिना गुणान्नाऽस्मि वसामि कुत्रचित्॥
तदस्यपुण्यसंवस्य सम्प्राप्तोऽद्यावधिर्गुह!।
तदेनं त्यज्ययास्यामि जह्येनं विश्वहेतवे ॥ १६६ ॥
तस्यां ततो निर्गतायां दैत्यशीर्षं व्यकम्पयत् ।
कम्पितं चाऽस्यतद्देहं गतवीर्योऽभवत्तत्क्षणात् ॥ १६७ ॥
एतस्मिन्नन्तरे शक्तिं सोऽक्षिपद्गिरिजात्मजः ।
उल्काज्वालाविमुञ्चन्तीमतिसूर्याग्निसप्रभाम् ॥ १६८ ॥
कल्पाम्भोधिसमुन्नादां दिधक्षन्तीं जगद्यथा ।
तारकस्यान्तकालाय अभाग्यस्य दशामिव ॥ १६६ ॥
दारणीं पर्वतानाञ्च सर्वसत्त्वबलाधिकाम् ।
उत्क्षिप्य तां विनद्योच्चैरमुञ्चत्कुपितोगुहः॥ १७० ॥
धर्मश्चेद्वलवाँल्लोके धर्मो जयति चेत्सदा ।
तेन सत्येन दैत्योऽयं प्रलयं यात्वितीरयन् ॥ १७१ ॥
सा कुमारभुजोत्सृष्टा दुर्निवार्या दुरासदा ।
बिभेद हृदयं चाऽस्य भित्त्वा च धरणिं गता ॥ १७२ ॥
निःसृत्य जलकल्लोलपूर्विकास्कन्दमाययौ ।
स च सन्ताडितःशक्त्याविभिन्नहृदयोऽसुरः
नादयन्वसुधां सर्वां पपाताऽधोमुखो मृतः ॥ १७३ ॥
एवं प्रताप्य त्रैलोक्यं निर्जित्य बहुशः सुरान् ।
महारणे कुमारेण निहितः पार्थ तारकः
एतस्मिन्निहते दैत्ये प्रहर्षं विश्वमाययौ ॥ १७५ ॥

ववुर्वातास्तथापुण्याः सुप्रभोऽभूद्दिवाकरः ।
जज्वलुश्चाऽग्नयःशान्ताः शान्तदिग्जनितस्वनाः ॥ १७६ ॥
ततः पुनः स्कन्दमाह प्रहृष्टःकेशवोऽरिहा ।
स्कन्दस्कन्दमहाबाहोबाणोनामबलात्मजः ॥ १७७ ॥
क्रौञ्चपर्वतमादाय देवसङ्घान्प्रबाधते। सोऽधुना ते भयाद्वीर पलायित्वा नगं गतः॥
जहि तं पापसङ्कल्पं क्रौञ्चस्थं शक्तिवेगतः ॥ १७८ ॥
ततः क्रौञ्चं महातेजा नानाव्यालविनादितम् ।
शक्त्या बिभेद बहुभिर्वृक्षैर्जीवैश्च सङ्कुलम् ॥ १७६ ॥
तत्र व्यालसहस्राणि दैत्यकोट्ययुतं तथा ।
ददाह बाणं च गिरिं भित्त्वा शक्तिर्महारवा ॥ १८० ॥
अद्याऽपि छिद्रं तत्पार्थ ! क्रौञ्चस्य परिवर्तते ॥ १८१ ॥
येन हंसाश्च क्रौञ्चाश्च मानसाय प्रयान्ति च ।
हत्वा बाणं महाशक्तिःपुनःस्कन्दंसमागता
प्रत्यायाति मनः साधोराहूतं प्रहितं तथा ॥ १८२ ॥
ततो हरीन्द्रप्रमुखा प्रतुष्टुवुर्ननृतुश्च रम्भाप्रमुखा वराङ्गनाः ।
वाद्यानि सर्वाणि च वादयन्तस्तंसाधुसाध्वित्यमरा जगुर्भृशम् ॥१८३॥
इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे कुमारेशमाहात्म्ये कुमारकृततारकवधवर्णनं नाम द्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥

———

त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः

रुद्रस्यांशस्तारकइतितारकवधखेदखिन्नो गुहःप्रायश्चित्तं कर्तुमुद्युक्तस्तत्पाप प्रशमनायाऽपृच्छद्विष्णुकृतं कार्त्तिकेयकृतसान्त्वनं प्रतिज्ञेश्वर-शक्तिच्छिद्रेश्वरज्योतिर्लिङ्गयोःप्रतिष्ठावर्णनम्

नारद उवाच

ततस्तं गिरिवर्ष्माणं पतितं वसुधोपरि। अलिङ्गितमिवपृथ्व्या गुणिन्या गुणिनं यथा
दृष्ट्वा देवा विस्मितास्ते जयंजगुस्तथामुहुः।
केचित्समीपमागन्तुं बिभ्यति त्रिदिवौकसः ॥ २ ॥
उत्थाय तारको दैत्यः कदाचिन्नो निहन्तिचेत् ।
तं तथापतितं दृष्ट्वा वसुधामण्डलेगुहः ॥ ३ ॥
आसीद्दीनमनाः पार्थ शुशोच च महामतिः।
स्तवनं चापिदेवानां वारयित्वावचोऽब्रवीत् ॥ ४ ॥
शोच्यं पातकिनं मां च संस्तुवध्वं कथं सुराः।
पञ्चानामपियोभर्ताप्राकृतोऽसौन कीर्त्यते ॥ ५ ॥
स तु रुद्रांशजःप्रोक्तस्तस्य द्रुह्यन्न रुद्रवत्।
स्वायम्भुवेन गीतश्च श्लोकः संश्रूयते तथा ॥ ६ ॥
वीरं हि पुरुषं हत्वा गोसहस्रेण मुच्यते। यथाकथञ्चित्पुरुषो न हन्तव्यस्ततो बुधैः
पापशीलस्य हनने दोषो यद्यपिनास्ति च।
तथापि रुद्रभक्तोऽयं संस्मरन्नितिशोचिमि ॥ ८ ॥
तदहं श्रोतुमिच्छामि प्रायश्चित्तं न किञ्चन।

प्रायश्चित्तैरपैत्येनो यतोऽपि महदर्जितम् ॥ ९ ॥
इति संशोचतस्तस्य शिवपुत्रस्य धीमतः।
वासुदेवोगुरुः पुंसांदेवमध्ये वचोऽब्रवीत् ॥ १० ॥
श्रुतिःस्मृतिश्चेतिहासाःपुराणं च शिवात्मजः।
प्रमाणं चेत्ततो दुष्टवधे दोषो न विद्यते ॥ ११ ॥
स्वप्राणान्यः परप्राणैः प्रपुष्णात्यघृणः पुमान्।
तद्वधस्तस्य हि श्रेयो यद्दोषाद्यात्यधः पुमान ॥ १२ ॥
अन्नादे भ्रूणहा मार्ष्टि पत्यौ भार्याऽपचारिणी।
गुरौ शिष्यश्च याज्यश्च स्तेनो राजनि किल्बिषम् ॥ १३ ॥
पापिनं पुरुषं यो हि समर्थो न निहन्ति च।
तस्य तावन्ति पापानि तदर्धं सोऽप्यवाश्नुते ॥ १४ ॥
पापिनो यदि वध्यन्ते नैव पालनसंस्थितैः।
ततोऽयमक्षमो लोकः कं याति शरणं गुह ॥ १५ ॥
कथं यज्ञाश्च वेदाश्च वर्तन्ते विश्वधारकाः।
तस्मात्त्वया पुण्यमाप्तं न च पापं कथञ्चन ॥ १६ ॥
अथ चेद्रुद्रभक्तेषु बहुमानस्तव प्रभो।
तत्र ते कीर्तयिष्यामि प्रायश्चित्तंमहोत्तमम् ॥ १७ ॥
आजन्म सम्भवैः पापैः पुमान्येन विमुच्यते।
आकल्पान्तं च वा येन रुद्रलोके प्रमोदते ॥ १८ ॥
कृते पापेऽनुतापो वै यस्य स्कन्द ! प्रजायते।
रुद्राराधनतोऽन्यच्च प्रायश्चित्तं परं न हि ॥ १९ ॥
न यस्याऽलमपि ब्रह्मा महिमानं विवर्णितुम्।
श्रुतिश्च भीता यं वक्ति किं तस्मात्परमं भवेत् ॥ २० ॥
अकाण्डे यच्च ब्रह्माण्डक्षयोद्युक्तं हलाहलम्।

कण्ठे दधार श्रीकण्ठःकस्तस्मात्परमोभवेत् ॥ २१ ॥
दुःखताण्डवदीनोऽभूदण्डसङ्कीर्णमानसः ।
मारमारश्च यो देवः कस्तस्मात्परमोभवेत् ॥ २२ ॥
वियद्व्यापी सुरसरित्प्रवाहोविप्रुषाकृतिः ।
बभूव यस्यशिरसिकस्तस्मात्परमो भवेत् ॥ २३ ॥
यज्ञादिकाश्च ये धर्मा विना यस्याऽर्चनं वृथा ।
दक्षोऽत्र सत्यदृष्टान्तः कस्तस्मात्परमो भवेत् ॥ २४ ॥
क्षोणी रथो विधिर्यन्ता शरोऽहं मन्दरो धनुः ।
रथाङ्गे चापिचन्द्रार्कौ युद्धे यस्य च त्रैपुरे ॥ २५ ॥
आराधनं तस्यकेचिद्योगमार्गेण कुर्वते ।
दुःखसाध्यं हि तत्तेषां नित्यं शून्यमुपासताम् ॥ २६ ॥
तस्मात्तस्यार्चयेल्लिङ्गंभुक्तिमुक्ती य इच्छति ।
सृष्ट्यादौ लिङ्गरूपी सविवादोममब्रह्मणः ॥ २७ ॥
अभूद्यस्य परिच्छेदे नालमावां बभूविव ।
चराचरं जगत्सर्वं यतो लीनं सदाऽत्र च ॥ २८ ॥
तस्माल्लिङ्गमिति प्रोक्तं देवै रुद्रस्यधीमतः ।
तोयेन स्नापयेल्लिङ्गं श्रद्धया शुचिना च यः ॥ २९ ॥
ब्रह्मादितृणपर्यन्तं तेनेदं तर्पितं जगत् ।
पञ्चामृतेन तल्लिंगं स्नापयेद्यश्च बुद्धिमान् ॥ ३० ॥
तर्पितं तेन विश्वंस्यात्सुधया पितृभिःसमम् ।
पुष्पैरभ्यर्चयेल्लिङ्गंयथाकालोद्भवैश्च यः ॥ ३१ ॥
तेन सम्पूजितं विश्वं सकलं नात्र संशयः ।
नैवेद्यं तत्र यो दद्याल्लिङ्गस्याग्रे विचक्षणः ॥ ३२ ॥
भोजितं तेन विश्वं स्याल्लिङ्गस्यैवंफलंमहत् ।

किमत्र बहुनोक्तेन स्वल्पं वा यदि वा बहु ॥ ३३ ॥
लिङ्गस्य क्रियते यच्च तत्सर्वंविश्वप्रीतिदम् ।
तच्च लिङ्गं स्थापयेद्यःशुचौ देशे सुभक्तितः ॥ ३४ ॥
स सर्वपापनिर्मुक्तो रुद्रलोके प्रमोदते ।
यन्नित्यं यजतो यज्ञैः फलमाहुर्मनीषिणः ॥ ३५ ॥
तच्च स्थापयतो लिङ्गं शिवस्य शुभलक्षणम् ।
यथाग्निःसर्वदेवानां मुखं स्कन्द! प्रकीर्त्यते ॥ ३६ ॥
तथैव सर्वजगतां मुखं लिङ्गं न संशयः ।
प्रारम्भान्मुच्यते पापैः सर्वजन्मकृतैरपि ॥ ३७ ॥
अतीतं च तथाऽऽगामि कुलानां तारयेच्छतम् ।
मृण्मयं काष्ठनिष्पन्नं पक्वेष्टं शैलमेवच ॥ ३८ ॥
कृतमायतनं दद्यात्क्रमाच्छतगुणं फलम् ।
कलशं तत्र चारोप्य एकविंशत्कुलैर्युतः ॥ ३९ ॥
आकल्पान्तं रुद्रलोके मोदते रुद्रवत्सुखी ।
एवंविधफलं लिङ्गमतोभूयोऽप्यधो न हि ॥ ४० ॥
तस्मादत्र महासेन ! लिङ्गं स्थापितुमर्हसि ।
यदुक्तमेतदश्लीलं यदि किञ्चन चाऽत्र चेत् ॥ ४१ ॥
तद्ब्रवीतु महासेन! स्वयं साक्षी महेश्वरः ।
एवं वदति गोविन्दे साधुवादो महानभूत् ॥ ४२ ॥
महादेवो ह्यथालिङ्ग्य स्कन्दं वचनमब्रवीत् ।
यद्भवान्मम भक्तेषु प्रकरोति कृपां पराम् ॥ ४३ ॥
तेनाऽपि परमा प्रीतिर्मम जाता तवोपरि ।
किन्तु यद्भगवानाह वासुदेवो जगद्गुरुः ॥ ४४ ॥
तत्तथा नान्यथा किञ्चदत्र प्रोक्तं हि विष्णुना ।

यो ह्यहं स हरिर्ज्ञेयो यो हरिः सोऽहमित्युत ॥ ४५ ॥
नावयोरन्तरं किञ्चिद्दीपयोरिव सुव्रत ! एनं द्वेष्टि स मां द्वेष्टि योऽन्वेत्येनंसमाऽनुग
इति स्कन्द ! विजानाति स मद्भक्तोऽन्यथा न हि ॥ ४७ ॥

स्कन्द उवाच

एवमेवाऽस्मि जानामि त्वां च विष्णुं च शङ्कर ! ॥ ४८ ॥
यच्च लिङ्गकृते प्राह हरिर्मां धर्मवत्सलः ।
खे वाणी तारकवधे एवमेव पुराऽऽह माम्
लिङ्गं संस्थापयिष्यामि सर्वपापापहं ततः ।
एकं यत्र प्रतिज्ञा मे गृहीताऽस्यवधायच ।
द्वितीयं यत्र निःसत्त्वस्त्यक्तः शत्तयाऽसुरोऽभवत् ।
तृतीयं निहतो हत्यापापोपशान्तिदम् ॥५१॥
इत्युक्त्वाविश्वकर्माणमाहूय प्राह पावकिः ।
त्रीणि लिङ्गानि शुद्धानि शीघ्रं त्वं कर्तुमर्हसि ।
वचनाद्बाहुलेयस्य निर्ममे देववर्द्धकिः ।
त्रीणि लिङ्गानि शुद्धानि न्यवेदयति तानि च ।
ततो ब्रह्मादिभिः सार्धं विष्णुना शङ्करेण च ।
पूर्वंसंस्थापयामास पश्चिमायामदूरतः ।
प्रतिज्ञेश्वरमित्येव लिङ्गं परमशोभनम् ।
अष्टम्यां बहुले चात्र चैत्रे स्नात्वा उपोष्य च ।
पूजां च जागरं कृत्वा मुच्येत्पारुष्यपापतः ।
इत्याहस्कन्दप्रीत्यर्थं स्वयं तत्र महेश्वरः ।
ततो द्वितीयं लिङ्गं तु वह्निकोणाश्रितं तथा ।
स्थापयामाससरसो यत्र शक्तिर्विनिर्ययौ ।
कपालेश्वरमित्येव लिङ्गं पापापहं शुभम् ।

शक्तिं च तामभिष्टूय स्नापयामास तत्र च ।
कपालेश्वरसानिध्यं देवीं कापालिकेश्वरीम् ।
तत्र चोत्तरदिग्भागे शक्तिच्छिद्रं प्रचक्षते ॥
पातालगङ्गा यत्राऽस्ति सर्वपापहरा शिवा ।
तत्र स्नात्वा ददौ स्कन्दः कृपयाऽभिपरिप्लुतः ॥६०॥
तदा तोयं तारकाय सहितः सर्वदैवतैः ॥६१॥
काश्यपेयाय वज्राङ्गतनयाय महात्मने । रुद्रभक्ताय सतिलमक्षय्योदकमस्त्विति ॥
ततो महेश्वरः प्रीतः प्राह स्कन्दस्य शृण्वतः ।
चतुर्दश्यां कृष्णपक्षे मधौ चैवाऽत्र यो नरः ।
स्नात्वोपोष्य समभ्यर्च्य कपालेश्वरमीश्वरीम् ॥६३॥
तेजोवधसमुद्भूतपातकेन स मुच्यते ॥६४॥
अस्यामेव तिथौ सोमः त्रिशयोगश्चतैतिलम् ।
षड्योगः शक्तिच्छिद्रे यो दिनं रुद्रं जपन्निशि ।
स्नात्वाऽत्र सशरीरो वै रुद्रलोकं व्रजिष्यति ॥६५॥
कपालेशस्यसान्निध्येशक्तिच्छिद्रं हि कीर्त्यते ।
तस्य तुल्यं परं तीर्थं पृथिव्यां नैव विद्यते ।
इति श्रुत्वा रुद्रवाक्यं स्कन्दः प्रीतोऽभवद्भृशम् ॥६६॥
देवाश्च मुदिताः सर्वे साधुसाध्विति ते जगुः ॥६७॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
कौमारिकाखण्डे कुमारस्थापितप्रतिज्ञेश्वरशक्तिच्छिद्रेश्वर-
माहात्म्यवर्णनं नाम त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥३३॥

चतुस्त्रिंशोऽध्यायः

शिवमंदिरप्रतिष्ठापुण्येनसहकुमारेशस्थापनवर्णनंमाहात्म्यञ्च

नारद उवाच

ततस्तृतीयलिङ्गस्य चिकीर्षुं स्थापनं गुहम् ।
ब्रह्मा प्राहास्य प्रीत्यर्थंस्वयमन्यं प्रकुर्महे ॥ १ ॥
यद्यप्येतच्छुभं लिङ्गं सर्वदोषविवर्जितम् ।
तथाप्यन्यत्करिष्येऽहं सर्वश्रेष्ठतमं हि यत् ॥ २ ॥
ततो ब्रह्मा सर्वदोषविमुक्तं निर्ममे स्वयम् ।
दृष्टिकान्तं मनःकान्तं फलकान्तं सुलिङ्गकम् ॥ ३ ॥
तत्र स्कन्दस्य प्रीत्यर्थं सर्वदेवैर्विनिर्मितम् ।
सरः सुरम्यं तीर्थानि तत्र ते निदधुस्तथा ॥ ४ ॥
गंगादिकानि तीर्थानि यानिप्रोचुर्दिवौकसः ।
इदं यावत्सरस्तावत्सर्वैरत्रसमुष्यताम् ॥ ५ ॥
एवमस्त्विवति तान्युचुः प्रीत्यर्थं शरजन्मनः ।
ततो ब्रह्मा स्वयं तत्र रौद्रैर्मन्त्रैर्हुताशनम् ॥
गाधिपुत्रादिभिर्विप्रैस्तर्पयामास संयुतः ॥६॥
ततो वैशाखमासस्य चतुर्द्दश्यां शुभे दिने ।
प्रतिष्ठां चक्रिरे लिङ्गं चिरंचिप्रमुखाद्विजाः ॥ ७ ॥
जगुर्गन्धर्वपतयो ननृतुश्चाप्सरोगणाः ।
ततः स्कन्दः प्रीतियुक्तः स्नात्वासरसिशोभने ॥ ८ ॥
सर्वतीर्थोदकैः स्नाप्य तल्लिङ्गं भक्तिसंयुक्तः ।

विविधैः पूजयामासपुष्पैर्मन्त्रैश्च पञ्चभिः ॥ ९ ॥
पूजाकाले स्वयं तत्र लिङ्ग मध्ये स्थितो हरः ।
जङ्गमाजङ्गमैः सार्धं स्वयं जग्राह पूजनम् ॥१०॥
ततस्तं पूजयन्प्राह स्कन्दो भक्तिपरिप्लुतः ।
केन केनोपहारेण त्वयिदत्तेन किम्फलम् ॥ ११ ॥

श्री महादेव उवाच

मम यः स्थापयेल्लिङ्गंशुभं सद्म च कारयेत् ।
मल्लोके वसतेऽसौ च यावच्चन्द्रदिवाकरौ ॥ १२ ॥
मम सद्म सुधाशुभ्रंयावत्संख्यं करोति यः ।
तावन्त्येवच जन्मानियशसाऽसौविराजते ॥ १३ ॥
ध्वजभूतो ध्वजं दत्वा विपापः स्यात्पताकया ।
विधाय चित्रविन्यासगन्धर्वैः सहमोदते ॥१४॥
रजः शंसोधननं कृत्वा नरो रोगैः प्रमुच्यते ।
प्राप्नोति देहं हार्दं च सुरसद्मानुलेपनात् ॥ १५ ॥
पुष्पक्षीरादिभिर्दत्त स्तिलाम्भोऽक्षतदर्भकैः ।
शम्भोः शिरसि दत्त्वार्घ्यं दिवि वर्षायुतंवसेत् ॥ १६ ॥
घृतेन हतपापः स्यान्मधुना सुभगो भवेत् ।
चिरोगो दधिदुग्धाभ्यां लिङ्गं संस्नाप्य जायते ॥१७॥
पानीयदधिदुग्धाद्यैः क्रमाद्दशगुणंफलम् ।
मासं संस्नाप्य वै भक्त्यापिष्टाद्यैश्चविरूक्षयेत् ॥ १८ ॥
कपिला पञ्चगव्येन सुरसिन्धुजलेन वा ।
मां च संस्नाप्य चाभ्यर्च्यमल्लोकमधिगच्छति ॥ १९ ॥
कुशोदकाद्गन्धजलं तस्मात्तीर्थोदकं वरम् ।
तीर्थेभ्यश्च जलं दर्शे महीसागरसम्भवम् ॥ २० ॥

कपिलां दत्त्वायदाप्नोतितत्फलं कलशैपृथक् ।
मृत्ताम्ररौप्यसौवर्णैः क्रमाच्छतगुणंफलम् ॥ २१ ॥
श्री खण्डागरूकाश्मीरशशिनः क्रमशोऽधिकाः ।
मां च तैश्च समालभ्य स्याच्छ्रीमान्सुभगः सुखी ॥२२॥
प्रशस्तोतुग्गुलो धूपस्तमाच्चन्द्रो ऽगरुर्वरः ।
धूपानेतान्नरोदत्वा सुखं स्वर्गमवाप्नुयात् ॥ २३ ॥
दीपदः कीर्तिमाप्नोति चक्षुरुत्तममेव च ।
नैवेद्यस्य प्रदानेन नरोमृष्टा शनो भवेत् ॥ २४ ॥
पुष्पेण हेमकर्णस्य प्रवर्द्धेन द्विसंगुणम् ।
फलमाप्मोति पुरुषः सत्यसंधश्च जायते ॥ २५ ॥
अखण्डैर्बिल्वपत्रैश्च पुष्पैर्वा विविधैरपि ।
लिङ्गं प्रपूरणं कृत्वा लक्षमेकं वसेद्दिवि ॥ २६ ॥
यस्तु पुष्पगृहं कुर्यान्नरः शुद्धाशयो भवेत् !
पुष्पकेण विमानेन दिवि संक्रीडते चिरम् ॥ २७ ॥
भूषणाम्बरदानेन नरो भवति भोगभाक् ।
सच्चामरप्रदानेन जायते पार्थिवो नरः ॥ २८ ॥
रम्यं वितानं यो दद्याच्छत्रुभिर्नाऽभिभूयते ।
गीतं वाद्यं प्रनृत्यं चकृत्वाशुद्धो व्रजेत्समाम् ॥ २९ ॥
शङ्खघण्टा प्रदानेन विद्वान्भवति शब्दवान् ।
विधाय रथयात्रां च चिरं शोकैः प्रमुच्यते ॥ ३० ॥
नमस्कारं प्रणामं च कृत्वा जायेन्महाकुले ।
वाचयंश्चाग्रतः शास्त्रं मम ज्ञानी प्रजायते॥ ३१ ॥
विमुच्यते मनोमोहैर्भक्त्या स्तुत्वा च मां नरः ।
गोदानफलमाप्नोति निर्माल्यस्फेटनान्मम ॥ ३२ ॥

आरार्तिकं भ्रामयित्वाआर्तिहीनः प्रजायते ।
कृत्वा शीतलिकां तापैर्मुच्यतेदोषसम्भवैः ॥ ३३ ॥
नत्वा दत्वाऽथ शक्त्या च दानं लिंगस्य सन्निधौ ।
फलं शतगुणं प्राप्य इहचामुत्र मोदते ॥ ३४ ॥
प्रणामात्पञ्चदश च स्नानाद्विंशतिं पूजया ।
शतं यथाप्रोक्तविधेरपराधानहं क्षमे ॥ ३५ ॥
एतत्सर्वं यथोद्दिष्टं कुमाराऽत्रभविष्यति ।
ये मां प्रपूजयिष्यन्ति कुमारेश्वरसंस्थितम् ॥ ३६ ॥
वाराणस्यां यथा वत्स ! विश्वनाथोऽस्मि संस्थितः ॥ ३७ ॥
गुप्तक्षेत्रे तथा स्थास्ये कुमारेश्वरमध्यतः ॥ ३८ ॥
श्रुत्वेति वचनं रुद्राद्देवानां शृण्वतांगुहः ।
विस्मितः प्रणिपत्यैनं तुष्टाव गिरिजापतिम् ॥ ३९ ॥
नमः शिवायाऽस्तु निरामयाय नमः शिवायाऽस्तु मनोमयाय ।
नमः शिवायाऽस्तु सुरार्चिताय तुभ्यं सदा भक्तकृपापराय ॥४०॥
नमो भवायाऽस्तु भवोद्भवाय नमोऽस्तु ते ध्वस्तमनोभवाय ।
नमोऽस्तु ते गूढमहाव्रताय नमोऽस्तु मायागहनाश्रयाय ॥ ४१ ॥
नमोऽस्तु शर्वाय नमः शिवाय नमोऽस्तु सिद्धाय पुरातनाय ।
नमोऽस्तु कालाय नमः कलाय नमोऽस्तु ते कालकलातिगाय ॥ ४२ ॥
नमो निसर्गात्मकभूतिकाय नमोऽस्त्वमेयोक्षमहर्द्धिकाय ।
नमः शरण्याय नमोऽगुणाय नमोऽस्तु ते भीमगुणानुगाय ॥४३ ॥
नमोऽस्तु नानाभुवनाधिकर्त्रे नमोऽस्तु भक्ताभिमतप्रदात्रे ।
नमोऽस्तु कर्मप्रसवाय धात्रे नमः सदा ते भगवन्सुकर्त्रे ॥ ४४ ॥
अनन्तरूपाय सदैव तुभ्यमसह्यकोपाय सदैव तुभ्यम् ।
अमेयमानाय नमोऽस्तु तुभ्यं वृषेन्द्रयानाय नमोऽस्तु तुभ्यम् ॥ ४५ ॥

नमः प्रसिद्धाय महौषधाय नमोऽस्तु ते व्याधिगणापहाय ।
धराधरायाऽथ विधारदाय कुमारनाथाय नमः शिवाय ॥४६ ॥
ममेश भूतेश! महेश्वरोऽसि कामेश वागीश बलेश धीश ।
क्रोधेश मोहेश परापरेश नमोऽस्तु मोक्षेश गुहाशयेश ! ॥ ४७ ॥
इति संस्तूय वरदं शूलपाणिमुमापतिम् ।
प्राणिपत्य उमापुत्रो नमोनम उवाच ह ॥ ४८ ॥
एवं भक्तिपराक्रान्तमात्मयोग्यं स्तवं शिवः ।
अभिनन्द्य चिरं कालमिदं वचनमब्रवीत् ॥ ४६ ॥
त्वयादुःखंनसचिन्त्यं ममभक्तवधात्मकम् ।
कर्मणाऽनेनश्लाघ्यो ऽसि मुनीनामपि पुत्रक ! ॥ ५० ॥
ये च सायं तथाप्रातस्त्वत्कृतेनस्तवेनमाम् ।
स्तोष्यन्तिपरयाभक्त्याश्रृणु तेषां च यत्फलम् ॥ ५१ ॥
न व्याधिर्नच दारिद्र्यं नचैवेष्टवियोजनम् ।
भूत्वाभोगान्दुर्लभांश्चममयास्यन्तिसद्म ते ॥ ५२ ॥
तथान्यानपि दास्यामि वरान्परमदुर्लभान् ।
भक्त्या तवाऽतितुष्टोऽहंप्रीत्यर्थंतवपुत्रक ॥ ५३ ॥
महीसागरकूले तु ये मां स्तोष्यन्ति पूजया ।
तेषां तदक्षयं सर्वं वैशाख्यां दानपूजनम् ॥ ५४ ॥
सरस्यत्र च ये स्नानं प्रकरिष्यन्ति च मानवाः ।
सर्व तीर्थफलावाप्तिर्वैशाख्यां प्रभविष्यति ॥ ५५ ॥
कुमारेशं तु मां भक्त्या महीसागरसङ्गमे ।
स्नात्वा सम्पूजयेन्नित्यं तस्य जातिस्मृतिर्भवेत् ॥ ५६ ॥
जातिस्मृतिरियं पुत्र ! यस्यां जातौ प्रजायते ।
स्मरतेऽस्याः प्रकर्तव्यं श्रेयोरूपं सुदुर्लभम् ॥ ५७ ॥

यस्मिन्काले ह्यनावृष्टिर्जायते कृत्तिकासुत ।
स्नापयेद्विधिवन्मां च कलशैर्विविधैःशुभैः ॥ ५८ ॥
एकरात्रं त्रिरात्रं वा पञ्चरात्रं च सप्त वा ।
स्नापयेद्गन्धतोयेन कुङ्कुमेन विलेपयेत् ॥ ५६ ॥
करवीरै रक्तपुष्पैर्जपापुष्पैस्तथैव च ।
अर्चयेत्पुष्पमालाभिः परिधायाऽरुणवाससी ॥ ६० ॥
भोजयेद्ब्राह्मणांश्चैव तापसाञ्छंसितव्रतान् ।
लक्षहोमं प्रकुर्वीत शिवहोमं ग्रहादिकम् ॥ ६१ ॥
भूमिदानं ततः कुर्यात्ततोदद्याद्गवाह्निकम् ।
आघोषयेच्छिवांशान्तिरुद्रजाप्यंहि कारयेत् ॥ ६२ ॥
अनेनैव विधानेन कृतेन तु द्विजोत्तमैः ।
अगर्भितास्तदा मेघा वर्षन्ते नाऽत्र संशयः ॥ ६३ ॥
विविधैः पूर्यते धान्यैः शाद्वलैश्च वसुन्धरा ।
आरोग्यं हि भवेच्चैव जने गोपकुले तथा ॥ ६४ ॥
धर्मयुक्तो भवेद्राजा परचक्रैर्न पीड्यते ।
घृतेन स्नापयेन्मां च अर्कक्रान्तौ नरोऽत्र यः ॥ ६५ ॥
कन्यादानफलं तस्य नाऽत्र कार्या विचारणा ।
क्षीरेण स्नापयेद्देवं तथा पञ्चामृतेन यः ॥ ६६ ॥
अग्निष्टोमस्य यज्ञस्य फलं तस्योपजायते ।
कुमारेश्वरतीर्थे यः प्राणत्यागं करोति हि ॥ ६७ ॥
रूद्रलोके वसेत्तावद्यावदाभूतसंप्लवम् ।
अयने विषुवे चैव ग्रहणे चन्द्रसूर्ययोः ॥ ६८ ॥
पौर्णमास्याममावास्यां सङ्क्रान्तौ वैधृते तथा ।
कुमारेशं नरः स्नात्वा महीसागरसङ्गमे ॥ ६६ ॥

भक्त्या योऽभ्यर्चयेन्मां च तस्य पुण्यफलं शृणु ।
यन्महीतलतीर्थेषु स्नाने स्यात्तुमहत्फलम् ॥ ७० ॥
यच्चार्चितेषु लिङ्गेषु सर्वेषु स्यात्फलं च तत् ।
आरोग्यं पुत्रलाभं च धनलाभं सुखं सुतम् ॥ ७१ ॥
निश्चितं लभते मर्त्यः कुमारेश्वरसेवया ।
ब्रह्मचारी शुचिर्भूत्वा यस्तिष्ठेदत्र तापसः ॥ ७२ ॥
परं पाशुपतं योगं प्राप्य याति लयं मयि ।
पापात्मनांचमर्त्यानांसद्यो ऽस्मिफलदर्शकः ॥ ७३ ॥
दिव्येनाऽष्टविधेनाऽत्र कोशः साधारणोऽत्र च ।
अघोराद्यैः पञ्चमन्त्रैः स्नाप्य लिङ्गं महोऽज्वलम् ॥ ७४ ॥
अघोरेणैव तत्तोयं दद्याद्दिव्यस्य कारणे ।
पिबेदेतदुदीर्यादौ प्रसृतित्रयमेव च ॥ ७५ ॥
यदिधर्मस्तथासत्यमीश्वरोऽत्र जगत्त्रये ।
कोशपानात्फलं सद्योद्रक्ष्याम्यस्मिशुभाशुभम् ॥ ७६ ॥
यास्येचेतिकुलं हन्याद्गमने च कुटुम्बकम् ।
दर्शने च शुभं पाने हन्याद्देहं च मिथ्यया ॥ ७७ ॥
त्रिभिर्दिनैस्त्रिभिः पक्षैस्त्रिभिर्मासैस्त्रिनीभिःसमैः ।
अत्युग्रपुण्यपापानां मानेन फलमश्नुते ॥ ७८ ॥
एते वरा मया लिङ्गे दत्ताऽत्र स्थापितेत्वया ।
तवप्रीत्यभिवृद्ध्यर्थंब्रूहिभूयोऽप्युमात्मज ॥ ७९ ॥

स्कन्द उवाच

कृतकृत्यो वरैर्दत्तैस्त्वया चैतैर्महेश्वर ! ।
नमोनमोनमस्तेऽस्तु नात्रत्याज्यं त्वयाविभो ॥ ८० ॥
एवं प्रणम्य देवं स मातरं प्रणतोऽब्रवीत् ।

त्वयाऽपि मातर्नैवात्र त्याज्यं मम प्रियेप्सया ॥ ८१ ॥
त्वामप्यत्र स्थापयिष्ये वरदा भव पार्वति ! ॥ ८२ ॥

श्री देव्युवाच

यत्र शर्वः स्वभावेन तत्र तिष्ठाम्यहं सुत ! ॥ ८३ ॥
तव भक्त्या विशेषेण स्थास्ये स्त्रीणां वरप्रदा ।
युद्धेषु तव कर्माणि रुद्रभक्तेषु ते कृपाम् ॥ ८४ ॥
पश्यन्ती पुत्रिणांमुख्याप्रीणिताचभृशंत्वया ।
गर्भक्लेशः स्त्रियोमन्येसाफल्यंभजते तदा ॥ ८५ ॥
सुतो यदा रुद्रभक्तः सानन्दं सद्भिरीर्यते ।
भव तस्मात्प्रियार्थाय तिष्ठाम्यत्र षडानन ! ॥ ८६ ॥
स्त्रीभिराराधिता दास्ये सौभाग्यं सुपतिं सुतान् ।
चैत्रेचाऽपि तृतीया यां स्नात्वा शीतेन वारिणा ॥ ८७ ॥
अर्चयिष्यन्ति मां याश्चपुष्पैर्धूपैर्विलेपनैः ।
दास्यामिचाष्टसौभाग्यं या नारीभक्तितत्परा ॥ ८८ ॥
पितरौ श्वशुरौ पुत्रान्पतिं सौभाग्यसम्पदः ।
कुङ्कुमं पुष्पश्रीखण्डं ताम्बूलाञ्जनमिक्षवः ॥ ८९ ॥
सप्तमं लवणं प्रोक्तमष्टमं च सुजीरकम् ।
तोलयेत्तुलया वापि साङ्घ्रिश्च तुलिताभवेत् ॥ ९० ॥
सुवर्णेनाऽथसौगन्ध्यद्रव्यैः शुभफलैरपि ।
भुङ्क्ते वा लवणं पश्चान्नासौ वै विधवाभवेत् ॥ ९१ ॥
माघे वा कार्तिके वाऽपि चैत्रे स्नात्वाऽर्चयेत माम् ।
दौर्भाग्यदुःखदारिद्र्यै र्न सा संयोगमाप्नुयात् ॥ ९२ ॥
श्रुत्वेति गिरिजावाचं सानन्दः पार्वतीसुतः ।
स्थापयित्वा गिरिसुतां कपर्दिनमथाऽब्रवीत् ॥ ९३ ॥

पुष्पैर्धूपैर्मोदकैश्च पूर्वमभ्यर्च्य त्वां प्रभो ।
पूजयन्ति कुमारेशं तेषां विघ्नहरो भव ॥ ९४ ॥

कपर्द्युवाच

भ्रातस्त्वया स्थापितेऽस्मिंल्लिङ्गे भक्ताश्च ये नराः ।
न तेषां मम विघ्नानि मम वागनुगामिनी ॥ ९५ ॥
एवमुक्ते विघ्नराज्ञाप्रतीतेऽस्थापयश्चतम् ।
तस्मादसौसदाभ्यर्च्यश्चतुर्थ्यां च विशेषतः ॥ ९६ ॥
एवं स्थाप्य कुमारेशं लब्ध्वा चैतान्वराञ्छिवात् ।
मनसा कृतकृत्यं चाऽऽत्मानं मेने षडाननः ॥ ९७ ॥
तस्थावंशेन तत्रैव कुमारेश्वरसन्निधौ ।
अत्र स्थितं कुमारं ये पश्यन्तिस्वामियात्रिणः ॥ ९८ ॥
सफलास्वामियात्रा च तेषां भवति भारत ।
कार्तिक्यां च विशेषेणकार्तिकेयंसमर्चयेत् ॥ ९९ ॥
यत्फलं स्वामियात्रायांतत्फलं समवाप्नुयात् ।
एवं विधमिदंपार्थ महीसागरसंगमम् ॥ १०० ॥
निमित्तीकृत्यचात्मानंसाध्वर्थे लिङ्गमर्चितम् ।
रोगाभिभूतो रोगैर्वानाम्नामष्टोत्तरंशतम् ॥ १०१ ॥
जप्त्वा शुचिर्ब्रह्मचारी मासं मुच्येत पातकात् ।
एतदाराध्यसञ्जातारजिरामादयः पुरा ॥ १०२ ॥
शतसंख्यावलं राज्यं रुद्रलोकं च भेजिरे ।
जामदग्न्यस्त्विदं लिङ्गमाराध्य च समायुतम् ॥ १०३ ॥
लेभे कुठारमुज्ज्वलं येनार्जुनभुजान्युधि ।
अग्रतो देवदेवस्य ज्ञात्वा तीर्थे महागुणान् ॥ १०४ ॥
रामेश्वरमिति ख्यातं स्थापितं लिङ्गमुत्तमम् ।
तच्च योऽभ्यर्चयेद्भक्त्या रुद्र लोकं स गच्छति ॥ १०५ ॥
प्रीतः स्यात्तस्य रामश्च कुमारेशश्च फाल्गुन ! ।
इति संक्षेपतः प्रोक्तं कुमारेशस्यवर्णनम्
कुमारेशस्य माहात्म्यं कीर्त्तयेद्यस्तदग्रतः ।
ये च शृण्वन्त्यनुदिनं रुद्रलोके वसन्ति ते ॥ १०६ ॥
अस्य लिङ्गस्य माहात्म्यं श्राद्धकाले तु यः पठेत् ।
पितृणामक्षयं श्राद्धं जायतेनाऽत्रसंशयः
अस्य लिङ्गस्य माहात्म्यं गुर्विणीं श्रावयेद्यदि ।
गुणवाञ्जायते पुत्रः कन्या चाऽपि पतिव्रता ॥ १०९ ॥
एतत्पुण्यं पापहरं धर्म्यं चाह्लादकारकम् ।
पठतां शृण्वतां चापि सर्वाभीष्टफलप्रदम् ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वर खण्डे कौमारिकाखण्डे कुमारेशस्थापन-पूर्वकमाहात्म्यवणनं नाम चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥३४ ॥

पञ्चत्रिंशोऽध्यायः

स्तम्भेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्

नारद उवाच

कुमारेण स्थापितोऽत्र कुमारेशस्ततः सुराः ।

प्रणम्य गुहमूचुश्च प्रबद्धकरसम्पुटाः ॥ १ ॥
किञ्चिद्विज्ञापयिष्यामो वयंत्वां शृणुतत्वतः ।
पूर्वप्रसिद्ध आचारः प्रोच्यतेजयिनामयम् ॥ २ ॥
जयन्ति ये रणे शत्रूंस्तैः कार्यः स्तम्भचिन्हकः ।
तस्मात्तव जयोद्द्योतनिमित्तं स्तम्भमुत्तमम् ॥ ३ ॥
निक्षिपाम वयं यावत्त्वमनुज्ञातुमर्हसि ।
विश्वकर्मकृतं यच्च तृतीयं लिंगमुत्तमम् ॥ ४ ॥
तस्यस्तम्भाग्रतस्तं च संस्थापयशिवात्मज ।
एवमुक्ते सुरैः स्कन्दस्तथेत्याह महामनाः ॥ ५ ॥
ततो हृष्टाः सुरगणाः शक्राद्याः स्तम्भमुत्तमम् ।
जाम्बूनदमयं शुभ्रं रणभूमौविनिक्षिपुः ॥ ६ ॥
परितः स्थण्डिलं दिक्षु सर्वरत्नमयन्तु ते ।
तत्र हृष्टाश्चाप्सरसो ननृतुर्दशधा शुभाः ॥ ७ ॥
मातरोमङ्गलान्यस्य जगुः स्कन्दस्य नन्दिताः ।
इन्द्राद्या ननृतुस्तत्र स्वयं विष्णुश्चवादकः ॥ ८ ॥
पेतुः खात्पुष्पवर्षाणि देववाद्यानि सस्वनुः ।
एवं स्तम्भं समारोप्यजयाख्यं विश्वनन्दकः ॥ ९ ॥
स्तम्भेश्वरस्ततो देवः स्थापितस्त्र्यक्षसूनुना ।
विरिञ्चिप्रमुखैर्देवैर्जातानन्दैः समं तदा ॥ १० ॥
हरिहरादित्ययुक्तैस्तैः सेन्द्रैर्मुनिगणैरपि ।
तस्यैव पश्चिमे भागे शक्त्यग्रेण महात्मना ॥ ११ ॥
गुहेन निर्मितः कूपो गङ्गा तत्रतलोद्भवा ।
माघस्य च चतुर्दश्यां कृष्णायां पितृतर्पणम् ॥ १२ ॥
कूपे स्नानं नरः कृत्वा भक्त्या यः पाण्डुनन्दन ! ।

गयाश्राद्धेन यत्पुण्यं तत्फलं लभते स्फुटम् ॥ १३ ॥
स्तम्भेश्वरं ततो देवं गन्धपुष्पैः प्रपूजयेत् ।
वाजपेयफलं प्राप्य मोदते रुद्रसद्मनि ॥ १४ ॥
पौर्णमास्याममावास्यां महीसागरसङ्गमे ।
श्राद्धं कृत्वा च योऽभ्यर्च्चेत्स्तम्भेश्वरमकल्मषः ॥ १५ ॥
पितरस्तस्यतृप्यन्तितृप्ता यच्छन्ति चाऽऽशिषः ।
स भित्वा सर्वपापानि रुद्रलोके महीयते ॥ १६ ॥
इत्याह भगवान्रुद्रः स्कन्दस्य प्रीतये पुरा ।
एवमेव चतुर्थं च स्थापितं लिङ्गमुत्तमम् ॥ १७ ॥
प्रणेमुर्देवताः सर्वे साधु साध्वति ते जगुः ॥ १८ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे स्तम्भेश्वरमाहात्म्यवर्णनं नाम पञ्चत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥

षट्त्रिंशोऽध्यायः

पञ्चलिंगोपाख्याने सिद्धेश्वरलिङ्गस्थापनम्

नारद उवाच

एवं दृष्ट्वा क्षितौ तानि लिङ्गानि हरसूनुना ।
हरिब्रह्मेन्द्रप्रमुखा देवाः प्रोचुः परस्परम् ॥ १ ॥
अहो धन्यः कुमारोऽयं महीसागरसङ्गमे ।
येन चत्वारि लिङ्गानि स्थापितानि सुदुर्लभे ॥ २ ॥

वयमप्यत्र शुध्यर्थं तोषार्थं स्कन्दरुद्रयोः ।
साध्वर्थे चात्मलाभाय कुर्मो लिङ्गपरम्पराम् ॥ ३ ॥
अथवा कोटिशोदेवा मुनयो नैवसंख्यया ।
सर्वे चेत्स्थापयिष्यन्ति लिङ्गान्यत्र महोतटे ॥ ४ ॥
पूजा तेषां कथं भावि बहुत्वाच्चाऽत्र पठ्यते ।
यस्य राष्ट्रे रुद्रलिङ्गं पूज्यते नैवशक्तितः ॥ ५ ॥
तस्यसीदतितद्राष्ट्रं दुर्भिक्षव्याधितस्करैः ।
सम्भूयस्थापयिष्यामो लिङ्गमेकं ततः शुभम् ॥ ६ ॥
इति कृत्वा मतिं सर्वे प्राप्यानुज्ञां महेश्वरात् ।
प्रहर्षिता गुहश्चैव हरिब्रह्ममुखाः सुराः ॥ ७ ॥
भूमिभागं शुभं वीक्ष्य विजने लिङ्गमुत्तमम् ।
स्थापयामासुरथ ते स्वयं ब्रह्मविनिर्मितम् ॥ ८ ॥
सिद्धार्थैः स्थापितं यस्माद्देवैर्ब्रह्मादिभिः स्वयम् ।
सिद्धेश्वरमिति प्राह नाम लिङ्गस्य वै गुहः ॥ ९ ॥
सर्वैर्देवैस्तत्र लिङ्गे खानितं सर उत्तमम् ।
सर्वतीर्थोदकैः शुभ्रैः पूरितं च महात्मभिः ॥ १० ॥
एतस्मिन्नन्तरे पार्थ पातालाच्छेषनन्दनः ।
कुमुदो नाम आगत्य प्राह शेषाहिपन्नगान् ॥ ११ ॥
अस्मिस्तारकयुद्धे तु प्रलम्बो नाम दानवः ।
पलायित्वा स्कन्द भीत्या पापः पातालमाविशत् ॥ १२ ॥
स वो वसूनि पुत्रांश्च भार्याः कन्या गृहाणि च ।
विध्वंसयति नागेन्द्राः शीघ्रं धावत धावत ॥ १३ ॥
शेषात्मजस्य तद्वाक्यं कुमुदस्य निशम्य ते ।
औत्सुक्यमापुर्नागेन्द्रा याम यामेति वादिनः ॥ १४ ॥

तान्निवार्यततःस्कन्दःक्रुद्धःशक्तिमथाददे । पातालाय मुमोचाथप्रोच्यदैत्योनिहन्यताम्
ततः स्कन्दभुजोत्सृष्टा भुवं निर्भिद्य वेगतः । प्रविष्टा सहसा शक्तिर्यथा दैवं नरं प्रति
सा तं हत्वा प्रलम्बंचकोटिभिर्दशभिर्वृतम् ।
नन्दयित्वा गता नागाञ्जलकल्लोलपूर्विका ॥
यान्त्या शक्त्या तया पार्थ तत्कृतं विवरं भुवि । पातालगङ्गातोयेन पूरितंपापहारिणा
तस्य नामददौस्कन्दः सिद्धकूपइतिस्मृतः । कृष्णाष्टम्यांचतुर्दश्यामुपवासीनरःस्वयम्
स्नात्वा कूपेऽर्चयेदीशं सिद्धेश्वरमनन्यधीः । प्रभूतभवसम्भूतपापं तस्य विलीयते ॥
सिद्धकुण्डे च यः स्नात्वा श्राद्धं कुर्याद्विचक्षणः ।
सर्वकल्मषनिर्मुक्तो भक्तियोग्यो भवे भवे ॥ २१ ॥
वटश्चाऽप्यक्षयस्तस्य तुष्टो रुद्रो वरं ददौ । प्रयागवटतुल्योऽयमेतत्सत्यं न संशयः ॥
अत्राऽऽगत्यमहाभागः श्राद्धंकुर्यात्सुभक्तितः । पितॄणामक्षयं तच्चसर्वेषांपिण्डपातनम्
ततोब्रह्मादयोदेवाःस्कन्देनसहितास्तदा । सिद्धाम्बिकांमहाशक्तिप्रार्थयामासुरीश्वरीम्
त्वयाविष्टो हि भगवान्मत्स्यरूपी जनार्दनः । जगदुद्धारणार्थाय चक्रे कर्माण्यनेकशः
इति तां प्रार्थयामासुरत्रत्याज्यं न ते शुभे ! अत्र स्थिताः सर्वइमेक्षेत्रपालामहाबलाः
अष्टम्यां वा चतुर्दश्यां बलिपुष्पैश्चत्वांशुभे ! ये पूजयन्तितेपाल्याःसर्वापत्सुचयासदा
एवमुक्ता सिद्धमाता तथेति प्रत्यपद्यत ।
स्थापयामासुरथ तां लिङ्गादुत्तरभागतः ॥ २८ ॥
ततः क्षेत्रपतीन्देवाश्चतुःषष्टिं महेश्वरम् ।
सिद्धेयं नामक्षेत्रस्य रक्षार्थं निदधुः स्वयम् ॥
त्वां च ये पूजयिष्यन्ति कार्यारम्भेषु सर्वदा । वर्षेवर्षे राजमाषबलिना व विशेषतः
तानसौ पालयेत्तुष्टःपितालोकानिवस्वकान् । ततःसिद्धकूतोदेवास्तत्रसिद्धिविनायकम्
कपर्दितनयं प्राथ्यर्यस्थापयाञ्चक्रिरे मुदा । तं च ये पूजयन्त्यत्र कार्यारम्भेषु सर्वदा ॥
तेषां सिद्धिं ददात्येष प्रबलो विघ्नराड्भवः । यद्यत्र पूजयेद्यस्तु सततं सिद्धसप्तकम्

पश्येद्वा स्मरते वाऽपि सर्वदोषैर्विमुच्यते ।

सिद्धेश्वरः सिद्धवटश्च साक्षात्सिद्धाम्बिका सिद्धविनायकश्च ।

सिद्धेयक्षेत्राधिपतिश्च सिद्धेश्वरस्तथा सिद्धकूपश्च सप्त ॥ ३५ ॥

अत्र तुष्टो ददौ रुद्रः सुराणांदुर्लभान्वरान् । वैशाखमासस्याष्टम्यांकृष्णायांसिद्धकूपके

स्नात्वा पिण्डान्वटे कृत्वा पूजयन्मां च सिद्धभाक् ।

सदा योऽभ्यर्चयेन्मां च ब्रह्मचारी जितेन्द्रियः ॥ ३७ ॥

अष्टाविष्टकरा नित्यं भवेयुस्तस्य सिद्धयः । मन्त्रजाप्यं बलिं होममत्र यः कुरुते नरः

एकचित्तः शुचिर्भूत्वा सोऽभीष्टां सिद्धिमाप्नुयात् ।

समाहितमनाश्चाऽथ सिद्धेशं यस्तु पश्यति ॥ ३८ ॥

तस्य सिद्धिर्भवत्येवविघ्नैर्यदि न हन्यते । सिद्धाम्बिकामहादेवीह्यत्रसंनिहिताऽस्तिया सिद्धिदासाधकेन्द्राणांमहाविद्यांजपन्ति ये । धीरेभ्योब्रह्मचारिभ्यःसत्यचित्तेभ्यएवच मन्त्रजाप्याद्ददात्येषासर्वसिद्धीर्यथेप्सिताः । पातालस्य बिलंचैतद्गुहशक्त्याकृतंमहत् सिद्धाम्बिकाप्रसादेन विघ्नक्षेत्रपयोर्मम । प्रत्यक्षं भविता यत्र नानाश्चर्याणि भूरिशः ॥ अत्रसिद्धिं प्रयास्यन्ति कोटिशःपुरुषाःसुराः । विद्याधरत्वंदेवत्वंगन्धर्वत्वंचनागताः ॥ यक्षत्वंचामरत्वंचप्राप्स्यन्त्यत्रचसाधकाः । अत्र वै विजयोनामस्थण्डिलस्यप्रभावतः

सिद्धाम्बिकां समाराध्य सिद्धिमाप्स्यति दुर्लभाम् ।

यो मां द्रक्ष्यति चाऽत्रस्थं यश्च मां पूजयिष्यति ।

वादप्रचारतो वाऽपि पुण्यावाप्तिर्भविष्यति ॥ ४६ ॥

नारद उवाच

त्र्यम्बकेण वरेष्वेवं दत्तेष्वपि सुरोत्तमाः ॥ ४७ ॥

प्रहृष्टाः समपद्यन्त गाथां चेमां जगुस्तदा । तेनयज्ञैर्जपैस्तोत्रैस्तपोभिस्तोषितावयम् सर्वेदेवाः सिद्धलिङ्गं यो नरः पूजयिष्यति । सर्वकामफलावाप्तिरित्येवंशङ्करोऽब्रवीत् इत्युक्त्वातेजयंप्राप्ताःस्कन्देनसहिताःसुराः । कारायरम्यप्रासादान्रम्यैस्तारकसम्भवैः चतुर्वर्गफलावाप्तिं दत्त्वा क्षेत्रस्य संययुः । केचित्स्कन्दं प्रशंसन्तस्तीर्थमन्ये हरिं परे

केचिल्लिङ्गानिपञ्चाऽपियुद्धंकेचिद्दिवंययुः । ततोऽन्तरिक्षेचालिङ्ग्यमहासेनंहरोऽब्रवीत् सप्तमे मारुतस्कन्धे वस नित्यं प्रियात्मज । कार्येष्वहं त्वयापुत्रसम्प्रष्टव्यः सदैव हि दर्शनान्ममभक्त्याचश्रेयःपरमवाप्स्यसि।स्तम्भतीर्थेचवत्स्येऽहंनविमोक्ष्यामिकर्हिचित् इत्युक्त्वा विससर्जैनं परिष्वज्य महेश्वरः । ब्रह्मविष्णुमुखांश्चैव भक्त्यातैरभिनन्दितः विसर्जिताःसुराजग्मुःस्वानिस्वान्यालयानि च । शर्वोजगामकैलासंस्कन्धंवैसप्तमंगुहः

इत्येतत्कथितं पार्थ ! लिङ्गपञ्चकसम्भवाम् ।

यः पठेत्स्कन्दसम्बद्धां कथां मर्त्यो महामतिः ॥ ५७ ॥

शृणुयाच्छ्रावयेद्वाऽपिसभवेत्कीर्तिमान्नरः । बह्वायुःसुभगःश्रीमान्कान्तिमाञ्छुभदर्शनः भूतेभ्यो निर्भयश्चाऽपि सर्वदुःखविवर्जितः । शुचिर्भूत्वा पुमान्यश्च कुमारेश्वरसन्निधौ शृणुयात्स्कन्दचरितंमहाधनपतिर्भवेत् । बालानां व्याधिदुष्टानांराजद्वारोपसेविनाम् इदं तत्परमं धन्यं सर्वदोषहरं सदा । तनुक्षये च सायुज्यं षण्मुखस्य व्रजेन्नरः ॥६१॥

वरमेनं ददुर्देवाः स्कन्दस्याऽथ गता दिवम् ।

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे पञ्चलिङ्गोपाख्यानसमाप्तिवर्णनं नाम षट्त्रिंशोऽध्यायः ॥३६॥

सप्तत्रिंशोऽध्यायः

बर्करीतीर्थापरनामककुमारिकातीर्थवर्णनम्

श्रीनारद उवाच

बर्करीतीर्थमाहात्म्यमथो वक्ष्यामितेऽर्जुन !। यथा बर्करिका जाता शतशृङ्गनृपात्मजा कुमारिकेतिविख्याता तस्या नाम्नाप्रकथ्यते । इदंकौमारिकाखण्डंचतुर्वर्गफलप्रदम् यया कृता पृथिव्यांच नानाग्रामादिकल्पना । इदं भरतखण्डं चययासम्यक्प्रकल्पितम्

धनञ्जय उवाच

महदेतन्ममाश्चर्यं श्रोतव्यं परमं मुने ! । कुमारी चरितं सर्वं ब्रूहि मह्यं सविस्तरम् ॥
कथं विश्वमिदं जातं कर्मजातिप्रकल्पितम् कथं वा भारतं खण्डं शुश्रूषेय सदामम

नारद उवाच

अव्यक्तेऽस्मिन्निरालोके प्रधानपुरुषावुभौ । अजौसमागतावेकौ केवलंशृणुमो वयम्
ततः स्वभावकालाभ्यां स्वरूपाभ्यां समीरितम् । ईक्षणेनैव प्रकृतेर्महत्तत्त्वमजायत ॥
महत्तत्त्वाद्विकुर्वाणादहन्तत्त्वं व्यजायत । त्रिधा तन्मुनिभिःप्रोक्तंसत्त्वराजसतामसम्
तामसात्पञ्चजातानितन्त्रमात्राणिविदुर्बुधाः । तन्मात्रेभ्यश्चभूतानिविशेषाःपञ्चतद्भवाः
सात्त्विकाच्चाप्यहङ्काराद्विद्धिकर्मेन्द्रियाणि च । एकादशंमनश्चैव राजसंच द्वयोर्विदुः
चतुर्विंशतितत्त्वानि जातानीति पुरा विदुः । सदाशिवेन वै पुंसातानि दृष्टानि भारत
बुद्बुदाकारतां जग्मुरण्डं जातं ततः शुभम् । शतकोटिप्रमाणं च ब्रह्माण्डमिदमुच्यते
आत्माऽस्य कथितो ब्रह्मा व्यभजत्स त्रिधा त्विदम् ।
ऊर्ध्वं तत्र स्थिता देवा मध्ये चैव च मानवाः ॥ १३ ॥
नागादैत्याश्च पाताले त्रिधैतत्परिकल्पितम् । एकैकं सप्तधाभूयततस्तेनप्रकल्पितम् ॥
पातालानिचद्वीपानिस्वर्लोकाः सप्तसप्तच । सप्त द्वीपानि वक्ष्यामिशृणुतेषांप्रकल्पनाम्
लक्षयोजनविस्तारं जम्बूद्वीपं प्रकीर्त्यते । सूर्यबिम्बसमाकारं तावत्क्षारार्णवावृतम् ॥
शाकद्वीपं द्विगुणतो जम्बूद्वीपात्ततः परम् । तावताक्षीरतोयेन समुद्रेण परीवृतम् ॥
सुरातोयेन दैत्यानां मोहकार्यर्णवेन हि । पुष्करं तु ततो द्वीपं द्विगुणंतावता वृतम् ॥
कुशद्वीपंद्विगुणतस्ततस्तत्परतः स्मृतम् । दधितोयेन परितस्तावदर्णवसम्वृतम् ॥
ततः परं क्रौञ्चसञ्ज्ञंद्विगुणं हि घृताब्धिना । ततः शाल्मलिद्वीपं च द्विगुणंतावतैव च
इक्षुसारस्वरूपेण समुद्रेण परीवृतम् । गोमेदं तस्य परितो द्विगुणं तावता वृतम् ॥
स्वादुतोयेन रम्येण समुद्रेण समन्ततः । एवं कोटिद्वयं पार्थ ! लक्षपञ्चाशतत्रयम् ॥
पञ्चाशच्च सहस्राणि सप्तद्वीपाः ससागराः । दशोत्तराणि पञ्चैवअङ्गुलानां शतानि च
अपांवृद्धिक्षयो दृष्टः पक्षयोः शुक्लकृष्णयोः । ततो हेममयी भूमिर्दश.कोट्यःकुरूद्वह ! ॥

देवानां क्रीडनस्थानं लोकालोकस्ततः परम् । पर्वतो वलयाकारोयोजनायुतविस्तृतः
अस्य बाह्ये तमो घोरं दुष्प्रेक्ष्यं जीववर्जितम् ।
पञ्चत्रिंशत्स्मृताः कोट्यो लक्षाण्येकोनविंशतिः ॥ २६ ॥
चत्वारिंशत्सहस्राणि योजनानां च फाल्गुन । सप्तसागरमानस्तु गर्भोदस्तदनन्तरम्
कोटियोजनविस्तारः कटाहः सम्व्यवस्थितः । ब्रह्मणोऽण्डंकटाहेनसंयुक्तंमेरुमध्यतः
पञ्चाशत्कोट्यो ज्ञेया दशदिक्षु समन्ततः । जम्बूद्वीपस्य मध्ये तु मेरुनामास्तिपर्वतः
स लक्षयोजनो ज्ञेयोह्यधश्चोर्ध्वं प्रमाणतः । षोडशैवसहस्राणि योजनानामधःस्थितः
उच्छ्रयश्चतुराशीतिर्द्वात्रिंशन्मूर्ध्निविस्तृतः । त्रिभिःशृङ्गैः समायुक्तःशरावाकृतिमस्तकः
मध्यशृङ्गे ब्रह्मवास ऐशान्यां त्र्यम्बकस्य च । नैर्ऋत्ये वासुदेवस्य हेमशृङ्गं च ब्रह्मणः
रत्नजं शङ्करस्याऽपि राजतं केशवस्य च । मेरुदिक्षु चतसृषु विष्कम्भा गिरयः स्मृताः
पूर्वेण मन्दरोनाम दक्षिणे गन्धमादनः । विपुलः पश्चिमो ज्ञेयः सुपार्श्वस्तु तथोत्तरे
कदम्बो मन्दरे ज्ञेयो जम्बुर्वै गन्धमादने । अश्वत्थो विपुलेचैव सुपार्श्वे च वटो मतः
एकादशशतायामाश्चत्वारो गिरिकेतवः । एतेषां सन्ति चत्वारि वनानि जयमूर्धसु
पूर्वं चैत्ररथं नाम दक्षिणे गन्धमादनम् । वैभ्राजं पश्चिमे ज्ञेयमुदक्चित्ररथं वनम् ॥
सरांसिचापि चत्वारिचतुर्दिक्षु निबोधमे । प्राच्येऽरुणोदसञ्ज्ञन्तु मानसंदक्षिणेसरः
प्रत्यक्छीतोदकंनाम उत्तरे च महाह्रदः । विष्कंभगिरयो ह्येत उच्छ्रृतः पञ्चविंशतिः
योजनानां सहस्राणि सहस्रं पिण्डतः स्मृतम् ।
अन्ये च सन्ति बहुशस्तत्र वै केसराचलाः ॥ ४० ॥
मेरोर्दक्षिणतश्चैव त्रयो मर्यादपर्वताः । निषधो हेमकूटश्च हिमवानिति ते त्रयः ॥
लक्षयोजनदीर्घाश्च विस्तीर्णाद्विसहस्रकम् । त्रयश्चोत्तरतोमेरोर्नीलःश्वेतोऽथशृङ्गवान्
माल्यवान्पूर्वतो मेरोर्गन्धाख्यः पश्चिमे तथा । इत्येते गिरयःप्रोक्ताजम्बूद्वीपेसमन्ततः
गन्धमादनसंस्थाया महागजप्रमाणतः । फलानिजम्ब्वास्तन्नाम्नाजम्बूद्वीपमितिस्मृतम्
आसीत्स्वायम्भुवोनाममनुराद्यःप्रजापतिः । आसीत्स्त्रीशतरूपा तामुदुवोढप्रजापतिः
प्रियव्रतोत्तानपादौ तस्याऽऽस्तां तनयावुभौ ॥ ४५ ॥

ध्रुवश्चोत्तानपादस्यपुत्रः परमधार्मिकः। भक्त्यासविष्णुमाराध्यस्थानंचैवाऽक्षयंगतः
प्रियव्रतस्य राजर्षेरुत्पन्ना दश सूनवः। त्रयः प्रव्रजितास्तत्र परब्रह्म समाश्रिताः ॥
सप्त सप्तसु द्वीपेषु तेन पुत्राः प्रतिष्ठिताः। जम्बूद्वीपाधिपो ज्येष्ठआग्नीध्र इति विश्रुतः

तस्यासन्नव सुताः पार्थ ! नववर्षेश्वराः स्मृताः।
तेषां नाम्ना च ते वर्षास्तिष्ठन्त्यद्याऽपि चाङ्किताः ॥ ४६ ॥

योजनानां सहस्राणि नवप्रत्येकशः स्मृताः। मेरोश्चतुर्दशं खण्डं गन्धमाल्यवतोर्द्वयोः
अन्तरे हेमभूमिष्ठमिलावृतमिहोच्यते। माल्यवत्सागरान्तस्य भद्राश्वमिति प्रोच्यते
गन्धवत्सागरान्तस्य केतुमालमितिस्मृतम् ॥ ५२ ॥

शृङ्गवज्जलधेरन्तः कुरुखण्डमितिस्मृतम्। शृङ्गवच्छ्वेतमध्येच खण्डंप्रोक्तंहिरण्मयम्
सुनीलश्वेतयोर्मध्ये खण्डमाहुश्च रम्यकम्। निषधो हेमकूटश्च हरिखण्डं तदन्तरम्
हिमवद्धिमकूटान्तः खण्डं किंपुरुषंस्मृतम्। हिमाद्रिजलधेरन्तर्नाभिखण्डमितिस्मृतम्
नाभिखण्डं च कुरवो द्वे वर्षेधनुषाकृती। हिमवांश्चगिरिश्शृङ्गी ज्यास्थानेपरिकीर्तितौ

नाभेः पुत्रश्च ऋषभ ऋषभाद्भरतोऽभवत्।
तस्य नाम्ना त्विदं वर्षं भारतं चेति कीर्त्यते ॥ ५७ ॥

अत्र धर्मार्थकामानां मोक्षस्य च उपार्जनम्। अन्यत्र भोगभूमिश्च सर्वत्र कुरुनन्दन
शाकद्वीपे चशाकोऽस्तियोजनानांसहस्रकः। तस्यनाम्नाचतद्वर्षंशाकद्वीपमितिस्मृतम्
तस्य च प्रियव्रतएवाधिपतिर्नाम्ना मेधातिथिरिति ॥ ६० ॥

तस्य पुरोजवमनोजववेपमानधूम्रानीकचित्ररेफबहुरूपविश्वचारसञ्ज्ञानि पुत्रनामानि सप्त वर्षाणि ॥ ६१ ॥

शाकद्वीपे च वर्षं ऋतव्रतसत्यव्रतानुव्रतनामानो वाय्वात्मकं भगवन्तं जपन्ति
अन्तः प्रविश्यभूतानियोविभज्यात्मकेतुभिः। अन्तर्यामीश्वरः साक्षात्पातुनोयद्वशेजगत्
॥ इति जपः ।

कुशद्वीपे कुशस्तम्बो योजनानां सहस्रकः। तच्चिह्नचिह्नितं तस्मात्कुशद्वीपंततःस्मृतम्
तद्द्वीपपतिश्चप्रैयव्रतो हिरण्यरोमातत्पुत्रवसुवसुदानदृढरुचिनाभिगुप्तसत्यव्रतवाम-

देवनामाङ्कितानि सप्तवर्षाणि। वर्णाश्चकुलिशकोविदाभियुक्तकुलकसंज्ञाजातवेदसं भगवन्तं स्तुवन्ति ॥ ६५ ॥

परस्य ब्रह्मणः साक्षाज्जातवेदोऽसि हव्यवाट्। देवानां पुरुषांगानांयज्ञेन पुरुषं यजः
। इति स्तुतिः ॥

क्रौञ्चद्वीपेक्रौञ्चनामापर्वतोयोजनायुतः। योऽसौगुहेननिर्भिन्नस्तच्चिह्नंक्रौञ्चद्वीपकम्
तत्र च प्रैयव्रतो घृतपृष्ठनामा तत्पुत्रामधुरुहमेघपृष्ठस्वधामऋताश्वलोहितार्णव वनस्पतिइतिसप्तपुत्रनामाङ्कितानि सप्त वर्षाणि ॥ ६८ ॥

वर्णाश्चगुरुऋषभद्रविणदेवकसञ्ज्ञाः ॥ ६९ ॥
आपोमयं भगवन्तं स्तुवन्ति ॥ ७० ॥

आपः पुरुषवीर्याःस्थ पुनन्तीर्भूर्भुवः स्वश्च। तैः पुनरमीवघ्नाःसंस्पृशतात्मना भुवः
॥ इति जपः ॥

शाल्मलेर्नाम वृक्षस्य तत्रवासः सहस्रं योजनानां तच्चिह्नं शाल्मलिद्वीपमुच्यते ॥७२॥
तस्याधिपतिः प्रैयव्रतो यज्ञबाहुस्तत्पुत्रसुरोचनसौमनस्यरमणकदेववर्हिपारिभद्रा-प्यायनाभिज्ञाननामानि सप्तवर्षाणि ॥ ७३ ॥

वर्णाश्च श्रुतधरवीर्यधरवसुन्धरइषन्धरसञ्ज्ञाभगवन्तं सोमंयजन्ति ॥७४
स्वयोनिः पितृदेवेभ्योविभजञ्छुक्लकृष्णयोः। अधःप्रजानां सर्वासांराजानःसोमोऽस्तु
॥ इति जपः ॥

गोमेदनामा प्लक्षोऽस्तिसुरम्यो यस्यच्छायया। मेदोवृद्धिगतं लौल्याद्गोमेदंद्वीपमुच्यते
तत्र प्रैयव्रत इध्मजिह्वः पतिस्तत्पुत्रशिवसुरम्यसुभद्रशान्त्यशान्तामृताभयनामाङ्कितानि सप्त वर्षाणि ॥ ७७ ॥

वर्णाश्च हंसपतङ्गोर्ध्वायनसत्याङ्गसंज्ञाश्चत्वारो भगवन्तं सूर्यं यजन्ते ॥७८
प्रत्नस्य विष्णुरूपं यत्तत्रोत्थस्यब्रह्मणोऽमृतस्यच। मृत्योश्च सूर्यमात्मानं धीमहि ॥
॥ इति जपः ॥

स्वर्णपत्राणि नियुतं योजनानां सहस्रकम्। पुष्करं ज्वलदाभातितच्चिह्नं द्वीपपुष्करम्

तस्याधिपतिः प्रियव्रतो वीतिहोत्रनामा तत्पुत्रौ रमणकधातकौ ॥८१॥

तन्नामचिह्नितं खण्डद्वयम् ॥ ८२ ॥

तयोरन्तरालेमानसाचलो नाम वलयाकारः पर्वतो यस्मिन्भ्रमतिभगवान्भास्करइति तत्र वर्णाश्च न सन्ति केवलं समानास्ते ब्रह्म ध्यायन्ति ॥ ८४ ॥

यद्यत्कर्ममयं लिङ्गं ब्रह्मलिङ्गं जनोऽर्चयन् । भेदेनैकान्तमद्वैतं तस्मै भगवते नमः॥८५

॥ इति जपः ॥

नैषु क्रोधो न मात्सर्यं पुण्यपापार्जनेन च । अयुतं द्विगुणंचापिक्रमादायुःप्रकीर्तितम् जपन्तःकामिनीयुक्ताविरहन्त्यमराइव । अथतेसम्प्रवक्ष्यानिऊर्ध्वलोकस्य संस्थितिम्

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्या संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे कुमारिकाख्याने भूसंस्थितिवर्णनं नाम सप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥

अष्टत्रिंशोऽध्यायः

ऊर्ध्वलोकव्यवस्थितिवर्णनम्

नारद उवाच

भूमेर्योजनलक्षे च कौरव रविमण्डलम् । योजनानां सहस्राणि भास्करस्य रथो नव ॥

ईषादण्डस्तथैवाऽस्यद्विगुणः परिकीर्तितः । सार्धकोटिस्तथासप्तनियुतानिविवस्वतः योजनानां तु तस्याक्षस्तत्रचक्रंप्रतिष्ठितम् । त्रिनाभितच्च पञ्चारंषण्नेमिपरिकीर्तितम्

चत्वारिंशत्सहस्राणि द्वितीयोऽक्षोऽपि विस्तृतः ।

पञ्च चाऽन्यानि सार्द्धानि स्यन्दनस्य तु पाण्डव ! ॥ ४ ॥

अक्षप्रमाणमुभयोः प्रमाणं तद्युगार्द्धयोः । ह्रस्वोऽक्षस्तद्युगार्द्धंच ध्रुवाधारं रथस्य वै

द्वितीयोऽक्षस्तथा सव्ये चक्रं तन्मानसे स्थितम् ।

हयाश्च सप्त च्छन्दांसि तेषां नामानि मे शृणु ॥ ६ ॥

गायत्रीचबृहत्युष्णिग्जगतीत्रिष्टुबेव च । अनुष्टुप्पङ्क्तिरित्युक्ताश्छन्दांसिहरयोरवेः

नैवास्तमनमर्कस्य नोदयः सर्वदा सतः । उदयास्तमनाख्यं हि दर्शनादर्शनं रवेः ॥

शक्रादीनां पुरे तिष्ठन्स्पृशत्येषपुरत्रयम् । विकीर्णोऽतोविकर्णस्थस्त्रिकोणार्धपुरेतथा

अयनस्योत्तरस्यादौ मकरं याति भास्करः । ततः कुम्भं च मीनंचराशेराश्यन्तरं तथा

त्रिष्वेतेष्वथ भुक्तेषु ततो वैषुवतीं गतिम् । प्रयाति सविता कुर्वन्नहोरात्रं चततसमम्

ततो रात्रिः क्षयंयातिवर्धते तु दिनं दिनम् । ततश्च मिथुनस्यान्ते परां काष्ठामुपागतः राशिं कर्कटकं प्राप्य कुरुते दक्षिणायनम् । कुलालचक्रपर्यन्तोयथा शीघ्रं निवर्तते ॥

दक्षिणायक्रमे सूर्यस्तथा शीघ्रं निवर्तते । अतिवेगितया कालं वायुमार्गवलाच्चरत् ॥

तस्मात्प्रकृष्टां भूमिं स कालेनाऽल्पेन गच्छति ।

कुलालचक्रमध्यस्थो यथा मन्दं प्रसर्पति ॥ १५ ॥

तथोदगयने सूर्यः सर्पते मन्दविक्रमः । तस्माद्दीर्घेण कालेन भूमिमल्पं निगच्छति ॥

सन्ध्याकाले च मन्देहाः सूर्यमिच्छन्ति खादितुम् ।

प्रजापतिकृतः शापस्तेषां फाल्गुन ! रक्षसाम् ॥ १७ ॥

अक्षयत्वं शरीराणां मरणं च दिनेदिने । ततः सूर्यस्य तैर्युद्धं भवत्यत्यन्तदारुणम् ॥

ततो गायत्रिपूतंयद्द्विजास्तोयंक्षिपन्ति च । तेनदह्यन्तितेपापाःसन्ध्योपासनतःसदा ॥

ये सन्ध्यां नाप्युपासन्ते कृतघ्ना यान्ति रौरवम् ।

प्रतिमासं पृथक्सूर्यंऋषिगन्धर्वराक्षसैः॥ २० ॥

अप्सरोग्रामणीसर्पैरथो यातिच सप्तभिः । धाताऽर्यमा मित्रवरुणौविवस्वानिन्द्रएवच

पूषा च सविता सोऽथ भगस्त्वष्टा च कीर्तितः ।

विष्णुश्चैत्रादिमासेषु आदित्या द्वादश स्मृताः ॥ २२ ॥

ततोदिवाकरस्थानान्मण्डलंशशिनःस्थितम् । लक्षमात्रेण तस्यापित्रिचक्रोरथउच्यते कुन्दाभा दश चैवाश्वा वामदक्षिणतो युताः । पूर्णे शतसहस्रेचयोजनानांनिशाकरात् नक्षत्रमण्डलं कृत्स्नमुपरिष्टात्प्रकाशते । चतुर्दश चार्बुदान्यप्यशीतिः सरिताम्पतिः ॥

विंशतिश्चतथाकोट्योनक्षत्राणांप्रकीर्तिताः । द्विलक्षेचोत्तरेतस्माद्बुधोनक्षत्रमण्डलात्
वाय्वग्निद्रव्यसम्भूतो रथश्चन्द्रसुतस्य च । पिशङ्गैस्तुरगैर्युक्तः सोष्टाभिर्वायुवेगिभिः॥
द्विलक्षश्चोत्तरे तस्माद् बुधाच्चाप्युशना स्मृतः ।
शुक्रस्यापि रथोऽष्टाभिर्युक्तोऽभूत्सम्भवैर्हयैः ॥ २८ ॥
लक्षद्वयेन भौमस्य स्मृतो देवपुरोहितः । अष्टाभिः पाण्डुरैरश्वैर्युक्तोऽस्यकाञ्चनोरथः
सौरिर्बृहस्पतेश्चोर्ध्वं द्विलक्षे समुपस्थितः । आकाशसम्भवैरश्वैरष्टाभिः शबलै रथः
स्वर्भानोस्तुरगाश्चाष्टौ भृङ्गाभा धूसरारथम् ।
वहन्ति च सकृद्युक्ता आदित्याधः स्थितास्तथा ॥ ३१ ॥
सौरेर्लक्षंस्मृतंचोर्ध्वंततःसप्तर्षिमण्डलम् । सप्तर्षिभ्यश्चापिलक्षेण ध्रुवश्चाप्यूर्ध्वंव्यवस्थितः
मेढीभूतःसमस्तस्यज्योतिश्चक्रस्यवैध्रुवः । ध्रुवोऽपिशिशुमारस्यपुच्छाधारेव्यवस्थितः
यमाहुर्वासुदेवस्य रूपमात्मानमव्ययम् । वायुपाशैर्ध्रुवे बद्धं सर्वमेतच्च फाल्गुन!॥३४॥
नवयोजनसाहस्रंमण्डलंसवितुःस्मृतम् । द्विगुणं सूर्यविस्तारान्मण्डलंशशिनःस्मृतम् ॥
तुल्यस्तयोस्तु स्वर्भानुर्भूत्वाऽधस्तात्प्रसर्पति ।
उद्धृत्य पृथिवीच्छायां निर्मलां मण्डलाकृतिः ॥ ३६ ॥
चन्द्रस्य षोडशो भागोभार्गवस्यविधीयते । भार्गवात्पादहीनस्तुविज्ञेयोऽथबृहस्पतिः
बृहस्पतेःपादहीनौ वक्रसौरी बुधस्तथा । शतानिपञ्चचत्वारि त्रीणि द्वे चैकयोजनम्
योजनार्धप्रमाणानि भानिह्रस्वं न विद्यते । भूमिलोकश्च भूर्लोकःपादगम्यःप्रकीर्तितः
भूमिसूर्यान्तरं तच्च भुवर्लोकः प्रकीर्तितः । ध्रुवसूर्यान्तरं तच्च नियुतानि चतुर्दश ॥
स्वर्लोकःसोऽपिगदितोलोकसंस्थानचिन्तकैः । ध्रुवादूर्ध्वंतथाकोटिर्महर्लोकःप्रकीर्तितः
द्वे कोट्यौचजनोयत्रनिवसन्तिचतुःसनाः । चतुर्भिश्चापिकोटिभिस्तपोलोकस्ततःस्मृतः
वैराजा यत्र ते देवाः स्थिता दाहविवर्जिताः ।
षड्गुणेन तपोलोकात्सत्यलोको विराजते ॥ ४३ ॥
अपुनर्मरका यत्र ब्रह्मलोको हि स स्मृतः । अष्टादश तथाकोट्योलक्षाण्यशीतिपञ्च च
शुभं निरुपमं स्थानं तदूर्ध्वं सम्प्रकाशते । भूर्भुवःस्वरिति प्रोक्तं त्रैलोक्यंकृतकंत्विदम्

जनस्तपस्तथा सत्यमिति चाकृतकं त्रयम् । कृतकाकृतयोर्मध्ये महर्लोक इति स्मृतः
शून्यो भवति कल्पान्ते योऽत्यन्तं न विनश्यति ।
एते सप्त समाख्याता लोकाः पुण्यैरुपार्जिताः ॥ ४७ ॥
यज्ञैर्दानैर्जपैर्होमैस्तीर्थैर्व्रतसमुच्चयैः । वेदादिप्रोक्तैरन्यैश्च साध्याँल्लोकानिमान्विदुः ॥
ततश्चाण्डस्य शिरसो धारा नीरमयी शिवा । सर्वलोकान्समाप्लाव्यगङ्गामेरावुपागता
ततो महीतलं सर्वं पातालं प्रविवेश सा । अण्डमूर्ध्नि स्थिता देवीसततंद्वारवासिनी
देवीनां कोटिकोटीभिःसम्वृतापिङ्गलेन च । तत्र स्थितासदारक्षांकुरुतेऽण्डस्यसाशुभा
निहन्तिदुष्टसङ्घातान्महाबलपराक्रमा । वायुस्कन्धानिसप्ताऽपिश्रृणुयद्वत्स्थितान्यपि
पृथिवीं समभिक्रम्य संस्थितोमेघमण्डले । प्रवाहोनाम यो मेघान्प्रवहत्यतिशक्तिमान्
धूमजाश्चोष्मजा मेघाः सामुद्रैर्येन पूरिताः । तोयैर्भवन्ति नीलाङ्गा वर्षिष्ठाश्चैव भारत
द्वितीयश्चावहो नाम निबद्धः सूर्यमण्डले । तेन बद्धं ध्रुवेणेदं भ्राम्यते सूर्यमण्डलम् ॥
तृतीयश्चोद्वहो नाम निबद्धः सूर्यमण्डले । बद्धं ध्रुवेण येनेदं भ्राम्यते चन्द्रमण्डलम्
चतुर्थः सम्वहो नाम स्थितो नक्षत्रमण्डले । वातरश्मिभिराबद्धं ध्रुवेण सह भ्राम्यते
ग्रहेषु पञ्चमः सोऽपि विवहो नाम मारुतः । ग्रहचक्रमिदं येन भ्राम्यते ध्रुवसन्धितम्
षष्ठः परिवहो नाम स्थितः सप्तर्षिमण्डले । भ्रमन्ति ध्रुवसम्बद्धा येन सप्तर्षयो दिवि
सप्तमश्च ध्रुवे बद्धो वायुर्नाम्ना परावहः ।
येन संस्थापितं ध्रौव्यं चक्रं चाऽन्यानि भारत!॥ ६० ॥
यं समासाद्य वेगेन दिशामन्तं प्रपेदिरे । दक्षस्य दश पुत्राणां सहस्राणि प्रजापतेः ॥
एवमेते दितेः पुत्राः सप्तसप्त व्यवस्थिताः अनारमन्तःसञ्चान्ति सर्वगाःसर्वधारिणः
ध्रुवादूर्ध्वंभसूर्यंचाप्यनक्षत्रमतारकम् । स्वतेजसास्वशक्त्या चाधिष्ठितास्तेहिनित्यदा
इत्यूर्ध्वन्ते समाख्यातं पातालान्यथ मे श्रृणु ॥ ६४ ॥
इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे कुमारिकाख्याने लोकव्यवस्थितिवर्णनं नामाऽष्टत्रिंशोऽध्यायः ॥३८॥

———

एकोनचत्वारिंशोऽध्यायः

सप्ताधोलोकानाम्व्यवस्थावर्णनम्

नारद उवाच

सहस्रसप्तत्युच्छ्राये पातालानि परस्परम् । अतलं वितलं चैव नितलं च रसातलम्
तलातलं च सुतलं पातालंचापि सप्तमम् । कृष्णशुक्लारुणाः पीताःशर्कराशैलकाञ्चनाः
भूमयो यत्र कौरव्य वरप्रासादशोभिताः । तेषु दानवदैतेयनागाश्चैव सहस्रशः ॥ ३॥
स्वर्लोकादपि रम्याणि दृष्टानि बहुशो मया । आह्लादकारिणोनानामणयोयत्रपन्नगाः
दैत्यदानवकन्याभिर्महारूपाभिरन्विते । पाताले कस्य न प्रीतिर्विमुक्तस्याऽपिजायते
यत्र नोष्णं न वा शीतं न वर्षंदुःखमेपच । भक्ष्यभोज्यमहाभोगकालोयत्राऽपि जायते

पाताले सप्तमे चाऽस्ति लिङ्गं श्रीहाटकेश्वरम् ।
ब्रह्मणा स्थापितं पार्थ ! सहस्रयोजनोच्छ्रितम् ॥ ७ ॥

हाटकस्य तु।लङ्गस्य प्रासादो योजनायुतः । सर्वरत्नमयो दिव्यो नानाश्चर्यविभूषितः
तच्चार्चयन्ति तल्लिङ्गं नानानागेन्द्रसत्तमाः । तदधस्ताज्जलं भूरितस्याधोनरकाःस्मृताः
पापिनो येषु पात्यन्ते ताञ्छृणुष्व महामते॰!। कोटयः पञ्चपञ्चाशद्राजानश्चैकविंशतिः
रौरवः शूकरो रोधस्तालोविशसनस्तथा । महाज्वालस्तप्तकुम्भोलवणोऽथविमोहकः
रुधिरान्धो वैतरणी कृमिशःकृमिभोजनः । असिपत्रवनं कृष्णोलालाभक्ष्यश्चदारुणः
तथा पूयवहः पापोवह्निज्वालोऽप्यधःशिराः। सन्दंशः कृष्णसूत्रश्चतमश्चावीचिरेव च
श्वभोजनो विसूचिश्चाप्यवीचिश्चतथापरः। कूटसाक्षीरौरवं च रोधं गोविप्ररोधकः
सुरापः सूकरं याति तालं मिथ्यामनुष्यहा । गुरुतल्पी तप्तकुम्भं तप्तलोहं च भक्तहा
गुरूणामवमन्ता यो महाज्वाले निपात्यते । लवणं शास्त्रहन्ता च निर्मर्यादा विमोहके
कृमिभक्ष्ये देवद्वेष्टा कृमिशे तु दुरिष्टकृत् । पितृदेवात्पूर्वमश्नंल्लालाभक्ष्ये प्रयाति च
मिथ्याजीवविरोधीविशसने कूटशस्त्रकृत् । अधोमुखे ह्यसद्ग्राही एकाशी पूयवाहके

मार्जारकुक्कुटाश्वाहपक्षिपोष्टा प्रयाति च । बधिरान्धगृहक्षेत्रतृणधान्यादिज्वालकः ॥
नक्षत्ररंगजीवी च याति वैतरणीं नरः । धनयौवनमत्तो यो धनहा कृष्णमेति सः ॥
असिपत्रवनं याति वृक्षच्छेदी वृथैव यत् । कुहकाजीविनः सर्वे वह्निज्वाले पतन्ति ते
परस्त्रीं च परान्नं च गच्छन्सन्दंशमेति च । दिवास्वप्नपरा ये च व्रतलोपपराश्च ये ॥
शरीरमदमत्ताश्च यान्ति चैते श्वभोजनम् । शिवं हरिं न मन्यन्तेयान्त्यवीचिनमेव च
इत्येवमादिभिः पापैरशास्त्रौघस्य सेवनैः । पतन्त्येव महाघोरनरकेषु सहस्रशः ॥२४॥
तस्माद्य इच्छेदेतेभ्यो विमोक्षं बुद्धिमान्नरः । श्रुतिमार्गेण तेनार्चौ देवौ हरिहरावुभौ

नरकाणामधोभागे स्थितः कालाग्निसञ्ज्ञकः ।
तदधो ह्टकश्चैव अनन्तस्तदधः स्मृतः ॥ २६॥

यस्यैतत्सकलं विश्वं मूर्धाग्रे सर्षपायते । इत्यनन्तप्रभावात्स ह्यनन्त इति कीर्त्यते ॥
दिशां गजास्तत्र पद्मकुमुदाञ्जनवामनाः । तदधोऽण्डकटाहश्च एकवीरास्ति तत्र च ॥
चतुर्लक्षसहस्राणि नवतिश्च शतानि च । एतेनैव प्रमाणेन उदकं च ततः स्मृतम् ॥

तदधो नरकाः कोट्यो द्विकोट्यग्निस्ततो महान् ।
चत्वारिंशत्सहस्रैश्च तदधस्तम उच्यते ॥ ३०॥

चत्वारिंशच्च कोट्यस्तु चतस्रश्च ततः पराः । एकोनजवतिर्लक्षाः सहस्राशीतिरेव च॥
तदधोऽण्डकटाहोऽथकोटिमात्रस्तथापरः । देवी युक्ताकपालीशादण्डहस्तेनचापिसा

देवीनां कोटिकोटीभिः सम्वृता तत्र पालिनी ।
सङ्कर्षणस्य निःश्वासप्रेरितो दाहकोऽनलः ॥ ३३ ॥

कालाग्निं प्रेरयत्येव कल्पान्ते दह्यते जगत् । एवं विधमधःसूत्रं निर्मितं चाऽत्र भारत
मध्यसूत्रे कटाहे च पालकांस्ताञ्छृणुष्व मे। वसुधामास्थितः पूर्वे शङ्खपालश्चदक्षिणे
तक्षकेशः स्थितः पश्चादुत्तरे केतुमानिति । हरसिद्धिः सुपर्णाक्षीभास्करायोगनन्दिनी
कोटिकोटीयुता देवी देवीनां पालयत्यदः । एवमेतन्महाश्चर्यंब्रह्माण्डं स्थापितं च यैः

नमामि तानहं नित्यं ब्रह्मविष्णुमहेश्वरान् ।
विष्णुलोको रुद्रलोको बहिश्चाऽस्मात्प्रकीर्त्यते ॥ ३८ ॥

तं च वर्णयितुं ब्रह्मा शक्तोनैवाऽस्मदादयः। विमुक्तायत्र संयान्ति नित्यंहरिहरव्रताः
ब्रह्माण्डं सम्भृतं ह्येतत्कटाहेन समन्ततः। कपित्थस्य यथा बीजं कटाहेन सुसम्भृतम्
दशोत्तरेण पयसा वृतं तच्चाऽपितेजसा। तेजश्च वायुना वायुर्नभसाऽहन्तया च तत्
अहङ्कारश्च महता तं चापि प्रकृतिः परा। दशोत्तराणि सर्वाणिषडाहुः सप्तमं च तत्
प्राकृतं चरणं पार्थ ! तदनन्तं प्रकीर्तितम्। अण्डानां तु सहस्राणांसहस्राण्ययुतानि च
ईदृशानां तथाचात्र कोटिकोटिशतानि च। सर्वाण्येवम्विधान्येवयादृशंकीर्तितंत्विदम्

यस्यैवं वैभवं पार्थ ! तं नमामि सदाशिवम्।
अहो मन्दः स पापात्मा को वा तस्मादचेतनः ॥ ४५ ॥

य एवंविधसम्मोहतारकं न शिवं भजेत्। अथ ते कीर्तयिष्यामिकालमानंनिबोधतत्

काष्ठा निमेषा दश पञ्च चाहुस्त्रिंशच्च काष्ठा गणयेत्कला हि।
त्रिंशत्कलाश्चापि भवेन्मुहूर्त्तं तत्त्रिंशता रात्र्यहनी उभे च ॥४७॥

दिवसेपञ्च कालाःस्युस्त्रिमुहूर्ताःशृणुष्वतान्। प्रातस्ततः सङ्गवश्चमध्याह्नश्चापराह्णकः
सायाह्नः पञ्चपञ्चापि मुहूर्ता दश पञ्च च। अहोरात्राः पञ्चदश पक्ष इत्यभिधीयते॥
मासः पक्षद्वयेनोक्तो द्वौ मासौ चार्कजावृतुः। ऋतुत्रयं चाप्ययनं द्वेऽयने वर्षमुच्यते
चतुर्भेदं मासमाहुः पञ्चभेदं च वत्सरम्। सम्वत्सरस्तु प्रथमो द्वितीयः परिवत्सरः
इद्वत्सरस्तृतीयोऽसौ चतुर्थश्चानुवत्सरः। पञ्चमश्च युगोनाम गणनानिश्चयो हि सः
मासेन च मनुष्याणामहोरात्रं च पैतृकम्। कृष्णपक्षस्त्वहः प्रोक्तः शुक्लपक्षश्च शर्वरी

मानुषेण च वर्षेण दैविको दिवसः स्मृतः।
अहन्यत्रोदगयनं रात्रिः स्याद्दक्षिणायनम् ॥ ५४ ॥

वर्षेण चैव देवानां मतः सप्तर्षिवासरः। सप्तर्षीणां च वर्षेण ध्रौवश्च दिवसः स्मृतः
मनुष्याणां च वर्षाणि लक्षसप्तदशैव तु। अष्टाविंशतिसहस्राणि कृतं त्रेतायुगं ततः
लक्षद्वादशसाहस्रषण्णवत्यधिकाः पराः। अष्टौ लक्षश्चतुःषष्टिसहस्राणि च द्वापरः॥
चतुर्लक्षन्तु द्वात्रिंशत्सहस्राणि कलिः स्मृतः। चतुर्भिरेतैर्देवानां युगमित्यभिधीयते
आयुर्मनोर्युगानाञ्च साधिका ह्येकसप्ततिः। चतुर्दशमनूनाञ्च कालेन ब्रह्मणो दिनम्

युगानाञ्च सहस्रेण स च कल्पः शृणुष्व तान्। भवोद्भवस्तपोभव्य ऋतुर्वह्निर्वराहकः

सावित्र आसुकश्चापि गान्धारः कुशिकस्तथा।
ऋषभश्च तथा खड्गो गान्धारीयश्च मध्यमः ॥ ६१ ॥

वैराजश्च निषादश्च मेघवाहनपञ्चमौ। चित्रको ज्ञान आकूतिर्मीनो दंशश्चबृंहकः॥
श्वेतो लोहितरक्तौ च पीतवासाः शिवः प्रभुः। सर्वरूपश्च मासोऽयमेवंवर्षशतावधिः
पूर्वार्धमपरार्धं च ब्रह्ममानमिदं स्मृतम्। विष्णोश्च शङ्करस्याऽपि नाहं शक्तश्च वर्णने
काऽहमल्पमतिः पार्थ काऽपरौ हरित्र्यम्बकौ। दैविकेनैव मानेन पातालेष्वपि गण्यते

इति ते सूचितं बुद्ध्या शृणु तत्प्राकृतं पुनः ॥ ६६ ॥

॥ इति वैधात्रव्यवस्थितिः ॥

महादेव उवाच

ऋषभोनाम यन्नाम्ना नानापाषण्डकल्पनाः।
कलौ पार्थ ! भविष्यन्ति लोकानां मोहनात्मिकाः ॥६७॥

तस्य पुत्रस्तु भरतः शतशृङ्गस्तु तत्सुतः। तस्य पुत्राष्टकं जातं तथैका च कुमारिका
इन्द्रद्वीपः कसेरुश्च ताम्रद्वीपोगभस्तिमान्। नागःसौम्यश्चगान्धर्वोवरुणश्चकुमारिका

वदनं चापि कन्यायाः पार्थ ! बर्करिकाकृति।
शृणु तत्कारणं सर्वं महाश्चर्यसमन्वितम् ॥ ७० ॥

महीसागरपर्यन्तं वृक्षराजिविराजिते। जालीगुल्मलताकीर्णे स्तम्भतीर्थस्यसन्निधौ
अजासमजतो मध्यात्काचिदेका च बर्करी। भ्रान्तासती समायाता प्रदेशे तत्र दुश्चरे
इतस्ततो भ्रमन्ती सा जालिमध्येसमन्ततः। निर्गन्तुंनैवशक्नोति क्षुत्पिपासार्दिताशुभा
विलग्ना जालिमध्ये तु ततः पञ्चत्वमागता। कालेनकियतातस्य त्रुटित्वाशिरसोह्यधः
पपात शनिदर्शे च महीसागरसङ्गमे। सर्वतीर्थमये तत्र सर्वपापप्रमोचने ॥ ७५ ॥
शिरस्तु तदवस्थं हि समग्रं तत्र संस्थितम्। जालिगुल्मावलग्नं च तस्यानैवापतज्जले
शेषकायप्रपातेन महीसागरसङ्गमे। तत्तीर्थस्य प्रभावेण बर्करी सा कुरूद्वह ! ॥ ७७ ॥

शतशृङ्गस्य वै राज्ञः सिंहलेष्वभवत्सुता।

मुखं बर्करिकातुल्यं व्यक्तं तस्या व्यजायत ॥ ७८ ॥

दिव्यनारी शुभाकारा शेषकाये बभौ शुभा । पूर्वं तस्याप्यपुत्रस्य राज्ञः पुत्रशतोपमा पुत्री जाता प्रमोदेन स्वजनानन्दवर्धिनी । ततस्तस्याविलोक्याऽथ मुखंबर्करिकाकृति विस्मयं समनुप्राप्ताः सर्वे ते राजपूरुषाः । विषादं परमापन्नो राजा सान्तःपुरस्तदा खिन्नाःप्रकृतयःसर्वास्तादृग्रूपविलोकनात् । तत्किमित्येतदाश्चर्यमूचुःपौराःसुविस्मिताः ततः सा यौवनं प्राप्तासाक्षाद्देवसुतोपमा । स्वमुखं दर्पणे वीक्ष्य स्मृतः पूर्वाभवस्तया तत्तीर्थस्य प्रभावेण मातृपुत्रोर्निवेदितम् । विषादो नैव कर्तव्योमदर्थेताननिश्चितम्

मा शोकं कुरु मे मातः ! पूर्वजन्मार्जितं फलम् ।

ततः पूर्वं स्ववृत्तान्तमुक्त्वा सा च कुमारिका ॥ ८५ ॥

पूर्वजन्मोद्भवः कायस्तस्या यत्रापतत्तथा । गमनाय तमुद्देशं विज्ञप्तौ पितरौ तया ॥ अहं तात गमिष्यामि महीसागरसङ्गमम् । भवामि तत्र सम्प्राता यथा कुरु तथा नृप ततः पित्रा प्रतिज्ञातं शतशृङ्गेण तत्तथा । तस्याः सम्वाहनं चक्रे राजापोतैः सरत्नकैः स्तम्भतीर्थं ततः साऽपि प्राप्यपोतार्थसंयुता । भूरिदानंततश्चक्रे दानं सर्वस्वलक्षणम् जालिगुल्मान्तरेऽन्विष्य ततो दृष्टंनिजंशिरः । अस्थिचर्मावशेषं च तदादाय प्रयत्नतः दग्ध्वा सङ्गमसान्निध्ये क्षिप्तान्यस्थीनि सङ्गमे । ततस्तीर्थप्रभावेणमुखंजातंशशिप्रभम्

न तादृग्देवकन्यानां न तादृङ्नागयोषिताम् ।

न तादृङ्मर्त्यनारीणां तस्या यादृङ्मुखं मुखम् ॥ ९२ ॥

सुरासुरनराः सर्वे तस्यारूपेण मोहिताः । बहुधा प्रार्थयन्त्येनां न सा वरमभीप्सति॥ कष्टं तया मुदा तत्र प्रारब्धं दुश्चरं तपः । ततः सम्वत्सरे पूर्णे देवदेवो महेश्वरः ॥ प्रत्यक्षतां गतस्तस्यैवरदोऽस्मीतिचाब्रवीत् । ततस्तं पूजयित्वाचकुमारीवाक्यमब्रवीत् यदि तुष्टोऽसि देवेश! यदि देयो वरो मम । सान्निध्यं क्रियतामत्र सर्वकालं हि शङ्कर एवमस्त्विति शर्वेण प्रोक्ते हृष्टा कुमारिका । यत्र दग्धं शिरस्तस्याबर्कर्याःकुरुसत्तम बर्करेशः शिवस्तत्र तया संस्थापितस्तदा । मन्मुखान्महदाश्चर्यं श्रुत्वेदं च तलातलात् स्वस्तिकोनाम नागेन्द्रःकुमारींद्रष्टुमागतः । शिरसा गच्छताते नयत्रोत्क्षिप्ताचभूरभूत्

ईशाने बर्करेशस्य कूपोऽभूत्स्वस्तिकाभिधः । पूरितो गङ्गया पार्थ सर्वतीर्थफलप्रदः ॥ दृष्ट्वा च स्थापितं लिङ्गं शिवस्तुष्टो वरं ददौ । येषां मृतशरीराणामत्र दाहः प्रजायते

क्षिप्यन्तेऽब्धौ तथाऽस्थीनि तेषां स्यादक्षया गतिः ।

ते स्वर्गे सुचिरं कालं वसित्वाऽत्र समागताः ॥ १०२ ॥

राजानः सर्वसम्पूर्णाः सप्रतापा भवन्ति ते । बर्करेशं च यो भक्त्यासम्पूजयतिमानवः

स्नात्वाऽर्णवमहीतोये तस्य स्यान्मनसेप्सितम् ।

कार्तिके च चतुर्दश्यां कृष्णायां श्रद्धयान्वितः ॥ १०४ ॥

कूपे स्नानंनरःकृत्वा सन्तर्प्य च पितॄन्द्विजान् । पूजयेद्बर्करेशं यः सर्वपापैः स मुच्यते॥ एवं लब्ध्वा वरान्सर्वान्सापुनः सिंहलं ययौ । शतशृङ्गाय पित्रेचवृत्तान्तंस्वंन्यवेदयत् तच्छ्रुत्वा विस्मितोराजा लोकाःसर्वेचफाल्गुन । प्रशशंसुर्महीतीर्थमाजग्मुश्चकृतादराः स्नात्वा दत्त्वा च दानानि विविधानिचतेततः । सिंहलंचययुर्भूयस्तीर्थमाहात्म्यहर्षिताः अनिच्छन्त्यांकुमार्यांचवरंदत्यंचपार्थिवः । तथाऽन्यदपि प्रीत्याऽसौयद्दौनृपतिःशृणु इदं भारतखण्डं च नवधैव विभज्य सः । ददावष्टौ स्वपुत्राणां कुमार्यै नवमं तथा ॥ तेषां विभेदान्वक्ष्यामि पर्वतैरुपशोभितान् । पुत्रनामानि वर्षाणि पर्वतांश्च शृणुष्व मे महेन्द्रो मलयः सह्यः शुक्तिमानृक्षपर्वतः । विन्ध्यश्च पारियात्रश्च सप्ताऽत्र कुलपर्वताः महेन्द्रपरतश्चैव इन्द्रद्वीपो निगद्यते । पारियात्रस्य चैवार्वाक्खण्डं कौमारिकं स्मृतम् सहस्रमेकमेकं च सर्वखण्डान्यमूनि च । नदीनां सम्भवं चापि संक्षेपाच्छृणु फाल्गुन वेदस्मृतिमुखा नद्यः परियात्रोद्भवा मताः । नर्मदासरसाद्याश्चनद्योविन्ध्याद्रिनिर्गताः शतद्रूचन्द्रभागाद्या ऋक्षपर्वतसम्भवाः । ऋषिकुल्याकुमार्याद्याः शुक्तिमत्पादसम्भवाः

तापी पयोष्णी निर्विन्ध्या कावेरी च महीनदी ।

कृष्णा वेणी भीमरथी सह्यपादोद्भवाः स्मृताः ॥ ११७॥

कृतमालाताम्रपर्णीप्रमुखामलयोद्भवाः । त्रिसामऋष्यकुल्याद्या महेन्द्रप्रभवाः स्मृताः एवं विभज्य पुत्रेभ्यः कुमार्यै च महीपतिः । शतशृङ्गोगिरिंगत्वा उदीच्यांतप्तवांस्तपः तत्र तप्त्वा तपोघोरं ब्रह्मलोकं जगाम सः । शतशृङ्गो नृपश्रेष्ठः शतशृङ्गे नगोत्तमे ॥

यत्र जातोऽसि कौन्तेय ! पाण्डोस्त्वं सोदरैः सह ।
कुमारी च महाभागा स्तम्भतीर्थे स्थिता सती ॥ १२१ ॥

खण्डोद्भवेन द्रव्येण तेपे दानानि यच्छती । ततः केनाऽपि कालेन भ्रातृभ्योऽष्टभ्यएवच महावीर्यबलोत्साहा जाता नव नवात्मजाः । ते समेत्य समागम्य कुमारींप्रोचिरेततः कुलदेवीत्वमस्माकंप्रसादं कुरु नः शुभे !। अष्टौखण्डानिचास्माकं विभज्यस्वयमेवच

देहि द्वासप्ततीनां नो विभेदः स्याद्यथा न नः ॥ १२४ ॥

इत्युक्ता सर्वधर्मज्ञा विज्ञाने ब्रह्मणा सभा । द्वासप्ततिविभेदैःसा नवखण्डान्यचीकरत् तेषां नामानि ग्रामांश्चपत्तनानिचफाल्गुन । वेलाकूलानिसंख्यांचवक्ष्यामितवतत्त्वतः कोटिश्चतस्रो ग्रामाणां नीवृदार्सीच्च मण्डले । सार्धकोटिद्वयग्रामैर्देशोबालाकउच्यते सपादकोटिर्ग्रामाणां पुरसाहणकेविदुः । लक्षाश्चत्वारएवाऽपि ग्रामाणामन्धलेस्मृताः एकोलक्षश्च नेपाले ग्रामाणां परिकीर्तितः । षट्त्रिंशल्लक्षमानंतुकान्यकुब्जे प्रकीर्तितम् द्वासप्ततिस्तथा लक्षा ग्रामागाजणके स्मृताः । अष्टादशतथालक्षाग्रामाणां गौडदेशके कामरूपे च ग्रामाणां नवलक्षाः प्रकीर्तिताः । डालहे वेदसङ्ख्ये तु ग्रामाणांनवलक्षकम् नवैव लक्षा ग्रामाणां कान्तिपुरेप्रकीर्तिताः । नवलक्षास्तथाचैव माचिपूरे प्रकीर्तिताः ओड्डियाणे तथा देशे नवलक्षाः प्रकीर्तितः । जालन्धरेतथा देशे नवलक्षाःप्रकर्तिताः लोलपूरे तथा देशे लक्षा प्रोक्ता नवैव च । ग्रामाणां सप्तलक्षं च पाम्बीपुरेप्रकीर्तितम्

ग्रामाणां सप्तलक्षं च रटराजे प्रकीर्तितम् ।
हरीआले च ग्रामाणां लक्षपञ्चकसम्मितम् ॥ १३५ ॥

सार्धलक्षत्रयं प्रोक्तं द्रडस्य विषये तथा । सार्धलक्षत्रयं प्रोक्तं तथावम्भणवाहके ॥ एकविंशतिसाहस्रं ग्रामाणां नीलपूरके । तथामलविषये पार्थ ग्रामाणामेकलक्षकम् ॥ नरेन्दुनामदेशे तु लक्षमेकं सपादकम् । अतिलाङ्गलदेशे च लक्षः प्रोक्तः सपादकः ॥ लक्षाष्टादशसाहस्रं नवती द्वे च मालवे । सयम्भरे तथा देशे लक्षः प्रोक्तः सपादकः ॥ मेवाडे च तथा प्रोक्तो लक्षश्चैकःसपादकः । अशीतिश्च सहस्राणिवागुरिःपरिकीर्तितः ग्रामसप्ततिसाहस्रो गुर्जरात्रः प्रकीर्तितः । तथा सप्ततिसाहस्रः पाण्डोर्विषय एव च ॥

जहाहुतिसहस्राणि द्वाचत्वारिंशदेव च । अष्टषष्टिसहस्राणि प्रोक्तं काश्मीरमण्डलम् षष्टित्रिंशत्सहस्राणि ग्रामाणां कौङ्कणेविदुः । चतुर्दशशतं द्वे च विंशतिःलघुकौङ्कणम्

सिन्धुः सहस्रदशके ग्रामाणां परिकीर्तितः ॥ १४४ ॥

चतुर्दशशते द्वे च विंशतिः कच्छमण्डलम् । पञ्चपञ्चाशत्सहस्रं ग्रामाः सौराष्ट्रमुच्यते एकविंशतिसाहस्रो लाडदेशः प्रकीर्तितः । अतिसिन्धुश्च ग्रामाणां दशसाहस्र उच्यते

तथा चाश्वमुखं पार्थ ! दशसाहस्रमुच्यते ॥ १४६ ॥
सहस्रदशकं चाऽपि एकपादः प्रकीर्तितः ॥ १४७ ॥

तथैव दशसाहस्रो देशः सूर्यमुखः स्मृतः । एकबाहुस्तथा देशो दशसाहस्रमुच्यते ॥ सहस्रदशकं चैव सज्ञायुरिति देवकः । शिवनामा तथा देशः सहस्रदशकः स्मृतः ॥

सहस्राणि दश ख्यातं तथा कालहयंजयः ॥ १४६ ॥

लिङ्गोद्भवस्तथा देशः सहस्राणि दशैव च । भद्रश्च देवभद्रश्च प्रत्येकं दशकौ स्मृतौ षट्त्रिंशच्च सहस्राणि स्मृतौ चटविराटकौ । षट्त्रिंशच्चसहस्राणियमकोटिःप्रकीर्तिता अष्टादश तथा कोट्यो रामको देश उच्यते । तोमरश्चापिकर्णाटो युगलश्चत्रयस्त्विमे सपादलक्षग्रामाणां प्रत्येकं परिकीर्तितः । पञ्चलक्षाश्च ग्रामाणांस्त्रीराज्यंपरिकीर्तितम् पुलस्त्यविषयश्चापि दशलक्षक उच्यते । प्रत्येकं लक्षदशकौ देशौ काम्बोजकोशलौ ग्रामाणां च चतुर्लक्षोबाल्हिकःपरिकीर्त्यते । षट्त्रिंशच्चसहस्राणि लङ्कादेशःप्रकीर्तितः चतुःषष्टिसहस्राणि कुरुदेशः प्रकीर्तितः । सार्धलक्षस्तथा प्रोक्तः किरातविजयो जयः पञ्च प्राहुस्तथा लक्षान्विदर्भायां च ग्रामकान् । चतुर्दशसहस्राणि वर्धमानंप्रकीर्तितः सहस्रदशकं चापि सिंहलद्वीपमुच्यते । षट्त्रिंशच्च सहस्राणि ग्रामाणां पाण्डुदेशकः ॥ लक्षैकं च तथा प्रोक्तं ग्रामाणां तु भयाणकम् । षट्षष्टिचसहस्राणिदेशोमागधउच्यते षष्टिसहस्राणि तथा ग्रामाणां पाङ्गुदेशकः । त्रिंशत्साहस्र उक्तश्च ग्रामाणांचवरेन्दुकः

पञ्चविंशतिसाहस्रं मूलस्थानं प्रकीर्तितम् ।
चत्वारिंशत्सहस्राणि ग्रामाणां यावनः स्मृतः ॥ १६१ ॥

चत्वार्येव सहस्राणि पक्षवाहुरुदीर्यते । द्वासप्ततिरमी देशाः ग्रामसंख्याः प्रकीर्तिताः ॥

एवं भरतखण्डेऽस्मिन्षण्णवत्येव कोटयः । द्वासप्ततिस्तथा लक्षा पत्तनानांप्रकीर्तिताः
षट्त्रिंशच्च सहस्राणि वेलाकूलानि भारत । एवंविभज्य खण्डानिभ्रातृभ्याणांददौनव
आत्मीयमपि सा देवी अनिच्छुष्वपितेषुच । यतोमान्येतिभगिनीप्रतिक्रुध्यन्तिभ्रातरः
भ्रातॄन्प्रति भगिनीच विचार्यैवददौशुभा । तत्कृत्वा सानुमान्यैतान्स्तम्भतीर्थमुपागता
तदा तेषु च देशेषु चतुर्वर्गस्य साधनम् । सर्वेषां प्रवरं प्रोक्तं कुमारीश्वरमेव च॥१६७
तत्राऽपि गुप्तक्षेत्रं च वेदैतत्सा कुमारिका । गुप्तक्षेत्रे कुमारेशं पूजयन्ती महाव्रता ॥
तस्थौ ह्रदेषु स्नायन्ती षट्सुचैवाऽपिसङ्गमे । ततः कालप्रकर्षाच्चप्रासादेस्कन्दनिर्मिते
जीर्णेनव्यंस्वर्णमयंप्रासादंसाऽप्यकारयत् । ततस्तुष्टोमहादेवस्तस्याभक्त्यातितोषितः
कुमारलिङ्गादुत्थाय प्रत्यक्षस्तामवोचत । भद्रे तवाहं भक्त्या च विज्ञानेन च तोषितः
जीर्णः पुनरुद्धृतोऽयंप्रासादस्तेनतोषितः । तवनाम्नाचविख्यातोभविष्यामिकुमारिके
कर्ताचापितथोद्धर्ता द्वौ वै समफलौ स्मृतौ । कुमारेशःकुमारीश इतिवक्ष्यन्तिमांततः
वर्करेशे च ये दत्ता वरा दत्ताः सदैव ते । तवाऽपि प्रातः कालश्च समीपे वरवर्णिनि
अभर्तृकाया नार्याश्च न स्वर्गो मोक्ष एव च । यथैव वृद्धकन्यायाःस्मर स्वत्यास्तटेशुभे
तस्मात्त्वमत्र तीर्थे च महाकालमितिस्मृतम् । सिद्धिं गतं वृणु भद्रे पतित्वेवरवर्णिनि
ततः सा रुद्रवाक्येन वरयामास तं पतिम् । रुद्रलोकं ययौ चापि महाकालसमन्विता
तत्र तां पार्वती प्राह समालिङ्ग्यप्रहर्षिता । यस्मात्त्वया चित्रवच्चालिखिता पृथिवीशुभे
चित्रलेखेतिनाम्ना त्वं तस्माद्भव सखी मम । ततः सखी समभवच्चित्रलेखेतिसा शुभा
ययाऽनिरुद्धः कथित उषायाः पतिरुत्तमः । योगिनीनांवरिष्ठा या महाकालस्यवल्लभा
अप्सु सा वार्षिकं विन्दंपूर्णेवर्षशते पपौ । तपश्चरन्तीतस्मात्साप्रोच्यतेचाप्सरादिवि
एवम्विधा कुमारी सा लिङ्गमेतद्धिफाल्गुन । स्थापयामासशिवदं वर्करेश्वरसञ्ज्ञितम्
तस्मादत्र नृणां दाहश्चास्थिक्षेपश्चभारत । प्रयागादधिकौ प्रोक्तौमहेशस्य वचो यथा
इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीति साहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
कौमारिकाखण्डे वर्करेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनामैकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥३९॥

———

चत्वारिंशोऽध्यायः

महाकालकरन्धमसम्वादे चतुर्युगव्यवस्थावर्णनम्

अर्जुन उवाच

महाकालस्त्वसौ कश्च कथं सिद्धिमुपागतः । अस्मिंस्तीर्थे मुनिश्रेष्ठ महदाश्चर्यमत्रमे
सर्वमेतत्समाख्याहि श्रद्दधानाय पृच्छते ॥२॥

नारद उवाच

नमस्कृत्य महाकालं वरदं स्थाणुमव्ययम् । शक्तितश्चरितं तस्य वक्ष्ये पाण्डकुलोद्वह
वाराणस्यां पुरि पुरा बभूव जपतां वरः । रुद्रजापी महाभागो माण्टिर्नाम महायशा:
तस्यापुत्रस्य पुत्रार्थे रुद्रान्सञ्जपतः किल गतं वर्षशतं तुष्टस्ततस्तं प्राह शङ्करः ॥५॥
माण्टे तव सुतो धीमान्मत्प्रभावपराक्रमः । वंशस्य तव सर्वस्य समुद्धर्ता भविष्यति
इति श्रुत्वा रुद्रवचो माण्टिर्हर्षं परंगतः । ततः काले कियन्मात्रे पत्नी माण्टेर्महात्मनः
दधार गर्भं चटिका तपोमूर्तिधरायथा । तस्य गर्भस्य वर्षाणि चत्वारि किल संययुः
न पुनर्मातुरुदरं त्यक्त्वा निर्गच्छते बहिः । ततो माण्टिरुपामन्त्र्य सामभिस्तमवोचत

वत्स ! सामान्यपुत्रोऽपि पित्रोः सुखकरः सदा ।
शुद्धायां मातरि भवो मत्तः किं पीडयस्यलम् ॥ १० ॥
वत्स ! मानुष्यवासस्य स्पृहा तुभ्यं कथं न हि ।
यत्र धर्मार्थकामानां मोक्षस्याऽपि च सन्ततिः ॥ ११ ॥

कदा मनुष्या जायेम पूजा यत्र महाफला । पितॄणांदेवतानां च नानाधर्माश्च यत्र हि
इति भूतानिशोचन्तिनानायोनिगतान्यपि । तत्त्वं मानुष्यमतुलंस्पृहणीयंदिवौकसाम्
अनादृत्य कथं ब्रूहि स्थितश्चोदर एव च ॥ १३ ॥

गर्भ उवाच

तात जानाम्यहंसर्वमेतत्परमदुर्लभम् । किन्तु बिभेमिचातिमात्रंकालमार्गस्यनित्यशः

द्वौ मार्गौ किल वेदेषु प्रोक्तौ कालोऽर्चिरेव च ।
अर्चिषा मोक्षमायान्ति कालमार्गेण कर्मणि ॥ १५ ॥

स्वर्गे वा नरके वापि कालमार्गगतो ह्ययम् । न शर्म लभते क्वापिव्याधविद्धमृगोयथा तस्यैव हेतोः प्रयतेत्कोविदो यन्न दुःखवित् । कालेन घोररूपेण गम्भीरेण समाहितः तच्चेन्मम मतस्तात नानादोषैर्न मोह्यते । ततोऽहं दुर्लभं जन्ममानुष्यंशीघ्रमाप्नुयाम् ततस्तस्य पिता पार्थ कान्दिशीको महेश्वरम् । जगाम शरणं देवं त्राहित्राहिमहेश्वर

त्वां विना कोऽपरो देव ! पुत्रस्याभीष्टदोऽस्ति मे ।
त्वयैव दत्तस्त्वं चाऽमुं जन्म प्रापय मे सुतम् ॥ २० ॥

ततस्तस्यातिभक्त्याऽसौ प्राह तुष्टो महेश्वरः । विभूतीः स्वधर्मज्ञानवैराग्यैश्वर्यमेव च विपरीतश्च शीघ्रं भो माण्टिपुत्रःप्रबोध्यताम् । ततस्ताद्योतयन्त्यश्चविभूत्योगर्भमूचिरे महामते माण्टिपुत्र न धार्यन्ते भयं हृदि । चत्वारस्त्वांहि धर्माद्यामनस्त्यक्ष्यामहेनते ततोऽपरास्त्वधर्माद्याः प्रोचुर्नैव तथावयम् । भविष्यामो मनस्तुभ्यमस्मत्तव भयंनहि इत्युक्ते स विभूतिभिः शीघ्रमेव कुमारकः । निःससार बहिर्जातश्चकम्पेतिरुरोद च ॥ ततो विभूतयःप्राहुर्माण्टे तव सुतस्त्वसौ । अद्यापि कालमार्गस्थभीतःकम्पतिरोदिति कालभीतिरिति ख्यातस्तस्मादेषभविष्यति । इति दत्त्वा वरं ताश्चमहादेवान्तिकंययुः सोऽपि बालः प्रववृधे शुक्लपक्ष इवोडुपः । संस्कृतः स च संस्कारैर्धीमान्पशुपतिव्रती पञ्चमन्त्राञ्जपञ्छुद्धस्तीर्थयात्रापरोऽभवत् । रुद्रक्षेत्रेषु सस्नौ स जपन्मन्त्रांश्चभारत

कालभीतिगुप्तक्षेत्रगुणाञ्छ्रुत्वाऽभ्युपाययौ ।
स्नात्वा ततो महीतोये जप्त्वा मन्त्रांश्च कोटिशः ॥३०॥

निवृत्तो नातिदूरेऽथ विल्वबृक्षं ददर्श सः । दृष्ट्वा तं तस्य चाधस्ताल्लक्षमेकंजजाप सः जपतस्तस्य विप्रस्य इन्द्रियाणि लयं ययुः । केवलंपरमानन्दस्वरूपोऽसावभूत्क्षणात् तस्यानन्दस्य नौपम्यंस्वर्गादीनांभवेत्कचित् । गङ्गोदकस्येवमानंकेवलंसोऽप्यसावपि तत्र लीनो मुहूर्तेन पुनश्चाभूद्यथा पुरा । ततो विसिष्मये पार्थ कालभीतिरुवाच ह ॥ नायं मम महानन्दो वाराणस्यां न नैमिषे । न प्रभासे न केदारे न चाप्यमरकण्टके

श्रीपर्वते न चान्यत्रयादृशोऽद्यप्रवर्त्तते । निर्विकाराणिस्वच्छानिगङ्गांभांसीवखानिमे भूतेषु परमा प्रीतिस्त्रिजगद्द्योतते स्फुटम् । धर्ममेकं परं मह्यं चेतश्चाप्यवगच्छति ॥

अहो स्थानप्रभावोऽयं स्फुटं चाऽप्यत्र प्रोच्यते ।
निर्दोषं यच्छुचि स्थानं सर्वोपद्रववर्जितम् ॥ ३८ ॥

तत्र स्थितस्य धर्मार्थस्तद्वद्भूयात्सहस्रधा । तदस्माच्चप्रभावाद्धिजानामीतःस्वचेतसि

विशिष्टं काशिमुख्येभ्यस्तीर्थेभ्यः स्थानकं त्विदम् ।
तस्मादत्रैव संस्थोऽहं तपस्तप्स्यामि पुष्कलम् ॥ ४० ॥

इदं चेदं तीर्थमिति सदा यस्तृषितश्चरेत् । न स सिद्धिमवाप्नोतिक्लेशेनैवम्रियेत सः

इति संचित्य विल्वस्य वृक्षस्याऽधो व्यवस्थितः ।
जजापमन्त्रान्रुद्रस्य अङ्गुष्ठाग्रेण धिष्ठितः ॥ ४२ ॥

गृहीत्वा नियमं तोयबिन्दुं वर्षशतेऽग्निवत् । ततो वर्षशते याने जपतस्तस्य भारत ॥ कश्चित्तोयभृतं कुम्भं गृहीत्वा नर आव्रजत् । स तं प्रणम्य प्राहेदं कालभीतिप्रहर्षितः अद्य ते नियमः पूर्णस्तद्यमेतन्महामने ! । गृहाण सफलं मह्यं श्रमं कर्तुमिहार्हसि॥४५।

कालभीतिरुवाच

को भवान्वर्णतो ब्रूहि किमाचारश्च तत्त्वतः ।
जन्माचारौ विदित्वा ते ग्रहीष्याम्यन्यथा न हि ॥ ४६ ॥

नारद उवाच

न जाने पितरौस्वीयौ नष्टौ वा सर्वथा न हि । एवमेवापि पश्यामिसर्वदाऽहंसएवच आचारैश्चापि धर्मैश्चन कार्यं मम किञ्चन । तस्माद्वक्ष्यामिनाप्येतन्नचाप्यस्मिसमाचरे

कालभीतिरुवाच

यद्येवं नोदकं तुभ्यंग्रहीष्याम्यस्मि कर्हिचित् । शृणुष्वाऽत्र वचोयन्मेगुरुराहश्रुतीरितम् न ज्ञायते कुलंयस्यबीजशुद्धिविनाततः । तस्य खादन्पिबन्वापिसाधुःसीदतितत्क्षणात् यश्च रुद्रं न जानाति रुद्रभक्तश्च यो नहि । अन्नोदकं तस्य भुञ्जन्पातकी स्यान्नसंशयः

अज्ञात्वा यः शिवं भुङ्क्ते कथ्यते सोऽत्र ब्रह्महा ।

मार्ष्टि च ब्रह्महान्नादे तस्मात्तस्य न भक्षयेत् ॥ ५२ ॥

गङ्गोदकुम्भःस्याद्यद्वत्तन्मध्येमद्यबिन्दुना । अशिवज्ञस्य यो भुङ्क्ते शिवज्ञोऽपितथैवसः हीनवर्णश्चयः स्याद्धिशिवभक्तोऽपिनैवसः । प्रतिगृह्यौगुणौतस्माद्धिलोक्यौद्वौप्रतिग्रहे

नर उवाच

एतेन तववाक्येनहास्यंसञ्जायते मम । अहोमुग्धोऽसिमिथ्यात्वमपस्मारोजडोऽपिच सदा सर्वेषु भूतेषु शिवोवसतिनित्यशः साध्वसाधु ततो वाक्यंनैवनिन्द्याशिवस्यसा आत्मनश्च परस्यापि यः करोत्यन्तरोहरम् । तस्य भिन्नदृशोमृत्युर्विदधेभयमुल्वणम् अथवा का हि पानीये भवेदशुचिता वद । मृत्तिकोद्भवकुम्भोऽयं पावकेनापि पाचितः

पूर्णश्च पयसा तस्मिन्नेषामशुचिता कुतः ॥ ५६ ॥

अथ चेन्मम संसर्गादशुचित्वं च मीयते । तदस्यां संस्थितःपृथ्व्यामहंत्वं च कुतोवद कुतः पृथिव्यां चरसि खे त्वं नैव चरस्युत । एवं विचार्यमाणेते भाषितं मुग्धवद्भवेत्

कालभीतिरुवाच

सर्वभूतेषु चेदेवं शिवएवेति चोच्यते । नास्तिका मृत्तिकां कस्माद्भक्षयन्ति नभस्यके

शुद्ध्यर्थं तेन विश्वस्य स्थापिता संस्थितिर्यथा ।

फलेन पालिता सा च नाऽन्यथा तां शृणुष्व च ॥ ६३ ॥

ससर्जेति पुरा धाता रूपात्मकमिदं जगत् । तच्च नामप्रपञ्चेन बद्धं दाम्नानगौर्यथा सच नामप्रपञ्चस्तु चतुर्द्धा भिद्यते किल। ध्वनिर्वर्णाः पदं वाक्यमित्यास्पदचतुष्टयम्

तत्र ध्वनिर्नादमयो वर्णाश्चाकारपूर्वकाः ।

पदं 'श वमि' ति प्रोक्तं वाक्यं चेति 'शिवं' भजेत् ॥ ६६ ॥

तच्चापि वाक्यं त्रिविधं भवेदिति श्रुतेर्मतम् । प्रभुसम्मतमेकं च सुहृत्संमतमेव च कान्तासम्मतमेवापिवाक्यंहित्रिविधं विदुः । प्रभुः स्वामीयथाभृत्यमादिशत्येतदाचर तथा श्रुतिस्मृती चोभे प्राहतुः प्रभुसम्मतम् । इतिहासपुराणादि सुहृत्सम्मतमुच्यते सुहृद्वत्प्रतिबोध्यैनं प्रवर्तयति तत्त्वतः । काव्यालापादिकं यच्च कान्तासम्मतमुच्यते प्रभुवाक्यंस्मृतंयच्चसत्राह्याभ्यन्तरं शुचि। सुहृद्वाक्यंतथाशौचंपालयेत्स्वर्गकाङ्क्षया

तदेतत्पालनीयं स्याद्भूमिजानां श्रुतिर्वदेत् । त्वयानास्तिक्यवाक्येनचेदेतदभिधीयते एतेन श्रुतिशास्त्राणिपुराणं च वृथैव किम् । अग्रे सप्तर्षिपूर्वा ये ब्राह्मणाःक्षत्रियाभवन् मुग्धाः सर्वेऽभवन्दक्षा ये हि वेदंगता ह्यनु । तथावेदान्तवचनंसत्त्वस्थाह्यूर्ध्वगामिनः

तिष्ठन्ति राजसामध्ये ह्यधो गच्छन्ति तामसाः ।

सत्त्वाहारैः सत्त्ववृत्त्या स्वर्गगामी भवेत्ततः ॥ ७५ ॥

न चैतदप्यसूयामो यद्भूतेषु शिवो न हि । अस्त्येव सर्वभूतेषु शृणवत्राप्युपमानकम् यथा सुवर्णजातानिभूषणानिबहूनि च । कानिचिच्छुद्धरूपाणिहीनरूपाणिकानिचित् स्वर्णं सर्वेषु चाऽस्त्येवतथैवस सदाशिवः । हीनरूपं शोधितंसच्छुद्धिमेतिनचैकताम् तथेदं शोधितं देहं शुद्धं दिवि व्रजेत्स्फुटम् । तस्मात्सर्वात्मनाहीनान्नग्राह्यंबतधीमता चेदिदं शोधयेद्देहं नैव ग्राह्यं समन्ततः । सर्वतो यः प्रतिग्राही निहाराहारयोर्न च ॥

शुचिः स्यादल्पदिवसात्पाषाणोऽसौ भवेत्स्फुटम् ।

तस्मात्सर्वात्मना नैव ग्रहीष्येऽहं जलं स्फुटम् ॥ ८१ ॥

साधुवाप्यथ वाऽसाधु प्रमाणं नः श्रुतिः परा । एवमुक्ते स च नरः प्रहसन्दक्षिणेन च अङ्गुष्ठेन लिखन्भूमिं चक्रे गर्तं महोत्तमम् । तत्र चिक्षेप तत्तोयं तेन गर्तः स्म पूरितः अत्यरिच्यत तोयं च चक्रे पादेन सँल्लिखन् । चक्रे सरः पूरितं चाप्यतिरिक्तजलेनतत् तदद्भुतं महद्दृष्ट्वा नैव विप्रो विसिष्मिये । यतो बहुविधं चित्रं भवेद्भूताद्युपासिषु

तच्चित्रेण न जह्याच्च श्रुतिमार्गं सनातनम् ॥ ८६ ॥

नारद उवाच

अतिमूर्खोऽसि विप्रत्वंप्रज्ञावादांश्चभाषसे । किन श्रुतस्त्वयाश्लोकःपुराविद्भिरुदीरितः

कूपोऽन्यस्य घटोऽन्यस्य रज्जुरन्यस्य भारत ? ॥ ८७ ।

पायन्त्यन्ये पिबन्त्यन्ये सर्वे ते समभागिनः । तज्जलंममकस्मात्त्वंधर्मज्ञो न पिबस्यसि

नारद उवाच

ततो विमृशश्लोकोबहुधासमभागिनाम् । अनिश्चयाद्विचार्यासौघटाद्यैःसमभागिता बहुपोतद्रव्यक्षेपः सर्वैः सा समभागिता । एवं कर्तुः फलैः सर्वैःसमंस्याच्चपुनःपुनः

यः शुचिश्च शिवं ध्यायन्प्रासादकूपकर्तरि । जलप्रतिग्रहाभावात्पिबतोऽस्यसमंफलम्
इति निश्चित्य प्रोवाच कालभीतिर्नरं च तम् । सत्यमेतत्किन्तु कुम्भपयसा गर्तपूरणे
दृष्टा प्रत्यक्षतो मादृक्कथं पिबति भो वद । साधु वाप्यथवाऽसाधु न पिबेयं कथञ्चन
एवं विनिश्चयं दृष्ट्वाऽस्यस्थिरं कुरुनन्दन । पुरुषोऽसौ प्रहस्यैव क्षणादन्तर्दधे ततः ॥
कालभीतिश्च परमं विस्मयं समुपागतः । वृत्तान्तः कोऽयमित्येवचिन्तयामासभूयसा

ततश्चिन्तयतस्तस्य बिल्वाधस्तात्सुशोभनम् ।
उच्छ्रितं सुमहालिङ्गं पृथिव्या द्योतयद्दिशः ॥९९॥

प्रादुर्भावे ततस्तस्य महालिङ्गस्य भारत । ननर्तं खेऽप्सरोवृन्दं गन्धर्वा ललितं जगुः॥
पारिजातमयीं पुष्पवृष्टिमिन्द्रो मुमोच ह । जयेति देवा मुनयस्तुष्टुवुर्विविधैः स्तवैः
तस्मिन्महति कौरव्य! वर्तमाने महोत्सवे । कालभीतिः प्रमुदितःप्रणम्य स्तोत्रमैरयत्

पापस्य कालं भवपङ्ककालं कलाकलं कालमार्गस्य कालम् ।
देवं महाकालमहं प्रपद्ये श्रीकालकण्ठं भवकालरूपम् ॥ १०० ॥
ईशानवक्त्रं प्रणमामि त्वाहं स्तौति श्रुतिः सर्वविद्येश्वरस्त्वम् ।
भूतेश्वरस्त्वं प्रपितामहस्त्वं तस्मै नमस्तेऽस्तु महेश्वराय ॥ १०१ ॥
यं स्तौति वेदस्तमहं प्रपद्ये तत्पुरुषसञ्ज्ञं शरणं द्वितीयम् ।
त्वां विद्महे तच्च नस्त्वं प्रदेहि श्रीरुद्र ! देवेश नमो नमस्ते ॥ १०२ ॥
अघोरवक्त्रं त्रितयं प्रपद्ये अथर्वजुष्टं तव रूपकाणि ।
अघोरघोराणि च घोरघोराण्यहं सदा नौमि भूतानि तुभ्यम् ॥ १०३ ॥
चतुर्थवक्त्रं च सदा प्रपद्ये सद्योभिजाताय नमोनमस्ते ।
भवे भवेनाऽऽदिभवो भवस्व भवोद्भवो मां शिव तत्र तत्र । १०४ ॥
नमोऽस्तु ते वामदेवाय ज्येष्ठरुद्राय कालाय कलविकारिणे ।
बलङ्करायाऽपि बलप्रमाथिने भूतानि हन्त्रे च मनोन्मनाय ॥ १०५ ॥
त्रियम्बकं त्वां च यजामहे वयं सुपुण्यगन्धैः शिवपुष्टिवर्धनम् ।
उर्वारुकं पक्वमिवोग्रबन्धनाद्रक्षस्व मां त्र्यम्बक ! मृत्युमार्गात् ॥ १०६ ॥

षडक्षरं मन्त्रवरं तवेश ! जपन्ति ये मुनयो वीतरागाः ।
तेषां प्रसन्नोऽसि जपामहे तं त्वोङ्कारपूर्वं च नमः शिवाय ॥ १०७ ॥
एवं स्तुतो महादेवो लिङ्गान्निःसृत्य भारत ! ।
त्रिजगद्द्योतयन्भासा प्रत्यक्षः प्राह च द्विजम् ॥ १०८ ॥

यत्त्वयाऽत्र महातीर्थे भृशमाराधितोद्विज । तेनातितुष्टस्ते वत्स नेशः कालः कथञ्चन
अहं च नररूपी यो दृष्ट्वा ते धर्मसंस्थितम् । धन्यस्तद्धर्ममार्गोऽयं पाल्यतेयद्भवद्विधैः
सर्वतीर्थोदकैर्गर्तः पूरितो मे सरस्तथा । जलमेतन्महापुण्यं त्वदर्थं मे समाहृतम् ॥
सप्तमन्त्ररहस्यं च यत्कृतं स्तवनं मम । अनेन पठ्यमानेन सप्तमन्त्रफलं भवेत् ॥
अभीष्टं च वरं मत्तो वृणीष्वमनसेप्सितम् । त्वयाऽतितोषितोह्यस्मिनादेयंविद्यतेतव

कालभीतिरुवाच

धन्योऽस्म्यनुगृहीतोऽस्मि यत्त्वं तुष्टोऽसि शङ्कर !
त्वत्तोषात्सफला धर्माः श्रमायैवाऽन्यथा मताः ॥ ११४ ॥

यदितुष्टोऽसिसान्निध्यंलिङ्गेऽत्रक्रियतांसदा । अक्षयंतत्कृतंचास्तुयल्लिङ्गे क्रियतेऽत्रच
जपतो यत्फलं देव ! पञ्चमन्त्रायुतेन च । तत्फलं जायतां नृणामस्य लिङ्गस्य दर्शने

कालमार्गादहं यस्मान्मोहितोऽहं महेश्वर ! ।
महाकालमिति ख्यातं लिङ्गंतस्माद्भवत्विदम् ॥ ११७ ॥
अस्मिंश्च कूपे यो मर्त्यः स्नात्वा तर्पयते पितॄन् ।
सर्वतीर्थफलं चाऽस्तु पितॄणामक्षया गतिः ॥ ११८ ।

इति तस्यवचः श्रुत्वाप्रीतस्तंशङ्करोऽब्रवीत् । स्वायम्भुवं यत्रलिङ्गंतत्रनित्यंवसाम्यहम्
स्वयम्भुबाणरत्नोत्थधातुपाषाणलोहजम् । लिङ्गं क्रमेण फलदमन्त्यात्पूर्वंदशोत्तरम्
आकाशे तारकालिङ्गं पाताले हाटकेश्वरम् । स्वायम्भुवं धरापृष्ठे तदेतत्त्रितयं समम्
विशेषात्प्रार्थितं यच्च तच्चसर्वं भविष्यति । अत्र पुष्पं फलं पूजानैवेद्यंस्तवनक्रिया
दानं वाऽन्यच्च यत्किञ्चिदक्षयं तद्भविष्यति । माघासितचतुर्दश्यां शिवयोगेच पुत्रक
लिङ्गाच्चपूर्वतःकूपेस्नात्वायस्तर्पयेत्पितॄन् । सर्वतीर्थफलावाप्तिःपितॄणांचाक्षयागतिः

तस्यां रात्रौ महाकालं यामेयामेप्रपूजयेत् । यः क्षिपेत्सर्वलिङ्गेषु स जागरफलंलभेत्
जितेन्द्रियश्च यो नित्यं मां लिङ्गेषुप्रपूजयेत् । भुक्तिमुक्तीनदूरस्थेतस्यनित्यंद्विजोत्तम
माघे चतुर्दश्यष्टम्यां सोमवारे च पर्वणि ।
स्नात्वा सरसि योऽभ्यर्च्य लिङ्गमेतच्छिवं व्रजेत् ॥ १२७ ॥
दानं तपो रुद्रजापः सर्वमक्षयमेव च । त्वं च नन्दीद्वितीयो मे प्रतिहारो भविष्यसि
कालमार्गजयाद्वत्स महाकालाभिधश्चिरम् । करन्धमोऽत्रराजर्षिरचिरादागमिष्यति
तस्यप्रोच्यभवान्धर्मांस्ततोमल्लोकमाव्रज । इत्युक्त्वाभगवान्रुद्रोलिङ्गमध्येन्यलीयत
महाकालोऽपि मुदितस्तत्र तेपे महत्तपः ॥ १३१ ॥
॥ इति महाकालप्रादुर्भावः ॥

नारद उवाच

अथ केनापि कालेन पार्थ राजा करन्धमः । विशेषमिच्छुर्धर्मेषु श्रुत्वातीर्थमहागुणान्
महाकालचरित्रं च तत्रैव समुपाययौ । महीसागरतोयेऽसौ स्नात्वालिङ्गान्यथार्चयत्
महाकालमनुप्राप्य परमां प्रीतिमागतः । स पश्यन्सुमहालिङ्गं नाऽतृप्यत जनेश्वरः ॥
यथा दरिद्रः कृपणो निधिकुम्भमवाप्य च ।
सफलं जीवितं मेने महाकालं निरीक्ष्य सः ॥ १३५ ॥
पञ्चमन्त्रायुतजपफलं यस्येह दर्शनात् । ततः सपर्ययाऽभ्यर्च्य महत्याऽसौ प्रणम्य च
श्रुत्वा च लिङ्गप्रवरं महाकालमुपासदत् । ततो रुद्रवचः स्मृत्वा महाकालःस्मयन्निव
प्रत्युद्गम्य नृपं पूजामर्घं च प्रत्यपादयत् । ततः कुशलप्रश्नादि कृत्वा शान्तमुखं नृपः
महाकालमुपामन्त्र्य कथान्ते वाक्यमब्रवीत् ।
भगवन्संशयो मह्यं सदाऽयं परिवर्तते ॥ १३६ ॥
यदिदं तर्पणंनाम पितॄणां क्रियते नृभिः । जलमध्ये जलं याति कथं तृप्यन्ति पूर्वजाः
एवं पिण्डादिपूजा च सर्वमत्रैव दृश्यते । कथमेवं स्म मन्यामः पित्रादैरुपभुज्यते ॥
न चैतदस्ति यत्तेषां नोपतिष्ठति किञ्चन । स्वप्ने यथाकस्य नरं दृश्यन्तेयाचकाश्चते ॥
देवानां चापि दृश्यन्ते प्रत्यक्षाःप्रत्ययाः सदा । तत्कथंप्रतिगृह्णन्तिमनोमेऽत्र प्रमुह्यति

महाकाल उवाच

योनिरेवंविधा तेषां पितॄणां च दिवौकसाम् । दूरोक्तं दूरपूजा च दूरस्तुतिरथापियत्
भव्यं भूतं भविष्यच्च सर्वं जानन्ति यान्ति च । पञ्चतन्मात्ररूपं च मनोबुद्धिरहंजडाः
नवतत्त्वमयं देहं दशमः पुरुषोमतः । तस्माद्गन्धेन तृप्यन्ति रसतत्त्वेन ते तथा ॥
शब्दतत्त्वेन तुष्यन्ति स्पर्शतत्त्वं च गृह्णते । शुचि दृष्ट्वा च तुष्यन्तिनात्रराजन्भवेन्मृषा
यथा तृणं पशूनां च नराणामन्नमुच्यते । एवं दैवतयोनीनामन्नासारस्य भोजनम् ॥
शक्तयः सर्वभावानामचिन्त्या ज्ञानगोचराः । तस्मात्तत्त्वं प्रगृह्णन्ति शेषमत्रैवदृश्यते ॥

करन्धम उवाच

पितृभ्यो दीयते श्राद्धं स्वकर्मवशगाश्च ते । स्वर्गस्था नरकस्था वाकथं तैरुपभुज्यते
अथ स्वर्गेऽथ नरके स्थिताः कर्माभियन्त्रिताः ।
शक्नुवन्ति वरानेतान्दातुं ते चेश्वराः कथम् ॥ १५१ ॥
आयुः प्रजां धनं विद्यां स्वर्गं मोक्षं सुखानि च ।
प्रयच्छन्तु यथा राज्यं प्रीता नृणां पितामहाः ॥१५२ ॥

महाकाल उवाच

सत्यमेतत्स्वकर्मस्थाः पितरो यन्नृपोत्तम !। किन्तु देवासुराणाञ्च यक्षादीनाममूर्तकाः
मूर्ताश्चतुर्णां वर्णानांपितरः सप्तधास्मृताः । ते हि सर्वेप्रयच्छन्तिदातुंसर्वंयथेप्सितम्
एकत्रिंशद्गणा येषां पितॄणां प्रबला नृप ! कृतं च तदिदं श्राद्धं तर्पयेत्तान्परान्पितॄन् ॥
ते द्रुतास्तर्पयन्त्यस्य पूर्वजान्यत्र संस्थितान् ।
एवं स्वानां चोपतिष्ठेच्छ्राद्धं यच्छन्ति ते वरान् ॥ १५६ ॥

राजोवाच

भूतादिभ्यो यथा विप्र नाम्ना चोद्दिश्य दीयते । सुरादीनां कथं चैव संक्षेपेणनदीयते
इदं पितृभ्योदेवेभ्योद्विजेभ्यःपावकाय च । एवं कस्माद्विस्तराःस्युर्मनःकायादिकष्टदाः

महाकाल उवाच

उचिता प्रतिपत्तिश्च कार्या सर्वेषु नित्यशः । प्रतिपत्तिं चोचितान्तेविनागृह्णन्तिनैवच

यथा श्वा गृहद्वारस्थो बलिं गृह्णाति किं तथा। प्रधानपुरुषोराजन्गृह्णातिचशुनासमः
एवं ते भूतवद्देवा न हि गृह्णन्ति कर्हिचित्। शुचि कामं जुषन्ते न हविरश्रद्दधानतः॥
विना मन्त्रैश्च यद्दत्तं न तद्गृह्णन्ति तेऽमलाः। श्रुतिरप्यत्र प्राहेदं मन्त्राणांविषये नृप
"मन्त्रा दैवता यद्यद्विद्वान्मन्त्रवत्करोति देवताभिरेव तत्करोतियद्ददाति देवताभिरेव
तद्ददाति यत्प्रतिगृह्णाति देवताभिरेव तत्प्रतिगृह्णाति तस्मान्नाममन्त्रवत्प्रतिगृह्णीयात्
नाममन्त्रवत्प्रतिपद्यते" इति॥ १६३॥
तस्मान्मन्त्रैः सदा देयं पौराणैर्वैदिकैरपि। अन्यथा ते न गृह्णन्ति भूतानामुपतिष्ठति॥

राजोवाच

दर्भांस्तिलानक्षतांश्चतोयंयंचैतैःसुसंयुतम्। कस्मात्प्रदीयतेदानंज्ञातुमिच्छामिकारणम्

महाकाल उवाच

पुरा किल प्रदत्तानि भूमेर्दानानि भूरिशः। प्रत्यगृह्णन्त दैत्याश्चप्रविश्याभ्यन्तरं बलात्
ततो देवाश्च पितरः प्रत्यूचुः पद्मसम्भवम्॥ १६७॥
स्वामिन्नःपश्यतामेवसर्वं दैत्यैःप्रगृह्यते। विधेहि रक्षां तेषां त्वंननष्टाः स्मोयथावयम्
ततो विमृश्यैव विधिं रक्षो पापमचीकरत्। तिलैर्युक्तं पितॄणां च देवानामक्षतैः सह
तोयं दर्भांश्च सर्वत्र एवं गृह्णन्ति नासुराः। एतान्विना प्रदत्तं यत्फलंदैत्यैः प्रगृह्यते॥
निःश्वस्य पितरो देवा यान्तिदातुःफलं नहि। तस्माद्युगेषु सर्वेषु दानमेव प्रदीयते

करन्धम उवाच

चतुर्युगव्यवस्थानां श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः। महतीयं विवित्सा मे सदैव परिवर्तते

महाकाल उवाच

आद्यं कृतयुगं विद्धिततस्त्रेतायुगं स्मृतम्। द्वापरं च कलिश्चेतिचत्वारश्चसमासतः
सत्त्वं कृतं रजस्त्रेता द्वापरं च रजस्तमः। कलिस्तमस्तु विज्ञेयं युगवृत्तं युगेषु च॥
ध्यानं परं कृतयुगे त्रेतायां यज्ञ उच्यते। वृत्तं च द्वापरे सत्यं दानमेव कलौ युगे॥
कृतेतुमानसीसृष्टिर्वृत्तिःसाक्षाद्रसोल्लसा। तेजोमय्यःप्रजास्तृप्ताःसदानन्दाश्चभोगिनः
अधमोत्तमानतासांतानिर्विशेषाःप्रजाःशुभाः। तुल्यमायुःसुखंरूपंतासांतस्मिन्कृतेयुगे

न चाप्रातिर्न च द्वन्द्वो नद्वेषोनापिचक्लमः। पर्वतोदधिवासिन्योह्यनुक्रोशप्रियास्तुताः
वर्णाश्रमव्यवस्थाचतदासीन्न हि शङ्करः। एकमन्यं न ध्यायन्ति परमं ते सदाशिवम्
चतुर्थे च ततः पादे नष्टा साऽभूद्रसोल्लसा।
प्रादुरासंस्ततस्तासां वृक्षाश्चगृहसञ्ज्ञिताः॥ १८०॥
वस्त्राणि च प्रसूयन्ते फलान्याभरणानिच। तेष्वेवजायतेतासां गन्धवर्णरसान्वितम्
सुमाक्षिकं महावीर्यं पुटके पुटके मधु। तेन ता वर्तयन्ति स्म कृतस्याऽन्ते प्रजास्तदा
हृष्टपुष्टास्तथा वृद्धाः प्रजा वै विगतज्वराः। ततःकालेन केनाऽपि तासांवृद्धेरसेन्द्रिये
युगभावात्तथाध्याने स्वल्पीभूतेशिवस्य च। वृक्षांस्तान्पर्यगृह्णन्तमधुवामाक्षिकंबलात्
तासां तेनोपचारेण लोभदोषकृतेन वै। प्रनष्टा मधुना सार्धं कल्पवृक्षाः क्वचित्क्वचित्
तस्यां चाप्यल्पशिष्टायां द्वन्द्वान्यभ्युत्थितानि वै।
शीतातपैर्मनोदुःखैस्ततस्ता दुःखिता भृशम्॥ १८६॥
चक्रुरावरणार्थं हि केतनानि ततस्ततः। ततः प्रादुर्बभौ तासां सिद्धिस्त्रेतायुगे पुनः॥
वृष्ट्याबभूवुरौषध्यो ग्राम्यारण्याश्चतुर्दश। अकृष्टपच्याश्चानूप्तास्तोयभूमिसमागमात्
ऋतुपुष्पफलैश्चैव वृक्षगुल्माश्च जज्ञिरे। तैश्च वृत्तिरभूत्तासांधान्यैःपुष्पैः फलैस्तथा
ततः पुनरभूत्तासां रागो लोभश्च सर्वतः। कालवीर्येण वा गृह्य नदीक्षेत्राणि पर्वतान्
वृक्षगुल्मौषधींश्चैव प्रसह्याऽऽशु यथाबलम्। विपर्ययेण चौषध्यः प्रनष्टाश्च चतुर्दश॥
नत्वाधरांप्रविष्टास्ताओषध्य:पीडिताःप्रजाः। दुदोह गां पृथुर्वैन्यः सर्वभूतहिताय वै
तदा प्रभृतिचौषध्यःफालकृष्टाः प्रजास्ततः। वार्त्तं यावर्तयन्ति स्मपाल्यमानाश्चक्षत्रियैः
वर्णाश्रमप्रतिष्ठा च यज्ञस्त्रेतासु चोच्यते।
सदाशिवध्यानमयं त्यक्त्वा मोक्षमचेतनाः॥ १९४॥
पुष्पितां वाचमाश्रित्यरागात्स्वर्गमसाधयन्। द्वापरे च प्रवर्तन्तेमतिभेदास्ततोनृणाम्
मनसा कर्मणा वाचा कृच्छ्राद्वार्ता प्रसिद्ध्यति।
लोभोऽधृतिः शिवं त्यक्त्वा धर्माणां शङ्करस्तथा॥ १९६॥
वर्णाश्रमपरिध्वंसाः प्रवर्तन्ते च द्वापरे। तदा व्यासैश्चतुर्द्धा च व्यस्यते द्वापरात्ततः

एको वेदश्चतुष्पादैः क्रियते द्विजहेतवे । इतिहासपुराणानि भिद्यन्ते लोकगौरवात्

ब्राह्मं पाद्मं वैष्णवं च शैवं भागवतं तथा ।

तथान्यन्नारदीयं च मार्कण्डेयं च सप्तमम् ॥ १९९ ॥

आग्नेयमष्टमं प्रोक्तं भविष्यं नवमं स्मृतम् । दशमं ब्रह्मवैवर्तं लैङ्गमेकादशं तथा॥२००॥
वाराहं द्वादशं चैव स्कान्दं चैव त्रयोदशम् । चतुर्दशं वामनं च कौर्मं पञ्चदशं स्मृतम्
मात्स्यं षोडशकं प्रोक्तं गारुडं च ततः परम् । अतः परं तु ब्रह्माण्डमेवमष्टादशानिहि
अस्मिन्वाराहकल्पेऽत्र शास्त्राणाकर्णयस्वच । ऋतुःसत्योभार्गवश्चअङ्गिराःसवितातथा
मृत्युः शतक्रतुर्धीमान्वसिष्ठोभविताऽधुना । सारस्वतस्त्रिधामा चवेदवित्त्रिवृतोमुनिः
शततेजाः स्वयं विष्णुर्नारायण इति स्मृतः । करकश्चारुणिर्धीमांस्तथादेव ऋतञ्जयः

कृतञ्जयो भरद्वाजो गौतमः कविसत्तमः ।

वाजश्रवा मुनिश्चैव तथा युष्मायणो मुनिः ॥ २०६ ॥

तृणविन्दुस्तथाऽऋक्षः शक्तिःपाराशरस्तथा । जातूकर्ण्योऽथविष्णुश्चस्वयंद्वैपायनोमुनिः
अश्वत्थाममुखाश्चैतेभविष्याःसूचितास्तव । धर्मशास्त्राणिलोकार्थंभिद्यन्तेचापिद्वापरे
मन्वत्रिविष्णुहारीतयाज्ञवल्क्योशनोऽङ्गिराः । यमापस्तम्बसम्वर्ताःकात्यायनबृहस्पती
पराशरव्यासशंखलिखिता दक्षगौतमौ । शातातपो वसिष्ठश्चधर्मशास्त्रप्रयोजकाः ॥
ततो द्वापरसन्ध्यायां प्रवर्तति कलौ युगे । नश्यमाने शैवयोगे जायन्ते योगनन्दनाः
आद्येश्वेतकलौरुद्रः सुतारस्तारणस्तथा । सुहोत्रः कङ्कणश्चैव लोकाख्यश्च महामुनि

जैगीषव्यश्च भाव्यो वै भगवान्दधिवाहनः ।

ऋषभश्चमुनिर्धर्म उग्रश्चाऽत्रिःसबालकः ॥ २१३ ॥

गौतमो वेदशीर्णश्चगोकर्णश्च शिखण्डभृत् । गुहावासी जटामालीअट्टहासश्चदारुणः

लाङ्गली संयमी शूली डिण्डी जुण्डीश्वरः स्वयम् ।

सहिष्णुः सोमशर्मा च लकुलीशश्च पार्थिव ! ॥ २१५ ॥

कायावरोहणोभावीत्याद्यायोगेश्वराःक्रमात् । एते संक्षिप्यवक्ष्यन्तिशिवधर्मंकलौयुगे
एवं कलियुगेराजञ्छास्त्रसंक्षेप उच्यते । शृणु तिष्यप्रवृत्तिं च हर्षोद्वेगकरीं किल ॥

तिष्येमायामसूयांच वधं चैवतपस्विनाम् । साधयन्तिनरास्तत्रतमसाव्याकुलेन्द्रियाः
कलौ प्रमाथको रागः सततं क्षुद्भयानि च । अनावृष्टिभयं घोरं देशानां च विपर्ययः
न प्रमाणंश्रुतेरस्तिनृणांचाधर्मसेवनात् । अधार्मिकास्त्वनाचारामहाकोपाल्पतेजसः
अनृतंब्रुवते लुब्धा नारीप्रायाश्च दुष्प्रजाः । दुरिष्टैर्दुरधीतैश्च दुराचारैर्दुरागमैः ॥

विप्राणां कर्मदोषैश्च प्रजानां जायते क्षयः ।

उत्सीदन्ति क्षत्रविशो वर्धन्ते शूद्रविप्रकाः ॥२२२ ॥

शूद्राविप्रैःसहाऽऽसन्तेशयनासनभोजनैः । शूद्राश्चब्राह्मणाचाराःशूद्राचाराश्चब्राह्मणाः

राजवृत्त्यां स्थिताश्चौराश्चौराचाराश्च पार्थिवाः ।

एकपत्न्यो न शिष्यन्ति वर्धयन्त्यभिसारिकाः ॥ २२४ ॥

तदाह्यल्पफलाभूमिःक्वचिच्चाऽपि महाफला । अरक्षितारो हर्तारोराजानः पापनिर्भयाः
अक्षत्रियास्तुराजानोविप्राःशूद्रोपजीविनः । शूद्राविवादिनः सर्वे ब्राह्मणैरभिनन्दिताः
आसनस्थान्द्विजान्दृष्ट्वानचलन्त्यल्पबुद्धयः । आस्येनिधायवैहस्तंकर्णेशूद्रस्यचद्विजाः
नीचस्यापितदावाक्यंवक्ष्यन्तिविनयेनतम् । उच्चासनस्थाञ्छूद्रांश्चद्विजानांपश्यतामपि
ज्ञात्वा न हिंसते राजा पश्यकालबलंनृप । पुष्पैः शुभसितैश्चैव तथान्यैर्मण्डनैर्द्विजाः
शूद्रानभ्यर्चयन्त्यल्पश्रुतभाग्यबलान्विताः । पाषण्डिनां च गृह्णन्तिब्राह्मणाःकुप्रतिग्रहम्

येन ते रौरवं यान्ति सुदुस्तारं द्विजाधमाः ।

तपोयज्ञफलानां च विक्रेतारो द्विजास्तथा ॥ २३१ ॥

यतयश्च भविष्यन्ति बहवःकोटिशःकलौ । पुरुषाल्पबहुस्त्रीको नृणांचापत्यसम्भवः
निन्दन्ति वेदवाक्यानि वेदार्थांश्च कलौयुगे । शूद्रैःस्वयंनिर्मितंयत्प्रमाणंशास्त्रमेवतत्
श्वापदप्रबलत्वं च गवां चापि परिक्षयः । कस्यचिद्दानप्रभृतिधर्मस्याऽस्ति न शुद्धता
साधूनांबहवो नाशाःपार्थिवाश्चाप्यरक्षिणः । अट्टशूलाजनपदाःशिवशूलाश्चतुष्पथाः
प्रमदाःकेशशूलिन्योभविष्यन्तिकलौयुगे । स्त्रीप्रधानानिगेहानिकुचैलास्ताश्चकर्कशाः

बहुभक्ष्यावलिप्ताश्च कृत्या इव भवन्ति च ।

सर्वे वणिग्जनाश्चापि चित्रवर्षी च वासवः ॥२३७॥

कुशीलचर्यापाषण्डैर्वृथारूपः समावृतः। बहुयचानको लोका भविष्यति परस्परी ॥
अशङ्कश्चैव पापेषु तदा लोको भविष्यति। हर्तारः पररत्नानां परदारप्रधर्षकाः ॥
ऊनषोडशवर्षाश्च प्रजायन्ते युगक्षये। तथा द्वादशवर्षाश्च प्रसवन्ति स्त्रियस्तदा ॥
चौराश्चौरस्य हर्तारो हर्तुर्हर्त्ता तथापरः। ज्ञानकर्मण्युपरते लोके निष्क्रियतां गते ॥

कीटमूषकसर्पाश्च धर्षयिष्यन्ति मानवान्।
वर्णाश्रमाणां ये चान्ये पाषण्डाः परिपन्थिनः ॥ २४२ ॥

ते तदा प्रोद्भविष्यन्ति तेषां वृद्धिश्च पार्थिव !। दुःखं पुत्रकलत्राद्यं देहोत्सादः सरोगता ।
अधर्माभिनिवेशत्वात्तमसो जायते कलौ। कलेर्दोषनिधेश्चैव शृणुष्वैवं महागुणम् ॥
तदाल्पेनैव कालेन सिद्धिंगच्छन्तिमानवाः। त्रियुगीनां वदन्त्येवंधन्याधर्मंचरन्तिये
श्रुतिस्मृतिपुराणोक्तंकलौश्रद्धापरायणाः। त्रेतायांवार्षिकोधर्मोद्वापरेमासिकःस्मृतः
यथा क्लेशं चरन्प्राज्ञस्तदह्ना प्राप्यतेकलौ। युगत्रयेणतावन्तःसिद्धिंगच्छन्तिपार्थिव !
यावन्तः सिद्धिमायान्ति कलौ हरिहरव्रताः। अष्टाविंशेकलौयच्चभावितत्त्वंनिबोध मे
त्रिषु वर्षसहस्रेषु कलेर्यातेषु पार्थिव !। त्रिशतेषु दशन्यूनेष्वस्यां भुवि भविष्यति ॥
शूद्रकोनाम वीराणामधिपः सिद्धिमत्र सः। चर्चितायां समाराध्य लप्स्यतेभूभरापहः

ततस्त्रिषु सहस्त्रेषु दशाधिकशतत्रये।
भविष्यं नन्दराज्यं च चाणक्यो यान्हनिष्यति ॥ २५१ ॥

शुक्लतीर्थे सर्वपापनिर्मुक्तिं योऽभिलप्स्यति। ततस्त्रिषु सहस्त्रेषुविंशत्या चाऽधिकेषु च
भविष्यंविक्रमादित्यराज्यंसोऽथप्रलप्स्यते। सिद्धिप्रादाद्दुर्गाणांदीनान्योद्धुद्धरिष्यति
ततः शतसहस्रेषु शतेनाप्यधिकेषु च। शकोनाम भविष्यश्च सोऽतिदारिद्र्यहारकः
ततस्त्रिषु सहस्रेषुषट्शतैरधिकेषु च। मागधे हेमसदनादञ्जन्यां प्रभविष्यति ॥२५५॥
विष्णोरंशोधर्मपाताबुधःसाक्षात्स्वयंप्रभुः। तस्यकर्माणिभूरीणिभविष्यन्तिमहात्मनः
ज्योतिर्विन्दुमुखानुग्रान्सहनिष्यतिकोटिशः। चतुःषष्टिसवर्षाणिभुक्त्वाद्वीपानिसप्तच
भक्तेभ्यः स्वयशो मुक्त्वादिवंपश्चाद्गमिष्यति। सर्वेषांचावताराणांगुणैःसमधिकोयतः
ततो वक्ष्यन्ति तं भक्त्या सर्वपापहरं बुधम्। चतुर्षु च सहस्रेषु शतेष्वपि चतुर्षु च ॥

साधिकेषु महान्राजा प्रमितिः प्रभविष्यति। गोत्रेषु व चन्द्रमसो बहुसेनापतिबली॥

म्लेच्छान्स कोटिशो हत्वा पाषण्डानि च सर्वशः।
वैदिकं केवलं शुद्धं सद्धर्मं वर्तयिष्यति ॥ २६१ ॥

गङ्गायमुनयोर्मध्ये निष्ठां यास्यति पर्थिवः। ततः प्रजाश्चकालेनकेनापि भृशपीडिताः
घोरंवाधर्ममाश्रित्यशाक्ये नचभवन्तिताः। अप्रग्रहास्ततस्ता वै लोभाविष्टाश्चवृन्दशः
उपहिंसन्ति चान्योन्यं व्याकुलाःश्रमपीडिताः। नष्टे श्रौतेतथास्मार्तेपरस्परहतास्तदा
निर्मर्यादा निष्करुणा निस्नेहानिरपत्रपाः। गृहदारादिसन्त्यज्यह्रस्वकाःपञ्चविंशतिः
हाहाभूताश्चरिष्यन्तिविषादव्याकुलेन्द्रियाः। अनावृष्टिहताश्चैववार्तामुत्सृज्यदुःखिताः

प्रत्यंतांस्ता निषेवन्ति हित्वा जनपदान्स्वकान्।
सरित्सागरकूलांश्च सेवन्ते पर्वतांस्तथा ॥ २६७ ॥

मांसैर्मूलफलैश्चैव वर्तयन्ति सुदुःखिताः। चीरपत्राजिनधरा निष्क्रिया निष्परिग्रहाः
धर्मस्य वासमात्रंचशाल्वोम्लेच्छोहनिष्यति। उत्तमाधममध्यत्वंसर्वमुच्छिद्यघोरकृत्
ततस्तस्य वधार्थायविष्णुःसाक्षाज्जगत्पतिः। शम्भले विष्णुयशसोभूत्वापुत्रोनृपोत्तम
द्विजोत्तमैः परिवृतः शाल्वं तं संहरिष्यति। कोटिशोऽर्बुदशःपापान्निहत्यचनिखर्वशः

पालयिष्यति तं धर्मं यो धर्मः श्रुतिपूर्वकः ॥ २७२ ॥

कृत्वा पोतं धर्मरूपं साधूनां परमेश्वरः। गमिष्यति परं लोकं कृत्वा कर्माणिभूरिशः
ततः कृतयुगं भूयः प्रवर्तिष्यति पार्थिव !। आद्यं कृतयुगं चान्यं तदन्येभ्यो विशिष्यते
अष्टाविंशकलिश्चैव शेषः प्रावर्त्त अन्यतः। ततः कृते सूर्यवंशःसोमवंशः प्रवत्स्यति ॥
मरुराजाश्च देवापेः श्रुतदेवाच्च ब्राह्मणाः। इति चातुर्युगी राजन्व्यवस्था परिवर्तते।

चतुर्युगे च ते धन्या ये भजन्ति हराच्युतौ ॥ २७६ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
कौमारिकाखण्डे महाकालकरन्धमसम्वादे चतुर्युगव्यवस्थावर्णनं
नाम चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४० ॥

———

एकचत्वारिंशोऽध्यायः

महाकालकरन्धमसम्वादे शिवपूजाविधानवर्णनं नारकीणांगतिवर्णनम्

करन्धम उवाच

केचिच्छिवंसमाश्रित्यविष्णुमाश्रित्यवैधसम् । वर्णयन्तिपरेमोक्षं त्वंतुकस्मात्तु मन्यसे

महाकाल उवाच

अपारवैभवा देवास्त्रयोऽप्येते नरर्षभ । योगीन्द्राणामपि त्वत्र चेतो मुह्यति किं मम
पुरा किलैवं मुनयो नैमिषारण्यवासिनः । सन्दिह्याऽन्तः श्रेष्ठतायांब्रह्मलोकमुपागमन्
तस्मिन्क्षणे विरिञ्चोऽपि श्लोकं प्रह्वोऽब्रवीत्किल ।
अनन्ताय नमस्तस्मै यस्याऽन्तो नोपलभ्यते ॥ ४ ॥
महेशाय च भक्ते द्वौ कृपायेतां सदा मयि । ततः श्रेष्ठं च तं मत्वाक्षीरोदंमुनयोययुः
तत्र योगेश्वरः श्लोकं प्रबुध्यन्नमुमब्रवीत् । ब्रह्माणं सर्वभूतेषु परमं ब्रह्मरूपिणम् ।
सदाशिवं च वन्दे तौ भवेतां मङ्गलाय मे । ततस्ते विस्मिता विप्रा अपसृत्यययुःपुनः
कैलाशे ददृशुः स्थाणुं वदन्तं गिरिजांप्रति । एकादश्यांप्रनृत्यानिजागरैर्विष्णुसद्मनि
सदा तपस्यां चरामि प्रीत्यर्थंहरिवेधसोः । श्रुत्वेतिचापसृत्यैव खिन्नास्तेमुनयोऽब्रुवन्
यद्वा देवा न संयान्ति पारं ये च परस्परम् । तत्सृष्टसृष्टसृष्टेषु गणनाकाऽस्मदादिषु
उत्तमाधममध्यत्वममीषां वर्णयन्ति ये । असत्यवादिनः पापास्तेयान्ति निरयं ध्रुवम्
एवं ते निश्चयामासुर्नैमिषेयास्तपस्विनः । सत्यमेतच्च राजेन्द्र! ममापीदंमतंस्फुटम्
जापकानां सहस्राणि वैष्णवानां तथैव च ।
शैवानां च विधिं विष्णुं स्थाणुं चाप्यन्वमूमुचन् ॥ १२ ॥
तस्माद्यस्य मनोरागो यस्मिन्देवे भवेत्स्फुटम् । सतंभजेद्विपापःस्यान्ममेदंमतमुत्तमम्

करन्धम उवाच

कानि पापानि विप्रेन्द्र ! यैस्तु सम्मूढचेतसः । न वेदेषु न धर्मेषु रतिमापद्यते मनः

महाकाल उवाच

अधर्मभेदा विज्ञेयाश्चित्तवृत्तिप्रभेदतः । स्थूलाः सूक्ष्मा असूक्ष्माश्च कोटिभेदैरनेकशः
तत्र ये पापनिचयाः स्थूला नरकहेतवः । ते समासेन कथ्यन्ते मनोवाक्कायसाधनाः
परस्त्रीद्रव्यसङ्कल्पश्चेतसानिष्टचिन्तनम् । अकार्याभिनिवेशश्च चतुर्द्धा कर्म मानसम्
अनिबद्धप्रलापित्वमसत्यं चाऽप्रियं च यत् । परापवादपैशुन्यं चतुर्धा कर्म वाचिकम्
अभक्ष्यभक्षणं हिंसा मिथ्या कामस्य सेवनम् ।
परस्वानामुपादानं चतुर्धा कर्म कायिकम् । २० ॥
इत्येतद्द्वादशविधं कर्म प्रोक्तं त्रिसम्भवम् । अस्य भेदान्पुनर्वक्ष्ये येषां फलमनन्तकम्
द्विषन्ति महादेवं संसारार्णवतारकम् । सुमहत्पातकोपेतास्ते यान्ति नरकाग्निषु
महान्ति पातकान्याहुर्निरन्तरफलानि षट् । नाभिनन्दन्ति ये दृष्ट्वा शङ्करंनस्तुवन्तिये
यथेष्टचेष्टा निःशङ्काः सन्तिष्ठन्तिरमन्तिच । उपचारविनिर्मुक्ताःशिवस्यगुरुसन्निधौ
शिवाचारं न मन्यन्ते शिवभक्तान्द्विषन्ति षट् । गुरुमार्त्तमशक्तंवा विदेशप्रस्थितं तथा
अरिभिः परिभूतं वा यस्त्यजतिसपापकृत् । तद्भार्यापुत्रमित्रेषु यश्चावज्ञां करोति वा
इत्येतत्पातकं ज्ञेयं गुरुनिन्दासमं महत् । ब्रह्मघ्नश्च सुरापश्च स्तेयी च गुरुतल्पगः ॥
महापातकिनस्त्वेते तत्संसर्गीच पञ्चमः । क्रोधाद्द्वेषाद्भयाल्लोभाद्ब्राह्मणस्यवदन्तिये
मर्मान्तिकं महादोषं ब्रह्मघ्नः स प्रकीर्तितः । ब्राह्मणं यः समाहूय याचमानमकिञ्चनम्
पश्चान्नास्तीति यो ब्रूयात्स च वै ब्रह्महा स्मृतः ।
यश्च विद्याभिमानेन निस्तेजयति सद्द्विजम् ॥ ३० ॥
उदासीनः सभामध्येब्रह्महासप्रकीर्तितः । मिथ्यागुणैःस्वमात्मानंनयत्युत्कर्षतांबलात्
विरुद्धं गुरुभिः सार्धंब्रह्मघ्नःसप्रकीर्तितः । क्षुत्तृष्णातप्तदेहानां द्विजानांभोक्तुमिच्छताम्
यः समाचरते विघ्नं तमाहुर्ब्रह्मघातकम् । पिशुनः सर्वलोकानां छिद्रान्वेषणतत्परः ॥
उद्वेगजननः क्रूरः स च वै ब्रह्महा स्मृतः । गवां तृषाभिभूतानां जलार्थमुपसर्पताम् ॥
यःसमाचरते विघ्नं तमाहुर्ब्रह्मघातकम् । परदोषं परिज्ञाय नृपकर्णे जपेत यः ॥३५॥
पापात्मापिशुनः क्रूरस्तमाहुर्ब्रह्मघातकम् । न्यायेनोपार्जितं विप्रैस्तद्द्रव्यहरणं च यत्

छद्मना वा बलाद्वापि ब्रह्महत्यासमं मतम् । अधीत्य यश्चाशास्त्राणिपरित्यजतिमूढधीः
सुरापानसमं ज्ञेयं जीवनायैव वा पठेत् । अग्निहोत्रपरित्यागः पञ्चयज्ञोपकर्मणाम्॥३८
मातृपितृपरित्यागः कूटसाक्षी सुहृद्वधः । अभक्ष्यभक्षणं वन्यजन्तूनां काम्यया वधः
ग्रामं वनं गवावासं यश्च क्रोधेन दीपयेत् । इतिघोराणि पापानिसुरापानसमानि च
दीनसर्वस्वहरणं नरस्त्रीगजवाजिनाम् । गोभूरत्नसुवर्णानामोषधीनां रसस्य च ॥
चन्दनागरुकर्पूरकस्तूरीपट्टवाससाम् । हस्तन्यासापहरणं रुक्मस्तेयसमं स्मृतम् ॥
कन्यानां वरयोग्यानामदानं सदृशे वरे । पुत्रमित्रकलत्रेषु गमनं भगिनीषु च ॥४३॥
कुमारीसाहसं घोरमन्त्यजस्त्रीनिषेवणम् । सवर्णायाश्च गमनं गुरुतल्पसमं स्मृतम्
द्विजायार्थं प्रतिश्रुत्य न प्रयच्छति यः पुनः । न च स्मारयते विप्रं तुल्यं तदुपपातकम्

अभिमानोऽतिकोपश्च दाम्भिकत्वं कृतघ्नता ।
अत्यन्तविषयासक्तिः कार्पण्यं शाठ्यमत्सरम् ॥ ४६ ॥
भृत्यानाञ्च परित्यागः साधुबन्धुतपस्विनाम् ।
गवां क्षत्रियवैश्यानां स्त्रीशूद्राणाञ्च ताडनम् ॥ ४७ ॥

शिवाश्रमतरूणाञ्चपुष्पारामविनाशनम् । अयाज्यानांयाजनंचाप्ययाच्यानाञ्चयाचनम्
यज्ञारामतडागादिदारापत्यस्यविक्रयः । तीर्थयात्रोपवासानां व्रतायतनकर्मणाम् ॥४९
स्त्रीधनान्युपजीवन्ति स्त्रीभिरत्यन्तनिर्जिताः । अरक्षणञ्च नारीणांमद्यपस्त्रीनिषेवणम्

ऋणानामप्रदानञ्च मिथ्यावृद्ध्युपजीवनम् ।
निन्दितानां धनादानं साध्वीकन्योक्तिदूषणम् ॥ ५१ ॥

विषमारणयन्त्राणां प्रयोगो मूलकर्मणाम् । उच्चाटनाभिचाराश्च रागविद्वेषणक्रिया
जिह्वाकामोपभोगार्थं यस्यारम्भः स्वकर्मसु मूल्येनाध्यापयेद्यस्तु मूल्येनाऽधीयतेचये
व्रात्यता व्रतसन्त्यागः सर्वाहारनिषेवणम् । असच्छास्त्राभिगमनं शुष्कतर्कावलम्बनम्
देवाग्निगुरुसाधूनां निन्दा गोब्राह्मणस्य च । प्रत्यक्षंवापरोक्षं वा राज्ञांमण्डलिनामपि

उत्सन्नपितृदेवेज्याः स्वकर्मत्यागिनश्च ये ।
दुःशीला नास्तिकाः पापा न सदा सत्यवादिनः ॥ ५६ ॥

पर्वकाले दिवा चाप्सुवियोनौपशुयोनिषु । रजस्वलास्वयोनौच मैथुनं यः समाचरेत्
स्त्रीपुत्रमित्रसुहृदामाशाच्छेदकराश्च ये । जनस्याऽप्रियवक्तारः क्रूराः समयभेदिनः ॥
भेत्ता तडागकूपानांसङ्क्रमाणांरसस्य च । एकपङ्क्तिस्थितानाञ्चपाकभेदं करोतियः
इत्येतैश्च नराः पापैरुपपातकिनः स्मृताः । युक्तास्तदूनकैः पापैः पापिनस्तान्निबोधमे

ये गोब्राह्मणकन्यानां स्वामिमित्रतपस्विनाम् ।
अन्तरं यान्ति कार्येषु ते स्मृताः पापिनो नराः ॥ ६१ ॥

परश्रियाऽभितत्यन्तेहीनांसेवन्तियेस्त्रियम् । पङ्क्त्यर्थंयेनकुर्वन्तिदानयज्ञादिकाःक्रियाः
गोष्ठाग्निजलरथ्यासु तरुच्छायानगेषु च । त्यजन्ति ये पुरीषाद्यमारामायतनेषु च ॥
गीतवाद्यरता नित्या मत्ताः किलकिलापराः । कूटवेषक्रियाचाराःकूटसम्व्यवहारिणः
कूटशासनकर्तारः कूटयुद्धकराश्च ये । निर्दयोऽतीव भृत्येषु पशूनां दमनश्च यः ॥

मिथ्याप्रसादितो वाक्यमाकर्णयति यः शनैः ।
चपलश्चाऽपि मायावी शठो मिथ्याविनीतकः ॥ ६६ ॥
यो भार्यापुत्रमित्राणि बालवृद्धकृशातुरान् ।
भृत्यानतिथिबन्धूंश्च त्यक्त्वाऽश्नाति बुभुक्षितान् ॥ ६७ ॥

यः स्वयं मृष्टमश्नातिविप्रायान्यत्प्रयच्छति । वृथापाकः स विज्ञेयोब्रह्मवादिविगर्हितः
नियमान्स्वयमादाययेत्यजन्त्यजितेन्द्रियाः । ये ताडयन्तिगान्नित्यंवाहयन्ति मुहुर्मुहुः
दुर्बलान्नैव पुष्णन्ति प्रणष्टार्था द्विषन्ति च । पीडयन्त्यभिचारेण स क्षतान्वाहयन्ति च

तेषामदत्त्वा चाऽश्नन्ति चिकित्सन्ति न रोगिणः ।
अजाविको माहिषिकः समुद्री वृषलीपतिः ॥ ७१ ॥

हीनवर्णात्मवृत्तिश्च वैद्यो धर्मध्वजी च यः । यश्च शास्त्रमतिक्रम्यस्वेच्छयैवाहरेत्करम्
सदा दण्डरुचिर्यश्च यो वा दण्डरुचिर्न हि । उत्कोचकैरधिकृतैस्तस्करैश्च प्रपीड्यते
यस्य राज्ञःप्रजा राष्ट्रे पच्यते नरकेषु सः । अचौरंचौरवत्पश्येच्चौरंवाऽचौररूपिणम्
आलस्योपहतो राजा अव्यसनीनरकंव्रजेत् । एवमादीनिचान्यानिपापान्या :पुराविदः
यद्वा तद्वा परद्रव्यमपि सर्षपमात्रकम् । अपहृत्य नरः पापो नारकी नाऽत्र संशयः ॥

एवमाद्यैर्नरः पापैरुत्क्रान्तैः समनन्तरम् । शरीरं यातनार्थाय पूर्वाकारमवाप्नुयात् ॥
तस्मात्त्रिविधमप्येतन्नारकीयं विवर्जयेत् । सदाशिवं च शरणं व्रजेत्सच्छ्रद्धया युतः
नमस्कारः स्तुतिःपूजानामसङ्कीर्तनंतथा । सम्पर्कात्कौतुकाल्लोभान्नतस्यांविफलंभवेत्

करन्धम उवाच

संक्षेपाच्छिवपूजाया विधानं वक्तुमर्हसि । कृतेन येन मनुजः शिवपूजाफलं लभेत् ॥

महाकाल उवाच

प्रातर्मध्याह्नसायाह्ने शङ्करं सर्वदाभजेत् । दर्शनात्स्पर्शनान्मर्त्यःकृतकृत्यो भवेत्स्फुटम्
आदौ स्नानं प्रकुर्वीत भस्मस्नानमथापि वा । आपद्गतः कण्ठस्नानंमन्त्रस्नानमथापिवा
आविकं परिदध्याच्च ततो वासः सितञ्च वा । धातुरक्तमथो नव्यं मलिनंसन्धितंनच
उत्तरीयं च सन्दध्याद्विनातन्निष्फलार्चनम् । भस्मत्रिपुण्ड्रधारीचललाटेहृदिचांसयोः
पूजयेद्यो महादेवं प्रीतः पश्यति तं मुहुः । सर्वदोषान्बहिः क्षिप्य शिवायतनमाविशेत्

प्रविश्य च प्रणम्येशं ततो गर्भगृहं विशेत् ।
पाणी प्रक्षाल्य तच्चित्तो निर्माल्यमवरोपयेत् ॥ ८६ ॥

येन रुद्रायने भक्त्या कुरुते मार्जनक्रियाम् । तस्मान्मार्जयते त्वेवं स्थाणुनैतत्परस्परम्
रुद्रभक्त्या च सन्तिष्ठेन्मालिन्यंमार्जयेत्ततः । भक्तिर्देवस्यातिष्ठेन्नमालिन्यंमार्जतःसदा
गडुकान्पूरयेत्पश्चान्निर्मलेन जलेन वै । गडुकास्तु समाः सर्वे सर्वे च शुभदर्शनाः ॥
निर्व्रणाः सौम्यरूपाश्च सर्वे चोदकपूरिताः । वस्त्रपूतजलैः पूर्णा गन्धधूपैश्च वासिताः
क्षालिताः पूरिता नीताः षडक्षरजपेन च । गडुकाष्टशतं कुर्यादथवाप्यष्टविंशतिः ॥
अष्टादशाऽपि चतुरस्तो न्यूनं न कारयेत् । पयो दधि घृतं चैव क्षौद्रमिक्षुरसं तथा

एवं सर्वं च तद्द्रव्यं वामतः संन्यसेद्भवात् ।
ततो बहिर्विनिष्क्रम्य पूजतेत्प्रतिहारकान् ॥ ९३ ॥
सर्वेषां वाचका मन्त्राः कथ्यन्तेऽतः परं क्रमात् ॥ ९४ ॥

ॐगं गणपतये नमः । ॐक्षं क्षेत्रपालाय नमः । ॐगं गुरुभ्यो नमः । इति आकाशे
ॐकौं कुलदेव्यै नमः ॐ नन्दिने नमः । ॐमहाकालाय नमः । ॐधात्रे विधात्रे नमः

ततः प्रविश्य लिङ्गाच्च किञ्चिद्दक्षिणतः शुचिः ।
उदङ्मुखः क्षणं ध्यायेत्समकायासनस्थितः ॥ ९५ ॥

दर्भादिभिः परिवृतं मध्यपद्मार्कमण्डलम् । सोमण्डलमध्यस्थं ध्यायेद्वै वह्निमण्डलम्
तन्मध्ये विश्वरूपं च वामाद्यष्टादिशक्तिकम् । पञ्चवक्त्रं दशभुजं त्रिनेत्रं चन्द्रभूषितम्
वामाङ्गगिरिजं देवं ध्यायेत्सिद्धैः स्तुतं मुहुः । ततः पूर्वं प्रदद्याच्च पाद्यार्घं शम्भवे नृप
पानीयमक्षता दर्भा गन्धपुष्पं ससर्पिषम् । क्षीरं दधि मधु पुनर्नवाङ्गोऽर्घः प्रकीर्तितः
ततः श्रद्धार्द्रचित्तस्य स्नानं लिङ्गस्य चाचरेत् । गृहीत्वा गडुकंपूर्वंमलस्नानंसमाचरेत्
अर्द्धेन स्नापयेत्पूर्वं कुर्याच्च मलघर्षणम् । सर्वेण स्नापयेत्पश्चात्पूजयेत्स्नापयेत्ततः ॥

प्रणम्य च ततो भक्त्या स्नापयेन्मूलमन्त्रतः ।
ॐह्रूं विश्वमूर्तये शिवाय नमः ॥ इति द्वादशाक्षरो मूलमन्त्रः ॥१०२॥

वारिक्षीरदधिक्षौद्रघृतैरिक्षुरसेन च । स्नापयेन्मूलमन्त्रेण जलधूपार्चनात्पृथक् ॥१०३॥

गडुकैः स्नापयेत्सर्वैः स्नातं गन्धैर्विरूक्षयेत् ॥ १०४ ॥

विरूक्षितं ततः स्नाप्य श्रीखण्डेन विलेपयेत् । पूजयेद्विविधैः पुष्पैर्विधिनायेनतच्छृणु
आग्नेयपादे । ॐधर्माय नमः । नैर्ऋतके । ॐज्ञानाय नमः । वायवे । ॐवैराग्यायनमः
ईशानपादे । ॐऐश्वर्याय नमः । पूर्वपादे । ॐअधर्माय नमः । दक्षिणे ॐअज्ञानाय
नमः । पश्चिमे । ॐअवैराग्याय नमः । उत्तरे । ॐअनैश्वर्याय नमः । ॐअनन्ताय नमः
ॐपद्माय नमः । ॐअर्कमण्डलाय नमः । ॐसोममण्डलाय नमः । ॐवह्निमण्डलाय
नमः । ॐवामाज्येष्ठादिपञ्चमन्त्रशक्तिभ्यो नमः । स्वपरमप्रकृत्यै देव्यै नमः ।
ॐईशानतत्पुरुषाघोरवामदेवसद्योजातपञ्चवक्त्राय रुद्रसाध्यवस्वादित्यविश्वेदेवादि
देवविश्वरूपाय अण्डजस्वेदजोद्भिज्जजरायुजरूपस्थावरजङ्गममूर्तये परमेश्वराय
ॐह्रूं विश्वमूर्तये शिवाय नमस्त्रिशूलधनुःखड्गकपालदण्डकुठारेभ्यः ॥
ततो जलाधारमुखेचण्डीश्वराय नमः । एवं सम्पूज्य विधिवत्ततोऽर्घं सन्निवेशयेत् ।
पानीयमक्षताः पुष्पमेतैर्युक्तं फलोत्तमैः । गृहाणार्घ्यं महादेव पूजासम्पूर्तिहेतवे ॥
अर्घ्यादनन्तरं शक्तः पूजयेद्वसुपूजया । धूपं दीपं च नैवेद्यं क्रमात्पश्चान्निवेदयेत् ॥

घण्टाश्च वादयेत्तत्र ततो नीराजनं चरेत्। भ्रामयेद्देवस्य शङ्खवादित्रनिःस्वनैः ॥

नीराजनं च यः पश्येद्देवदेस्य शूलिनः।

स मुच्येत्पातकैः सर्वैः किं पुनर्यः करिष्यति ॥ १११ ॥

नृत्यं गीतं च वाद्यं च अलीकमपि यश्चरेत्। तस्य तुष्येदनन्तं हि गीतवाद्यफलं यतः स्तोत्रैस्ततश्च संस्तूय दण्डवत्प्रणमेद्भुवि। क्षमापयेच्च देवेशं सुकृतं कुकृतं क्षम ॥ य एवं यजते रुद्रमस्मिंल्लिङ्गे विशेषतः। पितरं पितामहं चैव तथैव प्रपितामहम्। सर्वात्पापात्समुत्तार्य रुद्रलोके वसेच्चिरम्। एवं माहेश्वरो भूत्वा सदाचारव्रतस्थितः पशुपाशविमोक्षार्थं पूजयेत्तन्मना यदि। य एवं यजते रुद्रं तेनैतत्तर्पितं जगत् ॥११६॥

किं त्वेतत्सफलं राजन्नाचारं यो न लङ्घयेत्।

आचारात्फलते धर्मो ह्याचारात्स्वर्गमश्नुते ॥ ११७ ॥

आचाराल्लभते ह्यायुराचारो हन्त्यलक्षणम्। यज्ञदानतपांसीह पुरुषस्य न भूतये। भवन्ति यः सदाचारं समुल्लङ्घ्य प्रवर्तते। तस्यकिञ्चित्समुद्देशंवक्ष्ये तं शृणु पार्थिव त्रिवर्गसाधने यत्नः कर्तव्यो गृहमेधिना। तत्संसिद्धौ गृहस्थस्य सिद्धिरत्र परत्र च ब्राह्मे मुहूर्ते बुध्येतधर्मार्थौचाऽपिचिन्तयेत्। समुत्थायतथाऽऽचम्यदन्तधावनपूर्वकम्

सन्ध्यामुपासीत बुधः संशान्तः प्रयतः शुचिः।

पूर्वां सन्ध्यां सनक्षत्रां पश्चिमां सदिवाकराम् ॥ १२२ ॥

उपासीत यथान्यायं नैनां जह्यादनापदि। वर्जयेदनृतं चासत्प्रलापं पुरुषं तथा ॥ असत्सेवांह्यसद्वादंह्यसच्छास्त्रं च पार्थिव। आदर्शदर्शनं दन्तधावनं केशसाधनम् ॥ देवार्चनं च पूर्वाह्णे कार्याण्याहुर्महर्षयः। पालाशमासनं चैव पादुके दन्तधावनम् ॥

वर्जयेदासनं चैव पदा नाऽऽकर्षयेद्बुधः ॥ १२५ ॥

जलमग्निं च निनयेद्युगपन्न विचक्षणः ॥ १२६ ॥

पादौ प्रसारयेन्नैव गुरुदेवाग्निसम्मुखौ। चतुष्पथं चैत्यतरुं देवागारं तथा यतिम् ॥

विद्याधिकं गुरुं वृद्धं कुर्यादेतान्प्रदक्षिणान् ॥ १२८ ॥

आहारनीहारविहारयोगाः सुसम्वृता धर्मविदानुकार्याः।

वाग्बुद्धिवीर्याणि तपस्तथैव वार्तायुषी गुप्ततमे च कार्ये ॥१२६ ॥

उभे मूत्रपुरीषे तु दिवा कुर्यादुदङ्मुखः। दक्षिणाभिमुखो रात्रौ ह्येवमायुर्न रिष्यते प्रत्यग्निं प्रति सूर्यं च प्रति गां व्रतिनं प्रति। प्रतिसोमोदकंसन्ध्यां प्रज्ञा नश्यतिमेहतः भोजने शयने स्थाने उत्सर्गे मलमूत्रयोः। रथ्याचङ्क्रमणे चार्द्रपञ्चकञ्चाचमेत्सदा ॥ न नद्यां मेहनं कुर्यान्न श्मशाने न भस्मनि। न गोमये न कृष्टे च नैवाल्पूने न शाड्वले

उद्धृताभिस्तथाद्भिस्तु शौचं कुर्याद्विचक्षणः।

अन्तर्जलाद्देवकुलाद्वल्मीकान्मूषकस्थलात् ॥ १३४ ॥

अपविद्धापशौचाश्च वर्जयेत्पञ्च मृत्तिकाः। गन्धलेपापहरणं शौचं कुर्यात्तथा बुधः ॥

नात्मानं ताडयेन्नैव दद्याद्दुःखेभ्य एव च।

उभाभ्यामपि पाणिभ्यां कण्डूयेन्नात्मनः शिरः ॥ १३६ ॥

रक्षेद्दारांस्त्यजेदीर्ष्यां तासुनिष्कारणंबुधः। सूर्यास्तंनर्विनाकाश्चित्क्रियानैवाचरेत्तथा अद्रोहेणेव भूतानामल्पद्रोहेण वा पुनः। शिवचित्तोऽर्जयेद्वित्तं न चातिकृपणोभवेत् नैष्ठ्युःस्यान्न कृतघ्नः स्यान्न परद्रोहकर्मधीः। न पाणिपादचपलो न नेत्रचपलोऽनृजुः ॥ न च वागङ्गचपलो न चाशिष्टस्य गोचरः। न शुष्कवादं कुर्वीत शुष्कवैरं तथैव च ॥ उपायैः साधयेदर्थान्दण्डस्त्वगतिका गतिः। भिन्नाशनं भिन्नशय्यांवर्जयेद्भिन्नभाजनम् अन्तरेण न गच्छेत द्वयोर्ज्वलनलिङ्गयोः। नाग्न्योर्न विप्रयोश्चैव न दम्पत्योर्नृपोत्तम न सूर्यव्योमयोर्नैव हरस्य वृषभस्य च। एतेषामन्तरं कुर्वन्यतः पापमवाप्नुयात् ॥ नैकवस्त्रश्च भुञ्जीत नाग्नौ होममथाचरेत्। न चार्चयेद्द्विजान्नैव कुर्याद्देवार्चनं युधः खण्डनं पेषणं मार्ष्टिं जलसंशोधनं तथा। रन्धनं भोजनं स्वाप उत्थानं गमनं क्षुतम्

कार्यारम्भं समाप्तिं च वचः प्रोच्य तथाप्रियम्।

पिबञ्जिघ्रन्स्पृशञ्छृण्वन्विवक्षुर्मैथुनं तथा ॥ १४६ ॥

शुचित्वं च जपंस्थाणुं यःकुर्याद्विशतितथा। महेश्वरःसर्विज्ञेयःशेषोऽन्योनामधारकः स वै रुद्रमयो भूत्वा ततश्चाऽन्ते शिवंव्रजेत्। परस्त्रियंनाभिभाषेत्तथा सम्भाषयेद्यदि मातःस्वसरथोपुत्रिआर्येतिचवदेद्बुधः। उच्छिष्टोनालभेत्किञ्चिन्न च सूर्यंविलोकयेत्

नेन्दुं न तारकाश्चैव नारदयेन्नात्मनः शिरः ।
स्वस्रा दुहित्रा मात्रा वा नैकान्तासनमाचरेत् ॥ १५० ॥
दुर्जयो हीन्द्रियग्रामो मुह्यते पण्डितोऽपि सन् । गुरुमभ्यागतं गेहे स्वयमुत्थाय यत्नतः आसनं कल्पयेत्तस्य कुर्यात्पादाभिवन्दनम् । नोदक्शिरास्स्वपेज्जातु न च प्रत्यक्शिरा बुधैः शिरस्यगस्त्यमाधाय तथैव च पुरन्दरम् । उदक्यादर्शनं स्पर्शं वर्ज्यं सम्भाषणं तथा नाप्सु मूत्रं पुरीषं वा मैथुनं वा समाचरेत् । कृत्वा विभवतो देवमनुष्यर्षिसमर्चनाम्
पितॄणां च ततः शेषं भोक्तुं माहेश्वरोऽर्हति ।
वाग्यतः शुचिराचान्तः प्राङ्मुखोदङ्मुखोऽपि वा ॥ १५५ ॥
अन्तर्जानुश्च तच्चित्तो भुञ्जीताश्नमकुत्सयन् । नोपघातं विना दोषान्नतस्योदाहरेद्बुधः नग्नस्नानं न कुर्वीत न शयीत व्रजेत वा । दुष्कृतं न गुरोर्ब्रूयात्क्रुद्धं चैनं प्रसादयेत् परिवादं न शृणुयादन्येषामपि जल्पताम् । सदा चाकर्णयेद्धर्मांस्त्यक्त्वा कृत्यशतान्यपि नित्यं नित्यं हि सम्मार्ष्टि गेहदर्पणयोरिव । शुक्लायाञ्च चतुर्दश्यां नक्तभोजी सदा भवेत् तिस्रो रात्रीर्न शाकश्चेदेवं माहेश्वरो भवेत् । संयावकृशरामांसं नात्मानमुपसाधयेत्
सायंप्रातश्च भोक्तव्यं कृत्वा ह्यतिथिभोजनम् ।
स्वाध्ययनभोज्यानि सन्ध्ययोश्च विवर्जयेत् ॥ १६१ ॥
भुञ्जानं सन्ध्ययोर्मोहादसुरावसथो भवेत् । स्नातो न धूनयेत्केशान्क्षुते निष्ठीविते ऽध्वनि आलभेद्दक्षिणं कर्णं सर्वभूतानि क्षामयेत् । न चापि नीलीवासाः स्यान्न विपर्यस्तवस्त्रधृक् वर्ज्यं च मलिनं वस्त्रं दशाभिश्च विवर्जितम् । प्रक्षाल्य मुखहस्तौ च पादौ चाप्युपविश्य च अन्तर्जानुस्त्रिराचामेद्द्विर्मुखं परिमार्जयेत् । तोयेन स्पर्शयेत्खानि स्वमूर्धानं तथैव च आचम्य पुनराचम्य क्रियाः कुर्वीत सर्वशः । क्षुते निष्ठीविते चैव दन्तलग्ने तथैव च पतितानाञ्च सम्भाषे कुर्यादाचमनक्रियाम् । अध्येतव्या त्रयी नित्यं भवितव्यं विपश्चिता धर्मतो धनमाहार्यं यष्टव्यं चापि यत्नतः । हीनेभ्योऽपि न युञ्जीत त्वङ्कारं कर्हिचिद्बुधः
सत्यं वाच्यं नित्यमैत्रेण भाव्यं कार्यं त्याज्यं नित्यमायासकारि ।
लोकेऽमुष्मिन्यद्धितं स्यात्तथाऽऽस्मिन्नात्मा योगे योजनीयो गभीरैः ॥

तीर्थस्नानैः सोपवासैर्व्रतैश्च पात्रे दानैर्होमजप्यैश्च यज्ञैः ।
भवार्चनैर्देवपूजाविशेषैरात्मा नित्यं शोधनीयो मलाक्तः ॥ १७० ॥
यत्राऽपि कुर्वतो नात्मा जुगुप्सामेति पार्थिव !
तत्कर्तव्यमसङ्केन यन्न गोप्यं महाजने ॥ १७१ ॥
इति ते वै समुद्देशः कीर्तितः किञ्चिदेव च । शेषः स्मृतिपुराणेभ्यस्त्वयाश्रोतव्य एव च एवमाचरतो धर्मं महेशस्य गृहे सतः । धर्मार्थकामसम्प्राप्तौ परत्रेह च शोभनम् ॥ एवं नानाविधान्धर्मान्महाकालस्य फाल्गुन ! वदतो ध्वनिराकाशे सुमहानभ्यजायत
यावत्पश्यन्ति ये तत्र समाजग्मुः शृणुष्व तान् ।
ब्रह्मा विष्णुः स्वयं रुद्रो देवी रुद्रगणस्तथा ॥१७५ ॥
इन्द्रादयस्तथा देवा वसिष्ठाद्या मुनीश्वराः । तुम्बरुप्रवराश्चापि गन्धर्वाप्सरसां गणाः तान्महेशमुखान्सर्वान्महाकालो महामतिः । अर्चयामास बहुधा भक्त्युद्रेकातिपूरितः ततो ब्रह्मादिभिर्देवैर्वरे रत्नमयासने । उपविष्टोऽभिषिक्तश्च महीसागरसङ्गमे ॥ १७८ ॥
ततो देव्या समालिङ्ग्य नीत्वोत्सङ्गं स्वकं मुदा ।
पुत्रत्वे कल्पितः पार्थ ! महाकालो महामतिः ॥ १७९ ॥
उक्तश्च यावद्ब्रह्माण्डमिदमास्ते शिवव्रत ! तावत्तिष्ठ शिवस्थाने शिववच्छिवभक्तितः देवेन च वरो दत्तस्त्वल्लिङ्गं योऽर्चयिष्यति । जितेन्द्रियः शुचिर्भूत्वा ऊर्ध्वं मल्लोकमेष्यति दर्शनं स्तवनं पूजा प्रणामश्च ततो जपः । दानं चात्र कृतं लिङ्गे ममाऽतितृप्तिकारणम् इत्युक्ते विस्मिता देवाः साधु साध्विति ते जगुः । ब्रह्मविष्णुमुखाश्चैव महाकालं प्रतुष्टुवुः ततः सुरैः स्तूयमानो वन्द्यमानश्च चारणैः । नृत्यद्भिरप्सरोभिश्च गीतैर्गन्धर्वजैः शुभैः
कोटिकोटिगणैश्चैव स्तुवद्भिः सर्वतो वृतः ॥ १८५ ॥
महाकालो रुद्रभवनं गतो भवपुरस्सरः । एवमेतन्महालिङ्गमुत्पन्नं कुरुनन्दन ! ॥१८६॥
कूपश्चापि सरः पुण्यं महाकालस्य सिद्धिदम् । अत्र ये मनुजाः पार्थ लिङ्गस्याराधने रताः महाकालः समालिङ्ग्य ताञ्छिवाय निवेदयेत् । एतदत्यद्भुतं लिङ्गं त्रिषु लोकेषु विश्रुतम् दृष्टं स्पृष्टं पूजितं च गतास्ते भवसद्मतत् । एवमेतानि लिङ्गानि सप्त जातानि फाल्गुन

ये शृण्वन्ति गृणन्त्येतत्तेऽपि धन्या नरोत्तमाः ॥ १६०

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखडे श्रीमहाकालमाहात्म्ये महाकालकरन्धमसम्वादे शिवपूजन-विधिनित्यकर्तव्यधर्मनिरूपणपूर्वकमहाकालशिवलोकप्राप्ति-वर्णनंनामैकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥४१॥

द्विचत्वारिंशोऽध्यायः

ऐतरेयब्राह्मणचरित्रवर्णनम्

नारद उवाच

ततो मया स्थापिते च स्थानेकालान्तरेण ह । चिन्तितंहृदयेभूयोद्विजानुग्रहकाम्यया
वासुदेवविहीनं हि तीर्थमेतन्न रोचते । असूर्यं हि जगद्यद्वत्स हि भूषणभूषणम् ॥२॥
यत्र नैव हरिः स्वामीतीर्थेगेहेऽथमानसे । शास्त्रेवा तदसत्सर्वं हांसं तीर्थं न वायसम्
तस्मात्प्रसाद्यवरदंतीर्थेऽस्मिन्पुरुषोत्तमम् । आनेष्येकलयासाक्षाद्विश्वानुग्रहकाम्यया
इतिसञ्चिन्त्य कौरव्य ततोऽहंचात्रसंस्थितः । ज्ञानयोगेनयोगीन्द्रंशतंवर्षाण्यतोषयम्
अष्टाक्षरं जपन्मन्त्रं संनिगृह्येन्द्रियाणि च । वासुदेवमयो भूत्वा सर्वभूतकृपापरः ॥३
एवं मयाऽऽराध्यमानो गरुडं हरिरास्थितः । गणकोटिपरिवृतः प्रत्यक्षः समजायत ॥

तमहं प्राञ्जलिर्भूत्वा दत्त्वाऽर्घ्यं विधिवद्धरेः ।
प्रत्यवोचं प्रणम्याऽथ प्रबद्धकरसम्पुटः ॥८॥

श्वेतद्वीपे पुरा दृष्टं मया रूपं तव प्रभो !। अजंसनातनं विष्णो ! नरनारायणात्मकम्
तद्रूपस्य कलामेकांस्थापयाऽत्र जनार्दन । यदि तुष्टोऽसिमेविष्णोतदिदंक्रियतांत्वया ॥
एवं मया प्रार्थितोऽथ प्रोवाच गरुडध्वजः । एवमस्तु ब्रह्मपुत्र यत्त्वयाऽभीप्सितं हृदि
तत्तथा भविता सर्वमप्यत्रस्थंसदैवहि । एवमुक्तागतेविष्णौ निवेश्य स्वकलांप्रभो ॥

मया संस्थापितो विष्णुर्लोकानुग्रहकाम्यया ।
यस्मात्स्वयं श्वेतद्वीपनिवास्यत्र हरिः स्थितः ॥१३॥

वृन्दोविश्वस्यविश्वाख्योवासुदेवस्ततःस्मृतः । कार्तिकेशुक्लपक्षे या भवत्येकादशीशुभा
स्नानं कृत्वा विधानेन तोयप्रस्रवणादिषु । योऽर्चयेदच्युतं भक्त्या पञ्चोपचारपूजया
उपोष्य जागरं कुर्याद्गीतवाद्यं हरेः पुरः । कथां वा वैष्णवीं कुर्याद्दम्भक्रोधविवर्जितः ॥
दानं दद्याद्यथाशक्त्यानियतो हृष्टमानसः । अनेकभवसम्भूतात्कल्मषादखिलादपि ॥
मुच्यतेऽसौ न सन्देहो यद्यपि ब्रह्मघातकः । गारुडेन विमानेन वैकुण्ठं पदमाप्नुयात्
कुलानां तारयेत्पार्थ ! शतमेकोत्तरं नरः । श्रद्धायुक्तं मुदा युक्तं सोत्साहं सस्पृहंतथा
अहङ्कारविहीनं च स्नानं धूपानुलेपनम् । पुष्पनैवेद्यसंयुक्तमर्घ्यदानसमन्वितम् ॥२०

यामे यामे महाभक्त्या कृतारार्तिकसंयुतम् ।
चामराह्लादसंयुक्तं भेरीनादपुरस्कृतम् ॥२१॥

पुराणश्रुतिसम्पन्नं भक्तिनृत्यसमन्वितम् । विनिद्रंक्षुत्तृषास्वादस्पृहाहीनं च भारत
तत्पादसौरभघ्राणसंयुतं विष्णुवल्लभम् । सगीतं सार्चनकरं तत्क्षेत्रगमनान्वितम् ॥
पायुरोधेन संयुक्तं ब्रह्मचर्यसमन्वितम् । स्तुतिपाठेन संयुक्तं पादोदकविभूषितम् ॥
सत्यान्वितं सत्ययोगसंयुतं पुण्यवार्त्तया । पञ्चविंशतिभिर्युक्तं गुणैर्यो जागरं नरः ॥

एकादश्यां प्रकुर्वीत पुनर्न जायते भुवि ॥२५॥

अत्र तीर्थवरे पूर्वमैतरेय इति द्विजः । सिद्धिं प्राप्तो महाभागो वासुदेवप्रसादतः ॥२६

अर्जुन उवाच

ऐतरेयः कस्य पुत्रो निवासः क्वाऽस्यवामुने !। कथंसिद्धिमगाद्धीमान्वासुदेवप्रसादतः

नारद उवाच

अस्मिन्नेव मम स्थाने हारीतस्याऽन्वयेऽभवत् ॥२८॥
माण्डूकिरिति विप्राग्र्यो वेदवेदाङ्गपारगः ॥२९॥

तस्याऽऽसीदितरानामभार्यासाध्वीगुणैर्युता । तस्यामुत्पद्यतसुतस्त्वैतरेय इतिस्मृतः
सच बाल्यात्प्रभृत्येवप्राग्जन्मन्यनुशिक्षितम् । जजापमन्त्रंत्वनिशंद्वादशाक्षरसञ्ज्ञितम्

न शृणोति नवक्त्येवमनसाऽपि च किञ्चन। एवंप्रभावःसोऽभूच्चबाल्येविप्रसुतस्तदा
ततो मूकोऽयमित्येव नानोपायैः प्रबोधितः। पित्रा यदान कुरुते व्यवहारायमानसम्
ततो निश्चित्य मनसा जडोऽयमिति भारत !।
अन्यां विवाहयामास दारान्पुत्रांस्तथाऽदधे ॥३४॥
पिङ्गानाम च सा भार्या तस्याः पुत्राश्च जज्ञिरे। चत्वारःकर्मकुशलावेदवेदाङ्गवादिनः
यज्ञेषु शान्तिहोमेषु द्विजैः सर्वत्रपूजिताः। ऐतरेयोऽपि नित्यं च त्रिकालं हरिमन्दिरे
जजाप परमं जाप्यं नान्यत्र कुरुते श्रमम्। ततो माता निरीक्ष्यैव सपत्नी तनयांस्तथा
दार्यमाणेनमनसातनयंवाक्यमब्रवीत्। क्लेशायैवचजातोऽसिधिङ् मे जन्मचजीवितम्
नार्यास्तस्या नृलोकेऽत्र वरैवाऽजननिः स्फुटम्।
विमानिता या भर्त्रा स्यान्न पुत्रः स्याद्गुणैर्युतः ॥३९॥
पिङ्गेयं कृतपुण्या वैयस्याःपुत्रा महागुणाः। वेदवेदाङ्गतत्त्वज्ञाः सर्वत्राऽभ्यर्चितागुणैः
तदहं पुत्र ! दुर्भाग्या महीसागरसङ्गमे। निमज्जिष्ये वरं मृत्युर्जीविते किं फलं मम
त्वमप्येवं महामौनी नन्द भक्तो हरेश्चिरम् ॥४१॥

नारद उवाच

इति मातुर्वचः श्रुत्वा प्रहसन्नैतरेयकः ॥४२ ॥
ध्यात्वा मुहूर्तंधर्मज्ञोमातरंप्रणतोऽब्रवीत्। मातर्मिथ्याभिभूताऽसिअज्ञानेज्ञानवत्यसि
अशोच्ये शोचसि शुभे ! शोच्ये नैवाऽपि शोचसि।
देहस्याऽस्य कृते मिथ्या संसारे किं विमुह्यसि ॥४३॥
मूर्खाचरितमेतद्धि मन्मातुरुचितं न हि। अन्यत्संसारसारं च सारमन्यच्चमोहिताः
प्रपश्यन्तियथारात्रौखद्योतंदीपवत्स्थितम्। यदिदंमन्यसेसारंशृणुतस्याऽप्यसारताम्
एवंविधं हि मानुष्यमागर्भादिति कष्टदम्। अस्थिपट्टतुलास्तम्भेस्नायुबन्धेनयन्त्रिते ॥
रक्तमांसमदालिप्ते विण्मूत्रद्रव्यभाजने। केशरोमतृणच्छन्ने सुवर्णत्वक्सुधूतके ॥
वदनैकमहाद्वारे षड्गवाक्षविभूषिते। ओष्ठद्वयकपाटे च तथा दन्तार्गलान्विते ॥४६॥
नाडीस्वेदप्रवाहे च कालवक्त्रानलस्थिते। एवम्विधे गृहे गेहीजीवो नामाऽस्तिशोभने

गुणत्रयमयी भार्या प्रकृतिस्तस्य तत्र च। बोधाहङ्कारकामाश्च क्रोधलोभादयोऽपिच
अपत्यान्यस्य हा कष्टमेवं मूढः प्रवर्तते। तस्य यो यो यथा मोहस्तथा तं शृणुतत्त्वतः
स्रोतांसि यस्य सततं प्रस्रवन्ति गिरेरिव। कफमूत्रादिकान्यस्य कृते देहस्य मुह्यति ॥
सर्वाशुचिनिधानस्य शरीरस्य न विद्यते। शुचिरेकत्रदेशोऽपि विण्मूत्रस्य दृतेरिव ॥
स्पृष्ट्वास्वदेहस्रोतांसिमृत्तोयैःशोध्यतेकरः। तथाप्यशुचिभाण्डस्यनविरज्यतिकिंनरः
कायःसुगन्धतोयाद्यैर्यत्नेनापिसुसंस्कृतः। न जहाति स्वकंभावंश्वपुच्छमिवनामितम्
स्वदेहाशुचिगन्धेन न विरज्यति यो नरः। विरागे कारणं तस्य किमन्यदुपदिश्यते ॥
गन्धलेपापनोदार्थंशौचंदेहस्यकीर्तितम्। द्वयस्यापगमात्पश्चाद्भावशुद्ध्याविशुध्यति ॥
गङ्गातोयेन सर्वेण मृद्भारैः पर्वतोपमैः। आमृत्योराचरञ्छौचं भावदुष्टो न शुध्यति ॥
तीर्थस्नानैस्तपोभिर्वा दुष्टात्मा नैव शुध्यति।
श्वेदितः क्षालितस्तीर्थे किं शुद्धिमधिगच्छति ॥६०॥
अन्तर्भावप्रदुष्टस्य विशतोऽपि हुताशनम्। न स्वर्गो नाऽपवर्गश्च देहनिर्दहनं परम्॥
भावशुद्धिः परंशौचं प्रमाणं सर्वकर्मसु। अन्यथालिङ्ग्यतेकान्ताभावेनदुहिताऽन्यथा
अन्यथैवस्तनं पुत्रश्चिन्तयत्यन्यथा पतिः। चित्तं विशोधयेत्तस्मात्किमन्यैर्बाह्यशोधनैः
भावतः सम्विशुद्धात्मास्वर्गंमोक्षंचविन्दति। ज्ञानामलाम्भसापुंसःसद्वैराग्यमृदा पुनः
अविद्यारागविण्मूत्रलेपगन्धविशोधनम्। एवमेतच्छरीरं हि निसर्गादशुचि विदुः ॥
त्वङ्मात्रसारनिःसारं कदलीसारसंनिभम्। ज्ञात्वैवंदोषवद्देहंयःप्राज्ञःशिथिलीभवेत्
स निष्क्रामति संसारे दृढग्राही स तिष्ठति। एवमेतन्महाकष्टं जन्मदुःखं प्रकीर्तितम्
पुंसामज्ञातदोषेण नानाकर्मवशेन च।
यथा गिरिवराक्रान्तः कश्चिद्दुःखेन तिष्ठति ॥६८
यथा जरायुणा देही दुःखं तिष्ठति वेष्टितः। पतितः सागरे यद्वद्दुःखमास्ते समाकुलः
गर्भोदकेन सिक्ताङ्गस्तथाऽऽस्ते व्याकुलः पुमान्।
लोहकुम्भे यथा न्यस्तः पच्यते कश्चिदग्निना ॥७०
गर्भकुम्भे तथा क्षिप्तः पच्यते जठराग्निना। सूचीभिरग्निवर्णाभिर्विभिन्नस्य निरन्तरम्

यद्दुःखंजायते तस्य तद्गर्भेऽष्टगुणं भवेत्। इत्येतद्गर्भदुःखं हि प्राणिनां परिकीर्तितम्
चरस्थिराणां सर्वेषामात्मगर्भानुरूपतः। तत्रस्थस्य च सर्वेषां जन्मनां स्मरणंभवेत्
मृतश्चाऽहं पुनर्जातो जातश्चाऽहं पुनर्मृतः। नानायोनिसहस्राणि मया दृष्टान्यनेकधा
अधुनाजातमात्रोऽहं प्राप्तसंस्कार एव च। ततः श्रेयः करिष्यामियेन गर्भोनसम्भवेत्
अध्येष्यामिहरेर्ज्ञानं संसारविनिवर्तनम्। एवं सञ्चितयन्नास्ते मोक्षोपायंविचिन्तयन्
गर्भात्कोटिगुणंदुःखंजायमानस्यजायते। गर्भवासेस्मृतिर्याऽऽसीत्साजातस्यप्रणश्यति
स्पृष्टमात्रस्य बाह्येन वायुनामूढताभवेत्। सम्मूढस्य स्मृतिभ्रंशः शीघ्रं सञ्जायते पुनः
स्मृतिभ्रंशात्ततस्तस्य पूर्वकर्मवशेन च। रतिः सञ्जायते तूर्णं जन्तोस्तत्रैव जन्मनि॥
रक्तोमूढश्च लोकोऽयमकार्येसम्प्रवर्तते। तत्राऽऽत्मानं न जानाति न परं नच दैवतम्
न शृणोति परं श्रेयः सति चक्षुषि नेक्षते। समे पथि समैर्गच्छन्स्खलतीव पदे पदे॥

सत्यां बुद्धौ न जानाति बोध्यमानो बुधैरपि।
संसारे क्लिश्यते तेन रागमोहवशानुगः॥ ८२॥

गर्भस्मृतेरभावेन शास्त्रमुक्तं महर्षिभिः। तद्दुःखकथनार्थाय स्वर्गमोक्षप्रसाधकम्॥
ये शास्त्रज्ञाने सत्यस्मिन्सर्वकर्मार्थसाधके। न कुर्वन्त्यात्मनःश्रेयस्तदत्रपरमद्भुतम्
अव्यक्तेन्द्रियवृत्तित्वाद्बाल्येदुःखं महत्पुनः। इच्छन्नपिनशक्नोति वक्तुं कर्तुंच किञ्चन
दन्तोत्थाने महद्दुःखं मौलेन व्याधिना तथा। बालरोगैश्चविविधैःपीडा बालग्रहैरपि
तृड्बुभुक्षापरीताङ्गः क्वचित्तिष्ठति रारटन्। विण्मूत्रभक्षणाद्यंचमोहाद्बालःसमाचरेत्
कौमारे कर्णवेधेन मातापित्रोर्विताडनैः। अक्षराध्ययनाद्यैश्चदुःखं स्याद्गुरुशासनात्
प्रमत्तेन्द्रियवृत्तैश्च कामरागप्रपीडनात्। रागोद्वृत्तस्यसततं कुतः सौख्यं हि यौवने॥
ईर्ष्यया सुमहद्दुःखं मोहाद्रक्तस्य जायते। मत्तस्य कुपितस्यैव रागो दोषाय केवलम्

न रात्रौ विन्दते निद्रां कामाग्निपरिखेदितः।
दिवाऽपि हि कुतः सौख्यमर्थोपार्जनचिन्तया॥९१॥

नारीषु त्वनुभूतासु सर्वदोषाश्रयासु च। विण्मूत्रोत्सर्गसदृशं सौख्यं मैथुनजंस्मृतम्
सन्मानमपमानेन वियोगेनेष्टसङ्गमः। यौवनं जरया ग्रस्तं क्व सौख्यमनुपद्रवम्॥९३॥

वलीपलितकायेन शिथिलीकृतविग्रहः। सर्वक्रियास्वशक्तश्च जरया जर्ज्जरीकृतः॥९४
स्त्रीपुंसोर्यौवनं रूपं यदन्योन्याश्रयं पुरा। तदेवं जरया ग्रस्तमुभयोरपि न प्रियम्॥
जराभिभूतःपुरुषः पत्नीपुत्रादिबान्धवैः। अशक्तत्वाद्दुराचारैर्भृत्यैश्च परिभूयते॥९६
धर्ममर्थं च कामं च मोक्षं च नातुरो यतः। शक्तः साधयितुंतस्माद्युवाधर्मं समाचरेत्
वातपित्तकफादीनां वैषम्यं व्याधिरुच्यते। वातादीनां समूहश्च देहोऽयं परिकीर्तितः

तस्माद्व्याधिमयं ज्ञेयं शरीरमिदमात्मनः।
रोगैर्नानाविधैर्यान्ति देहे दुःखान्यनेकशः॥ ९९॥

तानि च स्वात्मवेद्यानिकिमन्यत्कथयाम्यहम्। एकोत्तरंमृत्युशतमस्मिन्देहेप्रतिष्ठितम्
तत्रैकःकालसंयुक्तःशेषास्त्वागन्तवःस्मृताः। येत्विहागन्तवःप्रोक्तास्तेप्रशाम्यन्तिभेषजैः
जपहोमप्रदानैश्चकालमृत्युर्नशाम्यति। विविधाव्याधयःशस्त्राःसर्पाद्याःप्राणिनस्तथा

विषाणि चाऽभिचाराश्च मृत्योर्द्वाराणि देहिनाम्।
पीडितं सर्परोगाद्यैरपि धन्वन्तरिःस्वयम्॥ १०३॥

स्वस्थीकर्तुं नशक्नोतिकालप्राप्तंहि देहिनम्। नौषधंनतपोमन्त्रानमित्राणिनबान्धवाः
शक्नुवन्ति परित्रातुं नरं कालेन पीडितम्। रसायनतपोजप्यैर्योगसिद्धैर्महात्मभिः॥
कालमृत्युरपि प्राज्ञैर्जीयते नापि संयुतैः। नास्तिमृत्युसमंदुःखंनास्तिमृत्युसमंभयम्
नास्तिमृत्युसमस्त्रासःसर्वेषामपिदेहिनाम्। सद्भार्यापुत्रमित्राणिराज्यैश्वर्यसुखानिच
आबद्धानिस्नेहपाशैर्मृत्युःसर्वाणिकृन्तति। किंनपश्यसिमातस्त्वंसहस्रस्याऽपिमध्यतः
जनाः शतायुषः पञ्च भवन्ति न भवन्ति वा। अशीतिका विपद्यन्तेकेचित्सप्ततिकानराः
परमायुःस्थिता षष्टिस्तदप्यस्ति न निश्चितम्। तस्य यावद्भवेदायुर्देहिनःपूर्वकर्मभिः
तस्यार्धमायुषो रात्रिर्हरते मृत्युरूपिणी। बालभावेन मोहेन वार्धके जरया तथा॥
वर्षाणां विंशतिर्याति धर्मकामार्थवर्जितः। आगन्तुकैर्भयैः पुंसां व्याधिशोकैरनेकधा
हियतेऽर्द्धं हि तत्राऽपि यच्छेषंतद्धिजीवितम्। जीवितान्तेचमरणंमहाघोरमवाप्नुयात्
जायते योनिकोटीषु मृतः कर्मवशात्पुनः। देहभेदेन यः पुंसां वियोगः कर्मसंख्यया
मरणं तद्धिनिर्दिष्टं न नाशः परमार्थतः।

महातमः प्रविष्टस्य च्छिद्यमानेषु मर्मसु ॥ ११५ ॥
यद्दुःखं मरणं जन्तोर्न तस्येहोपमा क्वचित् । हातातमातर्हाकान्तेक्रन्दत्येवंसुदुःखितः
मण्डूक इव सर्पेण गीर्यते मृत्युना जनः । वान्धवैः सम्परित्यक्तः प्रियैश्च परिवारितः
निःश्वसन्दीर्घमुष्णं च मुखेन परिशुष्यता । चतुरन्तेषु खट्वायाः परिवर्तन्मुहुर्मुहुः ॥
सम्मूढः क्षिपतेऽत्यर्थं हस्तपादावितस्ततः । खट्वातोवाञ्छतेभूमिंभूमेः खट्वांपुनर्महीम्
विवस्त्रो मुक्तलज्जश्च विष्ठामूत्रानुलेपितः । याचमानश्च सलिलं शुष्ककण्ठोष्ठतालुकः
चिन्तयानः स्ववित्तानिकस्यैतानि मृते मयि । पश्चावटान्खनमानः कालपाशेन कर्षितः
म्रियतेपश्यतामेव गले घुघुंरराववत् । जीवस्तृणजलूकेव देहाद्देहंविशेत्क्रमात् ॥१२२॥
सम्प्राप्योत्तरमंशेन देहं त्यजति पूर्वकम् । मरणात्प्रार्थना दुःखमधिकं हि विवेकिनः
क्षणिकं मरणे दुःखमनन्तं प्रार्थनाकृतम् । ज्ञातं मयैतदधुना मृतो भवति सद्गुरुः ॥
न परः प्रार्थयेद्भूयस्तृष्णालाघवकारणम् । आदौदुःखंतथामध्येह्यन्त्येदुःखंचदारुणम्
निसर्गात्सर्वभूतानामिति दुःखपरम्परा ।
क्षुधा च सर्वरोगाणां व्याधिः श्रेष्ठतमः स्मृतः ॥ १२६
स चान्नौषधिलेपेन क्षणमात्रं प्रशाम्यति । क्षुद्व्याधेर्वेदनातीव्रानिःशेषबलकृन्तनी ॥
तयाऽभिभूतो म्रियतेयथान्यैर्व्याधिभिर्नरः । राज्ञोऽभिमानमात्रं हि ममैव विद्यतेगृहे
सर्वमाभरणं भारं सर्वमालेपनं मम । सर्वं प्रलपितं गीतं नित्यमुन्मत्तचेष्टितम् ॥
इत्येवंराज्यसम्भोगैःकुतःसौख्यं विचारतः । नृपाणांव्यग्रचित्तानामन्योन्यविजिगीषया
प्रायेण श्रीमदालेपान्नहुषाद्यामहानृपाः । स्वर्गंप्राप्यापिपतिताः कः श्रियोविन्दतेसुखम्
उपर्युपरि देवानामन्योन्यातिशये स्थितम् । नरैः पुण्यफलं स्वर्गे मूलच्छेदेन भुज्यते
न चान्यत्क्रियते कर्म सोऽत्र दोषः सुदारुणः । छिन्नमूलतरुर्यद्वदवशः पतते क्षितौ ॥
पुण्यमूलक्षयेतद्वत्पातयन्ति दिवौकसः । इति स्वर्गेऽपिदेवानांनास्तिसौख्यंविचारतः
तथा नारकिणां दुःखं प्रसिद्धं किं च वर्ण्यते ।
स्थावरेष्वपि दुःखानि दावाग्निहिमशोषणम् ॥ १३५ ॥
कुठारैश्छेदनंतीव्रं वल्कलानां च तक्षणम् । पर्णशाखाफलानां च पातनं चण्डवायुना

अपमर्दश्च सततंगजैर्वन्यैश्च देहिभिः । तृड्बुभुक्षा च सर्पाणांक्रोधोदुःखं च दारुणम्
दुष्टानां घातनं लोके पाशेन च निबन्धनम् । एवं सरीसृपाणां च दुःखं मातर्मुहुर्मुहुः
अकस्माज्जन्ममरणं कीटादीनांतथाविधम् । वर्षाशीतातपैर्दुःखं सुकष्टं मृगपक्षिणाम्
क्षुत्तृट्क्लेशेनमहतासन्त्रस्ताश्चसदामृगाः । पशुनागनिकायानांशृणुदुःखानि यानि च
क्षुत्तृट्छीतादिदमनं वधबन्धनताडनम् । नासाग्रवेधनं त्रासः प्रतोदाङ्कुशताडनम् ॥
वेणुकुन्तादिनिगडमुद्गराऽङ्कुशताडनम् । भारोद्वहनसंक्लेशं शिक्षायुद्धादिपीडनम् ॥
आत्मयूथवियोगश्च वने च नयनादिकम् । दुर्भिक्षं गर्भगत्वं च मूर्खत्वं च दरिद्रता
अधरोत्तरभावश्च मरणं राष्ट्रविभ्रमः ।
अन्योन्याभिभवाद्दुःखमन्योन्यातिशयात्पुनः ॥ १४४ ॥
अनित्यता प्रभावाणामुच्छ्रयाणां च पातनम् ।
इत्येवमादिभिर्दुःखैर्यस्माद्व्याप्तं चराचरम् ॥ १४५ ॥
निरयादिमनुष्यान्तं तस्मात्सर्वं त्यजेद् बुधः ।
स्कन्धात्स्कन्धं नयेद्भारं विश्रामंमन्यतेऽन्यथा ॥ १४६ ॥
तद्वत्सर्वमिदंलोके दुःखं दुःखेन शाम्यति । एवमेतज्जगत्सर्वमन्योन्यातिशयोच्छ्रितम्
दुःखैराकुलितंज्ञात्वानिर्वेदंपरमाप्नुयात् । निर्वेदाच्चविरागःस्याद्विरागाज्ज्ञानसम्भवः
ज्ञानेन तं परं ज्ञात्वा विष्णुं मुक्तिमवाप्नुयात् । नाहमेतादृशेलोके रमेयंजननि!क्वचित्
जहंसो यथा शुद्धः काकामेध्यप्रदर्शकः । शृणु मातर्यत्र संस्थो रमेयं निरुपद्रवः
अविद्यायनमत्युग्रं नानाकर्मातिशाखिनम् । सङ्कल्पदंशमकरं शोकहर्षहिमातपम् ॥
मोहान्धकारतिमिरं लोभव्यालसरीसृपम् ।
विषयानन्यथाध्वानं कामक्रोधविमोक्षकम् ॥ १५२ ॥
तदतीत्यमहादुर्गंप्रविष्टोऽस्मि महद्वनम् । नतत्प्रविश्य शोचन्ति न प्रदुष्यन्ति तद्विदः
न च बिभ्यति केषाञ्चिन्नाऽस्य बिभ्यति केचन ॥ १५४ ॥
तस्मिन्वने सप्तमहाद्रुमास्तु सप्तैव नद्यश्च फलानि सप्त ।
सप्ताश्रमाः सप्त समाधयश्च दीक्षाश्च सप्तैतदरण्यरूपम् ॥ १५५ ॥

पञ्चवर्णानि दिव्यानि चतुर्वर्णानि कानिचित् ।
त्रिद्विवर्णैकवर्णानि पुष्पाणि च फलानि च ॥ १५६ ॥
सृजन्तः पादपास्तत्र वाप्यस्तिष्ठन्ति तद्वनम् ॥ १५७ ॥
सप्त स्त्रियस्तत्र वसन्ति सत्यस्त्ववाङ्मुख्यो भानुमतो भवन्ति ।
ऊर्ध्वं रसानाददते प्रजाभ्यः सर्वाश्च तास्तत्त्वतः कोऽपि वेद ॥१५८॥
सप्तैव गिरयश्चाऽत्र धृतं यैर्भुवनत्रयम् । नद्यश्च सरितः सप्त ब्रह्मवारिवहाः सदा ॥
तेजश्चाऽभयदानत्वमद्रोहः कौशलं तथा । अचापल्यमथाऽक्रोधः प्रियवादश्च सप्तमः
इत्येते गिरयो ज्ञेयास्तस्मिन्विद्यावने स्थिताः ।
दृढनिश्चयस्तथा भासा समता निग्रहो गुणः ॥ १६१ ॥
निर्ममत्वं तपश्चाऽत्रसन्तोषः सप्तमो ह्रदः । भगवद्गुणविज्ञानाद्भक्तिः स्यात्प्रथमानदी
पुष्पादिपूजा द्वितीया तृतीया च प्रदक्षिणा । चतुर्थी स्तुतिवाग्रूपा पञ्चमीईश्वरार्पणा
षष्ठी ब्रह्मैकता प्रोक्ता सप्तमी सिद्धिरेव च । सप्त नद्योऽत्र कथिता ब्रह्मणा परमेष्ठिना
ब्रह्मा धर्मो यमश्चाऽग्निरिन्द्रो वरुण एव च ॥ १६५ ॥
धनदश्च ध्रुवादीनां सप्तकानर्चयन्त्यमी । नदीनां सङ्गमस्तत्र वैकुण्ठसमुपह्वरे ॥१६६
आत्मतृप्ता यतो यान्ति शान्ता दान्ताः परात्परम् ।
केचिद्द्रुमाः स्त्रियः केचित्केचित्तत्त्वविदोऽपरे ॥ १६७ ॥
सरितः केचिदाहुः स्म सप्तैव ज्ञानवित्तमाः । अनपेतव्रतकामोऽत्र ब्रह्मचर्यं चरामि
ब्रह्मैव समिधस्तत्र ब्रह्माग्निर्ब्रह्मसंस्तरः । आपो ब्रह्मगुरुर्ब्रह्म ब्रह्मचर्यमिदं मम ॥१६९
एतदेवेदृशं सूक्ष्मं ब्रह्मचर्यं विदुर्बुधाः । गुरुं च शृणु मे मातर्यो मे विद्याप्रदोऽभवत्
एकः शास्ता न द्वितीयोऽस्ति शास्ता ह्वद्येव तिष्ठन्पुरुषं प्रशास्ति ।
तेनाभियुक्तः प्रणवादिवोदकं यथा नियुक्तोऽस्मि तथाऽऽचरामि ॥ १७१ ॥
एकोगुरुर्नास्ति तथा द्वितीयो हृदि स्थितस्तमहं नु ब्रवीमि ।
यं चावमान्यैव गुरुं मुकुन्दं पराभूता दानवाः सर्व एव ॥ १७२ ॥
एको बन्धुर्नास्ति ततो द्वितीयो हृदि स्थितं तमहमनुब्रवीमि ।

तेनानुशिष्टा बान्धवा बन्धुमन्तः सप्तर्षयः सप्त दिवि प्रभान्ति ॥ १७३ ॥
ब्रह्मचर्यं च संसेव्यं गार्हस्थ्यं शृणु यादृशम् ।
पत्नी प्रकृतिरूपा मे तच्चितो नाऽस्मि कर्हिचित् ॥१७४॥
मच्चित्ता सा सदा मातर्मम सर्वार्थसाधनी ।
घ्राणं जिह्वा च चक्षुश्च त्वक्च श्रोत्रं च पञ्चमम् ॥ १७५ ॥
मनो बुद्धिश्च सप्तैते दीप्यन्ते पावका मम ।
गन्धो रसश्च रूपं च शब्दः स्पर्शश्च पञ्चमम् ॥ १७६ ॥
मन्तव्यमथ बोद्धव्यंसप्तैताःसमिधो मम । हुतंनारायणध्यानाद्भुङ्क्तेनारायणःस्वयम्
एवम्विधेन यज्ञेन यजाम्यस्मि तमीश्वरम् ।
अकामयानस्य च सर्वकामो भवेद्विषाणस्य च सर्वदोषः ॥ १७८ ।
न मे स्वभावेषु भवन्ति लेपास्तोयस्य बिन्दोरिव पुष्करेषु ।
नित्यस्य मे नैव भवन्त्यनित्या निरीक्षमाणस्य बहुस्वभावात् । ।१७९ ॥
न सज्जते कर्मसु भोगजालं दिवीव सूर्यस्य मयूखजालम् ॥ १८० ॥
एवम्विधेन पुत्रेण मा मातर्दुःखिनो भव । तत्पदं त्वाञ्च नेष्यामि न यत्क्रतुशतैरपि ॥
इति पुत्रवचःश्रुत्वा विस्मिता इतराऽभवत् । चिन्तयामास यद्येवं विद्वान्ममसुतोदृढम्
लोकेषुख्यातिमायातिततोमेस्याद्यशःपरम् । इत्यादिचिन्तयन्त्यांचरजन्यांभगवान्हरिः
प्रहृष्टस्तस्य तैर्वाक्यैर्विस्मितः प्रादुरास च । मूर्तेः स्वयं विनिष्क्रम्य शङ्खचक्रगदाधरः
जगदुद्भासयन्भासा सूर्यकोटिसमप्रभः । ततो निष्पत्य धरणीं हृष्टरोमाऽऽश्रुगद्गदः ॥
मूर्ध्नि बद्ध्वाञ्जलिं धीमानैतरेयोऽथ तुष्टुवे ॥ १८६ ॥
नमस्तुभ्यं भगवते वासुदेवाय धीमहि । प्रद्युम्नायाऽनिरुद्धाय नमः सङ्कर्षणाय च ॥
नमो विज्ञानमात्राय परमानन्दमूर्तये । आत्मारामाय शान्ताय निवृत्तद्वैतदृष्टये ॥
आत्मानन्दानुभूत्यैव सम्यक्त्यक्तोर्मये नमः । हृषीकेशाय महते नमस्तेऽनन्तशक्तये ॥
वचस्युपरते प्राप्यो य एको मनसा सह । अनामरूपचिन्मात्रः सोऽव्यान्नःसदसत्परः
यस्मिन्निदं यतश्चेदं निष्ठत्यपैति जायते । मृण्मयेष्विव मृज्जातिस्तस्मै ते ब्रह्मणे नमः

यन्नस्पृशन्ति न विदुर्मनोबुद्धीन्द्रियासवः। अन्तर्बहिश्च विततंव्योमवत्प्रणतोऽस्म्यहम्
देहेन्द्रियप्राणमनोधियोऽमी यदंशबद्धाः प्रचरन्ति कर्मसु।
नैवाऽन्यदालोहमिव प्रतप्तं स्थानेषु तद्द्रष्टपदेन एते ॥ १६३ ॥
चतुर्भिश्च त्रिभिर्द्वाभ्यामेकधा प्रणमामि तम्। पूर्वापरापरयुगे शास्तारं परमीश्वरम्
हित्वा गतीर्मोक्षकामा यं भजन्ति दशात्मकम्। तं परं सत्यममलंत्वांवयंपर्युपास्महे
ॐनमो भगवते महापुरुषाय महानुभावाय विभूतिपतये सकलसात्वतपरिवृढनिकर-
करकमलोत्पलकुड्मलोपलालितचरणारविन्दयुगल परमपरमेष्ठिन्नमस्ते ॥१६६॥
तवाग्निरास्यं वसुधाङ्घ्रियुग्मं नभःशिरश्चन्द्ररवी च नेत्रे।
समस्तलोका जठरं भुजाश्च दिशश्चतस्रो भगवन्नमस्ते !॥ १६७ ॥
जन्मानि तावन्ति न सन्ति देव ! निष्पीड्य सर्वाणि च सर्वकालम्।
भूतानि यावन्ति मयाऽत्र भीमे पीतानि संसारमहासमुद्रे ॥ १६८ ॥
सम्पच्छिलानां हिमवन्महेन्द्रकैलासमेर्वादिषु नैव तादृक्।
देहाननेकाननुगृह्णतो मे प्राप्ताऽस्ति सम्पन्महती यथेश !॥ १६६ ॥
न सन्ति ते देव भुवि प्रदेशा न येषु जातोऽस्मि तथा विनष्टः।
भूत्वा मया येषु न जन्तवश्च सम्भक्षितो वा न च भूतसङ्घैः ॥२००॥
शोकाभिभूतस्य ममाऽश्रु देव ! यावत्प्रमाणं पतितं भवेषु।
तावत्प्रमाणं न जलं पयोदा मुञ्चन्ति दिव्यैरपि वर्षलक्षैः ॥ २०१ ॥
मन्ये धरित्रीपरमाणुसंख्यामुपैति पित्रोर्गणना न मह्यम्।
मित्राण्यमित्राण्यनुजीव्यबन्धून्संख्यानुमीशोऽस्मि न देवदेव !॥ २०२ ॥
त्वय्यर्पितं नाथ ! पुनः पुनर्मे मनः समाक्षिप्य सुदुर्द्धरारि।
कमो वशं क्रोधमुखैः सहायैः करोति किं तद्भगवन्करोमि ॥२०३ ॥
सोऽहं भृशार्तः करुणाकरस्त्वं संसारगर्ते पतितस्य विष्णो !।
महात्मनां संश्रयमभ्युपेतो नैवाऽवसीदत्यपि दुर्गतोऽपि ॥ २०४ ॥
परायणं रोगवतो हि वैद्यो महाब्धिमग्नस्य च नौर्नरस्य।

बालस्य मातापितरौ सुघोरसंसारखिन्नस्य हरे ! त्वमेव ॥ २०५ ॥
प्रसीद सर्वेश्वर ! सर्वभूत ! सर्वस्य हेतो ! परमार्थसार !।
मामुद्धराऽस्मादुरुदुःखसंघात्संसारगर्तात्स्वपरिग्रहेण ॥ २०६ ॥
क्षुत्तृट्त्रिधातुभिरिमं मुहुरर्द्यमानं शीतोष्णवातसलिलैरितरेतराच्च।
कामाग्निनाऽच्युत ! रुषा च सुदुर्भरेण सम्पश्यतो मम उरुक्रम सीदतो हि
भवन्तु भद्राणि समस्तदोषाः प्रयान्तु नाशं जगतोऽखिलस्य।
मयाऽद्य भक्त्या परमेश्वरे प्रभौ स्तुते जगद्धातरि वासुदेवे ॥ २०८ ॥
ये भूतले ये दिवि चाऽन्तरिक्षे रसातले प्राणिगणाश्च केचित्।
भवन्तु ते सिद्धियुजो मयाऽद्य स्तुते जगद्धातरि वासुदेवे ॥ २०६ ॥
अज्ञानिनो ज्ञानविदो भवन्तु प्रशान्तिभाजः सततोग्रचित्ताः।
मया च विश्वम्भरणे ह्यनन्ते स्तुते जगद्धातरि वासुदेवे ॥ २१० ॥
शृण्वन्ति ये मे स्तुवतस्तथाऽन्ये पश्यन्ति ये मामिदमीरयन्तम्।
देवासुराद्या मनुजास्तिरश्चो भवन्तु तेऽप्यच्युतयोगभाजः ॥ २११ ॥
ये चाऽपि मूका विकलेन्द्रियत्वात्पठन्ति नो नैव विलोकयन्ति।
पश्वादयः कीटपिपीलिकाद्या भवन्तु तेऽप्यच्युतयोगभाजः ॥ २१२ ॥
नश्यन्तु दुःखानि जगत्यपेतु लोभादिको दोषगणः प्रजाभ्यः।
यथाऽऽत्मनि भ्रातरि चाऽऽत्मजे वा तथा नरस्याऽस्तु जनेऽपि भावः ॥
संसारवैद्येऽखिलदोषहानिविचक्षणे निर्वृतिहेतुभूते।
संसारबन्धाः शिथिलीभवन्तु हृदि स्थिते सर्वजनस्य विष्णौ ॥२१४॥
पापं प्रणाशं मम च प्रयातु यन्मानसं यच्च करोमि वाचा।
शारीरमत्याचरितं च यन्मे स्मृते जगद्धातरि वासुदेवे। २१५॥
यथा हि वा वासुदेवेति प्रोक्ते सङ्कीर्त्तने विष्णुभक्तस्य वाऽपि।
मृते हरौ वाऽपि प्रयाति पापं सत्येन मे नश्यतां तेन पापम्॥ २१६ ॥
मूढोऽयमल्पमतिरल्पविचेष्टितोऽयं क्लिष्टं मनोऽपि विषयैर्मयि न प्रसङ्गि।

इत्थं कृपां कुरु मयि प्रणतेऽखिलेश! त्वां स्तोतुमम्बुजभवोऽपिहि देव! नेशः
स त्वं प्रसीद भगवन्कुरु मय्यनाथे विष्णो! कृपांपरमकारुणिकःकिलत्वम्
संसारसागरनिमग्नमनन्तदीनमुद्धर्तुमर्हसि हरे! पुरुषोत्तमोऽसि ॥२१८॥

इत्थं स्तुतः स भगवानैतरेयेण भारत !। वासुदेवो विशालात्मा सानन्दमिदमाह तम्
वत्सैतरेय! तुष्टोऽस्मि भक्त्याऽनेन स्तवेन ते। वरंवृणुष्वमत्तस्त्वं दुर्लभंयदभीप्सितम्

ऐतरेय उवाच

एष एव वरो नाथ! मम नित्यमभीप्सितः। मज्जतो घोरसंसारे कर्णधारो हरे! भव॥

श्रीभगवानुवाच

मुक्त एवाऽसि संसाराद्यस्य ते भक्तिरीदृशी। ग्रहैर्महाग्रहैर्बद्धो नैव ते द्वित्रयोदशी॥
यश्च स्तोत्रेण सततं गुप्तक्षेत्रसमीहितम्। स्तोष्यते वासुदेवं मां स पापक्षयमाप्स्यति
यस्मादेतेन स्तोत्रेणपापं नाशमवाप्स्यति। अघनाशनमित्येवतस्मात्ख्यातिमवाप्स्यति
एकादश्यामुपोष्यैव ममाऽग्रे यःपठिष्यति। स्तवमेनंस पूतात्मा मम लोकमवाप्स्यति
सर्वेषामेव क्षेत्राणां गुप्तक्षेत्रं प्रियं यथा। तथा सर्वस्तवानाञ्च स्तवोऽयं सुप्रियो मम

यानि चोद्दिश्य भूतानि जप्यतेऽसौ महात्मभिः।
तानि शान्ति भगं प्रज्ञां प्राप्स्यन्ति कृपया मम॥ २२७॥

त्वंचवत्सश्रौतधर्मान्सम्यगाचर श्रद्धया। नतैर्वन्धं मयिन्यस्तैराप्स्यनभिसन्धितैः
यज यज्ञैरवाप्यैव दारान्नन्दय मातरम्। मयि ध्यानेन तीव्रेणमामवाप्स्यस्यसंशयम्॥
बुद्धिर्मनोऽथ भूतानि बुद्धिकर्मेन्द्रियाणि च। त्रयोदशग्रहैर्ये स्युस्त्रयोदश महाग्रहाः॥
बोद्धव्यमथ मन्तव्यमहन्ता शब्द एव च। स्पर्शो रसो रूपगन्धौ वचनादानमेव च॥
विहृत्युत्सर्ग आनन्दस्त्रयोदश महाग्रहाः। एतान्महाग्रहान्पुत्र शुद्धाञ्छुद्धैः स्वकैर्ग्रहैः
गृहाण ध्यानयोगेन ममैवंमोक्षमाप्स्यसि। एवं त्वं कर्मभिर्वीरनैष्कर्म्यंसमवाप्स्यसि
शुल्वं रसेन सम्विद्धं दक्षो हेम यथाऽश्नुते। वर्णाश्रमाचारव्रता मयि सन्यस्तकर्मणा
मदनुध्यानयुक्तेन मोक्षो नास्तीह दुर्लभः तस्मादेवं वर्तमानो नन्दव्रतपरायणः॥
उद्धृत्य सप्तपुरुषांल्लयं मयि गमिष्यसि। साम्प्रतं प्रतिभास्यन्ति वेदाश्चापठिताअपि

ततस्त्वं कोटितीर्थे च यज्ञे वै हरिमेधसः।
याहि तत्र भविष्यं ते सर्वं मातुरभीप्सितम्॥ २३७॥

इत्युक्त्वा भगवान्विष्णुर्मूर्तिमध्ये विवेश ह। विलोक्यमानो निमिषंमात्राचैवसुतेनच
ततो मूर्तिं नमस्कृत्य वासुदेवस्य विस्मितः। ऐतरेयः स्वजननीं मुदितोवाक्यमब्रवीत्
पुराऽहमभवं शूद्रो भीतः संसारदोषतः। परिनिष्ठागतं धर्मं ब्राह्मणं शरणं गतः॥२४०
स कृपालुर्मम प्राह मन्त्रं वै द्वादशाक्षरम्। सदेमं जपचेत्युक्त्वा तमहं जप्तवान्सदा॥

तेन जाप्यप्रभावेण ममोत्पत्तिस्तवोदरात्।
जातस्मृतिर्विष्णुभक्तिः स्थितिरत्र च सर्वदा॥ २४२॥

इदानीञ्च प्रयाम्येष यज्ञं तं हरिमेधसः। त्वद्रूपं विष्णुप्रीत्यर्थं प्रणम्य त्वां प्रसादये॥
ततोमहीनगरकाख्येकोटितीर्थतलस्थितम्। यजन्तं सम्भृतं विप्रैःकोटिशस्तमुपागमत्
गेहाय मातरं प्रोच्य स य वान्द्विजः। नमस्तस्मै भगवते विष्णवेऽकुण्ठमेधसे
यन्मायामोहितधियो भ्रमामः कर्मसागरे। इति श्लोकं महार्थं ते हरिमेधमुखाद्द्विजाः
आकर्ण्याऽऽसनपूजाद्यैः पूजयामासुरङ्गतम्। ततोवेदार्थनैपुण्यैस्तेनते तोषिताद्विजाः
प्रददुर्दक्षिणां सर्वां हरिमेधाः सुतामपि। द्रव्यं कन्याञ्च संगृह्य स्वगृ समुपागमत्
वन्दयित्वा स्वजननीं पुत्रानुत्पाद्य चाऽमलान्। इष्ट्वा यज्ञैरैतरेयो द्वाद ततत्परः॥
वासुदेवानुध्यानेन मोक्षं पश्चादुपागतः। एवं विधो वासुदेवः स्वयमः स्ति भारत
योऽर्चयेत्पूजयेत्स्तौति सर्वं तस्याऽक्षयं विदुः। शिवधर्मेषु यत्प्रोक्तं फलपूर्वंमया तव

तादृशं लभते मर्त्यो वासुदेवप्रसादतः॥ २५२॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराणे एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
कौमारिकाखण्डे श्रीवृद्धवासुदेवमाहात्म्यवर्णन ऐतरेयब्राह्मणचरित्र-
वर्णनं नाम द्विचत्वारिंशोऽध्यायः॥ ४२॥

त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः

सभट्टादित्यस्थापनं सूर्यमहिमवर्णनमेतरेयाय वाद्गानपुरःसरं भट्टादित्य-पूजामाहात्म्यवर्णनम्

श्रीनारद उवाच

ततोऽहं पार्थ भूयोऽपि जनानुग्रहकाम्यया । प्रत्यक्षदेवं मार्तण्डमत्राऽऽनेतुमियेष ह
सर्वेषां प्राणिनां यस्मादुडुपो भगवान्रविः । इहामुत्र च कौन्तेयविश्वोद्धारी रविर्मतः
ये स्मरन्ति रविं भक्त्या कीर्तयन्ति च ये नराः ।
पूजयन्ति च ये नित्यं कृतार्थास्ते न संशयः ॥ ३ ॥
सूर्यभक्तिपरा येच्च नित्यं तद्गतमानसाः । ये स्मरन्ति सदा सूर्यं न ते दुःखस्यभागिनः
भवनानि मनोज्ञानि विविधाभरणाःस्त्रियः । धनं चाऽदृष्टपर्यन्तं सूर्यपूजाविधेः फलम्
दुर्लभा भक्तिः सूर्ये वा दुर्लभं तस्य चाऽर्चनम् ।
दानं च दुर्लभं तस्मै ततो होमश्च दुर्लभः ॥ ६ ॥
नमस्कारादिसंयुक्तं रविरित्यक्षरद्वयम् । जिह्वाग्रे वर्तते यस्य सफलं तस्य जीवितम्
इत्यहं हृदि सञ्चिन्त्य माहात्म्यंरविजं महत् । पूर्णं वर्षशतं पार्थ रविभक्त्याह्यतोषयम्
जपेन सुविशुद्धेन च्छन्दसां वायुभोजनः । ततः खाद्द्वितीयांमूर्तिंकृत्वायोगबलाद्विभुः
तेजसा दुर्दृशो भास्वान्प्रत्यक्षः समजायत ॥ १० ॥
तमहं प्राञ्जलिर्भूत्वा नमस्कृत्य रविं प्रभुम् । सामभिर्विविधैर्देवं पर्यतोषयमीश्वरम् ॥
तुष्टो मामाह वरदो देवर्षे ! सुचिरंत्वया । तपसाऽऽराधितोऽस्मीतिवरंवृणुयथेप्सितम्
इत्युक्तोऽहं लोकनाथं प्राञ्जलिः प्रास्तुवं वचः । यदि तुष्टो भवान्मह्यंयदिदेयोवरोमम
ततस्ते कामरूपे या कला नाथ ! प्रवर्तते । राजवर्धनराज्ञा याऽऽराधिता च जनैः पुरा
तथा च कलया भानो ! सदाऽत्रस्थातुमर्हसि । ततस्तथेति देवेन प्रोक्ते तुष्टेन भारत
अस्थापयमहं सूर्यं भट्टादित्याभिधानकम् । भट्टेन स्थापितंयस्मान्मयातस्माद्रविर्जगौ

ततः सम्पूज्य तं पुष्पैः कृतावेशमहं रविम् ।
भक्त्युद्रेकाप्लुताङ्गोऽथ स्तुतिमेतामथाऽऽचरम् ॥ १७ ॥
सर्ववेदरहस्यैश्च नामभिश्च शताष्टभिः । सप्तसप्तिरचिन्त्यात्मा महाकारुणिकोत्तमः
सञ्जीवनो जयो जीवो जीवनाथोजगत्पतिः । कालाश्रयःकालकर्त्तामहायोगीमहामतिः
भूतान्तकरणो देवः कमलानन्दनन्दनः । सहस्रपाच्च वरदो दिव्यकुण्डलमण्डितः ॥
धर्मप्रियो चितात्मा च सविता वायुवाहनः ।
आदित्योऽक्रोधनः सूर्यो रश्मिमाली विभावसुः ॥ २१ ॥
दिनकृद्दिनहृन्मौनी सुरथो रथिनाम्वरः । राज्ञीपतिः स्वर्णरेताः पूषा त्वष्टा दिवाकरः
आकाशतिलकोधातासम्विभागीमनोहरः । प्राज्ञःप्रजापतिर्धन्योविष्णुःश्रीशोभिषग्वरः
आलोककृल्लोकनाथो लोकपालनमस्कृतः । विदिताशयश्चसुनयो महात्माभक्तवत्सलः
कीर्तिकीर्तिकरो नित्यो रोचिष्णुः कलमषापहः ।
जितानन्दो महावीर्यो हंसः सहारकारकः ॥ २५ ॥
कृतकृत्यः सुसङ्गश्च बहुज्ञो वचसाम्पतिः । विश्वपूज्यो मृत्युहारीघृणीधर्मस्यकारणम्
प्रणतार्तिहरोऽरोग आयुष्मान्सुखदः सुखी । मङ्गलं पुण्डरीकाक्षो व्रती व्रतफलप्रदः
शुचिः पूर्णो मोक्षमार्गदाता भोक्ता महेश्वरः । धन्वन्तरिः प्रियाभाषीधनुर्वेदविदेकराट्
जगत्पिता धूमकेतुर्विधूतो ध्वान्तहा गुरुः ।
गोपतिश्च कृतातिथ्यः शुभाचारः शुचिप्रियः ॥ २६ ॥
सामप्रियो लोकबन्धुर्नैकरूपो युगादिकृत् । धर्मसेतुर्लोकसाक्षी खेटकः सर्वदः प्रभुः
मयैवं संस्तुतो भानुर्नाम्नामष्टशतेन च । तुष्यतां सर्वलोकानां सर्वलोकप्रियो विभुः
इत्येवं संस्तवात्प्रीतो भास्करो मामवोचत ।
सदाऽत्र कलया स्थास्ये देवर्षे ! त्वत्प्रियेप्सया ॥ ३२ ॥
योमामत्रमहाभक्त्याभट्टादित्यंप्रपूजयेत् । सहस्रशःकामरूपेसम्पूज्याऽऽप्नोतितत्फलम्
मामुद्दिश्यच्च यो विप्रःस्वल्पं वा यदिवा बहु । दास्यतेऽत्राऽक्षयं तच्चग्रहीष्येकरजंयथा
रक्तोत्पलैश्च कह्लारैः केसरैः करवीरकैः । शतत्रयैर्महापद्मै रविवारेण मानवः ॥३५॥

सप्तम्यामथ षष्ठ्यां वा येऽर्चयिष्यन्ति मामिह ।
यान्यान्प्रार्थयते कामांस्तांस्तान्प्राप्स्यति निश्चितम् ॥ ३६ ॥
दर्शनान्मम भक्त्या च नाशो व्याधिदरिद्रयोः ।
प्रणामात्स्वर्गमाप्नोति श्रुत्वा मोक्षं च नित्यशः ॥३७ ॥

अभक्ति यश्च कर्त्ता मे स गच्छेन्निश्चितंक्षयम् । अष्टोत्तरशतंनाममामाऽग्रे यत्त्वयेरितम् त्रिकालमेककालं वा पठतः शृणु यत्फलम् । कीर्तिमान्सुभगोविद्वान्सुसुखीप्रियदर्शनः भवेद्वर्षशतायुश्च सर्वरोगविवर्जितः । यस्त्विदं शृणुयान्नित्यं पठेद्वा प्रयतः शुचिः ॥ अक्षयंस्वल्पमप्यन्नंभवेत्तस्योपसाधितम् । विजयी च भवेन्नित्यंतथाजातिस्मरोभवेत् तस्मादेतत्त्वयाजाप्यं परं स्वस्त्ययनंमहत् । यथाममाग्रे कुण्डंच कुरु स्नानार्थमुत्तमम् कामरूपकला यत्र तत्र कुण्डं वने भवेत् । एवं दत्त्वा वरान्भानुस्तत्रैवाऽन्तरधीयत ततो भास्करवाक्येन सिद्धेशस्य च सव्यतः । वनमध्ये मयाकुण्डं कृतं दर्भशलाकया कामरूपभवं कुण्डं वृक्षास्तेचाऽपिभारत ! । संलीनास्तन्महाश्चर्यं ममाऽजायतचेतसि

माघमासस्य शुक्लायां सप्तम्यां स्त्री नरोऽपि वा ।
स्नानं कुण्डे शुभं कृत्वा भट्टादित्यं प्रपश्यति ॥ ४६ ॥

तस्याऽनन्तं भवेत्पुण्यं रथं यश्चप्रपूजयेत् । रथयात्राञ्चकुरुते यस्मिन्यस्मिन्नसौपथि ये च पश्यन्तिलोकास्तेधन्याःसर्वेनसंशयः । पुत्रधान्यधनैर्युक्ताश्चीरुजस्तेजसाऽन्विताः भविष्यन्ति नरास्ते ये कारयन्तिरथोत्सवम् । गङ्गादिसर्वतीर्थेषु यत्फलंकीर्तितंबुधैः भट्टादित्यस्यकुण्डे च तत्फलंसप्तमीदिने । तत्र कुण्डेचयःस्नात्वासूर्यायाऽर्घ्यंप्रयच्छति

कपिलागोशतस्याऽसौ दत्तस्य फलमश्नुते ॥५०॥

अर्जुन उवाच

वासुदेवादयः सर्वे वदन्त्येवं महामुने ! ॥ ५१ ॥

भास्करार्घविनाप्रातःकृतंसर्वंनिष्फलम्। तस्याऽहंश्रोतुमिच्छामिविधिंविधिविदांवर

नारद उवाच

यथा ब्रह्मादयो देवाश्चक्रुस्त्वर्घंमहात्मने । भास्कराय शृणुत्वं तंविधिंसर्वाघनाशनम् ॥

प्रथमं तावत्प्रत्यूषे उदिते सूर्ये शुचिर्भूत्वा गोमयकृतमण्डलस्योपरि रक्तचन्दनेन मण्डलकं कृत्वा ततस्ताम्रपात्रे रक्तचन्दनोदकश्वेतचन्दनादिद्रव्यैः प्रपूरणं कृत्वा तन्मध्ये हेमाक्षतदूर्वादधिसर्पींषि परिक्षिप्य स्थापयेत् ॥ ५४ ॥
स्वशरीरमालभेत् अनेन मन्त्रेण । ॐ खखोल्काय नमः । सप्तवारानुच्चार्यस्थातव्यम्

तेन शुद्धिरुपसञ्जायते देहस्याऽर्चार्हता भवति ।

पश्चादासनस्थं देवं सवितारं मण्डलमध्ये द्वादशात्मकं सुरादिभिः सम्पूज्यमानं ध्यात्वा पूर्वोक्तमर्घपात्रं शिरसि कृत्वा भूमौ जानुनी निपात्य सूर्याभिमुखस्तद्गतमना भूत्वाऽर्घमन्त्रमुदाहरेत् ।

तदुच्यते सूर्यवक्त्राद्विनिर्गतमिति ॥ ५५ ॥

यस्योच्चारणशब्देन रथं संस्थाप्य भास्करः । प्रतिगृह्णातिचैवार्घ्यंवरमिष्टं च यच्छति

ॐयस्याऽऽहुः सप्त च्छन्दांसि रथे तिष्ठन्ति वाजिनः ।
अरुणः सारथिर्यस्य रथवाहोऽग्रतः स्थितः ॥ ५७ ॥

जया च विजया चैव जयन्ती पापनाशनी । इडा च पिङ्गलाचैववहन्तोऽश्वमुखास्तथा डिण्डिश्च शेषनागश्चगणाध्यक्षस्तथैव च । स्कन्दरेवन्तताक्ष्यार्श्चतथाकल्माषपक्षिणौ राज्ञी च निक्षुभादेवीललिताचैव सञ्ज्ञिका । तथायज्ञभुजोदेवा येचाऽन्येपरिकीर्तिताः एभिः परिवृतो योऽसावधरोत्तरवासिभिः तमहं लोककर्तारमाह्वयामि तमोपहम् अस्मयो भगवान्भानुरमुं यज्ञं प्रवर्तयन् । इदमर्घ्यं च पाद्यं च प्रगृहाण नमोनमः ॥

॥ आवाहनम् ॥

सहस्रकिरणवरद जीवनरूप ते नमः । इति सान्निध्यकरणम् ॥ ॐ वषट् इत्युच्चाय सूर्यस्य चरणयुगलं पश्यन् भुवि पद्भ्यां पात्रीं निर्वापयेत् पाद्यं तदुच्यते । एवं पाद्यं दत्त्वा बद्धाञ्जलिः सुस्वागतमिति कुर्यात् । स्वागतं भगवन्नेहि मम प्रसादं विधाय आस्यताम् । इह गृहाण पूजाञ्च प्रसादञ्च क्रियां कुरु । तिष्ठ त्वं तावदत्रैव यावत्पूजां करोम्यहम् ॥ ६३ ॥
एवं विज्ञापनं दद्यादनेन मन्त्रेण कमलासनम् । तत्कमलासनं कमलनन्दनउपाविशति

आसन उपविष्टस्य शेषां पूजां नियोजयेत् । अनेन विधानेन ॐसोममूर्तिक्षीरोदपतये नमः । इति क्षीरादिस्नपनम् । ॐभास्कराय नीरवासिने नमः । इति जलस्नानम् । ततो वासोयुगं शुभ्रं दद्यात् अनेन मन्त्रेण । इदं वासोयुगं सूर्य ! गृहाण कृपया मम । कटिभूषणमेकं ते द्वितीयं चाङ्गप्रावरणम् ॥६४॥

ततो यज्ञोपवीतं दद्यात् अनेन मन्त्रेण । सूत्रतन्तुमयं शुद्धं पवित्रमिदमुत्तमम् ।

यज्ञोपवीतं देवेश ! प्रगृहाण नमोऽस्तु ते ॥६५॥

ततो यथाशक्ति श्वेतमुकुटमुद्रिकादिभूषणानि दद्यात् अनेन मन्त्रेण । मुकुटो रत्नबद्धोऽयं मुद्रिकां भूषणानि च । अलङ्कारं गृहाणेमं मया भक्त्या समर्पितम्

एवमलङ्कारं निवेद्य पश्चात्केशरकुङ्कुमकर्पूररक्तचन्दनमिश्रमनुलेपनं दद्यात् ॐतवातिप्रियवृक्षाणांरसोऽयंतिग्मदीधिते ! । स तवैवोचितःस्वामिन्गृहाणकृपयामम ततश्चम्पकजपाकरवीरकर्णककेसरकोकनदादिभिः पूजां कुर्यात् ॥३६॥

ॐवनस्पतिरसो दिव्योगन्धाढ्योगन्धउत्तमः ।

आहारः (आघ्रेयः) सर्वदेवानां धूपोऽयं प्रतिगृह्यताम् ॥७०॥

॥ शल्लकीधूपमन्त्रः ॥

ततः पायसादिनिष्पन्नं नैवेद्यं निवेदयेदनेनमन्त्रेण । नैवेद्यममृतंसर्वभूतानांप्राणवर्धनम्

पूर्णपात्रे मया दत्तं प्रतिगृह्य प्रसीद मे ॥७१॥

ततः शौचोदकताम्बूलदीपार्तिकशीतलिकापुनःपूजादि निवेद्य यथाशक्त्या स्तुत्वा सुकृतं दुष्कृतं वा क्षमस्वेति प्रोच्य विसर्जयेत् । ततो भूयो नमस्य हेमरूपस्त्रोवीतालङ्कारान् ब्राह्मणाय निवेद्य निर्माल्यं संहृत्याऽम्भसि निक्षिपेत् ॥७२॥

॥ इत्यर्घ्यदानविधिः ॥

यएवंभास्करायाऽर्घ्यमूर्तौमण्डलकेऽपिवा । नित्यं निवेदयेत्प्रातःस्याद्रवेरात्मवत्प्रियः अनेन विधिना कर्णो भास्कराघ्यं प्रयच्छति । ततःसूर्यस्यपार्थासावात्मवद्वल्लभोमतः अशक्तश्चेन्नित्यमेकमर्घ्यं दद्याद्दिवाकृते । ततोऽत्र रथसप्तम्यां कुण्डे देयः प्रयत्नतः ॥ अश्वमेधफलं प्राप्य सूर्यलोकमवाप्नुयात् । तस्मात्सर्वप्रयत्नेन दातव्योऽर्घोऽत्रभारत

एवं विधस्त्वसौ देवो भट्टादित्योऽत्र तिष्ठति ।

भूयानतोऽपि बहुशः पापहा धर्मवर्धनः ॥ ७७ ॥

दिव्यमष्टविधं चात्र सद्यः प्रत्ययकारकम् । पापानां चोपभुक्तं हि यथा पार्थ ! हलाहलम्

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे सागरसङ्गमे भट्टादित्यमाहात्म्यवर्णनं नाम त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४३ ॥

चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः

भट्टादित्यमाहात्म्येऽष्टदिव्यपरीक्षावर्णनम्

अर्जुन उवाच

दिव्यप्राकारमिच्छामि श्रोतुं चाऽहं मुनीश्वर ! ।

कथं कार्याणि कानीह स्फुटं यैः पुण्यपापकम् ॥ १ ॥

नारद उवाच

शपथाः कोशघटकौ विषाग्नी तप्तमाषकौ । फलंच तन्दुलं चैव दिव्यानष्टौ विदुर्बुधाः असाक्षिकेषु चाऽर्थेषु मिथो विवदमानयोः । राजद्रोहाभिशापेषु साहसेषु तथैव च ॥ अविदस्तत्त्वतः सत्यं शपथेनाभिलङ्घयेत् । महर्षिभिश्च देवैश्चसत्यार्थाःशपथाःकृताः जवनो नृपतिः क्षीणो मिथ्याशपथमाचरेत् । वसिष्ठाग्रे वर्षमध्ये सान्वयः किलभारत अन्धः शत्रुगृहं गच्छेद्यो मिथ्याशपथांश्चरेत् । रौरवस्य स्वयंद्वारमुद्घाटयति दुर्मतिः

मन्यन्ते वै पापकृतो न कश्चित्पश्यतीति नः ।

तांश्च देवाः प्रपश्यन्ति स्वस्यैवान्तरपौरुषाः ॥ ७ ॥

आदित्यचन्द्रावनिलोऽनलश्च द्यौर्भूमिरापो हृदयं यमश्च ।

अहश्च रात्रिश्च उभे च सन्ध्ये धर्मो हि जानाति नरस्य वृत्तम् ।८॥

एवं तस्मादभिज्ञाय सत्यार्थशपथाश्चरेत्। वृथा हि शपथान्कुर्वन्प्रेत्य चेह विनश्यति
इदं सत्यं वदामीति ब्रुवन्साक्षीभवान्यतः। शुभाशुभफलं देहि शुचिःपादौरवेःस्पृशेत्

अथ शास्त्रस्य विप्रोऽपि शस्त्रस्याऽपि च क्षत्रियः।
मां संस्पृशंस्तथा वैश्यः शूद्रः स्वगुरुमेव च॥ ११॥

मातरं पितरं पूज्यं स्पृशेत्साधारणंत्विदम्। कोशस्यरूपंपूर्वन्तेव्याख्यातंपाण्डुनन्दन।
विप्रवर्ज्यं तथा कोशं वर्णिनादापयेन्नृपः। यो यो यद्देवताभक्तः पाययेत्तस्य तं नरम्
समभक्तं च देवानामादित्यस्यैव पाययेत्। सर्वेषां चोग्रदेवानां स्नापयेदायुधास्त्रकम्
स्नानोदकं वा सङ्कल्पं गृहीत्वापाययेन्नवम्। त्रिसप्तरात्रमध्येचफलंकोशस्यनिर्दिशेत्
अतः परं महादिव्यविधानं शृणु यद्भवेत्। संशयच्छेदि सर्वेषां धाष्टर्यात्तद्दिव्यमेवच
सशिरस्कंप्रदातव्यमिति ब्रह्मापुराऽब्रवीत्। महोग्राणां च दातव्यमशिरस्कमपिस्फुटम्

साधूनां वर्णिनां राजा न शिरस्कं प्रदापयेत्।
न प्रवाते घटं देयं नोष्णकाले हुताशनम्॥ १८॥
वर्णिनां च तथा कालं तन्दुलं मुखरोगिणाम्॥ १९॥

कुष्ठपित्तार्दितानांच ब्राह्मणानाञ्च नो विषम्। तप्तमाषकमर्हन्ति सर्वे धर्म्यं निरत्ययम्
न व्याधिमरके देशे शपथान्कोशमेव च। दिव्यान्यासुरकैर्मन्त्रैः स्तम्भयन्तीह केचन

प्रतिघातविदस्तेषां योजयेद्धर्मवत्सलान्।
दिव्यानां स्तम्भकाञ्ज्ञात्वा पापान्नित्यं महीपतिः॥ २२॥

विवासयेत्स्वकाद्राष्ट्रात्ते हिलोकस्य कण्टकाः। तेषामन्वेषणंयत्नं राजानित्यंसमाचरेत्

ते हि पापसमाचारास्तस्करेभ्योऽपि तस्कराः।
प्रागदृष्टदोषान्स्वल्पेषु दिव्येषु विनियोजयेत्॥ २४॥

महत्स्वपि न चार्थेषु धर्मज्ञान्धर्मवत्सलान्। न मिथ्यावचनं येषां जन्मप्रभृतिविद्यते
श्रद्दध्यात्पार्थिवस्तेषां वचनादेव भारत। ज्ञात्वा धर्मिष्ठतां राजा पुरुषस्य विचक्षणः
क्रोधाल्लोभात्कारयंश्च स्वयमेवप्रयच्छति। तस्मात्पापिषुदिव्यंस्या त्त्रादौप्रोच्यतेधटे
सुसमायां पृथिव्यांचदिग्भागेपूर्वदक्षिणे। यज्ञियस्यतुवृक्षस्य स्थाप्यंस्यान्मुण्डकद्वयम्

स्तम्भकस्यप्रमाणंचसप्तहस्तंप्रकीर्तितम्। द्वौहस्तौनिखनेत्काष्ठंदृश्यंस्याद्धस्तपञ्चकम्
अन्तरं तु तयोःकार्यं तथा हस्तचतुष्टयम्। मुण्डकोपरि काष्ठं च दृढं कुर्याद्विचक्षणः॥
चतुर्हस्तं तुलाकाष्ठमव्रणं कारयेत्स्थिरम्। खदिरार्जुनवृक्षाणां शिंशपाशालजं त्वथ॥
तुलाकाष्ठेतुकर्तव्यं तथावैशिक्यकद्वयम्। प्राङ्मुखोनिश्चलःकार्यः शुचौदेशेधटस्तथा
पाषाणस्यापिजायेत स्तम्भेषुचघटस्तथा। वणिक्सुवर्णकारोवाकुशलःकांस्यकारकः

तुलाधारधरः कार्यो रिपौ मित्रे च यः समः।
श्रावयेत्प्राड्विवाकोऽपि तुलाधारं विचक्षणः॥ ३४॥

ब्रह्मघ्ने येस्मृता लोका ये च स्त्रीबालघातके। तुलाधारस्यतेलोकास्तुलांधारयतोमृषा
एकस्मिंस्तोलयेच्छिक्ये ज्ञातंसूपोषितं नरम्। द्वितीयेमृत्तिकांशुभ्रांगौरांतुतुलयेद्बुधः
इष्टिकाभस्मपाषाणकपालास्थीनि वर्जयेत्। तोलयित्वा ततः पूर्वं तस्मात्तमवतारयेत्
मूर्ध्नि पत्रं ततोन्यस्यन्यस्तपत्रंनिवेशयेत्। पत्रे मन्त्रस्त्वयंलेख्योयःपुरोक्तःस्वयम्भुवा
"ब्रह्मणस्त्वं सुता देवि तुलानाम्नेतिकथ्यते। तुकारोगौरवेनित्यंलकारोलघुनिस्मृतः
गुरुलाघवसंयोगात्तुला तेन निगद्यसे। संशयान्मोचयस्वैनमभिशस्तं नरं शुभे!"॥४०
भूय आरोपयेत्तं तु नरं तस्मिन्सपत्रकम्। तुलितो यदि वर्धेत शुद्धो भवति धर्मतः॥

हीयमानो न शुद्धः स्यादिति धर्मविदो विदुः।
शिक्यच्छेदे तुलाभङ्गे पुनरारोपयेन्नरम्॥ ४२॥

एवं निःसंशयं ज्ञानं यच्चान्यायंनलोपयेत्। एतत्सर्वंरवौ वारे कार्यंसम्पूज्यभास्करम्

अथाऽतः सम्प्रवक्ष्यामि विषदिव्यं शृणुष्व मे॥ ४४॥

द्विरकारं च तत्प्रोक्तं घटसर्पविषं तथा। शृङ्गिणो वत्सनाभस्य हिमशैलभवस्य वा
यवाःसप्त प्रदातव्या अथवा षड्घृतप्लुताः। मूर्ध्निविन्यस्तपत्रस्य पत्रे चैवंनिवेशयेत्
त्वं विष! ब्रह्मणः पुत्र सत्यधर्मेव्यवस्थितः। त्रायस्वैनंनरंपापात्सत्येनास्यभवामृतम्
येन वेगैर्विना जीर्णं छर्दिमूर्च्छाविवर्जितम्। तं तु शुद्धंविजानीयादितिधर्मविदोविदुः
क्षुधितं क्षुधितः सर्पं घटस्थंप्रोच्यपूर्ववत्। संस्पृशेत्तालिकासप्तनदशेच्छुध्यतीतिसः
अग्निदिव्यं यथा प्राह विरञ्चिस्तच्छृणुष्व मे। सप्तमण्डलकान्कुर्याद्देवस्याग्रे रवेस्तथा

मण्डलान्मण्डलं कार्यं पूर्वेणेति विनिश्चयः। षोडशाङ्गुलकं कार्यं मण्डलात्तावदन्तरम्
आर्द्रवाससमाहूय तथा चैवाप्युपोषितम्। कारयेत्सर्वदिव्यानि देवब्राह्मणसन्निधौ
प्रत्यक्षं कारयेद्दिव्यं राज्ञो वाऽधिकृतस्य वा। ब्राह्मणानां श्रुतवतां प्रकृतीनां तथैव च

पश्चिमे दिनकाले हि प्राङ्मुखः प्राञ्जलिः शुचिः।
चतुरस्रे मण्डलेऽन्ये कृत्वा चैव समौ करौ ॥ ५४ ॥

लक्षयेयुः कृतादीनि हस्तयोस्तस्याहरिणः। सप्ताश्वत्थस्यपत्त्राणिवध्नीयुःकरयोस्ततः
नवेन कृतसूत्रेण कार्पासेन दृढं यथा। ततस्तु सुसमं कृत्वा अष्टाङ्गुलमथायसम् ॥५६
पिण्डं हुताशसन्तप्तंपञ्चाशत्पलिकं दृढम्। आदौपूजांरवेःकृत्वाहुताशस्याऽथकारयेत्
रक्तचन्दनधूपाभ्यां रक्तपुष्पैस्ततथैव च। अभिशस्तस्य पत्रं च वध्नीयाच्चैव मूर्धनि॥
मन्त्रेणाऽनेन संयुक्तं ब्राह्मणाभिहितेन च। त्वमग्ने! वेदाश्चत्वारस्त्वं च यज्ञेषु हूयसे
पापं पुनासि वै यस्मात्तस्मात्पावक उच्यसे। त्वंमुखंसर्वदेवानांत्वंमुखंब्रह्मवादिनाम्
जठरस्थोऽसिभूतानां ततो वेत्सि शुभाशुभम्। पापेषुदर्शयात्मानमर्चिष्मान्भवपावक
अथवा शुद्धभावेषु शीतो भव महाबल!। ततोऽभिशस्तः शनकैर्मण्डलानि परिक्रमेत्
परिक्रम्य शनैर्जह्याल्लोहपिण्डं ततः क्षितौ। विपत्रहस्तं तं पश्चात्कारयेद्व्रीहिमर्दनम्

निर्विकारौ करौ दृष्ट्वा शुद्धो भवति धर्मतः।
भयाद्वा पातयेद्यस्तु तदधो वा विभाव्यते ॥ ६४ ॥

पुनस्त्वाहारयेल्लोहं विधिरेष प्रकीर्तितः। अथाऽतः सम्प्रवक्ष्यामि तप्तमाषविधिं शृणु
कारयेदायसं पात्रं ताम्रं वा षोडशाङ्गुलम्। चतुरङ्गुलखातं तु मृण्मयं वापि कारयेत्
पूरयेद्घृततैलाभ्यां पलैर्विंशतिभिस्ततः। सुतप्ते निक्षिपेत्तत्र सुवर्णस्य तु माषकम् ॥
वह्न्युक्तं विन्यसेन्मन्त्रमभिशस्तस्य मूर्धनि। अङ्गुष्ठाङ्गुलियोगेन तप्तमाषं समुद्धरेत् ॥

शुद्धं ज्ञेयमसन्दिग्धं विस्फोटादिविवर्जितम्।
फालशुद्धिं प्रवक्ष्यामि तां शृणु त्वं धनञ्जय! ॥ ६९ ॥

आयसं द्वादशपलं घटितं फालमुच्यते। अष्टाङ्गुलमदीर्घं च चतुरङ्गुलविस्तृतम् ॥७०
वह्न्युक्तं विन्यसेन्मन्त्रमभिशस्तस्यमूर्धनि। त्रिःपरावर्तयेज्जिह्वांलिहन्नसात्पडङ्गुलम्

गवां क्षीरं प्रदातव्यं जिह्वाशोधनमुत्तमम्। जिह्वापरीक्षणं कुर्याद्दग्धा चेन्न विमोच्यते
तं विशुद्धंविजानीयाद्विशुद्धा चेत्तु जायते। तन्दुलस्याऽथवक्ष्यामिविधिधर्मंसनातनम्
चौर्ये तु तन्दुलादेया न चाऽन्यत्रकथञ्चन। तन्दुलानुदकेसिक्त्वारात्रौतत्रैव स्थापयेत्
प्रभाते कारिणे देया भक्षणाय न संशयः। त्रिःकृत्वःप्राङ्मुखश्चैव पत्रे निष्ठीवयेत्ततः

पिप्पलस्याऽथ भूर्जस्य न त्वन्यस्य कथञ्चन।
तांस्तु वै कारयेच्छुद्धांस्तन्दुलाञ्छालिसम्भवान् ॥ ७६ ॥

मृण्मये भाजने कृत्वासवितुःपुरतःस्थितः। तन्दुलान्मन्त्रयेच्छुद्धान्मन्त्रेणाऽनेनधर्मतः
दीयसे धर्मतत्त्वज्ञैर्मानुषाणां विशोधनम्। स्तुतस्तन्दुल! सत्येनधर्मतस्त्रातुमर्हसि ॥
निष्ठीवने कृते तेषां सवितुःपुरतःस्थिते। शोणितं दृश्यते यस्य तमशुद्धं विनिर्दिशेत्
एवमष्टविधं दिव्यं पापसंशयच्छेदनम्। भट्टादित्यस्य पुरतो जायते कुरुनन्दन! ॥८०
जलदिव्यं तथा प्राहुर्द्विप्रकारं पुराविदः। जलहस्तंस्मृतं चैकं मज्जनं चाऽपरं विदुः॥
बाणक्षेपस्तथादानं यावद्वीर्यवता कृतम्। तावत्तं मज्जयेज्जीवेत्तथा तच्छुद्धिमादिशेत्

एवम्विधमिदं स्थानं भट्टादित्यस्य भारत!।
ममैव कृपया भानोर्जातमेतन्महीतले ॥ ८३ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे भट्टादित्यमाहात्म्ये दिव्यवर्णनं नाम चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥४४॥

पञ्चचत्वारिंशोऽध्यायः

नन्दभद्रवणिग्वृत्तान्तवर्णनेतस्यस्वमित्रेणसत्यव्रतेनसहनास्तिकवादविषयेविवादः

नारद उवाच

तथा बहूदकस्थाने कथामाकर्णयाऽद्भुताम्। यस्माद्बहूदकं कुण्डं कामरूपे यदस्तिच
तदस्ति चाऽत्र सङ्क्रान्तं तस्मात्प्रोक्तं बहूदकम्।

कपिलेनाऽत्र तप्त्वा च वर्षाणि सुबहून्यपि ॥ २ ॥

स्थापितं शोभनं लिङ्गं कपिलेश्वरसञ्ज्ञितम् । तच्चलिङ्गं सदा पार्थ! नन्दभद्रइ.तस्मृतः वणिक्सम्पूजयामास त्रिकालं च कृतादरः । सर्वधर्मविशेषज्ञः साक्षाद्धर्म इवाऽपरः नाऽज्ञातं तस्य किञ्चिच्च यद्धर्मेषु प्रकीर्त्यते । सर्वेषां च सुहृन्नित्यं सर्वेषां च हितेरतः कर्मणा मनसा वाचा धर्ममेनमुपाश्रितः । न भूतो न भविष्यश्चनसधर्मोऽस्ति किञ्चन विदोषो यो हि सर्वत्र निश्चित्यैवंव्यवस्थितः । अस्यधर्मसमुद्रस्य सम्प्रवृद्धस्य सर्वतः निर्मथ्य नन्दभद्रेण आहृतंतन्निशामय । वाणिज्यं मन्यते श्रेष्ठं जीवनाय तदा स्थितः परिच्छन्नैः काष्ठतृणैः शरणं तेन कारितम् । मद्यवर्जं भेदवर्जं कूटवर्जं समं तथा॥६ सर्वभूतेषु वाणिज्यमल्पलाभेन सोऽचरत् । अमाययापरेभ्योऽसौगृहीत्वैवक्रयाणकम् अमाययैव भूतेभ्यो विक्रीणात्यस्य सद्व्रतम् । केचिद्यज्ञं प्रशंसन्ति नन्दभद्रोन मन्यते दोषमेनंविनिश्चित्य शृणु तं पाण्डुनन्दन । लुब्धोऽनृतीदाम्भिकश्चस्वप्रशंसापरायणः यजन्यज्ञैर्जगद्धन्ति स्वं चाऽन्धतमसं नयेत् । अग्नौ प्रास्ताहुतिःसम्यगादित्यमुपतिष्ठते आदित्याज्जायते वृष्टिर्वृष्टेरन्नं ततः प्रजाः । यद्यदा यजमानस्य ऋत्विजो द्रव्यमेव च

चौरप्रायस्य कलुषाज्जन्म जायेज्जनस्य हि ।

अदक्षिणे वृथा यज्ञे कृते चाऽप्यविधानतः ॥ १५ ॥

पशवो लकुटैर्हन्युर्यजमानं मृतं हताः । तस्माच्छुद्धैर्यवद्रव्यैर्यजमानः शुभः स्मृतः ॥ यज्ञ एवं विचार्याऽसौ यज्ञसारंसमास्थितः । श्रद्धयादेवपूजायानमस्कारःस्तुतिःशुभा नैवेद्यं हविषश्चैव यज्ञोऽयं हि विकल्मषः । स एव यज्ञःप्रोक्तो वै येन तुष्यन्ति देवताः केचिच्छंसन्तिसंन्यासं नन्दभद्रो न मन्यते । योहि संन्यस्यविषयान्मनसा गृह्यतेपुनः उभयभ्रष्ट एवाऽसौ भिन्ना भूमिर्विनश्यति । संन्यासस्य तु यत्सारं तत्तेनावृतमुत्तमम् कस्यचिन्नैवकर्माणि शपते वा प्रशंसति । नानामार्गस्थितांल्लोकांश्चन्द्रवल्लीयते क्षितौ

न द्वेष्टि नो कामयते न विरुद्धोऽनुरुध्यते

समाश्मकाञ्चनो धीरस्तुल्यनिन्दात्मसंस्तुतिः ॥ २२ ॥

अभयःसर्वभूतेभ्योयथाऽन्धबधिराकृतिः । नकर्मणांफलाकांक्षाशिवस्याऽऽराधनंहितत्

कारणाद्धर्ममन्विच्छन्न लोभं च ततश्चरन् ॥ २४ ॥

विविच्य नन्दभद्रस्ततत्सारं मोक्षेषु जगृहे । कृषिं केचित्प्रशंसन्ति नन्दभद्रो न मन्यते यस्यांछिन्दन्तिवृषणावृषाणांचैवनासिकाम् । कर्षयन्तिमहाभारान्बध्नन्तिदमयन्तिच वहुदंशमयान्देशान्नयन्ति बहुकर्दमान् । वाहसम्पीडिता धुर्याः सीदन्त्यविधिनापरे ॥ मन्यन्तेभ्रूणहत्यापिविशिष्टानास्यकर्मणः । अघ्न्याइतिगवांनामश्रुतौताः पीडयेत्कथम् भूमिं भूमिशयांश्चैव हन्ति काष्ठमयोमुखम् । पञ्चेन्द्रियेषु जीवेषु सर्वं वसति दैवतम् आदित्यश्चन्द्रमावायुः प्रभृत्यैव चतांस्तुयः । विक्रीणातिसुमूढस्यतस्यकानुविचारणा अजोऽग्निर्वरुणो मेषः सूर्यश्च पृथ्वी विराट् । धेनुर्वत्सश्चसोमोवैविक्रीयैतान्नसिध्यति एवं विधसहस्त्रैश्च युता दोषैःकृषिःसदा । अष्टागवं स्याद्धि हलं त्रिंशद्भागंत्यजेत्कृषेः धर्मे दद्यात्पशून्वृद्धान्पुष्यादेषा कृषिःकुतः । स रमेतत्कृषेस्तेन नन्दभद्रेण चाऽऽहृतम् विसाधितव्यान्यन्यानि स्वशक्त्यादेवपितृषु । मनुष्यद्विजभूतेषु नियुज्याऽश्नीतसर्वदा

केचिच्छंसन्ति चैश्वर्यं नन्दभद्रो न मन्यते

मानुषा मानुषानेव दासभावेन भुञ्जते ॥ ३५ ॥

वधबन्धनिरोधेन पीडयन्ति दिवानिशम् । देहं किमेतद्धातुः स्वं मातुर्वा जनकस्य वा मातुः पितुर्वा बलिनः क्रेतुरग्नेः शुनोऽपि वा । इति सञ्चिन्त्य व्यहरन्नमराइवईश्वराः ऐश्वर्यमदपापिष्ठा महामद्यमदादयः । ऐश्वर्यमदमत्तो हि ना पतित्वा हि माद्यति ॥

आत्मवत्सर्वभूत्येषु श्रिया नैव च माद्यति ॥ ३६ ॥

आत्मप्रत्ययवान्देही क्वेश्वरश्चेदृशोऽस्ति हि । ऐश्वर्यस्यापिसारं सजग्राहैतन्निशामय स्वशक्त्या सर्वभूतेषु यदसौ न पराङ्मुखः । तीर्थान्येके प्रशंसन्ति नन्दभद्रो न मन्यते श्रमेण संकरात्तापशीतवातक्षुधा तृषा । क्रोधेन धर्मगेहस्य नाऽपि नाशमवाप्नुयात् सौख्येनवाधनस्यापिश्रद्धयास्वल्पगोऽर्थवान् । समर्थोहिमहत्पुण्यंशक्तआप्तुंक्वास्तितसः सदा शुचिर्देवयाजी तीर्थसारंगृहेगृहे । नाऽऽपःपुनन्ति पापानि न शैला न महाश्रमाः आत्मा पुनाति पापानि यदि पापान्निवर्तते । एवमेष समाचारं प्रादुर्भूतं ततस्ततः ॥ एकीकृत्य सदा धीमान्नन्दभद्रःसमास्थितः । तस्यैवं वर्ततःसाधोःस्पृहयन्त्यपिदेवताः

वासवप्रमुखाःसर्वे विस्मयं च परं ययुः। अत्रैव स्थानके चापि शूद्रोऽभूत्प्रतिवेश्मकः

स नन्दभद्रं धर्मिष्ठं पुनः पुनरसूयत।

नास्तिकः स दुराचारः सत्यव्रत इति श्रुतः ॥ ४८ ॥

स सदा नन्दभद्रस्य विलोकयतिचान्तरम्। छिद्रंचेदस्य पश्यामि ततो धर्मान्निवर्तये
स्वभावएवक्रूराणांनास्तिकानांदुरात्मनाम् । आत्मानंपातयन्त्येवपातयन्त्यपरंचयत्
ततस्त्वेवं वर्ततोऽस्य नन्दभद्रस्य धीमतः। एकोऽभूत्तनयःकष्टाद्वार्धिकेसोऽप्यनश्यत
तच्च दैवकृतं मत्वा न शुशोच महामतिः। देवो वा मानवोवाऽपिकोहिदैवाद्विमुच्यते
ततोऽस्य सुप्रिया भार्या सर्वैःसाध्वीगुणैर्युता। गृहधर्मस्यमूर्तिर्यासाक्षादिवअरुन्धती
विनाशमागता पार्थ कनकानाम नामतः। ततो यतेन्द्रियोऽप्येष गृहधर्मविनाशतः॥
शुशोचहाकष्टमितिपापोऽहमितिचाऽसकृत्।तत्तस्यचान्तरंदृष्ट्वाऽहृष्यत्सत्यव्रतश्चिरात्

उपाव्रज्य च हा कष्टं ब्रुवंस्तं नन्दभद्रकम्।

दधिकर्ण इवाऽऽसाद्य नन्दभद्रमुवाच सः॥ ५६ ॥

हा नन्दभद्र यद्येवं तवाऽप्येवम्विधंफलम्। एतेन मन्ये मन्नास्ति धर्मोऽप्येष वृथैव यत्
इत्यादि बहुधा प्रोच्य तत्तद्वाक्यं ततस्ततः। सत्यव्रतस्ततः प्राह नन्दभद्रं कृपान्वितः
नन्दभद्रसदातुभ्यंवक्तुकामोऽस्मि किञ्चन। प्रस्तावस्याप्यभावाच्चनोदितंचमयकचित्
अप्रस्तावं ब्रुवन्वाक्यं बृहस्पतिरपि ध्रुवम्। लभते बुद्ध्यवज्ञानमवमानं च हीनवत्॥

नन्दभद्र उवाच

ब्रूहिब्रूहिनमे किञ्चित्साधुगोप्यं प्रियंपरम्। वचोभिःशुद्धसत्त्वानांनमोक्षोऽप्युपमीयते

सत्यव्रत उवाच

नवभिर्नवभिश्चैव विमुक्तं वाग्विदूषणैः नवभिर्बुद्धिदोषैश्च वाक्यंवक्ष्याम्यदोषवत्
सौक्ष्म्यंसंख्याक्रमश्चाऽपिनिर्णयःसप्रयोजनः। पञ्चैतान्यर्थजातानियत्रतद्वाक्यमुच्यते
धर्ममर्थं च कामं च मोक्षंचोद्दिश्यचोच्यते। प्रयोजनमितिप्रोक्तंप्रथमं वाक्यलक्षणम्
धर्मार्थकाममोक्षेषु प्रतिज्ञाय विशेषतः। इदं तदिति वाक्यान्ते प्रोच्यतेसविनिर्णयः
इदं पूर्वमिदं पश्चाद्वक्तव्यंयत्क्रमेणहि। क्रमयोगंतमप्याहुर्वाक्यतत्त्वविदोबुधाः॥६६।

दोषाणाञ्च गुणानाञ्च प्रमाणंप्रविभागतः। उभयार्थमपि प्रेक्ष्यसासंख्येत्युपधार्यताम्

वाक्ययज्ञेषु भिन्नेषु यत्राऽभेदः प्रदृश्यते।

तत्राऽतिशयहेतुत्वं तत्सौक्ष्म्यमिति निर्दिशेत्॥ ६८ ॥

इतिवाक्यगुणानां च वाग्दोषान्द्विनव शृणु। अपेतार्थमभिन्नार्थमपवृत्तं तथाऽधिकम्
अश्लक्ष्णंचापिसन्दिग्धंपदान्तेगुरुचाऽक्षरम्। पराङ्मुखमुखंयच्चअनृतंचाप्यसंस्कृतम्
विरुद्धंयत्त्रिवर्गेण न्यूनं कष्टातिशब्दकम्। व्युत्क्रमाभिहृतंयच्च सशेषं चाऽप्यहेतुकम्

निष्कारणं च वाग्दोषान्बुद्धिजाञ्छृणु त्वं च यान्।

कामात्क्रोधाद्भयाच्चैव लोभाद् दैन्यादनार्यकात्॥ ७२ ॥

हीनानुक्रोशतोमानान्नचवक्ष्यामिकिञ्चन। वक्ता श्रोताचवाक्यंच्चयदा त्वविकलंभवेत्
सममेति विवक्षायां तदा सोऽर्थः प्रकाशते। वक्तव्ये तु यदा वक्ता श्रोतारमवमन्यते
श्रोताचाप्यथवक्तारंतदावाक्यंनरोहति। अथ यः स्वप्रियं ब्रूयाच्छ्रोतुर्वोत्सृज्ययद्धृतम्

विशङ्का जायते तस्मिन्वाक्यं तदपि दोषवत्।

तस्माद्यः स्वप्रियं त्यक्त्वा श्रोतुश्चाऽप्यथ यत्प्रियम्॥ ७६ ॥

सत्यमेव प्रभाषेत स वक्ता नेतरो भुवि। मिथ्यावादाञ्छास्त्रजालसम्भवान्यद्विहाय च
सत्यमेव व्रतंयस्मात्तस्मात्सत्यव्रतस्त्वहम्। सत्यंते सम्प्रवक्ष्यामिमन्तुमर्हसितत्तथा
यदाप्रभृति भद्र त्वं पाषाणस्यार्चनेरतः। तदाप्रभृति किञ्चिन्न हि पश्यामिशोभनम्
एकःसोऽपिसुतोनष्टोभार्याचार्याऽप्यनश्यत । कूटानांकर्मणांसाधोफलमेवंविधंभवेत्
क्व देवाःसन्ति मिथ्यैतद्दृश्यन्तेचेद्भवन्त्यपि। सर्वाचकूटविप्राणांद्रव्यायैषाविकल्पना
पितॄनुद्दिश्य यच्छन्ति मम हासः प्रजायते। अन्नस्योपद्रवं यच्च मृतोहि किमशिष्यत
यत्त्विदं बहुधा मूढा वर्णयन्तिद्विजाधमाः। विश्वनिर्माणमखिलंतथापिशृणुसत्यतः॥
उत्पत्तिश्चापिभङ्गश्चविश्वस्यैतद्द्वयंमृषा। एवमेव हि सर्वं च सदिदं वर्ततेजगत्॥८४

स्वभावतो विश्वमिदं हि वर्तते स्वभावतः सूर्यमुखा भ्रमन्त्यमी।

स्वभावतो वायवो वान्ति नित्यं स्वभातो वर्षति चाम्बुदोऽयम्॥८५॥

स्वभावतो रोहति धान्यजातं स्वभावतोवर्षशीतातपत्वम्।

स्वभावतः संस्थिता मेदिनी च स्वभावतः सरितः संस्रवन्ति ॥८६॥
स्वभावतः पर्वता भान्ति नित्यं स्वभावतो वारिधिरेष संस्थितः ।
स्वभावतो गर्भिणी सम्प्रसूते स्वभावतोऽमी बहवश्च जीवाः ॥८७॥
यथा स्वभावेन भवन्ति वक्रा ऋतुस्वभावाद्बदरीषु कण्टकाः ।
तथा स्वभावेन हि सर्वमेतत्प्रकाशते कोऽपि कर्त्ता न दृश्यः ॥ ८८ ॥

तदेवं संस्थिते लोके मूढे मुह्यतिमत्तवत् । मानुष्यमपियद्धूर्तावदन्त्यग्र्यं शृणुष्वतत् मानुष्यान्नापरंकष्टं वैरिणांनोभवेद्धितत् शोकस्थानसहस्राणि मनुष्यस्य क्षणेक्षणे

मानुष्यं हि स्मृताकारं सभाग्योऽस्माद्विमुच्यते ।
पशवः पक्षिणः कीटाः क्रमयश्च यथासुखम् ॥ ९१ ॥

अबद्धा विहरन्त्येते योनिरेषां सुदुर्लभा निश्चिन्ताःस्थावराह्येतेसौख्यमेषांमहद्भुवि बहुनाकिंमनुष्येभ्यःसर्वोधन्योऽन्ययोनिजः । स्वभावमेवजानीहिपुण्यापुण्यादिकल्पना यदेकेस्थावराःकीटाःपतङ्गामानुषादिकाः । तस्मान्मिथ्यापरित्यज्यनन्दभद्रयथासुखम्

पिब क्रीडनकैः सार्धं भोगान्सत्यमिदं भुवि ॥ ९४ ॥

नारद उवाच

इत्येतैरसुखैर्वाक्यैरयुक्तैरसमञ्जसैः ॥ ९५ ॥

सत्यव्रतस्य नाकम्पन्नन्दभद्रो महामनाः । प्रहसन्निव तं प्राह स्वक्षोभ्यः सागरो यथा यद्भवानाहधर्मिष्ठाः सदादुःखस्यभागिनः । तन्मिथ्यादुःखजालानिपश्यामःपापिनामपि वधबन्धपरिक्लेशाः पुत्रदारादि पञ्चता । पापिनामपि दृश्यन्ते तस्माद्धर्मो गुरुर्मतः अयं साधुरहो कष्टं कष्टमस्य महाजनाः । साधोर्वदन्त्येतदपि पापिनांदुर्लभंत्विदम् दारादिद्रव्यलोभार्थं विशतः पापिनो गृहे । भवानपिबिभेत्यस्माद्द्वेष्टिकुप्यतितद्वृथा यथाऽस्यजगतोब्रूषे नास्तिहेतुर्महेश्वरः । तद्बालभाषितंतुभ्यं किं राजानंविनाप्रजाः ॥ यच्चब्रवीषि पाषाणंमिथ्यालिङ्गंसमर्चसि । तद्भवाँल्लिङ्गमाहात्म्यंवेत्तिनान्धोयथारविम् ब्रह्मादयः सुराः सर्वे राजानश्च महर्धिकाः । मानवा मुनयश्चैव सर्वे लिङ्गं यजन्ति च स्वनामकानिचिह्नानितेषांलिङ्गानिसन्ति च । एतेकिंत्वभवन्मूर्खास्त्वंतुसत्यव्रतःसुधीः

प्रतिष्ठाप्य पुरा ब्रह्मा पुष्करे नीललोहितम् ।
प्राप्तवान्परमां सिद्धिं ससर्जेमाः प्रजा प्रभुः ॥ १०५ ॥
विष्णुनाऽपि निहत्याऽऽजौ रावणं पयसांनिधेः ।
तीरे रामेश्वरं लिङ्गं स्थापितोऽस्ति च किं मुधा ॥ १०६ ॥

वृत्रं हत्वा पुरा शक्रोमहेन्द्रेस्थाप्यशङ्करम् । लिङ्गंविमुक्तपापोऽथत्रिदिवेऽद्यापिमोदते स्थापयित्वा शिवंसूर्योगङ्गासागरसङ्गमे । निरामयोऽभूत्सोमश्च प्रभासेपश्चिमोदधौ काश्यां यमश्च धनदः सह्ये गरुडकश्यपौ । नैमिषेवायुवरुणौस्थाप्यलिङ्गं प्रमोदिताः अस्मिन्नेव स्तम्भतीर्थेकुमारेशं गुहोविभुः । लिङ्गंसंस्थापयामाससर्वपापहरं न किम् एवमन्यैः सुरैर्यानि पार्थिवैर्मुनिभिस्तथा । संस्थापितानिलिङ्गानितन्नसंख्यातुमुत्सहे पृथिवीवासिनः सर्वे ये च स्वर्गनिवासिनः । पातालवासिनस्तृप्ताजायन्तेलिङ्गपूजया

यच्च ब्रवीषि गीर्वाणा न सन्ति सन्ति चेत्कुतः ।
कुत्राऽपि नैव दृश्यन्ते तेन मे विस्मयो महान् ॥११३॥

रङ्कवर्तिकस्मतेदेवायाचतांत्वांकुलत्थवत् । यमिच्छसि महाप्राज्ञ साधकोहिगुरुस्तव स्वभावान्नैवसर्वार्थाः संसिद्धा यदि ते मते । भोजनादिकथंसिध्येद्धृदकर्तारमन्तरा ॥ बदरीमन्तरेणाऽपिदृश्यन्तेकण्टकानहि । तस्मात्कस्यास्ति निर्माणंयस्ययावत्तथैवतत् यच्च ब्रवीषि पश्वाद्याः सुखिनो धन्यकास्त्वमी । त्वदृते नेदमुक्तंच केनापि श्रुतमेव वा तामसाविकलायेच कष्टंतेषांचश्लाघ्यताम् । सर्वेन्द्रिययुताःश्रेष्ठाःकुतोधन्यानमानुषाः सत्यं तव व्रतं मन्येनरकायत्वयाऽऽदृतम् । अत्यनर्थेनभीःकार्याकामोऽयंभविताचिरात् आशावाडम्बरेणैव ध्रुवतोऽज्ञानमेव मे । इत्थं निःसारता व्यक्तमादावाडम्बरात्तु यत् मायाविनां हि ब्रुवतां वाक्यं चाडम्बरावृतम् कुनाणकमिवोद्दीप्तंपरीक्षेयंसदासताम्

आदौ मध्ये तथा चाऽन्ते येषां वाक्यमदोषवत् ।
कषदाहैः स्वर्णमिव च्छेदेऽपि स्याच्छुभं शुभम् ॥ १२२ ॥

त्वयाऽन्यथाप्रतिज्ञातमुक्तंचैवाऽन्यथापुनः । त्वद्दोषोनाऽयमस्माकंतद्वचःशृणु मो हिये नास्तिकानाञ्चसर्पाणांविषस्य च गुणास्त्वयम् । मोहयन्ति परंयच्चदोषोनैषपरस्यतु

आपो वस्त्रं तिलास्तैलं गन्धो वा स यथा तथा ।
पुष्पाणामधिवासेन तथा संसर्गजा गुणाः ॥१२५॥

मोहजालस्य यो योनिर्मूढैरिह समागमः । अहन्यहनि धर्मस्य योनिः साधुसमागमः
तस्मात्प्राज्ञैश्च वृद्धैश्च शुद्धभावैस्तपस्विभिः । सद्भिश्चसहसंसर्गः कार्यःशमपरायणैः
न नीचैर्नाप्यविद्वद्भिर्नानात्मज्ञैर्विशेषतः । येषांत्रीण्यवदातानि योनिर्विद्या च कर्म च
तांश्चसेवेद्विशेषेण शास्त्रं येषां हि विद्यते । असतां दर्शनस्पर्शसञ्जल्पासनभोजनैः ॥
धर्माचारात्प्रहीयन्ते नच सिध्यन्तिमानवाः । बुद्धिश्चहीयते पुंसांनीचैःसहसमागमात्
स यैश्च मध्यतां याति श्रेष्ठतां याति चोत्तमैः । इति धर्मं स्मरन्नाहं सङ्गमार्थीपुनस्तव
यन्निन्दसि द्विजानेव यैरपेयोऽर्णवः कृतः ॥१६३॥

वेदाः प्रमाणं स्मृतयः प्रमाणं धर्मार्थयुक्तं वचनं प्रमाणम् ।
नैतत्त्रयं यस्य भवेत्प्रमाणं कस्तस्य कुर्याद्वचनं प्रमाणम् ॥१३२॥

इतीरयित्वा वचनं महात्मा स नन्दभद्रः सहसा तदैव ।
गृहाद्विनिःसृत्य जगाम पुण्यं बहूदकं भट्टरवेस्तु कुण्डम् ॥१३३॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
कौमारिकाखण्डे कपिलेश्वरतीर्थमाहात्म्ये नन्दभद्रवणिग्वृत्तान्तवर्णनं
नाम पञ्चचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥

षटचत्वारिंशोऽध्यायः

नन्दभद्रस्यसंशयापनोदनाय बालस्य सारगिरापरतत्त्वप्रतिपादनम्

नारद उवाच

बहूदकस्य कुण्डस्य तीरस्थंलिङ्गमुत्तमम् । कपिलेश्वरमभ्यर्च्य नन्दभद्रस्ततः सुधीः ॥
प्रणम्य चाऽग्रतस्तस्थौ प्रवद्धकरसम्पुटः । संसारचरितैः किञ्चिद्दुःखी गाथांव्यगायत

स्रष्टारमस्यजगतश्चेत्पश्यामिसदाशिवम् । नानापृच्छाभिरथ तं कुर्यान्नाथंविलज्जितम्
अपूर्यमाणं तव किं जगत्संसृजनंविना । निरीह बहुधा यत्ते सृष्टं भार्गववज्जगत् ॥
सच्चेतनेन शुद्धेन रागादिरहितेन च । अथ कस्मादात्मसदृशं न सृष्टं निर्मितं जडम् ॥
निर्वैरेण समेनाऽथ सुखदुःखभवाभवैः । ब्रह्मादिकीटपर्यन्तं किमेवं क्लिश्यते जगत् ॥

कांश्चित्स्वर्गेऽथ नरके पातयंस्त्वं सदाशिव ! ।
किं फलं समवाप्नोति किमेवं कुरुषे वद ॥७॥

इष्टैः पुत्रादिभिर्नार्थवियुक्तामानवा ह्यमी । क्रन्दन्ति करुणासार किं घृणाऽपिभवेन्नते
अतीव नोचितंसर्वमेतदीश्वर ! सर्वथा । यत्ते भक्ताः समं पापैर्मज्जन्तेदुःखसागरे ॥

एवम्विधेन संसारचारित्रेण विमोहिताः ।
स्थानान्तरं न यास्यामि भोक्ष्ये पास्यामि नोदकम् ॥१०॥

मरणान्तमेव यास्यामिस्थास्येसञ्चिन्तयन्नदः । सएवंविमृशन्नेवनन्दभद्रःस्वयंस्थितः
ततश्चतुर्थे दिवसे बहूदकतटे शुभे । कश्चिद्बालः सप्तवर्षः पीडापीडित आययौ ॥१२
कृशोऽतीव गलत्कुष्ठी प्रमुह्यंश्च पदे पदे । नन्दभद्रमुवाचेदं कृच्छ्रात्संस्तभ्य बालकः
अहोसुरूपसर्वाङ्ग ! कस्माद्दुःखीभवानपि । ततोऽस्यकारणंसर्वंव्याचष्टनन्दभद्रकः ॥
श्रुत्वा तत्कारणं सर्वं बालो दीनमनाब्रवीत् । अहो हा कष्टमत्युग्रं बुधानांयदबुद्धिता
सम्पूर्णेन्द्रियगात्रायन्मर्तुमिच्छन्तिवै वृथा । मुहूर्ताद्ध्यत्रखट्वाङ्गोमोक्षमार्गमुपागतः
तदहो भारतं खण्डं सत्यायुषि त्यजेद्धि कः । अहमेव द्दढोमन्येपितृभ्यां यो विवर्जितः
अशक्तश्चलितुंवाऽपिमर्तुमिच्छामिनापिच । सर्वेलाभाःसातिमानाइतिसत्यावतश्रुतिः
सन्तोषोऽप्युचितस्तुभ्यं देहं यस्य द्दढन्त्विदम् । शरीरं नीरुजं चेन्मे भवेदपिकथञ्चन
क्षणे क्षणे च तत्कुर्यां भुज्यते यद्युगेयुगे । इन्द्रियाणि वशे यस्य शरीरञ्च द्दढं भवेत् ॥

सोऽप्यन्यदिच्छते चेच्च कोऽन्यस्तस्मादचेतनः ।
शोकस्थानसहस्राणि हर्षस्थानशतानि च ॥२१॥

दिवसे दिवसे मूढमाविशन्ति न पण्डितम् । न हि ज्ञानविरुद्धेषु बह्वपायेषु कर्मसु ॥
मूलघातिषु सज्जन्तेबुद्धिमन्तोभवद्विधाः । अष्टाङ्गांबुद्धिमाहुर्यां सर्वश्रेयोविघातिनीम्

श्रुतिस्मृत्यविरुद्धासाबुद्धिस्त्वय्यस्ति निर्मला। अथकृच्छ्रेषुदुर्गेषुव्यापत्सुस्वजनस्यच
शरीरमानसैर्दुःखैर्नसीदन्तिभवद्विधाः । नाप्राप्यमभिवाञ्छन्तिनष्टंनेच्छन्तिशोचितुम्
आपत्सुच न मुह्यन्ति नराः पण्डितबुद्धयः । मनोदेहसमुत्थाभ्यांदुःखाभ्यामर्पितंजगत्
तयोर्व्याससमासाभ्यांशमोपायमिमंश्रृणु । व्याधेरनिष्टसंस्पर्शाच्छ्रमादिष्टविसर्जनात्
चतुर्भिः कारणैर्दुःखं शरीरंमानसञ्च यत् । मानसं चाऽप्यप्रियस्य संयोगःप्रियवर्जनम्
द्विप्रकारं महाकष्टं द्वयोरेतदुदाहृतम् । मानसेन हि दुःखेन शरीरमुपतप्यते ॥ २६ ॥
अयःपिण्डेन तप्तेन कुम्भसंस्थमिवोदकम् । तदाशु प्रतिकाराच्च सततञ्च विवर्जनात्॥
व्याधेराधेश्च प्रशमः क्रियायोगद्वयेन तु । मानसंशमयेत्तस्माज्ज्ञानेनाग्निमिवाऽम्बुना
प्रशान्ते मानसे ह्यस्य शारीरमुपशाम्यति । मनसो दुःखमूलन्तु स्नेह इत्युपलभ्यते ॥
स्नेहाच्च सज्जनो नित्यं जन्तुदुःखमुपैतिच । स्नेहमूलानि दुःखानिस्नेहजानिभयानिच

शोकहर्षौ तथादुऽऽयासः सर्वं स्नेहात्प्रवर्तते ॥ ३४ ॥

स्नेहात्करणरागश्च प्रजज्ञे वैषयस्तथा । अश्रेयस्कावुभावेतौ पूर्वस्तत्र गुरुः स्मृतः ॥
त्यागी तस्मान्न दुःखी स्यान्निर्वैरोनिरवग्रहः । अत्यागा जन्ममरणेप्राप्नोतीहपुनःपुनः
तस्मात्स्नेहं न लिप्सेत मित्रेभ्यो धनसञ्चयात् । स्वशरीरसमुत्थञ्चज्ञानेनविनिवर्तयेत्
ज्ञानान्वितेषु सिद्धेषु शास्त्रज्ञेषु कृतात्मसु । न तेषु सज्जते स्नेहः पद्मपत्रेष्विवोदकम्
रागाभिभूतः पुरुषः कामेन परिकृष्यते । इच्छा सञ्जायते चाऽस्य ततस्तृष्णा प्रवर्धते
तृष्णा हि सर्वपापिष्ठा नित्योद्वेगकरी मता । अधर्मबहुला चैव घोररूपानुबन्धिनी

या दुस्त्यजा दुर्मतिभिर्या न जीर्यति जीर्यतः ।

योऽसौ प्राणान्तिको रोगस्तां तृष्णां त्यजतः सुखम् ॥ ४१ ॥

अनाद्यन्ता तु सा तृष्णाऽह्यन्तर्देहगतानृणाम् । विनाशयतिसम्भूतालोहंलोहमलोयथा
यथैवैधः समुत्थेन वह्निनानाशमृच्छति । तथाऽकृतात्मा लोभेन स्वोत्पन्नेनविनश्यति
तस्माल्लोभोन कर्तव्यः शरीरेचात्मबन्धुषु । प्राप्तेषुवा न हृष्येतनाशेवाऽपिन शोचयेत्

नन्द्रभद्र उवाच

अहो बाल ! न बालस्त्वं मतो मे त्वां नमाम्यहम् ।

त्वद्वाक्यैरतितृप्तोऽहं त्वां तु प्रक्ष्यामि किञ्चन ॥ ४५ ॥

कामक्रोधावहङ्कारमिन्द्रियाणि च मानवाः । निन्दन्ति तत्र मे नित्यं विवक्षेयंप्रजायते
अहमेष ममेदञ्च कार्यमीदृशकस्त्वहम । इत्यादि चात्मविज्ञानमहङ्कार इति स्मृतः ॥
परिहार्यः स चेत्तञ्च विनोन्मत्तःप्रकीर्त्यते । कामोऽभिलाषइत्युक्तःसचेत्पुंसाविवर्ज्यते
कथं स्वर्गोमुमुक्षा वासाध्यतेदृषदायथा । क्रोधोवायदिसन्त्याज्यस्ततःशत्रुक्षयःकथम्
बाह्यानामान्तराणांवा विना तं तृणवद्विदुः । इन्द्रियाणिनिगृह्यैवदुष्टानीतिनिपीडयेत्
कथं स्याद्धर्मश्रवणं कथं वा जीवनं भवेत् । एतस्मिन्मेमनो विद्धंखिद्यतेऽज्ञानसङ्कटे

तथा कस्मादिदं सृष्टं जडं विश्वं चिदात्मना ।

एवं यद्बहुधा क्लेशैः पीड्यते हा कुतस्त्विदम् ॥ ५२ ॥

बाल उवाच

सम्यगेतद्यथा पृष्टं यत्र मुह्यन्ति जन्तवः । श्रृण्वेकाग्रमना भूत्वा ज्ञातं द्वैपायनान्मया
प्रकृतिः पुरुषश्चैव अनादी श्रृणुमः पुरा । साधर्म्येणाऽवतिष्ठेते सृष्टेः प्रागजरामरौ ॥
ततः कालस्वभावाभ्यां प्रेरिता प्रकृतिः पुरा। पुंसःसंयोगमैच्छत्सातदभावात्प्रकुप्यत
ततस्तमोमयी सा च लीलया देववीक्षिता । राजसीसमभूद्दुष्टासात्त्विकी समजायत
एवं त्रिगुणतां याता प्रकृतिर्देवदर्शनात् । तां समास्थाय परमस्त्रिमूर्तिः समजायत ॥
तस्या प्रोच्चारणार्थञ्च प्रवृत्तः स्वांशतस्ततः । असूयत महत्तत्त्वं त्रिगुणं तद्विदुर्बुधाः
अहङ्कारस्ततो जातः सत्त्वराजसतामसः । तमो राजसत्वमापद्य रजः सत्त्वगुणं नयेत्
शुद्धसत्त्वे ततो मोक्षं प्रवदन्ति मनीषिणः। तमसो रजसस्तस्मात्संशुद्ध्यर्थञ्च सर्वशः
जीवात्मसंज्ञान्स्वीयांशान्व्यभजत्परमेश्वरः । तावन्तस्ते च क्षेत्रज्ञा देहायावन्तएवहि
निःसरन्तियथालोहात्तप्तलिङ्गात्स्फुलिङ्गकाः । तन्मात्रभूतसर्गोऽयमहङ्कारात्तामसात्

इन्द्रियाणां सात्त्विकाच्च त्रिगुणानि चभूतान्यपि ।

एतैः संसिद्ध्यन्त्रेण सच्चिदानन्दवीक्षणात् ॥ ६३ ॥

रजस्तमश्च शोध्यन्ते सत्त्वेनैवमुमुक्षुभिः । तस्मात्कामञ्च क्रोधञ्चइन्द्रियाणांप्रवर्तनम्

अहङ्कारञ्च संसेव्य सात्त्विकी सिद्धिमश्नुते ।

राजसास्तामसाश्चैव त्याज्याः कामाद्यस्त्वमी ॥६५॥
सात्त्विकाः सर्वदासेव्याः संसारविजिगीषुभिः। गुणत्रयस्यवक्ष्यामिसंक्षेपाल्लक्षणंतव
शास्त्राभ्यासस्तो ज्ञानं शौचमिन्द्रियनिग्रहः।
धर्मक्रियात्मचिन्ता च सात्त्विकं गुणलक्षणम् ॥६७॥
अन्यायेन धनादानं तन्द्रीनास्तिक्यमेव च। क्रौर्यंच याचकाद्यं च तामसंगुणलक्षणम्
तस्माद्बुद्धिमुखैस्त्वेतैःसात्त्विकैर्देवतां भजेत्।
राजसैर्मानवत्वं च तामसैः स्थाणुयोनिता ॥६९॥
बुद्ध्याद्यैरेव मुक्तिः स्यादेतैरेव च यातना ॥७०॥
अमीषां चाप्यभावे वै न किञ्चिदुपपद्यते। कलादो हि कलादीनां सुवर्णं शोधयेद्यथा
तथा रजस्तमश्चैवसंशोध्ये सात्त्विकैर्गुणैः। अस्मादेवगुणानाञ्चसमवायादनादिजात्
सुखिनो दुःखिनश्चैव प्राणिनःशास्त्रदर्शिनः। अष्टाविंशतिलक्षैश्चगुणमेकंकमीश्वरः
व्यभजच्चतुराशीतिलक्षास्ता जीवयोनयः। सकाशान्मनसस्तद्वदात्मनः प्रभवन्ति हि
ईश्वरांशाश्च ते सर्वेमोहिताःप्राकृतैर्गुणैः। क्लेशानासादयन्त्येवयथैवाधिकृता विभोः
अज्ञानांपयसांचापिजीवानांचाऽथश्रेयसे। मानुष्यमाहुस्तत्त्वज्ञाः शिवभावेनभावितम्

नन्दभद्र उवाच

एवमेतत्किन्तु भूयः प्रक्ष्याम्येतन्महामते!। ईश्वराःसर्वदातारः पूज्यन्ते यैश्च देवताः
स्वभक्तांस्तान्न दुःखेभ्यः कस्माद्रक्षन्ति मानवान्।
विशेषात्केऽपि दृश्यन्ते दुःखमग्नाः सुराव्रताः ॥७८॥
इति मे मुह्यते बुद्धिस्त्वं वा किं बाल! मन्यसे ॥७९॥

बाल उवाच

अशुचिश्च शुचिश्चाऽपि देवभक्तोद्विधास्मृतः। कर्मणा मनसावाचातद्रतोभक्त उच्यते
अशुचिर्देवताश्चैव यदा पूजयते नरः। तदा भूतान्याविशन्ति स च मुह्यति तत्क्षणात्
विमूढश्चाऽप्यकार्याणि तानि तानि निषेवते। ततोविलश्यतिक्षिप्रंनाशुचिःपूजयेत्ततः
शुचिर्वाऽभ्यर्चयेद्यश्च तस्य चेदशुभं भवेत् ॥८२॥

तस्य पूर्वंकृतं व्यक्तं कर्मणां कोटिमुच्यते। महेश्वरो ब्रह्महत्याभयाद्यत्र ततस्ततः॥
सप्तनौतीर्थेषु कस्माच्च इतरो मुच्यते कथम्। अम्बरीषसुतां हृत्वापर्वतान्नारदात्तथा
सीतापहारमापेदे रामोऽन्यो मुच्यते कथम्।
ब्रह्माऽपि शिरसश्छेदं कामयित्वा सुतामगात् ॥८५॥
इन्द्रचन्द्ररविविष्णुप्रमुखाः प्राप्नुयुः कृतम्। तस्मादवश्यं च कृतं भोज्यमेव नरैःसदा
मुच्यते कोऽपि स्वकृतान्नैवेति श्रुतिनिर्णयः। किं तु देवप्रसादेन लभ्यमेकंसुरव्रतैः॥
बहुभिर्जन्मभिर्भोज्यं भुज्येतैकेनजन्मना। तच्च भुक्त्वा ततस्त्वर्थीभवेदितिविनिश्चयः
ये तप्यन्ते गतैः पापैः शुचयो देवताव्रताः। इह ते पुत्रपौत्रैश्च मोदन्तेऽमुत्र चेह च॥
तस्माद्देवाः सदा पूज्याः शुचिभिः श्रद्धयाऽन्वितैः।
प्रकृतिः शोधनीया च स्ववर्णोदितकर्मभिः ॥९०॥
स्वनुष्ठितोऽपि धर्मः स्यात्क्लेशायैव विना शिवम्।
दुराचारस्य देवोऽपि प्राहेति भगवान्हरः ॥९१॥
भोक्तव्यं स्वकृतं तस्मात्पूजनीयः सदाशिवः। स्वाचारेणपरित्याज्यौरागद्वेषाविदंपरम्

नन्दभद्र उवाच

शुद्धप्रज्ञ! किमेतच्च पापिनोऽपि नरा यदा। मोदमानाः प्रदृश्यन्ते दारैरपिधनैरपि॥

बाल उवाच

व्यक्तं तैस्तमसा दत्तं दानं पूर्वेषु जन्मसु। रजसा पूजितःशम्भुस्तत्प्राप्तं स्वकृतंचतैः
किं तु यत्तमसा कर्म कृतं तस्य प्रभावतः। धर्माय न रतिर्भूयात्ततस्तेषां विदाम्वर॥
भुक्त्वा पुण्यफलं याति नरकं नाऽत्रसंशयः। अस्मिंश्चसंशयेप्रोक्तंमार्कण्डेयेन श्रूयते
इहैवैकस्य नाऽमुत्र अमुत्रैकस्य नो इह। इह चाऽमुत्र चैकस्य नाऽमुत्रैकस्य नो इह॥
पूर्वोपात्तं भवेत्पुण्यं भुक्तिर्नैवाऽर्जयन्त्यपि। इहभोगःस वै प्रोक्तोदुर्भगस्याऽल्पमेधसः
पूर्वोपात्तं यस्यनास्तितपोभिश्चार्जयत्यपि। परलोकेतस्यभोगोधीमतःसक्रियात्स्फुटम्
पूर्वोपात्तं यस्य नास्ति पुण्यं चेहाऽपि नार्जयेत्।
ततश्चेहाऽमुत्र वाऽपि भो धिक् तं च नराधमम् ॥ १०० ॥

इति ज्ञात्वामहाभाग! त्यक्त्वाशल्यानिकृतस्नशः । भजरुद्रंवर्णधर्मपालयाऽस्मात्परंनहि
यो हिनष्टेष्वभीष्टेषुप्राप्तेष्वपिचशोचति । तृप्येतवाभवेद्बन्धोनिश्चितंसोऽन्यजन्मनः

नन्दभद्र उवाच

नमस्तुभ्यमबालायबालरूपायधीमते । कोभवांस्तत्त्वतोवेत्तु मिच्छामित्वांशुचिस्मितम्
बहवोऽपि मया वृद्धा दृष्टाश्चोपासिताःसदा । तेषामीदृशकाबुद्धिर्न दृष्टा न श्रुता मया
येन मे जन्मसन्देहा नाशिता लीलयैवच । तस्मात्सामान्यरूपस्त्वंनिश्चितंन मतं मम

बाल उवाच

महदेतत्समाख्येयमेकाग्रः शृणु तत्त्वतः । इतः सप्ताधिके चाऽपि सप्तमे जन्मनित्वहम्
वैदिशे नगरे विप्रो नाम्नाऽऽसं धर्मजालिकः । वेदवेदाङ्गतत्त्वज्ञःस्मृतिशास्त्रार्थविद्वरः

व्याख्याता धर्मशास्त्राणां यथा साक्षाद्बृहस्पतिः ।
किं त्वहं विविधान्धर्मांल्लोकानां वर्णये भृशम् ॥ १०८ ॥

स्वयं चाऽतिदुराचारः पापिनामपि पापराट् । मांसाशी मद्यसेवी च परदाररतःसदा
असत्यभाषीदम्भीचसदाधर्मध्वजीखलः । लोभीदुरात्माकथकोनकर्ताकर्हिचित्कचित्
यस्माज्जालिकवज्जालं लोकेभ्योऽहं क्षिपामिच । तत्त्वज्ञामांततःप्राहुर्धर्मजालिकइत्युत
सोऽहं तैर्बहुभिश्चीर्णैः पातकैरन्त आगते । मृतोगतोयमस्थानं पातितःकूटशाल्मलीम्
यमदूतैस्ततः क्रुद्धःस्मार्यमाणःस्वचेष्टितम् । खड्गैश्चकृत्यमानोऽहंजीवामिप्रमियामिच
आत्मानं बहुधा निन्दञ्छाश्वतीर्न्यवसं समाः । नरके या मतिर्भूयाद्धर्मं प्रति प्रपीडतः

सा चेन्मुहूर्तमात्रं स्यादपि धन्यस्ततः पुमान् ।
नमोनमः कर्मभूम्यै सुकृतं दुष्कृतं च वा ॥ ११५ ॥

यस्यां मुहूर्तमात्रेण युगैरपि न नश्यति । ततो विपश्चिज्जनको मोक्षयामासनारकात्
तैः सहाऽहं प्रमुक्तश्चकथञ्चिदवपीडितः । स्थाणुत्वमनुभूयाऽथ क्लेशानासाद्यभूरिशः
कीटोऽहमभवं पश्चात्तीरे सारस्वते शुभे । तत्र मार्गे सुखमिव संसुप्तोऽहं यदृच्छया
आगच्छतोरथस्याऽस्यशब्दमश्रौषमुन्नतम् । तं मेघनिनदंश्रुत्वाभीतोऽहंसहसाजवात्
मार्गमुत्सृज्य दूरेण प्रपलायनमाचरम् । एतस्मिन्नन्तरे व्यासस्तत्र प्राप्तो यदृच्छया ॥

स मामपश्यत्त्रस्तं च कृपया संयुतो मुनिः ।
यन्मया सर्वलोकानां नानाधर्माः प्रकीर्तिताः ॥ १२१ ॥

विप्रजन्मनि तस्यैव प्रभावाद्व्याससङ्गमः । ततः सर्वरुतज्ञोमां प्राहाऽर्च्यः कीटभाषया
किमेवं नश्यसे कीट!कस्मान्मृत्योर्बिभेषिच । अहो समुचिता भीतिर्मनुष्यस्यकुतस्तव
इत्युक्तो मतिमान्पूर्वपुण्याद्व्यासंतदोचिवान् । न मे भयं जगद्वन्द्यमृत्योरस्मात्कथञ्चन
एतदेवभयंमान्यगच्छेयमधमांगतिम् । अस्याअपिकुयोनेश्चसन्त्यन्याःकोटिशोऽधमाः

तासु गर्भादिकक्लेशभीतस्त्रस्तोऽस्मि नान्यथा ॥ १२६ ॥

व्यास उवाच

मा भयं कुरु सर्वाभ्यो योनिभ्यश्च चिरादिव ।
मोक्षयिष्यामि ब्राह्मण्यं प्रापयिष्यामि निश्चितम् ॥ १२७ ॥

इत्युक्तोऽहं कालियेन तंप्रणम्यजगद्गुरुम । मार्गमागत्यचक्रेण पीडितोमृत्युमागमम्

ततः काकशृगालादियोनिष्वस्मि यदाऽभवम् ।
तदा तदा समागम्य व्यासो मां स्मारयच्च तत् ॥ १२९ ॥
ततो बहुविधा योनीः परिक्रम्याऽस्मि कर्षितः ।
ब्राह्मणस्य च गेहे स्यां योनौ जातोऽतिदुःखितः ॥ १३० ॥

ततो जन्मप्रभृत्यस्मि पितृभ्यां परिवर्जितः । गलत्कुष्ठीमहापीडामेतांयोऽनुभवामिच
ततो मां पञ्चमे वर्षे व्यासआगत्यजप्तवान् । कर्णे सारस्वतं मन्त्रंतेनाऽयंसंस्मरामिच
अनधीतानि शास्त्राणि वेदाधर्मा श्चकृत्स्नशः । उक्तंव्यासेन चेदंमे गच्छ क्षेत्रं गुहस्यच

तत्र त्वं नन्दभद्रञ्च आश्वासय महामतिम् ॥ १३३ ॥

त्यक्त्वा बहूदके प्राणानस्थिक्षेपंमहीजले । काराग्य त्वं ततो भावीमैत्रेयइतिसन्मुनिः
गमिष्यसिततोमोक्षमितिमांव्यासउक्तवान् । आगतश्चततश्चात्रवाहीकेभ्योऽतिक्लेशतः
इति ते कथितं सर्वमात्मनश्चरितं मया । पापमेवंविधं कष्टं नन्दभद्र ! सदा त्यज ॥

नन्दभद्र उवाच

अहो महाद्भुतं तुभ्यं चरितं येन मे हृदि । भूयः शतगुणं जातं धर्माय दृढमानसम् ॥

किन्तु त्वयोक्तधर्मस्य कर्तुकामोऽस्मि निष्कृतिम् ।
धर्मं स्मर भवांस्तस्मात्किञ्चिदादिश निश्चितम् ॥१३८॥

बाल उवाच

अत्र तीर्थे च सप्ताहं निराहारस्त्वहं स्थितः ।
सूर्यमन्त्राञ्जपिष्यामि त्यक्ष्यामि च ततस्त्वसून् ॥१३६॥

ततो बर्करिकातीर्थे दग्धव्योऽहं त्वयातटे । अस्थीनि सागरेचापिममक्षेप्याणिचात्रहि यदिसापह्नवंचित्तंमय्यतीवतवाऽस्तिचेत् । ततस्त्वांगुरुकार्यार्थमादेक्ष्यामिशृणुष्वतत्

अस्मिन्बहूदके तीर्थे यत्र प्राणांस्त्यजाम्यहम् ।
तत्र मन्नामचिह्नस्ते संस्थाप्यो भास्करो विभुः ॥१४२॥

आरोग्यं धनधान्यं च पुत्रदारादिसम्पदः । भास्करो भगवांस्तुष्टो दद्यादेतच्छृ तेर्वचः सविता परमो देवः सर्वस्वं वा द्विजन्मनाम् । वेदवेदाङ्गगीतश्च त्वमप्येनं सदा भज बहूदकमिदंकुण्डंसंसेव्यंचसदा त्वया । माहात्म्यमस्यवक्ष्यामि संक्षेपाद्व्याससूचितम् बहूदके कुण्डवरे स्नाति यो विधिवन्नरः । आरोग्यंधनधान्याद्यं तस्य स्यात्सर्वजन्मसु बहूदके च यः स्नात्वासप्तम्यांमाघमासके । दद्यात्पिण्डंपितॄणाञ्चतेऽक्षयांतृप्तिमाप्नुयुः बहूदकस्य तीरे यः शुचिर्यजति वै क्रतुम् । शतक्रतुफलं तस्य नास्ति काचिद्विचारणा अत्र यस्त्यजति प्राणान्बहूदकतटे नरः । मोदते सूर्यलोकेऽसौ धर्मिणाञ्च सुतो भवेत् बहूदकस्य तीरे च यः कुर्य्याज्जपसाधनम् । सर्वंलक्षगुणं प्रोक्तं जपो होमस्य पूजनम् बहूदकस्य तीरे च द्विजमेकञ्चभोजयेत् । यो मिष्टान्नेन तस्यस्याद्विप्रकोटिश्चभोजिता बहूदकस्यतीरेयानारीगौरिणिकाः शुभाः । सम्भोजयतितस्याश्चकुर्यात्सुस्वागतंह्युमा बहूदकस्य तीरे च यः कुर्याद्योगसाधनम् । षण्मासाभ्यन्तरेसिद्धिर्भवेत्तस्य न संशयः बहूदकस्य तीरे च प्रेतानुद्दिश्य दीयते । यत्किञ्चिदक्षयन्तेषामुपतिष्ठेन्न चान्यथा ॥ स्नानं दानं जपो होमःस्वाध्यायःपितृतर्पणम् । कृतं बहूदकतटे सर्वं स्यात्सुमहत्फलम् त्वयैतद्धृदि सन्धार्यं फलं व्यासेन सूचितम् । बहूदकस्य कुण्डस्य नन्दभद्र महामते !

इत्युक्त्वा सोऽभवन्मौनी स्नात्वा कुण्डे ततः शुचिः ।

तीरे प्रस्तरमाश्रित्य स्वयं मन्त्राञ्जजाप ह ॥ १५७ ॥

श्रीनारद उवाच

ततःस सप्तरात्रान्ते जहौ बालो निजानसून् । संस्कारितोयथोक्तंच नन्दभद्रेणब्राह्मणैः यत्र बालः स च प्राणाञ्जहौ जपपरायणः । बालादित्यमितिख्यातंतत्रास्थापयतप्रभुम्

बहूदके च यः स्नात्वा बालादित्यं प्रपूजयेत् ।
तस्य स्याद्भास्करस्तुष्टो मोक्षोपायञ्च विन्दति ॥ १६० ॥
नन्दभद्रोऽप्यथाऽन्यस्यां भार्यायामपरान्सुतान् ।
उत्पाद्याऽऽत्मसमान्धीमाञ्छिवसूर्यपरायणः ॥ १६१ ॥

रुद्रदेहं ययौ पार्थ पुनरावृत्तिदुर्लभम् । एवमेतन्महाकुण्डं बहूदकमिति स्मृतम् ॥ अस्य तीरे स्वमंशं च वल्लीनाथःप्रमोक्ष्यति । दत्तात्रेयस्ययोयोगीह्यवतारोभविष्यति अर्चयित्वाचतन्देवंयोगसिद्धिमवाप्नुयात् । पशूनामृद्धिमाप्नोतिगोशरण्योह्यसौप्रभुः पश्चिमायां बुधसुतस्तथा क्षेत्रं स भारत । पुरूरवादित्यमिति स्थापयामास पार्थिवः सर्वकामप्रदश्चाऽसौ भट्टादित्यसमो रविः । बहूदकक्षेत्रसमं तस्य क्षेत्रञ्च भारत ! ॥ अस्य तीर्थस्यमाहात्म्यंजप्तव्यं कर्णमूलके । पुत्रस्य वापि शिष्यस्यनकथञ्चननास्तिकः शृणोतीदं श्रद्धया यस्तस्य तुष्येच्च भास्करः । धारयन्हृदये मोक्षं मुच्यतेभवसागरात्

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे बहूदकमाहात्म्ये बालादित्यवृत्तान्तवर्णनं नाम षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥

सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः

देव्याख्यानवर्णनम्

नारद उवाच

ततोमयाऽस्यतीर्थस्यरक्षणायपुनर्जय ! । समाराध्ययथादेव्यःस्थापितास्तच्छृणुष्वभोः

यथाऽऽत्मा सर्वभूतेषु व्यापकः परमेश्वरः । तथैव प्रकृतिर्नित्या व्यापका परमेश्वरी ॥
शक्तिप्रसादादाप्नोति वीर्यं सर्वाश्चसम्पदः । ईश्वरीसर्वभूतेषु सा चैवं पार्थ संस्थिता
बुद्धिर्ह्रीपुष्टिलज्जेतितुष्टिःशान्तिःक्षमा स्पृहा । श्रद्धा च चेतनाशक्तिर्मन्त्रोत्साहप्रभूद्भवा
इयमेव च वन्धाय मोक्षायैवं च सर्वदा । एतामाराध्य चैश्वर्यमिन्द्राद्याः समवाप्नुयुः
येचशक्तिंनमन्यन्तेतिरस्कुर्वन्तिचाधमाः । योगीन्द्राअपिते व्यक्तंभ्रश्यन्तेकाशिजायथा
वाराणस्यां किल पुरा सिद्धयोगीश्वराः पुनः । अवमन्य च ते शक्तिपुनर्भ्रंशमुपागताः
तस्मात्सदा देहिनैषंशक्तिः पूज्यैवनित्यदा । तुष्टाददाति सा कामान्रुष्टासंहरतेक्षणात्
परमा प्रकृतिः सा च वहुभेदैर्व्यवस्थिता । तासांमध्ये महादेव्योह्यत्रसंस्थापिताःशृणु

चतस्रस्तु महाशक्तयश्चतुर्दिक्षु व्यवस्थिताः ।
सिद्धाम्बिका तु पूर्वस्यां स्थापिता सा गुहेन च ॥ १० ॥
जगदादौ मूलप्रकृतेरुत्पन्ना सा प्रकीर्त्यते ।
आराधिता यतः सिद्धैस्तस्मात्सिद्धाम्बिका च सा ॥ ११ ॥
दक्षिणस्यां तथा तारा संस्थिता स्थापिता मया ।
तारणार्थाय देवानां यस्मात्कूर्मं समाश्रिता ॥ १२ ॥

ययाविष्टः समुज्जह्रे वेदान्कूर्मो जगद्गुरुः । अनयाऽऽविष्टदेहश्च वुधो वौद्धान्हनिष्यति
कोटिशो वेदमार्गस्यध्वंसकान्पापकर्मिणः । इयंमयासमाराध्यसमानीतागिरेः स्तुता ॥

कोटिसंख्याभिरत्युग्रदेवीभिः सम्वृता स सा ।
दक्षिणां दिशमाश्रित्य संस्थिता मम गौरवात् ॥ १५ ॥

पश्चिमायांतथादेवीसंस्थिताभास्कराशुभा । ययाविष्टानिभासन्तेभास्करप्रमुखानिच
विम्बानिसर्वताराणांगच्छन्त्यायान्तिचाद्भुतम् । सैषामहावलाशक्तिर्भास्वराकुरुनन्दन
मयाराध्यसमानीताकटाहादत्रसंस्थिता । कोटिकोटिवृता नित्यंत्रायतेपश्चिमांदिशम्
उत्तरस्यां तथा देवी संस्थिता योगनन्दिनी । परमप्रकृतेर्देहात्पूर्वं निःसृतया यया ॥
दृष्ट्या दृष्टा निर्मलया योगमापुश्चतुःसनाः । योगीश्वरीचसादेवीसनकाद्यैःस्तुतोषिता

सैव चाऽण्डकटाहान्मे समाराध्याऽत्र प्रापिता ।

योगिनीभिः परिवृता संस्थिता चोत्तरां दिशम् ॥ २१ ॥

एवमेता महाशक्त्यश्चतस्रः संस्थिताः सदा । पूजिताःकामदानित्यंरुष्टाःसंहरणक्षमाः

ततश्च नव मे दुर्गाः समानीताः शृणुष्व ताः ॥ २३ ॥

त्रिपुरानाम परमा देवी स्थाणुर्यया पुरा । आविष्टस्त्रिपुरं निन्ये भस्मत्वं जगदीश्वरः
त्रिपुरेति ततस्तां तु प्रोक्तवान्भगवान्हरः । तुष्टाव च स्वयंतस्मात्पूज्यासाजगतामपि
साचाराध्यसमानीतायाऽमरेश्वरपर्वतात् । भक्तानांकामदासास्तिभद्राद्दित्यसमीपतः
अपरा चापि कोलम्वा महाशक्तिःसनातनी । कोलरूपीययाविष्टःकेशवश्चोज्जहार गाम्

तस्मात्सा विष्णुना चोक्ता कोलम्वेति स्तुताऽर्चिता ।
सा च देवी मया पार्थ ! भक्तियोगेन तोषिता ॥ २८ ॥

वाराहगिरिसंस्थामांसमानीताचसाऽव्रवीत् । यत्राऽहंनारदस्सदातिष्ठामिकूपयार्थिनाम्
तत्र कूपेन संस्थेयं रुद्राणीसंस्थितेन वै । तं हि कूपं विना मह्यं न रतिर्जायतेक्वचित्
तस्मात्त्ववाप्कूपवरं स्वयमत्र खन द्विज । एवमुक्ते पार्थ ! देव्या दर्भमूलेन मे तदा ॥
कूपोऽखनि यत्र सद्धात्रुद्राणाकूपआवभौ । ततोमयातत्रदेवाःस्नात्वाजप्त्वाचतर्पिताः
पूजिता च ततो देवी कोलम्वा जगदीश्वरी । परितुष्टातदादेवी प्रणतं मां ततोऽव्रवीत्
सदाऽत्रचाहंस्थास्यामिप्रसादंप्रापितात्वया । येचकूपेऽत्रसंस्नात्वामांप्यन्तिविशेषतः

पूजयिष्यन्ति मां मर्त्यास्तेषां छेत्स्यामि दुष्कृतम् ।
सर्वतीर्थमयो यच्च सर्वतुंकवने स्थितः ॥ ३५ ॥
मेरोः समीपे रुद्राण्याः कूप एष स एव च ॥ ३६ ॥

प्रयागादपि गङ्गाया गयायाश्चविशेषतः । कूपेऽस्मिन्नधिकं स्नानं मया नारद कीर्तितम्
तदहं तव वाक्येन संस्थिताऽत्रतपोधन । गुहेनाऽथ सरः पुण्यंपालयिष्याम्यतन्द्रिता
कुमारेशं पूजयित्वापूजयिष्यन्ति येच माम् । देवीभिः षष्टिकोटीभिर्युतातेषामभीष्टदा

नारद उवाच

इत्युक्तोऽहं पार्थ देव्या तदानीं प्रीयमाणया । प्रत्यव्रवंप्रमुदितःकोलम्वांविश्वमतारम्
अत्राऽस्यमातात्वंदेवि गुप्तक्षेत्रस्यकारणम् । तीर्थयात्रावृथातेषांनाच्चयन्तीहत्वांचये

इदंचयत्सरःपुण्यंत्वन्नाम्नाख्यातिमेष्यति। ईश्वरीसरसोऽस्यत्वंतीर्थस्यास्यतथेश्वरी
एवं दीर्घं तपस्तप्त्वा स्थापितामयकाशुभा। महादुर्गानरैस्तस्मात्पूज्येयं सततं बुधैः
तृतीयाचदिशितस्यांस्थितासंस्थापितामया। गुहेनचकपालेश्याःप्रभावोऽस्याःपुरेरितः
धन्यास्ते ये प्रपश्यन्ति नित्यमेनां नरोत्तमाः। कपालेश्वरमभ्यर्च्य विश्वशक्तिरियंयतः

एवमेतास्तिस्रो दुर्गाः पूर्वस्यां दिशि संस्थिताः।
पश्चिमायां प्रवक्ष्यामि तिस्रो दुर्गा महोत्तमाः ॥ ४६ ॥

सुवर्णाक्षी तु यादेवीब्रह्माण्डपरिपालिनी। सा मयाऽत्र समाराध्यतीर्थेदेवीनिवेशिता
येचैनांप्रणमिष्यन्तिपूजयिष्यन्तिभक्तितः। त्रयस्त्रिंशद्भिःकोटीभिर्देवीभिःपूजिताच तैः
अपरा च महादुर्गा चर्चिताचेतिसंस्थिता। रसातलतलात्तत्र मयानीतासुभक्तितः॥
इयमर्च्या च चिन्त्या च वीरत्वं समभीप्सुभिः। बहुभिर्देवदैतेयैर्दैत्येभ्यश्चवीरताम्
इयमेव महादुर्गा शूद्रकं वीरसत्तमम्। चौरैर्बद्धं कलौ चाऽग्रे मोक्षयिष्यति विक्रमात्
ततस्त्वेतां स चाराध्यवीरेन्द्रत्वमवाप्स्यति। निहनिष्यतिचाक्रम्यकालसेनमुखान्नृपान्
तस्मादियंसमाराध्या वीर्यकामैर्नरैःसदा। चर्चितायामहादुर्गापश्चिमायांदिशिस्थिता

तथा त्रैलोक्यविजया तृतीयस्यां दिशि स्थिता।
यामाराध्य जयं प्राप्तस्त्रिलोक्यां रोहिणीपतिः।
सोमलोकान्मयाऽऽनीता पूजिता जयदा सदा ॥ ५४ ॥

एवमेताः पश्चिमायामुत्तरस्यामतःशृणु। तिस्रोदेव्यश्चोत्तरस्यामेकवीरामुखाःस्थिताः
एकवीरेति या देवी साक्षात्सा शिवपूजिता। ययाविष्टो जगत्सर्वं संहरत्येषभूतराट्

वीर्यणाऽऽद्येकवीरायाः कृत्वा लोकांश्च भस्मसात्।
युगैकादशपूर्णत्वे विलक्षोऽभूत्स भस्मनि ॥ ५७ ॥

एवम्विधात्वेकवीराशक्तिरेषासनातनी। पूजिताऽऽराधिताचैवसर्वाभीप्सितदानृणाम्
ब्रह्मलोकात्समानीतामयाऽऽराध्याऽत्रभारत। नामकीर्तनमप्यस्यादुष्टानांघातनंविदुः

द्वितीया हरिसिद्ध्याख्या देवी दुर्गा महाबला।
शीकोत्तरात्समाराध्य मयाऽऽनीताऽत्र पाण्डव! ॥ ६० ॥

यदा शीकोत्तरस्थेनपार्वत्याप्रार्थितेनच। रुद्रेणडाकिनीमन्त्रः प्रोक्तोदेव्याः कृपालुना
तदा मन्त्रप्रभावेण मोहिता गिरिजासती। तमेवाऽऽक्रम्य मांसंच शोणितंचभवंपपौ
ततो रुद्रशरीरात्तु विनिष्क्रान्तार्तिनाशिनी। हरसिद्धिर्महादुर्गा महामन्त्रविशारदा॥
सा सहस्रभुजादेवी समाक्रम्याऽभिपीड्य च। मोक्षयामास गिरिशमशापयततान्तथा
ततः प्रभृति सा लोके हरसिद्धिः प्रकीर्त्यते। देवीनां षष्टिकोटीभिरावृतापूज्यते सुरैः
एतामाराध्य सुग्रीवप्रमुखादोषनाशिनीम्। अभूवन्तसुमहावीर्या डाकिनीसंघनाशनाः
तस्मादेतां पूजयेत्तु मनोवाक्कायकर्मभिः। डाकिन्याद्या न सर्पन्ति हरसिद्धेरनन्तरम्
तृतीयेशानकोणस्थाचण्डिकानवमीस्थिता। वागीशोऽपिलभेत्पारंनैवयस्याःप्रवर्णने
या पुरा पार्वतीदेहाद्विनिःसृत्य महासुरौ। चण्डमुण्डौनिहत्यैवभक्षयामासक्रोधतः॥

अक्षौहिणीशतं त्वेकं चण्डमुण्डौ च तावुभौ।
नापूर्यतैकग्रासोऽऽस्याः किलक्ष्या या त्वियं हि सा ॥७०॥

इयमेवाऽन्धकानां च तृषिता शोणितं पुनः। पपौ ततो निजग्राहचान्धकंभगवान्भवः
इयं च रक्तबीजानांकृत्वा पानञ्च रक्तजम्। अर्पयामासतंदेव्याश्चामुण्डापीतशोणितम्
एषातृप्यतिभक्तानांप्रणामेनाऽपि भारत!। अर्बुदानांचकोटीभिर्दैत्यानांपापकर्मिणाम्
कुण्डञ्चास्यामयादेव्याःपुण्यंनिष्पादितंशुभम्। यत्र वै स्पर्शमात्रेणसर्वतीर्थफलंलभेत्

हरसिद्धिर्देवसिद्धिर्धर्मसिद्धिश्च भारत!।
विविधा प्राप्यते सिद्धिस्तीर्थेऽस्मिश्चण्डिकारतैः ॥ ७५ ॥

यश्च पूजयते देवीं स्वल्पेन बहुनाऽपि वा। कात्यायनी कोटिशतैर्वृता तस्यविभूतिदा
एवमेतामहादुर्गानवतीर्थेऽत्रसंस्थिताः। चतस्रश्चापिदिग्देव्योनित्यमर्च्याःशुभेप्सुभिः
आश्विनस्य च मासस्य नवरात्रे विशेषतः। उपोष्यचैकभक्तैर्वादेवीस्त्वेताः प्रपूजयेत्
बलिधूपकनैवेद्यैस्तर्पणैर्धूपगन्धिभिः। तस्य रक्षां चरन्त्येता रथ्यासु त्रिकचत्वरे॥
भूतप्रेतपिशाचाद्या नोपकुर्युः प्रपीडनम्। आपदोविद्रवन्त्याशुयोगिन्योनन्दयन्तितम्
पुत्रार्थीलभतेपुत्रान्धनार्थीधनमाप्नुयात्। रोगार्तोमुच्यतेरोगाद्बद्धोमुच्येतबन्धनात्

आसां यःकुरुते भक्तिं नरो नारी च श्रद्धया।

सर्वान्कामानवाप्नोति यांश्चिन्तयति चेतसि ॥ ८२ ॥
कामगव्य इमा देव्यश्चिन्तामणिनिभास्तथा ।
कल्पवल्ल्योऽथ भक्तानां प्रतिच्छन्दोऽत्र नैव हि ॥ ८३ ॥

तथाऽत्र भूतमाताऽस्ति हरसिद्धेस्तुदक्षिणे । तस्या माहात्म्यमतुलंसंक्षेपात्प्रब्रवीमिते पूर्वं किल गुहो विद्वान्पुण्ये सारस्वते तटे । भूतप्रेतपिशाचानामाधिराज्येऽभ्यषिच्यत ॥ सचसर्वाणि भूतानि मर्यादायामधारयत् । एतदन्नं प्रदायैव कृपया भगवान्गुहः ॥ यदमन्त्रहुतं किंचिद्वेदबाह्यं च यत्कृतम् । अश्रद्धया च क्रोधेनतद्वस्तृप्त्यैभविष्यति ॥ ततस्त्वनेनभोगेन तानि नन्दन्ति कृत्स्नशः । ततःकेनापि कालेन श्रद्धयाऽश्रद्धयाकृतम् पुण्यं तान्येव भूतानिग्रसन्त्याक्रम्यदेवताः । ततोदेवा क्षुधार्त्तास्ते गुहायैतन्न्यवेदयन् स वै तदाकर्ण्यक्रुद्धोगुहःकालइवाऽभवत् । तस्यक्रुद्धस्य भ्रूपद्ममध्यात्काचिद्विनिर्गता ज्वालामाला सुदुर्दर्शी नारी द्वादशलोचना । सा च प्रणम्य तं प्राह तव शक्तिरहंप्रभो
शीघ्रमादिश मां कृत्ये किं करोमि तवेप्सितम् ॥ ९१ ॥

स्कन्द उवाच

एतैर्भूतगणैः पापैरुल्लङ्घ्य मम शासनम् ॥ ९२ ॥

मनुष्यदत्तं सकलं भुज्यते स्वेच्छयाऽधमैः । शीघ्रमेतानित्वंतस्मान्मर्यादायामुपानय एतास्त्वानुव्रजिष्यन्तिदेव्यःकोटिशतंशुभे! । ततस्तथेतिसाचोक्त्वादेवीभिःसम्वृतातदा मयूरं समुपास्थाय गुहशक्तिः समागता । सरोजवनमासाद्य भूत[illegible]ङ्घानपश्यत ॥ जघान च समासाद्य देवी नानाविधायुधैः । ततः प्रेतपिशाचाद्या हन्यमानामहारणे ॥ प्रसादयन्ति तां देवीं नानावेषैःसुदीनवत् । केचिद्ब्राह्मणवेषैश्चतापसानांतथोक्तिभिः नृत्यन्ति देविपद्माक्षिप्रसीदेतिपुनःपुनः । ततःप्रसन्नासादेवीनियतांस्वेच्छयाऽऽहतान् तांतेप्रोचुस्त्राहिनस्त्वंभूतमाताभवेश्वरि । मर्यादांनैवत्यक्ष्यामोयंस्कन्दविनिर्मिताम्
ये चैवं त्वां तोषयन्ति तेषां देहि वरान्सदा ॥ १०० ॥

श्रीदेव्युवाच

वशाखे दर्शदिवसे ये चैवं तोषयन्ति माम् । अरिष्टाभरणैः पुष्पैर्दधिभक्तैश्च पूजनैः ॥

तेषां सर्वोपसर्गा वै यास्यन्ति विलयं स्फुटम् ॥ १०१ ॥

एवं दत्त्वा वरं देवी मुमुदे भूतसम्वृता । एवम्प्रभावा सा देवी मयानीताऽत्र भारत ॥
य एनाम्प्रणमेन्मर्त्यः सर्वारिष्टैर्विमुच्यते ॥ १०३ ॥
एवम्प्रभावा परिकीर्तिता मया समासतस्तीर्थवरेऽत्र देव्यः ।
चतुर्दशैवाऽर्जुन ! पूजिता याश्चतुर्दशस्थानवरैर्नृमुख्यैः ॥१०४॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे श्रीदेव्याख्यानवर्णनंनाम सप्तचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ४७ ॥

अष्टचत्वारिंशोऽध्यायः

स्तम्भतीर्थमाहात्म्ये सोमनाथमाहात्म्यवर्णनम्

नारद उवाच

अथाऽतः सम्प्रवक्ष्यामि सोमनाथमहिं* स्फुटम् ।
शृण्वन्यां कीर्तयिष्यामि पापमोक्षमवाप्नुयात् ॥ १ ॥

पुरा त्रेतायुगे पार्थ चौडदेशसमुद्भवौ । ऊर्जयन्तश्च प्रालेयो विप्रावास्तां महाद्युती ॥ तावेकदा पुराणार्थे श्लोकमेकमपश्यताम् । तं दृष्ट्वासर्वशास्त्रज्ञावास्तांकण्टकितत्वचौ प्रभासाद्यानितीर्थानिपुलस्त्यायाऽऽहपद्मभूः । नयैस्तत्राप्लुतंचैवकिन्तैस्तीर्थमुपासितम् इति श्लोकं पठित्वातौ पुनःपुनरभिष्टुतम् । तर्होवच प्रभासाय निःसृतौ स्नातुमुत्तमौ तौ वनानि नदीश्चैव व्यतिक्रम्य शनैःशनैः । महर्षिगणसङ्कीर्णामुत्तीर्णौ नर्मदांशिवम् गुप्तक्षेत्रस्य माहात्म्यं महीसागरसङ्गमम् । तत्र स्नात्वा प्रभासाय तन्मध्येन प्रतस्थतुः
ततो मार्गस्य सून्यत्वात्तृट्क्षुधापीडितौ भृशम् ।
आस्तां विचेतनौ विप्रौ सिद्धलिङ्गसमीपतः ॥ ८ ॥

सिद्धनाथं नमस्कृत्य सम्प्रयातौ सुधैर्यतः । क्षुधावेगेन तीव्रेण तृषा मध्यार्कतापितौ

---

* माहात्म्यमित्यर्थः

सहसा पतितौ भूमौ स्थूणपादो विमूर्च्छितौ । ततो मुहूर्तात्प्रालेय ऊर्जयन्तमभाषत किञ्चिद्विश्वस्य धैर्याच्च सखे ! किन्न श्रुतंत्वया । यथायथाविवर्णाङ्गोजायतेतीर्थयात्रया तथातथा भवेद्दानैर्दीनः सोमेश्वरोहरः । तथाऽऽस्तां लुण्ठमानौतावेवमुक्तेश्रुतेऽपि च लुण्ठमानो जगामैव प्रालेयः किञ्चिदन्तरे । उत्थितंसहसालिङ्गं भूमिंभित्त्वासुदुर्दृशम् खे वाणी चाऽभवत्तत्र पुष्पवर्षपुरःसरा । प्रालेय तव हेतोस्तु सोमनाथसमं फलम् ॥

उत्थितं सागरतटे लिङ्गं तिष्ठाऽत्र सुव्रत ! । १४ ।

प्रालेय उवाच

यद्येवं सत्यमेतच्च तथाप्यात्मा प्रकल्पितः ॥ १५ ॥

प्रभासाय प्रयातव्यं यदाऽऽमृत्योर्मया स्फुटम् ।

ततश्चैवोर्ज्जयन्तोपि मूर्च्छाभावाल्लुठन्पुरः । । १६ ॥

अपश्यदुत्थितं लिङ्गं स चैवं प्रत्यपद्यत । ततः प्रत्यक्षतां प्राप्तो भवश्चक्रो तयोर्दृढे ॥ दृष्ट्या तनू ततो यातौ प्रभासंशिवसद्म च । तावेतौ सोमनाथौद्वौसिद्धेश्वरसमीपतः ॥ ऊर्जयन्तःप्रतीच्याश्चप्रालेयस्येश्वरोऽपरः । सोमकुण्डाम्भसिशनैःस्नात्वाऽर्णवमहीजले सोमनाथद्वयंपश्येज्जन्मपापात्प्रमुच्यते । ब्रह्माऽत्र स्थापयित्वा तु हाटकेश्वरसञ्ज्ञितम्

महीनगरके लिङ्गं पातालात्सुनोहरम् ।

तुष्टाव देवं प्रयतः स्तुतिन्तां शृणु पाण्डव ! ॥ २१ ॥

नमस्ते भगवन्रुद्र भास्कराऽमिततेजसे । नमो भवाय रुद्राय रसायाम्बुमयाय ते ॥ शर्वाय क्षितिरूपाय सदा सुरभिणे नमः । ईशाय वायवे तुभ्यं संस्पर्शायनमोनमः ॥ पशूनां पतये चाऽपि पावकायाऽतितेजसे । भीमाय व्योमरूपाय शब्दमात्राय ते नमः महादेवाय सोमाय अमृताय नमोऽस्तु ते । उग्राय यजमानाय नमस्ते कर्मयोगिने ॥ इत्येवं नामभिर्दिव्यैःस्तवः एष उदीरितः । यः पठेच्छृणुयाद्वाऽपि पितामहकृतंस्तवम्

हाटकेश्वरलिङ्गस्य नित्यश्च प्रयतो नरः ।

अष्टमूर्तेः स सायुज्यं लभते नाऽत्र संशयः ॥ २७ ॥

हाटकेश्वरलिङ्गं च प्रयतो यः स्मरेदपि । तस्य स्याद्वरदो ब्रह्मा तेनेदं स्थापितं जय

एवम्विधानि तीर्थानि महीसागरसङ्गमे । बहूनि सन्ति पुण्यानिसंक्षेपाद्वर्णितानि मे

इति श्रीस्कान्दे महापुराणे एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे स्तम्भतीर्थमाहात्म्ये सोमनाथवृत्तान्तवर्णनं नामाऽष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ।

एकोनपञ्चाशत्तमोऽध्यायः

आदित्यकमठसम्वादे जीवस्यदेहोत्पत्तिवर्णनम्

अर्जुन उवाच

अत्यद्भुतानि तीर्थानिलिङ्गानि च महामुने । श्रुत्वा तव मुखाम्भोजाद्भृशंमेहृष्यतेमनः महीनगरकस्याऽपिस्थापितस्यत्वया मुने ! । यानि तीर्थानिमुख्यानितानिवर्णयमेप्रभो

नारद उवाच

श्रीमन्महीनगरकेयानितीर्थानिफाल्गुन । तानिवक्ष्यामियत्राऽऽस्तेजयादित्योरविःप्रभुः जयादित्यस्ययोनामकीर्तयेदिहमानवः । सर्वरोगविनिर्मुक्तोलभेत्सोऽपि हृदीप्सितम् यस्य सन्दर्शनादेव कल्याणैरपिपूर्यते । मुच्यते चाप्यकल्याणैः श्रद्धावान्पार्थ ! मानवः तस्यदेवस्यचोत्पत्तिश्शृणुपार्थवदामिते । शृण्वन्वाकीर्तयन्वाऽपिप्रसादंभास्कराल्लभेत्

अहं संस्थाप्य संस्थानमेतत्कालेन केनचित् ।

प्रयातो भास्करं लोकं दर्शनार्थी यदृच्छया ॥ ७ ॥

स मां प्रणतमासीनमभ्यर्च्यार्ऽर्घेण भास्करः । प्रहसन्निव प्राहेदं देवो मधुरया गिरा कुत आगम्यते विप्र! क्व वा प्रतिगम्यते । क्व चाऽयं नारदमुने ! कालस्तेविहृतोऽभवत्

नारद उवाच

एवमुक्तो भास्करेण तं तदा प्राब्रवम्वचः । भारते विहृतः खण्डे महीनगरकादपि ।

दर्शनार्थं तव विभो । समायातोऽस्मि भास्कर ! ॥ १० ॥

रविरुवाच

यत्त्वयास्थापितंस्थानंतत्रेयेसन्ति ब्राह्मणाः। तेषांगुणान्ममब्रूहिकिंगुणाननुते द्विजाः

नारद उवाच

एवं पृष्टो भगवता पुनरेवाऽब्रवम्वचः ॥१२॥
यदि तान्भोः प्रशंसामि स्वीयान्स्तौतीति वाच्यता।
निन्दाम्यनर्हान्कस्माद्वा कष्टमेवोभयत्र च ॥१३॥

अथवाऽपारमाहात्म्ये सति तेषां महात्मनाम्। अल्पे कृतेवर्णनेस्याद्दोषएवमहान्मम
मदर्चितद्विजेन्द्राणां यदि स्याच्छ्रावणेप्सुता। ततः स्वयं विलोक्यास्तेगत्वेदंमेमतंरवे
इति श्रुत्वा मम वचो रविरासीत्सुविस्मितः। स्वयं द्रक्ष्यामिचोवाचपुनःपुनरहर्पतिः
सोऽथ विप्रतनुंकृत्वामांविसर्ज्यैव भास्करः। प्रतपन्दिवियोगाच्चप्रयातोऽर्णवरोधसि
जटां त्रिषवणस्नामपिङ्गलां धारयन्नथ। वृद्धद्विजो महातेजा ददृशे ब्राह्मणैर्मम ॥१८॥
ततो हारीतप्रमुखाः प्रहर्षोत्फुल्ललोचनाः। उत्थाय ब्रह्मशालायास्तेद्विजाद्विजमाद्रवन् ॥
नमस्कृत्य द्विजाग्र्यन्ते प्रहर्षादिदमब्रुवन् ॥२०॥
अद्य नो दिवसः पुण्यः स्थानमद्योत्तमंत्विदम्। यत्त्वयाविप्रप्रवरस्वयमागमनंकृतम् ॥
धन्यस्यहिगृहस्थस्यकृपयैवद्विजोत्तमाः। आतिथ्यवेषेणाऽऽयान्तिपावनार्थंनसंशयः ॥
तत्त्वं गेहानि चास्माकंपादचङ्क्रमणेन च। दर्शनाद्भोजनात्स्थानादस्माभिःसहपावय

अतिथिरुवाच

भोजनं द्विविधं विप्रा प्राकृतं परमं तथा। तदहं सम्यगिच्छामि दत्तं परमभोजनम्
इत्येतदतिथेः श्रुत्वा हारीतः पुत्रमब्रवीत्। अष्टवर्षन्तु कमठं वेत्सि पुत्र! द्विजोदितम्

कमठ उवाच

तात! प्रणम्य त्वां वक्ष्ये तादृक्परमभोजनम्। द्विजञ्चतर्पयिष्यामिदत्त्वापरमभोजनम्
सुतेन किल जातेन जायते चाऽनृणः पिता।
सत्यं करिष्ये तद्वाक्यं सन्तर्प्याऽतिथिमुत्तमम् ॥२७॥
भोजनं द्विप्रकारञ्च प्रविभागस्तयोरयम्। प्राकृतं प्रोच्यते त्वेवमन्यत्परमभोजनम् ॥

तत्र यत्प्राकृतं नाम प्रकृतिप्रमुखस्य तत्। चतुर्विंशतितत्त्वानांगणस्योक्तं हि तर्पणम्
षड्रसं भोजनं तच्च पञ्चभेदं वदन्ति च। येन भुक्तेन तृप्तं स्यात्क्षेत्रं यद्देहलक्षणम् ॥
यथापरंपरंनाम प्रोक्तं परमभोजनम्। परमः प्रोच्यते चात्मा तस्य तद्भोजनं भवेत् ॥
ततो नानाप्रकारस्य धर्मस्य श्रवणं हि यत्।
तदन्नं प्रोच्यते भोक्ता क्षेत्रज्ञः श्रवणौ मुखम् ॥३२॥
तद्दास्यामिद्विजाग्र्यायपृच्छविप्रयदिच्छसि। शक्तितस्तर्पयिष्यामित्वामहंविप्रसंसदि

नारद उवाच

कमठस्यैतदाकर्ण्य सोऽतिथिर्वचनं महत्। मनसैव प्रशस्याऽमुंप्रश्नमेवमथाऽकरोत् ॥
कथं सञ्जायते जन्तुः कथं चाऽपि प्रलीयते। भस्मतामथसंप्राप्य क चाऽयंप्रतिपद्यते ॥

कमठ उवाच।

गुरवे प्राङ्नमस्कृत्य धर्माय तदनन्तरम्। छन्दोगीतममुं प्रश्नंशक्त्या वक्ष्यमिते द्विज
जनने त्रिविधं कर्म हेतुर्जन्तोर्भवेत्किल। पुण्यं पापञ्च मिश्रञ्च सत्त्वराजसतामसम्
तत्रयःसात्त्विको नाम स स्वर्गंप्रतिपद्यते। स्वर्गात्कालपरिभ्रष्टो धनधर्मीसुखीभवेत्
तथा यस्तामसोनाम नरकं प्रतिपद्यते। भुक्त्वा बह्वीर्यातनाश्च स्थावरत्वं प्रपद्यते ॥
महतां दर्शनस्पर्शैरुपभोगसहासनैः। महता कालयोगेन संसारान्मानवो भवेत् ॥४०॥
सोऽपि दुःखदरिद्राद्यैर्वेष्टितो विकलेन्द्रियः।
प्रत्यक्षः सर्वलोकानां पापस्यैतद्विलक्षणम् ॥ ४१ ॥
अथ यो मिश्रकर्मा स्यात्तिर्यक्त्वंप्रतिपद्यते। महतामेव संसर्गात्संसारान्मानवो भवेत्
यस्यपुण्यंपृथुतरंपापमल्पंहिजायते। स पूर्वं दुःखितोभूत्वापश्चात्सौख्यान्वितो भवेत्
पापं पृथुतरं यस्य पुण्यमल्पतरं भवेत्। पूर्वं सुखी ततो दुःखी मिश्रस्यैतद्विलक्षणम्
तत्र मानुषसम्भूतिं शृणु यादृगसौ भवेत्। पुरुषस्य स्त्रियाश्चैव शुक्रशोणितसङ्गमे ॥
सर्वदोषविनिर्मुक्तो जीवः संसरते स्फुटम्। गुणान्वितमनोबुद्धिशुभाशुभसमन्वितः ॥
जीवः प्रविष्टो गर्भन्तु कलले प्रतितिष्ठति। मूढश्च कलले तत्र मासमात्रञ्च तिष्ठति॥
द्वितीयन्तु तथ मासं घनीभूतः स तिष्ठति। तस्याऽवयवनिर्माणं तृतीये मासिजायते

अस्थीनि च तथा मासि जायन्ते च चतुर्थके ।
त्वग्जन्म पञ्चमे मासि षष्ठे रोम्णां समुद्भवः ॥ ४६ ॥

सप्तमे च तथा मासि प्रबोधश्चाऽस्य जायते । मातुराहारपीतञ्च सप्तमे मास्युपाश्नुते
अष्टमे नवमे मासि भृशमुद्विजते ततः । जरायुणा वेष्टिताङ्गो मुखे बद्धकराङ्गलिः ॥
मध्ये क्लीबस्तु वामे स्त्री दक्षिणे पुरुषस्तथा । तिष्ठत्युदरभागे च पृष्ठेरग्निमुखः किल

यस्यां तिष्ठत्यसौ योनौ ताञ्च वेत्ति न संशयः ।
सर्वं स्मरति वृत्तान्तं बहूनां जन्मनामपि ॥ ५३ ॥

अन्धे तमसिकिंदूश्योगन्धान्मोहं दृढं लभेत् । शीतेमात्राजलेपीतेशीतमुष्णंतथोष्णके

व्यायामे लभते मातुः क्लेशं व्याधेश्च वेदनाम् ।
अलक्ष्याः पितृमातृभ्यां जायन्ते व्याधयः पराः ॥ ५५ ॥

सौकुमार्याद्रुजं तीव्रां जनयन्ति च तस्य ते । स्वल्पमप्यथ तं कालंवेत्तिवर्षशतोपमम्
सन्तप्यते भृशं गर्भे कर्मभिश्च पुरातनैः । मनोरथांश्च कुरुते सुकृतार्थं पुनःपुनः ॥

जन्म चेदहमाप्स्यामि मानुष्ये जीवितं तथा ।
ततस्तत्प्रकरिष्यामि येन मोक्षो भवेत्स्फुटम् ॥ ५८ ॥

एवं तु चिन्तयानस्य सीमन्तोन्नयनादनु । मासद्वयं तद्व्रजति पीडतस्त्रियुगाकृति ॥
ततः स्वकाले सम्पूर्णे सूतिमारुतचालितः । भवत्यवाङ्मुखोजन्तुःपीडामनुभवन्पराम्
अधोमुखः सङ्कटेन योनिद्वारेण निःसरेत् । पीडया पीड्यमानोऽपिचमौंतकर्तनतुल्यया
करपत्रसमस्पर्शं करसंस्पर्शनादिकम् । असौ जातो विजानातिमासमात्रं विमोहितः
प्राक्कर्मवशगस्याऽस्य गर्भज्ञानञ्च नश्यति । ततः करोति कर्माणि श्वेतरक्तासितानि च
अस्थिपट्टतुलास्तम्भस्नायुबन्धेन यन्त्रितम् । रक्तमांसमृदालिप्तं विण्मूत्रद्रव्यभाजनम्
सप्तभित्तिसुसम्बद्धं छन्नं रोमतृणैरपि । वदनैकमहाद्वारं गवाक्षाष्टविभूषितम् ॥ ६५ ॥
ओष्ठद्वयकपाटं च दन्तार्गलविमुद्रितम् । नाडीस्वेदप्रवाहं च कफपित्तपरिप्लुतम् ॥

जराशोकसमाविष्टं कालवक्त्रानलस्थितम् ।
रागद्वेषादिभिर्ध्वस्तं षट्कौशिकसमुद्भवम् ॥ ६७ ॥

एवं सञ्जायते पुंसां देहगेहमिदं द्विज ! । यस्मिन्वसति क्षेत्रज्ञो गृहस्थो बुद्धिगेहिनी ॥
मोक्षं स्वर्गं च नरकमास्ते संसाधयन्नपि ॥ ६९ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराणे एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
कौमारिकाखण्डे कमठसूर्यसम्वादे जीवस्य देहोत्पत्तिवर्णनं
नामैकोनपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ४९ ॥

पञ्चाशत्तमोऽध्यायः

आदित्यकमठसम्वादे जीवस्यपारलौकिकगत्यादिवर्णनम्

अतिथिरुवाच

साध्वबालमते बाल कमठैतत्त्वयोच्यते । शरीरलक्षणं श्रोतुं पुनरिच्छामि तद्वद ॥१॥

कमठ उवाच

यथैतद्वेद ब्रह्माण्डं शरीरं च तथा शृणु । पादमूलं च पातालं प्रपदं च रसातलम् ॥२
तलातलंतथागुल्फौजङ्घे चास्य महातलम् । जानुनी सुतलंचोरूवितलंचातलंकटिम्
नाभिं महीतलं प्राहुर्भुवर्लोकमथोदरम् । उरःस्थलं च स्वर्लोकं महर्ग्रीवा मुखं जनम्
नेत्रे तपः सत्यलोकं शीर्षदेशं वदन्ति च । तद्यथासप्तद्वीपानि पृथिव्यां संस्थितानिच
तथाऽत्रधातवःसप्तनामतस्तान्निबोध मे । त्वगसृङ्मांसमेदोऽस्थिमज्जाशुक्राणिधातवः

अस्थ्नामत्र शतानि स्युस्त्रीणि षष्ट्यधिकानि च ।
त्रिंशच्छतसहस्राणि नाडीनां कथितानि च ॥ ७ ॥

षट्पञ्चाशत्सहस्राणि तथाऽन्यानि नवैव तु । ता वहन्ति रसं देहे जलं नद्योयथाभुवि

सार्धाभिस्तिसृभिश्छन्नं समन्ताद्रोमकोटिभिः ।
शरीरं स्थूलसूक्ष्माभिर्दृश्यादृश्या हि ताः स्मृताः ॥ ९ ॥

षडङ्गानि प्रधानानि कथ्यमानानिमेशृणु । द्वौ बाहू सक्थिनी द्वे च मूर्धा जठरमेव च

अन्त्राण्यत्र तथा त्रीणि सार्धव्यामत्रयाणि च ।
त्रिव्यामानि तथा स्त्रीणामाहुर्वेदविदो द्विजाः ॥ ११ ॥

ऊर्ध्वनालमधोवक्त्रं हृदि पद्मं प्रकीर्त्यते । हृत्पद्मवामतः प्लीहो दक्षिणेस्यात्तथायकृत् मज्जातो मेदसश्चैव वसायाश्च तथा द्विज !। मूत्रस्य चैव पित्तस्यश्लेष्मणःशकृतस्तथा रक्तस्य चरमस्याऽत्र गर्ता ह्यञ्जलयःस्मृताः । तेभ्यः प्रवर्तमानास्ते देहंसंधारयन्त्युत सीवन्यश्च तथा सप्त पञ्च मूर्धानमास्थिताः । एका मेढ्रं गताचैकातथाजिह्वांगताद्विज नाड्यः सर्वाःप्रवर्तन्तेनाभिपद्मात्तथाऽत्रच । यासांश्रेष्ठाशिरोयातासुषुम्नेडाऽथपिङ्गला नासिकाद्वारमासाद्यसंस्थिते देहवर्धने। वायुरग्निश्चन्द्रमाश्च पञ्चधापञ्चधाऽत्र च ॥ प्राणापानसमानाश्च उदानो व्यान एव च । पञ्चभेदाःस्मृतावायोःकर्माण्येषांवदन्तिच

उच्छ्वासश्चैव निःश्वासो ह्यन्नपानप्रवेशनम् ।
आकण्ठाच्छीर्षसंस्थाऽस्य प्राणकर्म प्रकीर्तितम् ॥ १६ ॥

त्यागो विण्मूत्रशुक्राणां गर्भविस्रवणं तथा । अपानकर्म निर्दिष्टं स्थानमस्य गुदोपरि समानो धारयत्यन्नं विवेचयति चाऽप्यथ । रसयंश्चैव चरति सर्वश्रोणिष्ववारितः ॥ वाक्प्रवृत्तिप्रदोद्गारे प्रयत्ने सर्वकर्मणाम् । आकण्ठसुरसंस्थानमुदानस्य प्रकीर्त्यते ॥ व्यानो हृदि स्थितो नित्यंतथादेहचरोऽपिन । धातुवृद्धिप्रदःस्वेदलालोन्मेषनिमेषकृत् पाचको रजकश्चैव साधकालोचकौ तथा । भ्राजकश्चतथा देहे पञ्चधापावकःस्थितः पाचकस्तु पचत्यन्नंनित्यंपक्वाशये स्थितः। आमाशयस्थोऽपिरसंरञ्जकःकुरुतेत्वसृक् साधकोहृदिसंस्थश्चबुद्ध्याद्युत्साहकारकः। आलोचकश्चदृक्संस्थोरूपदर्शनशक्तिकृत् त्वक्संस्थोभ्राजकोदेहं भ्राजयेन्निर्मलीकृतः। क्लेदकोबोधकश्चैवतर्पणःश्लेष्मणस्तथा आलम्बकस्तथा देहे पञ्चधा सोम उच्यते। क्लेदकःक्लेदयत्यन्नंनित्यंपक्काशयेस्थितः बोधकोरसनास्थश्च रसानामवबोधकः । शिरःस्थश्चक्षुरादीनां तर्पणात्तर्पणःस्मृतः सर्वसन्धिगतश्चैवश्लेष्मणःश्लेष्मकृत्तथा । उरःस्थःसर्वगात्राणिसवैह्यालम्बकःस्थितः

एवं वाय्वग्निसोमैश्च देहः सन्धारितस्त्वसौ ।
आकाशजानि स्रोतांसि तथा कोष्ठविविक्तता ॥ ३१ ॥

पार्थिवानीह जानीहि घ्राणकेशनखानिच । अस्थीनि धैर्यं गुरुता त्वङ्मासं हृदयंगुदम् नाभिर्मेदो यकृन्मज्जा अन्त्रमामाशयःशिरा । स्नायुःपक्काशयश्चैव प्राहुर्वेदविदोद्विजाः नेत्रयोर्मण्डलं शुक्लं कफाद्भवति पैतृकम् । कृष्णं च मण्डलंवातात्तथाभवतिमातृकम् पक्ष्ममण्डलमेकं तु द्वितीयं धर्ममण्डलम् । शुक्लं तृतीयं कथितं चतुर्थंकृष्णमण्डलम् दृङ्मण्डलं पंचमं तु नेत्रं स्यात्पञ्चमण्डलम्। अपरे नेत्रभागे द्वे उपाङ्गोऽपाङ्ग एवच उपाङ्गो नेत्रपर्यन्तो नासामूलमपाङ्गकः । वृषणौ च तथा प्रोक्तौ मेदोसृक्कफमांसकौ असृङ्मांसमयीजिह्वा सर्वेषामेवदेहिनाम् । हस्तयोरोष्ठयोर्मेढ्रे ग्रीवायांषट्च कूर्चकाः एवमत्रस्थिते जीवो देहेऽस्मिन्सप्तसप्तके । पंचविंशतिको व्याप्यदेहंवासोऽस्यमूर्धनि

त्वगसृङ्मांसमित्याहुस्त्रिकं मातृसमुद्भवम् ।
मेदोमज्जास्थिकं प्रोक्तं पितृजं षट् च कौशिकम् ॥ ४० ॥

एवं भूतमयं देहं पञ्चभूतसमुद्भवैः । अन्नैर्यथा वृद्धिमेति तदहं वर्णयामि ते ॥ ४१ ॥ तदन्नं पिण्डकबलैर्ग्रासैर्भुक्तं च देहिभिः । पूर्वस्थूलाशये वायुः प्राणः प्रकुरुते द्विधा सम्प्रविश्याऽन्नमध्येतु पृथगन्नं पृथग्जलम् । अग्नेरूर्ध्वंजलंस्थाप्य तदन्नं तज्जलोपरि

जलास्याऽधः स्वयं प्राणः स्थित्वाऽग्निं धमते शनैः ।
वायुना धम्यमानोऽग्निरत्युष्णं कुरुते जलम् ॥ ४४ ॥

तदन्नमुष्णतोयेन समन्तात्पच्यते पुनः । द्विधा भवति तत्पक्वं पृथक्किट्टं पृथग्रसम्

मलैर्द्वादशभिः किट्टं भिन्नं देहाद्बहिर्व्रजेत् ।
कर्णाक्षिनासिकाजिह्वादन्ताः शिश्नं गुदं नखाः ॥ ४६ ॥

रोमकूपाणि चैव स्युर्द्वादशैते मलाश्रयाः । हृत्पद्मप्रतिबद्धाश्च सर्वानाड्यः समन्ततः तासां मुखेषु तं सूक्ष्मं व्यानः स्थापयतेरसम् । रसेन तेन तानाडीःसमानःपूरयेत् पुनः ततः प्रयान्ति सम्पूर्णास्ताश्च देहं समन्ततः । ततःसनाडिमध्यस्थोरञ्जकेनोष्मणारसः पच्यते पच्यमानस्तु रुधिरत्वंभजेत्पुनः । ततस्त्वग्लोमकेशाश्चमांसंस्नायुशिरास्थिच नखामज्जाखवैमल्यं शुक्रवृद्धिः क्रमाद्भवेत् । एवं द्वादशधाऽन्नस्य परिणामःप्रकीर्त्यते एववेतद्विनिष्पन्नं शरीरं पुण्यहेतवे ! यथैव स्यन्दनः शुभ्रो भारसम्वाहनाय च ॥

तैलाभ्यङ्गादिभिर्यत्नैर्बहुभिःपाल्यतेनचेत् । किं कृत्यं साध्यते तेन यदि भारं वहेन्नहि
एवमेतेन देहेन किं कृत्यंभोजनोत्तमैः । वर्धितेन न चेत्पुण्यंकुरुते पशुवच्च तत् ॥५४॥
॥ भवन्ति चाऽत्र श्लोकाः ॥
यस्मिन्काले च देशे च वयसा यादृशेन च । कृतं शुभाशुभं कर्म तत्तथा तेन भुज्यते
तस्मात्सदा शुभं कार्यमविच्छिन्नसुखार्थिभिः ।
विच्छिद्यन्तेऽन्यथा भोगा ग्रीष्मे कुसरितो यथा ॥५६॥
यस्मात्पापेन दुःखानि तीव्राणि सुबहून्यपि ।
तस्मात्पापं न कर्त्तव्यमात्मपीडाकरं हि तत् ॥५७॥
एवं ते वर्णितः साधो प्रश्नोऽयं शक्तितो मया । यथा सञ्जायतेप्राणीयथाश्रृणुप्रलीयते ।
आयुष्ये कर्मणि क्षीणे सम्प्राप्ते मरणेनृणाम् । स्वकर्मवशगो देही कृष्यते यमकिङ्करैः
पञ्चतन्मात्रहितः समनोबुद्ध्यहङ्कृतिः । पुण्यपापमयैः पाशैर्बद्धो जीवस्त्यजेद्वपुः ॥
शीर्षणश्च सप्तभिश्छिद्रैर्निर्गच्छेत्पुण्यकर्मणाम् ।
अधश्च पापिनां यान्ति योगिनां ब्रह्मरन्ध्रतः ॥६१॥
तत्क्षणात्सोऽथगृह्णातिशारीरंचातिवाहिकम् । अङ्गुष्ठपर्वमात्रं तु स्वप्राणैरेवनिर्मितम्
ततस्तस्मिस्थितं जीवं देहेयमभटास्तदा । बद्ध्वानयन्ति मार्गेणयाम्येनातियथाबलम्
तप्ताम्बरीषतुल्येन अयोगुडनिभेन च । प्रतप्तसिकतेनाऽपि ताम्रपात्रनिभेन च ॥६४॥
षडशीतिसहस्राणि योजनानां महीतलात् । कृष्यमाणो यमपुरीं नीयतेपापकृन्नरैः ॥ ६५
क्वचिच्छीतं महादुर्गमन्धकारं क्वचिन्महत् । अग्निसंस्पर्शवदनैः काककाकोलजम्बुकैः
मक्षिकादंशमशकैर्भक्ष्यते सर्पवृश्चिकैः । भक्ष्यमाणोऽपि तैर्जन्तुः क्रन्दते म्रियते न हि
क्वचिच्च भक्ष्यते घोरै राक्षसैः कृष्यतेऽस्यते ।
दह्यमानोऽतिघोरेण सैकतेन च नीयते ॥६८॥
मुहूर्तैर्दशभिर्याति तं मार्गमतिदुस्तरम् । तं कालं सुमहद्वेत्ति पुरुषो वर्षसम्मितम् ॥
तार्यते च नदीं घोरां पूयशोणितवाहिनीम् । नदीं वैतरणीं नाम केशशैवलशाद्वलाम्
ततो यमस्य पुरतः स्थाप्यते यमकिङ्करैः । पापी महाभयं पश्येत्कालान्तकमुखैर्वृतम्

पुण्यकर्मा सौम्यरूपं धर्मराजं तदाकिल । मनुष्या एव गच्छन्ति यमलोकं न चाऽपरे
मरणानन्तरं तेषां जन्तूनां योनिपूरणम् । तथाहि प्रेता मनुजाः श्रूयन्ते नान्यजन्तवः
धार्मिकः पूज्यते तत्र पापः पाशगलो भवेत् । धार्मिकश्चयथायातितंमार्गंश्रृणुवच्मिते
आरामद्रुमदातारः फलपुष्पवता पथा ।
छायया स सुखं यान्ति तथा येच्छत्रदा नराः ॥७५॥
उपानहप्रदा यानैर्वितृषाः पूर्तधर्मिणः । विमानैर्यानदा यान्ति तथा शय्यासनप्रदाः ॥
भक्ष्यभोज्यैस्तथातृप्तायान्तिभोजनदायिनः । दीपप्रदाःप्रकाशेन गोप्रदास्तांनदींसुखम्
श्रीसूर्यं श्रीमहादेवं भक्ता ये पुरुषोत्तमम् । जन्मप्रभृति ते यान्ति पूज्यमानायमानुगैः ॥
महीं गां काञ्चनंलोहंतिलान्कार्पासमेवच । लवणंसप्तधान्यंचदत्वा याति सुखंनरः
तेषां तत्र गतानाञ्च पापिनां पुण्यकर्मिणाम् । चित्रगुप्तः प्रेतपाय निरूपयति वै ततः ॥
प्रेतलोके स वसति ततः सम्वत्सरं नरः । वत्सरेण च तेनाऽस्य शरीरमभिजायते ॥
सोदकुम्भमथाऽन्नाद्यंबान्धवैर्यत्प्रदीयते । दिने दिने स तद्भुक्त्वा तेन वृद्धिंप्रयाति च
पूर्वदत्तमथाऽन्नाद्यं प्राप्नोति स्वयमेव च । स्वयं येन च दत्तञ्च तथा दाता न विद्यते
न चाऽप्युदकदाताऽसौक्षुत्तृड्भ्यामतिड्पीड्यते । बान्धवैस्तूदकंदत्तंनदीभूत्वोपतिष्ठति
मासि मासि च यच्छ्राद्धं षोडशश्राद्धपूर्वकम् ।
अत्र न क्रियते यस्य प्रेतत्वात्स न मुच्यते ॥८५॥
मानुषेण दिनेनैव प्रेतलोके दिनं स्मृतम् । तस्माद्दिने दिने देयं प्रेतायाऽन्नंचवत्सरम्
तं च स्मशानिकानाम गणायाम्याभयावहाः । शीतवातातपोपेतंतत्ररक्षन्तिपापिनम् ॥
यथेह बन्धने कश्चिद्रक्ष्यते विषमैर्नरैः । प्रेतपिण्डा न दीयन्ते षोडशश्राद्धपूर्वकाः ॥
यस्य तस्य न मोक्षोऽस्तिप्रेतत्वाद्वैयुगैरपि । ततः सपिण्डीकरणे बान्धवैःसुकृते नरः
पूर्णे सम्वत्सरे देहं सम्पूर्णं प्रतिपद्यते । पापात्मा घोररूपं तु धार्मिको दिव्यमुत्तमम्
ततः सपूरकं याति स्वर्गंवा स्वेनकर्मणा । रौरवाद्याश्चनरकाः पातालतलसंस्थिताः
सुराद्याः सत्यपर्यन्ताः स्वर्लोकस्योर्ध्वमाश्रिताः ।
इतिहासपुराणेषु वेदस्मृतिषु यच्छ्रुतम् ॥ ९२ ॥

पुण्यं तेन भवेत्स्वर्गो नरकस्तद्विपर्ययात् । तत्रापि कालवसतिकर्मणामनुरूपतः ॥
अर्वाक्सपिण्डीकरणंयस्यवर्षाच्चवाकृतम् । प्रेतत्वमपितस्याऽपिप्रोक्तंसम्वत्सरंध्रुवम्
यैरिष्टं च त्रिभिर्मेधैरर्चितं वा सुरत्रयम् । प्रेतलोकं न ते यान्ति तथा ये समरे हता:

शुद्धेन पुण्येन दिवञ्च शुद्धां पापेन शुद्धेन तथा तमोऽन्धम् ।
मिश्रेण स्वर्गं नरकञ्च याति देहस्तथैवाऽस्य भवेच्च तादृक् ॥ ६६ ॥
प्रश्नत्रयं चेति तव प्रणीतमुत्पत्तिमृत्यू परलोकवासः ।
यथा गुरुर्मे समुदाजहार किं भूय इच्छस्युत तद्वदामि ॥ ६७ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखडे आदित्यकमठसम्वादे जीवस्य पारलौकिकगत्यादिवर्णनंनाम पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५० ॥

एकपञ्चाशत्तमोऽध्यायः

सजयादित्यस्तवनं जयादित्यमाहात्म्यवर्णनम्

अतिथिरुवाच

यदेतत्परलोकस्य स्वरूपं व्याहृतं त्वया । आगमं समुपाश्रित्य तत्तथैव न संशयः ॥
किन्त्वत्र नास्तिकाः पापाः सन्दिह्यन्तेऽल्पचेतनाः ।
तेषां निःसंशयकृते वद कर्मफलं हि यत् ॥ २ ॥
इहैव कस्य कस्यैव कर्मणः पापकस्यच । प्रभावात्कीदृशो जायेत्कमठैतद्वदाऽस्तिचेत्

कमठ उवाच

सर्वमेतत्प्रवक्ष्यामि स्थिरो भूत्वा शृणुष्व तत् ।
यथा मम गुरुः प्राह यन्मे चेतसि संस्थितम् ॥ ४ ॥
ब्रह्महा क्षययोगी स्यात्सुरापः श्यावदन्तकः । सुवर्णचौरः कुनखोदुश्चर्मा गुरुतल्पगः ॥

संसर्गीसर्वरोगीस्यात्पञ्चपातकिनस्त्वमी । निन्दामाकर्ण्य साधूनांबधिरःसम्प्रजायते
स्वयंप्रकीर्तयेच्चाऽपि मूकः पापोऽभिजायते । आज्ञालोपीगुरूणाञ्चअपस्मारीभवेन्नरः ॥
अवज्ञाकारकस्तेषां कृमिरेवाऽभिजायते । उपेक्षतः पूज्यकार्यं दुष्प्रज्ञत्वं च जायते ॥
चौर्याय साधुद्रव्याणां दद्याद्यावत्पदानि च । तावद्वर्षाणि पङ्गुत्वं सम्प्राप्नोतिनराधमः
दत्त्वा हरति तद्भूयोजायतेकृकलासकः । कुपितानप्रसाद्यैवपूज्यान्स्याच्छीर्षरोगवान्
रजस्वलामभिगच्छंश्च चण्डालः सम्प्रजायते ।
वस्त्रापहारी चित्री स्यात्कृष्णकुष्ठो तथाऽग्निदः ॥ ११ ॥
दर्दुरो रूप्यहारी स्यात्कूटसाक्षो मुखारुजः । परदारांश्च कामेनद्वेष्टास्यादक्षिरोगवान्
प्रतिज्ञायाप्रयच्छन्यो ह्यल्पायुर्जायते नरः । विप्रवृत्त्यपहारी स्यादजीर्णी सर्वदाऽधमः
नैष्ठिकान्नाशनाद्भूयोनिवृत्तोरोगवान्सदा । पत्नीबहुत्वेत्वेकस्यांरेतोमोक्षःक्षयीभवेत्
स्वामिना धर्मयुक्तो यस्त्वन्यायेन समाचरेत् ।
स्वयं वा भक्षयेद्द्रव्यं स मूढः स्याज्जलोदरी ॥ १५ ॥
दुर्बलं पीड्यमानं यो बलवान्समुपेक्षते । अङ्गहीनः स च भवेदन्नहृत्क्षुधितो भवेत् ॥
व्यवहारे पक्षपाती जिह्वारोगी भवेन्नरः । धर्मप्रवृत्तिं सञ्चार्य पत्न्यादीष्टवियोगकृत् ॥
स्वयंपाकान्नभोजी यो गलरोगमवाप्नुयात् । पञ्चयज्ञानकृत्वैव भुञ्जानो ग्रामशूकरः ॥
पर्वमैथुनकृन्मेही परित्यज्य स्वगेहिनीम् । वेश्यादिरक्तो मूढात्माखल्वाटो जायते नरः
परिक्षीणान्मित्रबन्धून्स्वामिनं दयितानुगान् ।
अवमन्य निवृत्तात्मा क्लिष्टवृत्तिः सदा भवेत् ॥ २० ॥
छद्मनोपचरेद्यस्तु पितरौस्वामिनंगुरून् । प्राप्तव्यार्थस्यातिकष्टात्परिभ्रंशोऽर्थजोभवेत्
विश्रब्धस्याऽपहारी तु दुःखानांभाजनंभवेत् । धार्मिकेक्षुद्रकारीयोनरःसवामनोभवेत्
दुर्बलवृषवाही यः कटिलूती भवेत्स च ॥ २३ ॥
जात्यन्धश्चाऽपि यो गोघ्नो निःपशुदुःखकृद्गवाम् ।
निर्दयो गोषु घाताद्यैः सदा सोऽध्वसु कष्टगः ॥ २४ ॥
निस्तेजकः सभार्यां यो गलगण्डी स जायते ।

सदा क्रोधी च चण्डालः पूतिवक्त्रश्च सूचकः ॥ २५ ॥
अजविक्रयकृद्व्याधः कुण्डाशी भृतको भवेत्।
नास्तिकस्तिलपिण्डी स्यादश्रद्धो गीतजीवनः ॥ २६ ॥
अभक्ष्यादो गण्डमाली स्त्रीखादी चाऽऽसुतस्य कृत्।
अन्यायतो ज्ञानग्राही मूर्खो भवति मानवः ॥ २७ ॥

शास्त्रचौरःकेकराक्षःकथाप्पुण्याश्चद्वेषियः। कृमिवक्त्रः स च भवेद्विभ्रष्टोनरकात्कुधीः देवद्विजगवां वृत्तिहारको वान्तभक्षकृत्। तडागारामभेत्ता यो भवेद्विकलपाणिकः व्यवहारे च्छलग्राही भृत्यग्रस्तो भवेन्नरः। सदा पुरुषरोगी स्यात्परदाररतो नरः ॥ वातरोगी कुवैद्यः स्याद्दुश्चर्मा गुरुतल्पगः। मधुमेहीखरीगामीगोत्रस्त्रीमैथुनोऽप्रसूः स्व[illegible]रं मातरं पुत्रवधूं गच्छन्नबीजवान्। कृतघ्नः सर्वकार्याणां वैफल्यं समुपाश्नुते [illegible]ष लक्षणोद्देशः पापिनां परिकीर्तितः। चित्रगुप्तोऽपि मुह्येत सकलस्याऽनुवर्णने॥ एते नरकविभ्रष्टा भुक्त्वा योनीः सहस्रशः। एवंविधैश्चिह्निताश्च जायन्ते लक्षणैर्नराः ये हि धर्मं न मन्यन्ते तथा ये व्यसनैर्जिताः। अनुमानेन बोद्धव्यं यदेते शेषपापिनः येषां त्वन्तगतं पापं स्वर्गाद्वा ये समागताः। सर्वव्यसननिर्मुक्ता धर्ममेकं भजन्ति ते ॥

॥ भवन्ति चाऽत्र श्लोकाः ॥

धर्मादनवमं सौख्यमधर्माद्दुःखसम्भवः। तस्माद्धर्मं सुखार्थाय कुर्यात्पापं विवर्जयेत् लोकद्वयेऽपि यत्सौख्यं तद्धर्मात्प्रोच्यते यतः। धर्ममेकमतः कुर्यात्सर्वकार्यार्थसिद्धये मुहूर्तमपि जीवेत नरः शुक्लेन कर्मणा। न कल्पमपि जीवेत लोकद्वयविरोधिना ॥ इति पृष्टं त्वया विप्र! यथाशक्त्यामयेरितम्। असूक्तंसूक्तमथवा क्षन्तव्यं किं वदामिच

नारद उवाच

कमठस्यैतदाकर्ण्य अष्टवर्षस्यभाषितम्। भगवान्भास्करः प्रीतोबभूवाऽतीव विस्मितः प्रशशंस च तान्विप्रान्हारीतप्रमुखांस्तदा। अहो वसुमतीधन्या द्विजैरेवंविधोत्तमैः ॥ अथ प्रजापतिर्धन्यो यन्मर्यादाऽभिपाल्यते। अमीभिर्ब्राह्मणवरैर्धन्या वेदाश्च सम्प्रति येषां मध्ये बालबुद्धिरियमेतादृशीस्फुटा। हारीतप्रमुखानांहि का वै बुद्धिर्भविष्यति ॥

असंशयं त्रिलोकस्थमेषामविदितं न हि। यथैतान्नारदः प्राह भूयस्तस्मादमी बहु ॥ इति प्रशस्य तान्विप्रान्प्रहृष्टो रविरब्रवीत्। अहं सूर्यो विप्रमुख्यायुष्माकं दर्शनात्कृते समागतः सूर्यलोकात्प्राप्तं नेत्रफलञ्च मे। भवद्भिर्धैर्विप्रमुख्यैः सञ्जल्पनसहासनात्॥

अन्त्यजा अपि पूयन्ते किं पुनर्मादृशा द्विजाः।
सर्वथा नारदो धन्यो योऽसौ त्रैलोक्यतत्त्ववित् ॥ ४८ ॥

युष्माभिर्वर्ध्यतेश्रेयोयस्यवैधूतकिल्बिषैः। प्रणमामिच वः सर्वान्मनोबुद्धिसमाधिभिः
तपो विद्या च वृत्तं च यतो वार्द्धक्यकारणम् ॥ ४९ ॥

वरं मत्तो वृणीध्वञ्चदुर्लभं यं हृदीच्छत। यूयं स्वयंहि वरदामत्सङ्गोमास्तु निष्फलः देवतानांहि संसर्गो निष्फलो नोपजायते। तस्मान्मत्तोवरंकिञ्चिद्वृणुध्वं प्रददामि वः

श्रीनारद उवाच

इति सूर्यवचः श्रुत्वा प्रहृष्टास्ते द्विजोत्तमाः ॥ ५२ ॥

सम्पूज्यपरयाभक्त्यापाद्यार्घ्यस्तुतिवन्दनैः। मण्डलादीन्महाजप्यान्गृणन्तःप्रोचिरेरविम् जयादित्य जय स्वामिञ्जय भानो जयाऽमल। जय वेदपते शश्वत्तारयाऽस्मानहर्पते! ॥ विप्राणां त्वं परोदेवोविप्रसर्गोऽपि त्वन्मयः। नितरां पूतमेतन्नःस्थानंदेवत्वयेक्षितम् अद्य नः सफला वेदाअद्यनःसफलाः क्रियाः। अद्य नः सफलंगेहं त्वया सङ्गग्रगोपते वरं यदि प्रदाताऽसि तदेनं प्रवृणीमहे। आस्माकीनमिदं स्थानंन हि त्याज्यंकथञ्चन

श्रीसूर्य उवाच

यस्माद्भवद्भिः पूर्वं हि जयादित्येति चोदितम्।
जयादित्य इति ख्यातस्तस्मात्स्थास्येऽत्र सर्वदा ॥ ५८ ॥

यावन्महीसमुद्राश्चपर्वतानगराणि च। तावत्स्थानमिदं विप्रानहित्यक्ष्यामिकर्हिचित् दारिद्र्यरोगसंघातान्दद्रवो मण्डलानिच। कुष्ठादीन्नाशयिष्यामिभजतामत्र संस्थितः यो मामत्र स्थितंचापिपूजयिष्यति मानवः। सूर्यलोकमिवागम्यपूजांतस्यभजाम्यहम्

श्रीनारद उवाच

एवमुक्ते भगवता हारीताद्या द्विजोत्तमाः। मूर्तिं संस्थापयामासुर्वेदोदितविधानतः ॥

ततोद्विजाःप्राहुरेवंकमठंत्वत्कृतेरविः अत्र स्वामीस्थितस्तस्मात्प्रथमंस्तुहित्वंरविम्
इत्युक्तो ब्राह्मणैःसर्वैःकमठोवाग्मिनाम्वरः । प्रणिपत्यजयादित्यंमहास्तोत्रमिदंजगौ
न त्वं कृतः केवलसंश्रुतश्च यजुष्येवं व्याहरत्यादिदेव ! ।
चतुर्विधा भारती दूरदूरं धृष्टः स्तौमि स्वार्थकामः क्षमैतत् ॥ ६५ ॥
मार्तण्डसूर्यांशुरविस्तथेन्द्रो भानुर्भगश्चाऽर्यमा स्वर्णरेताः ॥ ६६ ॥
दिवाकरो मित्रविष्णुश्च देव ! ख्यातस्त्वं वै द्वादशात्मा नमस्ते ।
लोकत्रयं वै तव गर्भगेहं जलाधारः प्रोच्यसे खं समग्रम् ॥ ६७ ॥
नक्षत्रमाला कुसुमाभिमाला तस्मै नमो व्योमलिङ्गाय तुभ्यम् ॥ ६८ ॥
त्वं देवदेवस्त्वमनाथनाथस्त्वं प्राप्यपालः कृपणे कृपालुः ।
त्वं नेत्रनेत्रं जनबुद्धिबुद्धिराकाशकाशो जय जीवजीवः ॥ ६९ ॥
दारिद्र्यदारिद्र्य निधे निधीनाममङ्गलामङ्गल शर्मशर्म ।
रोगप्ररोगः प्रथितः पृथिव्यां चिरं जयाऽऽदित्य ! जयाऽऽप्रमेय ! ॥७०॥
व्याधिग्रस्तं कुष्ठरोगाभिभूतं भग्नघ्राणं शीर्णदेहं विलज्जम् ।
माता पिता बान्धवाः सन्त्यजन्ति सर्वैस्त्यक्तं पासि कोऽस्ति त्वदन्यः ॥
त्वं मे पिता त्वं जननी त्वमेव त्वं मे गुरुर्बान्धवाश्च त्वमेव ।
त्वं मे धर्मस्त्वञ्च मे मोक्षमार्गो दासस्तुभ्यं त्यज वा रक्ष देव ! ॥ ७२ ॥
पापोऽस्मि मूढोऽस्मि महोग्रकर्मा रौद्रोऽस्मि नाऽऽचारनिधानमस्मि ।
तथापि तुभ्यं प्रणिपत्य पादयोर्जयं भक्तानामर्पय श्रीजयार्क ! ॥ ७३ ॥

नारद उवाच

एवं स्तुतो जयादित्यः कमठेन महात्मना । स्निग्धगम्भीरयावाचा प्राह तं प्रहसन्निव
जयादित्याष्टकमिदं यत्त्वया परिकीर्तितम् । अनेनस्तोष्यते योमांभुवितस्यनदुर्लभम्
रविवारेविशेषेण मां समभ्यर्च्य यः पठेत् । तस्यरोगानशिष्यन्तिदारिद्र्यञ्चनसंशयः
त्वया च तोषितोवत्सतवदद्मिवरंत्वमुम् । सर्वज्ञोभुविभूत्वात्वंततोमुक्तिमवाप्स्यसि
त्वत्पिता स्मृतिकारश्च भविष्यति द्विजार्चितः ।

स्थानस्याऽस्य न नाशश्च कदाचित्प्रभविष्यति ॥ ७८ ॥
न चैतत्स्थानकंवत्सपरित्यक्ष्यामिकर्हिचित् । एवमुक्त्वासभगवान्ब्राह्मणैरर्चितःस्तुतः
अनुज्ञाप्य द्विजेन्द्रांस्तांस्तत्रैवाऽन्तर्दधे प्रभुः । एवं पार्थ समुत्पन्नोजयादित्योऽत्रभूतले
आश्विने मासि सम्प्राप्तेरविवारेच सुव्रत ! आश्विने भानुवारेणयो जयादित्यमर्चयेत्
कोटितीर्थे नरः स्नात्वा ब्रह्महत्यां व्यपोहति । पूजनाद्रक्तमाल्यैश्च रक्तचन्दनकुङ्कुमैः
लेपनाद्गन्धधूपाद्यैर्नैवेद्यैर्घृतपायसैः । ब्रह्मघ्नश्च सुरापश्च स्तेयी च गुरुतल्पगः ।।८३।।
मुच्यते सर्वपापेभ्यः सूर्यलोकञ्च गच्छति । पुत्रदारधनान्यायुःप्राप्यसांसारिकंसुखम्
इष्टकामैः समायुक्तः सूर्यलोके चिरं वसेत् ॥ ८५ ॥
सर्वेषु रविवारेषु जयादित्यस्य दर्शनम् । कीर्तनं स्मरणं वापिसर्वरोगोपशान्तिकम् ।
अनादिनिधनं देवमव्यक्तं तेजसांनिधिम् । ये भक्तास्ते च लीयन्तेसौरस्थानेनिरामये
सूर्योपरागे सम्प्राप्ते रविकूपे समाहितः । स्नानं यः कुरुते पार्थ होमं कुर्यात्प्रयत्नतः।।
दानं चैवयथाशक्त्याजयादित्याग्रतःस्थितः । तस्यपुण्यस्यमाहात्म्यंशृणुष्वैकमनाजय
कुरुक्षेत्रेषु यत्पुण्यं प्रभासे पुष्करेषुच । वाराणस्याञ्च यत्पुण्यं प्रयागे नैमिषेऽपि वा
तत्पुण्यं लभते मर्त्यो जयादित्यप्रसादतः ॥ ९० ॥
इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
कौमारिकाखण्डे जयादित्यमाहात्म्यवर्णनंनामैकपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥५१॥

द्विपञ्चाशत्तमोऽध्यायः

नारदार्जुनसम्वादे कोटितीर्थमाहात्म्यवर्णनम्

अर्जुन उवाच

कोटितीर्थं कथं जातं केन वा निर्मितं मुने । कस्माद्वाकोटितीर्थानांफलमत्रोच्यतेमुने

नारद उवाच

यदामेस्थापितंस्थानंप्रसाद्याऽथमयाप्रभुः । ब्रह्मलोकात्समानीतःसाक्षाद्ब्रह्मापितामहः

ततो माध्याह्नसमयेस्नानार्थेभगवान्विधिः । सस्मारकोटितीर्थानांस्मृतान्यत्रगतानिच

स्वर्गात्त्रिदशलक्षाणि सप्ततिश्च महीतलात् ।

पातालाद्द्विशलक्षाणि स्मृतान्यभ्यागतानि च ॥ ४ ॥

अनेन प्रविभागेन लिङ्गान्यपि कुरूद्वह !! आयतानि यथा पूजां विदधाति पितामहः

ततोऽभिषेचनं कृत्वा लिङ्गान्यभ्यर्च्य पद्मभूः । मध्याह्नकृत्यं संसाध्यममप्रेम्णावरंददौ

ततो भगवता ह्यत्र मनसा निर्मितं सरः । भगवानर्चितस्तीर्थैरिदमूचे प्रजापतिः ॥

किं कुर्मो भगवन्धातरादेशं देहि नः प्रभो । तेषां तद्वचनं श्रुत्वा ब्रह्मा प्राह प्रजापतिः

एतस्मिन्सरसिस्थेयंतीर्थैःसर्वैर्यथाऽत्रच । एकस्मिश्चतथालिङ्गे सर्वलिङ्गैर्ममार्चनात्

कोटीनामेव तीर्थानां लिङ्गानां स्नानपूजया । दानेन च फलं त्वत्र यदि सत्यंवचोमम

यः श्राद्धं कुरुते चाऽत्र पिण्डदानंयथाविधि । पितॄणामक्षयातृप्तिर्जायतेनाऽत्रसंशयः

स्नात्वा योऽभ्यर्चयेद्देवंकोटीश्वरमनन्यधीः । कोटिलिङ्गार्चनफलंव्यक्तंतस्योपजायते

त्रैलोक्ये यानि तीर्थानि गङ्गाद्याः सरितस्तथा ।

तेषां स फलमाप्नोति कोटितीर्थावगाहनात् ॥ १३ ॥

एवं दत्त्वा वरं ब्रह्मा ब्रह्मलोकं ययौ प्रभुः । कोटितीर्थञ्च सञ्जातं ततः प्रभृति विश्रुतम्

अस्य तीरे पुरा पार्थ ब्रह्माद्यैर्देवसत्तमैः । यज्ञान्बहुविधान्कृत्वा ततः सिद्धिं परांययुः

वसिष्ठाद्यैर्मुनिवरैस्तपश्चीर्णं पुराऽनघ । मनसोऽभीप्सितान्कामान्प्रापुरन्ये तपोधनाः

अत्र तीर्थे पुरा पार्थअत्रिणाविहितं तपः । कोटितीर्थाद्दक्षिणतःस्थापितंलिङ्गमुत्तमम्

अत्रीश्वराभिसञ्ज्ञं तु महापापहरं परम् । स्थापयित्वा च तल्लिङ्गमग्रे चक्रे सरोवरम्

तत्र स्नात्वाच्च यो मर्त्यः श्राद्धं कुर्यात्प्रयत्नतः । अत्रीश्वरंसमभ्यर्च्यरुद्रलोकेवसेच्चिरम्

भरद्वाजेन मुनिना कोटितीर्थे सरोवरे । तपश्चीर्णं महाबाहो यज्ञाश्च विहिताः किल

भरद्वाजेश्वरं लिङ्गं स्थापितं सुमनोहरम् । तत्र कृत्वा सरो रम्यं परां मुदमवाप्तवान्

तत्र स्नात्वा नरो भक्त्या श्राद्धंकुर्याद्विधानतः । भरद्वाजेश्वरं पूज्य शिवलोकेमहीयते

ततश्च कोटितीर्थेऽस्मिन्गौतमो भगवानृषिः । अतप्यत तपो घोरमहल्यासङ्गमाशया

तं कामं प्राप्तवान्धीमान्परां मुदमुपागतः । अहल्यया समायोगमेतत्तीर्थप्रभावतः ॥२४

अस्मिन्क्षेत्रे महालिङ्गं गौतमेश्वरसञ्ज्ञितम् । स्थापयामास भगवानहल्यासरसस्तटे ॥

अर्जुन उवाच

अहल्यया कदा ब्रह्मन्खानितं वै महत्सरः । तन्मम ब्रूहि सकलमहल्यासरः कारणम् ॥

नारद उवाच

अहल्या शापमापन्ना गौतमात्किल फाल्गुन !। पुरा चेन्द्रसमायोगे परं दुःखमुपागता

ततो दुःखार्तः स मुनिःकोटितीर्थेऽकरोत्तपः । तपसा तेन वै पार्थाऽहल्ययासहसंगतः

ततः साध्वी परं हृष्टा अत्र क्षेत्रे सरोवरम् । चकार सुमहत्पुण्यं तीर्थोदैःपरिपूरितम्

अहल्यासरसि स्नानं पिण्डदानं समाचरेत् । गौतमेशञ्च सम्पूज्य ब्रह्मलोकंसगच्छति

कोटितीर्थे नरश्रेष्ठ! अनेके मुनयोऽमलाः । तपस्तप्त्वा सुघोरञ्च परांसिद्धिमुपागताः

राजभिर्बहुभिःपूर्वं तपोदानंतथाऽध्वराः । अस्मिंस्तीर्थेसुविहिताः परांसिद्धिमुपागताः

अस्य तीरे द्विजं चैकं मिष्टान्नैर्यश्च तर्पयेत् । तेन श्रद्धा सहायेन कोटिर्भवतितर्पिता

अस्य तीरे नरः पार्थ! रत्नानि विविधानि च ।

गोभूमितिलधान्यानि वासांसि विविधानि च ॥ ३४ ॥

श्रद्धया परया पार्थ! द्विजेभ्यःसम्प्रयच्छति । शतकोटिगुणं पुण्यं कोटितीर्थप्रभावतः

कोटितीर्थे प्रतिश्रुत्य द्विजेभ्यो न प्रयच्छति ॥ ३५ ॥

नरके पातयित्वा च कुलमेकोत्तरं शतम् । आत्मानं पातयेत्पश्चाद्दारुणं रौरवं महत्

माघमासे तु सम्प्राप्ते प्रातःकालेतथाऽमले । यः स्नातिमकरादित्येतस्यपुण्यंशृणुष्वमे

सर्वतीर्थेषु यत्पुण्यं सर्वयज्ञेषु यत्फलम् । सर्वदानव्रतैर्यच्च कोटितीर्थे दिने दिने ॥

तत्पुण्यं लभते मर्त्यो नाऽत्र कार्याविचारणा । कन्यागते सवितरि यः श्राद्धंकुरुतेनरः

पितरस्तस्य तुष्यन्ति गयाश्राद्धशतैर्न तु । कार्तिके मासि सम्प्राप्तेस्नानादिकुरुतेयदि

तदक्षयफलं सर्वं ब्रह्मणो वचनं यथा । दृष्ट्वाऽत्र यज्ञमेकं तु कोटियज्ञफलं लभेत् ॥४१

कन्या ब्राह्मेण विधिना दत्त्वा कोटिगुणं फलम् । सर्वदानंकोटिगुणंकोटितीर्थेभवेद्यतः

कोटितीर्थेत्यजेत्प्राणान्हृदिकृत्वातुमाधवम् । तस्यपार्थचिरंस्वर्गेह्यक्षयाशाश्वतीगतिः

कोटितीर्थे तीर्थवरे देहत्यागं करोति यः । तस्य पूजां प्रकुर्वन्ति ब्रह्माद्या देवतागणाः

अस्य तीरे देहादाहो यस्य कस्य प्रजायते । अस्थिक्षेपो यस्य भवेन्महीसागरसङ्गमे तत्फलं गदितुं पार्थ! वागीशोऽपि न वै क्षमः । एतज्ज्ञात्वा परं पार्थ कोटितीर्थं प्रसेवते दिने दिने फलं तस्य कापिलं गोसहस्रकम् । स्वर्गे मर्त्ये च पाताले तस्मादेतत्सुदुर्लभम्

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे कोटितीर्थमाहात्म्यवर्णनं नाम द्विपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५२ ॥

त्रिपञ्चाशत्तमोऽध्यायः

कोटितीर्थादिमाहात्म्यवर्णनम्

नारद उवाच

अथान्यत्सम्प्रवक्ष्यामि शालामाहात्म्यमुत्तमम् ।
संस्थापिते पुरा स्थाने प्रोक्तोऽहं द्विजपुङ्गवैः ॥ १ ॥

स्थानस्य रक्षणार्थाय उपायं कुरु सुव्रत ! । ततो मया प्रतिज्ञातं करिष्ये स्थानरक्षणम् आराधिता मया पश्चाद्ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः । त्रयस्त्वेकाग्रचित्तेन ततस्तुष्टाः सुरोत्तमाः समागम्याऽथ मां प्रोचुर्नारद व्रियतां वरः । प्रोक्तं तानाच्यं च मया क्रियतां स्थानरक्षणम् अयमेव वरो मह्यं देयो देवैः सुतोषितैः । स्थानलोपो यथा न स्याद्यथाकीर्तिर्भवेन्मम एवमस्त्विति देवेशैः प्रतिज्ञातं तदा मुने ! । स्वांशेन प्रकरिष्याम द्विजानां तव रक्षणम् एवमुक्त्वा कला मुक्ता देवैस्त्रिपुरुषैः स्वयम् । अन्तर्धानं ततः प्राप्ताः सर्वेऽपि सुरसत्तमाः ततो मया द्विजैः सार्धं शालाग्रे स्थानरक्षणम् । स्थापिताश्च पृथग्देवास्त्रयस्त्रिभुवनेश्वराः

पीड्यमाना यदा विप्राः केनाऽपि च भवन्ति हि ।
पूर्वाह्णे चाऽपि ऋग्वेदं मध्याह्ने च यजूंष्यथ ॥ ६ ॥

यामे तृतीये सामानि तारस्वरमधीत्य च । शापं यस्य प्रदास्यन्ति शालाग्रे भृशरोषिताः सप्ताहाद्वर्षमध्याद्वा त्रिवर्षाद्भस्मतां व्रजेत् । प्रतिज्ञाता स्थानरक्षा यदि वो नारदाग्रतः

सत्येन तेन नो वैरी भस्मीभवतु तत्क्षणात् । अनेन शापमन्त्रेण भस्मीभवति निश्चितम् शालां त्रिपुरुषां तत्र यः पश्यति दिने दिने । अर्चयेत्तोषयेच्चाऽसौ स्वर्गलोके महीयते॥

॥ इति त्रिपुरुषशालामाहात्म्यम् ॥

नारद उवाच

अथाऽन्यत्सम्प्रवक्ष्यामि नारदीयसरो महत् ॥ १४ ॥

माहात्म्यमतुलं पार्थ देवानामपि दुर्लभम् । मया पूर्वं सरः स्नातं दर्भाङ्कुरशलाकया मृत्तिका ताम्रपात्रेण त्यक्त्वा बाह्यं ततः स्वयम् । सर्वेषामेव तीर्थानामाहृत्योदकमुत्तमम् तत्तत्र सरसि क्षिप्तं तेन सम्पूरितं सरः । आश्विने मासि सम्प्राप्ते भानुवारे नरः शुचिः

श्राद्धं यः कुरुते तत्र स्नात्वा दानं विशेषतः ।
पितरस्तस्य तृप्यन्ति यावदाभूतसम्प्लवम् ॥ १८ ॥

नारदीयं सरो ह्येतद्विख्यातं जगतीतले । महता पुण्ययोगेन देवैरपि हि लभ्यते ॥ यदत्र दीयते दानं हूयते यच्च पावके । सर्वं तदक्षयं विद्यादन्नपानशनसाधनात् ॥२०॥ नारदीये सरःश्रेष्ठे स्नात्वा यो नारदेश्वरम् । पूजयेच्छ्रद्धयामर्त्यः सर्वपापैः प्रमुच्यते अत्र तीर्थे पुरा पार्थ सर्वनागैस्तपः कृतम् । कद्रूशापस्य मोक्षार्थमात्मनो हितकाम्यया ततः सिद्धिं परां प्राप्ता एतत्तीर्थप्रभावतः । ततो नागेश्वरं लिङ्गं स्थापयामासुरूर्जितम् नारदादुत्तरे भागे सर्वे नागाः प्रहर्षिताः । नारदीये सरःश्रेष्ठे यः स्नात्वा पूजयेद्धरम् नागेश्वरं महाभक्त्या तस्य पुण्यमनन्तकम् । तेषां सर्पभयं नास्ति नागानां वचनं यथा

॥ इति नारदीयसरोमाहात्म्यम् ॥

नारद उवाच

अपरद्वारकानाम देवी चात्राऽस्ति पाण्डव ! ॥ २६ ॥

सा च ब्रह्माण्डद्वारे वै सदैव विहितालया । चतुर्विंशतिकोटीभिर्देवीभिः परिरक्षिता ततो दीर्घं तपस्तप्त्वा मया नीताऽत्र तोषिता । अपरस्मिंस्ततो द्वारे स्थापिता परमेश्वरी पूर्वस्मिन्नगरद्वारे स्थापिता द्वारवासिनी । नवमी चैत्रमासस्य कृष्णपक्षे भवेत्तु या कुण्डे स्नानं नरः कृत्वा तां च देवीं प्रपूजयेत् । बलिवाकुलनैवेद्यैर्गन्धधूपादिपूजनैः ॥

सप्तजन्मकृतं पापं नशमायाति तत्क्षणात्
यान्यान्प्रार्थयते कामांस्तांस्तानाप्नोति मानवः ॥ ३१ ॥
वन्ध्या च लभते पुत्रं स्नानमात्रेण तत्र वै । नवम्यां चैत्रमासस्य पुष्पधूपार्घ्यपूजया
विघ्नानि नाशयेद्देवी सर्वसिद्धिं प्रयच्छति । भक्तानां तत्क्षणादेव सत्यमेतन्न संशयः ॥
उत्तरद्वारकाञ्चापि पूज्यैवं विधिवन्नरः । एतदेव फलं सोऽपि प्राप्नुयान्मानवोत्तमः
पूर्वद्वारेतु वै देवी या स्थिताद्वारवासिनी । तस्याःपूजनमात्रेणप्राप्नुयाद्वाञ्छितंफलम्
आश्विने मासि सम्प्राप्ते नवरात्रेविशेषतः । उपोष्यनवरात्रञ्चस्नात्वा कुण्डेसमाहितः
पूजयेद्देवतां भक्त्या पुष्पधूपान्नतर्पणैः । अपुत्रो लभते पुत्रान्निर्धनो लभते धनम् ॥
वन्ध्या प्रसूयते पार्थ ! नाऽत्रकार्या विचारणा ॥ ३८ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे कोटितीर्थादिमाहात्म्यवर्णनं नाम त्रिपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५३ ॥

चतुःपञ्चाशत्तमोऽध्यायः

श्रीनारदमाहात्म्यवर्णनम्

नारद उवाच

ममाऽपिपार्थतत्राऽस्तिमूर्तिर्ब्राह्मणकाम्यया । तत्रनाहंत्यजाम्यङ्ग ! छत्रदण्डविभूषिताम्
कार्तिकस्य तु या शुक्ला भवत्येकादशीशुभा । तस्यांमदर्चनं कृत्वा कलिदोषैर्विमुच्यते

अर्जुन उवाच

बाल्यात्प्रभृति सन्देहो ममाऽयं हृदिवर्तते । पृच्छतस्तञ्च मे विप्र न क्रोधंकर्तुमर्हसि
सदा त्वं मोक्षधर्मेषु परिनिष्ठां परां गतः । सर्वभूतसमो दान्तो रागद्वेषविवर्जितः
त्यक्तनिन्दास्तुतिर्मौनीमोक्षस्थः परिकीर्त्यसे त्वं च नारदलोकेषुवायुवच्चपलोमुने!

सौदामिनीव विचरन्दृश्यसे प्राज्ञसम्मतः । सदा कलिकरो लोके निर्दयः सर्वप्राणिषु
बहूनां हि सहस्राणि देवगन्धर्वरक्षसाम् । राज्ञां मुनीन्द्रदैत्यानां कलेर्नष्टानि तेऽभवन्
कस्मात्तदेवा चेष्टा ते सन्देहं मे हर द्विज ! ।
सन्देहान्न सुखं शेते बाणविद्धो मृगो यथा ॥ ८ ॥

सूत उवाच

शौनकेदं वचःश्रुत्वा फाल्गुनान्नारदोमुनिः । प्रहसन्निव बाभ्रव्यवदनं स निरैक्षत ॥
स च बाभ्रव्यनामा वै हारीतस्याऽन्वयोद्भवः । ब्राह्मणो नारदमुनेः समीपे वर्तते सदा
स च ज्ञात्वा महाबुद्धिर्नारदस्यमनीषितम् । प्रहसन्निवप्रोवाचफाल्गुनंस्निग्धयागिरा

बाभ्रव्य उवाच

सत्यमेतद्यथाऽऽत्थत्वंनारदंप्रतिपाण्डव ! । सर्वोऽपि चात्रवृत्तान्तेसंशयं याति मानवः
तदहं ते प्रवक्ष्यामि यथा कृष्णान्मया श्रुतम् ।
स्तोककालान्तरे पूर्वं सर्वं यादवनन्दनः ॥ १३ ॥
महीसागरयात्रायां कृष्णस्तत्राऽऽययौ प्रभुः । उग्रसेनेन सहितो वसुदेवेन बभ्रुणा ॥
रामेण रौक्मिणेयेन युयुधानादिभिस्तदा । स च ज्ञात्वा ज्ञातिसमं महीसागरसङ्गमे
पिण्डदानादिकं कृत्वादत्त्वा दानानि भूरिशः । गुहेश्वरादि लिङ्गानियतनतःप्रतिपूज्यच
स्नानं कृत्वा कोटितीर्थे जयादित्यंसमर्च्यच । पूजयन्नारदमुनिं युक्तः कृष्णोमहामनाः
उग्रसेनेन राज्ञा वै पूर्वजेन जटायुना । मदादिविप्रमुख्यानां बहूनां चोपशृण्वताम् ॥
उग्रसेनो महाऽराजः कृष्णं प्रोवाच संसदि ॥१८॥

उग्रसेन उवाच

कृष्ण ! प्रक्ष्यामि त्वामेकं संशयं वद तं मम ॥ १९ ॥
योऽयं नाम महाबुद्धिर्नारदोविश्ववन्दितः । कस्मादेषोऽतिचपलो वायुवद्भ्रमतेजगत्
कलिप्रियश्च कस्माद्वा कस्मात्त्वय्यतिप्रीतिमान् ॥ २० ॥

श्रीकृष्ण उवाच

सत्यं राजंस्त्वया पृष्टमेतत्सर्वं वदामि ते । दक्षेण तु पुरा शप्तो नारदो मुनिसत्तमः ॥

सृष्टिमार्गात्सुतान्वीक्ष्यनारदेनविचालितान्। नावस्थानंचलोकेषु भ्रमतस्तेभविष्यति
पैशुन्यवक्तास्तथाद्वितीयानां प्रचालनात्। इतिशापद्वयंप्राप्यद्विविधाऽऽत्मजचालनात्
निराकर्तुं समर्थोऽपिमुनिर्मेने तथैव तत्। एतावान्स साधुवादो हि यतश्च क्षमते स्वयम्
विनाशकालं चाऽवेक्ष्य कलिं वर्धयते यतः। सत्यं च वक्तितस्मात्सनचपापेनलिप्यते
भ्रमतोऽपिचसर्वत्रनास्ययस्मात्पृथङ्मनः। ध्येयाद्भवति नैवस्याद्भ्रमदोषस्ततोऽस्यच

यच्च प्रीतिर्मयि तस्य परमा तच्छृणुष्व च ॥ २६ ॥

अहं हि सर्वदा स्तौमि नारदं देवदर्शनम्। महेन्द्रगदितेनैव स्तोत्रेण शृणु तन्नृप॥२७
श्रुतचारित्रयोर्जाता यस्याऽहन्ता न विद्यते। अगुप्तश्रुतचारित्रं नारदं तं नमाम्यहम् ॥
अरतिक्रोधचापल्ये भयं नैतानि यस्य च। अदीर्घसूत्रं धीरं च नारदं तं नमाम्यहम् ॥

कामाद्वा यदि वा लोभाद्वाचं यो नान्यथा वदेत्।
उपास्यं सर्वजन्तूनां नारदं तं नमाम्यहम् ॥ ३० ॥

अध्यात्मगतितत्त्वज्ञं क्षान्तंशक्तंजितेन्द्रियम्। ऋजुं यथार्थवक्तारं नारदं तं नमाम्यहम्
तेजसा यशसा बुद्ध्या नयेन विनयेन च। जन्मना तपसा वृद्धं नारदं तं नमाम्यहम्
सुखशीलं सुखं वेषं सुभोजं स्वाचरंशुभम्। सुचक्षुषंसुवाक्यञ्च नारदं तं नमाम्यहम्
कल्याणं कुरुते गाढं पापं यस्य न विद्यते। न प्रीयते परानर्थे योऽसौतंनौमिनारदम्
वेदस्मृतिपुराणोक्तधर्मे यो नित्यमास्थितः। प्रियाप्रियविमुक्तं तं नारदं प्रणमाम्यहम्
अशनादिष्वलिप्तं च पण्डितं नालसं द्विजम्। बहुश्रुतं चित्रकथं नारदं प्रणमाम्यहम्

नार्थे क्रोधे च कामे च भूतपूर्वोऽस्य विभ्रमः।
येनैते नाशिता दोषा नारदं तं नमाम्यहम् ॥ ३७ ॥

वीतसम्मोहदोषो यो दृढभक्तिश्च श्रेयसि सुनयं सत्रपं तं च नारदं प्रणमाम्यहम् ॥
असक्तः सर्वसङ्गेषु यः सक्तात्मेतिलक्ष्यते। अदीर्घसंशयो वाग्मी नारदं तं नमाम्यहम्
न त्यजत्यागमं किञ्चिद्यस्तपोनोपजीवति। अवन्ध्यकालोयस्यात्मातमहंनौमिनारदम्
कृतश्रमं कृतप्रज्ञं न च तृप्तं समाधितः। नित्यं यत्नात्प्रमत्तं च नारदं तं नमाम्यहम् ॥
न हृष्यत्यर्थलाभेन योऽलाभे न व्यथत्यपि। स्थिरबुद्धिरसक्तात्मा तमहंनौमिनारदम्

तं सर्वगुणसम्पन्नं दक्षं शुचिमकातरम्। कालज्ञं च नयज्ञं च शरणं यामि नारदम् ॥
इमं स्तवं नारदस्य नित्यं राजन्पठाम्यहम्। तेन मे परमां प्रीतिं करोति मुनिसत्तमः
धन्योऽपियः शुचिर्भूत्वा नित्यमेतांस्तुतिजपेत्। अचिरात्तस्यदेवर्षिःप्रसादंकुरुतेपरम्
एतान्गुणान्नारदस्यत्वमथाऽऽकर्ण्यपार्थिव !। जपनित्यंस्तवंपुण्यंप्रीतस्तेभवितामुनिः

बाभ्रव्य उवाच

इति कृष्णमुखाच्छ्रुत्वा नारदस्य गुणान्नृपः। बभूव परमप्रीतश्चक्रे तच्च तथा वचः ॥
ततो नारदमानर्च्य दत्त्वा दानं च पुष्कलम्। नारदीयद्विजाग्र्याणां नारदःप्रीयतामिति
ययौ द्वारवतींकृष्णःसभ्रातृज्ञातिबान्धवः। तीर्थयात्रामिमां कृत्वा विधिवत्पुरुषोत्तमः
तथा त्वमपि कौरव्य! नारदस्य गुणानिमान्। श्रुत्वाश्रद्धामयोभूत्वाशृणुकृत्यंयदत्र च

कार्तिके शुक्लद्वादश्यां प्रबोधिन्यामसौ मुनिः।
विष्णोर्ध्यानसमाधेश्च प्रबुद्धो जायते सदा ॥ ५१ ॥

तस्मिन्दिने नारदेन निर्मितेऽत्रैव कूपके। स्नानं कृत्वा प्रयत्नेन श्राद्धंकुर्यात्समाहितः

तपो दानं जपश्चाऽत्र कूपे भवति चाऽक्षयम् ॥ ५३ ॥

इदं विष्णिवतिमन्त्रेण ततो विष्णुंप्रबोधयेत्। नारदंचमुनिं पश्चान्मन्त्रेणानेनपाण्डव
योगनिद्रा यथा त्यक्ता हरिणा मुनिसत्तम !। तथा लोकोपकाराय भवानपिपरित्यज
इति मन्त्रेणचोत्थाप्य नारदम्परिपूजयेत्। कृष्णप्रोदितया स्तुत्याछत्रधोत्रार्चनैःशुभैः

शक्त्या द्विजानां देयं च छत्रं धोत्रं कमण्डलुम्।
प्रणम्य ब्राह्मणान्भक्त्या नारदः प्रीयतामिति ॥ ५७ ॥

एवं कृते प्रसादात्स मुनेः पापेनमुच्यते। जायते न कलिस्तस्य न चाऽसौख्यंभवेदिह
इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
कौमारिकाखण्डे नारदमाहात्म्यवर्णनं नाम चतुःपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५४ ॥

— — — —

पञ्चपञ्चाशत्तमोऽध्यायः

गौतमेश्वरमाहात्म्ये योगस्याऽष्टाङ्गानांसविस्तरवर्णनम्

सूत उवाच

इति बाभ्रव्यवचनमाकर्ण्य कुरुनन्दनः। प्राणमन्नारदं भक्त्या विस्मितः पुलकान्वितः

प्रशस्य च चिरं कालं पुनर्नारदमब्रवीत् ॥ २ ॥

गुप्तक्षेत्रस्यमाहात्म्यंश्रृण्वानस्त्वन्मुखान्मुने। तृप्तिं नैवाधिगच्छामिभूयस्तद्वक्तुमर्हसि

नारद उवाच

महालिङ्गस्य वक्ष्यामि महिमानं कुरूद्वह। गौतमेश्वरलिङ्गस्य सावधानः श्रृणुष्व तत्
अक्षपादो महायोगीगौतमाख्योऽभवन्मुनिः। गोदावरीसमानेताअहल्याया पतिःप्रभुः
गुप्तक्षेत्रस्यमाहात्म्यं स च ज्ञात्वा महोत्तमम्। योगसंसाधनंकुर्वन्नत्र तेपे तपो महत्
योगसिद्धिं ततः प्राप्य गौतमेन महात्मना। अत्र संस्थापितंलिङ्गं गौतमेश्वरसञ्ज्ञया
संस्नाप्यैतन्महालिङ्गं चन्दनेन विलिप्य च। सम्पूज्य पुष्पैर्विविधैर्गुग्गुलं दाहयेत्पुरः॥

सर्वपापविनिर्मुक्तो रुद्रलोके महीयते ॥ ८ ॥

अर्जुन उवाच

योगस्वरूपमिच्छामि श्रोतुंनारद ! तत्त्वतः। योगंसर्वेप्रशंसन्ति यतःसर्वोत्तमोत्तमम

नारद उवाच

समासात्तव वक्ष्यामि योगतत्त्वं कुरूद्वह। श्रवणादपिनैर्मल्यं यस्यस्यात्सेवनात्किमु
चित्तवृत्तिनिरोधाख्यं योगतत्त्वं प्रकीर्त्यते। तदष्टाङ्गप्रकारेण साधयन्तीह योगिनः ॥
यमश्च नियमश्चैव प्राणायामस्तृतीयकः। प्रत्याहारो धारणाचध्येयंध्यानं च सप्तमम्
समाधिरिति चाऽष्टाङ्गो योगःसम्परिकीर्तितः। प्रत्येकंलक्षणंतेषामष्टानांश्रृणुपाण्डव
अनुक्रमान्नरो येषां साधनाद्योगमश्नुते। अहिंसा सत्यमस्तेयं ब्रह्मचर्यापरिग्रहौ ॥१४
एते पञ्चयमाः प्रोक्ताः श्रृण्वेषामपि लक्षणम्। आत्मवत्सर्वभूतेषु यो हिताय प्रवर्तते

अहिंसैषा समाख्याता वेदसन्निहिता च या। दृष्टंश्रुतंचानुमितं स्वानुभूतं यथार्थतः
कथनं सत्यमित्युक्तं परपीडाविवर्जितम्। अनादानं परस्वानामापद्यपि कथञ्चन ॥
मनसा कर्मणा वाचा तदस्तेयं प्रकीर्तितम्। अमैथुनं यतीनां च मनोवाक्कायकर्मभिः
ऋतौ स्वदारगमनं गेहिनां ब्रह्मचर्यता। यतीनां सर्वसंन्यासो मनोवाक्कायकर्मणा ॥
गृहस्थानां च मनसा स्मृतएषोऽपरिग्रहः। एते यमास्तवप्रोक्ताः पञ्चैवनियमाञ्छृणु

शौचं तुष्टिस्तपश्चैव जपो भक्तिर्गुरोस्तथा।

एतेषामपि पञ्चानां पृथक्संश्रृणु लक्षणम् ॥ २१ ॥

बाह्यमाभ्यन्तरं चैव द्विविधं शौचमुच्यते। बाह्यं तु मृज्जलैः प्रोक्तमान्तरंशुद्धमानसम्
न्य.येनाऽऽगतयावृत्त्याभिक्षयावार्तयाऽपिच। सन्तोषोयस्यसततंसातुष्टिरितिचोच्यते
चान्द्रायणादीनि पुनस्तपांसि विहितानि च। आहारलाघवपरः कुर्यात्तत्तप उच्यते ॥

स्वाध्यायस्तु जपः प्रोक्तः प्रणवाभ्यसनादिकः।

शिवे ज्ञाने गुरौ भक्तिर्गुरुभक्तिरिति स्मृता ॥ २५ ॥

एवंसंसाध्यनियमान्संयमांश्चविचक्षणः। प्राणायामायसन्दध्यान्नान्यथायोगसाधकः
यतोऽशुचिशरीरस्य वायुकोपो महान्भवेत्। वायुकोपात्कुष्ठताचजडत्वादीनुपाश्नुते
तस्माद्विचक्षणः शुद्धं कृत्वा देहं यतेत्परम्। प्राणायामस्यवक्ष्यामिलक्षणंश्रृणुपाण्डव
प्राणापाननिरोधश्च प्राणायामःप्रकीर्तितः। लघुमध्योत्तरीयाख्यःसचधीरैस्त्रिधोदितः
लघुर्द्वादशमात्रस्तु मात्रानिमिषउन्मिषः। द्विगुणो मध्यमश्चोक्तस्त्रिगुणश्चोत्तमःस्मृतः
प्रथमेन जयेत्स्वेदं मध्यमेन तु वेपथुम्। विषादं च तृतीयेन जयेद्दोषाननुक्रमात् ॥३१
पद्माख्यमासनंकृत्वा रेचकं पूरकंतथा। कुम्भकंचसुखासीनःप्राणायामंत्रिधाऽभ्यसेत्
प्राणानामुपसंरोधात्प्राणायाम इतिस्मृतः। यथा पर्वतधातूनां ध्मातानां दह्यते मलः
तथेन्द्रियवृतो दोषः प्राणायामेन दह्यते। गोशतं कापिलं दत्त्वा यत्फलं तत्फलंभवेत्

प्राणायामेन योगज्ञस्तस्मात्प्राणं सदा यमेत्।

प्राणायामेन सिद्ध्यन्ति दिव्याः शान्त्यादयः क्रमात् ॥३५॥

शान्तिः प्रशान्तिर्दीप्तिश्च प्रसादश्चयथाक्रमम्। सहजागन्तुकामानांपापानांचप्रवर्तताम्

वासनाशान्तिरित्याख्यः प्रथमो जायते गुणः ।
लोभमोहात्मकान्दोषान्निराकृत्यैव कृत्स्नशः ॥ ३७ ॥

तपसां च यदा प्राप्तिः सा शान्तिरिति चोच्यते । सर्वेन्द्रियप्रसादश्च बुद्धेर्वै मरुतामपि
प्रसाद इति स प्रोक्तः प्राप्यमेवं चतुष्टयम् । एवम्फलं सदायोगीप्राणायामंसमभ्यसेत्

मृदुत्वं सेव्यमानस्तु सिंहशार्दूलकुञ्जराः ।
यथा यान्ति तथा प्राणो वश्यो भवति साधितः ॥ ४० ॥

प्राणायामस्त्वयं प्रोक्तः प्रत्याहारं ततः शृणु । विषयेषु प्रवृत्तस्य चेतसोविनिवर्तनम्
प्रत्याहारं विनिर्दिष्टं तस्य संयमनं हि यत् । प्रत्याहारस्त्वयंप्रोक्तोधारणालक्षणंशृणु
यथा तोयार्थिनस्तोयंपत्रनालादिभिः शनैः । आपिबेयुस्तथावायुंयोगीनयतिसाधितम्
प्राग्नाभ्यां हृदये वायुरथ तालौभ्रुवोऽन्तरे । चतुर्दले षड्दशे च द्वादशे षोडशद्विके।
आकुञ्चनेनैवमूर्द्ध्वमुन्नीय पवनं शनैः । मूर्धनि ब्रह्मरन्ध्रे तं प्राणं सन्धारयेत्कृती ॥४

प्राणायामा दश द्वौ च धारणैषा प्रकीर्त्यते ।
दशैता धारणाः स्थाप्य प्राप्नोत्यक्षरसाम्यताम् ॥ ४६ ॥
धारणास्थस्य यद्ध्येयं तस्य त्वं शृणु लक्षणम् ।
ध्येयं बहुविधं पार्थ ! यस्याऽन्तो नोपलभ्यते । ४७ ।

केचिच्छिवं हरिं केचित्केचित्सूर्यं विधिम्परे । केचिद्देवीं महद्भूतामुतध्यायन्ति केचन
तत्र यो यच्च ध्यायेत स च तत्र प्रलीयते । तस्मात्सदा शिवं देवं पञ्चवक्त्रंहरंस्मरेत्
पद्मासनस्थं तं गौरं बीजपूरकरं स्थितम् । दशहस्तं सुप्रसन्नवदनं ध्यानमास्थितम्
ध्येयमेतत्तव प्रोक्तं तस्माद्ध्यानं समाचरेत् । ध्यानस्य लक्षणंचैतन्निमेषार्धमपिस्फुटम्
न पृथग्जायते ध्येयाद्धारणांयःसमास्थितः । एवमेतां दुरारोहांभूमिमास्थाययोगवित्
न किञ्चिच्चिन्तयेत्पश्चात्समाधिरिति कीर्त्यते । समाधेर्लक्षणं सम्यक्शृणुतोमेनिशामय
शब्दस्पर्शरसैर्हीनं गन्धरूपविवर्जितम् । परं पुरुषं सम्प्राप्तः समाधिस्थः प्रकीर्तितः ॥
तांतुप्राप्यनरोविघ्नैर्नाऽभिभूयेतकर्हिचित् । समाधिस्थश्चदुःखेन गुरुणाऽपिनचाल्यते
शङ्खाद्याः शतशस्तस्य वाद्यन्ते यदिकर्णयोः । भेर्यश्च यदि हन्यन्ते शब्दंवाह्यंनविन्दति

कशाप्रहाराभिहतो वह्निदग्धतनुस्तथा । शीताढ्येवस्थितो घोरेस्पर्शं बाह्यं न विन्दति
रूपे गन्धे रसे बाह्ये तादृशस्यतु काकथा । दृष्ट्वा य आत्मनाऽऽत्मानंसमाधिलभतेपुनः

तृष्णा वाऽथ बुभुक्षा वा बाधेते तं न कर्हिचित् ॥ ५६ ॥

न स्वर्गेनचपातालेमानुष्ये क्व च तत्सुखम् । समाधिं निश्चलंप्राप्ययत्सुखंविन्दतेनरः
एवमारूढयोगस्य तस्याऽपि कुरुनन्दन !। पञ्चोपसर्गाः कटुकाः प्रवर्तन्ते यथा शृणु ॥

प्रातिभः श्रावणो दैवो भ्रमावर्तोऽथ भीषणः ।
प्रतिभा सर्वशास्त्राणां प्रातिभोऽयं च सात्त्विकः ॥ ६२ ॥

तेन यो मदमाद्याद्योगी शीघ्रं च चेतसः । योजनानां सहस्रेभ्यः श्रवणं श्रावणस्तुसः
द्वितीयःसात्त्विकश्चाऽयमस्मान्मत्तोविनश्यति अष्टौपश्यतियोनीश्चदेवानांदैवइत्यसौ
अयञ्च सात्त्विको दोषो मदादस्माद्विनश्यति । आवर्त इव तोयस्य जनावर्तेयदाकुलः
आवर्ताख्यस्त्वयं दोषो राजसः स महाभयः । भ्राम्यतेयन्निरालम्बं मनोदोषैश्चयोगिनः
समस्ताधारविभ्रंशाद्भ्रमाख्यस्तामसो गुणः । एतैर्नाशितयोगाश्चसकलादेवयोनयः ॥
उपसर्गैर्महाघोरैरावर्त्यन्ते पुनःपुनः । प्रावृत्य कम्बलं शुक्लं योगी तस्मान्मनोमयम्

चिन्तयेत्परमं ब्रह्म कृत्वा तत्प्रवणं मनः ।
आहाराः सात्त्विकाश्चैव संसेव्याः सिद्धिमिच्छता ॥ ६[illegible] ॥

राजसैस्तामसैश्चैवयोगी सिद्ध्येन्न कर्हिचित् । श्रद्दधानेषु दान्तेषुश्रोत्रियेषुमहात्मसु
स्वधर्मादनपेतेषु भिक्षा याच्या च योगिना । भैक्षं यवान्नं तक्रं वा पयो यावकमेववा
फलमूलंविपक्वंवा कणपिण्याकसक्तवः । श्रुता इत्येतआहारायोगिनांसिद्धिकारकाः
मृत्युकालंविदित्वा च निमित्तैर्योगसाधकः । योगं युञ्जीतकालस्यवञ्चनार्थंसमाहितः

निमित्तानि च वक्ष्यामि मृत्युं यो वेत्ति योगवित् ।
रक्तकृष्णाम्बरधरा गायन्तीव सती च यम् ॥ ७४ ॥

दक्षिणाशां नयेन्नारी स्वप्ने सोऽपि न जीवति । नग्नं क्षपणकंस्वप्नेहसमानंप्रदृश्यच
एनंचवीक्ष्यवल्गन्तंतंविद्यान्मृत्युमागतम् । ऋक्षवानरयुग्यस्थोगायन्योदक्षिणांदिशम्
याति मज्जेदधो पङ्के गोमये वा न जीवति । केशाङ्गारैस्तथा भस्मभुजगैर्निर्जलांनदीम्

एषामन्यतमैः पूर्णां दृष्ट्वा स्वप्ने न जीवति । करालैर्विकटै रूक्षैः पुरुषैरुद्यतायुधैः

पाषाणैस्ताडितः स्वप्ने सद्यो मृत्युं भजेन्नरः ।
सूर्योदये यस्य शिवा क्रोशन्ती याति सम्मुखम् ॥ ७६ ॥

विपरीतं परीतम्वा स सद्यो मृत्युमृच्छति । दीपाधिगन्धंनोवेत्ति वमत्यग्नितथानिशि नाऽऽत्मानंपरनेत्रस्थं वीक्षते न स जीवति । शक्रायुधंचाऽधरात्रेदिवा वा ग्रहणंतथा दृष्ट्वा मन्येत स क्षीणमात्मजीवितमात्मवान् । नासिकावक्रतामेति कर्णयोर्न्नमनोन्नती नेत्रञ्च वामंस्रवति यस्यतस्याऽऽयु रुद्गतम् । आरक्ततामेति मुखं जिह्वा चाप्यसितायदा तदा प्राज्ञोविजानीयादासन्नंमृत्युमात्मनः । उष्ट्ररासभयानेनस्वप्नेयोयातिदक्षिणाम् दिशं कर्णौ पिधायाऽपिनिर्घोषंशृणुयान्नच । न स जीवेत्तथास्वप्नेपतितस्यपिधीयते द्वारं न चोत्तिष्ठति च शुभ्राद्दृष्टिश्चलोहिता । स्वप्नेऽग्निम्प्रविशेद्यश्चनचनिष्क्रमतेपुनः जलप्रवेशादपि वा तदन्तं तस्य जीवितम् । यश्चाऽभिहन्यते दुष्टैर्भूतै रात्रावथोदिवा प्रकृतैर्विकृतैर्वाऽपि तस्याऽऽसन्नौयमान्तकौ । देवतानां गुरूणाञ्चपित्रोर्ज्ञानविदांतथा निन्दामवज्ञांकुरुते भक्तोभूत्वा न जीवति । एवं दृष्ट्वा निमित्तानिविपरीतानियोगवित् धारणांसम्यगास्थायसमाधावचलो भवेत् । यदि नेच्छन्ति ते मृत्युं ततोनासौप्रपद्यते विमुक्तिमथवा वाञ्छेद्विसृजेद्ब्रह्ममूर्धनि । सन्ति देहे विमुक्ते च उपसर्गाश्च ये पुनः योगिनं समुपायान्ति शृणु तानपि पाण्डव ! ऐशान्ये राक्षसपुरे यक्षोगन्धर्व एव च

ऐन्द्रे सौम्ये प्रजापत्ये ब्राह्मे चाऽष्टसु सिद्धयः ।
भवन्ति चाऽष्टौ शृणु ताः पार्थिवी या च तैजसी ॥ ६३ ॥
वायवी व्योमात्मिका चैव मानसाऽहम्भवा मतिः ।
प्रत्येकमष्टधाभिन्ना द्विगुणा द्विगुणा क्रमात् ॥ ६४ ॥

पूर्वं चाऽष्टौ चतुःषष्टिरन्ते शृणुष्वतद्यथा । स्थूलता ह्रस्वताबाल्यंवार्धक्यं यौवनंतथा नानाजातिस्वरूपञ्च चतुर्भिर्देहधारणम् । पार्थिवांशं विना नित्यमष्टौपार्थिवसिद्धयः विजिते पृथिवीतत्त्वे यदैशान्ये भवन्ति च । भूमाविव जलेवासोनातुरोऽर्णवमापिबेत् सर्वत्र जलप्राप्तिश्च अपि शुष्कं द्रवं फलम् । त्रिभिर्देहस्य धरणं नदीर्वा स्थापयेत्करे

अव्रणत्वंशरीरस्यकान्तिश्चाथाऽष्टकंस्मृतम् । अष्टौपूर्वाइमाचाष्टौराक्षसानांपुरेस्मृताः देहादग्निविनिर्माणं तत्तापभयवर्जनम् । शक्तिदत्वं च लोकानांजलमध्येऽग्निज्वालनम् अग्निग्रहश्च हस्तेन स्मृतिमात्रेण पावनम् । भस्मीभूतस्य निर्माणंद्वाभ्यांदेहस्यधारणम् पूर्वाः षोडश चाऽप्यष्टौ तैजसो यक्षसद्मनि । मनोगतित्वं भूतानामन्तर्निवेशनं तथा पर्वतादिमहाभारवहनं लीलयैव च । लघुत्वं गौरवत्वं च पाणिभ्यां वायुवारणम् ॥ अङ्गुल्यग्रनिपातेन भूमेः सर्वत्र कम्पनम् । एकेन देहनिष्पत्तिर्गान्धर्वे वान्ति सिद्धयः चतुर्विंशतिः पूर्वाश्चाप्यष्टावेताश्च सिद्धयः । गन्धर्वलोके द्वात्रिंशदत ऊर्ध्वं निशामय छायाविहीननिष्पत्तिरिन्द्रियाण मदर्शनम् । आकाशगमनंनित्यमिन्द्रियार्थदिशमःस्वयम् दूरे च शब्दग्रहणं सर्वशब्दावगाहनम् । तन्मात्रलिङ्गग्रहणं सर्वप्राणिनिदर्शनम् ॥ १०७ अष्टौ वातात्मिकाश्चैन्द्रेद्वात्रिंशदपिपूर्वकाः । यथाकामोपलब्धिश्चयथाकामविनिर्गमः सर्वत्राऽभिभवश्चैव सर्वगुह्यनिदर्शनम् । संसारदर्शनं चाऽपि मानस्योऽष्टौच सिद्धयः

चत्वारिंशच्च पूर्वाश्च सोमलोके स्मृतास्त्विमाः ।
छेदनं तापनं बन्धः संसारपरिवर्तनम् ॥ ११० ॥

सर्वभूतप्रसादत्वं मृत्युकालजयस्तथा । अहङ्कारोद्भवश्चाऽष्टौ प्राजापत्ये च पूर्विकाः आकारेण जगत्सृष्टिस्तथाऽनुग्रह एवच । प्रलयस्याऽधिकारश्च लोकचित्रप्रवर्तनम् ॥ असादृश्यमिदं व्यक्तंनिर्वाणं च पृथक्पृथक् । शुभेतरस्यकर्तृत्वमष्टौबुद्धिभवास्त्वमी ॥ षट्पंचाशत्तथा पूर्वाश्चतुःषष्टिरिमे गुणाः । ब्राह्मेच पदे प्रवर्तन्ते गुह्यमेतत्तवेरितम् ॥

जीवतो देहभेदे वा सिद्धयश्चैतास्तु योगिनाम् ।
सङ्गो नैव विधातव्यो भयात्पतनसम्भवात् ॥ ११५ ॥

एतान्गुणान्निराकृत्य युञ्जतोयोगिनस्तदा । सिद्धयोऽष्टौप्रवर्तन्तेयोगसंसिद्धिकारकाः अणिमा लघिमा चैव महिमा प्राप्तिरेव च । प्राकाम्यञ्च तथेशित्वं वशित्वञ्च तथापरे

यत्र कामावसायित्वं माहेश्वरपदस्थिताः ।
सूक्ष्मात्सूक्ष्मत्वमणिमा शीघ्रत्वाल्लघिमा स्मृता ॥ ११८ ॥
महिमा शेषपूज्यत्वात्प्राप्तिर्नाऽप्राप्यमस्य यत् ।

प्राकाम्यमस्य व्यापित्वादीशित्वं चेश्वरो यतः ॥ ११६ ॥
वशित्वाद्वशितानामसप्तमी सिद्धिरुत्तमा । यत्रेच्छा तत्र च स्थानंतत्रकामावसायिता
ऐश्वरं पदमस्तस्य भवन्त्येताश्च सिद्धयः । ततो न जायते नैव वर्धते न विनश्यति ॥
एष मुक्त इति प्रोक्तो य एवं मुक्तिमाप्नुयात् । यथा जलंजलेनैक्यंनिक्षिप्तमुपगच्छति
तथैवं सात्म्यमभ्येति योगेनाऽऽत्मा परात्मना ।
एवं ज्ञात्वा फलं योगी सदा योगं समभ्यसेत् ॥ १२३ ॥
अत्रोपमांव्याहरन्तियोगार्थेयोगिनोऽमलाः । शशाङ्करश्मिसंयोगादर्ककान्तोहुताशनम् ॥
समुत्सृजतिनैकःसन्नुपमासाऽस्तियोगिनः । कपिञ्जलाखुनकुला वसन्तिस्वामिवद्गृहे
ध्वस्ते यान्त्यन्यतो दुःखं न तेषांसोपमा यतेः । मृद्देहकल्पदेहोऽपिमुखाग्रेणकनीयसा
करोति मृद्भागचयमुपदेशः स योगिनः । पशुपक्षिमनुष्याद्यैः पत्रपुष्पफलान्वितम् ॥
वृक्षं विलुप्यमानञ्च लब्ध्वा सिध्यन्ति योगिनः ।
रुरुगात्रविषाणाग्रमालक्ष्य तिलकाकृतिम् ॥ १२८ ॥
सह तेन विवर्धेत योगी सिद्धिमुपाश्नुते । द्रव्यं पूर्णमुपादाय पात्रमारोहते भुवः ॥
तुङ्गमार्गं विलोक्यैवं विज्ञातं किं न योगिनाम् । तद्गृहेयत्रवसति तद्धेज्ययेनजीवति
येन निष्पाद्यतेचार्थःस्वयंस्याद्योगसिद्धये । तथा ज्ञानमुपासीतयोगीयत्कार्यसाधकम्
ज्ञानानां बहुता येयं योगविघ्नकरी हि सा । इदं ज्ञेयमिदं ज्ञेयमिति यस्तृषितश्चरेत् ॥
अपिकल्पसहस्रायुर्नैव ज्ञेयमवाप्नुयात् । त्यक्तसङ्गो जितक्रोधोलघ्वाहारोजितेन्द्रियः
पिधाय बुद्ध्या द्वाराणि मनो ध्याने निवेशयेत् । आहारंसात्त्विकंसेवेत्नतंयेनविचेतनः
स्यादयं तञ्च भुञ्जानोरौरवस्यप्रियातिथिः । वाग्दण्डः कर्मदण्डश्च मनोदण्डश्च तेत्रयः
यस्यैते नियता दण्डाः स त्रिदण्डी यतिः स्मृतः ।
अनुरागं जनो याति परोक्षे गुणकीर्तनम् ॥ १३६ ॥
न बिभ्यति च सत्त्वानि सिद्धेर्लक्षणमुच्यते ॥ १३७ ॥
अलौल्यमारोग्यमनिष्ठुरत्वं गन्धः शुभो मूत्रपुरीषयोश्च ।
कान्तिः प्रसादः स्वरसौम्यता च योगप्रवृत्तेः प्रथमं हि चिह्नम् ॥ १३८ ॥

समाहितो ब्रह्मपरोऽप्रमादी शुचिस्तथैकान्तरतिर्जितेन्द्रियः ।
समाप्नुयाद्योगमिमं महात्मना विमुक्तिमाप्नोति ततश्च योगतः ॥ १३९ ॥
कुलं पवित्रं जननी कृतार्था वसुन्धरा भाग्यवती च तेन ।
अबाह्यमार्गे सुखसिन्धुमग्नं लग्नं परे ब्रह्मणि यस्य चेतः ॥१४०॥
विशुद्धबुद्धिः समलोष्टकाञ्चनः समस्तभूतेषु वसन्समो हि यः ।
स्थानं परं शाश्वतमव्ययं च यतिर्हि गत्वा न पुनः प्रजायते ॥ १४१ ॥
इदं मया योगरहस्यमुक्तमेवम्विधं गौतमः प्राप योगम् ।
तेनैतच्च स्थापितं पार्थ ! लिङ्गं सन्दर्शनादर्चनात्कल्मषघ्नम् ॥१४२।
यश्चाऽऽश्विने कृष्णचतुर्दशीदिने रात्रौ समभ्यर्चति लिङ्गमेतत् ।
स्नात्वा अहल्यासरसि प्रधाने श्रद्धाय सर्वं प्रविधाय भक्तितः ॥१४३॥
महोपकारेण विमुक्तपापः स याति यत्राऽस्ति स गौतमो मुनिः ॥१४४॥
इदं मया पार्थ ! तव प्रणीतं गुप्तस्य क्षेत्रस्य समासयोगात् ।
माहात्म्यमेतत्सकलं शृणोति यः स्याद्विशुद्धः किमु वच्मि भूयः ॥१४५॥
य इदं शृणुयाद्भक्त्या गौतमाख्यानमुत्तमम् । पुत्रपौत्रप्रियं प्राप्य स याति पदमव्ययम्

इति श्रीस्कान्दे महापुराणे एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे गौतमेश्वरमाहात्म्ये सविस्तरंयोगलक्षणवर्णनं नाम पञ्चपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५५ ॥

षटपञ्चाशत्तमोऽध्यायः

नारदार्जुनसम्वादे ब्रह्मेश्वरमोक्षेश्वरगर्भेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्

नारद उवाच

अतः परं प्रवक्ष्यामि ब्रह्मेशं लिङ्गमुत्तमम् । यस्य स्मरणमात्रेण वाजपेयफलं भवेत् ॥

एकदा तु पुरा पार्थ ! सृष्टिकामेन ब्रह्मणा । तपः सुचरितं घोरं सार्धवर्षसहस्रकम् ॥
तपसा तेन सन्तुष्टः पार्वतीपतिशङ्करः । वरमस्मै ततः प्रादाल्लोककर्त्रे स्ववाञ्छितम् ॥
ततो हृष्टः प्रमुदितः कृतकृत्यः पितामहः । ज्ञात्वाक्षेत्रस्य माहात्म्यंस्वयंलिङ्गंचकारह
चखान च सरः पुण्यं नाम्ना ब्रह्मसरः शुभम् । महीनगरकात्पूर्वे महापातकनाशनम् ॥

अस्य तीरे महालिङ्गं स्थापयामास वै विभुः ।
तत्र देवः स्वयं साक्षाद्विद्यते किल शङ्करः ॥ ६ ॥

पुष्करादधिकंतीर्थं ब्रह्मेशं नामफाल्गुन !। तत्र स्नात्वानरोभक्त्यापिण्डदानंसमाचरेत्
दानं चैव यथाशक्त्या कार्तिक्यां च विशेषतः । देवं प्रपूजयेद्भक्त्या ब्रह्मेशं हृष्टमानसः
पितरस्तस्य तुष्यन्ति यावदाभूतसम्प्लवम् । पुष्करेषु च यत्पुण्यं कुरुक्षेत्रे रविग्रहे ॥ ६
गङ्गादिपुण्यतीर्थेषुयत्फलंप्राप्यतेनरैः । तत्फलंसमवाप्नोतितीर्थस्याऽस्याऽवगाहनात् ॥
मोक्षलिङ्गस्यमाहात्म्यंशृणुपार्थ! महाद्भुतम् । मया स्थानहितार्थंचसमाराध्यमहेश्वरम्
स्थापितं प्रवरं लिङ्गं नाम्ना मोक्षेश्वरं हरम् । दर्भाग्रेण ततः पार्थ कूपं खनितवानहम्
प्रसाद्य लोककर्तारं ब्रह्माणं परमेष्ठिनम् । कमण्डलोर्ब्रह्मणश्च समानीता सरस्वती ॥

कूपेऽस्मिन्मोक्षनाथस्य लोकानां प्रेतमुक्तये ।
कार्तिकस्य तु मासस्य शुक्लपक्षे चतुर्दशी ॥ १४ ॥

कूपे स्नात्वा नरस्तस्यां तिलपिण्डं समाचरेत् । प्रेतानुद्दिश्यनियतंमोक्षतीर्थंफलंभवेत्
कुले न जायते तस्य प्रेतःपार्थ ! नसंशयः । प्रेतामोक्षंप्रगच्छन्तितीर्थस्याऽस्यप्रभावतः
जयादित्यकूपवरे नरः स्नात्वा प्रयत्नतः । गर्भेश्वरं नमस्कृत्य न स गर्भेषु मज्जति ॥

इदं मया पार्थ ! तव प्रणीतं गुप्तस्य क्षेत्रस्य समासयोगात् ।
माहात्म्यमेतत्सकलं शृणोति यः स्याद्विशुद्धः किमु वच्मि भूयः ॥ १८ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
कौमारिकाखण्डे ब्रह्मेश्वरमोक्षेश्वरगर्भेश्वरमाहात्म्यवर्णनं नाम
षट्पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५६ ॥

—— - ——

सप्तपञ्चाशत्तमोऽध्यायः

नीलकण्ठमाहात्म्यवर्णनम्

नारद उवाच

ततो विप्रा नारदश्च समाराध्य महेश्वरम् । महीनगरके पुण्ये स्थापयामास शङ्करम्
लोकानां च हितार्थाय केदारं लिङ्गमुत्तमम् । अत्रीशादुत्तरे भागे महापातकनाशनम्
अत्रिकुण्डे नरः स्नात्वा श्राद्धंकृत्वायथाविधि । अत्रीशंच नमस्कृत्यकेदारं यः प्रपश्यति
मातुः स्तन्यं पुनर्नैव स पिबेन्मुक्तिभाग्भवेत् । ततो रुद्रो नीलकण्ठंनारदाय महात्मने
स्वयं दत्त्वा स्वयं तस्थौ महीनगरके शुभे । कोटितीर्थे नरःस्नात्वानीलकण्ठंप्रपश्यति
जयादित्यं नमस्कृत्य रुद्रलोकमवाप्नुयात् । जयादित्यंपूजयन्ति कूपेस्नात्वानरोत्तमाः
न तेषां वंशनाशोऽस्ति जयादित्यप्रसादतः । इदं ते कथितं पार्थ ! महीनगरकस्य च ॥

आख्यानं सकलं श्रुत्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ८ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
कौमारिकाखण्डे नीलकण्ठमाहात्म्यवर्णनं नाम सप्तपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५७ ॥

——

अष्टपञ्चाशत्तमोऽध्यायः

महीसागरमाहात्म्यवर्णने तीर्थानांसर्वोत्तमत्वेनिर्णयायब्रह्मसमीपेगमनंब्रह्मणा
सर्वश्रेष्ठतीर्थायार्घ्यप्रदानावसरेपुलस्त्यं स्वसुतम्प्रतिअर्घ्यपात्रानयनायकथनं
सर्वश्रेष्ठतीर्थकृते स्ववाचामहीसागरतीर्थद्वारास्वश्लाघावर्णनं धर्मराजेन
महीसागरकृते श्रेष्ठताविषयेऽसहमतिप्रदर्शनं गुहसमागमनेनमहीसागर-
स्थितस्य स्तम्भतीर्थस्यश्रेष्ठतास्वीकृतिरर्जुनस्ययात्रासमाप्तिश्च

अर्जुन उवाच

गुप्तक्षेत्रमिदं कस्मात्कस्माद्गुप्तञ्च नारद । यस्यप्रभावः सुमहान्नैवकस्यापिसंस्तुतः

नारद उवाच

पुरातनीमत्र कथां गुप्तक्षेत्रस्य कारणे । शृणु पाण्डव ! शापेन गुप्तमासीदिदं यथा ॥

पुरा निमित्ते कस्मिंश्चित्सर्वतीर्थाधिदेवताः । प्रणामायब्रह्मसदो ब्रह्माणं सहिताययुः

पुष्करस्य प्रभासस्य निमिषस्याऽर्बुदस्यच । कुरुक्षेत्रस्य क्षेत्रस्य धर्मारण्यस्य देवताः

वस्त्रापथस्य श्वेतस्य फल्गुतीर्थस्य चाऽपि याः ।

केदारस्य तथाऽन्येषां क्षेत्राणां कोटिशोऽपि याः ॥ ५ ॥

सिन्धुसागरयोगस्य महीसागरकस्य च । गङ्गासागरयोगस्य अधिपाः शूकरस्य च

गङ्गारेवामुखीनां तु नदीनामधिदेवताः । शोणह्रदपुरोगाणां ह्रदानां चाधिदेवता ॥

ते सर्वे सङ्घशो भूत्वा श्रैष्ठ्यज्ञानाय चाऽऽत्मनः ।

समुपाजग्मुरमला महतीं ब्रह्मणः सभाम् ॥ ८ ॥

तत्र तीर्थानिसर्वाणिसमायातानिवीक्ष्यसः । उत्तस्थौसहितःसर्वैःसभासद्भिःपितामहः

प्रणम्य सर्वतीर्थेभ्यः प्रबद्धकरसम्पुटः । तीर्थानि भगवानाह विस्मयोत्फुल्ललोचनः ॥

अद्य नः सद्म सकलं युष्माभिरतिपावितम् । वयंच पाविता भूयो युष्माकंदर्शनादपि

तीर्थानां दर्शनं श्रेयः स्पर्शनं स्नानमेवच । कीर्तनं स्मरणं चापिनस्यात्पुण्यंविनापरम्

महापापान्वितारौद्रास्त्वपियेस्युःसुनिष्ठुराः । तेऽपितीर्थैःप्रपूयन्तेकिंपुनर्धर्मसंस्थिताः

एवमुक्त्वा पुलस्त्यं स पुत्रमभ्यादिदेश ह । शीघ्रमर्घ्यं तीर्थहेतोः समानय यथाऽर्चये॥

पुलस्त्य उवाच

असङ्ख्यानीह तीर्थानि दृश्यन्तेपद्मसम्भव !। यथा दिशसि मां तात! अर्घ्यमेकमुपानये

धर्मप्रवचने श्लोको यत एष प्रगीयते ॥ १६ ॥

भवेयुर्यद्यसंख्याता अर्घ्ययोग्याःसमर्चने । ततस्तेषां वरिष्ठाय दातव्योऽर्घ्यः किलैकतः

ब्रह्मोवाच

साभिप्रायं साधु वत्सत्वया प्रोक्तमिदं वचः । एवं कुरुष्वैकमर्घ्यमानय त्वं सुशीघ्रतः

नारद उवाच

ततः पुलस्त्यो वेगेनसमानिन्येऽर्घ्यमुत्तमम् । तञ्च ब्रह्मा करे गृह्यतीर्थान्याहेतिभारतीम्

सर्वैर्भवद्भिः संहत्य मुख्यस्त्वेकः प्रकीर्त्यताम् ।

तस्मै चाऽर्घ्यं प्रयच्छामि नैवं मामनयः स्पृशेत् ॥२०॥

तीर्थान्यूचुः

न वयं श्रेष्ठतां विद्मः कथञ्चन परस्परम् । अस्माद्धेतोश्च सम्प्राप्ताज्ञात्वादेहित्वमेवतत्

ब्रह्मोवाच

नाऽहं वेद्मि श्रेष्ठतान्वःकथञ्चन नमोऽस्तुवः । सर्वे चाऽपारमाहात्म्यंस्वयम्मेवक्तुमर्हथ

यत्र गङ्गा गया काशी पुष्करं नैमिषं तथा । कुरुक्षेत्रं तथा रेवा महीसागरसङ्गमः ॥

प्रभासाद्यानि शतशो यत्र नस्तत्र का मतिः ॥ २४ ॥

नारद उवाच

एवमुक्ते पद्मभुवा कोऽपि नोवाच किञ्चन । चिरेणेदं ततः प्राह महीसागरसङ्गमः ॥

ममैनमर्घ्यं त्वं यच्छ चतुरानन! शीघ्रतः । यतः कोटिकलायांवा मम कोऽपि न पूर्यते

यतश्चेन्द्रद्युम्नराज्ञा ताप्यमाना वसुन्धरा । सर्वतीर्थद्रवीभूता महीनामाऽभवन्नदी॥२७

सा च सर्वाणि तीर्थानि संयुक्तानि मया सह ।

सर्वतीर्थमयस्तस्मादस्मि ख्यातो जगत्त्रये ॥ २८ ।

गुहेन च महालिङ्गं कुमारेश्वरमीश्वरम् । संस्थाप्य तीर्थमुख्यत्वं मम दत्तं महात्मना

नारदेनाऽपि मत्तीरेस्थानंसंस्थाप्यशोभनम् । सर्वेभ्यःपुण्यक्षेत्रेभ्योदत्तंश्रैष्ठ्यंपुराामम

एवं त्रिभिर्हेतुवरैर्ममैवाऽर्घ्यः प्रदीयताम् । गुणैकदेशेऽपि समं मम तीर्थं न वै परम् ॥

इत्युक्ते वचने पार्थ तीर्थराजेनभारत !। सर्वे नोचुःकिञ्चनाऽपि किं ब्रह्मावक्ष्यतीतियत्

ततो ब्रह्मसुतो ज्येष्ठः श्वेतमाल्यानुलेपनः । दक्षिणंबाहुमुद्धृत्य धर्मो वचनमब्रवीत् ॥

अहो कष्टमिदं कृत्तंतीर्थराजेनमोहतः । सन्तोऽपिनगुणावाच्याःस्वयंसद्भिःस्वकायतः

स्वीयान्गुणान्स्वयं यो हि सम्पत्सु प्रक्षिपन्परान् ।

ब्रवीति राजसस्त्वेष ह्यहङ्कारो जुगुप्सितः ॥ ३५ ॥

तस्मादस्मादहङ्कारात्सत्स्वप्येषु गुणेषु च । अप्रख्यातं ध्वस्तरूपमिदंतीर्थं भविष्यति

स्तम्भतीर्थमितिख्यातं स्तम्भोगर्वःकृतोयतः । स्तम्भस्यहिफलंसद्योब्रह्मापिप्रापकिंपरः

इत्युक्ते धर्मदेवेन हाहेति रव उत्थितः। ततः शाघ्रं समायातोयोगीशोऽहञ्च पाण्डव
गुहस्ततो वचः प्राह धर्मदेवसम गमे। अयुक्तमेतच्छापोऽयं दत्तो यद्धर्म! धाष्ट्र्यतः॥
ब्रवीतु कोऽपि सर्वेषां तीर्थानां तेषु वर्तताम्। यद्यैश्वर्यं नाहतेऽसौ महीसागरसङ्गमः
तिष्ठत्वात्मगुणो यच्च तीर्थराजेनवर्णितः। तत्रको विगुणोनाम मिथ्यावादोयतोगुणः

अहो न युक्तं पालानां यदि तेऽप्यविमृश्य च।

एवम ...करिष्यन्ति कं यान्ति शरणं प्रजाः॥ ४२॥

एवमुक्ते गुहेनाऽथ धर्मो वचनमब्रवीत्। सत्यमेतद्यदर्होऽयं महीसागरसङ्गमः॥४३॥

मुख्यत्वं सर्वतीर्थानामर्घं चाऽपि पितामहात्।

किन्तु नाऽत्मगुणा वाच्याः सतामेतत्सदा व्रतम्॥

परोक्षेऽपि स्वप्रशंसा ब्रह्माणमपि चालयेत्॥ ४४॥

स्वप्रशंसां प्रकुर्वाणः पराक्षेपसमन्विताम्। किं दिवः पृथिवीं पूर्वं ययातिर्न पपात ह

याति पूर्वं प्रमाणानि कृतानीशेन धीमता॥ ४५॥

तानिसम्पालनीयानितानि कोऽतिक्रमेद्बुधः। तवपित्रासमादिश्ययदर्थंस्थापितावयम्॥
पालयामास एतच्च त्वं पालयितुमर्हसि। ईश्वराः स्वप्रमाणेन भवन्तो यदि कुर्वते॥
तदस्माभिरिदं युक्तं शासनं दिश्यतां परम्। एवमुक्त्वा स्वीयमुद्रां मोक्तुकामंवृषंतदा
अहं प्रस्तावमन्वीक्ष्य वाक्यमेतदुदैरयम्। नमो धर्माय महते विश्वधात्रे महात्मने॥
ब्रह्मविष्णुशिवैर्नित्यं पूजितायाऽघनाशिने। यदिमुद्रांभवान्धर्म! परित्यक्ष्यतिकर्हिचित्
तदस्माकं कुतो भावो मा विश्वं नाशय प्रभो। योगीश्वरंगुहंचापिसम्मानयितुमर्हसि

शिववन्माननीयो हि यतः साक्षाच्छिवात्मजः।

त्वां च देवो गुहः स्वामी सम्मानयितुमर्हति॥ ५२॥

युवयोरैक्यभावेन सुखं जीवेदिदं जगत्। त्वया प्रदत्तःशापोऽयंमाप्रत्याख्यातिलक्षणः

अनुग्रहश्च क्रियतां तीर्थराजस्य मानद!॥ ५४॥

एवमुच्चरमाणं मां प्रशस्याऽऽहाऽपि पद्मभूः। साध्वेतन्नारदेनोक्तं धर्मैतद्वचनं कुरु॥
सम्मानय गुहं चाऽपि गुहः स्वामी यतोहिनः। एवमुक्ते ब्रह्मणाचधर्मो वचनब्रवीत्

नमो गुहाय सिद्धाय किङ्करायस्यतेवयम्। मदीयां स्कन्द! विज्ञप्तिं नाथैनामवधारय
स्तम्भादेतन्महातीर्थमप्रसिद्धं भविष्यति। स्तम्भतीर्थमिति ख्यातंसुप्रसिद्धंभविष्यति
स्तम्भतीर्थमिति ख्यातं सर्वतीर्थफलप्रदम्। यश्चाऽत्र स्नानदानादिप्रकरिष्यतिमानवः

यथोक्तञ्च फलं तस्य स्फुटं सर्वं भविष्यति

शनिवारे ह्यमावस्या भवेत्तस्याः फलं च यत्॥ ६०॥

महीसागरयात्रायां भवेत्तच्चाऽवधारय। प्रभासदशयात्राभिः सप्तभिः पुष्करस्य च॥
अष्टाभिश्च प्रयागस्य तत्फलं प्रभविष्यति। पञ्चभिःकुरुक्षेत्रस्यनकुलीशस्य च त्रिभिः

अर्बुदस्य च यत्षड्भिस्तत्फलं च भविष्यति।

वस्त्रापथस्य तिसृभिर्गङ्गायाः पञ्चभिश्च यत्॥ ६३॥

कूपोदर्याश्चतुर्भिश्च तत्फलं प्रभविष्यति।

काश्याः षड्भिस्तथा यत्स्याद्गोदावर्याश्च पञ्चभिः॥ ६४॥

तत्फलं स्तम्भतीर्थे वै शनिदर्शे भविष्यति। एवं दत्ते वरे स्कन्दस्तदा प्रीतमना भवत्
ब्रह्माऽपि स्तम्भतीर्थाय ददावर्घं समाहितः। ददौ च सर्वतीर्थानां श्रेष्ठत्वममितद्युतिः
तीर्थानि च गुहं नाथं सम्मान्य विससर्ज सः। एवमेतत्पुरा वृत्तं गुप्तक्षेत्रस्यकारणम्
भूयश्चाऽपि प्रसिद्ध्यर्थं प्रेषिताप्सरसोऽत्रमे। विमोक्षिताग्राहरूपास्त्वया ताश्चकुरूद्वह
यतो धर्मस्य सर्वस्य नानारूपैः प्रवर्त्ततः। परित्राणाय भवतः कृष्णस्य च भवो भवे
तदिदं वर्णितं तुभ्यं सर्वतीर्थफलं महत्। श्रुत्वैतदादितः पूर्वं पुमान्पापैः प्रमुच्यते॥

सूत उवाच

श्रुत्वेति विजयो धीमान्प्रशशंस सुविस्मितः।

विसृष्टो नारदाद्यैश्च द्वारकां प्रति जग्मिवान्॥ ७१॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
कौमारिकाखण्डे महीसागरमाहात्म्यवर्णनेऽर्जुनतीर्थयात्रा परिसमाप्ति-
वर्णनंनामाष्टपञ्चाशोऽध्यायः॥ ५८॥

———

एकोनषष्टितमोऽध्यायः

घटोत्कचस्य कृष्णसम्मत्या प्राग्ज्योतिषपुरम्प्रतिगमनम्

शौनक उवाच

अत्यद्भुतमिदं सूत ! गुप्तक्षेत्रस्य पावनम् । महन्माहात्म्यमतुलं कीर्तितं हर्षवधनम् ॥
पुनर्यत्सिद्धलिङ्गस्य पूर्वं माहात्म्यकीर्तने । इत्युक्तं यत्प्रसादेन सिद्धमातुस्तुसेत्स्यति
विजयोनाम पुण्यात्मा साहाय्याच्चण्डिलस्य च ।
को न्वसौ चण्डिलोनाम विजयोनाम कस्तथा ॥ ३ ॥
कथं च प्राप्तवान्सिद्धिंसिद्धमातुःप्रसादतः । एतदाचक्ष्व तत्त्वेन श्रोतुं कौतूहलं हि नः
सतां चरित्रश्रवणे कौतुकं कस्य नो भवेत् ॥

उग्रश्रवा उवाच

साधु पृष्टमिदं विप्रा दूरान्तरितमच्युत ॥ ५ ॥
श्रुतां द्वैपायनमुखात्कथांवक्ष्यामिचाऽत्र वः । पुरा द्रुपदराजस्यपुत्रीमासाद्यपाण्डवाः
धृतराष्ट्रमते पश्चादिन्द्रप्रस्थं न्यवेशयन् । रक्षिता वासुदेवेन कदाचित्तत्र पाण्डवाः ॥
उपविष्टाः सभामध्ये कथाश्चक्रुः पृथग्विधाः । देवर्षिपितृभूतानां राज्ञाञ्चापि प्रकीर्त्तने
क्रियमाणेऽथ तत्राऽगाद्भीमपुत्रो घटोत्कचः । तं दृष्ट्वा भ्रातरःपञ्च वासुदेवश्चवीर्यवान्
उत्थाय सहसा पीठादालिलिङ्गुस्तदायुताः । स च तान्प्रणतः प्रह्वो ववन्दे भीमनन्दनः
साशिषं च ततोराज्ञास्वोत्सङ्गउपवेशितः । आघ्राय स्नेहतो मूर्ध्निप्रोक्तश्च जनसंसदि

युधिष्ठिर उवाच

कुत आगम्यतेपुत्र! क्व चाऽयंविहृतस्त्वया । कालःकच्चित्सुखं राज्यं कुरुषे मातुलंतव
कच्चिद्देवेषु विप्रेषु गोषु साधुषु सर्वदा । हैडम्बे नाऽपकुरुषे प्रियमेतद्धरेश्च नः ॥१३
हिडम्बस्य बलंसर्वं तस्यये सैन्यराक्षसाः । पाल्यमानास्त्वयासाधोवर्धन्तेजनक्षेमकाः
कच्चिन्नन्दति ते माता भृशं नः प्रियकारिणी ।

कन्यैव या पुरा भीमं त्यक्त्वा मानं पतिं श्रिता ॥ १५ ॥
इतिपृष्टोधर्मराज्ञास्मयन्हैडम्बिरब्रवीत् । हते तस्मिन्दुराचारेमातुलेऽस्मिन्नियोजितः ॥
तद्राज्यं शासनेस्थाप्यदुष्टान्निघ्नंश्चराम्यहम् । माताकुशलिनीदेवीतपोदिव्यमुपाश्रिता
मामुवाच सदा पुत्र ! पितॄणां भक्तिकृद्भव । सोऽहंमातुर्वचः श्रुत्वा मेरुपादात्समागतः
प्रणामायैव भवतां भक्तिप्रह्वेण चेतसा ।
आत्मानं च महत्यर्थे कस्मिंश्चित्तु नियोजितम् ।
भवद्भिरहमिच्छामि फलं यस्मादिदं महत् ॥ १६ ॥
यदाज्ञापालनंपुत्रः पितॄणां सर्वदाचरेत् । अथोदूर्ध्वंलोकान्स जयेदिहजायेतकीर्तिमान्

सूत उवाच

इत्युक्तवन्तं तं राजा परिरभ्य पुनःपुनः । उवाच धर्मराट् पुत्रमानन्दाश्रुः सगद्गदम् ॥
त्वमेव नो भक्तिकारी सहायश्चाऽपि वर्तसे ॥ २२ ॥
एतदर्थं च हैडम्बे! पुत्रानिच्छन्ति साधवः । इहामुत्र तारयन्ते तादृशाश्चापि पुत्रकाः
अवश्यं यादृशी माता तादृशस्तनयो भवेत् । माताच्च ते भक्तिमती दृढंनस्त्वंचतादृशः
अहो सुदुष्करं देवी कुरुते मे प्रिया वधूः । या भर्तृश्रियमुल्लङ्घ्य तप एव समाश्रिता
नूनं कामेनभोगैर्वाकृत्यंवध्वा न के मनाक् । या पुत्रसुखमन्वीक्ष्यपरलोकार्थमाश्रिता
दुष्कुलीनाऽपि या भक्ता सूतेऽपत्यञ्च भक्तिमत् । कुलीनमेव तन्मन्येममेदं मतमुत्तमम्
एवं बहूनि वाक्यानि तानि तानि वदन्नृपः । धर्मराजः समाभाष्यकेशवंवाक्यमब्रवीत्
पुण्डरीकाक्ष जानासि यथाभीमादभूदयम् । जातमात्रस्तुयश्चासीद्यौवनस्थोमहाबलः
अस्थानांदेवयोनीनांयतोजन्मचयौवनम् । सद्य एव भवेत्तस्मात्सद्योऽस्यासीच्चयौवनम्
तदस्योचितदारार्थेसदाचिन्ताऽस्ति कृष्ण मे । उचितंवतहैडम्बेः क्व कलत्रंकरोम्यहम्
तद्भवान्कृष्ण ! सर्वज्ञ त्रिलोकीमपिवेत्सिच । हैडम्बेरुचितांदारान्वक्तुमर्हसि यादव !

सूत उवाच

एवमुक्तो धर्मराज्ञा क्षणं ध्यात्वा जनार्दनः । धर्मराजमिदं वाक्यं पदान्तरितमब्रवीत्
अस्ति राजन्प्रवक्ष्यामि दारानस्योचितां शुभाम् ।

साम्प्रतं संस्थिता रम्ये प्राग्ज्योतिषपुरेवरे ॥ ३४ ॥
सा च पुत्री मुरोः पार्थ ! दैत्यस्याऽद्भुतकर्मणः ।
योऽसौ नरकदैत्यस्य प्राणतुल्यः सखाऽभवत् ॥ ३५ ॥
स च मे निहतो घोरः पाशदुर्गसमन्वितः । नरकश्च दुराचारस्त्वमेतद्वेत्सि सर्वशः ॥
ततो हते मुरौ दैत्ये मया तस्य सुताव्रजत् । योद्धुंमामतिवीर्यत्वाद्घोराकामकटङ्कटा
तां ततोऽहं महायुद्धे खड्गखेटकधारिणीम् । अयोधयं महाबाणैः सुशाङ्गधनुषश्च्युतैः
खड्गेनचिच्छेदवाणान्मम साच मुरोःसुता । समागम्यच खड्गेनगरुडंमूर्ध्न्यताडयत्
स च मोहसमाविष्टो गरुडोऽभूदचेतनः । ततस्तस्या वधार्थाय मया चक्रं समुद्यतम्
चक्रं समुद्यतं दृष्ट्वा मया तस्मिन्रणाजिरे ।
कामाख्या नाम मां देवी पुरः स्थित्वा वचोऽब्रवीत् ॥ ४१ ॥
नैनां हन्तुं भवानर्हो रक्षैतां पुरुषोत्तम !। अजेयत्वं मयाह्यस्य दत्तं खड्गं च खेटकम्
बुद्धिरप्रतिमाचापिशक्तिश्चपरमा रणे । ततस्त्वयात्रिरात्रेऽपिनजिताऽऽसीन्मुरोःसुता
एवमुक्ते तदा देवीं वचनं चाऽहमब्रवम् । अयमेष निवृत्तोऽस्मि वारयैनां च त्वं शुभे!
ततश्चालिङ्ग्यतांभक्तां कामाख्यांवाक्यमब्रवीत् । भद्रे रणान्निवर्तस्वनायंहन्तुंकथञ्चन
शक्यः केनाऽपि समरेमाधवोरणदुर्जयः । नाऽभूदस्तिभविष्यो वा य एनंसंयुगेजयेत्
अपि वा त्र्यम्बकः पुत्रि! नैनं शक्तःकुतोऽन्यकः । तस्मादेनंनमस्कृत्यभाविनंश्वशुरंशुभे
रणादस्मान्निवर्तस्वतवोचितमिदंस्फुटम् । अस्यभ्रातुर्हिभीमस्यस्नुषात्वंचभविष्यसि
तस्मात्त्वं श्वशुरं भद्रे ! सम्मानय जनार्दनम् । नच शोकस्त्वयाकार्यःपितरंप्रतिपण्डिते
जातस्य हि ध्रुवो मृत्युर्ध्रुवं जन्ममृतस्यच । वहवश्चाऽस्य वेत्तारो वदकेनाऽपिवार्यते
ऋषींश्च देवांश्च महासुरांश्च त्रैविद्यविद्यान्पुरुषान्नृपांश्च ।
कान्मृत्युरेको न पतेत काले परावरज्ञोऽत्र न मुह्यते क्वचित् ॥ ५१ ॥
श्लाघ्यएवहितेमृत्युःपितुरस्माज्जनार्दनात् । सर्वपातकनिर्मुक्तोगतोऽसौधामवैष्णवम्
एवं कामाख्यया प्रोक्ता सा च कामकटङ्कटा ।
त्यक्ता क्रोधं च सम्भृत्य गात्राणि प्रणता च माम् ॥ ५३ ॥

तामहं साशिषं चाऽपि प्रावोचं भरतर्षभ !। अस्मिन्नेव पुरे तिष्ठ भगदत्तप्रपूजिता ॥
मया देव्या पृथिव्या च भगदत्तःकृतोनृपः । स ते पूजांबहुविधांकरिष्यतिस्वसुर्यथा
वसन्ती चाऽत्र तंवीरं हैडिम्बं पतिमाप्स्यसि ।
एवमाश्वास्य तां देवीं मौर्वीं चाहंव्यसर्जयम् ॥ ५६ ॥
सा स्थिता च पुरे तत्र गतोऽहं शक्रसद्म च । ततो द्वारवतीं प्राप्यत्वयासहसमागतः
एवमेषोचिता दारा हैडम्बेर्विद्यते शुभा । कामाख्ये च रणे घोरा या विद्युदिव भासते
न च रूपं वर्णितं मे श्वशुरस्योचितं यतः । साध्वीर्हि नैतदुचितं सर्वस्त्रीणांप्रवर्णनम्
पुनरेकश्च समयः कृतस्तं श्रृणु यस्तया । योमां निरुत्तरां प्रश्ने कृत्वैव विजयेत्पुमान्
यो मे प्रतिवलश्चाऽपि स मे भर्ता भविष्यति । एवञ्चसमयं श्रुत्वा बहवोदैत्यराक्षसाः
तस्या जयार्थंमगमंस्तेऽपि जित्वा हतास्तया । यो न एनांगतःपूर्वं न स भूयोन्यवर्तत
वह्नेरिव प्रभां दीप्तां पतङ्गानां समुच्चयः । एवमेतादृशीं मौर्वीं जेतुमुत्सहते यदि ॥
घटोत्कचो महावीर्यो भार्याऽस्य नियतं भवेत् ॥ ६४ ॥

युधिष्ठिर उवाच

अलं सर्वगुणैस्तस्या यस्यास्त्वेको गुणो महान् ।
क्रियते किं हि क्षीरेण यदि तद्विषमिश्रितम् ॥ ६५ ॥
प्राणाधिकं भैमसेनिकथंकेवलसाहसात् । क्षिपेयंतववाक्यानांशुद्धानांचाऽथकोविदम्
अन्याअपिस्त्रियः सन्ति देशेदेशे जनार्दन !। बह्वयस्तासांवरां काञ्चिद्योषितंवक्तुमर्हसि

भीम उवाच

सम्यगुक्तं केशवेन वाक्यं बह्वर्थमुत्तमम् । राज्ञा पुनः स्नेहवशाद्युक्तं तन्न भाति मे ॥
कार्ये दुःसाध्य एव स्यात्क्षत्रियस्य पराक्रमः । करीन्द्रस्येव यूथेषुगजानां न मृगेषुच
आत्माप्रख्यातिमानेयःसर्वथावीरपुङ्गवैः । साच ख्यातिःकथंजायेद्दुःसाध्यकरणादृते
न ह्यात्मवशगं पार्थ ! हैडम्बेरस्य रक्षणम् । येन दत्तस्त्वं धात्रा स एनं पालयिष्यति
सर्वथोच्चपदारोहे यत्नःकार्यो विजानता । तन्नसिध्यति चेद्दैवान्नाऽसौदोषोविजानतः
यथा देवव्रतस्त्वेको जह्रे काशिसुताः पुरा । तथैक एवहैडम्बिर्मौर्वीप्राप्नोतुमाचिरम्

अर्जुन उवाच

केवलं पौरुषपरं भीमेनोक्तमिदं वचः। अबलं दैवहेतुत्वात्प्रबलं प्रतिभाति मे ॥७४॥
न मृषा हि वचो ब्रूते कामाख्या या पुराऽब्रवीत्।
भीमसेनसुतः पाणि तव भद्रे! ग्रहीष्यति ॥७५॥
अनेन हेतुना यातु शीघ्रं तत्र घटोत्कचः। इति मे रोचते कृष्ण! तव किं ब्रूहि रोचते

कृष्ण उवाच

रोचते मे वचस्तुभ्यं भीमस्य च महात्मनः।
न हि तुल्यो भैमसेनेर्बुद्धौ वीर्ये च कश्चन ॥ ७७ ॥
अन्तरात्माचमे वेत्ति प्राप्तामेवमुरोःसुताम्। तच्छीघ्रंयातुहैडम्बिस्त्वंच किं पुत्रमन्यसे

घटोत्काच उवाच

नहिन्याय्याःस्वकावक्तुंपूज्यानामग्रतोगुणाः। प्रवृत्ताएवभासन्तेसद्‌गुणश्च रवेःकराः
सर्वथातत्करिष्यामिपितरोयेनमेऽमलाः। लज्जिष्यन्ति न संसत्सुमयापुत्रेणपाण्डवाः
एवमुक्त्वा महाबाहुरुत्थाय प्रणनाम तान्।
जयाशीर्भिश्च पितृभिर्वर्द्धितो गन्तुमैच्छत ॥ ८१ ॥
तं गन्तुकाममाहेदमभिनन्द्य जनार्दनः। कथाकथनकाले मां स्मरेथास्त्वं जयावहम्
यथाबुद्धिसुदुर्भेद्यांवर्धयामिवलंचते। इत्युक्त्वाऽऽलिङ्ग्यतंकृष्णोव्यससर्जतसाशिवम्
ततोहिडम्बातनयो महौजाः सूर्याक्षकालाक्षमहोदरानुगः।
वियत्पथं प्राप्य जगाम तत्पुरं प्राग्यज्योतिषं नाम दिनव्यपाये ॥ ८४

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशितिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे बर्बरीकोपाख्याने घटोत्कचस्य प्राग्ज्योतिषपुरं प्रति गमनवर्णनंनामैकोनषष्टितमोऽध्यायः ॥ ५९ ॥

षष्टितमोऽध्यायः

घटोत्कचद्वारा मौर्व्यां बर्बरीकपुत्रोत्पत्तिवर्णनम्

सूत उवाच

सोऽथ प्राग्ज्योतिषाद्बाह्येमहोपवनसंस्थितम्। सहस्रभूमिकंगेहमपश्यतहिरण्मयम्
वेणुवीणामृदङ्गानांनिःस्वनैः परिपूरितम्। दशसाहस्रसंख्याभिश्चेटीभिः परिपूरितम्
आयाद्भिःप्रतियाद्भिश्चभगदत्तस्यकिङ्करैः। किमिच्छन्तीतिभगिनीपृच्छकैरभिपूरितम्
तदासाद्य सा हैडम्बिर्मेरोःशिखरवद्गृहम्। द्वारिस्थितांसन्ददर्शकर्णप्रावरणांसखीम्
तामाह ललितंवीरोभद्रे सा क मुरोःसुता। कामुकोद्रष्टुमिच्छामिदूरदेशागतोऽतिथिः

कर्णप्रावरणोवाच

कितवास्तिमहाबाहोतयामौर्व्याप्रयोजनम्। कोटिशोनिहताःपूर्वंतयाकामुककामुकाः
तव रूपमहं दृष्ट्वा घटहासं सदोत्कचम्। प्रणश्य पादयोर्वीर स्थिता ते वचनङ्करी॥
तन्मयासहमोदस्वभुङ्क्ष्वभोगाँश्चकामुक!। दास्त्वाश्वनुचराणांतेत्रयाणांचप्रियात्रयम्

घटोत्कच उवाच

कलशाणि किम्वदन्ती ते प्रमुक्ता स्त्रोचिता शुभे!। पुनर्नैतद्वचस्तुभ्यंविशतेममचेतसि
नामः कामो यतो भद्रे यस्मिन्नुपनिबद्धयते। सचाऽत्र नैव बध्नाति तद्वयं किं प्रकुर्महे
अद्य ते स्वामिनीदृष्टजितावाक्रीडतेमया। तथावाविजितोयास्येपूर्वेषांकामिनांगतिम्
कर्णप्रावरणे तस्माच्छीघ्रमेव निवेद्यताम्। यथादर्शनमात्रेण पूजयन्त्यतिथिं खलु॥
इति भैमेर्वचः श्रुत्वा प्रस्खलन्तीनिशाचरी। प्रासादशिखरस्थांतांमौर्वीमेवंवचोऽवदत्
देवि!कोऽपियुवाश्रीमांस्त्रैलोक्येष्वमितप्रभः। कामातिथिस्तवद्वारिवर्ततेदिशतत्परम्

कामकटङ्कटोवाच

मुच्यतां शीघ्रमेवाऽसौ किमर्थं वा बिलम्बसे। कदाचिद्दैवसङ्गत्यासमयो मेऽभिपूर्यते
इत्युक्तवचनाच्चेटीप्राप्यावोचद्घटोत्कचम्। व्रजशीघ्रंकामुकत्वंतस्यामृत्योश्चसन्निधौ

इत्युक्तः स प्रहस्यैव तत्रोत्सृज्य स्वकानुगान्। प्रविवेश गृहं भैमिःसिंहोमेरुगुहामिव

स पश्यञ्छुकसङ्घातान्पारावतगणांस्तथा।

सारिकाश्च मदोन्मत्ताश्चेटीस्तां चाऽप्यपश्यत ॥ १८ ॥

रूपेण वयसा चैव रतेरपि रतिङ्करीम्। आन्दोलकसुखासीनां सर्वाभरणभूषिताम् ॥ तां विद्युतमिवोन्नद्धांदृष्ट्वा भैमिरचिन्तयत्। अहो कृष्णेन पित्रा मेनिर्दिष्टेयंममोचिता न्याय्यमेतत्कृते पूर्वं नष्टायत्कामिनां गणाः। शरीरक्षयपर्याप्तं क्षीयतेयदिकामिनाम् ॥ कामिनीनां कृते येषां क्षीयते गणनाऽत्रका। एवं बहुविधंकामी चिन्तयन्नाह भीमभूः निष्ठुरेवज्रहृदये प्राप्तोऽहमतिथिस्तव। उचितां तत्सतां पूजां कुरु या ते स्थिता हृदि इतिहैडम्बिवचनंश्रुत्वाकामसकटङ्कटा। विस्मिताऽभूत्तस्य रूपात्स्वंनिनिन्दचबालिशम्

धिगहं यन्मया पूर्वं समयः स कृतोऽभवत्।

न कृतोऽभूद्यदि पुरा अभविष्यदसौ पतिः ॥ २५ ॥

इति सञ्चिन्तयन्तीसा भैमिं वचनमब्रवीत्। वृथा त्वमागतो भद्र! जीवन्याहिपुनःसुखी अथ कामयसे मां त्वं तत्कथां शीघ्रमुच्चर। कथामाभाष्ययदिमांसन्देहेपातयिष्यसि

ततोऽहं वशगा जाता हतो वा स्वप्स्यसे मया ॥ २७ ॥

सूत उवाच

इत्युक्तवचनामेतां नेत्रोपान्तेन वीक्ष्य सः ॥ २८ ॥

स्मृत्वा चराचरगुरुं कृष्णमारब्धवान्कथाम्।

कस्याञ्चिदभवत्पत्न्यां युवा कोऽप्यजितेन्द्रियः ॥ २६ ॥

तस्यचैकासुताजज्ञेभार्यातस्यमृताऽभवत्। ततोबालिकिकांपुत्रींररक्ष च पुपोष च ॥ सा यदाभूद्यौवनगा व्यञ्जितावयवा शुभा। प्रोल्लसत्कुचमध्याङ्गी प्रोल्लसन्मुखपङ्कजा तदाऽस्य कामलुलितमालानंप्रजहौमनः। प्रोवाच तां च तनयां समालिङ्ग्यदुराशयः प्रातिवेश्मकपुत्रीत्वंमयाऽऽनीयाऽत्रपोषिता। भार्यार्थंसुचिरं बालंतत्कार्यंसाधयप्रिये इत्युक्ता सा च मेने च तत्तथैववचस्तदा। पतित्वेनच भेजे तं भार्यात्वेन स तां तथा ततस्तस्यां सुता जज्ञे तस्मान्मदनरासभात्। वदसातस्यभवतिकिंदौहित्रीसुताऽथवा

एनं प्रश्नं मम ब्रूहि शीघ्रं चेच्छक्तिरस्ति ते ॥३५॥

सूत उवाच

इति प्रश्नं च सा श्रुत्वाऽचिन्तयद्बहुधा हृदि ॥३६॥

न च पश्यतिनिर्द्धारं प्रश्नस्याऽस्यकथञ्चन। ततःप्रश्नेन विजिता स्वांशक्तिसमुपाददे अताडयद्रुक्मरज्जुंकराभ्यांदोलकस्यच। ततोरक्षांसिनिष्पेतुः कोटिशो भीषणान्यति सिंहव्याघ्रवराहाश्चमहिषाश्चित्रकामृगाः। समीक्ष्यता नसंख्येयान्खादितुंधावतोरुषा ॥ अवादयन्नखौ भैमिः कनिष्ठाङ्गुष्ठजौ हसन्। ततो विनिःसृतास्तत्रद्विगुणाराक्षसादयः ॥ तैर्मौर्वीनिर्मिताः सर्वे क्षणादेव स्म भक्षिताः। विजितायांस्वशक्तौच बलशक्तिमथाददे उत्थाय सहसा दोलात्खड्गमादातुमैच्छत। उत्तिष्ठन्तीं च तां भैमिरनुसृत्यजवादिव

केशेष्वादाय सव्येन पाणिनाऽपातयद्भुवि।

ततः कण्ठे सव्यपादं दत्त्वाऽऽदाय च कर्तिकाम् ॥ ४३ ॥

दक्षिणेन करेणाऽस्याश्छेत्तुमैच्छत नासिकाम्।

विस्फुरन्ती ततो मौर्वी मन्दमाह घटोत्कचम् ॥ ४४ ॥

प्रश्नेन शक्त्या च बलेन नाथ! त्रिधा त्वयाऽहं विजिता नमस्ते।

तन्मुञ्च मां कर्मकरी तवाऽस्मि समादिश त्वं प्रकरोमि तच्च ॥ ४५ ॥

घटोत्कच उवाच

यद्येवं तर्हि मुक्ताऽसि भूयोदर्शय यद्बलम्। एवमुक्त्वामुमोचैनांमुक्ताचाहप्रणम्यसा जानामि त्वां महाबाहोवीरंशक्तिमताम्वरम्। सर्वराक्षसभर्तारंत्रैलोक्येऽमितविक्रमम् गुह्यकाधिपतिस्त्वं हि कालनाभ इति स्मृतः। षष्टिकोटिपतिर्जातो यक्षरक्षाकृतेभुवि इति मां प्राहकामाख्या सर्वं तत्संस्मराम्यहम्। इदं गेहं सानुगंमेदत्तंमयाऽऽत्मनातव

समादिश प्राणनाथ! कमादेशं करोमि ते।

घटोत्कच उवाच

प्रच्छन्नस्तस्य घटते न विवाहः कथञ्चन ॥ ५० ॥

मौर्वि! यस्य हि वर्तन्ते पितरौ बान्धवास्तथा। तन्मांशीघ्रं वहशुभेशक्रप्रस्थायसम्प्रति

अयंकुलक्रमोऽस्माकंयद्भार्यापतिमुद्वहेत्। तत्रानुज्ञांसमासाद्य परिणेष्यामि त्वामहम्
भगदत्तमथो नाथं ततो मौर्वीन्यवेदयत्। समादाय बहुद्रव्यं विससर्जाऽथभ्रातरम् ॥
ततः पृष्ठिं समारोप्य घटोत्कचमनिन्दिता। नानाद्रव्यपरीवारा शक्रप्रस्थं समाव्रजत्
ततोऽसौ वासुदेवेन पाण्डवैश्चाऽभिनन्दितः। शुभेलग्नेपाणिमस्याजगृहेभीमनन्दनः ॥

कुरूणां राक्षसानां च प्रोक्तोत्तमविधानतः।
उद्वाह्य तां तद्धनैश्च तर्पयामास पाण्डवान् ॥ ५६ ॥

कुन्ती च द्रौपदी चोभे मुमुदाते नितान्ततः। मङ्गलान्यस्यचक्राते मौर्व्याश्चधनतर्पिते
ततो विवाहे निर्वृत्तेप्रतिपूज्यघटोत्कचम्। भार्ययासहितंराजास्वराज्यायसमादिशत्
मौर्व्याऽऽज्ञांशिरसागृह्यहैडिम्बिर्भार्ययाऽन्वितः। शुभहिडिम्बस्यवनेस्वराज्यंसमुपाव्रजत्
ततो राक्षसयोषाभिर्वीरकांस्यैः प्रवर्धितः। महोत्सवेन महता स्वराज्ये प्रमुमोद सः
ततो वनेषु चित्रेषु निम्नगापुलिनेषु च। रेमे सह तया भैमिर्मन्दोदर्येव रावणः ॥६१॥
एवं विक्रीडतस्तस्य गर्भो जज्ञे महाद्युतेः। हैडिम्बराक्षसव्याघ्राद्बालसूर्यसमप्रभः

स जातमात्रो ववृधे क्षणाद्यौवनगोऽभवत्।
नीलमेघचयप्रख्यो घटास्यो दीर्घलोचनः ॥ ६३ ॥

ऊर्ध्वकेशश्चोर्ध्वरोमा पितरौप्रणतोऽब्रवीत्। प्रणमामि युवांचोभौजातस्यपितरौगुरू
भवतोर्हिप्रियंकृत्वाअनृणःस्यांसदाह्यहम्। भवद्भ्यांदत्तमिच्छ मिअभिधानंयथात्मनः
अतः परं तु यच्छ्रेयः कर्तव्यंप्रोन्नतिप्रदम्। ततो भैमिस्तमालिङ्ग्य पुत्रं वचनमब्रवीत्
बर्बराकारकेशत्वाद्बर्बरीकाभिधोभवान् भविष्यतिमहाबाहो! कुलस्याऽऽनन्दवर्धनः

श्रेयश्च ते यत्परमं दृढं च तत्कीर्त्यते बहुधा विप्रमुख्यैः।
प्रक्ष्यावहे तद्यदुवंशनाथं गत्वा पुरीं द्वारकां वासुदेवम् ॥ ६८ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे बर्बरीकोपाख्याने घटोत्कचस्य मौर्वीसकाशाद्बर्बरीकोत्पत्तिवर्णनं नाम षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६० ॥

एकषष्टितमोऽध्यायः

महाविद्यासाधने गणेश्वरकल्पवर्णनम्

सूत उवाच

ततो घटोत्कचोमुक्त्वातत्रकामकटङ्कटाम्। पुत्रेणाऽनुगतोधीमान्वियताद्वारकांययौ
आगच्छन्तं च तं दृष्ट्वा राक्षसंराक्षसानुगम्। द्वारकावासिनो योधाश्चक्रुरत्युल्बणंरवम्
ग्रामेग्रामेसुसन्नद्धा नवलक्षमिता रथाः। राक्षसौ द्वौ समायातौपात्येतांविशिखैरिति
तान्गृहीतायुधान्दृष्ट्वायदुवीरान्घटोत्कचः। प्रगृह्य विपुलं बाहुं जगौ तारस्वरेण सः
राक्षसं वित्त मां वीरा भीमपुत्रंघटोत्कचम्। सुप्रियंवासुदेवस्य प्रणामार्थमुपागतम्
निवेदयत मां प्राप्तं यादवेन्द्रायसात्मजम्। इति तस्यवचःश्रुत्वाते कृष्णाय न्यवेदयन्
आह देवः सभास्थश्चशीघ्रमत्राऽऽव्रजत्वसौ। ततः प्रवेशयामासुर्द्वारकांतिघटोत्कचम्
सपुत्रःसोऽपिरम्याणिवनान्युपवनानिच। क्रीडाशैलांश्चहर्म्याणिसम्पश्यन्नागतःसभाम्
स तत्र उग्रसेनं चवसुदेवं चसात्यकिम्। अक्रूररामप्रमुखान्ववन्दे कृष्णमेव च ॥९॥

तं पादयोर्निपतितं समालिङ्ग्य सहाऽऽत्मजम्।
साशिषं स्वसमीपस्थमुपवेश्येदमब्रवीत् ॥ १० ॥

पुत्र! राक्षसशार्दूल!कुरूणां कुलवर्धन! कुशलं सर्वतः कच्चित्किमर्थं स्ते समागमः ॥

घटोत्कच उवाच

देव युष्मत्प्रसादेन सर्वतः कुशलं मम। श्रूयतां कारणं स्वामिन्यदर्थमहमागतः ॥
देवोपदिष्टभार्यायां जातोऽयं तनयो मम। सचप्रश्नंवक्ष्यति त्वां श्रूयतामागतस्त्वतः

श्रीकृष्ण उवाच

वत्स!मौर्वेयब्रूहि त्वंसर्वंपृच्छयदिच्छसि। यथा घटोत्कचोमह्यंसुप्रियश्च तथाभवान्

बर्बरीक उवाच

प्रणम्यत्वामादिदेवंमनोबुद्धिसमाधिभिः। प्रक्ष्यामिकेनश्रेयःस्याज्जन्तोर्जातस्यमाधव!

केचिच्छ्रेयो धर्ममाहुरैश्वर्यंत्यागभोजनम् । केचिद्दमं तपो द्रव्यं भोगान्मुक्तिञ्च केचन
तदेवं शतसंख्येषु श्रेयस्सु पुरुषोत्तम!। मम चैवं कुलस्याऽस्य श्रेयोयद्ब्रूहिनिश्चितम्

श्रीकृष्ण उवाच

वत्स पृथक्पृथक्प्रोक्तं वर्णानां श्रेय उत्तमम् । ब्राह्मणानां तपोमूलं दमोऽध्ययनमेवच
धर्मप्रकटनं चाऽपि श्रेय उक्तं मनीषिभिः । बलंसाध्यं पूर्वमेव क्षत्रियाणां प्रकीर्तितम्
दुष्टानां शासनं चाऽपि साधूनां परिपालनम् । पाशुपाल्यंचवैश्यानां कृषिर्विज्ञानमेवच
शूद्रस्यद्विजशुश्रूषातयाजीवन्वणिग्भवेत् शिल्पैर्वा विविधैर्जीवेद्द्विजातिहितमाचरन्
भार्यारतिर्भृत्यपोष्टा शुचिः श्रद्धापरायणः । नमस्कारेण मन्त्रेण पञ्चयज्ञान्न हापयेत् ॥
तद्भवान्क्षत्रियकुले जातोऽसि कुरु तच्छृणु । बलं साधय पूर्वं त्वमतुलं तेन शिक्षय
दुष्टान्पालय साधूंश्च स्वर्गमेवमवाप्स्यसि । बलं च लभ्यते पुत्र ! देवीनां सुप्रसादतः
तद्भवान्बलप्राप्त्यर्थं देव्याराधनमाचर ॥ २५ ॥

बर्बरीक उवाच

कस्मिन्क्षेत्रे च कां देवीं कथमाराधयाम्यहम् । एतत्प्रसादप्रवणं मनः कृत्वा निवेदय

सूत उवाच

इति पृष्टः क्षणं ध्यात्वाप्राहदामोदरोविभुः । वत्स ! क्षेत्रंप्रवक्ष्यामियत्रतप्स्यसितत्तपः
गुप्तक्षेत्रमिति ख्यातं महीसागरसङ्गमे ॥ २७ ॥
तत्र त्रिभुवने याश्च सन्ति देव्यः पृथग्विधाः । नारदेनसमानीतास्ताश्चैक्यंसुमहात्मना
चतस्रस्तस्य दिग्देव्यो नवदुर्गाश्च सन्ति याः ।
समाराधाय ता गत्वा तासामैक्यं हि दुर्लभम् ॥ २९ ॥
नित्यं पूजय ताः पुत्र! पुष्पधूपविलेपनैः । स्तुतिभिश्चोपहारैश्च यथा तुष्यन्ति तास्तव
तुष्टासु देवीषु बलं धनञ्च कीर्तिश्च पुत्राः सुभगाश्च दाराः ।
स्वर्गस्तथा मुक्तिपदं च सत्सुखं न दुर्लभं सत्यमेतत्तवोक्तम् ॥ ३१ ॥

सूत उववाच

एवमुक्त्वा बर्बरीकं कृष्णः प्राह घटोत्कचम् । घटोत्कचाय ! पुत्रस्ते दृढं सुहृदयोह्यसौ

तस्मात्सुहृदयेत्येवंदत्तंनाममया द्विकम् । एवमुक्त्वासमालिङ्ग्यसन्तर्प्य विविधैर्धनैः
गुप्तक्षेत्राय भगवान्बर्बरीकं समादिशत् । सोऽथ कृष्णं नमस्कृत्यपितरंयादवांश्चतान्
अनुज्ञाप्य च तान्सर्वान्गुप्तक्षेत्रं समाव्रजत् । घटोत्कचोऽपिकृष्णेनविसृष्टःस्ववलंययौ
स्मरन्पुत्रगुणान्पत्न्या स्वराज्यं समपालयत् ।
ततः सुहृदयो धीमान्दग्धस्थल्यां कृताश्रमः ॥ ३६ ॥
त्रिकालं पूजयामास देवीः कर्मसमाधिभिः । नित्यं पुष्पैश्च धूपैश्चउपहारैः र्थविधैः
तस्याऽऽराधयतो देव्यस्तुतुषुर्हायनैस्त्रिभिः । ततःप्रत्यक्षतो भूत्वाबलात्तस्यमहामनः
बलं यत्त्रिषुलोकेषु कस्यचिन्नास्तिदुर्लभम् । ऊचुश्चकञ्चित्कालंत्वंवसाऽत्रैवमहाद्युते
सङ्गत्या विजयस्व त्वं भूयः श्रेयो ह्यवाप्स्यसि ।
इत्युक्तः सर्वदेवीभिः स तत्रैव व्यवस्थितः ॥ ४० ॥
आजगामाऽथविजयोनाम्नामागधब्राह्मणः । ससर्वां पृथिवींकृत्वापादाक्रान्तांद्विजोत्तमः
काश्यां विद्याबलं प्राप्य साधनार्थमुपाययौ । गुहेश्वरमुखान्येष सप्तलिङ्गान्यपूजयत्
आराधयामास चिरंदेवीर्विद्याफलाप्तये । ततस्तुष्टास्तस्य देव्यः स्वप्ने प्रोचुरिदंवचः
विद्यांसाधय त्वंसाधोसिद्धमातुःपुरोऽङ्गणे । अयं भक्तः सुहृदयः साहाय्यंतेकरिष्यति
ततस्तद्वचनं श्रुत्वा विजयः स्वप्नमध्यतः ।
उत्थाय गत्वा देव्यास्तं वव्रे भीमात्मजात्मजम् ॥ ४५ ॥
सोऽपिदेवीवचःश्रुत्वामेनेसाहाय्यकारणम् । ततःकृष्णचतुर्दश्यामुपोष्यविजयःशुचिः
स्नात्वाऽभ्यर्च्यैव लिङ्गानि देवीश्चैवाऽर्चयत्पृथक् ।
कृत्वा स्नानमुपोष्यैव बर्बरीकोऽन्तिकेऽभवत् ॥ ४७ ॥
प्रथमायां ततो रात्रौययौसिद्धाम्बिकापुरः । मण्डलं तत्र कृत्वाच भगाकारं करान्नव
अष्टदिक्ष्वष्टकीलांश्च निखन्यैव ससूत्रकान् । कृष्णाजिनधरो भूत्वा बर्बरीकसमन्वितः
शिखामाबद्ध्यदिग्बन्धंकृत्वारेभेततोविधिम् ।तन्मध्येमण्डलस्याऽऽपिकुण्डेशुभ्रेत्रिमेखले
समर्प्यंच ततःखड्गं खादिरंमन्त्रतोजितम् । संस्थाप्यकीलानभितोबर्बरीकमथाऽब्रवीत्
शुचिर्विनिद्रः सन्तिष्ठ स्त्वं देव्याः समुद्गिरन् ।

यावत्कर्म करोम्येष यथा विघ्नं न जायते ॥ ५२ ॥

इत्युक्ते संस्थिते तत्र बर्बरीके महाबले । विजयः शोषणं दाहं प्लावनं कृतवान्यमी ॥

ततः सुखासनो भूत्वा गुरुभ्यो नमः इति । मन्त्रमष्टोत्तरशतंजप्त्वागुरुभ्यःप्रणम्यच

ततो गणेश्वरविधानमारब्धवान् ॥ ५४ ॥

अथाऽतः सम्प्रवक्ष्यामि मन्त्रं गणपतेः परम् ॥ ५५ ॥

सर्वकार्यकरं स्वल्पं महार्थं सर्वसिद्धिदम् ॥ ५६ ॥

ॐगांगींगूंगैंगौंगः सप्ताक्षरोऽयं महामन्त्रः । ॐगणपतिमन्त्रस्य गणको नाम ऋषिः विघ्नेश्वरो देवता गं बीजम् ॐशक्तिः पूजार्थे जपार्थे वा तिलकार्थे वा मनस ईप्सितार्थे होमार्थे वा विनियोग इति । साधकस्य पूर्वं तिलककरणम् ।

ॐगां गणपतये नमः । इति तिलकस्योपरि अक्षतान्दद्यात् अनेन मन्त्रेण । ॐ गांगणपतये नमः । इति तिलकमन्त्रः । ॐगां गणपतये नमः । अनेन मन्त्रेण गणेशाय पुष्पाञ्जलित्रयं दद्यात् । मूलमन्त्रेणाऽत्रचन्दनगन्धपुष्पधूपदीपनैवेद्यपूगीफल ताम्बूलादिकं दद्यात् । अत ऊर्ध्वं मूलमन्त्रेण जपं कुर्यात् । अष्टोत्तरशतं सहस्रं लक्षं कोटिं चेति यथाशक्तिजप्त्वादशांशहोमार्थं गणेशाग्नये आवाहयामीति अग्निमावाह्य । ॐगां गणपतये स्वाहेति मन्त्रेण गुग्गुलगुटिकाभिर्होमं विदध्याद्विनियोगं चेति गाणेश्वरो महाकल्पः ।

य एवं सर्वविघ्नेषुसाधयन्मन्त्रमुत्तमम् । सर्वविघ्नानिनश्यन्तिमनोऽभीष्टंच सिध्यति डाकिन्यो यातुधानाश्च प्रेताद्याश्च भयङ्कराः । शत्रूणां जायते नाशोवशीकरणमेव च

इमं गाणेश्वरं कल्पं विजानन्विजयोऽपि च ।

तिलकं विधिना कृत्वा जप्त्वा चाऽष्टोत्तरं शतम् ॥ ५६ ॥

दशांशं गुटिकाहुत्वा पूज्य सिद्धिविनायकम् । सिद्धेयक्षेत्रपालस्य चक्रेपूजांततोनिशि

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे महाविद्यासाधने गणेश्वरकल्पवर्णनं नामैकषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६१ ॥

द्विषष्टितमोऽध्यायः

कालिकायारुद्राविर्भाववर्णनम्

शौनक उवाच

सूत! श्रुता पुराऽस्माभिरुत्पत्तिर्गणपस्य च । क्षेत्रनाथः कथं जज्ञेवदैतच्छ्रृण्वतोहिनः

सूत उवाच

यदा दारुकदैत्येन पीड्यमाना दिवौकसः । शिवं देव्या सहासीनंप्रणिपत्येदमब्रुवन् ॥

देव दैत्येन घोरेणदुर्जयेनसुरासुरैः । पीडिता दारुकेणस्मःस्वस्थानाच्चापिच्याविताः

न विष्णुना न चन्द्रेण न चाऽन्येनाऽपि केनचित् ।

शक्यो हन्तुं स दुष्टात्मा अर्धनारीश्वरं विना ॥ ४ ॥

तेन सम्पीड्यमानानामस्माकं शरणं भव । इत्युक्तारुरुदुर्देवास्त्राहित्राहीतिचाऽब्रुवन्

ततोऽतिकृपयाविश्वहरकण्ठस्य कालिमाम् । गृहीत्वा पार्वतीचक्रे नारीमेकांमहाभयाम्

आत्मशक्तिं तत्र मुक्त्वा प्रोवाचेदं वचः शुभा ।

यस्मादतीव कालाऽसि नाम्ना त्वं कालिका भव ॥ ७ ॥

देवारिं च दुरात्मानं शीघ्रं नाशय शोभने । एवमुक्ता महारावा कालिका प्राप्यतंतदा रवेणैव मृतं चक्रे सानुगं स्फुटितहृदम् । ततोऽवन्तीश्मानस्था महारावानमुञ्चत ॥ यैरासन्विफला लोकास्त्रयोऽपि प्रमृता यथा । ततो रुद्रोबालरूपंकृत्वाविश्वकृतेविभुः रुदंस्तस्याः समीपे चाप्यागतःप्रेतसद्मनि । रुदन्तं च ततोबालंकृत्वोत्सङ्गे कृपान्विता

कालिकाऽपाययत्स्तन्यं मा रुदेति प्रजल्पती ।

स्तन्यव्याजेन बालोऽपि पपौ क्रोधं तदङ्गजम् ॥ १२ ॥

योऽसौहरकण्ठभवविषादासीत्सुदुर्धरः । पीतक्रोधस्वभावेचसौम्यासीत्कालिकातदा

बालोऽपि बालरूपं तत्त्यक्तुमैच्छत्कृतक्रियाः ॥ १४ ॥

ततो देवाः कालिकायाः शङ्कमानाःपुनर्भयम् । ऊचुर्मा बाल! बालत्वंपरित्यजकृपांकुरु

बाल उवाच

न भेत्तव्यं कालिकायाः सौम्या देवी यतः कृता ।
अस्ति चेद्भवतां भीतिरन्यान्स्त्रक्ष्यामि बालकान् ।
चतुः षष्टिक्षेत्रपालानित्युक्त्वा सोऽसृजन्मुखात् ॥ १६ ॥

प्राह तान्बालरूपांश्च बालरूपी महेश्वरः । स्वर्गेषु पञ्चविंशानां पातालेषु च तावताम् चतुर्दशानां भूर्लोके वासो वः पालनं तथा । अयमेव श्मशानस्थोभविताश्वाचवाहनम् नैवेद्यं भवतांराजमाषतन्दुलमिश्रकाः । अनभ्यर्च्यंचयोयुष्मान्किञ्चित्कृत्यंविधास्यति तस्य तन्निष्फलं भावि भुक्तं प्रेतैश्चराक्षसैः । इत्युक्त्वाभगवान्रुद्रस्तत्रैवाऽन्तरधीयत क्षेत्रपालाःस्थिताश्चैवयथास्थानेनिरूपिताः । इतिवःक्षेत्रपालानांसृष्टिःप्रोक्तासमासतः

आराधनं प्रवक्ष्यामि येन प्रीता भवन्ति ते ॥ २२ ॥
ॐक्षां क्षेत्रपालाय नमः । इति नवाक्षरो महामन्त्रः ॥

अनेनाऽत्र चन्दनादिदत्त्वाराजमाषतण्डुलमिश्रकांश्च चतुः षष्टिकृतभागान्वटकान्निवेद्य तावत्यो दीपिकास्तावन्ति पत्राणि पूगानि निवेद्यदण्डवत्प्रणम्यमहास्तुतिमेतांजपेत्

ॐऊर्ध्वकेशा विरूपाक्षा नित्यं ये घोररूपिणः ।
रक्तनेत्राश्च पिङ्गाक्षाः क्षेत्रपालान्नमामि तान् ॥ २५ ॥

अहरो ह्यापकुम्भश्च इडाचारस्तथैव यः । इन्द्रमूर्तिश्च कोलाक्ष उपपाद ऋतुंसनः ॥ सिद्धेयश्चैव वलिको नीलपादेकदंष्ट्रिकः । इरापतिश्चाऽघहारी विघ्नहारी तथाऽन्तकः॥ ऊर्ध्वपादः कम्बलश्च खञ्जनः खर एव च । गोमुखश्चैव जङ्घालो गणनाथश्च वारणः॥ जटालोऽप्यजटालश्चनौमिस्वःक्षेत्रपालकान् । ऋकारोहठकारीचटंकपाणिःखणिस्तथा ठंठंकणो जम्बरश्च स्फुलिङ्गास्यस्तडिद्रुचिः । दन्तुरो घननादश्च नन्दकश्च तथा परः फेत्कारकारी पञ्चास्यो बर्बरी भीमरूपवान् । भग्नपक्षःकालमेघोग्रुवानोभास्करस्तथा

रौरवश्चाऽपि लम्बोष्ठो वणिजः सुजटालिकः ।
सुगन्धो हुहुकश्चैव नौमि पातालरक्षकान् ॥ ३२ ॥

सर्वलिङ्गेषु हुङ्कारः श्मशानेषु भयावहः । महालक्षो वने घोरे ज्वालाक्षोवसतौस्थितः

एकवृक्षश्च वृक्षेषु करालवदनो निशि । घण्टारवो गुहावासी पद्मखञ्जो जले स्थितः चत्वरेषु दुरारोहः पर्वते कुरवस्तथा । निर्झरेषु प्रवाहाख्यो माणिभद्रो निधिष्वपि रसक्षेत्रे रसाध्यक्षो यज्ञवाटेषु कोटनः । चतुर्दश भुवं व्याप्य स्थिताश्चैवंनमामितान् एवं चतुःषष्टिमिताञ्छरणं यामि क्षेत्रपान् । प्रसीदन्तु प्रसीदन्तु तृप्यन्तु मम पूजया सर्वकार्येषु यश्चैवंक्षेत्रपानर्चयेच्छुचिः । क्षेत्रपास्तस्य तुष्यन्ति यच्छन्तिचसमीहितम् इमं क्षेत्रपकल्पञ्च विजानन्विजयस्तथा । यथोक्तविधिनाऽभ्यर्च्य सिद्धेयं तुष्टुवेचतम् प्रणम्य च ततो देवीमानर्च वटयक्षिणीम् । पुरा यदा नारदेन कलापग्रामतो द्विजाः ॥ समानीतास्तैश्च साकं सुनन्दा नाम ब्राह्मणी । विधवाऽभ्यागता तत्र तपस्तप्तुंमहीतटे

सा कृच्छ्राणि पराकांश्च अतिकृच्छ्राणि कुर्वती ।
ज्येष्ठे भाद्रपदे चक्रे सावित्र्या द्वे त्रिरात्रिके ॥ ४२ ॥

मासोपवासञ्च तथा कार्तिके कुलनन्दिनी । सप्तलिङ्गानिसम्पूज्यदेवीपूजांसदाऽप्यधात् दर्शे स्नानं यथा चक्रे महीसागरङ्गमे । इत्यादिबहुभिस्तैस्तैर्नित्यं नियमपालनैः ॥ धूतपापा ययौ लोकमुमायाः कृतस्वागता । अंशेन च तटे तस्मिन्सम्भूता वटयक्षिणी तस्यास्तुष्टो वरंप्रादात्सिद्धलिङ्गस्थितो हरः । अनभ्यर्च्य य एनाञ्चमत्पूजांप्रकरिष्यति

तस्य तन्निष्फलं सर्वमित्युक्तं पाल्यमेव मे ।

तस्मात्प्रपूजयेन्नित्यं वटस्थां वटयक्षिणीम् । पुष्पैर्धूपैस्तु नैवेद्यैर्मन्त्रेणाऽनेन भक्तितः ॥ सुनन्दे नन्दनीयाऽसि पूजामेतां गृहाण मे । प्रसीद सर्वकालेषु मम त्वं वटयक्षिणि!॥ एवं सम्पूज्य तां नत्वाक्षमाप्यवटयक्षिणीम् । सर्वान्कामानवाप्नोतिनरोनारीचसर्वदा

विजयश्चाऽपि माहात्म्यमिदं जानन्महामतिः ।
आनर्च वटवृक्षस्थां भक्तितो वटयक्षिणीम् ॥ ५० ॥
ततः सिद्धाम्बिकां स्तुत्वा जप्तवानपराजिताम् ।
महाविद्यां वैष्णवीं तु साधनेन समन्विताम् ॥ ५१ ॥

यस्याः स्मरणमात्रेणसर्वदुःखक्षयोभवेत् । तां विद्यांकीर्तयिष्यामिश्रृणुध्वंविप्रपुङ्गवाः

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय नमोऽनन्ताय सहस्रशीर्षाय क्षीरोदार्णव-

शायिने शेषभोगपर्यङ्काय गरुडवाहनाय पीतवाससे वासुदेव सङ्कर्षण प्रद्युम्नानिरुद्ध हयशिरो वराह नरसिंह वामन त्रिविक्रम राम राम वरप्रद नमोऽस्तु ते नमोऽस्तु ते असुरदैत्यदानव यक्षराक्षसभूतप्रेतपिशाचकुम्भाण्ड सिद्धयो गिनीडाकिनीस्कन्दपुरोग- मान्ग्रहान्नक्षत्रग्रहांश्चान्यांश्च हन २ दह २ पच २ मथ २ विध्वंसय २ विद्रावय २ शङ्खेन चक्रेण वज्रेण गदया मुशलेन हलेन भस्मीकुरु सहस्रबाहवे सहस्रचरणायुध जय २ विजय २ अपराजित अप्रतिहत सहस्रनेत्र ज्वल २ प्रज्वल २ विश्वरूप बहुरूप मधुसूदन महावराह महापुरुष वैकुण्ठ नारायण पद्मनाभ गोविन्द दामोदर हृषीकेश सर्वासुरोत्सादन सर्वभूतवशङ्कर सर्वदुःखप्रभेदन सर्वयन्त्रप्रभञ्जन सर्वनागप्रमर्दन सर्वदेवमहेश्वर सर्वबन्धविमोक्षण सर्वाहितप्रमर्दन सर्वज्वरप्रणाशन सर्वग्रहनिवारण सर्वपापप्रशमन जनार्दन जनानन्दकर नमोऽस्तु ते स्वाहा ॥ ५३ ॥

इमामपराजितां परमवैष्णवीं महाविद्यां जपति पठति शृणोति स्मरति धारयति कीर्तयति न च तस्य वाय्वग्निवज्रोपलाशनिवर्षभयं न समुद्रभयं न ग्रहभयं न च चौरभयं न च श्वापदभयं वा भवेत् ॥ ५४ ॥

क्वचिद्रात्र्यन्धकारस्त्रीराजकुलविषोपविषगरदवशीकरणविद्वेषणोच्चाटन- वधबन्धभयं वा न भवेदेतैर्मन्त्रपदैरुदाहृतैर्हृदा बद्धैः संसिद्धपूजितैः ॥५५॥ तद्यथा ॥

नमो नमस्तेऽस्तु अभये अनघे अजिते अत्रसिते अमृते अपराजिते पठित- सिद्धे स्मरितसिद्धे एकानंशे उमे ध्रुवे अरुन्धति सावित्रि गायत्रि जातवेदसि मानस्तोके सरसि सरस्वति धरणि धारिणि सौदामिनि अदिते विनते गौरि गान्धारि मातङ्गि कृष्णे यशोदे सत्यवादिनि ब्रह्मवादिनि कालि कपालिनि सद्यो- वयवचनकरि स्थलगतं जलगतमन्तरिक्षगतं वा रक्ष २ सर्वभूतभयोपद्रवेभ्यो रक्ष २ स्वाहा ॥ ५६ ॥

यस्याः प्रणश्यतेपुष्पंगर्भोवा पततेयदि। म्रियन्तेबालकायस्याःकाकवन्ध्याचयाभवेत्
धारयेत इमां विद्यामेभिर्दोषैर्न लिप्यते ॥ ५७ ॥

रणे राजकुले द्यूते नित्यं तस्य जयो भवेत्। शस्त्रं धारयतेह्येषां समरेकाण्डधारिणी

गुल्मशूलाक्षिरोगाणां नित्यं नाशकरी तथा।
शिरोरोगज्वराणां च नाशनी सर्वदेहिनाम् ॥ ५९ ॥ तद्यथा ॥

हन २ कालि सर २ कालि सर २ गौरि धम २ गौरि धम २ विद्ये आले ताले माले गन्धे बन्धे पच २ विद्ये नाशय पापं हन दुःस्वप्नं विनाशय कष्टनाशिनि रजनि सन्ध्ये दुन्दुभिनादे मानसवेगे शङ्खिनि चक्रिणि वज्रिणि शूलिनि अपमृत्यु- विनाशिनि विश्वेश्वरि द्रविडि द्राविडि केशवदयिते पशुपतिमहिते दुर्दमदमिनि शबरि किराति मातङ्गि ॐ ह्राँ ह्रँ ह्रँ ह्रँ क्राँ क्रँ क्रँ क्रँ त्वर २ ये मां द्विषन्ति प्रत्यक्षं परोक्षं वा सर्वान्दम २ मर्द २ तापय २ पातय २ शोषय २ उत्सादय २ ब्रह्माणि माहेश्वरि वाराहि विनायकि ऐन्द्रि आग्नेयि चामुण्डे वारुणि प्रचण्डविद्योते इन्द्रोपेन्द्रभगिनि विजये शान्तिस्वस्तिपुष्टिविवर्धिनि कामांकुशे कामदुघे सर्वकामवरप्रदे सर्वभूतेषु वासिनि प्रति विद्यां कुरु २ आकर्षिणि वेशिनि ज्वालामालिनि रमणि रामणि धरणि धारिणि मानोन्मानिनि रक्ष २ वायव्ये ज्वालामालिनि तापनि शोषणि नीलपताकिनि महागौरि महाश्रये महामयूरि आदित्यरश्मि जाह्नवि यमघण्टे किणि२ चिन्तामणि सुरभि सुरोत्पन्ने कामदुघे यथा मनीषितं कार्यं तन्मम सिध्यतु स्वाहा ॐस्वाहा ॐभूः स्वाहा ॐभुवः स्वाहा ॐस्वः स्वाहा ॐभूर्भुवःस्वः स्वाहा यत्रैवाऽऽगतं पापं तत्रैव प्रतिगच्छतु स्वाहा ॐबले महाबले असिद्धसाधिनि स्वाहा॥

इतीमां साधयामास वैष्णवीमपराजिताम्।
विजयः संयतो भूत्वा मनोबुद्धिसमाधिभिः ॥ ६१ ॥

य इमां पठतेनित्यं साधनेनविनाऽपिच। तस्याऽपि सर्वविघ्नानि नश्यन्तिद्विजपुङ्गवाः

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे बर्बरीकोपाख्याने महाविद्यासाधनवर्णनं नाम द्विषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६२ ॥

त्रिषष्टितमोऽध्यायः

बर्बरीक (सुहृदय) महाविद्याप्रसन्नकरणेनानाविघ्नानांरेपलादीनांसाहसेनापाकरणं नागैर्वरप्रदानं तत्र कार्यसिद्धिवर्णनम्

सूत उवाच

अश्वत्थलाक्षावह्नौ च सर्षपान्केसरप्लुतान् । जुह्वतो मन्त्रमुख्यैश्च बलातिबलसञ्ज्ञकैः
यामे तु प्रथमे याते काचिन्नारी समाययौ । शोणिताक्तैकवसना महोच्चोर्ध्वशिरोरुहा
दारुणाक्षी शुक्लदन्ती भयस्याऽपिभयङ्करी । सा ररोद महारावंप्राप्यतांहोमभूमिकाम्

तां दृष्ट्वा चुक्षुभे सद्यो विजयो भीतिमानिव ।
बर्बरीकश्च निर्भीतिस्तस्याः सम्मुखमाययौ ॥ ४ ॥

ततः कण्ठं समाश्लिष्य तस्या मतिमताम्वरः । ररोद द्विगुणं वीरो मेघवन्नादयन्बहु

तं दृष्ट्वा विस्मिता सा च यावन्मुञ्चति कर्तिकाम् ।
तावन्निष्पीडिते कण्ठे मोक्तुं तस्मिन्न चाऽशकत् ॥ ६ ॥

पीड्यमाने च बलिना कण्ठेतस्यामुहुर्मुहुः । मुमोचविविधाञ्छब्दान्वज्राहतइवाऽचलः
क्षणंरावांस्ततोमुक्त्वात्राहिमुञ्चेच्चेतिवक्त्यणु।ततःकृपालुनामुक्तापादयोःपतिताऽब्रवीत्
शरणं ते प्रपन्नाऽस्मिदासीकर्मकरी तव । महाजिह्वेतिमां विद्धि राक्षसींकामरूपिणीम्
काशीश्मशाननिलयां देवदानवदर्पहाम् । ददासि यदि मे वीर ! दुर्लभां प्राणदक्षिणाम्
ततस्तपश्चरिष्यामि सर्वभूताभयप्रदा । अस्मिन्नर्थे स्वदेवस्य शपथा मे तथाऽऽत्मनः
यद्येतद्व्यत्ययं कुर्यां भस्मभूयांततःक्षणम् । एवं ब्रुवाणां तां वीरो निगृह्यशपथैर्दृढम्

मुमोच साऽपि संहृष्टा कृच्छ्रान्मुक्ता ययौ वनम् ।
सोऽपि वीरः खड्गधारी तत्रैवाऽवस्थितोऽभवत् ॥ १३ ॥

ततो मध्यमरात्रौ च गर्जितं श्रूयते महत् । अन्धकारश्च सञ्जज्ञे तमोऽन्धनरकप्रभम् ॥
ददृशे च ततःशैलःशतशृङ्गोऽतिविस्तरः । नानाशिलाःप्रमुमुचेनानावृक्षांश्चसोच्छ्रयान्
नानानिर्झरसङ्घोषं ववृषे शोणितं बहु । तं तथा नगमालोक्य निर्भीतो भैमिनन्दनः

पर्वतो द्विगुणो भूत्वा पर्वतं सहसाप्लुतः । पदाऽभिजघ्ने संहृत्य पर्वतं स्वेन भूभृता
तदा विशीर्णः सोऽभूच्च पर्वतो भूमिमण्डले । ततो योजनदेहात्मा शतशीर्षः शतोदरः
वक्त्रैमुञ्चन्महाज्वालां रेपलेन्द्रोऽभ्यधावत । तं धावमानं दृष्ट्वैव बर्बरीको महाबलः
विधाय तादृशं रूपं नर्दन्तं चाऽप्यधावत । ततोमध्यमरात्रौ तौ लघु चित्रं च सुष्ठुच

युयुधाते बाणजालैर्यथा प्रावृषि तोयदौ ।
छिन्नपापौ च खड्गाभ्यां छिन्नखड्गौ च मुष्टिभिः ॥ २१ ॥

पर्वताविव सत्पक्षौ चिरंयुयुधतुःस्थिरम् । ततः कक्षेसमुत्पाट्यभ्रामयित्वामुहूर्तकम्
भूमौ प्रधर्षयामास प्रसृतं च मुमोच ह । चिक्षेप चाऽग्निकोणे तं महीसागररोधसि॥
तद्दूरे रेपलेन्द्राख्यं ग्राममद्यापि वर्तते । एवं स रेपलोनाम वृत्रतुल्यपराक्रमः ॥२४॥

नाथः श्मशानस्यावन्त्या विघ्नकृन्निहतोऽभवत् ।
तं निहत्य पुनर्वीरो बर्बरीकः स्थितोऽभवत् ॥ २५ ॥

ततस्तृतीययामे च प्रतीच्या दिश आययौ । पर्वताभा महानादा पादैः कम्पयतीवभूः
दुहद्रुहाख्याऽश्वतरी मेघभ्रष्टा तडिद्यथा । तमायान्तीं तथा दृष्ट्वा सूर्यवैश्वानरप्रभाम् ॥
उपसृत्य जवाद्भैमी रुरोह प्रहसन्निव । वेगात्ततः प्रद्रवतीं तुण्डे प्राहत्य मुष्टिभिः ॥
स्थापयामास तत्रैवतस्थौ साचाऽतिपीडिता । ततः क्रुद्धामहारावंकृत्वाप्लुत्यदुहद्रुहा
जगत्यामाशु चिक्षेप बर्बरीकं तथेच्छकम् । ततो नदित्वा चाऽतीव पादघातममुञ्चत ॥
पादौ च वीरः संगृह्य चिक्षेपभुविलीलया । ततःपुनःसमुत्थाय धावन्तीं तां निगृह्यसः
मुष्टिना पातयित्वैवदन्तान्कण्ठमपीडयत् । क्लिन्नं वासइवापीड्यप्राणानत्याजयद्द्रुतम्
एवं सीकोत्तरस्थाने श्मशानैकपदोद्भवा । शाकिनीनामधीशासा बर्बरीकेण सूदिता
हत्वा तां चाऽपिचिक्षेप प्रतीच्यामेव लीलया । दुहद्रुहाख्यमद्यापि तत्र ग्राम स्म वर्तते
ततस्तथैव सन्तस्थौ बर्बरीकोऽभिरक्षणे । ततश्चतुर्थे यामे च प्रातः क्षपणकोऽद्भुतः ॥
मुण्डी नग्नो मयूराणां पिच्छधारीमहाव्रतः । प्रोवाच चेदं वचनं हाहा कष्टमतीवभोः
अहिंसा परमो धर्मस्तदग्निर्ज्वाल्यते कुतः । हूयमाने यतो वह्नौ सूक्ष्मजीववधोमहान्
श्रुत्वेदं वचनं तस्य बर्बरीकोऽब्रवीत्स्मयन् । वदने सर्वदेवानां हूयमाने स्म पावके ॥

अनृतं भाषसे पाप ! शिक्षायोग्योऽसि दुर्मते ! ।
इत्युक्त्वा सहसोत्पत्य कक्षामध्ये स्थिरोऽस्य च ॥ ३९ ॥

दन्तान्मुष्टिप्रहारैश्च समाहत्याऽभ्यपातयत्। रुधिराविलवक्त्रन्तं मुमोच पतितं भुवि
स क्षणाच्चेतनां प्राप्य घोरदैत्यवपुर्धरः । भयाद्भैमेः प्रदुद्राव गुहाविवरमाविशत् ॥
बहुप्रभेति नगरी षष्टियोजनमायता । तस्यां विवेश सहसा तं चाऽनु बर्बरीककः ॥
बर्बरीकं ततो दृष्ट्वा नादोऽभूच्च पलाशिनाम् । धावध्वं हन्यतामेष छिद्यतांभिद्यतामिति
तच्छ्रुत्वा दैत्यवीराणां कोटयो नव भीषणाः । नानायुधधरा वीरं बर्बरीकमुपाद्रवन्

दृष्ट्वा तान्कोटिशो दैत्यान्क्रुद्धो भीमात्मजात्मजः ।
निमील्य सहसा नेत्रे तेषां मध्यमधावत ॥ ४५ ॥

पादघातैस्ततःकांश्चिद्भुजाघातैस्तथापरान् ।हृदयस्याऽभिघातैश्चक्षणान्निन्येयमक्षयम्
यथा नलवनं क्रुद्धः कुर्याद्भूमिसमं करी । नवकोटिस्तथा जघ्ने सह तेन पलाशिना ॥
ततो नागाःसमागम्यवासुकिप्रमुखास्तदा । तुष्टुवुर्विविधैर्वाक्यैर्वाक्यैरूचुःसुहृदयश्च ते
नागानां परमं कृत्यं कृतं ते भैमिनन्दन !। पलाशीनामदैत्योऽयं नीतोयत्सानुगोयमम्
अनेन हि वयं वीर सानुगेन दुरात्मना । पीडिता विविधोपायैः पातालादप्यधःकृताः
वरं वृणीष्व त्वं यस्मान्नागेभ्योऽभिमतंपरम् । वरदाः सर्वएवस्मवयंतुभ्यंसुतोषिताः

सुहृदय उवाच

यदि देयो वरो मह्यं तदेनं प्रवृणोम्यहम् । सर्वविघ्नविनिर्मुक्तोविजयःसिद्धिमाप्नुयात्
ततस्तथेति तं प्रोचुः प्रहृष्टावायुभोजनाः । स च तेभ्यः पुरींदत्त्वानिवृत्तोनागपूजितः
विवरस्य च मध्येन समागच्छन्महाप्रभम् । सर्वरत्नमयं लिङ्गं स्थितं कल्पतरोरधः॥
अर्च्यमानं सुवह्वीभिर्नागकन्याभिरैक्षत । ततोऽसौ विस्मयाविष्टोनागकन्याह्यपृच्छत
केनेदं स्थापितं लिङ्गं सूर्यवैश्वानरप्रभम् । लिङ्गादपि चतुर्दिक्षु मार्गाश्चेमे तु कीदृशाः
इतिवीरवचः श्रुत्वा बृहत्कटिपयोधरा । सव्रीडं सस्मितापाङ्गनिर्मोक्षमिदमब्रवीत् ॥
सर्वपन्नगराजेन शेषेण सुमहात्मना । तपस्तप्त्वा महालिङ्गमिदमत्र प्रतिष्ठितम् ॥
दर्शनात्स्पर्शनाद्ध्यानादर्चनात्सर्वसिद्धिदम् । लिङ्गात्पूर्वेणमार्गोऽयंयातिश्रीपर्वतंभुवि

एलापत्रेण विहितो नागानां तत्र प्राप्तये ।
दक्षिणेन च मार्गोऽयं याति शूर्पारकं भुवि ॥ ६० ॥

कर्कोटकेन नागेन कृतोऽयं तत्र प्राप्तये । पश्चिमेन च मार्गोऽयं प्रभासं याति सुप्रभम्
ऐरावतेन विहितो नागानां गमनाय च । उत्तरेण च मार्गोऽयं येन यातुं भवान्स्थितः
गुप्तक्षेत्रे सिद्धलिङ्गं यातिशक्तिगुहाऽऽकृतः । विहितस्तक्षकेणाऽसौ यातुं तत्रमहात्मया
इतीदं वर्णितं वीर ! विज्ञप्तिः श्रूयताम्मम । को भवानधुनैवेतो दैत्य दुष्ट ! गतोऽभवत्

अधुनैव तथैकाकी समायातोऽत्र नो वद ॥ ६४ ॥

वयञ्च सर्वास्तेदास्यस्त्वांपतिम्प्रवृणीमहे । अस्माभिःसहितःक्रीडविविधास्वत्रभूमिषु

बर्बरीक उवाच

अहं कुरुकुलोत्पन्नः पाण्डुपुत्रस्य पौत्रकः । बर्बरीक इति ख्यातस्तं दैत्यं हन्तुमागतः

स च दैत्यो हतः पापः पुनर्यास्ये महीतलम् ।
भवतीभिश्च मे नास्ति कृत्यं भोभोः कथञ्चन ॥ ६७ ॥

ब्रह्मचारिव्रतं यस्मादहंसततमास्थितः । इत्युक्त्वाऽभ्यर्च्यतल्लिङ्गं प्रणिपत्यचदण्डवत्
ऊर्ध्वमाचक्रमे वीरः कातरं ताभिरीक्षितः । ततो बहिः समागत्य सप्रकाशं मुखं तदा
प्रहर्षेणैव पूर्वस्या विजयं ददृशे दिशः। तस्मिन्काले च विजयः कर्म सर्वं समाप्तवान्
कान्त्या सूर्यसमाभास उर्ध्वमाचक्रमे क्षणात् । ततो वियद्गतं देवैः पुष्पवर्षमभून्महत्
जगुर्गन्धर्वमुख्याश्च ननृतुश्चाऽप्सरोगणाः । विजयो बर्बरीकञ्च ततो वचनमब्रवीत् ॥
तव प्रसादाद्वीरेश सिद्धिः प्राप्ता मयाऽतुला । चिरञ्जीव चिरं नन्द चिरं वस चिरं जय
अत एवहिसाधूनां सङ्गमिच्छन्ति साधवः । औषधं सर्वदोषाणां भवेत्तत्सङ्गमोयतः
त्वञ्च होमस्थितं भस्म सिन्दूरसदृशप्रभम् । निःशल्यं सविवरकं पूर्यमाणं गृहाण च
अक्षय्यमेतत्संग्रामे प्रथमन्ते प्रमुञ्चतः । शत्रूणां स्थानकं मृत्योर्देहं ध्वस्तं करिष्यति

एवं सुखेन विजयः शत्रूणां ते भविष्यति ॥ ७१ ॥

बर्बरीक उवाच

उपकुर्यान्निराकाङ्क्षोयःससाधुरितीर्यते । साकाङ्क्षमुपकुर्याद्यःसाधुत्वेतस्यकोगुणः

तद्देहि भस्म चाऽन्यस्मै केनाऽप्यर्थो न मेऽण्वपि ।
प्रसादसुमुखां दृष्टिं विना नाऽन्यद्वृणोमि ते ॥७९॥

देवा ऊचुः

कुरूणां पाण्डवानाञ्च भविष्यति महान्रणः ।
ततो भूमिस्थितं भस्म प्राप्स्यन्ति यदि कौरवाः ॥ ८० ॥

महाननर्थोभवितापाण्डवानांततःस्फुटम् । तस्माद्गृहाणत्वंभस्मसोऽपिचक्रेतथावचः
देवीभिः सहिता देवाः सम्मान्य विजयञ्च ते । सिद्धैश्वर्यंददुस्तस्मैसिद्धसेनेतिनामच
एवं स विजयो विप्रःसिद्धिं लेभे सुदुर्लभाम् । बर्बरीकश्चकृत्वैतद्देवीभक्तिरतोऽवसत्
इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे कार्यसिद्धिवर्णनं नाम त्रिषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६३ ॥

चतुःषष्टितमोऽध्यायः

भीमबर्बरीकविवादप्रसंगे भीमेश्वरलिङ्गप्रतिष्ठावर्णनम्

सूत उवाच

एवं तत्र स्थिते तीरे देव्याराधनतत्परे । सप्तलिङ्गार्चनरते भीमनन्दननन्दने ॥ १ ॥
ततः कालेनकेनाऽपिपाण्डवाद्यूतनिर्जिताः । तत्राऽऽजग्मुश्चक्रमतस्तीर्थस्नानकृतेभुवम्
प्रागेव चण्डिकां देवीं क्षेत्रादीशानतः स्थिताम् ।
आसेदुर्मार्गखिन्नास्ते द्रौपदीपञ्चमास्तदा ॥ ३ ॥
तत्रैव चोपविष्टोऽभूत्तदानीं चण्डिकागणः । बर्बरीकश्च तान्वीरान्समायातानपश्यत
परंनासौवेदपाण्डून्पाण्डवास्तञ्चनोविदुः । आजन्मयस्मान्नैवाभूत्पाण्डूनाचास्यसङ्गमः
ततः प्रविश्य वै तस्मिन्देवीमासाद्य पाण्डवाः ।
पिण्डकाद्यं तत्र मुक्त्वा तृषा प्रैक्षि जलं तदा ॥ ६ ॥

ततो भीमः कुण्डमध्यं जलं पातुं विवेश ह । प्रविशन्तं च तं प्राह युधिष्ठिर इदं वचः
उद्धृत्य भीम ! तोयं त्वं पादौ प्रक्षाल्य भो बहिः ।
ततः पिबाऽन्यथा दोषो महांस्त्वमुपपत्स्यते ॥ ८ ॥
एतद्राज्ञो वचोभीमस्तृषाव्याकुललोचनः । अश्रुत्वैवविवेशाऽसौकुण्डमध्यंजलेच्छया
स च दृष्ट्वा जलं पातुं पत्रैव कृतनिश्चयः । मुखं हस्तौ च चरणौ क्षालयामास शुद्धये
यतः पीतं जलं पुंसामप्रक्षाल्य च यद्भवेत् । प्रेताः पिशाचास्तद्रूपं संक्रम्यप्रपिबन्तितत्
एवं प्रक्षालयाने च पादौ तत्र वृकोदरे । उपरिस्थस्तदा प्राह सत्यं सुहृदयो वचः ॥
दुर्मते भोः किमेतत्त्वं कुरुषे पापनिश्चयः । देवीकुण्डेक्षालयसि मुखंपादौकरौचयत् ॥
यतो देवी सदाऽनेन जलेन स्नाप्यते मया । तदत्र प्रक्षिपंस्तोयं मलपापान्न बिभ्यसि
मलाक्ततोयं यन्नाम अस्पृश्यं तन्नरैरपि । कुतो देवैश्च तत्पापं स्पृश्यते तत्त्वतो वद
शीघ्रं च त्वं निःसराऽस्मात्कुण्डाद्भूत्वा बहिः पिब ।
यद्देवं पाप ! मूढोऽसौ तीर्थेषु भ्रमसे कुतः ॥ १६ ॥

भीम उवाच

किमेतद्भाषसे क्रूर ! पुरुषं राक्षसाधम । यतस्तोयानि जन्तूनामुपभोगार्थमेव हि ॥१७
तीर्थेषु कार्यं स्नानं चेत्युक्तं मुनिवरैरपि । अङ्गप्रक्षालनं स्नानमुक्तं मां निन्दसे कुतः
यदि न क्रियते पानमङ्गप्रक्षालनं तथा । तत्किमर्थं पूर्तधर्माः क्रियन्ते धर्मशालिभिः ॥

सुहृदय उवाच

स्नातव्यं तीर्थमुख्येषु सत्यमेतन्न संशयः । चरेषु किन्तुसम्विश्यस्थावरेषुबहिःस्थितः
स्थावरेष्वपि सम्विश्य तन्न स्नानं विधीयते । न यत्र देवस्नानार्थं भक्तैः संगृह्य तेजलम्
यच्च हस्तशतादूर्ध्वं सरस्तत्र विधीयते । स वेशोऽपि क्रमश्चाऽयं पादौप्रक्षाल्ययद्बहिः
ततः स्नानं प्रकर्तव्यमन्यथा दोष उच्यते ।
किं न श्रुतस्त्वया प्रोक्तः श्लोकः पद्मभुवा पुरा ॥ २३ ॥
मलं मूत्रं पुरीषं च श्लेष्म निष्ठीवनाश्रु च । गण्डूषांश्चैव मुञ्चन्ति ये तेब्रह्महणैःसमाः
तस्मान्निःसर शीघ्रं त्वंयद्येवमजितेन्द्रियः । तत्किमर्थंदुराचार ! तीर्थेष्वटसिबालिश

यस्य हस्तौ च पादौ च मनश्चैव सुसंयतम् ।
निर्विकाराः क्रियाः सर्वाः स हि तीर्थफलं लभेत् ॥२६॥

भीम उवाच

अधर्मो वाऽपि धर्मोऽस्तु निर्गन्तुं नैव शक्नुयाम् ।
क्षुधा तृषा मया नित्यं वारितुं नैव शक्यते ॥ २७ ॥

सहृदय उवाच

जीवितार्थेभवान्कस्मात्पापंप्रकुरुतेवद । किंनश्रुतस्त्वयाश्लोकः शिविनायःसमीरितः मुहूर्तमपि जीवेत नरः शुक्लेन कर्मणा । न कल्पमपि जीवेत लोकद्वयविरोधिना ॥

भीम उवाच

काकारवेण ते मह्यं कर्णौ बधिरतां गतौ । पास्याम्येव जलं चात्रकामंविलप शुष्यवा

सुहृदय उवाच

क्षत्रियाणांकुलेजातस्त्वहंधर्माभिरक्षिणाम् । तस्माच्चोपातकंकर्तुं न दास्यामिकथञ्चन
तद्दूराकाऽथ शीघ्रं त्वमस्मात्कुण्डाद्विनिःसर ॥३२॥

इष्टकाशकलैः शीघ्रंचूर्णयिष्येऽन्यथा शिरः । इत्युक्त्वा चेष्टकांगृह्यमुमोचशिरसःप्रति भीमश्चवञ्चयित्वातामुत्प्लुत्यबहिराव्रजत् । भर्त्सयन्तौततश्चोभावन्योन्यंभीमविक्रमौ युयुधाते प्रलम्बाभ्यां बाहुभ्यां युद्धपारगौ । व्यूढोरस्कौदीर्घभुजौनियुद्धकुशलावुभौ मुष्टिभिःपार्ष्णिघातैश्चजानुभिश्चाऽभिजघ्नतुः । ततो मुहूर्तात्कौरव्यःपर्यहीयतपाण्डवः हीयमानस्ततो भीम उद्यतोऽभूत्पुनः पुनः । अहीयत ततोऽप्यङ्ग ववृधे बर्बरीककः ॥ ततो भीमं समुत्पाट्य बर्बरीको बलादिव । निष्पिपेष ततःक्रुद्धस्तदद्भुतमिवाऽभवत्

मूर्च्छितं चैवमादाय विस्फुरन्तं पुनः पुनः ।
सागराय प्रचलितः क्षेप्तुं तत्र महाम्भसि ॥३९॥
ददृशुः पाण्डवा नैतद्दैव्या नयनयन्त्रिताः ॥ ४० ॥
तथा गृहीते कुरुवीरमुख्ये वीरेण तेनाऽद्भुतविक्रमेण ।
आश्चर्यमासीद्दिवि देवतानां देवीभिराकाशतले निरीक्ष्य तम् ॥४१॥

सागरस्य ततस्तीरे बर्बरीकं गतं तदा । निरीक्ष्य भगवान्रुद्रो वियत्स्थः समभाषत भोभो राक्षसशार्दूल बर्बरीक महाबल !। मुञ्चैनं भरतश्रेष्ठं भीमं तव पितामहम् ॥४३ अयं हितीर्थयात्रायांविचरन्भ्रातृभिर्युतः। कृष्णयाचाप्यदस्तीर्थंस्नातुमेवाऽभ्युपाययौ सम्मानं सर्वथा तस्मादर्हः कौरवनन्दनः । अपापो वा सपापो वा पूज्य एवपितामहः

सूत उवाच

इति रुद्रवचः श्रुत्वा सहसा तां विमुच्य सः । न्यपतत्पादयोर्हाधिक्कष्टंकष्टंचप्राहसः क्षम्यतां क्षम्यतां चेति पुनः पुनरवोचत । शिरश्च ताडयन्स्वीयं रुरोद च मुहुर्मुहुः ॥ तं तथा परिशोचन्तं मुह्यमानंमुहुर्मुहुः । भीमसेनःसमालिङ्ग्य आघ्रायचवचोऽब्रवीत्

वयं त्वां नैव जानीमस्त्वं चाऽस्माञ्जन्मकालतः
अत्र वासश्च ते पुत्र ! भैमेः कृष्णाच्च संश्रुतः ॥ ४६ ॥

परं नोविस्मृतंसर्वंनानादुःखैःप्रमुह्यताम् । दुःखितानांयतःसर्वास्मृतिर्लुप्ताभवेत्स्फुटम् तदस्माकमिदंदुःखंसर्वंकालविधानतः । मा शोचत्वंचतनय! न तेदोषोऽस्तिचाण्वपि यतःसर्वःक्षत्रियस्यदण्ड्योविपथिसंस्थितः । आत्मापिदण्ड्यःसाधूनांप्रवृत्तःकुपथाद्यदि पितृमातृसुहृद्भ्रातृपुत्रादीनां किमुच्यते । अतीव मम हर्षोऽयं धन्योऽहं पूर्वजाश्च मे यस्य त्वादृशकः पौत्रो धर्मज्ञो धर्मपालकः । वरार्हस्त्वं प्रशंसार्होभवान्येषांसतांतथा

तस्माच्छोकं विहायेमं स्वस्थो भवितुमर्हसि ॥ ५५ ॥

बर्बरीक उवाच

पापं मां ताततात त्वं ब्रह्मघ्नादपि कुत्सितम् । अप्रशस्यं नार्हसीहद्रष्टुंस्प्रष्टुमपिप्रभो सर्वेषामेव पापानां निष्कृतिः प्रोच्यते बुधैः । पित्रोरभक्तस्य पुनर्निष्कृतिर्नैव विद्यते तद्येन देहेन मया ताततातोऽभिपीडितः । तत्स्वमेव समुत्स्रक्ष्ये महीसागरसङ्गमे ॥ मैवं भवेयमन्येषु अपि जन्मसु पातकी । न मामस्माद‌भिप्रायादर्हः कोऽपिनिवर्तितुम् यतोंऽशेनविलुप्येतप्रायश्चित्तान्निवारकः। एवमुक्त्वासमुत्प्लुत्यययौचैवाऽर्णवंबली ॥ समुद्रोऽपि चकम्पे च कथमेनं निहन्म्यहम् । ततः सिद्धाम्बिकायाश्चदेव्यस्तत्रचतुर्दश समालिङ्ग्यच संस्थाप्यरुद्रेणसहिता जगुः । अज्ञातविहितेपापेनास्तिवीरेन्द्रकल्मषम्

शास्त्रोपूक्तमिदं वाक्यं नाऽन्यथा कर्तुमर्हसि ।
अमुञ्च पृष्ठलग्नं त्वं पश्य भोः स्वं पितामहम् ॥ ६३ ॥

पुत्रपुत्रेति भाषन्तमनुत्वामरणोन्मुखम् । अधुना चेत्स्वकं देहं वीर त्वं परित्यक्ष्यसि ततस्त्यक्ष्यति भीमोऽपि पातकं तन्महत्तव । एवं ज्ञात्वा धारय त्वं स्वशरीरंमहामते अथ चेत्त्यक्तुकामस्त्वं तत्राऽपि वचनं शृणु । स्वल्पेनैवचकालेनकृष्णाद्देवकिनन्दनात् देहपातस्तवप्रोक्तस्तं प्रतीक्ष यदीच्छसि । यतो विष्णुकराद्वत्स ! देहपातो विशिष्यते तस्मात्प्रतीक्ष तं कालमस्माकं प्रार्थितेन च । एवमुक्तो निववृते बर्बरीकोऽपिदुर्मनाः

रुद्रं देवीश्च चामुण्डां सोपालम्भं वचोऽब्रवीत् ।
त्वमेव देवि ! जानासि रक्ष्यन्ते शार्ङ्गधन्विना ॥ ६६ ॥

पाण्डवाभूमिलाभार्थंतत्ते कस्मादुपेक्षितम् । त्वया च समुपागत्य रक्षितोऽयं वृकोदरः

देव्युवाच

अहं च रक्षयिष्यामिस्वभक्तंकृष्णमृत्युतः । यस्माच्चचण्डिकाकृत्येकृतोऽनेनमहारणः

तस्माच्चण्डिलनाम्नाऽयं विश्वपूज्यो भविष्यति ॥ ७१ ॥
एवमुक्त्वा गताः सर्वे देवा देव्यस्त्वदृश्यताम् ।
भीमोऽपि तं समादाय पाण्डुभ्यः सर्वमूचिवान् ॥ ७२ ॥
विस्मिताः पाण्डवास्तं च पूजयित्वा पुनः पुनः ।
यथोक्तविधिना चक्रुस्तीर्थस्नानमतन्द्रिताः ॥ ७३ ॥

भीमोऽपियत्ररुद्रेणमोक्षितस्तत्रसुप्रभम् । लिङ्गं संस्थापयामास भीमेश्वरमिति श्रुतम् ज्येष्ठमासेकृष्णपक्षे चतुर्दश्यामुपोषितः । रात्रौ सम्पूज्य भीमेशं जन्मपापद्विमुच्यते

यथैव लिङ्गानि सुपूजितानि सप्ताऽत्र मुख्यानि महाफलानि ।
भीमेश्वरं लिङ्गमिदं तथैव समस्तपापापहरं सुपूज्यम् ॥ ७६ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे भीमेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनाम चतुःषष्टितमोऽध्यायः ॥६४॥

———

पञ्चषष्टितमोऽध्यायः

युधिष्ठिरकृतं देवीस्तवनं तत्र युधिष्ठिरभीमयोर्विसम्वादः भीमद्वारा स्वनेत्रान्धत्वमपाकर्तुं प्रार्थनाकेलेश्वर्यादिदेवीस्थापनम्

सूत उवाच

उषित्वासप्तरात्राणितीर्थेऽस्मिन्भ्रातृभिःसह । युधिष्ठिरो महातेजा गमनायोपचक्रमे प्रभाते विमलेस्नात्वादेवीलिङ्गान्यथाऽर्च्यंच । कृत्वाप्रदक्षिणंक्षेत्रंदेवीस्तोत्रंजजाप सः

प्रयाणकालेषु सदा जप्यं कृष्णेन कीर्तितम् ॥ २ ॥

युधिष्ठिर उवाच

देवि पूज्ये महाशक्ते कृष्णस्यभगिनिप्रिये । नत्वा त्वां शरणंयामिमनोवाक्कायकर्मभिः सङ्कर्षणाभयदाने कृष्णच्छविसमप्रभे । एकानंशे महादेवि पुत्रवत्त्राहि मां शिवे ॥४॥ त्वयाततमिदंविश्वंजगदव्यक्तरूपया । इति मत्वा त्वां गतोऽस्मि शरणं त्राहिमांशिवे कार्यारम्भेषु सर्वेषु सानुगेनमयातव । स्व आत्माकल्पितोभद्रे ज्ञात्वैतदनुकम्प्यताम्

सूत उवाच

इति ब्रुवाणं राजानं शिरोबद्धाञ्जलिं तदा । वायुपुत्रः प्रहस्यैवसासूयमिदमब्रवीत् ॥ ये त्वांराजन्वदन्त्येवंसर्वज्ञोऽयंयुधिष्ठिरः । वृथैवचवचनंतेषांयतस्त्वंवेत्सिनाऽण्वपि ॥ कोहि प्रज्ञावतां मुख्यः सर्वशास्त्रविदाम्बरः । स्त्रीणांशरणमापद्येद्दृजुबुद्धिर्यथा भवान् यतस्त्वमेव वेत्सीदं सर्वशास्त्रेषु कीर्त्यते । जडेयं प्रकृतिर्मूढा यया सम्मोह्यते जगत् सचेतनञ्च पुरुषं प्रकृतिञ्च विचेतनाम् । प्राहुर्बुधा नराध्यक्ष ! पुंसश्च प्रकृतिःप्रिया तत्स्वयं पुरुषोभूत्वा युधिष्ठिर वृथामते !। प्रकृतिं नौषि नत्वातां हासोमेऽतीवजायते आरोहयेच्छिरो नैव क्वचिद्धित्वा उपानहौ । यथा स मूढोभवति देवीभक्तिरतस्तथा यदि ते वन्दिवत्पार्थ ! तिष्ठेद्वाण्यनिवारिता । तत्किमर्थंमहादेवंनस्तौषि त्रिपुरान्तकम् अलक्ष्यमिति वा मत्वा महेशानं महामते !। ततः किमर्थं दाशार्हंनस्तौषिपुरुषोत्तमम् यस्य प्रसादादस्माभिः प्राप्ता द्रुपनदन्दिनी । इन्द्रप्रस्थे तथा राज्यंराजसूयस्त्वयाकृतः

विजयेन धनुर्लब्धं जरासन्धो मया हतः। प्रत्याहर्तुं तथेच्छामःकौरवेभ्यःस्वकांश्रियम्
यस्यप्रसादात्त्वंमुक्त्वाकृष्णंहास्तौषि. यज्जयी। अथ स्वयंकौरवाणामुत्पन्नंकुलसत्तमे

जानन्नात्मानमल्पत्वाद्बुद्धेर्न स्तौषि यादवम्।
तत्किमर्थं महावीर्यं न स्तौष्यर्जुनमुत्तमम्॥ १६॥

येन बिद्धं पुरा लक्ष्यं येन कर्णादयोजिताः। येन तत्खाण्डवं दग्धं यज्ञेयेननृपाजिताः
श्रूयतेयेनविक्रम्यमहेशानोऽपिनिर्जितः। स्वर्लोकसंस्थितस्यास्यशरणंयाहिस्तौषि च
अथवा तेन शक्रेण राज्यम्मे नाऽर्पितंकुतः। इतिमत्वा वृथैव त्वं न स्तौषिभ्रातरंमम
ततो मां वा कथं वीरं न स्तौषित्वंयुधिष्ठिर!। येनत्वंरक्षितःपूर्वंलाक्षागेहाग्निमध्यतः
वृक्षेणाहत्यमद्देशो नदीं शुष्कां प्रसारितः। राजराजस्तथा येनजरासन्धोनिपातितः
पूर्वादिङ्निर्जितायेनयेनपूर्वंबको हतः। हिडम्बश्च महावीरः किर्मीरश्चाऽधुना वने॥
कालेकालेच रक्षामित्वामेवाऽहंसदानुगः। नताम्पश्यामिरक्षन्तींनत्वायांस्तौषिभारत
अथ क्षुधाबलं ज्ञात्वामामौदरिकसत्तमम्। क्रूरंसाहसिकंचैव न स्तौषि क्षमिणांवरः
ततः सुसंयतो भूत्वा प्रणवं समुदीरयन्। कथंनयासिमार्गेत्वंवृथालापोहिदोषभाक्॥
प्रेताः पिशाचा रक्षांसिवृथालापरतं नरम्। आविशन्ति तदाविष्टोवक्ताबद्धंपुनःपुनः॥
वृथालापी यदश्नातियत्करोति शुभं क्वचित्। प्रेतादितृप्तये सर्वमिति शास्त्रविनिश्चयः
नाऽयंतस्यास्तिवैलोकःकुतएवपरोभवेत्। तस्माद्विजानतायत्नात्त्याज्यमेववृथावचः॥
एवं संस्मारितोऽपित्वंयदिभूयःप्रवर्तसे। भूताविष्टश्चिकित्स्योनोविविधैरौषधैर्भवान्

सूत उवाच

इति प्रवर्णितां श्रुत्वा भीमसेनेनभारतीम्। पटीमिव प्रवितता विहस्याऽऽहयुधिष्ठिरः
नूनं त्वमल्पविज्ञानो वेदाधीतास्त्वया वृथा। मातरं सर्वभूतानामम्बिकां यन्न मन्यसे

स्त्रीपक्ष इति मत्वा तामवजानासि भोः कथम्।
स्त्री सती न प्रणम्या किं त्वया कुन्ती वृकोदर!॥ ३५॥

यदि न स्यान्महामाया ब्रह्मविष्णुशिवार्चिता। तव देहोद्भवःपार्थकथंस्यात्तत्त्वतो वद
ईश्वरः परमात्मा तां त्यक्तं शक्तः कथं न हि। पुनर्भेजे यतो देवींतेनमन्येमहोर्जिताम्

वासुदेवोऽपि नित्यं तां स्तौति शक्तिं परात्पराम्।
अहं यदि चिकित्स्यः स्यां चिकित्स्यः सोऽपि किं भवान्॥३८॥

नैवं भूयः प्रवक्तव्यंमौर्ख्यात्प्रति महेश्वरीम्। भूमौनिपत्यशरणंयाहिचेत्सुखमिच्छसि

भीम उवाच

सर्वोपायैर्बोधयन्ति चाटा हस्तगतं नरम्। इदमेवौषधंतत्र तैः सार्धं जल्पनं न हि॥
मुण्डेमुण्डेमतिर्भिन्नासत्यमेतन्नृप!स्फुटम्। स्वाभीष्टंकुरुते सर्वःकुर्मोऽभीष्टंवयंतथा
नागायुतसमप्राणो वायुपुत्रो वृकोदरः। न स्त्रियं शरणं गच्छेद्वाङ्मात्रेण कथञ्चन॥
इत्युक्त्वा वचनं भीमोह्यनुवव्राजतंनृपम्। राजाऽपिसानुगोयातोनसाध्वितिमुहुर्ब्रुवन्
ततः क्षणेनविकलस्त्वितश्चेतश्चप्रस्खलत्। उवाच वचनं भीमःसुसम्भ्रान्तोनृपंप्रति
धर्मराज महाबुद्धे पश्य मां नृपसत्तम। चक्षुर्भ्यांनैव पश्यामिवैकल्यं किमिदं मम॥

राजोवाच

भीमभीम! ध्रुवं देवी कुपिता ते महेश्वरी। तेन नष्टे चक्षुषी ते महासाहसवल्लभ!॥
तत्साम्प्रतमभिप्रैहि शरणं परमेश्वरीम्। पुनः प्रसन्ना ते दद्यात्कदाचिन्नयने पुनः॥

भीम उवाच

अहमप्यङ्ग जानामिसमोदेव्या न कश्चन। प्रभावप्रत्ययार्थंहिसदा निन्दामि तां पुनः॥
तस्मात्प्रभावं दृष्ट्वैवं निपत्य वसुधातले। मनोवाग्बुद्धिभिर्नत्वाशरणंस्तौमिमातरम्

सूत उवाच

इत्युक्त्वा भ्रातरं ज्येष्ठं साष्टाङ्गंप्रणिपत्यच। गत्वैवदेव्याःशरणंभीमस्तुष्टावमातरम्

भीम उवाच

सर्वभूताम्बिके देवि!ब्रह्माण्डशतपूरके। बालिशंबालकं स्वीयंत्राहित्राहिनमोऽस्तु ते॥
त्वंब्राह्मीब्रह्मणःशक्तिर्वैष्णवीत्वंचशाम्भवी। त्रिमूर्तिः शक्तिरूपात्वंरक्षरक्षनमोऽतु ते

त्वंमैन्द्री च त्वमाग्नेयी त्वं याम्या त्वं च नैरृती।
त्वं वारुणी त्वं वायव्या त्वं कौबेरी नमोऽस्तु ते॥५३।

ऐशानि देवि वाराहि नारसिंहि जयप्रदे। कौमारि कुलकल्याणिकृपेश्वरिनमोऽस्तु ते

त्वंसूर्येत्वंतथासोमेत्वंभौमेत्वंबुधेगुरौ । त्वंशुक्रे त्वंस्थितारहौत्वंकेतुषुनमोऽस्तुते ॥
वसासिध्रुवचक्रे त्वं मुनिचक्रे च ते स्थितिः । भचक्रेषु खचक्रेषु भूचक्रे चनमोऽस्तुते
सप्तद्वीपेषु त्वं देवि! समुद्रेषु च सप्तसु । सप्तस्वपि च पातालेष्ववसंस्थे नमोऽस्तु ते

त्वं देवि चाऽवतारेषु विष्णोः साहाय्यकारिणी ।
विष्णुनाऽभ्यर्थ्यसे तस्मात्त्राहि मातर्नमोऽस्तु ते ॥ ५८॥

चतुर्भुजे चतुर्वक्त्रे फलदे चत्वरप्रिये । चराचरस्तुते देवि ! चरणौ प्रणमामि ते ॥
महाघोरे कालरात्रि घण्टालि विकटोज्ज्वले !। सततं सप्तमीपूज्ये नेत्रदेशरणं भव ॥
मेरुवासिनि पिङ्गाक्षि नेत्रत्राणैककारिणि । हुंहुङ्कारध्वस्तदैत्ये शरण्ये शरणं भव ॥
महानादे महावीर्ये महामोहविनाशिनि । महाबन्धापहे देवि देहि नेत्रत्रयं मम ॥६२॥
सर्वमङ्गलमङ्गल्या यदि त्वं सत्यतोऽम्बिके । ततो मे मङ्गलंदेहि नेत्रदानान्नमोऽस्तु ते
यदि सर्वकृपालुभ्यः सत्यतस्त्वं कृपावती । ततः कृपां कुरुमयि देहि नेत्रेनमोऽस्तु ते
पापोऽयमितियद्विप्रकुप्यसिवृथैवतत् । त्वं मां मोहयसि त्वेवंनतेतत्किनमोऽस्तु ते
स्वयमुत्पाद्य यो रेणुं वेष्टितस्तेनकुप्यति । तथाकुप्यसि मे मातरनाथस्याऽस्यदर्शय ॥

इति स्तुता पाण्डवेन देवी कृष्णच्छविच्छविः ।
रामा (रा)रमाभिवदना प्रत्यक्षा समजायत ॥६७॥

विद्युत्कोटिसमाभासमुकुटेनाऽतिशोभिता । सूर्यबिम्बप्रभाभ्यांचकुण्डलाभ्यांविभूषिता
प्रवाहेनेव हारेण सुरनद्या विराजिता । कल्पद्रुमप्रसूनैश्च पूर्णावतंसमण्डिता ॥६६॥
दन्तेन्दुकान्तिविध्वस्तभक्तमोहमहाभया । खड्गचर्मशूलपात्रचतुर्भुजविराजिता ॥७०॥
वाससा तडिदाभेनमेघलेखेव वेष्टिता । मालया सुममालिन्या भ्राजितासालिमालया
सतां शरणदाभ्यां च पद्भ्यां नूपुरराजिता । जयेति पुष्पवर्षैश्च शक्राद्यैरभिपूजिता ॥
गणैर्देवीभिराकीर्णाशतपद्मैर्महामलैः । तां तादृशींव्योम्निदृष्ट्वामातरं व्योमवाहिनीम् ॥

भूमौ निपत्य राजेन्द्रो नमोनम इति स्थितः ।
भीमोऽपि मातरं दृष्ट्वा यथा बालोऽभिधावति ॥७४॥

तथा सम्मुखमाधावज्जय मातरिति ब्रुवन् । दर्शनेनैव देव्याश्च शुभनेत्रत्रयस्तदा ॥७५

प्रणिपत्यनमस्तुभ्यंनमस्तुभ्यंमुहुर्जगौ । प्रसीद देवि पद्माक्षि पुनर्मातः प्रसीद मे ॥

पुनः प्रसीद पापस्य क्षमाशीले ! प्रसीद मे ॥ ७७ ॥

एवंस्तुता भगवती स्वयमुत्थाप्यपार्थिवम् । भीमञ्चोत्सङ्गमारोप्यकृपयेदंवचोऽब्रवीत्

श्रीदेव्युवाच

यत्त्वयाऽभिहितं स्तोत्रं तेन तुष्टा तवोपरि । अतोनेत्रत्रयं दत्तं द्वे बाह्येचान्तरं परम् ।
नाऽहं कोपं यत्र तत्र दर्शयामि वृकोदर । त्वं तु प्रमाणपुरुषस्त्वत्तः क्रोधमदर्शयम् ॥
नैतत्प्रियञ्च कृष्णस्यभ्रातुर्मेक्रोधमाचरम् । भवन्तो वासुदेवस्य यत्रप्राणा बहिश्चराः
त्वं च निन्दसि मां नित्यं तच्च जाने वृकोदर । मत्प्रभावपरिज्ञानहेतवे कीदृशास्त्विति
तदेवं नैवभूयस्ते प्रकर्तव्यं कथञ्चन । अक्षिक्षेपो हि पूज्यानामावहत्यधिकंरुजम् ॥
तदिदानीं सर्वमेवं क्षन्तव्यं च परस्परम् । यच्चब्रवीमि त्वां वीर तन्निशामय भारत ॥
यदा यदाहि धर्मस्यग्लानिराविर्भवेद्धरिः । तदा तदावतीर्याऽहं विष्णोरस्य सहायिनी
इदानीं च हरिर्जातो वसुदेवसुतो भुवि । अहं च गोपनन्दस्य एकानंशाभिधासुता ॥
तद्यथाभगवान्कृष्णोममभ्राताऽभिपूजितः । भवन्तोऽपितथामह्यंभ्रातरःपाण्डवाःसदा ॥
येभीमभगिनीत्येवंमांस्तोष्यन्तिनरोत्तमाः । आबाधानाशयिष्यामितेषांहर्षसमन्विता

त्वं च भ्रातुर्जयं वीर! प्रदास्यसि महारणे ।
भुजयोस्ते वसिष्यामि धार्तराष्ट्रनिपातने ॥ ६० ॥

कृत्वा राज्यंच वर्षाणि षट्त्रिंशत्तदनन्तरम् । महाप्रस्थानधर्मेणपृथिवीं परिचरिष्यथ
अस्मिन्नेव ततो देशे लोहोनाम महासुरः । भवतां न्यस्तशस्त्राणां वधार्थं प्रक्रमिष्यति
ततस्तं सर्वभूतानामवध्यं भवतां कृते । अन्धं कृत्वा पातयिष्ये ततो यूयं प्रयास्यथ ॥
निस्तीर्य च हिमं सर्वं निमग्नाबालुकार्णवे । स्वर्गंयास्यतिराजैकःसशरीरोगमिष्यति

अन्धो यत्र कृतो लोहो लोहाणाभिधया पुरम् ।
भविष्यति च तत्रैव स्थास्येऽहं कलया सदा ॥६५॥

ततः कलियुगेप्राप्ते केलो नाम भविष्यति । ममभक्तस्तस्यनाम्नाभाव्याकेलेश्वरीत्यहम्
बैलाकश्चाऽपरोभक्तोभविष्यतिममोत्तमः । तस्याराधनतःख्यातिंप्रयास्यामिकलौयुगे ॥

लोहाणासंस्थितांचैव येऽर्चयिष्यन्तिमां जनाः । श्रद्धयासितसप्तम्यांतैश्चसर्वत्रपूजिता
अन्धानाञ्चप्रदास्यामिभावीनिनयनान्यहम् । तस्मिन्दिनेतर्पिताऽहंभक्तिभावेनपाण्डव
पादाङ्गुष्ठेन च भवांस्तत्र कुण्डं विधास्यति । सर्वतीर्थस्नानतुल्यं तत्रस्नानञ्चतद्दिने
मत्स्यानां नेत्रनेत्रस्थतेजस्तन्मात्रमुत्तमम्। उद्धृत्य योजयिष्यामिप्रत्यक्षंतद्भविष्यति

एवं मम महास्थानं कलौ ख्यातं भविष्यति ॥१०२॥

लोहाणाख्यं महाबाहो नाम केलेश्वरीति च। दुर्गमाख्यंततोहत्वाअस्मिन्क्षेत्रेचभारत
दुर्गानाम भविष्यामि महीसागरपूर्वतः। धर्मारण्ये वसिष्यामि भवतांत्राणकारणात्

धर्मारण्ये स्थितां चैव येऽर्चयिष्यन्ति मानवाः।
आश्विने मासि चैत्रे वा नवम्यां शुक्लपक्षके ॥१०५॥
स्नात्वा महीसागरे च तेषां दास्यामि वाञ्छितम् ।
विधिना येऽर्चयिष्यन्ति माञ्च श्रद्धासमन्विताः ॥१०६॥

पुत्रपौत्रान्प्रदास्यामि स्वर्गं मोक्षं न संशयः। प्रवेशे च कलेः कालेभवतांवंशसम्भवः

वत्सराजः पाण्डवानां तोषयिष्यति यत्नतः ॥१०७॥

यस्यनाम्नाततःख्याताभविष्यामिकलौयुगे। वत्सेश्वरीतिवत्सस्यराज्ञःसर्वार्थदायिनी
मत्प्रसादात्सराजा वै भवनोत्तापकारिणीम् । अट्टालयांनामतदाराक्षसींनिहनिष्यति
तस्याश्चाऽपिवधस्थानमट्टालजमितिस्थितम् । भविष्यतिपुरंतत्रमाञ्चसंस्थापयिष्यति
अट्टालयाजग्रामेमामर्चयिष्यन्ति ये जनाः। वत्सेश्वरीसिताष्टम्यामाश्विनेतैःसदार्चिता
वत्सेश्वरीञ्च ये देवीं पूजयिष्यन्ति मानवाः। तेषांसर्वफलावाप्तिर्भविष्यति न संशयः
इत्थमट्टालये वासो लोहाणे च भविष्यति। धर्मारण्ये महाक्षेत्रे महीसागरसन्निधौ
मम लोकहितार्थाय लोहस्यच निशम्यताम्। अन्धीकृतोमयालोहोबह्वीस्तप्तातपःसमाः
वृत्रासुर इवाऽजेयो लोकानुत्सादयिष्यति। तं च विश्वपतिर्धीमानवतीर्य बुधो हरिः
यत्र हन्ता तत्र ग्रामं लोहाटीति भविष्यति। गयोनाम महादैत्यो भवतां विघ्नकृत्तदा
प्रस्थाने लोहवद्भावी करिष्ये तं नपुंसकम्। गयत्राडेति मान्तत्रपूजयिष्यन्तिमानवाः
ग्रामं चापि गयत्राडं तत्रख्यातंभविष्यति। गयत्राडेगयत्राडांयेऽर्चयिष्यन्तिमानवाः

माघाष्टम्यां न शिष्यन्ति तस्य सर्वेऽप्युपद्रवाः।
ये च मां कोपयिष्यन्ति पाण्डवाराधितां सदा ॥११६॥

तेषां पुंस्त्वं हरिष्यामि महारौद्राधितिष्ठति। परिवारश्चमेचाऽत्रषण्डःसर्वोभविष्यति
तस्मिन्कलियुगे घोरे रौद्रेरुद्रेऽतिनिघृंणे। एवं तृतीयं तन्मह्यं स्थानमत्र भविष्यति
भवत्सु च स्वर्गतेषुगयोऽपिसुमहत्तपः। तप्त्वाप्राप्यपुनःपुंस्त्वंलोकान्सम्पीडयिष्यति
गयातीर्थं गतं तं च गयाध्वंसनकाम्यया। बुध एव जगत्स्वामी तत्र तं सूदयिष्यति
इत्थं संक्षेपतः प्रोक्तं भविष्यं पाण्डवा मया। बहूनिकृत्वाकर्माणिस्वस्थानंप्रतिपत्स्यते
इति संक्षेपतः प्रोक्तं भविष्यं पाण्डवा मया। भवतां चित्तनिर्वृत्यै श्रूयतां भूय एव च
इदं तीर्थवरं मह्यं संसेव्यं सर्वदा प्रियम्। कृतं यदत्राऽऽगमनं तेन प्रीतिः परा मम

भीमस्य चाऽपि पौत्रेण दृढं सन्तोषिताऽस्मि च।
देव्यः सर्वाश्च मद्रूपं नैतज्ज्ञेयमतोऽन्यथा ॥१२७॥
व्रजध्वं चाऽपि तीर्थानि यानि वो न कृतानि च।
आबाधास्वस्मि सर्वासु स्मरणीया स्वसेव च ॥१२८॥
आपृच्छे चाऽपि वः सर्वान्यूयं कृष्णसमा मम ॥१२९॥

सूत उवाच

इतिदेव्यावचःश्रुत्वाविस्मयोत्फुल्ललोचनाः। पुनःपुनःप्रणम्यैनांनाऽपश्यन्दीपवद्गताम्
ततस्तेबर्बरीकञ्चसंस्थाप्याऽत्रैवनिष्ठितम्। आगच्छयोगेचोक्त्वेदंचक्रुस्तीर्थानिमुख्यशः

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
कौमारिकाखण्डे बर्बरीकोपाख्याने केलेश्वरी-वत्सेश्वरी-दुर्गादेवी-
गयत्राडामाहात्म्यवर्णनंनाम पञ्चषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६५ ॥

— — — —

षट्षष्टितमोऽध्यायः

कुरुक्षत्रेकौरवपाण्डवसैन्ययोर्युद्धायसज्जितयोर्भीमेनयुधिष्ठिरसम्वादस्तत्रपाण्डव पक्षीयैरर्जुनादिभिर्युद्धे सैन्यसंहारायसमयसीमानिर्धारणेबर्बरीकेण स्वहस्त-लाघवप्रदर्शनं कृष्णेनचक्रद्वारातच्छिरःकर्त्तनं तस्मैशिरसेदेवीवरदानेना ऽमरत्वप्रदानं गुप्तक्षेत्रमाहात्म्यपरिसमाप्तिः

सूत उवाच

ततस्त्रयोदशे वर्षे व्यतीते समये तदा। उपप्लवे सङ्गतेषु सर्वराजसु पाण्डवाः ॥ १ ॥ योद्धुमागत्य सन्तस्थुः कुरुक्षेत्रंमहारथाः। कौरवाश्चाऽपिसन्तस्थुर्दुर्योधनपुरोगमाः ततो भीष्मेणप्रोक्ताश्चनरैःश्रुत्वायुधिष्ठिरः। रथातिरथसंख्यांतुराज्ञांमध्येवचोऽब्रवीत् भीष्मेण विहिताकृष्णरथातिरथवर्णना। ततो दुर्योधनोऽपृच्छदिदंस्त्रीयान्महारथान् ससैन्यान्पाण्डवानेतान्हन्यात्कालेन केन कः। मासेन तु प्रतिज्ञातंभीष्मेणच कृपेणच पक्षं द्रोणेन चाऽह्ना च दशभिर्द्रौणिना रणे। षड्भिः कर्णेन च तथा सद्याममभयंकृता तदहंस्वांश्चपृच्छामिकेनकालेनहन्तिकः। एतच्छ्रुत्वावचोराज्ञःफाल्गुनोवाक्यमब्रवीत् अयुक्तमेतद्भीष्माद्यैः प्रतिज्ञातं युधिष्ठिर!। ततो जये च विजये निश्चयो हि मृषैव तत् तवाऽपियेसन्तिनृपाःसन्नद्धारणसंस्थिताः। पश्यैतान्पुरुषव्याघ्रान्कालकल्पान्दुरासदान् द्रुपदञ्च विराटञ्च धृष्टकेतुञ्च कैकयम्। सहदेवं सात्यकिं च चेकितानं च दुर्जयम् धृष्टद्युम्नं सपुत्रं च महावीर्यं घटोत्कचम्। भीमादींश्च महेष्वासान्केशवंचापराजितम् मन्येऽहमेकस्त्वेतेषांहन्यात्कौरववाहिनीम्। सन्नद्धाः प्रतिदृश्यन्तेभीष्माद्याबहवोरथाः

तेभ्यो भयं न कार्यं ते फल्गवोऽमी मृगा इव ॥ १३ ॥

अस्माकं धनुषा घोषैरिदानीमेव भारत। कौरवाविद्रविष्यन्ति सिंहत्रस्ता मृगा इव वृद्धाद्भीष्माद्द्विजाद्वृद्धाद्द्रोणादपिकृपादपि। बालिशात्किभयंद्रोणेःसूतपुत्राच्चदुर्मतेः

अथवा चित्तनिर्वृत्यै ज्ञातुमिच्छसि भारत। शत्रूणां प्रत्यनीकेषु सन्धावच्छृणुमेवचः एकोऽहमेवसङ्ग्रामे सर्वे तिष्ठन्तु ते रथाः। एकाह्नाक्षपयेसर्वान्कौरवान्सैन्यसंयुतान् इत्यर्जुनवचः श्रुत्वा स्मयन्दामोदरोऽब्रवीत्। एवमेतद्यथा प्राहफाल्गुनोऽयंमृषानतत् ततश्च शङ्खान्भेरीश्च शतशश्चैवपुष्करात्। निवार्यराजमध्यस्थो बर्बरीकोवचोऽब्रवीत् येन तप्तं गुप्तक्षेत्रे येन देव्यः सुतोषिताः। यस्याऽतुलंबाहुबलं तेन चोक्तं निशम्यताम् यद्ब्रवीमि वचः सत्यं शृणुध्वं तन्नराधिपाः। आत्मनो वीर्यसद्दर्शकेवलं न तु दर्पतः यदार्येण प्रतिज्ञातमर्जुनेन महात्मना। न मर्षयामि तद्वाक्यं कालक्षेपो महानयम् ॥ सर्वे भवन्तस्तिष्ठन्तु सार्जुनाःसहकेशवाः। एकोमुहूर्ताद्भीष्मादीन्सर्वान्नेष्ये यमक्षयम् मयि तिष्ठतिकेनाऽपिशस्त्रं ग्राह्यंन क्षत्रियैः। स्वधर्मशपथो वोऽस्तु मृतेग्राह्यंततोमयि

पश्यध्वं मे बलं बाह्वोर्देव्याराधनसम्भवम्।

माहात्म्यं गुप्तक्षेत्रस्य तथा भक्तिं च पाण्डुषु ॥ २५ ॥

पश्यध्वम्मे धनुर्घोरंतूणीरावक्षयौतथा। खड्गंच देव्या यद्दत्तंततोवच्मिवचस्त्विदम् इति तस्य वचः श्रुत्वा क्षत्रिया विस्मयं ययुः। अर्जुनश्च कटाक्षेपेलज्जितःकृष्णमैक्षत तमाह ललितं कृष्णः फाल्गुनं परमं वचः। आत्मौपयिकमेवेदंभैमिपुत्रोऽभ्यभाषत ॥ नवकोटियुतोऽनेन पलाशी निहतः पुरा। क्षणादेव च पाताले श्रूयते महद्भुतम् ॥ पुनः प्रक्ष्यामहे त्वेनं केनोपायेनकौरवान्। मुहूर्ताद्धंसि ब्रूहीतिपृच्छयतांचाहतं जयः

ततः स्मयन् यादवेन्द्रो भैमिपुत्रमभाषत ॥ ३१ ॥

भीष्मद्रोणकृपद्रौणिकर्णदुर्योधनादिभिः।

गुप्तां त्र्यम्बकदुर्जेयां सेनां हंसि कथं क्षणात् ॥ ३२ ॥

अयं महान्विस्मयस्ते वचसो भैमिनन्दन!। सम्भूतःसर्वराज्ञाञ्च फाल्गुनस्यचधीमतः तद्ब्रूहि केनोपायेन मुहूर्ताद्धंसि कौरवान्। उपायवीर्यन्ते ज्ञात्वा मंस्यामोवयमप्युत

सूत उवाच

इत्युक्तो वासुदेवेन सर्वभूतेश्वरेण च। सिंहवक्षाः पर्वताभो नानाभूषणभूषितः ॥ घटास्योघटहासश्चऊर्ध्वकेशोऽतिदीप्तिमान्। विद्युदक्षोवायुजवोयश्चेच्छेन्नाशयेज्जगत्

देवीदत्तातुलबलो बर्बरीकोऽभ्यभाषत । यदि वो मानसं वीरा उपायस्य प्रदर्शने ॥
तदहं दर्शयाम्येष पश्यध्वं सहकेशवाः । इत्युक्त्वा धनुरारोप्य सन्दधे विशिखं त्वरन्
निःशल्यं चाऽपि सम्पूर्णं सिन्दूराभेण भस्मना ॥ ३८ ॥
आकर्णमाकृष्य च तं मुमोच मुखादथोद्भूतमभूच्च भस्म ॥ ३९ ॥
सेनाद्वये तच्च पपात शीघ्रं यस्यैव यत्राऽस्ति च मृत्युमर्म ।
सर्वरोमसु भीष्मस्य कण्ठे राधेयद्रोणयोः ॥ ४० ॥
ऊरौ दुर्योधनस्यापि शल्यस्याऽपिचवक्षसि । कण्ठेच शकुनेर्दीप्तं भगदत्तस्यचापतत्
कृष्णस्य पादतलके कण्ठे द्रुपदमत्स्ययोः ।
शिखण्डिनस्तथा कट्यां कण्ठे सेनापतेस्तथा ॥ ४२ ॥
पपात रक्तं तद्भस्म यत्र येषां च मर्म च । केवलं चैव पाण्डूनां कृपद्रोण्योश्च नास्पृशत्
इति कृत्वा ततो भूयो बर्बरीकोऽभ्यभाषत । दृष्टं भवद्भिरेवं यन्मया मर्म निरीक्षितम्
अधुना पातयिष्यामि मर्मस्वेषां शिताञ्छरान् ।
देवीदत्तानमोघाख्यान्यैर्मरिष्यन्त्यमी क्षणात् ॥ ४५ ॥
शपथावःस्वधर्मस्यशस्त्रंग्राह्यंन वःक्वचित् । मुहूर्तात्पातयिष्यामिशत्रूनेताञ्छितैः शरैः
ततो विस्मतचित्तानां युधिष्ठिरपुरोगिणाम् ।
आसीन्निनादः सुमहान्साधुसाध्विति शंसताम् ॥ ४७ ॥
वासुदेवश्च संक्रुद्धश्चक्रेण निशितेन च । एवं ब्रुवतएवाऽस्यशिरश्छित्त्वान्यपातयत्
ततःक्षणात्सर्वमासीदाविग्नं राजमण्डलम् । व्यलोकयन्केशवन्तेविस्मिताश्चाभवन्भृशम्
किमेतदिति प्राहुश्च बर्बरीकः कुतो हतः । पाण्डवाश्चापि मुमुचुरश्रूणि सहपार्थिवाः
हाहा पुत्रेति च गृणन्प्रस्खलंश्च पदे पदे । घटोत्कचोऽपतद्दीनः पुत्रोपरि विमूर्च्छितः
एतस्मिन्नन्तरे देव्यश्चतुर्दश समाययुः ॥ ५२ ॥
सिद्धाम्बिका क्रोडयाता कपाली तारा सुवर्णा च त्रिलोकजैत्री ।
भाणेश्वरी चर्चिका चैकवीरा योगेश्वरी चण्डिका त्रैपुरा च ॥ ५३ ॥
भूताम्बिका हरसिद्धिस्तथाऽमूः सम्प्राप्य तस्थुनृपविस्मयङ्कराः ।

श्रीचण्डिकाऽऽश्वास्य ततो घटोत्कचं प्रोवाच वाक्यं महता स्वरेण ॥५४॥
शृणुध्वं पार्थिवाः सर्वे कृष्णेन विदितात्मना । हेतुना येन निहतो बर्बरीकोमहाबलः
मेरुमूर्ध्निपुरापृथ्वीसमवेतान्दिवौकसः । भाराक्रान्ता जगादैतान्भारोऽपह्रियतांहिमे
ततो ब्रह्मा प्राह विष्णुं भगवंस्त्वमिदं शृणु । देवास्त्वानुगमिष्यन्तिभारंहरभुवःप्रभो!
ततस्तथेति तन्मेने वचनं विष्णुरव्ययः । एतस्मिन्नन्तरे बाहुमुद्धृत्योच्चैरभाषत ॥५८
सूर्यवर्चेति यक्षेन्द्रश्चतुराशीतिकोटिपः । किमर्थंमानुषेलोके भवद्भिर्जन्म कार्यते ॥५९
मयि तिष्ठति दोषाणामनेकानां महास्पदे ॥ सर्वे भवन्तो मोदन्तु स्वर्गेषु सहविष्णुना
अहमेकोऽवतीर्यैतान्हनिष्यामिभुवोभरान् । स्वधर्मशपथा वो वैसन्तिचेज्जन्मप्राप्स्यथ
इत्युक्तवचने ब्रह्मा क्रुद्धस्तं समभाषत । दुर्मते सर्वदेवानामविषह्यं महाभरम् ॥६२॥
स्वसाध्यं ब्रूषे मोहात्त्वं शापयोग्योऽसि बालिश !।
देशकालोचितं स्वीयं परस्य च बलं हृदा ॥ ६३ ॥
अविचार्यैव प्रभुषु वक्ति सोऽर्हति दण्डनम् । तस्माद्भूभारहरणे युद्धस्योपक्रमे सति
शरीरनाशं कृष्णात्त्वमवाप्स्यसिन संशयः । एवं शप्तो ब्रह्मणाऽसौ विष्णुमेतदयाचत
यद्येवं भविता नाशस्तदेकं देव ! प्रार्थये । जन्मप्रभृति मे देहि मतिं सर्वार्थसाधनीम्
ततस्तथेति तं प्राह केशवो देवसंसदि । शिरस्ते पूजयिष्यन्ति देव्याःपूज्योभविष्यसि
सूर्यवर्चाः स चाऽयंहि निहतोभैमिपुत्रकः । प्राक्छापंब्रह्मणःस्मृत्वाहतोऽनेनमहात्मना
तस्माद्दोषो न कृष्णेऽस्मिन्द्रष्टव्यः सर्वभूमिपैः ॥ ६६ ॥

श्रीकृष्ण उवाच

यदुक्तं भूमिपा देव्या तत्तथैव न संशयः ॥ ७० ॥
यद्येनमधुना नैव हन्यां ब्रह्मवचोऽन्यथा । ततोभवेदिति स्मृत्वामयाऽसौविनिपातितः
गुप्तक्षेत्रे मयैवाऽसौ नियुक्तो देव्यनुस्मृतौ । पूर्वं दत्तं वरं स्वीयं स्मरता देवसंसदि ॥
इत्युक्ते चण्डिकादेवीतदाभक्तशिरस्त्विदम् । अभ्युक्ष्यसुधयाशीघ्रमजरंचामरंव्यधात्
यथा राहुशिरस्तद्वत्तच्छिरः प्रणनाम तान् ।
उवाच च दिदृक्षामि युद्धं तदनुमन्यताम् ॥

ततः कृष्णो वचः प्राह मेघगम्भीरवाक्प्रभुः । यावन्मही सनक्षत्रा यावच्चन्द्रदिवाकरौ
तावत्त्वं सर्वलोकानां वत्स ! पूज्योभविष्यसि । देवीलोकेषुसर्वेषु देवीवद्विचरिष्यसि

स्वभक्तानां च लोकेषु देवीनां दास्यसे स्थितिम् ।
बालानां ये भविष्यन्ति वातपित्तकफोद्भवाः ।
पिटकास्ताः सुखेनैव शामयिष्यसि पूजनात् ॥ ७७ ॥
इदं च शृङ्गमारुह्य पश्य युद्धं यथा भवेत् ॥ ७८ ॥

धावन्तःकौरवास्त्वस्मान्वयंयामस्त्वमूनिति । इत्युक्तेवासुदेवेनदेव्योऽथाम्बरमाविशन्
बर्बरीकशिरश्चैव गिरिशृङ्गमवाप्य तत् । देहस्य भूमिसंस्काराश्चाभवञ्छिरसो नहि ॥

ततो युद्धं महदभूत्कुरुपाण्डवसेनयोः ॥ ८० ॥

अष्टादशाहेन हता ये च द्रोणवृषादयः । दुर्योधने हते क्रूरे अष्टादशदिनात्यये ॥८१॥
युधिष्ठिरो ज्ञातिमध्ये गोविन्दं समभाषत । पुरुषोत्तम संग्राममसुं सन्तारिता वयम्
त्वयैव नाथेन हरे नमस्ते पुरुषोत्तम !। श्रुत्वातस्याऽपि सासूयमिदंभीमोवचोऽब्रवोत्
येन ध्वस्ता धार्तराष्ट्रास्तं निराकृत्यमांनृप । पुरुषोत्तमं कृष्णमितिब्रवीषिकिमुमूढवत्
धृष्टद्युम्नंफाल्गुनंचसात्यकिंमांचपाण्डव !। निराकृत्यब्रवीष्येव सूतंधिक्त्वांयुधिष्ठिर

अर्जुन उवाच

मैवं मैवं ब्रूहि भीम न त्वं वेत्सि जनार्दनम् । नमयानत्वयापार्थनान्येनाप्यरयो हताः
अहंहि सर्वदाऽग्रस्थं नरम्पश्यामिसंयुगे । निघ्नन्तं शात्रवांस्तत्रनजानेकोऽप्यसाविति

भीम उवाच

विभ्रान्तोऽसिध्रुवंपार्थ नात्रहन्तानरोऽपरः । अथचेदस्तित्वत्पौत्रमुच्चस्थंवच्मिहन्तकः
उपसृत्य ततो भीमो बर्बरीकमपृच्छत । ब्रूह्येते केन निहता धार्तराष्ट्रा हि शत्रवः ॥

बर्बरीक उवाच

एको मया पुमान्दृष्टो युध्यमानः परैः सह । सव्यतः पञ्चवक्त्रःसदक्षिणेचैकवक्त्रतः
सव्यतो दशहस्तश्च धृतशूलाद्युदायुधः । दक्षिणे च चतुर्हस्तो धृतचक्राद्युदायुधः॥६१
सव्यतश्च जटाधारी दक्षिणे मुकुटोच्चयः । सव्यतो भस्मधारी च दक्षिणे धृतचन्दनः

सव्यतश्चन्द्रधारी च दक्षिणे कौस्तुभद्युतिः । ममाऽपि तद्दर्शनतो महद्भयमजायत ॥६३

ईदृशो मे नरो दृष्टो न चान्यो यो जघान तान् ।
इत्युक्ते पुष्पवर्षं तु खादासीत्सुमहाप्रभम् ॥ ६४ ॥

सस्वनुर्देववाद्यानिसाधुसाध्वितिवैजगुः।विस्मिताःपाण्डवाश्चासन्प्रणेमुःपुरुषोत्तमम्
विलक्षश्चाऽभवद्भीमो निश्वासांश्चाऽप्यमुञ्चत । तं ततःकेशवःस्वामीसमादायक
कुरुशार्दूल एहीतिप्रोच्य सस्मारकाश्यपिम् । आरुह्यगरुडंपश्चात्स्मृतमात्रमुपस्थितम्
भीमेन सहितो व्योम्निप्रयातोदक्षिणांदिशम् । ततोऽर्णवमतीत्यैवसुवेलंचमहागिरिम्
लङ्कासमीपे दृष्ट्वैव सरः कृष्णोऽब्रवीद्वचः । कुरुशार्दूल पश्येदं सरो द्वादशयोजनम् ।
यदि शूरोऽसितच्छीघ्रमानयाऽस्यतलान्मृदम् । इत्युक्तोगरुडाच्छीघ्रंन्यपतत्तज्जलेबली ॥
योजनं वायुजवाद्गच्छन्नधो नान्तमपश्यत । ततोभीमोविनिःसृत्यभग्नवीर्योऽभ्यभाषत
अगाधमेतत्सुमहत्सरः कैश्चिन्महाबलैः । अहं खादितुमारब्धः कथञ्चिच्चाऽपि निर्गतः
एवमुक्तो हसन्कृष्ण उच्चिक्षेप महत्सरः । स्वेनाङ्गुष्ठेन तेजस्वी तदर्धाऽर्धमजायत ॥

तद्दृष्ट्वा विस्मितः प्राह किमिदं कृष्ण ! ब्रूहि मे ॥ १०४ ॥

श्रीकृष्ण उवाच

कुम्भकर्ण इति ख्यातःपूर्वमासीन्निशाचरः । रामबाणहतस्याभूच्छिरश्छिन्नंसुदुर्मतेः
शिरसस्तस्यतालुक्यखण्डमेतद्वृकोदर । योजनद्वादशायामं मृदु क्षिप्तं विचूर्णितम्

विधूतस्त्वं च यैस्ते तु सरोगेयाभिधाः सुराः ।
त्रिकूटस्य शिलाभिश्च चूर्णिता ये च कोटिशः ॥ १०७ ॥

एते हि विश्वरिपवोनिहताःस्युरुपायतः । गच्छामः पाण्डवान्भीमद्रौणिर्हित्वरतेदृढम्
ततो भीमः प्रणम्याह मनोवाक्कायबुद्धिभिः । कृतमाजन्मतः सर्वं कुकृतं क्षम केशव !॥
पुरुषोत्तम भवान्नाथ बालिशस्य प्रसीद मे। ततःक्षान्तमितिप्रोच्य भीमेनसहितोहरिः
रणाजिरं भूय एत्य बर्बरीकं वचोऽब्रवीत् । चरन्नेवं सुहृदय सर्वलोकेषु नित्यशः ॥
पूजितः सर्वलोकैस्त्वं यच्छंस्तेषांवरान्वृतान् । गुप्तक्षेत्रंचनत्याज्यंसर्वक्षेत्रोत्तमोत्तमम्

देहिस्थल्यां तथा वासी क्षमस्व दुष्कृतं च यत् ।

इत्युक्तस्तान्नमस्कृत्य भैमिः स्वैरं ययौ मुदा ॥ ११३ ॥

वासुदेवोऽपिकार्याणिसर्वाण्यूर्ध्वमकारयत् । इतिवोवर्णितोत्पत्तिर्बर्बरीकस्यवाडवाः

स्तवं चाऽस्यप्रवक्ष्यामि येन तुष्यति यक्षराट् ॥ ११४ ॥

जयजय चतुरशीतिकोटिपरिवार सूर्यवर्चाविधान यक्षराज जय भूभारहरणप्रवृत्त लघुशापप्राप्तनैर्ऋ तियोनिसम्भव जय कामकण्टकटाकुक्षिराजहंस जय घटोत्कचानन्दवर्धन बर्बरीकाभिधान जयकृष्णोपदिष्ट श्रीगुप्तक्षेत्र देवीसमाराधनप्राप्तातुलवीर्य जय विजय सिद्धिदायक जय पिङ्गलारेपलेन्द्रदुहद्रुहानवकोटीश्वरपलाशनदावानल जय भूपातालान्तराले नागकन्यापरिहारक जय भीममानमर्दन जय सकलकौरवसेनावधमुहूर्तप्रवृत्त जयश्रीकृष्णवरलब्धसर्ववरप्रदानसामर्थ्य जयजयकलिकालवन्दित नमोनमस्ते पाहिपाहीति ॥ ११५ ॥

अनेन यः सुहृदयं श्रावणेऽभ्यर्च्य दर्शके । वैशाखेच त्रयोदश्यां कृष्णपक्षे द्विजोत्तमाः

शतदीपैः पूरिकाभिः संस्तवेत्तस्य तुष्यति ॥ ११६ ॥

ततो विप्रा नारदश्च समाराध्य महेश्वरम् । महीनगरकेपुण्ये स्थापयामास शङ्करम् लोकानां च हितार्थाय केदारंलिङ्गमुत्तमम् । अत्रीशादुत्तरे भागे महापापप्रणाशनम् अत्र कुण्डे नरः स्नात्वा श्राद्धं कृत्वा यथाविधि । अत्रीशंचनमस्कृत्येकेदारंचप्रपश्यति मातुः स्तन्यं पुनर्नैव स पिबेन्मुक्तिभाग्भवेत् । ततो रुद्रो नीलकण्ठोनारदायमहात्मने वरं दत्त्वा स्वयं तस्थौ महीनगरके शुभे । कोटितीर्थे नरः स्नात्वानीलकण्ठंप्रपश्यति॥ जयादित्यं नमस्कृत्य रुद्रलोकमवाप्नुयात् । जयादित्यंपूजयन्तिकूपे स्नात्वानरोत्तमाः नतेषांवंशनाशोऽस्तिजयादित्यप्रसादतः । तेषांकुलेनरोगः स्यान्नदारिद्र्यंनलाञ्छनम् पुत्रपौत्रसमायुक्ता धनधान्यसमायुताः । भुक्त्वा भोगानिह बहून्सूर्यलोके वसन्ति ते इति प्रोक्तं मया विप्रागुप्तक्षेत्रंसमासतः । सप्तकोशप्रमाणंचक्षेत्रस्याऽस्य पुरा द्विजाः

स्वयम्भुवा प्रोक्तमिदं सर्वकामार्थसिद्धिदम् ॥ १२५ ॥

इति वो वर्णितः पुण्यो महीसागरसम्भवः । शृण्वन्सङ्कीर्तयंश्चैवं सर्वपापैः प्रमुच्यते य इदं श्रावयेद्विद्वान्महन्माहात्म्यमुत्तमम् । सर्वपापविनिर्मुक्तो रुद्रलोकं स गच्छति

गुप्तक्षेत्रस्य माहात्म्यं सकलं श्रावयेद्यदि । सर्वैश्वर्यमवाप्नोति ब्रह्महत्यां व्यपोहति कोटितीर्थस्य माहात्म्यं महीनगरकस्य च । शृणोति श्रावयेद्यस्तु ब्रह्मभूयाय कल्पते कोटितीर्थेनरःस्नात्वाश्राद्धंकृत्वाप्रयत्नतः । दानंदद्याद्यथाशक्त्याशृणुध्वंतत्फलंहिमे स्वर्गपातालमर्त्येषु यानि तीर्थानि सन्ति वै । तेषु दानेषु यत्पुण्यं तत्फलंप्राप्यतेनरैः अश्वमेधादिभिर्यज्ञैरिष्टैश्चैवाऽऽप्तदक्षिणैः । सर्वव्रततपोभिश्च कृतैर्यत्पुण्यमाप्यते ॥

तत्पुण्यं प्राप्यते विप्राः कोटितीर्थे न संशयः ॥ १३३ ॥

इदं पवित्रं खलु पुण्यदं सदा यशस्करं पापहरं परात्परम् ।

शृणोति भक्त्या पुरुषः स पुण्यभागसुक्षये रुद्रसलोकतां व्रजेत् ॥ १३४ ॥

धन्यं यशस्यं नियतं सुपुण्यं स्वर्मोक्षदं पापहरं नराणाम् ।

शृणोति नित्यं नियतः शुचिः पुमान्भित्त्वा रविं विष्णुपदं प्रयाति ॥ १३५ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे गुप्तक्षेत्रमाहात्म्यपरिसमाप्तिवर्णनं नाम षट्षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६६ ॥

अतऊर्ध्वं कापिलस्थानोपाख्यानं भविष्यति ॥ (!)

इति श्रीस्कान्दपुराणीयप्रथममाहेश्वरखण्डान्तर्गतो द्वितीयः कौमारिकाखण्डः समाप्तः मूलखण्डः (१) अन्तर्गतः खण्डः (२) ॥

इति कौमारिकाखण्डः समाप्तः

शुभम्भूयात्